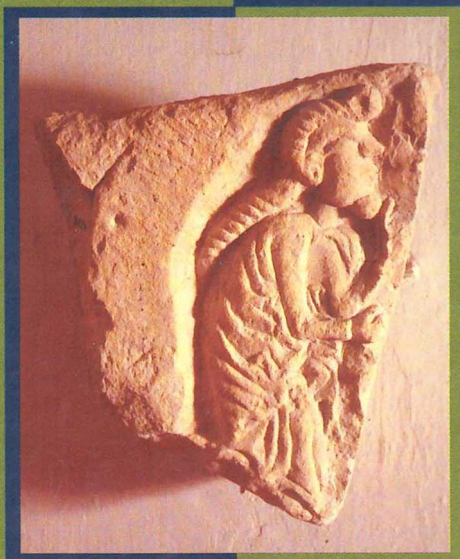

Tudor Sălăgean

TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA

Afirmarea regimului congregațional

Institutul Cultural Român

<https://biblioteca-digitala.ro>

BIBLIOTHECA
RERUM
TRANSILVANIÆ XXXI

TUDOR SĂLĂGEAN

Şef al departamentului de istorie medievală al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca. Absolvent al Universității „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca (1994). Specializări la Universitatea „La Sapienza“, Roma (1993), Universitatea Central-Europeană, Budapesta (1999-2000), Biblioteca Națională, Roma (2000). Doctor în istorie (2002). Domenii de cercetare: stat și societate în Transilvania medievală, formarea și evoluția clasei nobiliare, cultură hegemonică și culturi subalterne, armament medieval.

TUDOR SĂLĂGEAN

**Transilvania
în a doua jumătate
a secolului al XIII-lea.
Afirmarea regimului
congregațional**

Institutul Cultural Român
Cluj-Napoca, 2003

Redactor: VIRGIL LEON
DTP: FOGARASI EDITH
© INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN, 2003
ISBN 973-85894-8-7

Cuprins

Introducere • 7

CAPITOLUL 1

Invazia mongolă și consecințele sale • 13

1.1. Preliminarii • 14

1.2. Organizarea defensivă a Transilvaniei • 26

1.3. Campania • 34

1.4. Retragera mongolă.

A doua devastare a Transilvaniei • 41

1.5. Consecințele invaziei • 45

CAPITOLUL 2

De la retragera mongolă

la Ducatul Transilvaniei (1243-1257) • 79

2.1. Transilvania în noul cadru politic
internațional • 79

2.2. Anii redresării (1243-1248) • 83

2.3. Deceniul fără istorie (1248-1257) • 89

CAPITOLUL 3

Ducatul Transilvaniei • 101

3.1. Reînființarea Ducatului Transilvaniei • 101

3.2. Banatul Transilvaniei (1258-1261) • 107

3.3. Războaiele civile • 111

3.4. Regim politic și transformări sociale • 132

CAPITOLUL 4

Criza politică din primii ani ai domniei lui
Ladislau Cumanul. Tentative de reconstituire
a Ducatului Transilvaniei • 165

4.1. Voievodatul lui Nicolaus Geregye
(1272-1274) • 166

4.2. Transilvania sub dominația clanului Csák
(1274-1277) • 169

4.3. Rebeliunea săsească (1277-1279) • 177

4.4. Triumviratul aristocratic din 1278.
Transilvania sub dominația clanului Aba
(1279-1282) • 183

CAPITOLUL 5

Regnum Transilvanum.

- Afirmarea regimului congregațional • 197
- 5.1. Voievodatul lui Roland Borșa • 197
- 5.2. Invazia mongolă din 1285 • 203
- 5.3. Ladislau Cumanul și Transilvania • 207
- 5.4. Afirmarea regimului congregațional • 214
- 5.5. Ladislau al IV-lea și românii din Transilvania • 223
- 5.6. Sfârșitul domniei lui Ladislau Cumanul • 226
- 5.7. Reforma „constituțională”
a lui Andrei al III-lea • 228
- 5.8. Sfârșitul voievodatului lui Roland Borșa
(1294) • 233
- 5.9. *Regnum Transilvanum* • 235

CAPITOLUL 6

Ladislau Kán (1294-1315).

- Regimul politic al voievodatului nobiliar • 251
- 6.1. Începuturile voievodatului
lui Ladislau Kán • 251
- 6.2. O Transilvanie aproape suverană
(1301-1310) • 263
- 6.3. Factorii fundamentali ai politicii interne • 275
- 6.4. Politica externă. Implicarea în competiția
pentru coroana Ungariei • 297
- 6.5. Compromisul din 1310
și consecințele sale • 313

CAPITOLUL 7

Carol Robert și Transilvania • 347

- 7.1. Războiul civil (1316-1322) • 347
- 7.2. Regimul politic al restaurației • 357

Concluzii • 369

Lista abrevierilor • 375

Bibliografie • 379

Anexe • 395

Abstract • 403

Indice • 417

Introducere

La sfârșitul secolului al XIII-lea, un număr de izvoare descriu Transilvania ca fiind un *regnum*, în aparență diferit de *regnum Hungariae*, dar făcând totuși parte din sistemul politic al acestuia. Demersul istoriografic pe care îl propunem își are punctul de plecare în necesitatea explicării conținutului real al acestei noțiuni, care a fost văzută până acum, în exclusivitate, doar ca expresie a unei autorități teritoriale, de tip statal (pentru istoriografia românească) sau „oligarhic” (pentru cea maghiară), exercitată de voievozii Roland Borșa și Ladislau Kán în împrejurările istorice specifice de la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor. Dacă asupra conținutului concret al noțiunii de *regnum*, în momentul istoric dat, perspectivele celor două istoriografii au fost aproape similare, diferențe notabile și-au pus amprenta asupra interpretării cauzelor apariției acestuia. Istoricii români au insistat, din acest punct de vedere, asupra continuității neîntrerupte a instituției voievodale și a tradițiilor statalității asociate acesteia, a căror origine ar trebui căutată în voievodatele independente existente pe teritoriul Transilvaniei la sfârșitul Mileniului Întunecat. Pentru istoriografia maghiară, această consolidare a puterii voievodale ar fi fost determinată de cauze strict conjuncturale, legate de criza pe care a parcurs-o autoritatea regală în perioada menționată; un Ladislau Kán nu ar prezenta, din acest punct de vedere, nici o diferență esențială față de un Mattheus Csák, un Henrik Kőszegi sau un Amadé Aba, toți acești „oligarhi” sau „regișori” reprezentând figuri episodice, care au dispărut o dată cu succesul acțiunii centralizatoare a lui Carol Robert de Anjou.

Dificultățile interpretării se reduc considerabil din momentul în care, părăsind terenul nesigur al unor interpre-

tări istoriografice marcate de amprenta prejudecăților naționaliste, ne apropiem de sursele istorice propriu-zise, în căutarea semnificației pe care acest *regnum Transilvanum* a avut-o pentru oamenii epocii. Într-adevăr, *regnum nostrum Transsilvanum*, așa cum apare el într-un document al ducelui Ștefan (1266), se referă, în mod evident, la o unitate politică distinctă subordonată voievodului Transilvaniei. Anticipând însă unul dintre cele mai sigure câștiguri ale demersului nostru, vom sublinia aici faptul că, din motive care vor fi dezvoltate într-unul dintre capitolele prezentei lucrări, celelalte mențiuni referitoare la *regnum Transilvanum*, aparținând intervalului 1288-1291, nu au, cu siguranță, nici o legătură cu voievodul Roland Borșa și cu autoritatea teritorială exercitată de acesta. Mediile din care acestea sunt, în realitate, emenate aparțin nu cancelariei voievodale, ci congregației nobiliare a Transilvaniei, ale cărei structuri se afirmă în aceeași perioadă. Regalitatea însăși utilizează acest termen, în mod cu totul excepțional, cu referire la deținerea statutului nobiliar și a privilegiilor asociate acestuia (1291).

Nobilimea din Transilvania este, prin urmare, aceea care adaugă noțiunii de *regnum* o nouă semnificație: aceea de „țară legală”, de comunitate juridică dispunând de propriile sale privilegii și de un statut autonom. Remarcabila sa ascensiune din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și afirmarea calității sale de clasă politică provincială, care vor fi urmărite în această lucrare, au fost însoțite de o puternică afirmare a identității sale transilvane și, în consecință, de o accentuare a distincției foarte clare pe care oamenii epocii – inclusiv regii Ungariei – o făceau deja între Ungaria și Transilvania. O serie de exemple, datând de la sfârșitul secolului al XIII-lea și de la începutul celui următor, ne oferă dovezi concludente ale respingerii de către nobilimea transilvană a nedoritelor intromisiuni în această provincie, în calitate de stăpânitori de pământuri, ale aristocraților din anturajul curții regale. Nu va surprinde, astfel, faptul că preocuparea firească a acestei nobilimi față de con-

trolarea resurselor funciare va rezulta în conservarea, în domeniul dreptului de proprietate, a unui specific transilvan care prezenta semnificative diferențe procedurale față de „obiceiul regatului“ (*consuetudo regni*). De preocuparea față de gestionarea autonomă a resurselor economice ale Transilvaniei este legată, în mod indisolubil, vocația politică a acestei noi elite provinciale, manifestată prin eforturile sale consecvente de preluare a controlului asupra funcțiilor decizionale. Aspirații devenite fapt împlinit la mai puțin de un deceniu după afirmarea în Transilvania a regimului congregațional: regimul politic instituit, după anul 1301, de Ladislau Kán a reprezentat, într-o foarte mare măsură, o expresie a succesului lor. De asumarea de către nobilimea transilvană a rolului de „țară legală“ este legată, cu certitudine, consolidarea unui specific legislativ caracterizat nu atât prin existența unor legi diferite de cele ale Regatului Ungariei, cât prin cultivarea consecventă a excepțiilor față de ele. Sunt caracteristici esențiale ale afirmării sistemului congregațional, pentru care perioada situată la hotarul secolelor al XIII-lea și al XIV-lea a reprezentat una de apogeu.

Limitele cronologice ale acestei reconstituiri depășesc, într-o oarecare măsură, perioada enunțată în titlul lucrării. Reperul definitoriu pentru înțelegerea transformărilor generale ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea este reprezentat de marea invazie din 1241 și de consecințele sale, atât de importante pentru istoria acestei provincii și pentru determinarea condițiilor în care s-a produs afirmarea nobilimii. Voievodatul lui Ladislau Kán – apogeu al afirmării regimului congregațional – se cuvenea a fi urmărit până la încheierea sa, fapt care făcea, de asemenea, necesară o scurtă analiză – lipsită, de această dată, de pretențiile unei documentări exhaustive – a caracteristicilor regimului restaurației angevine.

Fenomenul ascensiunii unei elite sociale aflate în urmărirea vocației sale de clasă politică nu poate fi studiat ignorând metodele istoriei tradiționale. O mare parte a aces-

tei lucrări a fost, în consecință, consacrată unor probleme legate de reconstituirea evenimentială, mergând uneori până la detalii care ar putea fi apreciate drept minore, dar pe care ne-am luat îngăduința de a le considera suficient de semnificative. Am făcut acest lucru călăuziți de convingerea, formată pe parcursul realizării acestei lucrări, că absența unei temeinice cunoașteri a evenimentului istoric – văzut fie în individualitatea sa mai mult sau mai puțin pregnantă, fie în înălțuirile sale cauzale sau aleatorii cu alte evenimente aparținând aceluiași context – reprezintă, pentru orice istoriografie, un handicap dintre cele mai severe. În pofida celor câțiva istorici – ușor de identificat prin frecvența citării lor în aparatul critic al prezentei cărți – care, prin acuratețea și scrupulozitatea activității lor, au contribuit în mod semnificativ la progresele acestui gen de cercetare într-adevăr fundamentală, relativa nebulozitate existentă la nivelul reconstituirii succesiunii evenimentiale a reprezentat un factor care i-a împiedicat adeseori pe cercetătorii acestei perioade a istoriei Transilvaniei să ajungă la concluziile cele mai potrivite. Am preferat, prin urmare, să integrăm fenomenul istoric urmărit de noi în istoria generală a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Sperăm că eforturile noastre nu vor fi considerate lipsite de utilitate.

*

Realizarea acestei lucrări – susținută ca teză de doctorat în cadrul Facultății de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai” – nu ar fi fost posibilă în absența generosului sprijin al aceluia care m-au călăuzit sau îndrumat în aventura străbaterii acestui teritoriu incomplet defrișat al istoriei medievale. Este momentul să îmi exprim, față de ei, datoria mea de recunoștință:

Profesorului univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, conducătorul științific al acestei lucrări, pentru îndrumarea competentă și foarte

răbdătoare, pentru sprijinul acordat cu promptitudine în cele mai diverse împrejurări și pentru toate celelalte calități care fac din Domnia sa, în opinia generală a doctoranzilor săi, un coordonator exemplar.

Profesorului univ. dr. Ioan-Aurel Pop, membru corespondent al Academiei Române – îndrumător, în anii studenției, al primilor mei pași pe teritoriul istoriei Transilvaniei medievale – pentru sprijinul constant și încurajarea permanentă, pentru indiciile și explicațiile competente și exacte, care au avut un rol decisiv în definirea obiectului acestui studiu.

Ilustrațiilor profesori János Bak și József Lászlóvszky, de la Universitatea Central-Europeană din Budapesta, neprețuiți îndrumători în istoria Ungariei medievale, pentru întreg sprijinul pe care mi l-au oferit cu atâta amabilitate, pentru toleranța de care au dat dovadă în fața unor interpretări care nu coincideau într-un tot cu cele ale Domniilor lor.

Lui Damir Karbić, eminent specialist în istoria nobilimii central-europene, pentru fructuoasele conversații purtate pe această temă.

Reputaților medievaliști dr. Petru Iambor și dr. Adrian Andrei Rusu, excelenți cunoscători ai acestei perioade, pentru generozitatea cu care mi-au împărtășit din experiența și cunoștințele lor și, în egală măsură, pentru observațiile lor stimulatoare.

Conf. dr. Zeno Karl Pinter (Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu), excelent cunoscător al civilizației materiale a Transilvaniei medievale, care a avut amabilitatea de a participa, în calitate de referent, la susținerea publică a tezei de doctorat.

Tuturor celorlalți profesori sau colegi, mai vârstnici sau mai tineri, prea numeroși pentru a fi numiți aici, pentru solidaritatea și pentru diversele forme de sprijin cu care m-au obligat.

În sfârșit, dar nu în cele din urmă, Fundației pentru o Societate Deschisă și Universității Central-Europene din Budapesta, pentru programul de suport doctoral la care

am avut fericita şansă de a participa în anul universitar 1999-2000. Intervenită la jumătatea stagiului meu doctoral, participarea mea la programele excelentului Departament de Studii Medievale al universității menționate mi-a oferit neprețuita oportunitate de a sesiza, la momentul potrivit, deficiențele de perspectivă și documentare ale proiectului pe care îl începusem și, în același timp, condițiile de lucru necesare pentru a porni pe un nou drum.

CAPITOLUL 1

Invazia mongolă și consecințele sale

Marea invazie tătaro-mongolă din 1241-1242 a reprezentat, din mai multe puncte de vedere, un eveniment de o importanță excepțională pentru evoluția istorică a Transilvaniei medievale. Ea a fost aceea care a dat lovitura de grație vechilor structuri militare și administrative ale voievodatului, bazate pe sistemul castrelor regale, reședințe de comitat. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, instituțiile voievodatului vor dobândi un cu totul alt conținut. În cadrul lor, responsabilitățile funcționarilor regali, persoane care se întrețineau din exploatarea domeniilor regale, vor fi preluate, în cea mai mare parte a lor, de aristocrație și de nobilimea provincială, care vor constitui, de acum înainte, principala forță militară a statului. Transformările instituționale vor fi însoțite de o rearticulare a structurii sociale a provinciei, proces în cursul căruia nobilimea mijlocie va ajunge, într-un interval de timp nu foarte îndelungat, să dobândească un rol de prim-plan. Nu mai puțin important a fost fenomenul de reaşezare a raporturilor etnice din cadrul provinciei, proces în cursul căruia românii vor obține, pentru următoarea jumătate de secol, un început de asociere la structurile instituționale oficiale, efectuată în scopul valorificării potențialului lor militar, de care regalitatea nu se putea dispensa.

În același timp, marea invazie mongolă a modificat în mod radical poziția internațională a Transilvaniei. Acest eveniment a pus practic capăt cruciadei desfășurate în spațiul central-sud-est-european în prima jumătate a secolului al XIII-lea, cruciadă inițiată o dată cu înființarea Imperiului Latin de Răsărit (1204). În cadrul acestui amplu fenomen de expansiune a lumii occidentale, Transilvania jucase

un rol care nu a fost încă îndeajuns subliniat, dar care explică motivele datorită cărora această provincie a reprezentat un obiectiv atât de important pentru marea ofensivă mongolă. Invazia din 1241 a fost evenimentul care a anulat cea mai mare parte a progreselor obținute de Europa Occidentală în Răsărit în această perioadă. Ea a pus capăt unui secol al colonizării, care a fost, în același timp, și un secol al Cruciadei.

1.1. Preliminarii

1.1.1. Izvorul care pune cel mai bine în lumină dificultățile întâmpinate de mongoli în cucerirea Transilvaniei este, în același timp, singurul care ne oferă, asupra acestor evenimente, o perspectivă venită din chiar interiorul lumii mongole: este vorba despre monumentală operă a eruditului persan Rashid od-Din¹, *Djami ot-Tevarikh* (*Suma sau Colecția completă a istoriilor*). Deși realizată la o dată mai târzie (în jurul anului 1307), aceasta are marele merit de a utiliza, pentru perioada anterioară domniei lui Möngke (1251-1259), pe lângă opera lui Juvaini², un număr de alte izvoare orientale, astăzi pierdute. Unul dintre acestea, imposibil de identificat astăzi, este cel care i-a furnizat prețioasele și detaliatele informații referitoare la operațiunile desfășurate de mongoli împotriva complexului militar transilvan și a anexelor sale extracarpătice. Care este elementul care frapează cel mai mult în această relatare³? Potrivit lui Rashid od-Din, corpurile de invazie conduse de Kadan, Būri și Bōček, reprezentând flancul sudic al mării armate invadatoare, au purtat nu mai puțin de *cinci* bătălii pe această direcție de pătrundere (trei împotriva *sasaniilor*⁴, una împotriva *ulaghiilor*⁵ și alta împotriva lui *Mišelav*⁶), față de *una* singură menționată pe flancul nordic, unde acționau corpurile lui Baydar și Ordu. Dacă avem în vedere faptul că aceasta din urmă nu poate fi decât marea bătălie de la Wahlstatt (9 aprilie 1241), în cursul căreia mongolii

au zdrobit trupele germano-polone ale ducelui Henrik al II-lea al Sileziei, comparația este cât se poate de grăitoare pentru remarcabila combativitate dovedită de sistemul defensiv al Transilvaniei. Avem prea puține motive pentru a-l suspecta pe Rashid od-Din de mărturie interesată sau de deformare conștientă a realității. Este însă posibil ca această accentuare a importanței sistemului defensiv transilvan să fi fost datorată unei documentări incomplete, care să fi dus la formarea, de către cronicarul persan, a unei perspective unilaterale asupra evenimentelor. Chiar dacă luarea anumitor precauții în acest sens este justificată, valoarea informațiilor transmise de Rashid od-Din rămâne una remarcabilă. Într-adevăr, o întreagă serie de argumente suplimentare concordă în a sublinia atât considerația cu care a fost tratat de către mongoli puternicul sistem militar al Transilvaniei, cât și dificultățile întâmpinate de aceștia în străpungerea sa.

În primul rând, *efectivele* destinate acestei operațiuni. Nu există nici o îndoială asupra faptului că mongolii au destinat operațiunilor ofensive desfășurate pe flancul lor meridional nu mai puțin de trei armate⁷, dintr-un total general de șapte. Totalul general al forțelor de invazie a fost apreciat, în mod credibil, la aproximativ 120.000-140.000 de oameni⁸, cifră care îi includea și pe auxiliarii recrutați din teritoriile cucerite⁹. Care era distribuția acestor forțe? Folosirea de către mongoli a unor structuri militare bazate pe sistemul zecimal¹⁰ ar putea indica faptul că fiecare dintre *noyonii* din familia gingishanidă dispunea de autoritate asupra unui contingent (*tümen*) de cca 10.000 de oameni. Dintre cele aproximativ 10 *tümen*-uri, corespunzătoare comandanților menționați de izvoare¹¹, cea mai mare parte s-au aflat sub comanda directă a lui Batu și Subutai, care acționau pe frontul central al ofensivei mongole. Efectivele acestei armate au fost apreciate la peste 50.000 de oameni¹². Trupele mongole care au acționat în Polonia, aflate sub conducerea lui Baydar, Ordu și Kaidu, au fost, la rândul lor, estimate la cca 30.000-40.000 de oameni.

La Wahlstatt, aceste trupe, făcând joncțiunea la momentul oportun, au reușit să înfrângă armata ducelui Henrik al II-lea al Sileziei, apreciată de analiști la cca 30.000 de oameni, înaintea sosirii în sprijinul acesteia a trupelor trimise în ajutor de către regele Boemiei. Astfel, cei trei comandanți care operau pe flancul sudic par să fi dispus, la rândul lor, de aproximativ 30.000 de oameni, ceea ce înseamnă 10.000 pe direcția Severin (efectiv suficient pentru misiunea care pare să îi fi revenit lui Bőček) și 20.000 împotriva Transilvaniei¹³. Cu oricâtă circumspecție am putea privi aceste aprecieri numerice¹⁴, pare greu de contestat faptul că, din punct de vedere al proporțiilor, forțele care au acționat pe flancul sudic reprezentau, în orice caz, aproximativ $\frac{1}{4}$ din totalul efectivelor care au efectuat marea invazie, respectiv $\frac{3}{8}$ din totalul forțelor aruncate asupra Ungariei. O forță, în orice caz, mult prea mare pentru un teatru de operațiuni considerat, în general, ca fiind unul secundar, lipsit de obiective importante, mai ales în condițiile în care, pe celelalte două direcții de pătrundere, mongolii se puteau aștepta, la începutul campaniei, să fie întâmpinați de efective superioare numeric acelorora de care ei înșiși dispuneau.

În plus, comandanții celor trei armate care operau pe flancul sudic se bucurau de un prestigiu militar bine consolidat și dețineau, în același timp, poziții importante în ierarhia politică a imperiului. Cel mai cunoscut dintre aceștia și, în același timp, cel mai important prin valoarea sa militară era *Kadan*, unul dintre fiii marelui-han Ögödei. Acesta se remarcase încă din 1235-1236, în calitate de comandant al uneia dintre cele trei mari armate mongole care invadaseră imperiul Song¹⁵. În continuare, Kadan participase la marea campanie europeană a lui Batu și Subutai, aducându-și contribuția la cucerirea Riazanului (1237)¹⁶ și având un rol decisiv în obținerea victoriei asupra Cernigovului¹⁷. El a luat apoi parte, alături de Möngke, la expediția împotriva circazienilor din zona râului Kuban (1238)¹⁸. Este posibil ca în 1239-1240 Kadan să fi participat, împre-

ună cu Berke, la lichidarea rezistenței cumanilor din Deșt-i Kipčak, în timp ce Batu însuși acționa împotriva Kievului. Acest fapt ar putea explica decizia lui Batu și Subutai de a-i încredința, în cursul asaltului împotriva Ungariei, comanda flancului meridional, care avea de îndeplinit două misiuni precise: lichidarea potențialului ofensiv al complexului militar transilvan și, în continuare, devastarea zonelor de colonizare atribuite cumanilor de către Bela al IV-lea, concentrate, în principal, în partea meridională a câmpiei dintre Dunăre și Tisa și, de asemenea, pe văile Crișului, Mureșului inferior și Timișului¹⁹. În iarna 1241-1242, Kadan va fi acela care va reuși să străpungă rezistența organizată pe linia Dunării de Paul Geregye, comitele de Alba Regală, deschizând cea de a doua etapă a ofensivei mongole, prelungită până dincolo de hotarele Austriei și pe coasta dalmată. De asemenea, în cursul retragerii mongole din primăvara-vara anului 1242, Kadan nu va rata ocazia de a deveni cuceritorul Serbiei și Bulgariei. La rândul său, *Būri* făcea și el parte din marele clan gingishanid, în calitate de fiu al lui Chagatai. Devenind, alături de Güyük, unul dintre principalii adversari ai lui Batu, el va juca un rol important în conflictele pentru putere din interiorul familiei imperiale, ajungând să cadă, în cele din urmă, el însuși victimă acestora. Prestigiul său militar își are originea în timpul campaniei din Rusia și pare să fi fost datorat, în mare măsură, strânsei sale cooperări cu Kadan: cei doi comandanți sunt menționați, în aproape toate împrejurările, ca acționând împreună²⁰. În sfârșit, *Böcek*, al șaptelea fiu al lui Tului, se distinsese în luptele purtate împotriva bulgarilor de pe Volga, alanilor, rușilor și, în special, împotriva cumanilor²¹. Misiunea atribuită lui în cursul campaniei din 1241 a fost una importantă din punct de vedere strategic: aceea de a ocoli arcul carpatic și de a pătrunde în Ungaria pe la Severin, tăind astfel o eventuală retragere în direcția Balcanilor a cumanilor lui Kuthen.

În pofida acestei impresionante desfășurări de forțe, mongolii nu au reușit să străpungă frontiera fortificată a

Transilvaniei decât la o dată foarte târzie în comparație cu evoluția operațiunilor militare de pe celelalte fronturi de luptă. Astfel, *aripa nordică* a mării armate de invazie declanșase operațiunile împotriva Poloniei în cursul lunii februarie 1241²², când au fost cucerite Lublinul și Sandomirul (13 februarie)²³. La 18 martie Baydar obținea victoria de la Chmielnik²⁴, iar la 28 martie cucerea Cracovia²⁵. La sfârșitul lunii martie sau la începutul lunii aprilie, trupele lui Baydar și Kaidu au făcut joncțiunea la Breslau, pentru ca, la 9 aprilie, să zdrobească oastea ducelui Henrik al II-lea la Wahlstatt, în apropiere de Liegnitz²⁶. Pe frontul *central*, armata aflată sub conducerea lui Batu a forțat pasul Verecke la 10 martie 1241, iar la 12 martie a spulberat oastea comitelui-palatin Dionysius Héderváry, care încercase fără succes să îi oprească accesul în câmpie²⁷. La 15 martie avangărzile lui Batu erau deja semnalate în apropierea Pestei²⁸, pentru ca la 17 martie corpul de armată aflat sub conducerea lui Šaiban să atingă Dunărea în apropierea orașului Vác²⁹. În zilele următoare, trupele mongole au devastat o serie de localități de pe malul stâng al Dunării, înregistrându-se și unele confruntări cu Ugrius Csák, arhiepiscopul de Kalocsa, cu ducele Frederic al Austriei și cu episcopul Benedict al Oradiei³⁰. În sfârșit, la începutul lunii aprilie, după o serie de confruntări în zona capitalei, Batu și-a început retragerea simulată spre răsărit, orchestrând marea diversiune care avea să se încheie prin atragerea armatei regale în capcana de la Mohi (11 aprilie 1241)³¹. În schimb, pe *flancul sudic* al dispozitivului ofensiv mongol, succesele invadatorilor s-au lăsat mult mai mult așteptate. Străpungerea liniei Carpaților s-a realizat, în această regiune, abia la 31 martie³², într-un moment în care, pe celelalte teatre de operațiuni, soarta confruntărilor era pe punctul de a fi decisă. Așadar, în momentele în care Batu își făcuse apariția în fața Budei sau în care Baydar incendia Cracovia, nici un călăreț mongol nu pusese încă piciorul în Transilvania, iar în ziua în care oastea regală

suferea înfrângerea decisivă de la Mohi, trupele lui Kadan și Būri atinseseră abia Clujul și Sibiul.

Compararea acestor date ne pune în fața unei probleme căreia cea mai mare parte a istoricilor nu numai că nu i-au oferit o explicație, dar nici măcar nu i-au semnalat existența: cum poate fi explicată întârzierea cu care s-a produs pătrunderea mongolilor în Transilvania? În absența oricăror dovezi care să ateste sau argumente care să justifice un start întârziat al lui Kadan, Būri și Böček, cheia acestei enigme trebuie căutată în relatarea deja citată a lui Rashid od-Din și în datele istorice care o confirmă. Analiza acestora ne poate duce către o singură concluzie: mongolii au trecut Carpații abia la 31 martie pentru că rezistența întâmpinată în exteriorul arcului carpatic și la hotarele Transilvaniei i-a împiedicat să o facă mai devreme. În același timp, este posibilă și existența unei cauze subsidiare, legată de zona de concentrare a trupelor mongole care au declanșat atacul asupra Transilvaniei. După cum vom vedea în cele ce urmează, această zonă pare să se fi aflat la o distanță ceva mai mare de frontierele Ungariei decât bazele de pornire ale ofensivei de pe fronturile nordic și central.

Avem, astfel, suficiente temeiuri pentru a afirma că Transilvania a reprezentat unul dintre obiectivele importante ale marii invazii din 1241, iar rezistența întâmpinată de invadatori pe această direcție de pătrundere a demonstrat că atenția care i-a fost acordată fusese una perfect justificată. Această preocupare manifestată de mongoli pentru anihilarea capacității militare a Transilvaniei își avea, desigur, explicațiile sale.

1.1.2. O dată cu marea bătălie de la Kalka (1223)³³, vas-tul, dar instabilul edificiu politic al „imperiului” cuman intrase în faza finală a dezagregării sale. Desfășurarea acestei confruntări pusese în lumină atât categorica superioritate militară a învingătorilor, cât și gravitatea crizei care submina din interior sistemul politic cuman, răpindu-i orice

șanse reale de supraviețuire. De asemenea, ea demonstra-se desăvârșita ineficiență a soluției preconizate de hanul Kuthen, cel mai important dintre liderii confederației cumane, pentru a rezista noii amenințări venite dinspre răsărit: alianța cu cnejii ruși. Nu numai că sprijinul militar rusesc, deși foarte consistent din punctul de vedere al efectivelor³⁴, nu putuse salva situația; evoluțiile ulterioare, marcate de reluarea divergențelor ruso-cumane, au arătat că stabilirea unor relații de camaraderie între acești inamici seculari constituia un deziderat dificil de atins. În aceste condiții, rămăsese o singură putere, interesată în acest spațiu, care ar fi putut avea capacitatea de a-i sprijini atât pe cumani, cât și pe ruși împotriva unei previzibile reluări a ofensivei mongole. Această putere era Ungaria.

*

Interesul Ungariei față de stepa cumană era unul de dată relativ recentă. El se împletea cu politica desfășurată de Scaunul pontifical în Europa Răsăriteană, mai cu seamă după crearea, ca urmare a Celei de-a IV-a Cruciade, a Imperiului Latin de Răsărit. Din aceste motive, acțiunile întreprinse de Ungaria în această direcție au putut beneficia de concursul, mai mult sau mai puțin interesat, a două ordine confesionale recent înființate: unul militar, *Ordinul Teutonic*, instalat de regele Andrei al II-lea în Țara Bârsei (1211)³⁵, și un altul misionar, *Ordinul Fraților Predicatori*, pentru al cărui întemeietor, Sf. Dominic de Guzman, creștinarea cumanilor reprezentase unul dintre marile sale țeluri misionare³⁶. *Cavalerii teutoni* începuseră prin a ridica un redutabil sistem de fortificații la frontiera răsăriteană a Transilvaniei, făcând-o astfel impenetrabilă față de atacurile cumane, care par să fi constituit până atunci o amenințare destul de serioasă. În continuare, în condiții extrem de dificile, aceiași teutoni trecuseră la ofensivă, extinzându-și autoritatea asupra unor teritorii extracarpatiche cu o întindere greu de apreciat³⁷. Imediat după Kalka însă,

inițiativa marelui-maestru, Hermann von Salza, de a transfera enclava teutonă din Țara Bârsei, împreună cu extinderile sale extracarpătice, în subordinea directă a Scaunului pontifical³⁸, înlăturând astfel orice dependență față de Ungaria și deschizând, în același timp, calea unei expansiuni neîngrădite spre răsărit, a provocat, în 1225, reacția energetică a regelui Andrei al II-lea. Alungați cu forța armelor, teutonii au lăsat în urma lor o moștenire complicată din punct de vedere juridic, dar solidă din punct de vedere militar. Această moștenire a oferit Ungariei, pentru întâia oară în istoria ei, perspectiva inițierii unei expansiuni militare spre Gurile Dunării și a uneia politice spre steпа cumană.

Personajul-cheie al acestei noi direcții politice a devenit, după 1225, principele Bela, moștenitorul coroanei Ungariei, instalat de tatăl său, regele Andrei al II-lea, imediat după alungarea teutonilor, în demnitatea nou-creată de *duce al Transilvaniei*³⁹. Această calitate, consolidată prin atribuțiile suverane care îi reveneau ca rege asociat al Ungariei⁴⁰, i-a oferit lui Bela nu doar deplina autoritate asupra tuturor pârgghiilor complexului militar al Transilvaniei, lipsit până atunci de o comandă unică, ci și un foarte larg control asupra întregii politici răsăritene a regatului. Control care va deveni unul exclusiv din momentul în care – ca urmare a accentuării conflictului dintre Andrei al II-lea și Scaunul pontifical – Bela a devenit unul dintre favoriții papei Gregorius al IX-lea, care intenționa să îl transforme în ceea ce tatăl său nu reușise niciodată să fie: un adevărat conducător al cruciadei, cel puțin în ceea ce privește direcțiile balcanică și est-europeană ale acesteia. Din momentul asumării acestui rol, proiectele răsăritene ale principelui Bela vor beneficia nu doar de înalta protecție papală, ci și de sprijinul nemijlocit al Ordinului Fraților Predicatori (Dominican), devenit, la scurt timp după înființarea sa, cel mai important instrument al politicii pontificale în răsăritul Europei.

În condițiile degringoladei care cuprinsese lumea cumană în perioada post-Kalka, rezultatele fructuoasei conjugări a presiunii militare ungare (transilvane) cu activitatea propagandistică și misionară a dominicanilor nu au întârziat să apară. În anul 1227, tribul cuman al lui Bortz/Burch, localizat, după toate probabilitățile, la periferia occidentală a stepei cumane, în apropierea Transilvaniei, a acceptat creștinismul și, o dată cu acesta, protectoratul politic al Scaunului pontifical, exercitat prin aparatul militar al Ungariei. Pentru a gestiona problemele legate de creștinarea acestui spațiu, papalitatea a înființat, în aceeași perioadă, *episcopia cumanilor*, a cărei denumire exprima ea însăși un ambițios program politic⁴¹. Încredințată, evident, Ordinului Dominican, această episcopie era administratoarea unui teritoriu care constituia, în virtutea donației teutone din 1224, o parte a patrimoniului pontifical (*terra Sancti Petri*). Aceasta a făcut ca – mai ales în condițiile în care juriștii Romei considerau dosarul conflictului dintre Ungaria și Ordinul Teutonic ca fiind încă deschis – principele Bela să se vadă pus în imposibilitatea de a-și asuma, în această perioadă, titlul de rege al Cumaniei sau de a instala în aceste teritorii – aflate totuși sub protecția sa militară – demnitari maghiari.

Breșa creată în lumea cumană prin creștinarea tribului condus de Bortz a fost consolidată, în anii care au urmat, în pofida rezistenței îndelungate pe care Bela a întâmpinat-o din partea hanului Kuthen, care a continuat să promoveze, până în preluarea marilor invazii mongole asupra Europei Răsăritene, mai vechiul său proiect al alianței cu cneji ruși. În 1230, campania principelui Bela împotriva Haliciului a fost sprijinită, împotriva cneazului Daniil Romanovici și a lui Kuthen, de un alt șef cuman, Begovars⁴², fapt care demonstrează că influența maghiară în stepă era în curs de extindere. Cei doi mari adversari ai Ungariei vor rămâne consecvenți acestei opțiuni politice de-a lungul întregii perioade cuprinse între anii 1227 și 1233⁴³. După 1235 însă, în condițiile reluării înaintării mongole pe aceas-

tă direcție, schimbarea lor de atitudine va deveni evidentă. Încă din anul 1229, mongolii își făcuseră din nou apariția pe malurile Volgăi; cu acest prilej, două dintre triburile cumane (*Durut* și *Toksoba*) luaseră decizia de a le accepta suzeranitatea⁴⁴. Într-o încercare de a crea obstacole în calea mongolilor la o distanță cât mai mare de propriile lor granițe, maghiarii stabiliseră, prin intermediul acelorași neobosiți misionari dominicani, un prim contact cu Ungaria Mare de pe Volga. Consolidarea acestor relații nu a mai putut avea loc niciodată: în 1236, *frater* Ricardus a aflat, la Suzdal, că Ungaria Mare fusese deja strivită de tăvălugul mongol. Marea invazie asupra Europei începuse.

1.1.3. Eforturile Ungariei de a-și lărgi aria de influență în stepa cumană și chiar dincolo de aceasta, culminând cu prezența misionarilor dominicani în Bazinul Volgăi, nu puteau scăpa neobservate de către liderii mongoli. În cadrul marelui *kuriltai* din 1235, care luase decizia declanșării asaltului asupra stepei cumane, Regatul Ungariei fusese menționat explicit ca fiind unul dintre posibili adversari ai mongolilor⁴⁵. Relatarea lui *frater* Julianus, misionarul dominican trimis de Bela înspre Ungaria Mare, reflectă, la rândul ei, atât preocuparea mongolilor față de Regatul Arpadian⁴⁶, cât și tentativele lui Batu de a stabili, din chiar momentul declanșării operațiunilor militare pe Volga, contacte diplomatice cu regele Bela al IV-lea⁴⁷. Realitatea existenței unor tentative ale lui Batu de a intra în legătură cu Bela este confirmată de cronica lui Mattheus Parisiensis: potrivit acestuia, două dintre soliile adresate regelui Ungariei ar fi fost încredințate unui fost templier englez, care își părăsise ordinul pentru a intra în serviciul tătarilor⁴⁸. Aceste demersuri insistente ascundeau, fără îndoială, îndărătul amenințărilor pe care le conțineau, și o dovadă a disponibilității mongolilor de a negocia⁴⁹, obiectivul lor fiind, probabil, acela de a înlătura, prin mijloace diplomatice, con-

curența reprezentată de Ungaria în lupta pentru dominația stepei cumane.

Lipsa de receptivitate a regelui Bela în fața acestor inițiative mărturisea o atitudine de acceptare a provocării. În realitate, marea ofensivă mongolă fusese, ea însăși, aceea care-i deschisese larg porțile Răsăritului, determinându-i atât pe hanul Kuthen, statornicul său adversar de până în acel moment, cât și pe o parte a principilor ruși să-i solicite sprijinul și să-i accepte alianța și protecția⁵⁰. Această influență nou-dobândită, după aproape două decenii de încercări infructuoase, nu putea fi însă menținută doar prin mijloace politice și prin activități misionare. Noii aliați răsăriteni ai lui Bela așteptau, evident, din partea sa o angajare fermă în confruntarea cu invadatorii, exprimată sub forma unor acțiuni militare deschise.

În acest context trebuie privită relatarea cistercianului Albericus Trius-Fontium, a cărui cronică consemnează, în anul 1239, o acțiune ofensivă maghiară împotriva mongolilor, condusă de un *comes Ultrasilvanus*. După un succes inițial, într-o luptă localizată „lângă mlaștinile Meotidei” – nume prin care era desemnată, în epocă, marea Azov⁵¹ – acesta a sfârșit prin a-și pierde viața în confruntarea cu invadatorii⁵². Această informație, în măsură să arunce o nouă lumină asupra evenimentelor premergătoare marii invazii din 1241, nu este una izolată: cronica franciscanului Nicolaus Trivettus, scrisă la începutul secolului al XIV-lea, amintește, de asemenea, un atac întreprins împotriva tătarilor de „unul dintre principii Poloniei sau Ungariei”. Această acțiune i-ar fi făcut pe mongoli să privească cu îngrijorare atacarea Regatului Arpadian, temerile lor fiind risipite doar de către „idolii” acestora, care le-ar fi dezvăluit contradicțiile interne care divizau societatea maghiară⁵³. „*Principele*” amintit de Trivettus este, foarte probabil, una și aceeași persoană cu „*comes Ultrasilvanus*” din relatarea lui Albericus. Caracterul lacunar al surselor ridică însă o serie de probleme legate de identificarea personajului în cauză și a funcției pe care acesta o deținea. Este posibil

ca acest „comite“, la care face referire și un document pontifical din 1238⁵⁴, să fi fost un locțiitor al voievodului, cu atribuții de comandant militar al frontierei, care să-și fi exercitat, eventual, autoritatea și în teritoriile extracarpătice în care funcționa episcopia Cumaniei.

Expediția transilvană din 1239 trebuie pusă, fără îndoială, în legătură cu confruntările dintre mongoli și hanul Kuthen, aflat pe punctul de a abandona o rezistență care păruse inițial să aibă unele șanse de succes⁵⁵. Înfrângerea sa decisivă, înregistrată în același an, a pecetluit, de altfel, soarta stepei nord-pontice. În urma înfrângerii, Kuthen a fost obligat să se refugieze, în fruntea cumenilor săi, pe teritoriul Ungariei⁵⁶. După această dată, eforturile regelui Bela s-au concentrat exclusiv asupra apărării propriului său regat. El a refuzat, din acest motiv, să intervină în sprijinul Kievului asediat de Batu, în pofida cererilor de ajutor venite din partea marelui-cneaz Mihail Vsevolodovici⁵⁷. Bela nu a ezitat însă să îi primească în Ungaria atât pe cneazul Mihail, cât și, ulterior, pe Daniil Romanovici, singurul dintre cnejii ruși care trimisese trupe în sprijinul Kievului.

Devin, astfel, evidente atât cauzele care i-au determinat pe mongoli să atace Ungaria, cât și motivele care i-au făcut să ezite în a o face. Azilul acordat de către Bela tuturor acelor care îl solicitaseră și primirea în subordinea sa a cumenilor refugiați constituiau acțiuni care transformau Regatul Maghiar într-un potențial contestatar al recentelor cuceriri mongole. În același timp, acțiunea militară a comitelui ultrasilvan reprezentase, din punctul de vedere mongol, nu doar o provocare intolerabilă, ci și o dovadă a faptului că Regatul Arpadian dispunea de capacitatea de a-și transforma aspirațiile expansioniste în acțiuni cât se poate de concrete. O realitate strategică incontestabilă îi avertiza, așadar, pe Batu și pe Subutai că fără neutralizarea pericolului maghiar cucerirea de către mongoli a stepei cumane nu putea fi completă.

Lichidarea concurenței maghiare făcea însă necesară, în același timp, aplicarea unei lovituri cât mai severe în

direcția Transilvaniei, provincie care reprezenta, în acel moment, principalul bastion al politicii răsăritene a Ungariei arpadiene.

1.2. Organizarea defensivă a Transilvaniei

1.2.1. Sistemul frontierei militare transilvane fusese rearticulat în a doua jumătate a secolului al XII-lea, această transformare fiind legată de fenomenul colonizării săsești. În primul deceniu al secolului al XIII-lea, în condițiile angajării Ungariei în marele efort cruciat sud-est-european care a culminat cu crearea Imperiului Latin de Răsărit, acest sistem a suferit o nouă reorganizare, care i-a conferit remarcabile valențe ofensive. Cu această ocazie s-a produs, probabil, desprinderea sa din structurile militare ale voievodatului și subordonarea sa față de comitele de Sibiu. Pe lângă forțele sale de elită, reprezentate de coloniștii germani, și, de asemenea, pe lângă aportul tradițional al secuilor, acest organism militar a reușit să integreze și să valorifice potențialul uman al mai vechilor locuitori ai regiunilor de frontieră: românii și pecenegii. Aceasta a fost, de altfel, compoziția etnică a armatei care, pe la 1210, sub conducerea comitelui Joachim (*Iwachinus*) Tūrje, a intervenit în Bulgaria în sprijinul țarului promaghiar Boril⁵⁸. Pecenegii făcuseră cu siguranță parte în secolul al XII-lea, alături de secui, dintr-un mai vechi sistem de acoperire a frontierelor regatului, subordonat comitelui de Alba. La începutul secolului al XIII-lea ei reprezentau însă o populație aflată în curs de asimilare⁵⁹. În aceste condiții, rolul lor a fost preluat integral de către români, vechii locuitori ai provinciei, cu care pecenegii fuseseră nevoiți să colaboreze datorită numărului lor scăzut. Aportul românilor era unul necesar, el fiind menit să suplinească, din punct de vedere numeric, efectivele limitate ale sașilor și secuilor⁶⁰. Acestea au fost împrejurările în care s-a produs atestarea, în diplo-

ma regală din 1222⁶¹, a unei „țări a românilor“ (*terra Blachorum*), recunoscută implicit de către regalitate și beneficiară a unei autonomii politice care va pune capăt, în această perioadă, numeroaselor amputări teritoriale din deceniile anterioare⁶². O altă inovație introdusă de regalitate în această zonă de frontieră, în condițiile în care sistemul militar întemeiat pe serviciile iobagilor de cetate devenise nesatisfăcător, a fost apelul la serviciile *servienților regali*. Actul acordat de regele Andrei al II-lea lui Johannes Latinus în anul 1204 reprezintă, de fapt, cea dintâi probă sigură referitoare la existența acestei instituții din întregul Regat al Ungariei⁶³.

Sfera de acțiune a comitelui de Sibiu, destul de vastă și, fără îndoială, dificil de acoperit, a fost restrânsă progresiv prin implantarea Ordinului Teutonic în Țara Bârsei (1211) și, două decenii mai târziu, prin înființarea Banatului de Severin (1232-1233). Interdependența dintre structurile componente ale frontierei militare este reflectată atât de dreptul acordat sașilor de a folosi „pădurea românilor și pecenegilor“ (*silva Blacorum et Bissenorum*)⁶⁴, în anul 1224, cât și de scutirea teutonilor de la plata vămii în trecerea prin *terra Blachorum* și *terra Siculorum*, acordată de regele Andrei al II-lea în anul 1222⁶⁵. Cele trei entități (Țara Bârsei, „țara românilor“ și „țara secuilor“) constituiau fără îndoială, la data respectivă, părți componente ale unui și aceluiași sistem. Această segmentare a frontierei militare, căreia i se adăugau dificultățile colaborării dintre voievodat și sașii din „provincia“ Sibiului⁶⁶, s-a numărat, desigur, printre motivele care l-au determinat pe regele Andrei al II-lea să creze, imediat după alungarea teutonilor (1225), noua demnitate de „duce al Transilvaniei“. Titularul acesteia, principele moștenitor Bela, reunea sub autoritatea sa unică totalitatea acestor structuri militare, sporindu-le, astfel, în mod considerabil, eficiența. Pe măsura extinderii influenței sale în zona Dunării de Jos, ca urmare a războaielor purtate împotriva Bulgariei, acestui vast complex militar i-au fost integrate, în diferite forme de subordonare, voievodatele

românești de pe văile Jiului și Argeșului, împreună cu alte formațiuni politice de mai mică însemnătate. În același timp, „ducatul transilvan“ al lui Bela își extindea, din punct de vedere militar, autoritatea și asupra teritoriilor „pontificale“ de dincolo de Carpați, subordonate episcopului Cumaniei, care includeau, de asemenea, mai multe formațiuni politice românești⁶⁷. Încoronarea regală a lui Bela al IV-lea (1235) a avut drept consecință imediată suspendarea existenței „ducatului Transilvaniei“, fapt care a provocat, fără întârziere, o reluare a competiției dintre voievodat și comitatul Sibiului pentru exercitarea autorității asupra teritoriului părăsit de către cavalerii teutoni. Astfel, eforturile episcopiei de Alba-Iulia de a-și reinstaura autoritatea asupra Țării Bârsei și a zonelor răsăritene ale Țării Făgărașului, inițiate în chiar anul 1235, au fost însoțite de tentative ale voievodului Transilvaniei de a-și face recunoscută autoritatea asupra aceluiași regiuni. Aceste dispute s-au prelungit până în preziua mării invazii din 1241, rezultatul lor fiind o complicare a situației și o acumulare a tensiunilor interne în zona de frontieră.

1.2.2. Din punctul de vedere al *fortificațiilor*, ca rezultat al intensei activități constructive desfășurate în primele decenii ale secolului al XIII-lea și al modernizării unora dintre amenajările defensive care datau din perioada anterioară, frontiera militară a Transilvaniei devenise probabil, în momentul respectiv, cel mai puternic segment al întregului *limes* răsăritean al creștinătății europene. Componenta de bază a acestui sistem defensiv era reprezentată de zona fortificată a Țării Bârsei, unde, în perioada 1211-1225, cavalerii teutoni ridicaseră o serie de cetăți, cărora li s-au adăugat, ulterior îndepărtării acestora, un număr suplimentar de fortificații edificate de către regalitatea maghiară. Diploma regală de donație din anul 1211 le conferise inițial teutonilor doar dreptul de a construi cetăți și așezări din lemn⁶⁸. Abia la reconfirmarea acestei donații (1222), regele

era nevoit să le recunoască cavalerilor dreptul – pe care aceștia deja și-l arogaseră – de a ridica cetăți și orașe din piatră⁶⁹. Potrivit bulelor pontificale promulgate între 1231 și 1234, în sprijinul cererilor de restituire formulate de cavaleri, de către papa Gregorius al IX-lea, cetățile ridicate de teutoni ar fi fost în număr de cinci, formularea documentelor lăsându-ne să înțelegem că cetatea ridicată *ultra montes nivium* li se adăuga acestora⁷⁰. Identificarea acestor cetăți – al căror număr trebuie, oricum, privit cu o anumită precauție, dat fiind caracterul revendicativ al documentelor – a constituit una dintre marile provocări ale istoriografiei evului mediu transilvan. Fără a mai relua îndelungata istorie a acestei dezbateri, vom arăta doar că, exceptând cetatea de la *Feldioara* – asupra căreia acordul cercetătorilor pare să fie unanim – localizarea celorlalte cetăți teutone rămâne, deocamdată, ipotetică. Printre principalele candidate la acest statut, potrivit opiniilor mai recente, pot fi enumerate: Codlea⁷¹, una dintre fortificațiile din zona Brașovului (Tâmpa, Șprengghi sau o alta, încă neidentificată)⁷², Hălchiu (*Heldenburg*)⁷³, Râșnov⁷⁴, Rucăr⁷⁵, Teliu (*Cruceburg*, Cetatea Crucii)⁷⁶, Racoșul de Jos („Mihályvára“, în valea Várpatak)⁷⁷ și, surprinzător, chiar Comana de Jos⁷⁸. Pe lângă cetățile din Țara Bârsei, teutonii mai ridicaseră, în teritoriile de dincolo de munți (*ultra montes nivium*), o altă cetate foarte puternică (*castrum munitissimum*), a cărei identificare cu *Cruceburg*-ul trebuie pusă sub semnul întrebării⁷⁹. Această cetate extracarpatică pare să fi constituit una dintre principalele surse ale conflictului dintre teutoni și regele Andrei al II-lea, care nu autorizase ridicarea ei. Ea a fost, de altfel, cucerită de trupele regale, pe calea armelor, încă dinaintea alungării definitive a cavalerilor din Țara Bârsei (vara 1225)⁸⁰.

În așteptarea eventualelor contribuții pe care cercetările arheologice le-ar putea aduce la clarificarea problemei cetăților teutone, trebuie să luăm în considerare o informație documentară care ar putea fi exploatată din această perspectivă. Prin actele din 17-21 martie 1240⁸¹, regele Bela

al IV-lea acorda Ordinului Cistercian un număr de patru biserici din Țara Bârsei, care erau revendicate cu insistență de către episcopul Transilvaniei; din motive pe care documentele nu le fac cunoscute, această donație nu a putut intra imediat în vigoare, regele văzându-se obligat să le asigure cistercienilor o compensație până în momentul în care ea putea deveni operantă. Cele patru biserici care constituiau obiectul donației din 1238-1240⁸² erau cele din Feldioara (*Castrum Sactae Mariae*), Sânpetru (*Mons Sancti Petri*), Hărman (*Mons Mellis*) și Prejmer (*Tartilleu/ Tartilleri*)⁸³, situate, în totalitatea lor, în aria teritorială care le fusese donată teutonilor în 1211. Având în vedere prezența, în această listă, a Feldioarei, pare posibil ca și celelalte trei biserici enumerate să se afle, sub o formă sau alta, în legătură cu existența unor cetăți ale teutonilor. Este posibil ca regele Bela să fi încercat, prin această măsură de compromis, să acorde o anumită satisfacție repetatelor intervenții pontificale în favoarea teutonilor din anii precedenți și, în același timp, să se asigure împotriva unei eventuale reluări a acestora. Chiar dacă, prin acest act, bisericile ridicate de teutoni nu le erau restituite acestora, ele erau acordate, în schimb, unui alt ordin religios cu o activitate recunoscută în serviciul cruciadei. Preluarea de către cistercieni a proprietăților în litigiu din Țara Bârsei a atenuat nemulțumirile Scaunului pontifical față de alungarea teutonilor, fapt care a dus, în cele din urmă, la renunțarea de către urmașii lui Hermann von Salza la alte acțiuni revendicative ulterioare. Împrejurarea că regele nu a fost în măsură să-i pună fără întârziere pe cistercieni în posesia bisericilor pe care tocmai le donase acestora și-ar putea avea, eventual, originea în acel „imbroglio” juridic creat prin deschiderea și complicarea procesului cu teutonii⁸⁴. Ea se află însă, mult mai probabil, în legătură cu pregătirile făcute, în perioada respectivă, de voievodul Pousa pentru întâmpinarea invaziei mongole, sugerând faptul că respectivele biserici se aflau în interiorul sau, cel puțin, în apropierea unor cetăți⁸⁵.

Chiar dacă problema identificării celor cinci cetăți ale teutonilor a rămas, până astăzi, una incomplet soluționată, faptul că, în intervalul de un deceniu și jumătate care desparte alungarea acestora de momentul invaziei mongole, capacitatea defensivă a cetăților din Țara Bârsei a înregistrat o creștere semnificativă pare să se afle în afara oricărei îndoieli. Potrivit opiniei lui Thomas Năgler, „este sigur că teutonii au început construcția a mai mult de cinci cetăți“, timpul prea scurt al șederii lor în Țara Bârsei nepermîțându-le însă să realizeze finalizarea acestora⁸⁶. Acest remarcabil efort de fortificare a continuat în perioada următoare, sub coordonarea ducelui Bela (1225-1235) și, după încoronarea acestuia, sub aceea a voievodului Pousa Csák, atingând un nou moment de vârf în anii premergători invaziei din 1241, fapt consemnat, de altfel, și de cronica lui Albericus⁸⁷.

Pe teritoriul Transilvaniei propriu-zise, în spatele ariei fortificate de teutoni existau, de asemenea, un număr de cetăți regale care funcționau încă din perioada anterioară venirii acestora. Printre acestea se numărau, cu siguranță, cele de la *Ungra*⁸⁸ și *Hălmeag*⁸⁹, ambele menționate în diploma regală de donație din 1211, împreună cu „*indagines Nicolai*“ din zona localității Micloșoara⁹⁰. Este posibil ca și alte puncte fortificate din lista acelora incluse de Schullerus în categoria cetăților de graniță (de exemplu *Crihalma* sau *Săcădate*)⁹¹ să fi suferit, la rândul lor, o serie de refaceri modernizatoare.

În ceea ce privește fortificațiile de pe versanții apuseni ai Carpaților Orientali, în afara valurilor de pământ, a cetăților întărite cu val de pământ și bărne și, de asemenea, a „prisăcilor“ (*indagines*)⁹² care, potrivit lui Albericus, închideau trecătorile montane⁹³, pare posibilă existența, în momentul producerii atacului mongol, a cel puțin două cetăți de piatră: acelea de la *Odorhei* și *Vârșag*⁹⁴. Pe aceeași linie a Carpaților Orientali, dar pe latura răsăriteană a acestora, regalitatea maghiară dispunea cel puțin de cetatea de

frontieră de la *Bâtca Doamnei* (Piatra-Neamț)⁹⁵, care controla accesul pe Valea Bistriței moldovene.

Chiar dacă nu dispunem de o evaluare actualizată a stadiului în care se aflau, în preajma anului 1241, fortificațiile din zona Defileului Oltului, este sigur că, în primele decenii ale secolului al XIII-lea, importanța militară a acestei regiuni sporise considerabil⁹⁶. Pentru a putea exercita un control eficient asupra acestei trecători, regalitatea și-a impus autoritatea directă asupra extremității apusene a Țării Oltului⁹⁷, unde, pe lângă colonizarea de oaspeți sași⁹⁸, a fost ridicată, probabil, și cetatea cu val de pământ de la *Avrig*⁹⁹. Din categoria fortificațiilor ridicate în această epocă ar putea face parte și cele de la *Orlat*¹⁰⁰ și, eventual, *cetatea Lotrului*¹⁰¹. În același timp, *Sibiul*, localitatea de reședință a comitatului omonim, fusese, la rândul său, extins și înconjurat cu o incintă de piatră cândva în epoca lui Andrei al II-lea¹⁰².

1.2.3. Deficiențele sistemului

În pofida bunei sale articulări și a unei anumite solidități structurale, care reușiseră să o transforme într-un obstacol impenetrabil pentru adversari de tipul cumanilor, care acționau mai degrabă răsleț, frontiera militară a Transilvaniei păstra o serie de puncte fragile, care o făceau vulnerabilă în fața unei invazii de anvergură.

În primul rând, sistemul defensiv al Transilvaniei era unul strict limitat la zona de frontieră¹⁰³. Din perspectiva regalității maghiare, consolidarea frontierei militare înlătura amenințările la adresa regiunilor din interior și, o dată cu acestea, necesitatea reformării sistemului militar al comitatelor – operațiune complicată și costisitoare, care ar fi antrenat inevitabil o reformare a sistemului administrativ pentru care regele Bela nu era încă pregătit. De la sfârșitul secolului al XII-lea, resursele materiale ale statului au fost orientate cu precădere către zonele de frontieră, în timp ce marile fortărețe interioare au fost aproape cu to-

tul neglijate¹⁰⁴. Astfel, în condițiile în care eventualii invadatori ar fi reușit să înfrângă rezistența de la frontieră, înaintarea lor către zonele centrale ale regatului nu ar mai fi avut de întâmpinat obstacole majore.

În al doilea rând, resursele umane ale frontierei erau insuficiente pentru a o face impenetrabilă în cazul unui atac masiv. Ele puteau avea doar rolul de forțe de acoperire, misiunea lor fiind aceea de a-i ține în loc pe eventualii invadatori până la intervenția armatei regale. Or, în condițiile anului 1241, când oastea regală s-a văzut ea însăși confruntată cu o invazie asupra zonei centrale a Ungariei, căreia, de altfel, nu a fost capabilă să-i facă față, rezistența destul de consistentă și îndelungată pe care transilvănenii au opus-o atacatorilor nu a mai fost de nici un folos. Mai mult decât atât, mobilizarea generală ordonată, la începutul lunii martie, de către regele Bela al IV-lea a dispensat frontiera transilvană de o importantă parte a potențialilor ei apărători. Este cunoscut faptul că regele le solicitase tuturor înalților demnitari ecleziastici ai regatului să utilizeze resursele materiale de care dispuneau pentru a angaja și a echipa corpuri de oaste cu care să se prezinte la ordinele sale¹⁰⁵. Printre cei care au răspuns chemării sale s-au numărat atât episcopul Raynaldus al Transilvaniei, – devenit, alături de prepozitul Nicolaus al Sibiului, unul dintre martirii bătăliei de la Mohi¹⁰⁶ –, cât și episcopii Benedict al Oradiei și Bulchu al Cenadului, precum și prepozitul de Arad. Despre episcopul Oradiei, cel puțin, știm că el adunase „o mare oaste”¹⁰⁷, în fruntea căreia a încercat, fără succes, să elibereze orașul episcopal Agria, la scurt timp după ce acesta fusese ocupat de mongoli¹⁰⁸. La rândul său, în drumul ei către Buda, oastea episcopului Cenadului a fost nevoită să angajeze o serie de confruntări împotriva cumaniilor care păraseau Ungaria, jefuind-o¹⁰⁹. Dacă demnitarii ecleziastici au răspuns, fără excepție, convocării regale, nu altfel par să fi stat lucrurile în privința comiților din comitatele învecinate Transilvaniei. Despre comitele *Boch* al Bihorului știm, de altfel, din relatarea lui Rogerius că, în

fruntea oamenilor săi, el l-a secondat pe episcopul Benedict în episodul războinic de la Agria, fără să mai aflăm însă dacă a reușit să îi și supraviețuiască¹¹⁰. În ceea ce privește comitatul Solnoc, al cărui titular era comitele-palatin Dionysius Héderváry, este foarte posibil ca trupele acestuia, alături de oastea palatină, să fi făcut parte din armata nimicită de mongoli imediat după traversarea pasului Verecke, la 10 martie 1241. Într-un fel sau altul, toate aceste forțe, care ar fi putut contribui la apărarea Transilvaniei sau, cel puțin, la crearea unei noi linii defensive la limitele vestice ale acesteia, au fost sustrate acestui rol în favoarea apărării regatului însuși. În aceste condiții, devine destul de clar faptul că forțele cu care voievodul Pousa i-a întâmpinat pe mongoli în Țara Bârsei erau foarte reduse, inferioritatea lor numerică față de efectivele masive ale invadatorilor fiind, cu siguranță, una categorică.

În sfârșit, după cum am putut vedea deja, fortificațiile Transilvaniei, deși numeroase și, parțial, destul de performante, erau distribuite într-un mod inegal de-a lungul frontierei. Dacă o foarte mare parte a lor erau grupate în zona Curburii Carpaților, alte posibile căi de pătrundere a unor eventuali invadatori erau acoperite într-un mod cu totul insuficient. Una dintre acestea – pe la Rodna – a constituit, de altfel, și calea urmată de trupele lui Kadan. Amenajările defensive ridicate în anii imediat premergători invaziei nu au reușit să suplinească aceste goluri, fapt care le-a permis mongolilor să depășească acest sistem defensiv printr-o serie de operațiuni de învăluire.

1.3. Campania

1.3.1. În mod surprinzător, fără a dispune de temeiuri documentare care să justifice o asemenea ipoteză, cea mai mare parte a istoricilor au pornit, până acum, de la premisa că forțele mongole care au lansat ofensiva asupra Europei Centrale ar fi fost concentrate în iarna 1240-1241, în tota-

litatea lor, pe o arie relativ restrânsă din jurul Haliciului. Această ipoteză nu este însă confirmată de nici unul dintre izvoarele istorice cunoscute; dimpotrivă, relatarea canonicalui Rogerius precizează chiar că trupele care au străbătut Poarta Rusiei sub conducerea lui Batu reprezentau doar o parte nu prea mare a armatei de invazie¹¹¹. O asemenea ipoteză se află, de altfel, în contradicție cu logica istorică: este bine cunoscut faptul că staționarea în pusta ungară, în iarna 1241-1242, a *întregului efectiv al armatei mongole* a dus la completa epuizare a resurselor alimentare ale acestei regiuni; potrivit unor interpretări care merită să fie luate în considerare¹¹², această devorare a resurselor alimentare ale pusteii a constituit una dintre cauzele care i-au condus pe mongoli la decizia abandonării Regatului Arpadian. Or, în cazul Haliciului, deși condițiile sale geografice erau mult mai puțin favorabile staționării unei armate de călăreți nomazi, o criză alimentară de asemenea proporții nu a fost consemnată. De altminteri, concentrarea tuturor efectivelor mongole în pusta ungară a fost condiționată, în 1241-1242, de necesitățile militare ale momentului. Neputând fi demonstrată pentru nici o altă etapă a marii campanii europene inițiate în 1236, ea nu pare să fi constituit nici pe departe o regulă a artei militare mongole.

Este, așadar, mult mai probabil că uriașele efective ale armatei de invazie au fost distribuite pe o arie destul de largă de-a lungul frontierelor statelor care constituiau obiectivele acțiunii lor și la distanțe variabile față de acestea. În privința corpurilor conduse de Baydar și Ordu, care au declanșat, în februarie 1241, ofensiva asupra Poloniei, s-a afirmat deja că zona lor de concentrare ar fi fost situată undeva în jurul Vladimirului, deci la peste o sută de kilometri distanță față de aria în care au iernat trupele lui Batu. Faptul că flancul nordic al dipozitivului ofensiv mongol a putut începe operațiunile militare cu mult mai devreme decât celelalte a fost datorat, fără îndoială, absenței obstacolelor naturale care i-ar fi putut împiedica înaintarea.

În ceea ce privește corpurile care au acționat pe flancul sudic, lipsa de temeii a presupunerii potrivit căreia aceștea ar fi luat startul din zona Haliciului este pusă în evidență de semnificativul decalaj temporal existent între forțarea pasului Verecke de către Batu (cca 10 martie) și data la care s-a produs pătrunderea în Transilvania a trupelor conduse de Kadan și Buri (31 martie). Cel puțin în cazul lui Kadan, în condițiile acceptării acestei ipoteze, o întârziere atât de mare ar deveni, practic, inexplicabilă. Luând startul din zona Haliciului, la o dată apropiată aceleia a inițierii ofensivei lui Batu, Kadan ar fi trebuit, la rândul său, să ajungă la poalele munților în jurul datei de 10 martie și, străbătându-i, potrivit relatării lui Rogerius, în trei zile¹¹³, să-și facă apariția în fața Rodnei cel mai târziu în jurul datei de 15 martie. Lucru care, cu siguranță, nu s-a întâmplat. Nu ne rămâne, în aceste condiții, decât să luăm în considerație ipoteza existenței, pe aripa sudică a dispozitivului ofensiv mongol, a cel puțin unei zone de concentrare suplimentare, care ar trebui localizată, după toate probabilitățile, undeva în zona Nistrului mijlociu sau inferior. Argumente în acest sens ne sunt, de altfel, oferite și de analiza direcțiilor de pătrundere a trupelor mongole în Transilvania. Astfel, cucerirea și distrugerea cetății de la Bâta Doamnei (Piatra-Neamț) ne oferă un prețios indiciu asupra traseului urmat, în realitate, de Kadan¹¹⁴: el a urcat pe Valea Bistriței moldovene până în Depresiunea Dornelor, de unde, coborând pe Valea Ilvei, a apărut în mod surprinzător în fața Rodnei la 30 martie 1241. Faptul că, potrivit însemnării de la Epternach, pătrunderea lui Buri în Țara Bârsei s-a produs în jurul aceleiași date (31 martie)¹¹⁵ indică nu doar perfectă coordonare a acestor operațiuni, ci și faptul că cele două armate par să se fi divizat cu puțin timp înainte de începerea traversării Carpaților, probabil undeva în zona confluenței Bistriței cu Siretul. În ceea ce privește gruparea condusă de Bochetor/Böcek, aceasta pare să fi avut o misiune diferită față de gruparea Kadan-Buri: aceea de a supraveghea mișcările cumanilor

refugiați în Peninsula Balcanică, cu scopul de a preîntâmpina o eventuală revenire în forță a acestora. Este, prin urmare, posibil ca teritoriul de iernare al acestei armate să fi fost situat în apropierea liniei Dunării, probabil în stepa Bugeacului.

1.3.2. Pornind de la bazele pe care și le fixaseră în aceste regiuni, trupele celor trei comandanți mongoli au efectuat, în iarna 1240-1241, operațiuni pregătitoare asemănătoare acelor efectuate de trupele lui Batu în zona Haliciului. Ei acționaseră, de altfel, în stepa cumană încă din anii anteriori: Bōček se remarcase în mod special în acțiunea împotriva conducătorului cuman Bačman¹¹⁶, pentru ca, în continuare, să participe, împreună cu Būri, la cucerirea Crimeii¹¹⁷. Ultimele nuclee ale rezistenței cumane par să fi fost lichidate cu nu foarte mult timp înaintea declanșării ofensivei asupra Ungariei¹¹⁸. Însuși faptul că episcopul Cumaniei reușise să pună pe picioare o oaste locală, alcătuită în majoritate din români – aceștia sunt, cu siguranță, *ulaghii* lui Rashid od-Din – și în măsură să angajeze o confruntare deschisă cu forțele de invazie mongole constituie o dovadă concludentă asupra gradului relativ avansat de organizare a structurilor politice și militare existente în această regiune. În continuare, în timp ce forțele victorioase comandate de Bōček se îndreptau către o nouă confruntare cu românii (*kara-ulagh*) de sub conducerea lui *Mišelav*, pentru a pătrunde ulterior în Ungaria pe la Severin¹¹⁹, Kadan și Būri își începeau campania împotriva centurii fortificate a Carpaților. Este greu de spus dacă separarea forțelor lui Kadan și Būri fusese prevăzută în planul lor inițial de acțiune sau dacă aceasta a reprezentat doar consecința unor prime contacte, mai puțin încununate de succes, cu apărătorii trecătorilor Carpaților.

În timp ce asupra traseului urmat de Kadan până la Rodna persistă destul de puține semne de întrebare, este încă neclar care a fost trecătoarea aleasă de Būri pentru

a-și face intrarea în Țara Bârsei; cele mai multe opinii privilegiază însă pasul Oituz¹²⁰. Dificultățile celor două corpuri de invazie nu au luat însă sfârșit o dată cu traversarea trecătorilor montane, fortificate de localnici prin ridicarea de palisade¹²¹. Kadan a reușit să cucerească Rodna – oraș minier nefortificat – abia în urma a două atacuri, rezistența întâmpinată la primul asalt obligându-l să recurgă la simularea unei retrageri¹²². Imediat după cucerirea Rodnei, călăuzit de cei 600 de ostatici luați din această localitate, în frunte cu greavul Aristaldus, el s-a îndreptat către Bistrița, pe care a cucerit-o la 2 aprilie¹²³. Cucerirea Bistriței marca lichidarea rezistenței din zona de colonizare săsească din nord-estul Transilvaniei, calea către interiorul provinciei părănd să fie, de acum, larg deschisă. Cu toate acestea, înaintarea lui Kadan a fost mult mai puțin rapidă decât ar fi fost de așteptat. El a devastat, fără îndoială, exploatări-le de sare din zona Dejului și a consacrat, de asemenea, un anumit interval de timp cuceririi cetății regale de la Dăbâca¹²⁴, pentru a-și face apoi apariția în fața castrului regal Cluj, cucerit abia la 11 aprilie. Cu această ocazie, mongolii au săvârșit un adevărat masacru¹²⁵. După această dată, Kadan și-a continuat înaintarea spre vest, ajungând, în jurul datei de 16-17 aprilie, la Oradea – a cărei fortăreață a fost cucerită, potrivit mărturiei directe a lui Rogerius, abia după un asediu de mai multe zile, în cursul căruia atacatorii au folosit șapte mașini de război¹²⁶.

În ceea ce privește corpul de invazie aflat sub conducerea lui Būri, acesta a zdrobit, la 31 martie 1241, imediat după trecerea munților, oastea voievodului Pousa, care și-a găsit sfârșitul pe câmpul de luptă¹²⁷. Este destul de puțin probabil ca localitatea *Kumelburch*, cucerită de Būri la 4 aprilie, să poată fi identificată cu Cetatea de Baltă; distanța apreciabilă la care este situată aceasta față de frontiera răsăriteană a Transilvaniei nu putea fi acoperită de invadatori într-un interval atât de scurt. Chiar dacă identificarea propusă de A. Sacerdoțeanu¹²⁸ este, la rândul ei, nesigură, această localitate trebuie căutată, în orice caz,

în aceeași zonă a frontierei militare, probabil în apropierea limitei dintre Țara Bârsei și Transilvania propriu-zisă.

O dată depășită zona puternic fortificată a Țării Bârsei, trupele lui Būri par să se fi divizat, la rândul lor, în cel puțin două coloane: una care a pătruns în interiorul Transilvaniei, cucerind Cetatea de Baltă¹²⁹, Alba-Iulia¹³⁰ și, probabil, Turda, și alta care a acționat în zona frontierei militare, coborând pe Valea Oltului în direcția Sibiului. Această ultimă coloană a devastat așezările cu populație catolică dintre Olt și munții Perșani¹³¹, și-a continuat înaintarea pe la Făgăraș¹³², a distrus mănăstirea cisterciană Cârța¹³³ și a atacat Sibiul, care a căzut abia la 11 aprilie¹³⁴, după o rezistență înverșunată. În continuare, trupele lui Būri, probabil reunite, au devastat scaunele Miercurii, Sebeșului și Orăștiei¹³⁵ și, coborând pe Valea Mureșului, au cucerit Hunedoara¹³⁶ și așezările de pe Valea Mureșului inferior, pentru a ajunge la Cenad cândva în jurul datei de 25 aprilie, la mai multe zile după luarea Oradiei de către Kadan.

În ceea ce-l privește pe Bőček, el a pătruns în Ungaria pe la Severin – în luptele purtate pentru cucerirea cetății pierzându-și, probabil, viața și banul Oslu¹³⁷. Bőček și-a continuat înaintarea pe linia Dunării, cucerind și distrugând cetățile maghiare de graniță de la Keve și Horom¹³⁸, după care a trecut, probabil, Tisa și a staționat în extremitatea sudică a pusteii panonice, fără a mai întreprinde alte operațiuni militare în Banat. Cucerirea și devastarea abației cisterciene de la Igrış – după un asediu în toată regula, în care mongolii au folosit mașini de război¹³⁹ – și a altor mănăstiri din zona cursului inferior al Mureșului, multe dintre ele – Bulci¹⁴⁰, Kenezmonostor, Geled, Chelmac/Eperjes, *Rohonczamonostor* etc.¹⁴¹ – fiind sever afectate sau chiar încheindu-și definitiv existența datorită invaziei tătare, sunt acțiuni care trebuie înscrise, în consecință, printre succesele lui Būri, ale cărui trupe au acționat, după campania din Transilvania, în regiunea Mureșului inferior.

Înaintarea lui Kadan și Būri prin Transilvania a fost mult mai lentă decât aceea a armatelor mongole care au

acționat în Ungaria și Polonia. Chiar dacă vechile castre regale din interior nu reușiseră să oprească înaintarea mongolilor, ele își făcuseră, cel puțin, datoria de a o întârzia. Astfel, în timp ce armata lui Batu a străbătut distanța dintre pasul Verecke și Pesta cu o medie zilnică de înaintare – cu totul remarcabilă – de peste 50 km/zi, trupele lui Kadan și Būri au străbătut Transilvania, de la Rodna și din Țara Bârsei până la linia Cluj-Sibiu, cu mult mai modesta viteză de cca 20 km/zi. Este foarte probabil că ele nu au reușit să depășească această viteză nici în perioada care a urmat.

Astfel, nici Kadan și cu atât mai puțin Būri nu au ajuns să ia parte la bătălia decisivă de la Mohi, fapt care i-a oferit regelui Bela șansa de a aborda această confruntare în condițiile unui relativ echilibru numeric. O șansă de care nu a fost însă în măsură să profite. De acest episod par să fi fost legate, de altfel, și divergențele izbucnite între Batu și Būri, relatate de *Istoria secretă mongolă*¹⁴²: în *kuriltai*-ul desfășurat după încheierea primei etape a asaltului asupra Ungariei, Batu pare să-și fi arogat merite suplimentare și să se fi comportat în consecință: în fond, el fusese acela care-l învinsese pe regele Bela, în timp ce Būri găsisese zona de colonizare cumană – care pare să fi reprezentat obiectivul său final – pustie, aceasta după ce o atinse-se cu foarte mare întârziere, la mai bine de o lună de la prima apariție a lui Batu în fața Budei. Dificultățile întâmpinate de mongoli în Transilvania sunt demonstrate atât de faptul că ei nu au avut timpul necesar pentru a devasta provincia, fiind nevoiți să lase în urma lor numeroase cetăți necucerite¹⁴³, cât și de incapacitatea lor de a așeza aici o forță de ocupație permanentă, care, în condițiile rezistenței înverșunate a localnicilor, ar fi trebuit să fie una mult prea numeroasă față de disponibilitățile lor.

1.4. Retragera mongolă. A doua devastare a Transilvaniei

Retragera mongolilor din Ungaria, în primăvara anului 1242, i-a surprins probabil pe contemporani la fel de mult ca și forța devastatoare a invaziei acestora. Acest eveniment a continuat să prezinte, chiar și pentru istoricii de mai târziu, un mare număr de necunoscute. Tentativele de a clarifica această problemă istorică au dat naștere până acum unui număr de cel puțin patru explicații diferite¹⁴⁴:

- 1) *teoria „politică”* – ce a înrunit, până acum, acceptarea cea mai largă¹⁴⁵ – leagă acest eveniment de moartea marelui-han Ögödei și de începerea competiției pentru succesiunea la tronul mongol; 2) *teoria „geografică”*¹⁴⁶ explică motivele retragerii prin incapacitatea Câmpiei Panonice de a susține, ca zonă de pășunat, numărul foarte mare de cai necesari armatei mongole; 3) *teoria „slăbiciunii militare”*¹⁴⁷ pune renunțarea de către mongoli la proiectele lor europene pe seama rezistenței întâmpinate și a marilor pierderi suferite de aceștia în cursul campaniilor din Rusia, Polonia și Ungaria; 4) în sfârșit, promotorii *teoriei „cuceririi graduale”*¹⁴⁸ consideră că expediția din 1241 ar fi constituit doar o primă fază a asaltului asupra Europei, în cursul căreia mongolii urmăriseră doar pregătirea terenului în vederea unei campanii decisive, care însă, din cauze obiective, nu a mai avut niciodată loc. Fiecare dintre aceste teorii, în pofida neajunsurilor și inconsecvențelor dovedite¹⁴⁹, a reușit să aducă clarificări suplimentare cu privire la diferite aspecte parțiale ale problemei și trebuie, fără îndoială, să ne punem întrebarea dacă o potrivită combinație a acestora nu ar fi în măsură să lămurească întru totul mult discutata decizie a lui Batu¹⁵⁰. Trebuie reținută, în acest sens, viziunea integratoare a lui Victor Spinei, al cărei eșafodaj explicativ îmbină, într-un mod fericit, elementele esențiale și veridice ale primelor trei teorii¹⁵¹ (cea de a patra fiind, într-adevăr, datorită argumentației sale inconsistente, destul de greu de luat în considerare).

În remarcabila sa lucrare consacrată politicii pontice a Imperiului Mongol, Virgil Ciocâltan oferă, de asemenea, premisele unei alte ipoteze care ar merita să fie luată în considerare. Această riguroasă analiză a direcțiilor politice și economice esențiale ale evoluției Hoardei de Aur ne dezvăluie imaginea unui Batu foarte puțin preocupat de Marea Neagră și de problemele europene, interesele sale majore fiind legate de Transcaucazia și Asia Mică, de Drumul Mătăsii și Semiluna Roditoare și, nu în ultimul rând, de evoluțiile politice de la curtea marilor hani¹⁵². În aceste condiții ar trebui să ne punem, evident, întrebarea dacă Batu va fi manifestat vreodată cu adevărat intenția de a se instala în Europa Centrală. Chiar dacă diverse producții literare ale europenilor terorizați le atribuiam mongolilor dorința de a cuceri diferite zone ale creștinătății sau chiar lumea întreagă, trebuie să avem în vedere faptul că, în versiunea izvoarelor mongole, obiectivul prioritar al campaniei inițiate în 1236 fusese reprezentat de cucerirea stepei cumane. Intenția mongolilor de a domina, pornind de la această bază, spațiul înconjurător și de a obține recunoașterea supremației lor de către popoarele mai mult sau mai puțin învecinate nu trebuie, așadar, înțeleasă ca fiind o dorință de stabilire în Europa, față de care – pe bună dreptate, datorită modului lor de viață – ei nu vor manifesta o foarte mare atracție nici în secolele următoare.

În aceste condiții, invazia din 1241 pare să fi fost motivată cu precădere prin rațiuni legate de protecția strategică a stepei cumane, față de dominarea căreia Ungaria manifestase, la un moment dat, intenții destul de serioase. Scopul ei a fost, așadar, acela de a anihila capacitatea ofensivă a Regatului Arpadian și de a impune, prin forța armelor, retragerea acestuia din competiția pentru dominarea Europei Răsăritene. Nobilimea maghiară pare să fi înțeles foarte bine acest lucru atunci când s-a ridicat împotriva primirii și rămânerii în Ungaria a cumanilor lui Kuthen. Aceleași rațiuni ar putea sta la baza diminuării, în anii care au urmat invaziei, a popularității și a prezenței în Ungaria a instru-

mentelor politicii pontificale în această parte a Europei: în primul rând, desigur, a Ordinului Dominican, unul dintre principalii responsabili pentru acțiunile din Răsărit, dar și, surprinzător, a templierilor, în pofida faptului că aceștia luptaseră la Mohi, potrivit obiceiului lor, cu o dăruire și un spirit de sacrificiu cu totul exemplare. Lichidarea de către mongoli a bazelor extracarpatiche ale puterii maghiare, slăbirea capacității militare a Transilvaniei și alungarea din Ungaria a cumanilor și a principilor ruși – contestatari firești ai dominației mongole în Europa de Est – au fost, în orice caz, acțiuni orientate foarte clar în această direcție. O dată aceste obiective atinse, prezența mongolilor în Ungaria nu mai era necesară; dimpotrivă, o permanentizare a ei ar fi devenit mult prea costisitoare. Pusta ungară nu putea întreține, într-adevăr, un număr foarte mare de călăreți mongoli, iar ocupația efectuată, timp de un an de zile, de către o armată estimată la cca 120.000-140.000 de oameni îi epuizase, în mod evident, resursele. În pofida impresionantei forțe de impact a invaziei și a victoriilor concludente repurtate în bătăliile în câmp deschis, pierderile fuseseră foarte mari, iar cucerirea Ungariei era încă departe de a fi completă. Rezistența neașteptat de puternică întâmpinată de mongoli în cursul raidurilor de tatonare din Boemia și Austria le indicase cât se poate de clar faptul că o eventuală continuare a înaintării spre vest constituia o întreprindere care trebuia privită cu multă precauție. În cursul acestor raiduri, ei fuseseră întâmpinați doar de forțe locale; o confruntare cu armata imperială a lui Frederic al II-lea sau cu o deja proiectată coaliție cruciată organizată împotriva lor i-ar fi târât, fără îndoială, pe mongoli în vârtejul unor confruntări de o cu totul altă magnitudine. În aceste condiții, nu putea fi, desigur, vorba ca mongolii să își imagineze că vor putea păstra Ungaria lăsând acolo o forță de ocupație de numai 6.000 de oameni, așa cum vor proceda în cazul Kievului¹⁵³. Dificultățile de comunicație create de distanța enormă la care se afla Regatul Arpadian față de centrele politice ale imperiului impuneau ca o eventuală armată

de ocupație să dispună de efective considerabile, în măsură să îi asigure o autonomie operațională completă în perspectiva confruntărilor cu adversarii europeni. Or, instalarea în Ungaria a unei armate de asemenea dimensiuni ar fi putut deveni posibilă doar cu prețul stabilirii efective a reședinței lui Batu pe malurile Dunării, fapt care l-ar fi situat pe acesta, cu siguranță, într-o poziție cu totul dezavantajoasă față de evoluțiile politice de la curtea imperială și față de marile și atât de profitabilele artere comerciale ale Asiei Centrale. În această situație, comandanții mongoli s-au mulțumit cu atingerea obiectivelor strategice inițiale ale mării lor ofensive central-europene, care, fără îndoială, fuseseră îndeplinite într-o manieră care nu lăsa loc nici unui echivoc: învățând din severa corecție care-i fusese aplicată, Ungaria nu a mai îndrăznit niciodată, de-a lungul secolului care a urmat invaziei din 1241, să se aventureze dincolo de linia Carpaților Orientali.

*

Faptul că, în cursul retragerii din primăvara-vara 1242, devastarea Transilvaniei de către mongoli a avut un caracter mult mai sistematic decât distrugerile săvârșite în cursul campaniei din anul precedent ar putea fi explicat, într-o anumită măsură, și prin preocuparea manifestată de mongoli față de securitatea propriilor cuceriri din Deștii Kipčak. Transilvania opusese, în martie-aprilie 1241, o rezistență înverșunată, iar străbaterea ei le pusese mongolilor probleme dificile. Profitând de faptul că invadatorii nu își putuseră îngădui să instaleze acolo o forță de ocupație permanentă, transilvănenii ridicaseră noi fortificații și se organizaseră în vederea rezistenței¹⁵⁴. Or, având în vedere că Transilvania era, dintre teritoriile Regatului Arpadian, provincia cea mai apropiată de stepa cumană, iar acțiunea ofensivă din 1239 pornise tocmai de aici, înclinațiile războinice ale locuitorilor ei trebuie să fi fost privite de către mongoli ca un semnal destul de îngrijorător.

Pe de altă parte, trebuie să ținem seama și de faptul că trupele care au ales această cale de întoarcere¹⁵⁵ nu făceau parte, cu siguranță, din rândurile singurelor două armate care, sub conducerea lui Kadan, își continuaseră ofensiva la vest de Dunăre la începutul anului 1242 și care au revenit în stepa nord-pontică prin Serbia și Bulgaria. Ele erau, așadar, alcătuite din oameni care își petrecuseră cea mai mare parte a ultimelor luni în pusta ungară, confrunțați cu dificultăți de aprovizionare care se amplificau pe măsura consumării, până la epuizare, a resurselor alimentare ale acestei regiuni, și pentru care devastarea Transilvaniei a constituit o ultimă ocazie de sporire a prăzii obținute. Căutând să profite din plin de această șansă, trupele mongole în retragere au devastat Transilvania în mod sistematic, provocând, potrivit mărturiilor lui Rogerius și Toma de Spalato, severa ei depopulare¹⁵⁶. Martor ocular al evenimentelor, canonicul Rogerius a străbătut provincia, cu această ocazie, în calitate de prizonier al mongolilor. El a reușit să evadeze din captivitate după trecerea munților, undeva pe teritoriul Cumaniei, după care a făcut, pe jos, cale întoarsă către Alba-Iulia. Mărturia sa este impresionantă. Străbătând satele pustii, hrănindu-se cu rădăcini și legume din grădinile părăsite, el și-a găsit drumul orientându-se după clopotnițele arse ale bisericilor. Cale de opt zile, de la hotarele Cumaniei până la Alba-Iulia, Rogerius nu a întâlnit nici măcar o singură ființă umană în viață¹⁵⁷.

1.5. Consecințele invaziei

1.5.1. Consecințe imediate:

1.5.1.1. Foamete, depopulări, distrugeri. Consecințele imediate ale invaziei mongole s-au făcut simțite în special în teritoriile care se aflaseră sub controlul direct al invadatorilor. Ca urmare a operațiunilor militare și a jafului sistematic practicat de mongoli, producția agricolă a anilor

1241 și 1242 a fost total compromisă¹⁵⁸. Depopularea masivă și prezența trupelor de ocupație au împiedicat, fără îndoială, desfășurarea muncilor agricole, iar micile recolte obținute în aceste condiții, ca și rezervele constituite anterior, au fost consumate de către invadatori. Aceștia manifestaseră, de asemenea, un interes deosebit pentru colectarea animalelor populației, care constituiau o excelentă pradă de război pentru un popor nomad. Consecința logică a acestui jaf sistematic a fost, desigur, o foamete ale cărei proporții i-au înspăimântat pe contemporani. *Cronica anonimă de la Liov* arată că foametea „oribilă și nemaiauzită” care a bântuit Regatul Ungariei în anul 1242 a făcut mai multe victime decât invazia însăși¹⁵⁹, apreciere reluată și de cronicile maghiare ale secolului al XIV-lea¹⁶⁰. Supraviețuitorii invaziei ajunseseră să se hrănească cu câini și pisici, iar carnea omenească era vândută în târgurile publice¹⁶¹. Așezările erau amenințate de lupi sălbatici, de teama cărora nimeni nu îndrăznea să iasă din casă neînarmat¹⁶². Ca și cum acestea nu ar fi fost suficiente, o teribilă invazie de lăcuste a distrus, în vara anului 1242, și ceea ce fusese totuși semănat¹⁶³, astfel încât, în preajma sărbătorii Crăciunului, Regatul Ungariei se transformase în scena „cele mai mari nenorociri și mizerii văzute vreodată”¹⁶⁴. Pe o suprafață întinsă „cale de cincisprezece zile în lung și-n lat” nu putea fi întâlnit nici picior de om¹⁶⁵. Această vastă regiune pustiită coincidea cu teritoriul dintre Dunăre și Câmpia Tisei, în care mongolii staționaseră în iarna 1241-1242, devorându-i resursele alimentare, distrugând o mare parte a localităților existente și transformând ogoarele acestora într-o vastă zonă de pășunat. În primele luni ale anului 1243, când comitele Paul Geregye, „înaintea altor nobili ai regatului”, a îndrăznit să treacă Dunărea și să se aventureze în interiorul acestor ținuturi, el a găsit acolo o regiune sălbătică, în care legea și ordinea rămăseseră o amintire, iar fapta sa a fost apreciată ca un extraordinar act de curaj¹⁶⁶. Dacă Dunărea constituia limita vestică a teritoriului calamitat, limita sa răsăriteană se apropia foarte mult de hotarele

Transilvaniei. Un martor ocular, Rogerius, mărturisește că mongolii au acționat sistematic în această zonă, căutând să distrugă până și refugiile montane ale populației, relatarea sa fiind confirmată de numărul foarte mare de localități a căror existență încetează o dată cu invazia din 1241-1242.

Transilvania propriu-zisă se afla însă într-o situație diferită. Chiar afectată fiind de două devastări succesive (martie 1241, respectiv primăvara 1242), ea nu a fost supusă însă unui regim de ocupație permanentă. Amploarea devastărilor fusese, fără îndoială, considerabilă; totuși, ea nu a atins proporțiile aceloră din pusta panonică și din Câmpia Tisei. Chiar dacă, în primăvara anului 1242, după evadarea sa din captivitatea mongolă, canonicul Rogerius descrie provincia ca fiind cu desăvârșire depopulată, același personaj ne relatează felul în care a fost salvat de la înfometare de către locuitorii refugiați în munți. Grupați într-o comunitate numeroasă și bine organizată, refugiații întâlniți de Rogerius la *Frata* reușiseră, așadar, să supraviețuiască invaziei și să-și procure cele necesare traiului. Același Rogerius arată, de asemenea, că în Transilvania fuseseră ridicate, în intervalul dintre cele două năvăliri mongole, numeroase fortificații de refugiu și că unele dintre acestea rămăseseră necucerite de invadatori chiar și în urma devastărilor din 1242¹⁶⁷. În plus, numărul comunităților adăpostite în munți, păduri sau fortificații improvizate, de felul celei de la *Frata* sau al aceleia, distruse de mongoli, de la *Tămașda*¹⁶⁸, a fost cu siguranță mai mare.

O serie de informații și indicii asupra consecințelor invaziei mongole sunt oferite de izvoarele documentare. La 6 mai 1246, episcopul Gallus al Transilvaniei obținea privilegii de colonizare pentru un număr de șase posesiuni episcopale (Alba-Iulia, Herina, Bileag, Gilău, Zalău, Tășnad) în care numărul locuitorilor scăzuse în mod dramatic¹⁶⁹. Mențiuni asemănătoare se referă la posesiunile Sâncel (*Zonchel*) – „care cuprindea și hrănea, pe vremea fericită, trei sate“ (1252)¹⁷⁰ – și *Zek* (1252)¹⁷¹, în timp ce un act al „regelui tânăr“ Ștefan, din 1263, oferă o listă de patru locali-

tăți din zona Târnavelor „lipsite de locuitorii lor îndreptățiți”¹⁷². În sfârșit, actul acordat de același Ștefan abației cisterciene din Cârța (1264) arată că aceasta rămăsese „cu totul pustiiată în urma furiei prăpădului tătăresc”¹⁷³. Caracterul lacunar al acestor surse face însă inutilă orice tentativă de evaluare cantitativă a distrugerilor. Cu toate acestea, ele par să pună în lumină o anumită discrepanță existentă, din acest punct de vedere, între nordul și sudul Transilvaniei: în vreme ce ultima mențiune a unor localități depopulate din Bazinul Someșului este conținută în actul acordat episcopiei în 1246, pentru sudul Transilvaniei astfel de mențiuni se prelungesc până în anii 1263-1264¹⁷⁴. În aceeași arie teritorială trebuie localizată regiunea aparent depopulată străbătută de Rogerius în 1242; de asemenea, o serie de izvoare narative localizează în aceeași zonă cele mai importante bătălii și cele mai sângeroase masacre¹⁷⁵, iar opiniile unor specialiști avizați localizează în același areal ținuturi care au suferit depopulările cele mai severe¹⁷⁶.

Dacă distrugerile au fost într-adevăr mai mari în sudul Transilvaniei decât în nordul acestei provincii, explicația trebuie căutată, în ceea ce privește campania din 1241, în amplexarea diferită a confruntărilor militare desfășurate în aceste regiuni. În ceea ce privește retragerea mongolă din 1242, putem presupune, de asemenea, că mongolii au ezitat să utilizeze drumul Rodnei, mai puțin practicat în epocă, ei revărsându-se, în schimb, în direcția trecătorilor din sudul Transilvaniei; acest fapt ar explica, din nou, amplexarea sporită a devastărilor din zona meridională.

1.5.1.2. Deplasări de populație. După cum am sugerat deja în rândurile de mai sus, depopularea *reală* a Transilvaniei, realizată prin masacrarea sau luarea în captivitate a unei părți a locuitorilor acesteia și, de asemenea, ca urmare a efectelor crizei alimentare provocate de jaful sistematic practicat de mongoli, a fost însoțită de o depopulare *aparentă*, rezultată prin deplasarea masivă a popu-

lației dinspre regiunile expuse atacurilor mongole către zonele mai ferite, care puteau oferi un adăpost natural. Aceste deplasări de populație au afectat în primul rând centrele urbane incipiente (orașul episcopal Alba-Iulia, celelalte centre de comitat, centrele de exploatare a sării), rezultatul lor fiind încetinirea sau chiar frânarea evoluției acestora. În privința Alba-Iuliei, datele oferite de cercetările arheologice par a sugera faptul că nivelul demografic existent înaintea invaziei din 1241 a putut fi reatins abia în secolul al XV-lea¹⁷⁷. Clujul a trebuit să parcurgă, la rândul său, o perioadă critică până la revitalizarea sa de către Ștefan al V-lea¹⁷⁸, iar un centru important precum Dăbâca a intrat pe panta unui declin ireversibil. Știm, de altfel, că printre primele măsuri luate de comitele Paul Geregye la reinstaurarea administrației regale în Transilvania s-au numărat tocmai cele care vizau „adunarea locuitorilor împrăștiați în toate părțile“, ajutorarea acestora și aducerea lor într-o stare de stabilitate care să permită exploatarea lor economică¹⁷⁹. Măsurile luate de demnitarul regal pentru a asigura repunerea în funcțiune a unor obiective economice importante (ocnele de sare, domeniile regale sau cele ale episcopiei Transilvaniei¹⁸⁰) au avut, așadar, la rândul lor, drept consecință noi deplasări de populație, menite să suplinească golurile demografice create ca rezultat al acțiunii invadatorilor. În același sens a acționat, fără îndoială, și nobilimea dornică să își repopuleze proprietățile.

În ceea ce privește centrele economice importante din zona de colonizare săsească, în pofida faptului că acestea constituiseră ținte predilecte ale invadatorilor, informațiile de care dispunem ne conduc la concluzia că depășirea fazei celei mai critice a crizei postinvazie a fost făcută cu o mult mai mare rapiditate. Sursa imediată a acestei redresări a fost reprezentată, în această etapă, nu de un nou aport de coloniști venit dinspre exterior, ci de un fenomen de regrupare a supraviețuitorilor invaziei în centrele urbane în devenire. Astfel, localități ca Rodna, Bistrița și Sibiul și-au putut relua, în scurt timp, evoluția ascendentă,

în timp ce o serie de localități de la periferia zonei de colonizare săsească au fost, temporar, abandonate¹⁸¹. În acest caz, datorită spiritului comunitar dezvoltat caracteristic coloniștilor sași, invazia din 1241 pare să fi impulsionat o evoluție mai consecventă în direcția urbanizării.

O altă direcție de deplasare a populației a fost aceea îndreptată spre teritoriile considerate mai sigure din vestul Regatului Ungariei. Aceste deplasări, care au continuat și după 1242, nu par să fi avut o amploare foarte mare, ele limitându-se, în general, la reprezentanții elitelor sociale¹⁸².

1.5.1.3. Banditism și insecuritate. Criza de autoritate a instituțiilor statului. Aceste fenomene au fost amplificate de regimul de ocupație instituit de mongoli (acolo unde acesta a funcționat), de ravagiile foametei și de masivele deplasări de populație. Întârzierea cu care s-a făcut revenirea funcționarilor regali în Transilvania și în regiunile învecinate – abia în primăvara anului 1243! – a contribuit, la rândul ei, la crearea condițiilor propice pentru instaurarea haosului. Astfel, potrivit informațiilor primite din Ungaria de către papa Inocențiu al IV-lea, în vara anului 1243, „în timpul prezenței tătarilor și după retragerea acestora unii s-au năpustit cu dușmănie asupra regatului însuși, pustiind prin foc bunurile multora, trecându-i prin sabie, nu fără nelegiuiri vădite împotriva Celui Răstignit”¹⁸³. Aceste informații se refereau, cu siguranță, la situația din regiunile răsăritene ale regatului; ele îi parveniseră pontifului roman, fără îndoială, prin intermediul emisarului trimis de episcopul Benedict al Oradiei pentru a-și solicita transferul în scaunul episcopal de Győr¹⁸⁴. Alte mărturii de epocă vorbesc despre „vremea pustirii tătarești, când nimeni nu se mai putea păzi cum ar fi voit”¹⁸⁵, sau despre „drepturile cetăților [...] ce fuseseră înstrăinate și amestecate pe vremea tătarilor”¹⁸⁶, completând, într-o oarecare măsură, imaginea unei epoci de restriște. Împotriva acestui fenomen au acționat atât comitele de Solnoc, Paul Geregye („venind

*el dincoace de Dunăre înaintea altor nobili ai regatului pentru a nimici pe tâlharii și pe hoții care se înmulțiseră peste măsură atât în aceste părți cât și în Transilvania și osândindu-i după o judecată dreaptă...*¹⁸⁷), cât și, fără îndoială, ceilalți demnitari însărcinați de regele Bela al IV-lea cu restabilirea ordinii.

1.5.2. Consecințe pe termen lung

O altă serie de consecințe ale mării invazii din 1241-1242, care au imprimat evoluției istorice a Transilvaniei o nouă direcție și au contribuit, în foarte mare măsură, la introducerea unor transformări fundamentale în structura sa socială și administrativă, au fost în mod direct corelate cu fenomenul distrugerii sistematice de către mongoli a castrelor regale, reședințe ale comitatelor, și a sistemului politic, militar și administrativ legat de acesta.

1.5.2.1. Castrele regale constituiseră ținte strategice importante ale invadatorilor. În consecință, amploarea devastărilor pe care acestea le-au suferit ca urmare a acțiunii lor a fost una considerabilă. Fără excepție, centrele de comitat ale Transilvaniei voievodale (Alba-Iulia, Dăbâca, Cluj, Turda, Cetatea de Baltă, Hunedoara) au fost cucerite și incendiate, iar populația refugiată între zidurile acestora masacrată cu sălbăticie. O soartă similară au avut-o Sibiuul, reședință a comitatului regal constituit în zona de colonizare săsească din sudul Transilvaniei, și, de asemenea, numeroase alte castre regale din regiunile învecinate. După cum am putut vedea, informații asupra unora dintre devastările și masacrele săvârșite cu acest prilej ne sunt transmise de izvoarele narative și documentare ale epocii; la rândul lor, cercetările arheologice și-au adus propria contribuție la documentarea acestui subiect. Amplearea deosebită a distrugerilor a constituit, fără îndoială, una dintre cauzele

importante ale abandonării acestor cetăți de către regali-tate, ale decadenței lor inexorabile sau ale schimbărilor radicale intervenite în statutul lor. Astfel, *Cetatea de Baltă*, distrusă în întregime de mongoli, a fost reconstruită din temelie pe un amplasament cu totul diferit. Elementul său central era reprezentat de un donjon din piatră și cărămidă, înconjurat de un șanț de apărare ce închidea o suprafață de doar 100 mp în jurul acestuia. În exterior, această foarte modestă fortificație mai dispunea de un val de pământ, întărit probabil cu o palisadă din lemn¹⁸⁸. Aceeași soartă a avut-o vechea cetate a *Hunedoarei* (fortificația de pe dealul Sâmpetru), ale cărei funcții au fost parțial preluate de o mică cetate din piatră construită în imediata sa apropiere¹⁸⁹; ca urmare a abandonării castrului regal, Hunedoara își va pierde calitatea de reședință de comitat în favoarea noii cetăți regale a Devei. Nu mai puțin severe au fost consecințele devastării mongole în cazul *Clujului*, care a trecut printr-o eclipsă de câteva decenii până când regele Ștefan al V-lea a luat măsuri de colonizare a localității cu oaspeți germani¹⁹⁰. Nici în acest caz însă, cetatea regală nu a mai fost refăcută pe vechiul ei amplasament, care a intrat în posesia mănăstirii benedictine de la Cluj-Mănăstur¹⁹¹. La rândul ei, evoluția puternicei cetăți de la *Dăbâca* se va înscrie, ca urmare a invaziei, pe o pantă accentuat descendentă, în pofida faptului că reparațiile și consolidările efectuate au fost în măsură să îi conserve funcția militară¹⁹². Invazia mongolă pare să fi afectat, în primul rând, așezarea civilă; amplexarea devastărilor a fost, în acest caz, mult prea mare pentru a îngădui conservarea vechiului statut al cetății. Astfel, la doar câteva decenii după invazie, Dăbâca își va pierde funcțiile de cetate regală și reședință de comitat, devenind o simplă cetate nobiliară aflată în posesia uneia dintre ramurile neamului Kőkenyes-Radnót¹⁹³. Regalitatea a renunțat de asemenea, în favoarea aceleiași familii, la vechea cetate regală a *Turzii*, situată în zona fostei localități Sânmiclăuș, pe malul Arieșului¹⁹⁴. Singură *Alba-Iulia* a reprezentat, într-o anumită măsură, datorită statutu-

lui său de oraș episcopal, o excepție de la această regulă generală. Reconstrucția sa a fost inițiată la scurt timp după invazia tătară, cel mai probabil o dată cu instalarea în localitate a episcopului Gallus (1246), și a beneficiat de sprijinul nemijlocit al regalității și al instituției voievodale. Cu toate acestea, redresarea sa a constituit un proces extrem de lent. Timp de aproximativ un secol, vechea sa incintă fortificată nu a putut fi repusă în funcțiune¹⁹⁵; de asemenea, indiciile furnizate de cercetările arheologice arată că o parte a vechiului oraș a rămas pentru multă vreme în ruină, iar repopularea așezării la nivelul anului 1241 a putut fi realizată abia în secolul al XV-lea¹⁹⁶. În același timp, intrarea acestei localități în proprietatea episcopiei Transilvaniei¹⁹⁷ semnifica, în egală măsură, dispariția vechilor sale funcții militare și administrative.

Decăderea castrelor regale din vechiul lor statut nu a constituit doar o consecință a distrugerii lor de către mongoli sau a incapacității materiale a regalității de a le reconstrui. Invazia mongolă îi pusese, într-adevăr, pe contemporani în fața evidenței faptului că fortificațiile de acest tip erau cu totul depășite, iar amploarea considerabilă a devastărilor făcea, cu siguranță, dificilă repunerea pe picioare de către regalitate a unui sistem de fortificații eficient într-un interval de timp rezonabil. Cauza principală a vulnerabilității dovedite de acestea în fața mongolilor nu poate fi explicată doar prin criteriul materialului de construcție folosit la ridicarea lor, deși nu mai există îndoieli asupra faptului că fortificațiile din pământ și lemn erau deja considerate atunci ca fiind cu totul anacronice. Trebuie să reamintim faptul că o parte a acestor cetăți – Alba-Iulia, Dăbâca, Sibiul – erau înconjurate cu incinte din piatră, fapt care nu pare să fi contribuit însă în mod semnificativ la sporirea capacității lor de rezistență.

Mult mai grave erau, în schimb, deficiențele reprezentate de funcțiile și dimensiunile acestor castre regale, ca și de factorul uman însărcinat cu apărarea lor. Mărimea acestora era, fără îndoială, exagerată în raport cu numărul și

capacitățile militare ale apărătorilor lor. Astfel, cetatea Hunedoarei avea dimensiunile de 220×70 de metri și o suprafață de aproape două hectare¹⁹⁸, cu puțin inferioare castrului regal de la Cluj-Mănăstur (220×98 m), care era însă incomparabil mai bine populat. În cazul castrului regal Dăbâca, lungimea incintei fortificate cu zid de piatră era de peste 250 m, lățimea sa variind, datorită formei aproximativ triunghiulare a terasei pe care aceasta era ridicată, între cca 50 și 250 de metri¹⁹⁹. În ceea ce privește Alba-Iulia, cetatea medievală păstra forma inițială a fostului castru roman, ea reprezentând, așadar, un dreptunghi cu laturile de 430×415 m²⁰⁰. Chiar dacă nu dispunem de asemenea date în privința cetăților de la Turda și Cetatea de Baltă, analogiile existente ne îngăduie să presupunem că această situație era una generală.

În același timp, vechile castre regale erau *așezări locuite*, care reuniau între zidurile lor atât reședințele administrative ale comitatelor, cât și sediile unor instituții ecleziastice importante (în cele mai multe cazuri arhidiaconate, dar și episcopia, în cazul Alba-Iuliei, sau abația benedictină de la Cluj-Mănăstur). Ele erau, de asemenea, centre economice de o anumită anvergură, care concentrău cea mai mare parte a activității economice a comitatului, atât sub aspectul producției, cât și al schimbului și consumului de mărfuri²⁰¹. Pe lângă populația lor permanentă, aceste așezări fortificate constituiau, în același timp, și locul de refugiu al populației din regiunile înconjurătoare, fapt care, datorită fenomenelor de psihologie colectivă asociate (spai-me colective, panică, disperare), nu putea duce decât la diminuarea capacității lor de rezistență. Faptul că ele centralizau cea mai mare parte a instituțiilor și avuțiilor comitatului transforma castrele regale în ținte extrem de atractive pentru eventualii invadatori. Prin cucerirea lor, aceștia puteau lichida, dintr-o singură lovitură, întreaga suprastructură politică, administrativă, religioasă și economică a unei întregi regiuni – lucru care s-a petrecut, de altfel, întocmai în cursul dramaticelor evenimente din anul 1241.

Ca urmare, reformarea sistemului defensiv al Regatului Ungariei trebuia să vizeze, în primul rând, o cât mai netă separare a bazelor militare de așezările civile și, de asemenea, o descentralizare eficientă a sistemului defensiv al comitatelor. În același timp, condițiile concrete au impus regalității renunțarea la obligațiile privind asigurarea protecției imediate a instituțiilor religioase și a populației civile, aceste responsabilități fiind lăsate în seama autorităților ecleziastice, a stăpânilor de pământuri și a comunităților libere. Noile cetăți regale, ridicate în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, vor avea o funcție exclusiv militară, ele beneficiind de instalații defensive și sisteme de fortificare corespunzătoare și, de asemenea, de serviciile unor garnizoane alcătuite din profesioniști ai războiului. Ele vor putea constitui, în cel mai bun caz, un adăpost pentru câțiva demnitari și pentru un mic număr de familii nobiliare, însă în nici un caz pentru populația civilă locală. Exemplul Cetății de Baltă surprinde, probabil, cea dintâi fază a tranziției către acest sistem. Deceniile următoare vor fi însă marcate de apariția unor cetăți regale mult mai puternice, capabile să facă față unor asedii prelungite (Deva, Ciceu, Hunedoara etc.), care li se adăugau aceloră, refăcute și consolidate, existente în regiunile de frontieră. Răspunzând unei directive venite din partea papalității – care le cerea ierarhilor să identifice și să construiască locuri potrivite pentru protejarea credincioșilor²⁰² – și, fără îndoială, unor sugestii venite în același sens din partea autorităților statale, instituțiile ecleziastice se vor vedea obligate să își asume, la rândul lor, întreaga responsabilitate pentru asigurarea propriei lor apărări, mai ales în condițiile în care regalitatea se arăta dispusă să le furnizeze, prin donații, resursele materiale necesare. Astfel, orașul Alba-Iulia a intrat, practic, în posesia episcopiei Transilvaniei²⁰³, care, nedorind să se angajeze în proiecte care să depășească resursele de care dispunea, a restrâns incinta locuită a acestuia la colțul sud-vestic al vechiului castru regal, ridicând în jurul acesteia un val de pământ cu palisadă²⁰⁴. La rândul său, abația

benedictină de la Cluj-Mănăstur a rămas singura stăpâni-toare a vechii incinte a castrului regal devastat în 1241. Preluând însă, o dată cu aceasta, și responsabilitățile privi-toare la propria sa defensivă, ea s-a înconjurat, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cu o incintă din piatră²⁰⁵. În aceeași categorie a fortificațiilor ridicate în jurul unor instituții ecclesiastice pot fi incluse incinta fortificată a mă-năstirii *Cârța* și, de asemenea, aceea ridicată în jurul biseri-cii Sf. Mihail din *Cisnădioara*, ambele datând din a doua jumătate a veacului al XIII-lea²⁰⁶.

Un rol important a fost acordat de regalitate, în cadrul noii structuri a sistemului defensiv, cetăților nobiliare. Obligat fiind să reconsidere întreaga sa politică internă anterioară, regele Bela al IV-lea a făcut, în anii care au urmat marii invazii, donații funciare importante către oamenii săi de încredere, cărora le-a impus, în schimb, condiția de a folosi o parte a veniturilor astfel dobândite pentru con-solidarea sistemului de fortificații al regatului²⁰⁷. Intențiile regalității sunt exprimate cu claritate într-o serie de diplome regale; una dintre acestea vorbește, de exemplu, despre donarea, cu sfatul baronilor din consiliul regal, a unor „locuri potrivite pentru ridicarea de fortificații aceloră dintre credincioșii noștri care știu și pot să le constru-iască”²⁰⁸. Această politică pare să fi luat un mai mare avânt între anii 1246 și 1248, când, confruntat cu iminenta ame-nințare a unei a doua invazii mongole, regele Bela s-a văzut nevoit să constate insuficiența progreselor făcute în dome-niul fortificațiilor în anii care trecuseră de la încheierea celei dintâi. Aceasta este, probabil, perioada în care a fost inițiată, pe proprietățile bihorene ale comitelui de Solnoc, Paul Geregye, ridicarea cetăților de la Adrian (*Adorján*) și Piatra Șoimului (*Sólyomkő*). De asemenea, în același inter-val a fost ridicată cetatea de la Arieșul de Câmpie (*Aranyos*, com. Cheud), atestată în 1246 ca proprietate a lui Paul Gutkeled²⁰⁹. În deceniile care au urmat, cetățile nobiliare vor cunoaște în Transilvania o multiplicare semnificati-vă. În 1268, un anume comite Rotho vindea o proprietate

din regiunea Bistriței, reședința acesteia fiind constituită dintr-„un turn de piatră și o casă din lemn lângă turn și o curte întărită de jur împrejur”²¹⁰. Un număr neprecizat de cetăți nobiliare de pe Valea Someșului, ai căror proprietari se ocupau, printre altele, cu jefuirea călătorilor și negustorilor care le străbăteau ținuturile, au fost cucerite și distruse de oastea episcopului Transilvaniei în preajma anului 1282²¹¹. Aceste fortificații, aparținând unei nobilimi mai curând turbulente și anarhice decât puternice, nu au fost încă identificate în totalitate; în cazul acelor identificate în teren, cercetările nu au reușit întotdeauna să clarifice cu destulă precizie cronologia lor. Cetatea de la *Câlnic* este una dintre puținele cetăți nobiliare a cărei perioadă de construcție a putut fi stabilită, cu o remarcabilă precizie, la intervalul 1270-1272²¹². O semnificativă parte a cetăților nobiliare cunoscute în Transilvania par să își fi avut, de asemenea, originile în această perioadă.

La acest efort constructiv au participat, la rândul lor, comunitățile locale, care, potrivit mărturiei canonicului Rogerius, începuseră acest proces din chiar intervalul cuprins între invazia din 1241 și retragerea mongolă din 1242. Fortificațiile de refugiu amenajate în împrejurările respective au fost, probabil, consolidate în perioada următoare, în funcție de disponibilitățile și resursele existente pe plan local. În orice caz, caracterul lor face adesea dificilă identificarea concretă a acestora. Un astfel de exemplu l-ar putea constitui cetatea de la *Comana de Jos*, databilă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pe care dimensiunile sale modeste și amenajările defensive rudimentare o privau de orice rol militar activ²¹³. Este posibil ca în această categorie să poată fi incluse, în funcție de eventualele clarificări oferite de cercetările arheologice, cetățile de la *Sibiel*²¹⁴, *Săsciori*, *Vurpăr*²¹⁵, *Tilișca*²¹⁶, *Orlat*²¹⁷, *Rășinari*, *Cisnădie*, *Avrig*²¹⁸ etc., care se încadrează în categoria acelor construite, întreținute și stăpânite în comun de către membrii unei comunități sătești²¹⁹. O situație oarecum specială, deși nu în mod necesar unică, apare în cazul

localității *Gârbova* (jud. Alba), în care au fost ridicate, în aceeași perioadă de timp, două fortificații: o cetate nobiliară, în centrul așezării, și o fortificație de refugiu a comunității sătești, situată în munții din apropierea acesteia²²⁰.

Noul sistem de fortificații rezultat în urma acestei reforme generale era unul elastic și dispersat, fiecare dintre componentele sale fiind în măsură să opună o rezistență îndelungată unor potențiali invadatori, fără a mai reprezenta, în schimb, o ținută suficient de atractivă pentru a justifica timpul și pierderile umane necesare cuceririi sale. Puternic consolidat în deceniile următoare, acest sistem va fi acela care va determina, în realitate, eșecul celei de a doua mari invazii mongole asupra Transilvaniei (1285).

1.5.2.2. Dispariția castrelor regale impunea, în același timp, renunțarea la sistemul militar al acestora, bazat pe serviciile *iobagilor de cetate* (*iobagiones castrī*). Acest sistem se transformase, cu timpul, într-unul anacronic, de ale cărui limite contemporanii înșiși erau, de altminteri, întru totul conștienți. Nu altfel ar putea fi explicat faptul că noul sistem al frontierei militare, constituit la începutul secolului al XIII-lea, renunțase aproape cu totul la serviciile iobagilor de cetate, atribuțiile acestora fiind preluate de noua categorie a *servienților regali* și de prestațiile militare ale comunităților libere. Performanțele militare ale iobagilor castrelor, legați de centrele de comitat prin servitute ereditară, deveniseră, de-a lungul timpului, cu totul nesatisfăcătoare. Fără îndoială, la rădăcina arborelui genealogic al oricărui iobag regal se afla un personaj cu aptitudini militare reale. Urmașii acestuia și urmașii urmașilor acestuia deveneau însă, la rândul lor, iobagi regali, preluând atât obligațiile, cât și privilegiile care derivau din acest statut; regalitatea era nevoită să apeleze în continuare la serviciile lor, chiar dacă putem presupune că, cel puțin în parte, aceștia nu mai dispuneau de aptitudinile militare reclamate de îndatoririle lor. În același timp, faptul că ei

dețineau acest statut de la naștere până la moarte ne poate îndemna să presupunem că, datorită vârstei, o bună parte a iobagilor unei cetăți regale trebuie să fi fost, în realitate, inapți pentru activități militare performante. Nu este, astfel, greu de imaginat care era valoarea reală a unei asemenea forțe armate, fiind mai ușor de înțeles de ce participarea iobagilor de cetate la evenimentele militare ale secolului al XIII-lea reprezintă mai degrabă o excepție decât o regulă.

Ca orice sistem etatist, cel întemeiat pe serviciile iobagilor regali prezenta numeroase alte dezavantaje. Activitatea de întreținere a cetăților regale, care constituia una dintre atribuțiile importante ale *castrensi*-lor, era una de rutină, orientată aproape exclusiv către simpla conservare a stării acestora și în foarte mică măsură către aducerea de perfecționări și îmbunătățiri. Astfel, în Transilvania primei jumătăți a secolului al XIII-lea, centrele de comitat ajunseseră să fie, în cvasitotalitatea lor, caracterizate prin sisteme de fortificare cu totul anacronice. În același timp însă, în regiunea frontierei militare se dezvoltă, în pofida reticențelor regale, un nou tip de fortificații, mult mai puternice. Rezervele formulate de regele Andrei al II-lea – care, prin actul de donație din 1211, încercase să le impună cavalerilor teutoni ridicarea aceluiași tip anacronic de fortificații²²¹ – erau motivate, fără îndoială, în primul rând de situația în care se aflau, în epoca respectivă, castrele regale din interiorul Transilvaniei.

De asemenea, iobagii castrelor regale, împreună cu *udvornici* și cu ceilalți funcționari subordonați comitelui curial, constituiau un aparat administrativ excedentar, care deținea un control aproape exclusiv asupra exploatarei domeniilor regale. În calitate de forță însărcinată cu menținerea ordinii, iobagii castrelor vegheau și asupra conservării patrimoniului cetăților – calitate care le oferea posibilitatea de a săvârși abuzuri inclusiv împotriva proprietarilor liberi²²². Atribuțiile legate de colectarea dărilor le ofereau, de asemenea, șansa unei îmbogățiri rapide și la fel de puțin legale²²³.

Nu mai puțin importante erau atribuțiile lor judiciare²²⁴ și, de asemenea, controlul pe care ei îl exercitau asupra legalității tranzacțiilor funciare de pe teritoriul comitatului. Această poziție privilegiată a avut drept consecință, în cele din urmă, transformarea lor într-o categorie socială parazitară, mult prea numeroasă în raport cu utilitatea sa, care consuma, în realitate, o mare parte a veniturilor domeniilor administrate. Statutul lor specific – care le permitea să posede proprietăți personale (ereditare), să achiziționeze pământuri, să acumuleze averi – ajunsese să reprezinte, către mijlocul secolului al XIII-lea, mai degrabă o garanție a unei vieți tihnite decât expresia unei servituți cu caracter militar. Veniturile lor, realizate în mare măsură ca urmare a participării la administrarea comitatelor, trebuie să fi fost cel puțin acceptabile, din moment ce situația lor materială nu îi deosebea, în mod fundamental, pe iobagii regali de nobilimea mijlocie provincială. Câteva exemple în acest sens vor fi edificatoare: în 1268, un iobag al cetății Turda își vindea posesiunea ereditară Luncani (*Gerend*)²²⁵; în 1275, pământurile a doi iobagi ai cetății Solnoc, morți fără moștenitori, erau dăruite de către rege neamului Kata²²⁶; în 1291, un iobag al cetății Cluj vindea proprietatea Lomb, pentru 20 de mărci de argint²²⁷; în același an este menționată, într-o hotărnicie, proprietatea unui iobag al cetății Alba²²⁸; în 1292, când Ladislau Borșa cumpăra posesiunea Pintic, aceasta se afla în stăpânirea comună a unui iobag al cetății Solnoc și a doi nobili²²⁹. În consecință, renunțarea la serviciile lor, devenite oricum inutile ca urmare a pierderii funcțiilor militare ale vechilor castre regale, a reprezentat pentru regalitate o opțiune firească. Dacă Bela al IV-lea a păstrat, până la sfârșitul vieții sale, anumite reticențe în a se debarasa de aceste servicii costisitoare, care reprezentau însă, din punctul său de vedere, o garanție a funcționării sistemului de guvernare centralizat, Ștefan al V-lea a fost acela care a impulsionat cu hotărâre acest proces. Din exemplele citate mai sus s-a putut constata că, în ultimele trei decenii ale secolu-

lui al XIII-lea, starea materială a iobagilor regali se înscrisese deja pe o pantă evident descendentă: ei pot fi întâlniți, de fiecare dată, doar în calitate de *vânzători* de proprietăți, niciodată însă în cea de *cumpărători* ai acestora. De asemenea, atribuțiile lor administrative, care constituiau suportul poziției lor sociale cu totul speciale, au scăzut considerabil în însemnătate, până aproape de dispariția lor completă: diploma regală din 1261, care anulează drepturilor lor de judecată asupra orașului Dej, reprezintă și ultimul exemplu din Transilvania în care atribuțiile lor judiciare sunt menționate în mod explicit²³⁰. În 1265, de asemenea pentru ultima oară, cinci iobagi ai cetății Dăbâca sunt chemați să confirme legalitatea vânzării unei proprietăți²³¹. La rândul său, un document din 1266 consemnează ultimul exemplu transilvănean al unui iobag de cetate care, în calitate de om al regelui, participa împreună cu un nobil la punerea în posesie a unei proprietăți²³². Începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, iobagii de cetate vor căuta soluții pentru a se elibera de obligațiile lor și pentru a obține calitatea de servienți regali – schimbare de statut posibilă, în această perioadă, exclusiv ca urmare a unor servicii militare²³³. Cei care nu vor reuși să treacă cu succes această probă vor avea dificultăți din ce în ce mai mari în a-și conserva hibridul lor statut, semidependent și semiprivilegiat. După mijlocul secolului al XIV-lea, iobagii noilor cetăți regale se vor transforma, în realitate, într-o categorie cu totul nouă, ei ajungând să fie asimilați, din punctul de vedere al statutului lor social, păturii sociale dependente și lipsite de privilegii. Diferența de conținut dintre poziția și funcțiile acestora, în comparație cu cele ale înaintașilor lor din preajma anului 1200, va fi, într-adevăr, una considerabilă.

1.5.2.3. Datorată, la rândul ei, dispariției aproape complete a vechiului aparat administrativ și judecătoresc, *criza sistemului de proprietate* a afectat, în primul rând, pro-

prietățile oamenilor liberi. Dacă domeniile regale și, într-o mai mică măsură, cele eclesiastice s-au bucurat de atenția nemijlocită sau de protecția puterii centrale, problema proprietăților private a fost lăsată, în schimb, la discreția dregătorilor locali. Aceștia și-au adus, cu siguranță, propria lor contribuție la fenomenul general al acaparării de proprietăți și drepturi necuvenite, fenomen devenit posibil în condițiile dispariției sau refugierii unui mare număr de proprietari și, de asemenea, ale distrugerii sau pierderii dovezilor referitoare la drepturile de proprietate. Cel mai cunoscut caz din această categorie este, fără îndoială, acela al lui Paul Geregye, căruia regele i-a confirmat, la 21 ianuarie 1249, stăpânirea a nu mai puțin de 16 proprietăți din comitatele Bihor, Solnoc și Crasna²³⁴, unele dintre acestea înscriindu-se în categoria domeniilor regale²³⁵. Aceste proprietăți, acumulate în intervalul de numai cinci ani (1243-1248) în care Paul Geregye deținuse însărcinări oficiale în această regiune, reprezentau doar partea vizibilă a unui sistem de proprietăți mult mai vast, care includea o serie de posesiuni sustrase unor familii aristocratice sau nobiliare: *Chanad* – care își va recupera vama de la Birtin și alte proprietăți bihorene doar ca urmare a unui apel înaintat regelui, în anul 1256²³⁶; *Gutkeled* – care va reîntra în posesia unor domenii din același comitat, „înstrăinate în timpul tătarilor“ și acaparate de clanul Geregye, abia în anul 1278²³⁷; *Borşa*, ale cărei proprietăți, acaparate de unul dintre familiarii clanului Geregye, vor fi recuperate prin hotărârea congregației regionale din anul 1279²³⁸. Asemenea recuperări foarte târzii nu au constituit doar o excepție bihoreană. În Transilvania propriu-zisă, un anume Nicolaus, fiul lui Tywan de Vârșand, își va recupera proprietatea Ungurei (*Gregorfalva*), din comitatul Alba, pierdută „din vremea vechilor tătari“, abia în preajma anului 1304, după obositoare demersuri juridice și după cheltuirea sumei de 50 de mărci de argint²³⁹ – care, dacă este reală, nu putea fi cu mult inferioară valorii de piață a proprietății respective.

Izvoarele aflate la dispoziția noastră ne oferă, prin urmare, suficiente indicii pentru a concluziona că, cel puțin în anumite arii geografice, vechile structuri și drepturi de proprietate au suferit o bulversare totală, care reflectă, de altfel, transformările înregistrate la nivelul elitelor sociale. Consecințele acestor acaparări, bazate pe dreptul forței, nu au putut fi înlăturate decât fie prin răspunsul cu aceeași monedă, atunci când s-a ivit ocazia potrivită (în cazurile *Gutkeled* și *Borșa*), fie prin îndelungate și costisitoare demersuri judiciare. Trebuie, fără îndoială, să presupunem că familiile care nu dispuneau de o forță armată redutabilă, de influență la curtea regală sau, cel puțin, de disponibilitățile financiare pe care le reclamau complicatele proceduri judiciare ale epocii nu și-au mai recuperat proprietățile niciodată.

*

Rezultanta tuturor acestor schimbări a fost reprezentată, pe termen lung, de o transformare radicală a structurii sociale a provinciei. În cadrul acesteia, *nobilimea*, cu aptitudinile militare radical îmbunătățite de pe urma necruțătorului proces de selecție „naturală” din perioada invaziei și din anii care i-au urmat, a devenit practic cea mai importantă forță armată a voievodatului, preluând, de asemenea, controlul asupra tuturor resorturilor intermediare ale administrației comitatelor. Pe această bază, care a constituit un factor favorizant al evidentei ascensiuni economice din deceniile următoare, nobilimea transilvăneană va ajunge să își definească propria identitate în raport cu o aristocrație neindigenă care va continua să dețină, pentru o lungă perioadă, un control aproape exclusiv asupra funcțiilor decizionale. O dată constituită această bază, revendicarea unui rol mai important în sistemul politic al provinciei nu va mai fi decât o problemă de timp.

Note

1. Evreu convertit la islamism, *Rashid od-Din* s-a născut la Hamadan (Persia) în anul 1247. Și-a început cariera în calitate de medic personal al ilkhanului Abaqa (1265-1281), pentru a ajunge, în cele din urmă, consilier financiar al nepotului acestuia, Ghazan (1295-1304), care l-a și însărcinat, de altfel, cu scrierea unei istorii complete a mongolilor și a cuceririlor acestora. Din nefericire, o importantă parte a monumentalei sale opere s-a pierdut. J.A. Boyle, *Juvaini and Rashid al-Din as Sources on the History of the Mongols*, în *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis, New York, 1962.
2. *Istoria cuceritorului lumii*. Ala ad-Din Ata-Malik Juvaini (cca 1226-1283), persan de origine, fiu al lui Baha ad-Din (ministrul de finanțe al marelui-han Ögödaï), a deținut funcții importante în sistemul politic al imperiului mongol. J.A. Boyle, *op. cit.*
3. „Și Kadan și Būri mergând spre poporul Sasan, au învins acest popor în urma a trei lupte. // Și Bōček mergând pe drumul Kara Ulaghilor prin munții de acolo a înfrânt acest popor Ulagh. Și de aici a intrat în pădurile și în munții Yaprak Tak la hotarele lui Mišelav și i-a înfrânt pe dușmanii care se aflau acolo gata de luptă”, trad. A. Decei, *Invazia tătarilor din 1241/1242 în ținuturile noastre după Djami’ ot-Tevarikh a lui Fāzl ol-lah Rāsīd od-Dīn*, în idem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 194.
4. Sașii din Transilvania. Întreaga analiză a textului în A. Decei, *op. cit.*, p. 193-208.
5. Identificați cu românii din exteriorul arcului carpatic. Pentru această problemă, v. mai recent Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciată și Imperiul Mongol*, București, 1993, p. 136-137.
6. Pentru discuțiile legate de Mišelav, v. D. Onciul, *Originile principatelor române*, p. 95, 155-158, care propune identificarea Mišelav = Seneslav, identificare acceptată, cu sau fără argumente suplimentare, de A. Decei, *Invazia tătarilor*, p. 205-206, A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933, p. 45 și Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 137, n. 2, dar față de care au manifestat rezerve V. Spinei – *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1980, p. 161-162, *Marile migrații în estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, 1999, p. 406-407 – sau D. Mishin – *Information on the Vlachs in Medieval Islamic Literature (Arabic and Persian)*, în *Romanian Civilization*, VI, 1997, 2, p. 41-47.
7. A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară*, p. 33, propune existența a patru armate mongole, considerându-i pe Bochetor și Bōček două personaje distincte. La rândul său, V. Spinei consideră că în spațiul extracarpatic ar fi acționat mai multe armate mongole. Într-adevăr, Rogerius arată că, împreună cu Bochetor, ar fi trecut Siretul și alți comandanți (*Bochetor autem cum aliis regibus, fluvium qui Serech dicitur transeuntes*, IIR, V, p. 33); nu este însă exclus ca el să se fi referit de fapt la Kadan și Būri. Asupra lui Bochetor, vezi V. Spinei, *Marile migrații*, p. 406 – care propune identificarea sa

fie cu Böcek, fiul lui Tului, fie cu Bărkăçar, fiul lui Jochi; acest nume ar putea reprezenta, de asemenea, un derivat al termenului *ba'atur* („erou“, „viteaz“). În lipsa unor informații mai concludente, considerăm decisivă mărturia lui Rashid od-Din: dintre cei trei comandanți menționați de acesta, identificarea lui Bochetor cu Böcek pare a fi cea mai plauzibilă.

8. Cifra de 150.000 de oameni, indicată de R. Grousset, *L'empire des steppes (Attila, Gengis-Khan, Tamerlan)*, Paris, 1965, p. 328, reprezintă o estimare generală a efectivelor care au luat startul, în 1236, în campania europeană a lui Batu și Subutai. O cifră similară este avansată de V.K. Košcev, *Esce raz o cislennosti mongol'skogo vojska v 1237 goda*, în *Voprosy istorii*, 1993, 10, p. 131-135: 130.000-150.000 de oameni, dintre care doar 50.000-60.000 mongoli. Aceste estimări sunt confirmate de cercetările unui specialist în problema păstoritului nomad: potrivit opiniei lui Denis Sinor (*Horse and Pasture in Inner Asian History*, în *Oriens Extremus*, 19, 1-2/1972, p. 171-183), pusta ungară ar fi putut susține, în condiții normale, un număr cuprins între cca 68.600 și 107.300 de călăreți mongoli; mongolii s-ar fi retras, în 1242, tocmai datorită dificultăților întâmpinate în hrănirea animalelor, fapt care conduce la concluzia că numărul lor era cu mult mai mare. Aprecierile contemporanilor (500.000 de oșteni la Rogerius, *IIR*, V, p. 32; 500.000 de oameni, din care 40.000 de „centurioni“ și „decurioni“, la Simon de Kéza, *IIR*, IV, p. 56) sunt fără îndoială exagerate.
9. V.K. Košcev, *loc. cit.* Potrivit afirmațiilor lui Rogerius, 40.000 de ruteni ar fi deschis drumul armatei lui Batu prin trecătorile Carpaților Păduroși, iar 600 de ostatici luați din Rodna l-ar fi călăuzit pe Kadan în înaintarea sa spre vest (Rogerius, *IIR*, V, p. 33).
10. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 343.
11. A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară*, p. 28.
12. Cifră confirmată indirect și de analizele din care rezultă că, în bătălia de la Mohi, oastea maghiară aflată sub conducerea regelui Bela avea aproximativ aceleași dimensiuni (40.000-50.000 la Hóman B., Szekefű Gy., *Magyar Történet*, I, Budapest, 1935, p. 406 etc.).
13. Opinii similare asupra distribuției forțelor mongole pe cele trei direcții de înaintare la A.T. Komjathy, *A Thousand Years of the Hungarian Art of War*, Toronto, 1982, p. 20: 60.000 pentru armata lui Batu, respectiv câte 40.000 pentru flancurile nordic și sudic.
14. Asupra precauției cu care trebuie tratate cifrele indicate de izvoarele orientale, v. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 342-343.
15. R. Grousset, *L'empire des steppes*, p. 323.
16. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 388.
17. *Ibidem*, p. 390.
18. *Ibidem*.
19. *Ibidem*, p. 291 – cf. actul regal din 1279, HD 427; *DIR* II. 219.
20. În luptele din Riazan, Cernigov etc., v. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 388, 390.

21. A. Decei, *Invazia tătarilor*, p. 204.
22. Sau chiar ianuarie-februarie la V. Spinei, *Marile migrații*, p. 395.
23. A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară*, p. 31.
24. *Ibidem*.
25. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 395.
26. Pentru sursele și bibliografia bătăliei de la Wahlstatt, v. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 398, n. 236.
27. Rogerius, *IIR*, V, p. 31; Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, New York, 1996, p. 139.
28. Rogerius, *IIR*, V, p. 33; Z.J. Kosztolnyik, *op. cit.*, p. 151.
29. Rogerius, *IIR*, V, p. 34; Z.J. Kosztolnyik, *op. cit.*, p. 152.
30. Rogerius, *IIR*, V, p. 34-37.
31. Asupra luptei de la Mohi, v. Z.J. Kosztolnyik, *op. cit.*, p. 154-160.
32. *Annales Frisacenses*, *MGH*, SS, XXIV, 65-67; Gombos, *Catalogus*, p. 315; Jakó 191.
33. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 280-282, cu indicarea izvoarelor; R. Grousset, *L'empire des steppes*, p. 308.
34. R. Grousset, *op. cit.*, indică, pentru armata rusă, un efectiv de 80.000 de oameni, probabil supraevaluat.
35. Despre rolul jucat de Ordinul Teutonic în Țara Bârsei, în contextul mai larg al cruciadei est-europene, v. H. Zimmermann, *Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung*, Weimar-Wien, 2000; Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, 2001, p. 205-233; idem, *Christianitas și românii. Note privind locul românilor în realitatea creștină occidentală la începutul secolului al XIII-lea*, în *ActaMN*, 34, II, 1997, p. 23-27; Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 31-36.
36. Numeroase mărturii asupra intențiilor Sf. Dominic legate de creștinarea cumanilor în *Monumenta Ordinis Fratrum Predicatorum Historica*, XVI/2, Roma, 1935, p. 34-35, 162, 217, 294, 378 etc. Pentru R.F. Bennet, *The Early Dominicans. Studies in Thirteenth-century Dominican History*, Cambridge, 1937, p. 108, Sf. Dominic și-ar fi lăsat să crească barba, cu care este adeseori reprezentat, cu această intenție în minte.
37. Pentru cea mai competentă discuție a problemei, v. V. Spinei, *Contribuții la istoria spațiului est-carpatic din secolul al XI-lea până la invazia mongolă din 1241*, în *Memoria Antiquitatis*, 6-8, 1974-1976, Piatra-Neamț, 1981, p. 109-111; idem, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 66-68.
38. Transfer aprobat de Honorius al III-lea la 30 aprilie 1224 (*Grata Deo et*), Potthast 7232; *DIR* I. 204-205, 381-382; HD 85-86; ZW 29-30.
39. Data exactă a numirii rămâne incertă. El se afla cu siguranță în această funcție la 1 august 1226, când fratele său Coloman purta deja titlul de duce al Slavoniei, *CD* III/2. 90; cf. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 96.
40. Încoronat în 1214, cf. Z.J. Kosztolnyik, *op. cit.*, p. 49.
41. Despre activitatea Ordinului Dominican în spațiul extracarpatic și întemeierea episcopiei Cumaniei, v. I. Ferent, *Cumanii și episco-*

- păile lor, Blaj, 1931; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 68-70; Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 66-69; Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii*, p. 284-302; idem, *Christianitas și românii*, p. 19-21.
42. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 284.
 43. *Ibidem*, p. 283-284.
 44. *Ibidem*, p. 282.
 45. Juvaini, apud V. Spinei, *loc. cit.*
 46. L. Bendeffy, *Fontes authentici itinera (1235-1238) fr. Iuliani illustrantes*, în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, III, Budapest, 1937, 1-4, p. 38, 42.
 47. O scrisoare adresată de Batu regelui maghiar, încredințată misiionarului dominican de către cneazul de Suzdal, îi reproșă lui Bela faptul de a nu fi dat nici un răspuns celor 30 (!) de solii care îi fuseseră deja trimise. Două lecturi ale scrisorii la Wenzel VII. 549 sq. și 554 sq.
 48. Mattheus Parisiensis, *MGH, SS*, IV, 274. Templierul abjurat a fost capturat și interogată de către ducele Frederic de Babenberg în primăvara anului 1242, cu prilejul unei incursiuni mongole pe teritoriul Austriei.
 49. Mesaje similare fuseseră trimise de mongoli cnejilor ruși înaintea bătăliei de la Kalka, v. John Fennel, *The Crisis of Medieval Russia: 1200-1304*, New York, 1989, p. 65.
 50. Rogerius, *IIR*, V, p. 22-23.
 51. Cf. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 401.
 52. *Contra Tartaros vero misit comitem Ultrasilvanum, qui in quodam angusto transito paludum Meotidarum ita confregit primum cornum illorum, quod ceteris retro respicientibus, iam in illis partibus perissee putabatur memoria eorum cum sonitu*, Gombos, *Catalogus*, p. 33.
 53. *Tartari subactis Georgia, India, Armenia maiore ac Turkia, per unum de principibus Poloniam et Hungariam sunt aggressi. Cum vero timerent intrare Hungariam, consulentes idola, dum hostias immolarent, tale accepisse feruntur responsum: Ite securi, quia spiritus infidelitates et discordiae vos praecedent, quibus inter se turbati Hungari vobis minime praevalerunt*. Gombos, *Catalogus*, p. 1707. Din moment ce cronicarul subliniază faptul că mongolii s-au temut să atace Ungaria, și nu Polonia, concluzia firească este că agresiunea „principelui” amintit se produsese din direcția Regatului Arpadian.
 54. Un anume Ladislaus, căruia i se atribuie aceeași calitate de *comite al Transilvaniei*, este menționat, în aceeași perioadă (11 februarie 1238), într-un document emis de papa Gregorius al IX-lea (*nobilis vir Ladislaus [...] comes eiusdem diocesis [Ultrasilvane]*) – *DIRI*. 316-317, 414; Theiner I. 161-162; Jakó 187. Personajul era unul foarte puternic, el aflându-se în conflict cu episcopul Transilvaniei, care a făcut apel împotriva lui la Scaunul pontifical. El nu era însă voievodul titular al Transilvaniei, voievodul Pousa fiind menționat în această calitate la 29 ianuarie 1238, RA 637. Pare plauzibilă identificarea sa cu Ladislau Aba, veteran al campaniilor din Galiția, unde își pier-

- duse viața fratele său Myke (Miko), fost comite de Bihor (1212-1222); în 1234, ca o răsplată a meritelor lor militare, regele Andrei al II-lea dona fraților Demetrius și Ladislau Aba o serie de proprietăți în Bihor – RA 527, cu text; *DIR* I. 276-280.
55. Potrivit mărturiei lui Rogerius, Kuthen reușise să îi înfrângă pe mongoli în două rânduri; abia la a treia confruntare, luat prin surprindere, el ar fi fost nevoit să se recunoască învins – *Carmen miserabile* (IIR, V), p. 23.
 56. Rogerius apreciază numărul acestora la aproximativ 40.000, însoțiți de familiile lor, *Carmen miserabile*, p. 23 (circa *quadraginta milia dicebantur*). A. Pálóczi-Horváth – *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Budapesta, 1989, p. 60-61 – formulează îndoileli cu privire la această cifră, arătând că aria în care cumanii au fost reînstați de Bela al IV-lea în 1246 putea susține un număr de cel mult 17-20.000 de familii.
 57. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 392-393.
 58. *DIR* I. 338-339; Wenzel VII. 310-311; Jakó 37: *Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis*.
 59. D.N. Busuioc-von Hasselbach, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârța*, I, Cluj-Napoca, 2000, p. 151-152 oferă exemple de familii boierești făgărașene cu probabilă ascendență turanică; în aceeași lucrare, toponimia și antroponomia de origine tûrcică din Țara Făgărașului beneficiază de o tratare extensivă (I, p. 171-338).
 60. În ceea ce-i privește pe sași, aceștia erau obligați să participe la apărarea regatului cu un efectiv de 500 de oșteni (*Andreanum*, ZW 32-35, *DIR* I. 208-210).
 61. *DIR* I. 182-184; ZW 18-20.
 62. A. Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu (secolele XIII-XVI)*, București, 1999, p. 149-171.
 63. *DIR* I. 28-29; ZW 7-8; HD 50-51; Jakó 30.
 64. Pentru localizarea căreia vezi, mai nou, D.N. Busuioc-von Hasselbach, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea*, I, p. 254-272; A. Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu*, p. 157-158.
 65. *DIR* I. 182-184; ZW 18-20.
 66. Reflectate în prevederile restrictive conținute în *Andreanum* (1224): sașii îi datorau voievodului două găzduiri, cu condiția, expres menționată, ca acesta să acționeze *ad regalem utilitatem*; în rest, nu se face nici o distincție între voievod și oricare alt „iobag” regal, căruia sașii îi erau obligați – numai la cererea regală! – cu un număr de 50 de oșteni – *DIR* I. 208-210, 383-384; ZW 32-35.
 67. Vezi discuția la Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 62-64.
 68. *DIR* I. 150-151, 369-370; ZW 11-12.
 69. *DIR* I. 182-184; ZW 18-20.
 70. *DIR* I. 245-246, ZW 51 (1231); *DIR* I. 256-258, ZW 55-57 (1232); *DIR* I. 272-273, ZW 58-60 (1234).

71. K. Horedt, *Zur siebenbürgischen Burgenforschung*, în *Südost-Forschungen*, 6, 1941, p. 588-589; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările romine*, I, *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959, p. 11; A. Prox, *Die Burgen des Burzenlandes*, în *Siebenbürgische Archiv*, 1, 1962, p. 61; Bakó G., G. Nussbächer, *Hundertschaften und Gerichtsstühle*, în *Neuer Weg*, nr. 8565/27 nov. 1976, p. 4 – apud Th. Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania. Studii*, București, 1981, p. 190-191; Benkő E., în *KMTL*, p. 216; G. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 132; P. Binder, *Antecedente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei (sec. XIII-XIV)*, II, în *Acta*, 2, Sf. Gheorghe, 1996, p. 33.
72. Bakó G., G. Nussbächer, *loc. cit.*; Benkő E., în *KMTL*, p. 126.
73. A. Prox, *loc. cit.*
74. Bakó G., G. Nussbächer, *loc. cit.*
75. A. Prox, *loc. cit.*; G. Ionescu, *loc. cit.*; P. Binder, *loc. cit.*
76. A. Prox, *loc. cit.*; Bakó G., G. Nussbächer, *loc. cit.*
77. P. Binder, *loc. cit.*
78. *Ibidem*.
79. Textul donației din 1222 face evident faptul că *Cruceburg*-ul, recunoscut de rege cavalerilor cu această ocazie, se afla în interiorul Depresiunii Bârsei – *DIR I*. 182-184; *ZW* 18-20. Cetatea de dincolo de munți pare să fi fost ridicată, prin urmare, de teutoni în intervalul 1222-1224, fără vreo autorizație din partea regelui, fapt care a contribuit la declanșarea conflictului din 1224-1225.
80. *DIR I*. 214-216; *ZW* 36-38.
81. Pentru care vezi M. Tănase, *Avatarurile unui act de donație. Donația făcută Cisterciienilor, în Țara Bârsei, de către Bela IV, la 17 martie 1240*, în *RI*, 4, 1-2/1993, p. 55-80, cu completările aduse de autor edițiilor anterioare (*DIR I*. 319-320; *ZW* 68-69; *HD* 184-185 ș.a.).
82. M. Tănase, p. 69-70, consideră că donația către cistercieni a fost făcută, cu probabilitate, în 1238, actele din 1240 reprezentând doar momentul confirmării solemne a acesteia.
83. *Ibidem*, p. 63.
84. *Ibidem*, p. 69-71. Este însă puțin probabil că teutonii au continuat să perceapă veniturile din Țara Bârsei la 15 ani după alungarea lor.
85. Atât la Hărman, cât și la Sânpetru și Prejmer au fost descoperite așezări ale populației locale din secolele VIII-XII, fapt care oferă un argument suplimentar pentru așezarea teutonilor acolo – v. A.D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Brașov (1961-1970)*, în *MCA*, 10, 1976, p. 231. În ceea ce privește comunitățile de coloniști germani din aceste localități, M. Tănase arată că ele se aflau, față de cistercieni, în aceleași raporturi de servitute în care fuseseră față de cavaleri, *op. cit.*, p. 71.
86. Th. Năgler, *Așezarea sașilor*, p. 192.
87. Albericus, în Gombos, *Catalogus*, p. 33. Având în vedere faptul că cele două cetăți „fortificate” de regele Bela *ultra silvas et nemo-*

- ra trebuie să fi reprezentat realizări de o anumită importanță, din moment ce informațiile despre ele au circulat până la celălalt capăt al Europei, supozițiile cele mai logice s-ar putea îndrepta către Codlea și Feldioara – prima, probabil, ridicată cu această ocazie, iar cea de a doua reconstruită, eventual pe un alt amplasament (v. și G. Bakó, G. Nussbächer, *op. cit.*, apud Th. Năgler, *Așezarea sașilor*, p. 191).
88. Cetate din piatră (70/40 m) cercetată arheologic, datată în primele decenii ale secolului al XIII-lea – R. Popa, R. Ștefănescu, *Șantierul arheologic Ungra, jud. Brașov, MCA*, 14, 1980, p. 496-503.
 89. A. Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu*, p. 154.
 90. *Prima vero meta huius terre incipit de indagibus castri Almage et procedit usque ad indagines castri Noilgiant, et inde progreditur usque ad indagines Nicolai – DIR I*. 150-151, 369-370; ZW 11-12.
 91. J. Schullerus, *Die Grenzburgen der Altlinie*, în *Korrespondenzblatt*, XLI, 1918, 5-8, p. 17-21. Aceeași opinie la K. Horedt, *Zur siebenbürgischen Burgenforschung*, p. 122.
 92. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 402.
 93. Albericus, în Gombos, *Catalogus*, p. 33.
 94. A.A. Rusu, *Arheologia, cronologia și interpretarea istorică a unor cetăți medievale timpurii din Transilvania de est. Note critice*, în *Crisia*, 24, 1994, p. 43-54; M. Rusu, *Castrum, urbs, civitas (cetăți și „orașe” transilvănene din sec. IX-XIII)*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 201.
 95. V. Spinei, *Contribuții la istoria spațiului est-carpatic*, p. 145-148; idem, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 88-90.
 96. A. Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu*, p. 161.
 97. *Ibidem*.
 98. D.N. Busuioc-von Hasselbach, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea*, I, p. 232.
 99. K. Horedt, *Südsiebenbürgische Grenzburgen*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 64, Hermannstadt, 1941, p. 17-19. V. însă rezervele formulate de A. Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu*, p. 148.
 100. Th. Năgler, *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în *Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări. Arheologie-istorie*, 20, 1977, p. 27-49; idem, *Așezarea sașilor*, p. 157.
 101. K. Horedt, *Zur siebenbürgischen Burgenforschung*, p. 594; V. Vă-tășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, p. 131; D.N. Busuioc-von Hasselbach, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea*, I, p. 266.
 102. P. Munteanu Beșliu, *Sibiu*, în *Cronica cercetărilor arheologice 1983-1992. A XXXI-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice*, București, 1997, p. 96-98.
 103. A.A. Rusu, *Forteresses du Haut Moyen-Âge de Transylvanie. État des recherches*, în *Frühmittelalterliche Burgen Mitteleuropas bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. 4. Castrumbene-Konferenz*, Visegrád, 1994, p. 59.
 104. *Ibidem*. În incintele unora dintre acestea (Alba-Iulia, Cluj-Mănăștur, Arad, Cenad) își făcuseră apariția obiective religioase a căror importanță a devenit preponderentă față de funcțiile lor militare.

105. Rogerius, *IIR*, V, p. 30.
106. *Ibidem*, p. 40-41.
107. *Ibidem*, p. 37: *pro se de mandato regis magno exercitu congregato...*
108. *Ibidem*, p. 37-38.
109. *Ibidem*, p. 36-37.
110. *Ibidem*, p. 37.
111. *Ibidem*, p. 3: *Bathu maior dominus, dimissa tota familia, solus cum suis militibus et non multis ad dictam portam Ruscie, que propior erat ad locum in quo rex congregabat exercitum, recto tramite properavit, et expugnando exercitu comitis Palatini eandem porta obtinuit et intrauit.*
112. V. *infra*, 1.4.
113. Rogerius, *IIR*, V, p. 33.
114. M. Dogaru, în *Istoria militară a poporului român*, I, București, 1984, p. 317-318. V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 161, pune această acțiune în seama unui detașament aflat în subordinea lui Kadan. V. și idem, *Marile migrații*, p. 405-406.
115. *Eodem die (Resurrectionis dominice) alter exercitus eorundem Tartarorum ingrediens provinciam que Burza dicitur – Annales Frisacenses*, MGH, SS, XXIV, 65-67; Jakó 191.
116. V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 162; A. Decei, *Invazia tătarilor*, p. 204.
117. V. Spinei, *op. cit.*
118. Istoricul bizantin Nicephor Gregoras înregistrează, în preajma anului 1241, refugierea la sud de Dunăre a 10.000 de cumani din stepa nord-pontică, *FHDR*, III, 500-501.
119. V. însă obiecțiile Mariei Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 70-73.
120. A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară*, p. 35-36; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 161; idem, *Marile migrații*, p. 408.
121. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 402, 410.
122. Rogerius, *IIR*, V, p. 33.
123. *Notitia Epternach: Feria III eiusdem hebdomande in opido quod Nosa dicitur ceciderunt ex Christianis VI milia XIII.*
124. Șt. Pascu, M. Rusu et al., *Cetatea Dăbâca*, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 166, 182-183.
125. *Notitia Epternach: item in quodam castro quod dicitur Cluse ceciderunt infinite multitudo Hungarorum.*
126. Rogerius, *IIR*, V, p. 45-46.
127. *Eodem die alter exercitus eorundem Tartarorum ingrediens provinciam que Burza dicitur, ducem exhercitus transilvane terre cum omnibus suis interficit.*
128. Rupea/ Cohalm/ Kóhalom – A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie*, p. 36, n. 13.
129. Castrul regal distrus de tătari a fost identificat pe teren de Gh. Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XVI*, Cluj-Napoca, 1986, p. 89.
130. *Annales Frisacenses*, Jakó 191; Rogerius, *IIR*, V, p. 56.

131. P. Binder, *Antecedente și consecințe*, p. 35.
132. Asupra discuțiilor legate de existența, la Făgăraș, a unei cetăți anterioare invaziei mongole, v. A. Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu*, p. 66-70. O așezare de o anumită importanță exista însă, cu siguranță, în acest loc. Potrivit unor analize mai recente, tezaurul de la Făgăraș a fost îngropat cu prilejul invaziei din 1241, v. E. Oberländer-Târnoveanu, *Din nou despre datarea tezaurului de monede bizantine de la Făgăraș (jud. Brașov)*, în *Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie*, 21, Sibiu, 1981, p. 287-289. Aceeași datare este propusă de A. Lukács, *op. cit.*, p. 152, pentru tezaurul de la Sreza-Cârțișoara.
133. *DIR* II. 55-56; *ZW* 93-94; *HD* 322.
134. *Notitia Epternach: item feria V ante dominicam misericordia ceciderunt in civitate que villa Hermannii dicitur, plus quam centum miliam. Annales Erphordenses: Tartari... civitatem dictam Hermannii villam in Aprilis expugnantes, usque ad centum [milia] ibi peremerunt, predicatorum cenobium ibidem incendentes*, Jakó 190.
135. Th. Năgler, *Așezarea sașilor*, p. 198.
136. Cetatea de pământ și lemn de pe dealul Sâmpetru, abandonată la jumătatea sec. XIII – Al. Bogdan, *Contribuții arheologice la cunoașterea evoluției castelului Corvineștilor de la Hunedoara*, în *BMI*, 39, 2/1970, p. 20-21.
137. Care nu mai este menționat după 1241. Pentru discuția problemei, v. A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară*, p. 34, n. 6.
138. P. Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania în secolele IX-XIII (Aspecte economice, sociale, politice, militare, demografice și culturale)*, Cluj-Napoca, 1999 (teză de doctorat), p. 73-75.
139. Rogerius, *IIR*, V, p. 52.
140. P. Iambor, *Așezări fortificate*, p. 97-98.
141. A.A. Rusu (coord.), *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000, p. 101, 142, 157-158, 217-218.
142. Cf. A. Decei, *Invazia tătarilor*, p. 203.
143. Rogerius, *IIR*, V, p. 55.
144. G.S. Rogers, *An Examination of Historians' Explanations for the Mongol Withdrawal from East Central Europe*, în *East European Quarterly*, 30, 1/1996, p. 3-26.
145. A se vedea exemplele oferite de G.S. Rogers, *op. cit.*, p. 8-9. Printre istoricii români care au adoptat acest punct de vedere – susținut, de altfel, și de mărturia lui Plano Carpini – se numără A. Sacerdoțeanu (*Marea invazie tătară*, p. 62-63) și Ș. Papacostea (*Românii în secolul al XIII-lea*, p. 97).
146. Bazată în special pe remarcabilul articol al lui Denis Sinor, *Horse and Pasture in Inner Asian History*.
147. Susținută mai ales de către istoriografia sovietică, care a încercat să atribuie popoarelor de pe Volga și cnezatelor rusești rolul de salvatori ai Europei; cf. G.S. Rogers, *op. cit.*, p. 12-14. Această expli-

- cație, prezentă, în perioada respectivă, și în alte istoriografii din Europa Centrală și de Est, poate fi întâlnită, de exemplu, în *Istoria României*, II, București, 1962, p. 122.
148. L. Makkai, în *A History of Hungary*, London, 1975, p. 59-60; *Magyarország Története*, I/2, Budapest, 1984, p. 1439; Schütz Ödön, *A mongol hódítás néhány problémájáról*, în *Századok*, 24 (1959), p. 230.
 149. Pentru critica acestora, v. G.S. Rogers, *op. cit.*, p. 15-20.
 150. G.S. Rogers, *op. cit.*, p. 21.
 151. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 416-420. Într-o lucrare anterioară (*Moldova în secolele XI-XIV*, p. 163-164), V. Spinei mizase exclusiv pe varianta rezistenței întâmpinate de mongoli și a victoriei lor incomplete.
 152. V. Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, București, 1998, p. 31, 37-48, 132-135.
 153. Aflată sub comanda hanului Corenza – identificat de exegeți cu Qurumsi, fiul lui Ordu – această armată, aflată în subordinea lui Batu, își extindea autoritatea asupra Rusiei de Vest și, probabil, a spațiului românesc extracarpatic. Plano Carpini, p. 106, 108. Cf. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 434.
 154. Rogerius, *IIR*, V, p. 55.
 155. A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară*, p. 63-64 și nota 3, crede că Batu însuși, împreună cu Subutai, ar fi urmat această cale de întoarcere. Contestând, pe bună dreptate, opiniile care acreditau ideea retragerii acestora prin Bulgaria, el a pierdut însă din vedere posibilitatea ca Batu să se fi retras pe acolo pe unde venise: pe direcția Halici-Kiev.
 156. Thomas Spalatensis archidiaconus, *Historia Salonitarum*, în Gombos, *Catalogus*, p. 2238: *Interea Tartarorum exercitus, depopulata omni regione Transilvana etc.*; Rogerius, *Carmen miserabile*, în *IIR*, V, p. 55: *Et sic retrocedendo paulatim pervenimus Ultra Silvas, ubi remanserat populi multitudo, et erant post eorum transitum castra plurima preparata. Et quid ultra? Exceptis castris quibusdam terram totaliter occuparunt et eam procedentes desolatam et vacuum reliquerunt...*
 157. Rogerius, *IIR*, V, p. 56.
 158. *et seminare illis temporis non potuerunt Hungari*, *SRH* I. 468.
 159. *Anonymi Leobensis* (Gombos, *Catalogus*, p. 271): *Interea fames horribilis et inaudita invasit terram Hungariae, et plures perierunt fame, quam antea a paganis.*
 160. *molto plures post exitum illorum fame perierunt quam illi qui in captivitate ducti sunt et gladio ceciderunt* – *SRH* I. 468.
 161. *Canes edebant et catts, et hominibus humana caro publice vendebatur in nundinis* (*Anonymi Leobensis*). Informații asemănătoare i-au parvenit și lui Rashid od-Din: în Ungaria și Polonia „domnea [...] o așa foamete și o așa mizerie, încât oamenii mâncau carne de copii“, cf. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 417.

162. *lupi rapaces et infesti, nemini parcentes, praevalerunt in terra, ita quod vix aliquis de domo sua auderent inermis procedere* (Anonymi Leobiensis).
163. *deinde locusta id, quod seminatum errat, corrosit* (Anonymi Leobiensis).
164. *A nativitate Christi non est tanta plaga et miseria vista et audita in aliquo regno sicut in Hungaria, propter peccata eorum* (Anonymi Leobiensis).
165. *In quindecim diaetis in longitudine et latitudine homo non inveniebatur in regno illo* (Anonymi Leobiesis).
166. *DIR*. I 335-337, 427-428; HD 245-247.
167. *Et sic retrocedendo paulatim pervenimus Ultra Silvas, ubi remanserat populi multitudo, et erant post eorum transito castra plurima preparata. Et quid ultra? Exceptis castris quibusdam terram totaliter occuparunt et eam procedentes desolatam et vacua reliquerunt..., IIR*, V, p. 55.
168. Rogerius, *IIR*, V, p. 47: *Pontes Thome* (Tamashida, Thomasbrücke).
169. *DIR* I. 327-328, 417; ZW 72-73.
170. *DIR* II. 5; ZW 79; Jakó 217.
171. *DIR* II. 5-6; ZW 78-79; Jakó 216.
172. *terras udvarnicarum nostrarum in Transsilvanis partibus existentes legitimis suis incolis carentes* Wiz, *Munora, Hassach, Nogrech et alias...* (Veza, Mănărade, Haşag, Ruşi), *DIR* II. 51-52; ZW 89-90; Jakó 241.
173. *DIR* II. 55-56; ZW 93-94.
174. În comitatele din Câmpia Tisei (Arad, Bihor, Sătmar ş.a.), în schimb, astfel de menţiuni apar până cel puţin la invazia tătară din 1285, după care urmărirea acestora în documente devine imposibilă.
175. *Annales Frisacenses*, *MGH*, SS, XXIV, 65-67, Jakó, 191; *Annales Erphordenses*, *MGH*, SS, XVI, 34, Jakó 192.
176. Pentru Thomas Năgler, majoritatea pustietăţilor rezultate în provincia Sibiului în urma invaziei mongole se aflau în scaunele Miercurea, Sebeş şi Orăştie (Th. Năgler, *Aşezarea saşilor*, p. 198). În opinia lui Paul Binder, alte localităţi sever afectate de invazie au fost acelea cu populaţie catolică din zona munţilor Perşani: Debran, Venetia, Dopca, Hoghiz, Racoşul de Sus (*Antecedente şi consecinţe*, p. 35). În pofida unor sugestii în acest sens, întocmirea unei liste a aşezărilor a căror menţionare documentară încetează după evenimentele din 1241-1242 nu poate conduce, pentru Transilvania propriu-zisă, la nici o concluzie clară.
177. Cercetările arheologice de la palatul Apor au remarcat existenţa unei cezuri între locuinţele de suprafaţă din sec. XII – începutul sec. XIII şi nivelul de locuire de la începutul secolului al XV-lea, când se constată o repopulare a aşezării, v. A.A. Rusu, *Cetatea Alba-Iulia în secolele XI-XV. Cercetări vechi şi noi*, în *EN*, 4, 1994, p. 340-351.
178. *DIR* III. 251-253, 413-415; ZW 319-320: *cum Stephanus illustris rex Hungariae [...] volens olim fundare et congregare predictam civitatem Kuluswar multa prerogativa libertatum ipsos decorasset...*

179. DIR I. 335-337, 427-428: *dispersos undique populus recollegit, collectosque et inventos mantunendo fideliter et conservando...*
180. DIR I. 327-328; ZW 72-73.
181. Zek (DIR II. 5-6; ZW 78-79), Wiz, Munora, Hassach, Nogrech et alias (DIR II. 51-52; ZW 89-90) etc.
182. Fapt sugerat și de exemplele existente: DIR I. 325, HD 218 (văduva nobilului Andreas Ekly); DIR I. 324, CD IV/1. 280-281 (Benedict, episcop de Oradea); DIR I. 325, Theiner I. 188-189 (Rogerius, arhidiacon de Oradea); DIR I. 326-327, Theiner I. 229 (Artulf, episcopul Transilvaniei).
183. DIR I. 324; Theiner I. 188; HD 217 (22 iulie 1243).
184. Transfer aprobat de Inocențiu al IV-lea la 11 iulie 1243 – DIR I. 324.
185. DIR I. 337-338.
186. DIR I. 338-341.
187. DIR I. 335-337, 427-428: *prius pre ceteris nobilibus regni ultra Danubium veniens, tam in eiusdem, quam in Transsilvanis partibus fures et latrones, qui tunc in eiusdem locis plures solito surrexerant, extirpando, et justo mediante iudicio condemnando.*
188. Gh. Anghel, *Fortificații*, p. 92-94; P. Iambor, *Așezări fortificate*, p. 125-126.
189. Al. Bogdan, *Contribuții arheologice*, p. 20-21.
190. DIR III 251-253, 413-415; ZW 319-320.
191. P. Iambor, *Așezări fortificate*, p. 152-154; P. Iambor, Șt. Matei, *Cetatea feudal-timpurie de la Cluj-Mănăștur*, în *AIACluj*, 18, 1975, p. 299-300; P. Iambor, Șt. Matei, A. Halasu, *Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăștur*, în *ActaMN*, 18, 1981, p. 150.
192. Șt. Pascu, M. Rusu et al., *Cetatea Dăbâca*, p. 193.
193. DIR II. 213-215; ZW 137; Jakó 294.
194. P. Iambor, *Așezări fortificate*, p. 132-134. Pentru identificarea cetății Turda, v. P. Iambor, *În legătură cu localizarea cetății Sânmiclăuș (Turda)*, în *ActaMN*, 14, 1977, p. 309-313.
195. Gh. Anghel, *Fortificații*, p. 72.
196. A.A. Rusu, *Cetatea Alba-Iulia în secolele XI-XIV*, p. 340-351.
197. DIR I. 327-328. O parte a orașului, rămasă în proprietate regală și colonizată cu oaspeți germani, va fi cedată și ea episcopiei după dramaticele evenimente din 1277 – DIR II. 190-191; ZW 132-133.
198. Al. Bogdan, *Contribuții arheologice*.
199. Șt. Pascu, M. Rusu et al., *Cetatea Dăbâca*, p. 157.
200. Gh. Anghel, *Fortificații*, p. 81. După alte măsurători, 440 × 440 m – M. Rusu, *Castrul roman Apulum și cetatea medievală Alba Iulia*, în *AIACluj*, 22, 1979, p. 47-70.
201. P. Iambor, *Așezări fortificate*, p. 247-264.
202. RA 769; Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 187.
203. Gh. Anghel, *Fortificații*, p. 72.
204. P. Iambor, *Așezări fortificate*, p. 161.

205. P. Iambor, Șt. Matei, *Cetatea feudal-timpurie de la Cluj-Mănăstur*, p. 299-300; P. Iambor, Șt. Matei, A. Halasu, *Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăstur*, p. 150.
206. R. Heitel, *În legătură cu unele probleme ale arheologiei cetăților de piatră medievale din Transilvania*, în *BMI*, 39, 2/1970, p. 27.
207. E. Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Budapest, 1986, p. 50 sq.
208. CD IV/2. 49; RA 904: *loca quaedam munitionibus apta communi baronum nostrorum consilio fidelibus nostris nosse et posse aedificandis habentibus regia auctoritate duximus conferenda*.
209. HO I. 24; *Archontológia*, I, p. 268.
210. *turris lapidea et domus lignea apud turrin et curiam circummunitam cum fundo*, DIR II. 115, 498-499; ZW 99-100.
211. DIR II. 239-240; ZW 142-143.
212. R. Heitel, *În legătură cu unele probleme ale arheologiei cetăților de piatră*, p. 26.
213. V. Eskenasy, *O nouă fortificație românească din Țara Făgărașului. Cetatea Comanei (secolele XIII-XIV)*, în *RMM.MIA*, 1/1981, p. 34-44; A. Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu*, p. 146-148.
214. Th. Năgler, *Așezarea sașilor*, p. 157; A. Decei, *Cetatea Salgo de la Sibiel (jud. Sibiu)*, în *AIIN*, 8, 1939-1942, p. 299-342.
215. Gh. Anghel, *Cetatea feudală de la Vurpăr*, în *Apulum*, 12, 1974, p. 295.
216. Th. Năgler, *Die mittelalterliche Burg Tilișca nach ihrer archäologischen Erforschung*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, București, 10/1, 1967, p. 77-85.
217. Th. Năgler, *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în *Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări. Arheologie-istorie*, 20, 1977, p. 27-49; idem, *Așezarea sașilor*, p. 157.
218. A. Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu*, p. 148, atrage atenția asupra posibilelor similitudini cu fortificația de la Comana.
219. Gh. Anghel, *Cetatea feudală de la Vurpăr*, p. 123.
220. *Ibidem*, p. 119-124.
221. *et ad munimen regni contra Cumanos castra lignea et urbes ligneas construere eos permisimus*, DIR I. 150-151, 369-370; ZW 11-12; HD 56-58. Evident, teutonii nu puteau respecta o asemenea condiție – inferioritatea lor numerică trebuind să fie suplinită printr-o superioritate tehnică, reflectată inclusiv în domeniul fortificațiilor.
222. DIR I. 67 (RO 103); DIR I. 140 (RO 369).
223. În 1219, asimilându-i pe trei iobagi ai cetății Dăbâca cu *castren-sii*, sutașul *Voiavoda* a încasat de la aceștia suma suplimentară, deloc modică, de 6 mărci de argint, DIR I. 95 (RO 212).
224. Menționate în DIR II. 33-34, ZW 26; DIR II. 244, ZW 146.
225. DIR II. 99; HO VII. 111-112; Jakó 270.
226. DIR II. 176; Wenzel IX. 123.
227. DIR II. 350; Deutsch-Firnhaber I. 177-178.
228. DIR II. 348-349; ZW 187-189.

- 229. *DIR* II. 383-385; Wenzel X. 84-85.
- 230. *DIR* II. 33-34; ZW 26.
- 231. *DIR* II. 71-72; *HO* VI. 134-135.
- 232. *DIR* II. 79-80; ZW 97-98.
- 233. E. Fügedi, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, Budapest, 1998, p. 37-38.
- 234. *DIR* I. 335-337, 427-428; HD 245-247.
- 235. Inclusiv pământuri ale oaspeților regali: *terram Zonuk hospitum castri Zonwk*.
- 236. *DIR* II. 15-16, 16-18; Wenzel VII. 458, 474-476.
- 237. *DIR* II. 195-196; HD 413-414.
- 238. *DIR* II. 201-203; Wenzel XII. 250-253.
- 239. *DIR* III. 36-37; ZW 228-229.

CAPITOLUL 2

De la retragerea mongolă la Ducatul Transilvaniei (1243-1257)

Spectrul amenințător al repetării invaziei mongole și-a pus amprenta asupra întregii evoluții interne a Transilvaniei în cele două decenii care au urmat catastrofei din 1241-1242. Privită în contextul eforturilor politice, militare și organizatorice desfășurate de Regatul Arpadian în vederea preîntâmpinării unei noi invazii și a mobilizării resurselor necesare respingerii ei, evoluția Transilvaniei de-a lungul acestei perioade poate fi divizată în două etape distincte: 1) cca 1243-1247, caracterizată, în principal, prin eforturi susținute de înlăturare a consecințelor imediate ale invaziei recent încheiate și de refacere a potențialului economic și militar al acestei provincii; 2) 1248-1257, în care, ca o consecință a adoptării de către regele Bela al IV-lea și consilierii săi militari a unei concepții strategice excesiv de prudente, care prevedea ca, în eventualitatea unei noi invazii mongole, totalitatea forțelor disponibile ale regatului să fie concentrate în vederea apărării liniei Dunării, refacerea Transilvaniei a fost stopată, provincia intrând într-o îndelungată perioadă de stagnare.

2.1. Transilvania în noul cadru politic internațional

2.1.1. Conciliul de la Lyon. Rolul său în definirea politicii creștinătății față de problema mongolă

Conciliul de la Lyon (28 iunie – 17 iulie 1245) a reprezentat un prim pas semnificativ în direcția cristalizării unei politici coerente a creștinătății față de problema mon-

golă¹. Obligat de violența devastărilor din Ungaria și Polonia să includă amenințarea mongolă printre cele cinci plăgi care, asemeni rănilor Crucificării, afectau trupul Bisericii lui Christos², Inocențiu al IV-lea a preferat totuși să amâne adoptarea unei poziții clare față de această problemă până la revenirea din Răsărit a propriei sale misiuni de informare³. Chiar dacă evidențele înregistrate cu ocazia marelui asalt asupra Europei o obligaseră la abandonarea identificării Imperiului Mongol cu legendarul regat al preotului Ioan⁴, papalitatea nu își pierduse cu totul speranța de a-i converti pe acești temuți războinici la creștinism sau, cel puțin, de a-i transforma în aliați redutabili împotriva musulmanilor care, în anul 1244, recuceriseră Ierusalimul. În aceste condiții, problema mongolă a ocupat un loc mai degrabă nesemnificativ în cadrul dezbaterilor conciliare⁵, purtate, în principal, în jurul unor chestiuni mult mai presante, față de care papalitatea își definise deja atitudinea: relațiile cu Frederic al II-lea, reforma generală a bisericii, eliberarea Țării Sfinte și sprijinirea Imperiului Latin⁶. În consecință, cel de-al XVI-lea canon al conciliului, *De Tartaris*, se limita să incrimineze violența devastărilor din „Polonia, Rusia, Ungaria și alte țări creștine” și să recomande principilor creștini să își fortifice frontierele care îi despărțeau de mongoli, pentru a fi în măsură să respingă o nouă invazie a acestora⁷. Abia câțiva ani mai târziu, cu prilejul mării alarme mongole din 1248, Inocențiu al IV-lea va îngădui folosirea împotriva tătarilor a cruciaților (*crucesignati*) destinați Țării Sfinte și îi va autoriza pe cavalerii teutoni să acorde indulgența plenară – cel mai important dintre instrumentele spirituale ale politicii cruciate a papalității – tuturor acelor care vor lua armele împotriva noilor dușmani ai credinței creștine⁸.

În aceeași perioadă, Inocențiu al IV-lea a inițiat realizarea unui sistem defensiv antimongol în cadrul căruia, datorită abilității diplomatice a marelui-cneaz Daniil Romanovici, Cnezatul Haliciului a dobândit o poziție-cheie. În 1244-1245, la puțin timp după retragerea mongolilor, regele Bela

reluase mai vechea sa politică de transformare a Haliciului într-un satelit al Ungariei, sprijinind tentativa ginerelui său Rostislav Mihailovici de a-l detronea și înlocui pe Daniil Romanovici⁹. Acțiunea lui Rostislav se încheiase însă printr-un eșec total, înfrângerea sa de la Yaroslav, în fața forțelor reunite ale cnejilor Daniil și Vasilko, punând capăt oricărei alte tentative de rezolvare a situației prin forța armelor¹⁰. În aceeași perioadă, Daniil Romanovici invadase Polonia, devastând localitățile Lukow și Seczechov și cucerind orașul Lublin, în care ridicase o nouă fortăreață (1244)¹¹. Pentru a detensiona relațiile sale cu Ungaria și Polonia și a-și câștiga astfel libertatea de acțiune în vederea inițierii unor negocieri directe cu Batu, Daniil Romanovici a apelat la protecția papei Inocențiu al IV-lea. Acesta a fost, fără îndoială, principalul obiectiv al misiunii lyoneze a arhiepiscopului Petru de Halici, care a provocat senzație, în timpul lucrărilor conciliului, prin insolitele sale relatări asupra originii și moravurilor mongolilor¹². Aspirațiile lui Daniil Romanovici de transformare a Haliciului într-un stat-tampon între lumea europeană și Imperiul Mongol s-au materializat, în cursul aceluiași an 1245, ca rezultat al călătoriei sale la curtea lui Batu și al acceptării suzeranității Hoardei de Aur¹³. Datorită acestor remarcabile succese diplomatice, Daniil Romanovici a reușit să își asigure nu doar securitatea tronului, ci și rolul de mediator indispensabil între cele două lumi intrate în contact. După aceeașă dată, Ungaria se va abține de la a mai interveni în problemele unui stat aflat sub dubla protecție a pontifului roman și a marelui han de la Saray.

2.1.2. Consecințe asupra situației din Transilvania

Apreciind la justa sa valoare rolul care revenea Ungariei în cadrul sistemului defensiv antimongol, Inocențiu al IV-lea a înțeles, în această perioadă, necesitatea de a face o serie de sacrificii politice menite să îi restituie regelui Bela, pe

plan intern, întreaga libertate de acțiune. În ceea ce privește Transilvania – reprezentată și ea pe lângă curia pontificală, în februarie 1245, de un anume Theodoric, paroh de Sebeș și canonic de Sibiu¹⁴ – aceste concesii au însemnat, în realitate, abandonarea tuturor pozițiilor dobândite de papalitate în această provincie în timpul pontificatelor lui Celestin al III-lea, Inocențiu al III-lea și Honorius al III-lea. Inocențiu al IV-lea a renunțat la patronajul exercitat asupra prepoziturilor libere, față de care Honorius al III-lea și Gregorius al IX-lea manifestaseră un interes atât de supărător pentru regalitatea maghiară în timpul domniei lui Andrei al II-lea¹⁵, și, în ansamblu, s-a abținut, pentru întreaga perioadă a pontificatului său, de la orice alte ingerințe în problemele interne ale bisericii Ungariei. Ca o consecință a dezimplicării pontificale, prepozitul Aradului s-a văzut nevoit să presteze, la 31 martie 1246, jurământul de credință față de arhiepiscopul de Strigoni¹⁶, căruia refuzase, până atunci, să-i recunoască autoritatea, în virtutea unei interpretări speciale a statutului acestei prepozituri care data din epoca lui Honorius al III-lea¹⁷. Într-o situație similară se va afla, cu începere din această perioadă, prepozitura liberă a coloniștilor germani din Sibiu – întemeiată în timpul regelui Bela al III-lea¹⁸ într-un teritoriu subordonat anterior autorității nominale a episcopiei de Alba-Iulia – care, o dată cu retragerea patronajului pontifical, se va vedea din nou expusă presiunilor episcopiei și capitlului Transilvaniei. În același timp, papa a renunțat la protecția acordată abației benedictine de la Cluj-Mănăstur în conflictul acesteia cu episcopia Transilvaniei¹⁹ și – fapt dovedit de privilegiul acordat canonicului Theodoric în anul 1245²⁰ – s-a arătat dispus să tolereze, în această provincie periferică și amenințată, o serie de excepții de la normele de organizare ecleziastică pe care se străduia să le impună în alte regiuni ale lumii creștine. Asemenea excepții și măsuri încurajatoare erau reclamate de situația dezastruoasă în care se afla biserica Transilvaniei, al cărei scaun episcopal a rămas practic vacant până în anul 1246. Abia

la această din urmă dată, datorită, fără îndoială, și urmărilor indirecte ale acestor măsuri încurajatoare, a devenit posibilă instalarea lui Gallus în scaunul episcopal de la Alba-Iulia.

2.2. Anii redresării (1243-1248)

2.2.1. Restabilirea autorității regale la est de Dunăre

Datorită situației dezastruoase din teritoriile abandonate de tătari, readucerea acestora sub controlul autorităților regale a constituit un proces dificil și lent. Deși retragerea lui Kadan din fața Trogirului fusese inițiată încă înainte de mijlocul lunii martie²¹, regele Bela însuși nu părăsise refugiul său croat, pentru a reveni pe teritoriul Ungariei propriuzise, decât în luna mai 1242²². Ocolind pusta ungară, revenită la starea de sălbăticie, el s-a îndreptat inițial către comitatele muntoase din nord, unde, împreună cu o mână de însoțitori fideli, a petrecut iarna 1242-1243²³. Revenirea sa la Buda a avut loc abia cu ocazia sărbătorii Învierii anului 1243 (12 aprilie)²⁴, transformată de suveran și de aparatul său propagandistic într-o sărbătoare a renașterii Regatului Ungariei. Îndelungatele peregrinări regale, aproape la fel de îndelungate ca și perioada refugiului dalmat, au fost acelea care au prilejuit apariția tradiției de sorginte cărturărească – consemnată nu doar în cronicile maghiare ale secolului al XIV-lea²⁵, ci și într-un document regal cu mult mai timpuriu (1271)²⁶ – potrivit căreia regele, alungat de furia invaziei mongole, ar fi absentat din regatul său vreme de nu mai puțin de trei ani.

În aceste condiții, recuperarea teritoriilor de dincolo de Dunăre nu a putut avea loc înainte de începutul anului 1243. Datorită situației tulburi din aceste teritorii, o asemenea acțiune reclama implicarea unor oameni de încredere ai regelui Bela, suficient de întreprinzători și motivați pentru a-și asuma o sarcină de o asemenea complexi-

tate. Nu ne va surprinde, aşadar, faptul că unul dintre protagoniştii acestei acţiuni a fost comitele Paul Geregye, eroul apărării liniei Dunării împotriva asalturilor lui Kadan.

2.2.2. Misiunea transilvană a lui Paul Geregye

Devenit comite de Alba Regală în chiar momentul în care marea invazie era pe punctul de a fi declanşată (martie 1241)²⁷, tânărul Paul Geregye avusese deja, până la data respectivă, numeroase ocazii de a-şi pune în valoare calităţile militare²⁸. Cea mai remarcabilă dintre faptele sale de arme a fost însă eroica apărare a liniei Dunării în lunile care au urmat dezastrului de la Mohi, ocazie cu care Paul Geregye a făcut dovada unor calităţi organizatorice şi militare de excepţie. În pofida mijloacelor insuficiente şi a condiţiilor practic disperate, tânărul comite de Alba Regală – care a preluat, de la sfârşitul verii 1241, şi demnitatea de jude al curţii regale²⁹ – a reuşit să transforme Dunărea într-o linie de rezistenţă impenetrabilă până la sfârşitul anului 1241³⁰ sau începutul celui următor³¹. O performanţă remarcabilă, care nu numai că a acoperit retragerea celorlalţi refugiaţi³², dar a oferit forţelor defensive de la vest de Dunăre timpul necesar pentru a se regrupa, contribuind astfel, probabil în mod decisiv, la atenuarea efectelor celei de a doua etape a ofensivei mongole, din primele luni ale anului 1242. După încheierea eroicului capitol al rezistenţei dunărene³³, Paul Geregye s-a alăturat suitei regelui Bela, rămânând titularul demnităţii de jude al curţii regale de-a lungul întregii perioade a refugiului dalmat³⁴. Către mijlocul anului 1242, după revenirea regelui în Ungaria, el s-a văzut însă pus în situaţia de a renunţa la această funcţie în favoarea lui Demetrius Csák, reprezentant al unei familii aristocratice importante, a cărui bunăvoinţă regele Bela se străduia să o atragă. El şi-a păstrat însă, până în noiembrie 1242, mai vechea demnitate de comite de Alba

Regală³⁵, ceea ce înseamnă că, până la această din urmă dată, aventura sa transilvană încă nu începuse.

Luând în considerare situația generală din regat, devine greu de crezut că misiunea cisdanubiană a lui Paul Geregye a putut fi inițiată înainte de începutul anului 1243. Startul ei poate fi însă datat, cu probabilitate, cu câteva luni înaintea reintrării oficiale a regelui Bela în capitala regatului³⁶. În orice caz, potrivit mărturiei diplomei regale din 1249, Paul Geregye i-a precedat, în misiunea sa la răsărit de Dunăre, pe ceilalți demnitari regali care au acționat în aceste regiuni³⁷, părănd astfel foarte plauzibilă exercitarea provizorie de către el, în această perioadă inițială, a unor atribuții extrem de largi și nu foarte clar precizate, care îi confereau practic puteri discreționare asupra tuturor domeniilor vieții economice și sociale³⁸. Teritoriul în care Paul Geregye și-a desfășurat activitatea pare să nu fi avut inițial alte limite decât acelea impuse de propria sa capacitate de acțiune. O dată cu stabilizarea situației din teritoriile de la răsărit de Tisa, aria sa de acțiune a suferit o anumită limitare, ea restrângându-se, cu precădere, la comitatele Bihor, Crasna și Solnoc, situate încă, în acest timp, în afara cadrului administrativ al Transilvaniei propriu-zise. Cu toate acestea, singura demnitate oficială cu care Paul Geregye a fost investit în perioada activității sale la răsărit de Dunăre (1242/1243-1248) a fost doar aceea de comite de Solnoc³⁹.

Activitățile desfășurate de el în această calitate, potrivit mărturiei diplomei regale din ianuarie 1249, au vizat, în principal, justițierea, prin metode expeditivă, a tâlhariilor care infestaseră acele regiuni, adunarea populației dispersate și redeschiderea exploataților de sare⁴⁰. Eforturile sale au fost orientate, fără îndoială, în principal asupra proprietăților regale: după 1248, impresionat de prestația comitelui Paul în comitatele răsăritene, regele Bela îi va încredința misiunea de a reconstitui domeniile cetăților regale la scara întregului regat⁴¹. În același timp însă, profitând de atribuțiile sale, practic nelimitate, și de situația

tulbure din aceste regiuni, comitele Paul Geregye nu a ratat ocazia de a-și constitui un întins domeniu personal, care, potrivit diplomei regale de donație din 21 ian. 1249, cuprindea un număr de nu mai puțin de 16 proprietăți: Jadani, Ocani, Felcheriu, Beliu, Borșea, Sărand, Haieu, Bical, Fild și Almăjd – în comitatul Bihor; Cuzdrioara, Someștelec și Solnoc – în comitatul Solnoc; Zăuan (*Zwan*), Nușfalău și Valcău – în comitatul Crasna⁴². Printre victimele depozitării și confiscărilor sale abuzive se numărau nu doar oameni liberi sau reprezentanți ai diferitor categorii sociale mai mult sau mai puțin privilegiate (oaspeți, iobagi de cetate etc.); în aceeași categorie intrau o serie de reprezentanți ai unor instituții ecleziastice sau ai unor familii nobiliare importante (Chanad⁴³, Gutkeled⁴⁴, Borșa⁴⁵), care, în pofida prestigiului lor, nu și-au putut recupera proprietățile încălcate decât după mai multe decenii. Răspunzând recomandărilor regale, Paul Geregye a ridicat, pe aceste domenii, o serie de cetăți puternice: Adrian (Adorján)⁴⁶, poate și Valcău (Valkó), Piatra Șoimului (Sólyomkö)⁴⁷. Cu toate că mențiunile documentare existente nu sunt extrem de generoase, ele contribuie la a ne oferi indicii asupra unei guvernări care a fost, în egală măsură, discreționară și abuzivă, dar și dinamică și eficientă.

2.2.3. Transilvania: voievodatul lui Laurențiu Aba⁴⁸ (cca 1242-cca 1252)

Laurențiu Aba a fost, alături de Paul Geregye, unul dintre principalii artizani ai restabilirii autorității regale asupra teritoriilor intracarpătice. Reprezentant al unuia dintre cele mai vechi și mai puternice clanuri aristocratice, el s-a numărat, la rândul său, printre oamenii de încredere ai regelui Bela în perioada exilului său dalmat. Cu această ocazie, într-un document emis la Klissa, în martie-aprilie 1242⁴⁹, el este menționat, pentru întâia oară, în calitate de titular al demnității de voievod al Transilvaniei. Numirea sa în această func-

ție se produsese, așadar, cu mult înainte ca exercitarea ei efectivă să fi devenit posibilă. La 29 ianuarie 1243, voievodul Laurențiu figura încă – alături de Stephanus (István) Csák, noul ban al Severinului – în lista martorilor unui document regal emis lângă cetatea Túróc (*apud castrum Turuz*)⁵⁰; la 5 iunie, el este din nou menționat, în aceeași calitate, într-un document emis *iuxta Budam in insula que dicitur Leporum*⁵¹. Abia după această din urmă dată a putut fi inițiată acțiunea lui Laurențiu Aba în Transilvania, unde, fără îndoială, comitele Paul Geregye își intrase deja, de o bună bucată de timp, în atribuțiile de restaurator al ordinii.

Laurențiu Aba poate fi, așadar, creditat cu instalarea efectivă în provincie cel mai devreme în vara anului 1243. Inițial, activitatea sa trebuie să fi fost una similară celeia desfășurate de Paul Geregye în Solnoc și în comitatele din Bazinul Someșului. Constând, în esență, în reinstaurarea ordinii și restabilirea unor condiții de minimă securitate într-o provincie calamitată, această etapă a misiunii sale a reclamat eforturi prelungite pe parcursul a cel puțin doi ani. Dificultățile existente în Transilvania sunt puse, de altfel, în lumină de situația bisericii din această provincie: până la mijlocul anului 1244, regele nu a putut identifica nici un înalt prelat dispus să preia responsabilitatea episcopiei de Alba-Iulia⁵², chiar și numirea lui Artulf, în vara anului 1244⁵³, – în condițiile în care nu există nici o dovadă care să ateste prezența efectivă a acestuia pe teritoriul diecezei sale –, părănd să nu fi fost decât una formală⁵⁴. Vacanța prelungită a scaunului episcopal din Alba-Iulia a luat sfârșit abia în cursul anului 1246, o dată cu instalarea episcopului Gallus. În consecință, Laurențiu Aba a fost lipsit, de-a lungul întregii acestei perioade, de sprijinul unuia dintre cei mai importanți piloni ai restabilirii ordinii. În același timp însă, scutirea de judecata voievodă, acordată de rege episcopului Gallus chiar de la instalarea sa în funcție (1246)⁵⁵, ne indică faptul – cu totul firesc, de altfel – că, până la această dată, proprietățile bisericii din Transilvania se aflaseră sub controlul său.

O redresare din ce în ce mai evidentă a situației din provincie a început să se facă simțită cu începere din anul 1246. Însăși instalarea efectivă a unui episcop la Alba-Iulia constituia dovada unui relativ succes în reintroducerea unui climat de normalitate. La această dată, o mare parte a realizărilor lui Laurențiu Aba fuseseră deja obținute: refacerea unora dintre cetățile regale (Cetatea de Baltă, Cluj, Hunedoara – refăcute pe noi amplasamente etc.); reconstituirea domeniului regal, inclusiv prin anexarea unor proprietăți ai căror titulari dispăruseră în vârtejul evenimentelor din 1241-1242⁵⁶; redeschiderea exploataților de sare și reorganizarea transportului pe Mureș al acestui important zăcământ, activitate asupra căreia diploma din 1248, acordată de voievod oaspeților din Vinț și Vurpăr, ne oferă informații dintre cele mai prețioase⁵⁷. Acest document – cel dintâi prin care un voievod al Transilvaniei acorda astfel de privilegii unor oaspeți regali – ne oferă, în același timp, indicii relevante asupra noului conținut al puterii voievodale. El face evidentă delegarea către voievod a unor prerogative regale care apropiiau, în fond, atribuțiile voievodale de acelea deținute, două decenii mai devreme, de către ducele Transilvaniei. Această situație trebuie să fi fost considerată de către contemporani, mai ales de către regele însuși, ca fiind una provizorie, impusă de necesitățile imediate legate de restabilirea ordinii în teritoriile intracarpatiche. Împrejurările istorice din cea de a doua jumătate a secolului al XIII-lea vor crea însă condițiile necesare pentru permanentizarea acestei situații; în pofida anumitor oscilații înregistrate în perioadele de efemeră consolidare a puterii regale, atribuțiile voievodale vor cunoaște o permanentă extindere până în epoca lui Ladislau Kán.

Asemeni lui Paul Geregye, Laurențiu Aba a profitat de poziția sa pentru a-și constitui un întins domeniu personal în această provincie. Potrivit datelor de care dispunem, proprietățile sale includeau un important număr de localități situate în nord-estul provinciei, pe Valea Șieului: Sărata (*Sofalua*), Chintelnic (*Kendtelek*), Sărățel (*Zereth*), Șieu-Măgheruș (*Monyoros*), Arcalia (*Arukalia*), Săsarm (*Zeyzorma*)

și Chiuza (*Kuzepfolua*)⁵⁸. Este însă posibil ca alte stăpâniri ale sale, asupra cărora izvoarele aflate la dispoziția noastră nu ne oferă informații, să fi existat și în alte regiuni ale Transilvaniei.

2.3. Deceniul fără istorie (1248-1257)

2.3.1. Amenințarea mongolă din 1247-1248 și noile opțiuni strategice ale regelui Bela

Disponibilitatea manifestată de papalitate față de Daniil Romanovici nu putea avea altă explicație decât intenția lui Inocențiu al IV-lea de a specula disensiunile – confirmate, de altfel, și de relatările lui Plano Carpini – apărute între Güyük și Batu, oferindu-i acestuia din urmă liniștea de care avea nevoie la frontierele occidentale, în schimbul abținerii de la a mai întreprinde acțiuni asupra Europei. Doar realizarea unei asemenea înțelegeri cu Batu ar putea explica motivul pentru care, imediat după revenirea lui Daniil Romanovici de la Saray, regele Bela s-a simțit, în mod surprinzător, eliberat de presantele sale obligații răsăritene și suficient de sigur pe propriile sale forțe pentru a angaja războiul din 1246 împotriva Austriei. Război la care, trebuie s-o spunem, au participat atât comitele Paul Geregye, – care va cădea prizonier cu această ocazie, împreună cu șapte dintre familiarii săi⁵⁹ –, cât și cumanii reveniți în Ungaria la chemarea regelui Bela⁶⁰; ba chiar, potrivit relatărilor izvoarelor rusești, și trupe de sprijin expediate de Daniil Romanovici, marele-cneaz al Haliciului⁶¹. Mobilizarea generală, la frontiera vestică a regatului, a unor forțe destinate apărării frontierelor răsăritene ilustra într-un mod cât se poate de convingător faptul că, în cursul anului 1246, amenințarea mongolă nu mai era considerată ca fiind una iminentă⁶².

Această liniște aparentă a luat sfârșit la începutul anului 1247, când, o dată cu vestea alegerii lui Güyük în ca-

litatea de mare-han al Imperiului Mongol, norii amenințători ai unei noi invazii asupra Europei au reînceput să-și facă apariția. Cel mai târziu în ianuarie 1247, alarmat de informațiile recepționate, probabil, din lumea rusă, regele Bela îi scrisese papei, avertizându-l asupra noilor evoluții amenințătoare din Răsărit. În răspunsul său, purtând data de 4 februarie, Inocențiu al IV-lea îi adresa regelui obișnuitele încurajări, solicitându-i să transmită curiei pontificale toate informațiile pe care le putea obține asupra acestui subiect⁶³. În vara anului 1247, veștile îngrijorătoare care anunțau iminenta izbucnire a unui război civil între Batu, hanul Hoardei de Aur, și marele-han Güyük au fost confirmate de Giovanni de Plano Carpini, revenit din misiunea sa la curtea mongolă. Potrivit aprecierilor misionarului franciscan, victoria lui Güyük asupra lui Batu putea fi considerată previzibilă; după obținerea acesteia, Güyük intenționa să lanseze un nou asalt de amploare asupra Ungariei și Poloniei, lucru care era de așteptat să se întâmple în termen de aproximativ trei ani⁶⁴. După revenirea misionarilor franciscani, Bela al IV-lea a trimis, la rândul său, propria sa misiune de informare în Răsărit, care a confirmat, în totalitate, aceste vești îngrijorătoare⁶⁵. Seriozitatea acestei amenințări este dovedită și de atitudinea cnejilor ruși Daniil și Vasilko, care, în vara anului 1247, au acceptat să recunoască primatul Romei, obținând, în schimb, aprobarea de a „recupera” teritorii și bunuri asupra cărora puteau invoca titluri de drept și de a păstra liturghia bisericii răsăritene⁶⁶. Câteva luni mai târziu, în tentativa sa de constituire a unui baraj defensiv eficient în Europa Orientală, Inocențiu al IV-lea a reușit chiar să pună bazele unei alianțe între cnejii de Halici, Vladimir și Suzdal și Ordinul Teutonic, căruia pontiful roman îi acordase, o dată cu dreptul de a dispune de indulgența plenară, și conducerea frontului cruciat antimongol⁶⁷.

Iminența unei noi invazii mongole a provocat o vie îngrijorare în întreaga lume creștină; în Ungaria, aceasta s-a transformat într-o panică generalizată⁶⁸. O nouă invazie de

amploarea aceleia din 1241-1242 ar fi transformat, fără îndoială, Regatul Ungariei într-o ruină. În aceste condiții, regele Bela al IV-lea a accelerat măsurile de fortificare a regatului – care au vizat, printre altele, ridicarea cetății Buda, în care au fost transferați coloniștii germani din Pesta; instalarea de coloniști în cetățile Esztergom și Alba Regală; ridicarea de cetăți în comitatele Szepes, Baranya, Borsod, pe insula Szigliget de pe lacul Balaton și în Slavonia⁶⁹ – și, pentru a spori capacitatea defensivă a regatului, a încheiat contractul din 2 iunie 1247 cu cavalerii ioaniți (ospitalieri)⁷⁰. Aceste măsuri defensive vizau însă, aproape în exclusivitate, regiunile centrale și apusene (transdanubiene) ale regatului. Dezastruoasa experiență din primăvara anului 1241 îl determinase pe rege să adopte o atitudine mult mai prudentă, menită să evite o confruntare directă cu invadatorii, să interpună între aceștia și propriile sale trupe un obstacol natural pe care experiența anului 1241 îl indicase ca fiind unul a cărui apărare era posibilă. În martie-aprilie 1241, intenția sa de a pune în aplicare o strategie similară fusese contracarată de împotrivirea turbulentei nobilimi maghiare, care, nemulțumită de politica reformatoare a regelui și – din momentul venirii cumanilor – îngrijorată în privința conservării rolului ei militar, fusese aceea care îl împinsese pe suveran să angajeze confruntarea deschisă cu mongolii. Dar, dacă în aprilie 1241 presiunile exercitate asupra regelui de către adepții confruntării deschise avuseseră, din nefericire pentru Ungaria, câștig de cauză, în 1247 Bela își câștigase dreptul de a avea ultimul cuvânt.

Elementul fundamental al noii strategii defensive maghiare este ilustrat de scrisoarea adresată de Bela al IV-lea papei Inocențiu al IV-lea, la 11 noiembrie [1247]⁷¹. În această scrisoare, adevărat strigăt de disperare, care reproșa pontifului roman și suveranilor creștini nepăsarea față de destinul Ungariei, în care se făceau aluzii la o eventuală alianță cu excomunicatul Frederic al II-lea sau chiar la o înțelegere cu marele-han mongol, regele Bela scria: „*la aceasta s-a*

*oprit planul nostru de nenumărate ori cumpănit, că va fi mai folositor pentru noi și pentru întreaga Europă ca Dunărea să fie întărită cu cetăți. Căci ea este apa împotrivirii, unde Eraclie în apărarea imperiului roman s-a împotrivit lui Cosrode, și unde noi, oricât de fără veste luați și greu loviți ne-am împotrivit Tătarilor timp de zece luni, regatul nostru fiind pe atunci aproape cu totul lipsit de cetăți și de apărători...*⁴⁷². Dunărea, această „*aqua contradictionis*“, devenea, în viziunea regelui Bela, cel mai important obstacol defensiv ridicat în calea invadării Europei de către mongoli.

Această strategie defensivă a fost cristalizată, în orice caz, în a doua jumătate a anului 1247. Diploma ioaniților prevedea, în iunie 1247, o distribuție egală a forțelor acestor cavaleri între grupul de cetăți de la frontiera apuseană pe care ducele Frederic de Babenberg încercase să pună mâna cu prilejul evenimentelor din 1241 și Țara Severinului, care, la data respectivă, era integrată într-un sistem defensiv mai larg, sprijinit pe înălțimile Carpaților. Câteva luni mai târziu, în scrisoarea sa către Inocențiu al IV-lea din 11 noiembrie [1247], regele Bela se referea deja la așezarea unuia dintre grupurile ioaniților „*in medio regni nostri [...] ad defensionem castrorum que circa Danubium edificari facimus*“, celui de al doilea fiindu-i atribuită misiunea de a apăra – potrivit interpretării Mariei Holban⁷³ – un destul de întins segment dunărean, situat în zona confluenței fluviului cu Tisa, zonă prin care mongolii străpunseseră sistemul defensiv maghiar în iarna 1241-1242⁷⁴. Așadar, în pofida intențiilor sale inițiale, regele dispusese încadrarea întregului efectiv al cavalerilor într-un nou sistem defensiv, care luase ființă în acest perimetru dunărean. Jumătate dintre ei erau destinați asigurării flancului sudic, pentru respingerea unei eventuale tentative de încercuire. Deși se apropia de frontierele Țaratului Bulgar, este posibil ca amplul front atribuit ioaniților să nu mai fi inclus, cel puțin în această etapă, și Țara Severinului⁷⁵.

Justețea rațiunilor militare care au fundamentat opțiunea strategică a regelui Bela de a-și concentra totalitatea

forțelor de care putea dispune în vederea organizării unui puternic baraj defensiv pe linia Dunării nu poate fi pusă sub semnul întrebării. În fond, după cum vom vedea la momentul potrivit, semieșecul înregistrat de mongoli cu prilejul invaziei din 1285 a fost cauzat, în mare măsură, de punerea în practică, de către Ladislau al IV-lea, a unei concepții asemănătoare. În realitate însă, în cazul în care invazia s-ar fi produs într-adevăr, adoptarea unei asemenea strategii defensive atrăgea după sine completa abandonare a Transilvaniei și a altor întinse teritorii din răsăritul regatului, pe care regele se recunoștea incapabil să le apere.

2.3.2. Consecințe asupra situației din Transilvania

Într-un moment în care funestele urmări ale dezastrului din 1241 nu fuseseră cu totul eliminate, adoptarea unei asemenea strategii a avut consecințe aproape dramatice asupra dezvoltării Transilvaniei. Chiar dacă providențiala asasinare a lui Güyük, în aprilie 1248, a înlăturat o amenințare imediată, deceniul care a urmat alarmei mongole din 1247-1248 și amplelor acțiuni de reorganizare a sistemului defensiv al regatului a adus după sine frânarea procesului de redresare economică și administrativă și, ca urmare, intrarea Transilvaniei într-un anonimat total.

Modificările au fost resimțite, fără întârziere, la nivelul ierarhiei administrative. Unul dintre primele efecte ale noii strategii defensive a fost retragerea din Transilvania a demnitarilor care contribuiseră, într-un mod atât de semnificativ, la inițierea reconstrucției sale. Primul dintre aceștia a fost, fără îndoială, Paul Geregye, a cărui valoroasă experiență în organizarea liniei defensive dunărene, căreia i se adăugau și recent dobânditele aptitudini de restaurator al drepturilor înstrăinate ale cetăților regale, i-a adus reinstalarea – de această dată cu drepturi depline – în demnitatea de jude al curții regale⁷⁶. La rândul său, voievodul Laurențiu Aba a preluat, în 1247-1248, și funcția de

comite de Valkó, demnitate care presupunea asumarea unor responsabilități organizatorice și militare legate, la rândul lor, de apărarea liniei Dunării și care nu puteau fi duse la îndeplinire decât în detrimentul exercitării atribuțiilor de voievod. În același timp, prezența voievodului la Ilidia (*Yliad*), în cursul anului 1248⁷⁷, pare să constituie un indiciu al implicării sale, probabil alături de ospitalieri, în problemele legate de apărarea flancului sudic al sistemului defensiv proiectat de regele Bela și de consolidarea fortificațiilor din aceste regiuni.

În condițiile în care, după 1252⁷⁸, orice mențiune referitoare la funcția voievodală încetează pentru o perioadă de câțiva ani, sunt greu de făcut speculații referitoare la titularii acesteia. Este totuși posibil ca demnitatea voievodală să fi fost deținută de un anume Herbord – menționat în 1252, împreună cu fratele său Laurențiu, în calitate de cumpărător al posesiunii Sâncel⁷⁹ – despre care o informație mai târzie ne arată că se numărase, la un moment dat, printre deținătorii acesteia⁸⁰.

Foarte puținele date pe care izvoarele epocii le pun la dispoziția noastră mărturisesc, fără excepție, existența unei situații dramatice. În 1252, pământul pustiu al unui sas dispărut în vâltoarea evenimentelor din 1241 erau cedate de rege secuiului Akadas⁸¹; în același an, jumătate din posesiunea Sâncel, situată în regiunea fertilă de la confluența celor două Târnave, era vândută de proprietarii ei pentru suma, aproape infimă, de cinci mărci de argint⁸². În 1256 (la 1 mai, în miezul primăverii!) drumul Călatei era închis, iar deschiderea sa era considerată încă incertă⁸³. În 1257, canonicii bisericii Transilvaniei se zbăteau în mari lipsuri materiale: potrivit unei informații primite de papa Alexandru al IV-lea, aceștia se sustrăgeau de la slujba cuvenită altarelor, din care nu mai puteau trăi⁸⁴. În aceste condiții, secuii și românii, care trăiau în societăți tradiționaliste, caracterizate printr-o economie autarhică, de subsistență, par să se fi numărat printre principalii supraviețuitori ai acestei perioade. Afirmarea socială și economică a aces-

tor populații – confirmată de insistența cu care dijelele din animale erau reclamate de arhiepiscopia de Strigoniu în 1256 și 1262 – va deveni, de altfel, evidentă în deceniile următoare.

Note

1. A. Melloni, *I fondamenti del regime di cristianità al Lionese I* (13 luglio 1245), în *Cristianesimo nella storia*, XVIII, 1/1997; G. Alberigo (ed.), *Storia dei concili ecumenici*, Brescia, 1990, p. 204-207. Pentru evoluția poziției papalității față de mongoli, v. G. Soranzo, *Il papato, l'Europa cristiana e i Tartari: un secolo di penetrazione occidentale in Asia*, Milano, 1930, p. 71-166; D. Bigalli, *I Tartari e l'Apocalisse. Ricerche sull'escatologia in Adamo Marsh e Ruggero Bacone*, Firenze, 1971, p. 50-63; J. Richard, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge (XIII-XVe siècles)*, Paris, 1977, p. 65-86; Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea*, p. 101-106.
2. A. Melloni, *I fondamenti del regime di cristianità*, p. 67.
3. Condușă de franciscanul Giovanni de Plano Carpini, misiunea pontificală în Imperiul Mongol s-a desfășurat în perioada 1245-1247, rezultatele sale fiind consemnate într-un amplu și detaliat raport adresat pontifului roman – v. Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, în P.A. van den Wyngaert (ed.), *Sinica Franciscana*, I, Quaracchi-Firenze, 1929, p. 27-130. Pentru răspunsul adresat de marele-han Güyük mesajului care îi fusese transmis de Inocențiu al IV-lea, v. M. Pelliot, *Les Mongols et la Papauté*, în *Revue de l'Orient chrétien*, 1922-1923, 3-4, p. 21.
4. Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea*, p. 103-104.
5. Care nu au fost asistate, de altfel, de nici un prelat din Ungaria, v. A. Melloni, *I fondamenti del regime di cristianità*, p. 65-66.
6. V. G. Battelli, *I transunti di Lione del 1245*, în *Scritti scelti. Codici, documenti, archivi*, Roma, 1975, p. 171-201; pentru problema Frederic al II-lea v. D. Abulafia, *Federico II. Un imperatore medievale*, Torino, 1993, p. 305-311; J.A. Watt, *Medieval Deposition Theory. A Neglected Canonist „Consultatio” from the First Council of Lyons*, în G.J. Cuming (ed.), *Studies in Church History*, II, London, 1962, p. 197-214. O justă apreciere a importanței acordate, în cadrul conciliului, problemei tătare, la V. Spinei, *Marile migrații*, p. 426.
7. I.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XXIII, Veneția, 1779, coll. 627-628.
8. Maureen Purcell, *Papal Crusading Policy. The Chief Instruments of Papal Crusading Policy and the Crusade to the Holy Land from the Final Loss of Jerusalem to the Fall of Acre (1244-1291)*, Leiden, 1975, p. 67-69.
9. Fiu al marelui-cneaz Mihail Vsevolodovici al Kievului și al unei fiice a lui Roman Msistlavici, Rostislav Mihailovici luase în căsătorie,

- în cca 1243, pe Anna, cea de a patra fiică a regelui Bela și a Mariei Lascaris, *KMTL* 581.
10. N.L. Chirovsky, *An Introduction to Ukrainian History*, I, *Ancient and Kievan-Galician Ukraine-Rus'*, New York, 1981, p. 168; M. Hrushevsky, *A History of Ukraine*, New Haven, 1941, p. 108; Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 200.
 11. *MPH* 72, 167, 307; N.L. Chirovsky, *An Introduction*, p. 170.
 12. *Annales Burtonienses*, în Gombos, *Catalogus*, p. 113-115; *MGH*, SS, XXVII, 474-475.
 13. Pentru noua poziție internațională a lui Daniil Romanovici și relațiile sale cu Hoarda de Aur, Ungaria și Scaunul pontifical, v. George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, London-New Haven, 1953, 1959, p. 143-147; N.L. Chirovsky, *An Introduction*, p. 169-172; Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 200-207; B. Szcsesinac, *The Mission of Giovanni de Plano Carpini and Benedict the Pole of Vratislava*, în *Journal of Ecclesiastical History*, 7, 1957, p. 12-15; V. Spinei, *Marile migrații*, p. 431; idem, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 166; Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 107-108.
 14. *DIR* I. 326; *ZW* 71-72.
 15. T. Sălăgean, *Honorius III, Transylvania and the Papacy's Eastern Policy*, în *TR*, 4, 4/1998, p. 81-84.
 16. *DIR* I. 327; Knauz 362-363.
 17. *DIR* I. 219-220; Theiner I. 62.
 18. *DIR* I. 11; *ZW* 1-2.
 19. Pentru care vezi *DIR* I. 220-221; *ZW* 42.
 20. Căruia, datorită „nimicirii veniturilor sale“ de către „furia tătarilor“, i se îngăduia să cumuleze veniturile unui număr neprecizat de parohii – *DIR* I. 326; *ZW* 71-72.
 21. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 174. V. și Marianna D. Birnbaum, *The Mantle of Bela IV*, în *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest, 1999, p. 499-502.
 22. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 185.
 23. Mórighida – 2 oct. 1242, *RA* 722; Verőce – 16-21 nov., *RA* 723-724; Nitra – 24 ian. 1243, *RA* 732; Túróc – 29 ian., *RA* 734.
 24. Primele documente emise de Bela al IV-lea după revenirea sa la Buda: 16 aprilie 1243, în joia de după Paști – *RA* 736, 737.
 25. *SRH* I. 212, 468.
 26. *DIR* II. 143-144; *CD V*/1. 153-159.
 27. *RA* 674.
 28. *DIR* I. 335-337, 427-428: campaniile împotriva Haliciului, diverse confruntări din Dalmația și de la frontierele cu Germania.
 29. Prima mențiune cunoscută la 23 sept. 1241, *RA* 709. Fostul titular al acestei demnități, Andreas, fiul lui Szerafin (1239-1241), dispăruse în lupta de la Mohi.
 30. *CD IV*/2. 222.

31. *MGH, SS, XXIX*, 592.
32. Merit subliniat de diploma regală din 1249, *DIR I*. 336.
33. Comandantul mongol care a reușit să forțeze linia Dunării, cu ajutorul aceleiași faimoase tactici a retragerii înșelătoare, a fost nimeni altul decât Kadan: simulând retragerea și abandonarea taberei, el i-a atras într-o capcană pe oamenii lui Paul Geregye, care, traversând fluviul, au fost surprinși de tătarii reveniți în forță. *SRH II*. 53, 30 și 584, 5.
34. Ultima mențiune la 10 mai 1242, *RA* 718.
35. *RA* 723, 16 nov. 1242.
36. Lista dregătorilor regali din 29 ian. 1243 nu mai conține nici o mențiune a vreunui comite de Alba Regală, *RA* 734.
37. *...prius pre ceteris nobilibus regni ultra Danubium veniens...*, *DIR I*. 428.
38. *... et cuncta perficere studuit, que et reformationi regni sciebat, et usui regio expedire*, *DIR I*. 428; Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 185, îl consideră, în continuare, jude al curții regale, funcție pe care Paul Geregye nu o mai deținea de mult timp.
39. *RA* 823 (12 dec. 1245); *RA* 853, *DIR I*. 329-333, HD 249-253 (2 iunie 1247).
40. *DIR I*. 335-337, 427-428. Pentru exploatările de la Ocna Dejului (*Deszakna*), v. și *DIR I*. 334, ZW 76 (23 febr. 1248).
41. *DIR I*. 338-341; *CD IV/2*. 521-522; *RA* 926.
42. *DIR I*. 335-337, 427-428; Jakó 209.
43. *DIR II*. 15-16, 16-18; Wenzel VII. 458, 474-476.
44. *DIR II*. 195-196; HD 413-414.
45. *DIR II*. 201-203; Wenzel XII. 250-253.
46. *Archontológia*, I, p. 265; Györffy, I, 591-592.
47. *KMTL* 30, 605, 708.
48. P. Engel – *Archontológia*, I, p. 331, II, p. 122 – îl consideră un membru al unei prezumtive ramuri de Ilidia a neamului Kán. Identificarea este una cu totul îndoielnică; în orice caz, o asemenea ramură a neamului Kán nu a existat niciodată. Documentul din 1248, emis de voievod la Ilidia (*Yliad*, *DIR I*. 334-335; Jakó 208), nu poate constitui în nici un caz dovada deținerii de către el a drepturilor de proprietate asupra cetății; dimpotrivă, toate celelalte mențiuni ale cetății, anterioare (*DIR I*. 197; HD 81, 1223; *possessio regalis Elyad*) sau posterioare (*DIR II*. 335) acestei date, confirmă statutul ei de proprietate regală. În același timp, filiațiile genealogice propuse de P. Engel nu pot fi demonstrate. Identificarea acestui voievod cu Laurențiu Aba, făcută în baza documentului din 11 mai 1279 (ZW 136-137; *DIR II*. 204; Jakó 366), deși continuă să prezinte o serie de neclarități, rămâne, până în momentul de față, cea mai plauzibilă.
49. *RA* 719; *CD IV/1*. 91.
50. *RA* 734.
51. *RA* 744.

52. La 5 iun. 1243 (RA 744) și 21 apr. 1244 (RA 762) episcopia din Alba-Iulia era încă vacantă.
53. Prima mențiune la 15 iunie 1244, RA 769.
54. În toamna anului 1245, cu sprijinul regelui, el va reuși să își obțină transferul în scaunul episcopal din Győr, DIR I. 326-327; CD IV/1. 378-379. La 12 dec. 1245, scaunul episcopal din Alba-Iulia era, din nou, vacant, RA 823; CD IV/1. 384.
55. DIR I. 327-328; ZW 72-73.
56. V. DIR II. 51-52; ZW 89-90.
57. DIR I. 334-335, 426-427 (1248); ZW 77. V. și DIR I. 330, 423 (2 iun. 1247, *Diploma ioaniților*): *ad hec de salibus [...] de quacumque salifodina Ultrasilvana...*
58. Jakó 194, 319, 366; DIR II. 204; DRH, X, 312-313.
59. DIR I. 335-337, 427-428.
60. A. Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians*, p. 68-70.
61. V. indicarea surselor la Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 202.
62. Chiar și la 15 nov. 1246, Bela IV intervenea pe lângă papă pentru a obține tronul Austriei, rămas vacant ca urmare a stingerii dinastiei de Babenberg, RA 839.
63. Potthast 12414.
64. Carpinii viii: 2, 4-5; ix: 38 (Van den Wyngaert, p. 93-95, 121).
65. Istványi G., *XIII. századi feljegyzés IV. Bélának a tatárokhöz küldött követtségéről*, în *Századok*, 72 (1938), p. 270 sq.
66. Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 108-109; Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 211-212.
67. Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 109. În ianuarie 1249, Inocențiu al IV-lea îi solicita lui Daniil Romanovici să transmită teutonilor din Prusia toate informațiile pe care le putea obține despre mongoli, v. Wenzel VII. 267.
68. Székely Gy., *Egy elfelejtett rettegés: a második tatárdúlás hagyományban és egyetemes összefüggésekben*, în *Századok*, 122 (1988), p. 52 sq.
69. E. Fügedi, *Castle and Society*, p. 50-53.
70. DIR I. 329-333, 418-426.
71. DIR I. 344-347; HD 259-262; RA 933a. În condițiile în care unul dintre cele mai importante elemente de datare – căsătoria prințesei Constanța cu Lev Danilovici – pare să fi avut loc, potrivit argumentelor aduse de Z.J. Kosztolnyik (*Hungary in the Thirteenth Century*, p. 201-204), în perioada 1246-1247, datarea scrisorii în 1247 devine într-un totu plauzibilă. Singură această datare ar fi în acord cu evoluția situației internaționale: la 11 noiembrie [1248], moartea lui Güyük se produsese deja de mai bine de șase luni, iar pericolul unei invazii asupra Europei încetase de a mai fi unul iminent. Orice altă datare ulterioară este, din acest punct de vedere, imposibil de susținut. Tonul disperat al regelui Bela nu își putea găsi justificarea decât în împrejurările anului 1247, când știrile alar-

- manete soseau una după alta, iar uriașul tăvălug mongol era pe punctul de a se pune din nou în mișcare. Pentru o analiză recentă a acestui important document, v. Toru Senga, *IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett 'Tatár' levele*, în *Századok*, 121 (1987).
72. HD 259-262: *quod esset salubrius nobis et toti Europae, ut Danubius fortaliter munirentur. Hec enim est aqua contradictionis....*
73. Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare*, p. 73-85.
74. ... *in confinio cumanorum ultra Danubium et bulgarorum, per quem etiam locum tempore invasionis regni nostri ad nos aditum habuit exercitus Thartarorum.*
75. Pentru opinia potrivit căreia ioaniții n-ar fi fost așezați efectiv la Severin, v. *Istoria României*, II, p. 145; Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii*, p. 241-242.
76. *KMTL* 512; *DIR* I. 427-428.
77. *DIR* I. 426-427.
78. *DIR* II. 5-6; *ZW* 78-79.
79. *DIR* II. 5; *ZW* 79.
80. *DIR* II. 135-136; *ZW* 110-111 (1271).
81. *DIR* II. 5-6; *ZW* 78-79.
82. *DIR* II. 5; *ZW* 79.
83. *DIR* II. 16-18; Wenzel VII. 474-476.
84. *DIR* II. 14; Wenzel II. 285.

CAPITOLUL 3

Ducatul Transilvaniei

Întârzierea înregistrată în reconstrucția Transilvaniei l-a determinat pe regele Bela al IV-lea să renunțe, în a doua jumătate a deceniului al șaptelea, la concepția strategică defensivă conturată în perioada amenințării mongole din 1247-1248 și să întreprindă o reorganizare administrativă menită să impulsioneze dezvoltarea regiunilor răsăritene ale Regatului Arpadian. În acest scop, el a apelat la o inovație inspirată din propria sa experiență, care fusese aplicată de Andrei al II-lea după îndepărtarea teutonilor și căreia Bela însuși, pe atunci moștenitor al tronului, îi fusese beneficiar: reînființarea unui *ducat al Transilvaniei*. Titularul ducatului reconstituit în 1257, principele Ștefan, moștenitorul coroanei Ungariei, a părăsit inițial provincia după foarte puțin timp (cca 1258), în schimbul titlului de duce al Styriei. În intervalul de aproximativ trei ani care a trecut până la revenirea sa, atribuții probabil similare au fost exercitate în Transilvania de către titularul unei demnități improvizate cu această ocazie: aceea de *ban al Transilvaniei*.

3.1. Reînființarea Ducatului Transilvaniei

Nașterea, în 1239, a celui dintâi fiu al regelui Bela al IV-lea și al reginei Maria Lascaris a prilejuit extraordinare manifestări de bucurie în întreg Regatul Ungariei. Speranțele în nașterea unui moștenitor al tronului fuseseră puse, până în acel moment, la serioase încercări, nu atât datorită vârstei – 33 de ani – pe care regele o atinsese, cât mai ales datorită faptului că, până la acea dată, cuplul regal dăduse naștere,

succesiv, unui număr de nu mai puțin de șapte fete. Numeroasele ceremonii religioase organizate, de-a lungul anilor, pentru schimbarea acestei stări de lucruri păreau să-și fi atins însă, în cele din urmă, scopul. Văzut ca o manifestare a îndurării divine, acest eveniment a prilejuit o grandioasă festivitate de mulțumire organizată în ziua sărbătoririi Sf. Evanghelist Luca (18 septembrie), ocazie cu care atât de cumpătatul rege Bela a făcut dovada unei memorabile generozități. Venerabilul arhiepiscop Robert de Strigoniu a trăit, cu această ocazie, ultima mare bucurie a vieții sale: aceea de a-l boteza pe micul prinț cu numele sfântului rege Ștefan, cel care îi integrase pe maghiari în marea familie a popoarelor creștine. Câteva săptămâni mai târziu (2 nov. 1239), cu conștiința datoriei împlinite, vârstnicul cleric valon care-și legase cea mai mare parte a activității sale de destinul bisericii Ungariei a trecut la cele veșnice¹.

Approape firesc, având în vedere speranțele care fusese ră pusă în el, micul prinț a fost tratat, încă de la cea mai fragedă vârstă, cu întreaga considerație cuvenită unui suveran în devenire. În 1246, la împlinirea vârstei de șapte ani, Ștefan a fost încoronat rege asociat al Ungariei, el fiind instalat, cu aceeași ocazie, în demnitatea – deocamdată doar nominală – de duce al Slavoniei². Încă din acești ani, în jurul lui Ștefan era în curs de organizare o curte proprie – printre ai cărei oficiali sunt amintiți Nicolaus, comite de Dubicha, tezaurar al tânărului rege, Andrei, fiul lui Ivancha, și comitele Herbord, fiul lui Osl³; tânărul rege dispunea, de asemenea, de teritorii aflate sub administrarea sa directă în diferite zone ale regatului. În anul 1254, la vârsta de 15 ani, tânărul rege Ștefan a fost căsătorit cu o principesă cumană, care a primit, cu prilejul botezului oficiat, probabil, în aceleași împrejurări, numele sfinței maghiare Elisabeta⁴. Prin acest act politic, regele Bela răspundea, fără îndoială, uneia dintre condițiile înțelegerii cu liderii cumani care acceptaseră, în 1246, să revină în Regatul Ungariei, sever depopulat ca urmare a invaziei din 1241. Oferind Ungariei o regină, aceștia aveau temeiuri mai

puternice pentru a privi această țară ca pe o nouă patrie a lor. Începând cu această dată, Ștefan putea fi deja considerat în măsură să preia și să exercite efectiv o parte a atribuțiilor sale suverane. Într-adevăr, în condițiile în care István Gutkeled a devenit guvernatorul Styriei, principele Ștefan pare să fi început, cu această ocazie, să-și exercite efectiv atribuțiile de duce al Slavoniei.

În anul 1257, ajuns la vârsta majoratului, Ștefan a fost instalat de către tatăl său în demnitatea, reînființată cu acest prilej, de *duce al Transilvaniei*. Ducatul Slavoniei a fost atribuit, cu această ocazie, celui de-al doilea fiu al regelui Bela al IV-lea: principele Bela, născut, se pare, în 1243. Regele Bela însuși urmase, în anii tinereții sale, o traiectorie aproape similară: încoronat ca rege tânăr în 1214, el fusese instalat apoi, succesiv, în demnitățile de duce al Slavoniei (1220) și al Transilvaniei (cca 1225). Pe lângă eventualele motivații legate de asigurarea succesiunii și de tentativa de reînnoare a unei tradiții care data din chiar primele secole ale cuceririi maghiare⁵, decizia reconstituirii Ducatului Transilvaniei urmărea, fără îndoială, să impulsioneze reconstrucția unor regiuni care, datorită neglijării lor de către regalitate, traversaseră o perioadă de dificultăți economice și sociale majore. Din această perspectivă, instalarea în calitatea de duce al Transilvaniei a însuși moștenitorului coroanei Ungariei constituia, desigur, un gest menit să redea încredere locuitorilor acestei provincii și, în același timp, un indiciu al abandonării concepției strategice conturate la sfârșitul deceniului al 5-lea, întemeiată pe neglijarea deliberată a regiunilor răsăritene și pe concentrarea forțelor defensive ale regatului asupra liniei Dunării.

Printre inițiativele interne luate de Bela al IV-lea pentru a-și readuce regatul la normalitate s-au înscris, în această perioadă, o întreagă serie de măsuri menite să asigure reinstaurarea legalității în chestiunea, multă vreme neglijată, a drepturilor de proprietate. În deceniul care urmase marii invazii, prioritățile regale fuseseră legate de recuperarea

domeniilor castrelor și a proprietăților instituțiilor ecleziastice care contribuiau în mod semnificativ la susținerea efortului de apărare. Succesul acestor acțiuni fusese unul mai degrabă moderat. În preajma anului 1254, la mai mult de un deceniu de la invazie, regele a luat decizia reluării acestor demersuri⁶, printre ai căror beneficiari au început să se numere, de această dată, și proprietarii liberi. Unul dintre momentele de vârf ale acestei politici, în ceea ce privește Transilvania și regiunile învecinate, a fost înregistrat în chiar perioada imediat premergătoare reimplimentării instituției ducatului.

Astfel, în aprilie 1256, răspunzând plângerilor formulate de nobilii Ladislau și Toma din neamul *Chanad* față de ocuparea de către Paul Geregye, în anii de după invazia mongolă, a unora dintre proprietățile lor bihorene, regele Bela al IV-lea lua, pentru prima dată, o decizie defavorabilă acestui personaj⁷ care avusese o contribuție atât de importantă la readucerea regiunilor răsăritene sub controlul regal. La rândul ei, mănăstirea Sf. Benedict de lângă râul Gran înainta curții regale, în luna noiembrie a aceluiași an, o solicitare de restituire a proprietăților și drepturilor care-i fuseseră înstrăinate după invazia mongolă, printre acestea numărându-se și vama sării de lângă Arieșul de Câmpie⁸. În sfârșit, la 16 decembrie 1256, regele Bela reconfirmă o serie de vechi donații făcute arhiepiscopiei de Strigoni, încă de la prima întemeiere a acesteia, de către strămoșii săi regali, insistând în mod special asupra unor venituri și drepturi din Transilvania, printre care se număra și dreptul asupra „dijmelor din veniturile regale din partea secuilor și românilor în vite mari și mici și în orice alt fel de animale” și asupra dijmelor obișnuite plătite de români în Regatul Ungariei⁹.

Toate aceste reclamații sunt caracterizate printr-un foarte important numitor comun: abuzurile la care ele fac referire fuseseră săvârșite de înalți dregători regali sau de funcționari aflați în subordinea acestora. Dacă în plângerea nobililor din neamul *Chanad* vinovatul, Paul Geregye, este indicat

cu precizie, în cazul acaparării veniturilor vămii de la Arieșul de Câmpie acesta poate fi identificat, fără dificultate, în persoana palatinului István Gutkeled, stăpân a numeroase domenii și al unei cetăți în vecinătatea acesteia¹⁰. Unul dintre fiii palatinului, Paul Gutkeled, va obține de altfel, câțiva ani mai târziu, confirmarea legală a „dreptului” său de a încasa aceste venituri, printr-o donație a regelui tânăr Ștefan¹¹. În ceea ce privește veniturile arhiepiscopiei de Strigoni, acestea erau însușite în mod abuziv de o întreagă serie de funcționari regali, prin procedee dintre cele mai variate¹². Înlăturarea unor asemenea abuzuri reclama, din partea curții regale, instituirea unui control direct asupra întregului aparat administrativ, exercitat prin intermediul unei instituții dependente direct de autoritatea regală. Ducatul Transilvaniei putea servi cel mai bine unui asemenea scop.

În același timp, instituția ducatului era chemată să răspundă unor necesități militare stringente, datorate eforturilor de reluare a penetrației maghiare în Balcani, oscilațiilor politice manifestate de Cnezatul Haliciului și, nu în ultimul rând, crizei pe care o traversa Hoarda de Aur în perioada care a urmat morții lui Batu (1255). După un deceniu de imobilitate, dispariția marelui han, la vârsta de 48 de ani, pusese întreaga lume răsăriteană în mișcare, evoluțiile amenințătoare alternând, într-o cadență rapidă, cu cele dătătoare de speranță. Ascensiunea la conducerea Hoardei de Aur a lui Sartaq (1255-1256), creștin nestorian și, potrivit izoarelor armenesti, o veritabilă speranță pentru creștinii de pretutindeni¹³, fusese evenimentul care provocase, după toate aparențele, desprinderea „regelui” Daniil Romanovici din legăturile sale cu Roma¹⁴. Moartea lui Sartaq, în condiții nu întru totul elucidate, și urcarea pe tron a fiului său Oulaqtchi nu modificaseră în mod esențial datele problemei. Noul han continuase eforturile tatălui său de integrare a cnezatelor rusești în sistemul politic și militar al lumii mongole. În acest scop, el convocase o mare adunare a principilor ruși, tratându-i cu îngăduință și satisfăcându-le

cererile¹⁵. Ducând mai departe conscripția generală inițiată de Sartaq, Oulaqtchi trecuse la punerea în aplicare a proiectului de organizare a Rusiei în districte militare, potrivit modelului mongol¹⁶. Dacă este adevărat că aceste măsuri însemnau deplina integrare a Rusiei în sistemul de dominație al Hoardei de Aur¹⁷, nu este mai puțin real faptul că această dominație era una întemeiată pe colaborarea cu principii ruși și pe stimularea integrării acestora în sistemul politic al Hoardei. Atractivitatea ofertei politice mongole a fost, se pare, aceea care a făcut ca Daniil Romanovici să rămână, pentru o vreme, insensibil la apelurile și amenințările venite din partea papei Alexandru al IV-lea (1256-1257)¹⁸, care încerca să reînnoade legăturile Haliciului cu biserica Romei. Colaborarea ruso-mongolă părea gata să dea, astfel, amenințării răsăritene noi și neașteptate dimensiuni, – ea a fost aceea care i-a adus pe mongoli, în 1257, până la hotarele Prusiei controlate de Ordinul Teutonic¹⁹ –, provocând o nouă accentuare a sentimentelor de insecuritate la frontierele răsăritene ale Ungariei. În aceste împrejurări care reclamau refacerea potențialului militar al Transilvaniei, soluția aleasă de regele Bela a fost aceea pe care el însuși o experimentase în anii tinereții sale: reinstituirea ducatului și, o dată cu acesta, a coman-dei militare unice.

O asemenea misiune complexă era însă prea mare pentru umerii încă fragili ai unui principe de numai 18 ani. Ștefan urma să joace, în această provincie îndepărtată, mai degrabă un rol de reprezentare simbolică decât unul de administrator efectiv. Prezența sa în fruntea instituției ducale a fost, în orice caz, una de scurtă durată: în anul 1258, în condițiile iminentei re izbucniri a războiului cu Boemia, Ștefan va fi instalat de tatăl său în calitatea de duce al Styriei. În același timp însă, pentru a asigura continuitatea desfășurării programului de redresare a Transilvaniei și de refacere a potențialului ei militar, regele Bela a recurs la o nouă inovație administrativă: înființarea *Banatului Transilvaniei*.

3.2. Banatul Transilvaniei (1258-1261)

3.2.1. Banul Transilvaniei exercita atribuțiile unui înlocuitor al ducelui. Ca și în cazul Slavoniei – care a servit, foarte probabil, ca model pentru această reorganizare administrativă – regele intenționa menținerea structurii centralizate a „ducatalui” și în perioadele în care nici unul dintre membrii familiei regale nu se putea afla, în calitate de deținător al titlului de duce, în fruntea acestuia. În esență, rolul banului era acela de a-și exercita, în numele regelui, autoritatea asupra tuturor componentelor mozaicului administrativ transilvan, de a controla activitatea funcționarilor regali și de a exercita comanda unică asupra structurilor militare ale provinciei, pregătindu-le pentru a face față noilor amenințări dinspre răsărit.

Personajul instalat de rege în această funcție, Erney Ákos, făcea parte din categoria, nu foarte numeroasă, a acelor care îl urmaseră pe Bela al IV-lea în refugiul său dalmat (1241-1243); el se remarcase de asemenea, câțiva ani mai târziu, în războiul împotriva Austriei²⁰. În 1250 era titularul oficiului de *magister agasonum*, fiind răsplătit pentru serviciile sale cu proprietăți în comitatul Sătmár²¹. Un an mai târziu (1251), Erney Ákos deținea titlul de comite de Varasd²², pentru ca în 1254 să fie menționat în calitate de comite de Borsod²³, funcție pe care a exercitat-o, probabil, până în cca 1256-1258, de când datează cea dintâi mențiune a unui succesor al său²⁴. Nu există nici cea mai mică dovadă care să susțină instalarea lui Erney Ákos în demnitatea de voievod al Transilvaniei cu începere din anul 1252 – datare propusă de istoriografia mai veche, dar întâlnită, din nefericire, și în lucrări mai recente²⁵. Este, dimpotrivă, foarte probabil că el și-a făcut apariția în Transilvania o dată cu Ștefan (cca 1257), evoluția ulterioară a raporturilor sale cu principele moștenitor oferindu-ne o serie de indicii care ne fac să considerăm că el fusese, în realitate, însărcinat de rege cu misiunea de a exercita o anumită formă de tutelă asupra fiului său.

Reconstituirea instituției ducatului și, respectiv, substituirea ei provizorie cu aceea a banatului au fost însoțite de o serie de reorganizări administrative, cea mai importantă dintre acestea fiind reprezentată de integrarea în sistemul său a comitatului *Solnoc*²⁶. Până la această dată, comitatul Solnoc nu fusese încă integrat în sistemul administrativ și militar al Transilvaniei. Dimpotrivă, titularii acestui foarte întins comitat, foarte important și din punct de vedere economic, – el controla exploatarea de sare de la Dej și, de asemenea, transportul sării transilvănene către marele depozit de la Sălacea –, făceau parte din categoria înalților demnitari ai regatului. În prima jumătate a secolului al XIII-lea, această funcție fusese reunită aceluia de comite curial, *magister tavernicorum* sau comite-palatin²⁷, iar în anii de după invazia mongolă titularul acesteia fusese nimeni altul decât Paul Geregye, demnitarul care contribuisese într-o foarte mare măsură la restabilirea autorității regale în teritoriile răsăritene. Subordonarea acestui comitat față de ducele/banul Transilvaniei reprezenta, fără îndoială, o expresie a dorinței regelui Bela de a orienta o importantă parte a resurselor economice ale acestuia în direcția consolidării provinciei. Atașarea Solnocului la sistemul politic subordonat ducelui/banului Transilvaniei se va transforma, cu începere din anii ducatului lui Ștefan al V-lea, – indiferent dacă regele Bela avusese sau nu această intenție –, într-o subordonare față de voievodul Transilvaniei, formulă care, de altfel, se va și permanentiza.

În ceea ce privește celelalte obiective interne urmărite prin instalarea lui Erney Ákos în demnitatea de ban al Transilvaniei, succesul lor a fost, probabil, doar unul parțial. S-au făcut, fără îndoială, anumite progrese în direcția controlării activității funcționarilor regali²⁸; abuzurile potențailor locali nu au putut fi însă în mod serios limitate în condițiile în care contribuția acestora la apărarea provinciei dobândise, după invazia mongolă, o pondere mai mult decât semnificativă. În același timp, faptul că, în textul diplomei de reconfirmare a privilegiilor arhiepiscopiei de Strigoni, din 1262²⁹, reafirmarea drepturilor asupra dijme-

lor în animale percepute de la români și secui revine de două ori pare să indice că, cel puțin în Transilvania, o serie de probleme rămăseseră încă nesoluționate. Acest fapt nu ar trebui considerat surprinzător în condițiile în care, în anii 1259-1260, înfruntarea amenințării mongole a constituit fără îndoială, pentru banul Erney Ákos, un obiectiv prioritar.

3.2.2. *Invazia mongolă din 1260*

Ascensiunea la tronul Hoardei de Aur a islamicului Berke, ca urmare a asasinării foarte tânărului Oulaqtchi, a fost evenimentul care a determinat reluarea de către mongoli a politicii de expansiune în direcția Europei Centrale. Acest eveniment, privit cu îngrijorare de întreaga lume creștină, pare să fi constituit, de altfel, și mobilul care l-a determinat pe Daniil Romanovici să revină la sentimente mai bune față de lumea catolică și să declanșeze – bazându-se, probabil, pe sprijinul acesteia – o rebeliune antimongolă care a culminat cu o tentativă de a-și impune autoritatea asupra Kievului³⁰. Fulgerătoarea ripostă a noului han de la Saray a dovedit că Hoarda își păstrase intactă capacitatea de acțiune în zonă: intervenția în forță a comandantului mongol Burundai, survenită în cursul anului 1258, a readus Haliciul la supunere și l-a obligat pe Daniil Romanovici să își demoleze fortificațiile³¹. În aceste condiții, proclamarea de către papa Alexandru al IV-lea a unei cruciade regionale împotriva mongolilor (iulie 1258)³² s-a dovedit a fi o reacție tardivă și dezamăgitoare. Nu numai că sprijinul așteptat de Daniil nu se materializase nici de această dată; mai mult decât atât, răzbunătorul Berke a decis să răspundă acestei provocări, fie ea și ineficientă, printr-un nou ciclu de expediții de intimidare împotriva Poloniei și Ungariei, încercând să impună, prin forța armelor, încetarea oricăror forme de interferență a suveranilor acestora în sfera de dominație a Hoardei. În acest context, în anii 1259-1260 s-au desfășurat o serie de acțiuni ofensive împotriva Poloniei, Litua-

niei și Prusiei. Invazia asupra Poloniei a fost cu deosebită violență, determinând, între altele, refugierea în Ungaria a ducelui Cracoviei, Bolesław Pudicus³³.

Acțiunea împotriva Transilvaniei a avut loc, după toate probabilitățile, în a doua jumătate a anului 1260, în timpul sau imediat după încheierea războiului ungaro-boem, ea fiind coroborată cu un atac bulgar efectuat, în aceeași perioadă, asupra Severinului³⁴. Această incursiune ofensivă, care pare să nu fi fost una de foarte mare amploare, s-a încheiat pentru mongoli printr-un eșec usturător. După cum relatează un pasaj interpolat în cronica lui Kemal-Pașa Zade: „În acea vreme, o ceată din armata lui Bereket-Han [...] străbătând munții Balkan [= Carpați], făcuse o incursiune în țara ungurească purtătoare de nenorocire. Dușmanul cel rău la origine ieșind victorios asupra celor care au participat la acea luptă pentru credință, luase pe cei ce rămăseseră în acea înclăștare [...] Așa cum cel ce joacă table uneori este întrecut, iar alteori întrece el, la fel călăreții viteji care umblă prin locurile de vânătoare sunt uneori prinși, iar alteori prind ei”³⁵. Fără să dispunem de indicii decisive în acest sens, putem totuși să presupunem că acțiunea mongolă din 1260 s-a desfășurat în sudul Transilvaniei; cu această ocazie, mănăstirea cisterciană Cârța a suferit, probabil, o nouă devastare³⁶.

Conducerea operațiunilor militare și meritul victoriei împotriva tătarilor trebuie atribuite banului Erney, în subordinea căruia au luptat atât forțele însărcinate cu apărarea frontierei, cât și unii reprezentanți ai nobilimii transilvane³⁷. Nici unul dintre documentele lui Ștefan al V-lea, atât de atent și minuțios în descrierea propriilor fapte de arme, nu face vreo referire la această campanie, care trebuie să fi avut loc, prin urmare, înaintea revenirii sale în calitate de duce al Transilvaniei. În ceea ce privește Severinul devastat de bulgari, recuperarea acestuia și restabilirea ordinii au fost efectuate prin acțiunea voluntară a viitorului palatin Laurențiu, fiul lui Kemyn, cu o armată recrutată pe cont propriu, la solicitarea regelui Bela³⁸.

La scurtă vreme după acest succes, trecut cu vederea de cronistica epocii datorită împrejurărilor tulburi în care el fusese obținut, principele Ștefan a revenit în fruntea Ducatului Transilvaniei, ca o consecință a pierderii Styriei în favoarea regelui Ottokar al II-lea. Dar, datorită conflictului latent cu tatăl său, izbucnit probabil încă din timpul războiului cu Boemia, una dintre primele măsuri luate de „ducele” Ștefan a fost, fără îndoială, îndepărtarea banului Erney Ákos și renunțarea la instituția banatului, devenită oricum inutilă ca urmare a reapariției aceleia ducale.

3.3. Războaiele civile

După ce înfrângerea de la Kreussenbrunn a pus capăt stăpânirii maghiare în Styria, iar pacea din aprilie 1261 a consfințit această stare de lucruri, principele Ștefan a revenit în Transilvania, inaugurând una dintre cele mai faste perioade din istoria acestei provincii în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Printr-o politică dinamică, deschisă înnoirilor, ducele Ștefan a inițiat o serie de reforme sociale, militare și administrative care au pus, în sfârșit, capăt îndelungatei perioade de criză pe care această provincie o traversase în cele două decenii care au urmat marii invazii din 1241-1242. Perioada ducatului transilvan al principelui Ștefan a fost însă marcată, cel puțin în prima sa parte, de conflictul acestuia cu tatăl său, regele Bela al IV-lea, conflict care a degenerat în două războaie civile sângeroase.

3.3.1. Originile conflictului

În momentul revenirii lui Ștefan în Transilvania, conflictul cu tatăl său, regele Bela al IV-lea, se afla deja într-o fază latentă. Germenii acestuia par să-și fi făcut apariția imediat după înfrângerea de la Kreussenbrunn, care provo-

case, fără îndoială, divergențe între cei doi în privința tacticii adoptate și a responsabilității înfrângerii. Din punctul de vedere al valorii lor militare, diferențele dintre Bela și Ștefan erau mai mult decât evidente: în timp ce regele, prudent și calculat în politică, dar șovăielnic pe câmpurile de luptă, nu fusese niciodată un adevărat om de arme³⁹ (toate marile bătălii pe care le condusesese personal se încheiaseră, dacă nu prin înfrângeri, atunci prin veritabile catastrofe), tânărul principe avea toate calitățile necesare unui comandant militar de excepție. Înzestrat cu o ambiție ieșită din comun, prezență de spirit, voință de fier și hotărârea de a duce lucrurile până la capăt, calități care l-au ajutat să izbândească și în situații care păreau cu totul compromise, el a mai beneficiat – spre deosebire de tatăl său – și de foarte importanta capacitate de a ști să-și aleagă colaboratorii apropiați din rândurile veritabililor oameni de arme, recrutați din rândurile nobilimii și animați de aceleași idealuri ale cavalerismului târziu pe care tânărul principe le moștenise de la bunicul său Andrei al II-lea. De o generozitate dusă uneori până la extravagantă⁴⁰, el nu a avut nici o ezitare în a-i ridica pe apropiații săi, care proveneau, adeseori, din familii nobiliare nu foarte mari și nici foarte bogate, până pe cele mai înalte trepte ale ierarhiei politice a regatului, în a-i înzestra cu domenii întinse, formând, astfel, o nouă pătură aristocratică aflată în competiție cu vechile familii aristocratice grupate în jurul tatălui său.

Aceste deosebiri de personalitate au avut repercusiuni și în planul politicii interne. Lipsit de orice fel de reverență față de tradițiile centraliste care dominau sistemul politic al Regatului Arpadian, Ștefan era, asemeni bunicului său Andrei al II-lea, un adept al sistemului feudal de tip occidental. El nu a avut nici o ezitare în a se debarasa de domeniile castrelor regale, pe care le-a donat baronilor și cavalerilor săi sau le-a vândut acelor care îl finanțau. Bela al IV-lea era, în schimb, un partizan al reformării vechilor instituții, al păstrării structurii centralizate a statu-

lui și al conservării domeniului regal; ca o formă de protest față de politica tatălui său, Andrei al II-lea, el promovase cu consecvență această linie politică din chiar anii tinereții sale, atrăgându-și astfel antipatia clasei nobiliare⁴¹. Chiar în condițiile în care structurile militare ale castrelor regale se dovediseră cu totul anacronice, regele Bela nu a dorit să recurgă la soluția radicală a introducerii pe scară largă, prin sacrificarea unei părți a domeniilor regale, a sistemului militar al banderilor nobiliare, a cărui indiscutabilă eficiență era, într-adevăr, dublată de un potențial anarhic care se putea dovedi periculos. În căutarea unor soluții alternative care să permită, în durata lungă, menținerea unei supremații autoritare a regalității asupra aristocrației, el s-a văzut nevoit să recurgă, la o scară care nu a mai fost atinsă cu nici o altă ocazie în istoria Ungariei, la colonizarea pe teritoriul regatului a unor populații războinice din Răsăritul european și, de asemenea, la chemarea sub arme a populațiilor integrate, sub diferite forme, în sfera de dominație a Regatului Arpadian. Un rezultat al acestor tentative l-a constituit insolita compoziție a armatei regale în bătălia de la Kreussenbrunn: pe lângă ruteni, tătari și polonezi, aliați externi ai regelui Bela, din oastea ungară mai făceau parte cumani, slavi, secui, români, pecenegi, ismaeliți, greci, bulgari, sârbi și eretici bosniaci⁴². Aproape firesc, această adunătură numeroasă, dar lipsită de omogenitate nu a avut nici o șansă în fața unei armate de tip occidental, conduse de unul dintre cei mai mari comandanți militari ai epocii, regele Ottokar al II-lea Przemysl. Astfel, eșecul din 1260 nu a făcut decât să confirme direcția politică promovată de principele Ștefan și, în același timp, să adâncească distanțarea acestuia față de concepțiile tatălui său.

În același timp, reorientarea alianțelor externe ale regelui Bela – care, imediat după Kreussenbrunn, inițiasse o politică de apropiere față de Boemia – a atras, în mod evident, dezaprobarea lui Ștefan. Atât pacea ungaro-boemă din aprilie 1261, cât și căsătoria lui Ottokar al II-lea cu Kunigunda, fiica lui Rostislav Mihailovici și nepoata regelui Bela, în-

cheiată în toamna aceluiași an⁴³, aveau deja, din perspectiva moștenitorului tronului, conotații amenințătoare la adresa sa. În aceste condiții, renunțării de către Ștefan la serviciile banului Erney Ákos, reprezentantul în Transilvania al regelui Bela, trebuie să i se atribuie semnificația unei adevărate declarații de independență față de tatăl său.

3.3.2. Reglementarea raporturilor cu Hoarda

Relațiile din ce în ce mai tensionate cu partida probocătoare grupată în jurul tatălui său i-au impus lui Ștefan, imediat după revenirea sa în Transilvania, căutarea unei soluții viabile pentru a evita escaladarea conflictului cu Hoarda de Aur și pentru a-și asigura liniștea la frontierele răsăritene. Împrejurările erau, de altfel, favorabile pentru inițierea unor negocieri cu mongolii și pentru descoperirea unei formule de compromis. Evenimentele din lumea bizantină și alianța cu mamelucii erau pe cale de a orienta interesele marelui-han Berke către o expansiune în direcția Strămtorilor⁴⁴; în același timp, insuccesul din 1260 le demonstrase mongolilor că Ungaria era departe de a constitui o pradă ușoară.

În aceste condiții, tratativele inițiate de Ștefan și purtate prin intermediul unui negociator abil, comitele Ponyth Miskolc⁴⁵, s-au încheiat cu un remarcabil succes diplomatic. Acordul ungaro (transilvano)-mongol, încheiat, după toate probabilitățile, în cursul anului 1261, nu era un simplu tratat de neagresiune. Cele două părți și-au delimitat de asemenea, cu această ocazie, zonele de interes din Bulgaria. Aria de influență recunoscută lui Ștefan nu depășea, probabil, Valea Iskărului, o limită pe care armatele acestuia au avut, de altfel, grijă să nu o depășească prea mult (punctul cel mai îndepărtat atins de maghiari în campaniile din Bulgaria fiind cetatea Plevna, luată cu asalt de banul Ponyth Miskolc în 1266⁴⁶). În schimbul neintervenției Ungariei în problemele Dunării de Jos, mongolii se angajau, cu siguranță, să nu întreprindă nimic împotriva Țaratului

de Vidin, acesta fiind, fără îndoială, motivul pentru care ei nu au acordat nici un fel de sprijin în această direcție țarului de Târnovo Constantin Tich, aliatul lor în campaniile împotriva Bizanțului.

Acordul din 1261 a reprezentat pentru Ștefan un prim și remarcabil succes diplomatic. În pofida momentelor critice prin care a trecut în 1265, acest acord a rezistat până la sfârșitul domniei ducelui, oferindu-i liniștea necesară realizării obiectivelor majore ale politicii sale.

3.3.3. 1262. *Primul război civil*

Cauza imediată a conflictului din 1262 a fost, fără îndoială, dorința lui Ștefan de a-și vedea recunoscută efectiv calitatea de rege și de a participa la guvernarea regatului alături de tatăl său. Această dorință nu constituia, în mod necesar, expresia unei ambiții nemăsurate a tânărului prinț moștenitor. Ea poate fi văzută mai degrabă ca o măsură de precauție față de intențiile mereu mai evidente ale regelui Bela și ale reginei Maria de a-i asigura principelui Bela, cel de-al doilea lor născut, o parte cât mai consistentă din succesiunea regală. Pentru a se asigura împotriva unor eventuale surprize, Ștefan a încercat să obțină, în consecință, atât recunoașterea de către Bela al IV-lea a drepturilor care derivau din încoronarea sa regală⁴⁷, cât și extinderea în consecință a teritoriilor supuse autorității sale. Chiar dacă unicul său titlu recunoscut în această perioadă, acela de „duce al Transilvaniei“, ne-ar putea face să credem că teritoriul controlat de Ștefan se limita la această provincie, știm că, în realitate, el își extinsese, de la bun început, autoritatea asupra întregului teritoriu de la răsărit de Tisa. Făcând uz, din proprie inițiativă, de prerogativele sale regale⁴⁸, el a reînnoit privilegiile coloniștilor (*hospites*) din Dej (*Deeswar*), Sălacea (*Zoloch*) și Sătmar (*Zotmar*), având grijă să le impună obligația de a „veni la oastea noastră și a lupta alături de noi“⁴⁹. În virtutea acelo-

rași prerogative, el judeca, de asemenea, cauze referitoare la proprietăți din comitatele Bihor, Sătmăr și Bereg⁵⁰. Soliditatea pozițiilor sale în regiune este confirmată de faptul că episcopia Oradiei s-a văzut obligată să solicite – fapt fără precedent! – confirmarea de către Ștefan, la 3 septembrie 1262⁵¹, a unui act emis în favoarea ei de cancelaria regelui Bela al IV-lea la 23 martie 1261⁵². De asemenea, în urma campaniilor din Bulgaria (1261, 1262), efectuate în sprijinul „țarului” Rostislav Mihailovici și al succesorului acestuia, Iakov Sventislav, Ștefan își asigurase atât cooperarea acestora, cât și, fără îndoială, controlul asupra Banatului de Severin. Această inițiativă de politică externă fusese de altfel precedată, după cum am văzut deja, de tratative purtate cu tătarii prin intermedierea comitelui Ponyth Miskolc, în cursul cărora Ștefan își folosisese din plin autoasumatele prerogative suverane pentru a putea negocia limitele sferelor de influență ale Ungariei și Hoardei de Aur la Dunărea de Jos.

În aceste condiții, chiar dacă, potrivit mărturiei actului din 5 decembrie 1262, izbucnirea conflictului armat dintre rege și întâiul său născut a fost una accidentală, se poate spune că ea fusese, în același timp, una nu mai puțin inevitabilă. Decizia lui Ștefan de a-și extinde autoritatea asupra teritoriului dintre Tisa și Dunăre a provocat o dispută referitoare la cetatea Fylek⁵³, pe care căpitaniii Henrik Preussel și Franco au refuzat să o predea regelui tânăr. Acest incident a avut drept consecință o ciocnire armată între cele două tabere, consumată în cursul lunii octombrie 1262, probabil în apropierea cetății menționate. Deși încheiată în avantajul lui Ștefan, această confruntare nu a avut drept efect capitularea imediată a cetății. În condițiile intervenției neîntârziată, în sprijinul regelui Bela, a trupelor boeme expediate de Ottokar al II-lea⁵⁴, care amenințau să transforme conflictul abia izbucnit într-un război civil de amploare, pacea a fost salvată datorită acțiunii oportune a comitelui Herrandus de Trenčín și a magistrului Ladislau, arhidiaconul de Hont, care au mijlo-

cit încheierea unui armistițiu. Tratatul de pace, derulate fără întârziere de către negociatorii celor două părți (episcopul Filip de Vác, respectiv prepoziții Ioan de Arad și Benedict de Sibiu) sub patronajul arhiepiscopilor Filip de Strigoni și Smaragdus de Kalocsa, au avut drept consecință încheierea, la sfârșitul lunii noiembrie 1262, a acordului de pace de la Pojon, ale cărui prevederi satisfăceau cvasitotalitatea revendicărilor principelui Ștefan.

3.3.4. *Pacea de la Pojon (Bratislava)*

Acordul de pace de la Pojon poartă amprenta unei evidente superiorități militare a moștenitorului tronului, în absența căreia atitudinea conciliatoare a regelui Bela ar fi fost de neimaginat. Pe lângă satisfacția completă și neîntârziată în problema cetății Fylek⁵⁵, Ștefan obținea, cu această ocazie, recunoașterea titulaturii sale oficiale de „rege tânăr al Ungariei, duce al Transilvaniei și domn al cumanilor” și, de asemenea, extinderea autorității sale asupra tuturor teritoriilor regatului situate la răsărit de Dunăre. Fără să mai insistăm asupra detaliilor complicatului sistem juridic prin care se încerca gestionarea raporturilor dintre cele două formațiuni statale distincte create pe teritoriul Ungariei ca o consecință a acestui tratat, vom arăta doar că, în teritoriul administrat de el, „regele tânăr” dispunea, în mod oficial, de structuri administrative și juridice similare aceluia subordonate regelui Bela și de o curte regală care reprezenta o copie fidelă a aceleia a tatălui său. Cumanii treceau, de asemenea, sub controlul său, iar regele Bela își asuma în mod explicit obligația de a nu încerca, prin nici un mijloc, atragerea lor de partea sa. Ștefan își lua, la rândul său, aceleași angajamente în privința slavilor din Slavonia și a „teutonilor” din comitatele din vestul Ungariei, precum și a „boemilor” intrați în mare număr, în calitate de mercenari, în serviciul regelui. Cele două părți își asumau, de asemenea, obligația de a nu lua măsuri represive împotri-

va nobililor sau a servienților regali aflați în serviciul celeilalte tabere și de a nu încălca în nici un fel proprietățile acestora. Unui regim special erau supuse exploatarea și comercializarea sării din Transilvania, a căror administrare urma să fie făcută, în comun, de reprezentanți ai celor doi suverani⁵⁶.

În ansamblu, acordul de pace din noiembrie 1262 a reprezentat, fără îndoială, pentru Ștefan un excepțional succes. Prerogativele sale deveneau practic similare acelor exercitate de către regele titular, titulatura de „rege tânăr” fiind doar una de complezență, care nu antrena nici o subordonare reală. Prin jurisdicția asupra cumanilor el devenea, indiscutabil, posesorul celei mai puternice armate din Ungaria, această postură fiind în măsură să îi asigure un rol decisiv în trasarea coordonatelor politicii externe a țării. El controla, de asemenea, una dintre cele mai importante resurse economice ale regatului, sarea, fiind evident faptul că activitatea în Transilvania a administratorului numit de Bela era condiționată de bunăvoința sa.

3.3.5. 1263-1264. *Pacea armată*

Situația rezultată în urma acordului de pace de la Pojon a fost considerată inacceptabilă de către regele Bela, regina Maria și partida aristocratică grupată în jurul acestora, al cărei lider incontestabil era comitele palatin Henrik Kőszegi din neamul Heder. După un an (1263) de pace aparentă, marcat și de ravagiile unei crize alimentare endemice, manifestate la scara întregii Europe Centrale⁵⁷, această partidă aristocratică a inițiat o vastă campanie diplomatică și propagandistică menită să submineze pozițiile deținute de Ștefan și să pregătească terenul pentru o revanșă militară împotriva acestuia. Miza preconizatei confruntări era departe de a se limita, de această dată, la o simplă disciplinare a lui Ștefan și la o reglementare pe baze noi a raporturilor dintre regele titular și întâiul său

născut. În condițiile consolidării influenței regelui boem Ottokar al II-lea Przemysl, care exercita o adevărată tutelă militară și diplomatică asupra curții regale de la Buda, regele Bela și regina Maria și-au făcut cunoscută intenția ca, în cazul unei victorii militare, să îl dezmoștenească pe Ștefan în favoarea celui de-al doilea lor fiu, principele Bela⁵⁸. Confrunțați cu perspectiva depunerii lui Ștefan din calitatea de moștenitor al tronului, un important număr de susținători ai acestuia – în frunte cu voievodul Transilvaniei, Ladislau Kán⁵⁹ – și-au reconsiderat în mod radical atitudinea față de el. Lor li s-au alăturat cvasitotalitatea categoriilor sociale „loialiste” din teritoriul stăpânit de Ștefan, care îl serviseră pe acesta exclusiv datorită calităților sale de moștenitor al tronului și de „tânăr rege” încoronat: sașii din Transilvania⁶⁰, cumanii⁶¹, nobilimea mijlocie⁶² și, de asemenea, membrii Commonwealth-ului balcanic patronat de acesta, între care ducele Bela de Mačva⁶³, țarul Vidinului, Iakov Sventislav⁶⁴, și voievodul oltean Litovoi.

Pe plan extern, în afara regelui Ottokar al II-lea, Bela al IV-lea a reușit să-i atragă de partea sa pe ginerii săi polonezi, ducii Boleslav Pudicus al Cracoviei și Boleslav cel Pios de Gniezno, și să-și asigure, de asemenea, concursul principelui Leszek cel Negru, fiul ducelui Kujaviei, Cazimir I⁶⁵. În același timp, ofensiva diplomatică a regelui Bela a avut drept consecință o spectaculoasă modificare a atitudinii Scaunului pontifical. Înaintea războiului din 1262, Ștefan reușise să își atragă bunăvoința papei Urban al IV-lea⁶⁶. În perioada imediat următoare încheierii acordului de la Pojon, pontiful roman a încercat să păstreze o atitudine echidistantă față de cele două tabere, asumându-și rolul de garant al păcii interne din Regatul Ungariei. Astfel, la solicitarea papei, regele Bela a confirmat, la 3 august 1263, prevederile acordului de pace de la Pojon, luându-și angajamentul de a nu întreprinde nimic împotriva fiului său Ștefan și a soției sale Elisabeta⁶⁷. Câteva luni mai târziu, la 2 februarie 1264 Urban al IV-lea a adresat

celor doi regi, tată și fiu, scrisori cu un conținut identic, cerându-le să evite declanșarea unui nou război civil și să-și folosească „bogățiile și comorile” pentru scopuri mai nobile, cum ar fi ajutorarea Țării Sfinte și reconstruirea bisericilor distruse de tătari⁶⁸. Este foarte posibil ca privilegiul acordat de către Ștefan mănăstirii cisterciene Cârța⁶⁹, distruse în timpul mării invazii tătare, să fi reprezentat un răspuns imediat acordat acestei solicitări și un mijloc prin care regele tânăr încerca să recâștige favorurile Scaunului pontifical⁷⁰. În vara aceluiași an însă, în urma unor noi negocieri cu regele Bela, Urban al IV-lea a eliberat două acte care făceau dovada indiscutabilă a deciziei sale de a îmbrățișa cu hotărâre cauza acestuia. Primul dintre acestea (14 iulie 1264) conținea admonestări severe la adresa cumanilor, – aflați încă, la această dată, de partea regelui tânăr –, care erau amenințați cu expulzarea din Ungaria în cazul nerespectării preceptelor religiei catolice⁷¹. Cel de al doilea (16 iulie 1264)⁷², mult mai semnificativ, îi reproșa direct lui Ștefan – căruia papa i se adresa nu în calitatea lui de „rege tânăr” sau de moștenitor al tronului, ci doar în aceea, perfect neangajantă, de „prim născut al regelui Bela” – faptul de a-și fi însușit o serie de proprietăți transilvănene ale reginei Maria⁷³ și îi cerea să le restituie fără întârziere, sub amenințarea pedepselor bisericești. Aceste proprietăți, după cum rezultă din textul bulei pontificale, intraseră în posesia lui Ștefan prin acordul de pace de la Pojon; Urban al IV-lea oferea însă, pentru cererea sa de retrocedare, justificarea străvezie că respectivul acord fusese semnat doar de regele Bela, nu și de regina Maria⁷⁴ (!) și, în consecință, el nu mai putea fi considerat valid. Mai mult decât atât, administrarea pedepselor bisericești cu care Ștefan era amenințat era lăsată exclusiv în seama arhiepiscopului Filip de Strigoniu și a episcopului Omodeus de Győr, prelați apropiați regelui Bela și promotori ai intereselor acestuia. Așadar, începând din vara anului 1264, drepturile legitime ale lui Ștefan și acordul de pace din 1262 nu mai beneficiau de garanția Scaunului pontifical, care încuviința

astfel, în mod tacit, o nouă reglementare pe calea armelor a raporturilor dintre „regele tânăr” și tatăl său și chiar eventuala punere în discuție a succesiunii sale la coroana Ungariei.

Apogeul campaniei diplomatice împotriva lui Ștefan a fost atins însă în toamna anului 1264, el fiind reprezentat de fastuoasa căsătorie a principelui Bela, fratele acestuia, cu Kunigunda, fiica marcgrafului Otto al III-lea de Brandenburg⁷⁵. Organizate la Pottenburg, la 7 octombrie 1264, sub generosul patronaj al regelui Boemiei, Ottokar al II-lea Przemysl, fastuoasele festivități prilejuite de această căsătorie princiară au reținut atenția contemporanilor, ele constituindu-se, în același timp, într-o manifestare politică de primă mărime⁷⁶. Potrivit *Analelor dominicane de la Viena*, ospățul organizat cu această ocazie a reunit nu mai puțin de 14 principii, pentru care au fost ridicate, la fața locului, un număr egal de jilțuri princiare⁷⁷. Aceștia și-au mărturisit, fără îndoială, adevărul la cauza principelui Bela, căruia proaspăt realizata alianță matrimonială și calitatea de protejat al regelui Ottokar al II-lea îi conferau o poziție internațională incomparabil superioară celeia a fratelui său, a cărui soție, Elisabeta cumana, nu îi aduse-se nici un fel de relații de rudenie în familia capetelor încoronate europene. În urma acestui eveniment, izolarea lui Ștefan pe plan extern era aproape completă, aceasta după ce conspirația internă împotriva sa se încheiase cu rezultate similare. Declanșarea celui de-al doilea război civil devenise iminentă.

3.3.6. 1264-1266. Al doilea război civil

În momentul căsătoriei principelui Bela, ofensiva generală împotriva pozițiilor lui Ștefan fusese probabil declanșată. Față de situația din 1262, raportul de forțe înclina categoric, de această dată, în favoarea regelui Bela al IV-lea, care, pe lângă o superioritate militară evidentă, beneficiase și de

incomensurabilul avantaj al elementului-surpriză. Conștient de slăbiciunea pozițiilor sale și de imposibilitatea de a-și mobiliza în timp util susținătorii dispersați în întreaga țară, Ștefan s-a văzut obligat să adopte, de la bun început, o atitudine defensivă. El s-a retras în Transilvania, în speranța de a reuși să se mențină în această fortăreață naturală până la regrouparea forțelor care îi rămăseseră credincioase.

Situația sa a fost însă agravată atât de defecțiunile înregistrate în interiorul provinciei (rebeliunea săsească și expectativa în care s-a menținut, în prima fază a conflictului, nobilimea locală), cât și de faptul că forțele sale s-au dovedit insuficiente pentru a face față atacului masiv al trupelor regale, desfășurat, aproape simultan, pe două direcții de pătrundere. Cei dintâi au intrat în acțiune cumanii, care optaseră, între timp, pentru subordonarea față de regele Bela și ale căror baze de acțiune se aflau în regiunea Mureșului inferior, în apropierea hotarelor Transilvaniei. În pofida eforturilor banului Alexandru al Severinului de a-i recâștiga pentru cauza lui Ștefan⁷⁸, cumanii și-au început înaintarea pe Valea Mureșului, sub conducerea voievodului Ladislau Kán și a fratelui acestuia Gyula⁷⁹. Întâmpinați de Ștefan însuși la Deva (sept.-oct. 1264)⁸⁰, ei angajaseră deja primele confruntări cu acesta în momentul în care a avut loc pătrunderea în Transilvania, din direcția nord-vest, a corpului principal al armatei regale, sub conducerea lui Laurențiu, fiul lui Kemy. Amenințat cu încercuirea, Ștefan s-a văzut obligat să își divizeze forțele: în timp ce apărarea Devei și oprirea înaintării cumane au fost lăsate în seama tânărului și ambițiosului Petru Csák⁸¹, Ștefan însuși a pornit, cu o parte a oamenilor săi⁸², în întâmpinarea celeilalte armate invadatoare. Rezultatele confruntărilor de pe cele două fronturi de luptă astfel create au fost însă radical diferite. În timp ce Petru Csák a făcut, în fața Devei, o primă și strălucită dovadă a calităților sale militare, reușind să obțină cea dintâi victorie concludentă pentru cauza regelui tânăr în cursul acestui război civil⁸³, Ștefan nu a reușit să facă față forțelor superioare

și tenacității de care a dat dovadă Laurențiu, fiul lui Kemyn. În consecință, el a fost nevoit să se refugieze între zidurile puternicei cetăți de frontieră Codlea, pregătindu-se pentru a înfrunta un asediu de lungă durată.

Așadar, în toamna anului 1264, tânărul rege Ștefan și aderenții săi se aflau într-o situație critică, fiind supuși unei presiuni necruțătoare din partea trupelor regelui Bela și ale aliaților săi. În timp ce Laurențiu, fiul lui Kemyn, controla practic întreaga Transilvanie, o altă armată regală, aflată sub conducerea principesei Anna – văduva lui Rostislav Mihailovici – și a fiului acesteia, Bela, cucerise cetatea Patak, luând în captivitate, cu această ocazie, întreaga familie a lui Ștefan (pe soția acestuia, regina Elisabeta, împreună cu micul prinț Ladislau și surorile sale)⁸⁴ și, de asemenea, cetatea *Borynka*⁸⁵, din comitatul Bereg, una dintre reședințele lui Ștefan în perioada anterioară războiului civil. Alte cetăți apărate de partizanii regelui tânăr, între care *Fyzer*⁸⁶ din comitatul Abaújvár și *Temethyn*⁸⁷ din comitatul Nitra, erau supuse asediului trupelor regale. În același timp, țarul Vidinului, Iakov Sventislav, atacase și, după toate aparențele, își impusese controlul asupra Severinului⁸⁸, iar voievodul Litovoi, asociat cu el, întreprinsese, la rândul său, acțiuni armate împotriva teritoriilor aflate sub controlul regelui tânăr. În același timp, aliații polonezi ai regelui Bela (Boleslav Pudicus, ducele Cracoviei, și principele Leszek cel Negru) au declanșat o ofensivă de amploare împotriva cneazului Daniil al Haliciului și a nepotului acestuia, Swarno, cneazul Vladimirului, care se numărau printre foarte puținii sprijinitori externi ai regelui tânăr⁸⁹. Singura excepție de la această degringoladă generală o constituia Petru Csák, învingătorul de la Deva; acesta însă pare să nu fi deținut suficiente forțe pentru a interveni fără întârziere în sprijinul tânărului rege asediat la Codlea, fapt care dovedește că armata regală aflată sub comanda lui Laurențiu, fiul lui Kemyn, dispunea, într-adevăr, de efective considerabile.

În aceste condiții, asediul Codlei dobândea, fără îndoială, o importanță decisivă pentru destinul întregului război. Capitularea acesteia ar fi dus, mai mult ca probabil, la o încetare generală a rezistenței pe celelalte teatre de operațiuni, în timp ce o eventuală victorie a lui Ștefan i-ar fi oferit acestuia șansa de a schimba cursul războiului în favoarea sa. Pentru Ștefan, asediul de la Codlea – numită de el, câțiva ani mai târziu, „*loc al morții și al nenorocirii*”⁹⁰ – a reprezentat un moment de cumpănă și o adevărată piatră de încercare. El s-a constituit, în același timp, într-un foarte sever test al fidelității pentru baronii, cavalerii și oștenii săi. Pe aceia care i-au rămas credincioși în aceste momente critice, Ștefan nu îi va uita niciodată.

Asediul a început, pentru regele tânăr, sub auspiciile cele mai puțin favorabile. Părăsit de mulți dintre baronii și cavalerii săi, lipsit de sprijinul nobilimii locale⁹¹, Ștefan pare să-și fi pierdut aproape cu totul, în aceste momente, încrederea în propriile forțe și în posibilitatea obținerii victoriei⁹². Potrivit mărturisirii sale ulterioare (1268): „în afară de Dumnezeu, abia mai nădăjduiam în oameni”⁹³. Printre baronii care i-au fost alături încă de la începutul asediului se numărau Alexandru, aristocrat cu vaste proprietăți în părțile Budei, în fruntea propriului său detașament armat, cu care participase și la campaniile bulgare⁹⁴; comitele Ponyth Miskolc, remarcabil oștean și diplomat, provenind dintr-una dintre cele mai vechi familii aristocratice ale Ungariei⁹⁵; Cosma, fiul comitelui Cosma din neamul Gutkeled⁹⁶; comitele Mykud și cei doi fii ai săi, frații Mykud și Emeric din neamul Kőkényes-Radnót⁹⁷; Ioan și Ștefan, fiii comitelui Gwd, nobili din părțile Slavoniei⁹⁸; frații Dominic și Toma, membri ai clanului Csák⁹⁹; cei patru fii ai lui Mykud, nobil de Kachuz¹⁰⁰; Iacob, fiul comitelui Emeric¹⁰¹, și, nu în ultimul rând, Andrei, fiul lui Ivancha¹⁰², unul dintre cei mai bavi cavaleri aflați în serviciul regelui tânăr. Alături de Ștefan se aflau, de asemenea, nobili din teritoriile de la răsărit de Tisa, care se aflaseră sub controlul său încă din 1260 – magistrul Toma, fiul magistrului Gabriel, cu

proprietăți în comitatul Ugocsa¹⁰³, Alexandru, fiul lui Durugh, aparținând ramurii bihorene a clanului Gutkeled¹⁰⁴, frații Petru și Iacob, iobagi ai cetății Bihor¹⁰⁵ – sau din Transilvania propriu-zisă, – comitele Chyl de Călnic¹⁰⁶, Teel, fiul lui Ebl de Brașov¹⁰⁷, comitele Andrei de Geoagiul de Sus¹⁰⁸ –, alături de oamenii săi de casă, de funcționari ai curții sale și de alți oameni de condiție inferioară: comitele Dumitru, fiul lui Andrei, slujitor personal al lui Ștefan¹⁰⁹; Toma, mai târziu comite al hăitașilor regali¹¹⁰; Dominic, fiul lui Andronic, de obârșie modestă (*de populi castris Zaladiensis*), funcționar al vistieriei regelui tânăr¹¹¹; Marcel, fiul lui Iacob, iobag al cetății Vasvár, veteran al campaniilor din Bulgaria¹¹². La puțin timp după ce Ștefan s-a refugiat între zidurile Codlei, împreună cu puținii săi credincioși, cetatea a fost atacată de o avangardă a armatei urmăritoare, aflată sub conducerea lui Conrad, fratele lui Laurențiu, fiul lui Kemyn. Acesta, decis să profite de deruta oamenilor lui Ștefan și să pună capăt rezistenței acestora printr-o acțiune hotărâtă, a făcut o tentativă de a lua cetatea cu asalt, fiind însă oprit, în fața porților acesteia, de banul Alexandru al Severinului și de oamenii săi¹¹³. În consecință, armata regală a instalat asediul, în pofida condițiilor nefavorabile create de apropierea anotimpului friguros. Cel puțin prima parte a acestuia a reprezentat o foarte dificilă încercare pentru cei închiși în interiorul cetății.

Rândurile asediaților se răreau în permanență ca urmare a pierderilor înregistrate¹¹⁴. Străjile de zi și de noapte au devenit o corvoadă greu de suportat; documentele ulterioare ale lui Ștefan nu vor uita să le menționeze ca pe un merit special¹¹⁵. Datorită epuizării fizice și rănilor primite, căroră li se adăugau, fără îndoială, inerentele dificultăți de aprovizionare, asediații au fost, cel puțin o dată, pe punctul de a renunța la luptă. Șansa lor a stat în faptul că tânărul rege nu dorea să-și negocieze capitularea decât direct cu tatăl său, iar emisarul trimis la acesta din urmă cu mesajul de pocăință, Dominic, fiul lui Andrei, a căzut în mâinile lui Laurențiu, fiul lui Kemyn, care „l-a chinuit amarnic”¹¹⁶.

Acest episod pare să fi reprezentat singura încercare de inițiere a unor negocieri; în ceea ce-l privește pe Laurențiu, fiul lui Kemyn, pe care Ștefan îl va privi pentru mult timp ca pe unul dintre cei mai mari dușmani ai săi¹¹⁷, este greu de crezut că asemenea tratative ar fi putut avea vreo șansă. Treptat însă, gândurile la o eventuală capitulare îl vor părăsi pe Ștefan: partizanii săi de pretutindeni începeau să își strângă rândurile și să sosească în ajutorul său.

Printre cei dintâi s-au numărat magistrul Pous și fratele său Dominic, care, spărgând încercuirea, au pătruns în cetate în fruntea mai multor susținători ai cauzei regelui tânăr¹¹⁸. Sprijinul cel mai consistent a venit însă din partea lui Petru Csák, care, după victoria de la Deva, parcurse-se un adevărat tur de forță, aducându-i suveranului său o serie de servicii inestimabile. Îndreptându-se spre comitatul Bereg, unde Ștefan avea numeroși credincioși, el recucerise cetatea Borynka, la capătul unui asalt sângeros¹¹⁹. De pe aceste poziții, în paralel cu recrutarea de oșteni, el inițiasse negocieri cu o serie de baroni nemulțumiți din partida regelui Bela, reușind să obțină eliberarea soției și copiilor lui Ștefan pe garanția acestora¹²⁰. În continuare, revenind în Transilvania împreună cu fratele său Matei, în fruntea unei armate pe care o presupunem destul de numeroasă, el readusese la ordine ținuturile săsești, pentru a-și face apoi apariția în apropierea Codlei și a iniția operațiuni de hărțuire împotriva armatei asediatoare¹²¹. Astfel, probabil la începutul iernii 1264-1265, situația militară începea să incline din nou în favoarea lui Ștefan. Cu toate că forțele sale nu le depășeau încă pe cele ale lui Laurențiu, fiul lui Kemyn, asediatorul său devenea la rândul său, pe măsura trecerii timpului, un asediat într-o provincie care începea să-i fie ostilă. În acest moment, Ștefan a decis că erau întrunite condițiile minim necesare pentru întreprinderea unei acțiuni decisive.

În deciderea rezultatului bătăliei care s-a dat sub zidurile Codlei, potrivit mărturiei ulterioare a lui Ștefan, diversiunea creată cu iscusință de comitele Ponyth Miskolc a avut

un rol hotărâtor¹²². Simulând, după toate aparențele, trecerea sa de partea asediatorilor, el a coborât în tabăra acestora împreună cu câțiva credincioși ai săi și, „*cercetând voința și cugetul lor, i-a dat în mâinile noastre* [ale regelui Ștefan, n. n.] *pentru a putea fi osândiți și uciși*”¹²³. Astfel, el „*a biruit atât prin puterea cât și prin istețimea sa oastea baronilor infideli*”¹²⁴. Este foarte probabil că, din interiorul taberei asediatoare, comitele Ponyth a dat semnalul începerii bătăliei, moment în care a fost declanșată șarja impetuoasă a cavalerilor lui Ștefan, care au semănat panica în rândurile trupelor regale. În primele rânduri s-a aflat Andrei, fiul lui Ivancha, care i-a doborât cu lancea pe stegarul oștirii dușmane și pe alți doi cavaleri, iar apoi, străpungându-l cu lancea, l-a luat prizonier pe însuși Laurențiu, fiul lui Kemyn¹²⁵. De asemenea, Alexandru Gutkeled, fiul lui Durugh, care a doborât cu lancea un cavaler și a luat prizonieri alți optsprezece, pe care i-a adus în fața regelui „*ca pe niște boi sau viței*”¹²⁶, și banul Alexandru al Severinului, care a ucis numeroși dușmani cu lancea și cu spada, iar pe mulți alții „*i-a adus învinși și legați*”¹²⁷. Întreaga desfășurare a bătăliei de la Codlea pare să se fi redus, de fapt, la această impetuoasă șarjă de cavalerie¹²⁸. Intervenția în luptă a trupelor conduse de frații Petru și Matei Csák¹²⁹, care au închis căile de retragere ale învinșilor, a făcut din această victorie una desăvârșită, ea explicând și numărul neobișnuit de mare al prizonierilor înregistrați.

Ca urmare a victoriei de la Codlea și a acțiunilor prealabile ale magistrului Petru Csák, regele Ștefan a reobținut controlul asupra întregii Transilvanii și, de asemenea, asupra comitatelor situate la nord-vestul acesteia (Sătmăr, Bereg, Ung, Maramureș), care se număraseră, întotdeauna, printre bazele sale cele mai sigure¹³⁰. Nu același lucru ar putea fi spus despre celelalte comitate de la răsărit de Tisa, între care Bihor și Arad, asupra cărora autoritatea regelui Bela se exercita în continuare¹³¹. Această victorie a adus cu sine, în același timp, o sporire semnificativă a rândurilor susținătorilor regelui tânăr, de partea căruia au

trecut un număr de nobili care se menținuseră până atunci în expectativă¹³². În orice caz, după campania din toamna anului 1264, epuizantă pentru ambele tabere, cea mai mare parte a anului 1265 s-a caracterizat, din punct de vedere militar, printr-o relativă acalmie, tulburată doar de un atac lipsit de convingere al cumanilor regelui Bela, sub comanda unui oarecare Menk, pe care frații Mykud și Emeric Kőkenyes-Radnót l-au respins fără dificultăți majore¹³³. Este un semn de întrebare dacă acest armistițiu nedeclarat a intervenit între cele două părți ca urmare a semnalelor îngrijorătoare venite dinspre Dunărea de Jos, unde tătarii lui Nogai își manifestau din nou intențiile agresive la adresa Regatului Maghiar, sau dacă, dimpotrivă, regele Bela nu aștepta decât ca această agresiune mongolă să se producă, pentru a-i oferi șansa de a lansa, cu sprijinul aliaților săi externi, o expediție de amploare asupra Transilvaniei, înveșmântată în haina onorabilă a unei cruciade. Pentru cea de a doua variantă par să pledeze atât curioasa dezertare a lui Nicolaus Sceuke, fiul comitelui Toma, care l-a trădat pe Ștefan, sustrăgându-i și cele 300 de mărci de argint pe care acesta le destinase finanțării unei ambasade la tătari¹³⁴, cât și faptul că regele Bela a obținut de la noul papă Clement al IV-lea, la 25 iunie 1265, proclamarea cruciadei antitătare în Ungaria, Boemia, Polonia și marcgrafiatul de Brandenburg, adică exact în țările ai căror suverani se coalizaseră, în 1264, împotriva regelui tânăr¹³⁵. Oricare ar fi fost însă intențiile regelui Bela, spectrul amenințării mongole a fost îndepărtat de Ștefan prin intermediul serviciilor diplomatice ale aceluiași comite Ponyth Miskolc, care și-a pus încă o dată în valoare, cu această ocazie, excepționalele calități de negociator¹³⁶.

Noul succes diplomatic obținut de Ștefan în raporturile sale cu Hoarda nu i-a lăsat regelui Bela decât opțiunea reluării războiului civil. Oastea trimisă în toamna anului 1265 împotriva fiului său a fost pusă, de această dată, sub comanda fostului ban al Transilvaniei, Erney Ákos, un bun cunoscător al regiunii și un comandant militar experi-

mentat. Acest atac nu l-a mai surprins însă pe Ștefan nepregătit. Trupele regelui tânăr, conduse de comitele Ponyth Miskolc¹³⁷ și de frații Petru și Matei Csák¹³⁸, – Ștefan însuși nu a participat la această bătălie –, au ieșit pe neașteptate în întâmpinarea banului Erney undeva în apropierea Tisei, obținând, din nou, o victorie concludentă. Printre eroii acestei bătălii s-au numărat Egidius Monoszló, Andrei, fiul lui Ivancha¹³⁹, Petru Csák, care a fost grav rănit¹⁴⁰, și, mai cu seamă, Mykud Kőkényes-Radnót, care l-a luat prizonier pe însuși comandantul armatei regale¹⁴¹.

Victoria obținută împotriva lui Erney Ákos a fost, foarte probabil, factorul care l-a determinat pe Ștefan să preia inițiativa și să pregătească asaltul general asupra capitalei. După o perioadă de pregătire, necesară mobilizării generale a ambelor tabere, Ștefan și-a început înaintarea către Buda, cu toate forțele de care dispunea, la sfârșitul iernii anului 1266¹⁴². Bătălia decisivă, una dintre cele mai reprezentative pentru această epocă a cavalerismului, s-a dat la Isaszeg, în comitatul Pilis, nu departe de capitala regatului. Oastea regelui Bela, aflată sub comanda nominală a „tânărului duce Bela”¹⁴³ și sub aceea operațională a comitelui palatin Henrik Kőszegi, secondat de Henrik Preussel, comandantul cetății Buda, dispunând, se pare, de o considerabilă superioritate numerică, a reușit inițial să pună în dificultate trupele regelui tânăr. O formidabilă șarjă a cavaleriei regale¹⁴⁴ a străpuns rândurile cavaleriei ușoare și ale pedestrimii lui Ștefan, aflate sub comanda voievodului Transilvaniei, Nicolae Gutkeled¹⁴⁵, și a noului *magister tavernicorum*, Egidius Monoszló¹⁴⁶, și s-a îndreptat către poziția în care se afla Ștefan însuși, intenționând capturarea sau uciderea acestuia. Unul dintre atacatori și-a frânt lancea în apărătoarea metalică a șei regalei tânăr, fiind apoi răpus de lancea acestuia¹⁴⁷. Respingerea acestui asalt a fost datorată, în principal, luptătorilor din anturajul imediat al lui Ștefan, dintre care s-au remarcat cu deosebire Alexandru Gutkeled, fiul lui Durugh¹⁴⁸, și Mykud Kőkényes-Radnót¹⁴⁹. A urmat un contraatac devastator al cavalerilor regelui

tânăr – în ale căror prime rânduri s-au aflat Ponyth Miskolc¹⁵⁰, Petru Csák¹⁵¹, banul Alexandru al Severinului¹⁵², comitele Chyl de Călnic¹⁵³, magistrul Pous¹⁵⁴, fiii comitelui Gwd¹⁵⁵ și, evident, Andrei, fiul lui Ivancha¹⁵⁶ – care i-a adus acestuia victoria. Palatinul Henrik Kőszegi a fost luat prizonier împreună cu cei doi fii ai săi¹⁵⁷, faimosul căpitan austriac Henrik Preussel și-a pierdut viața¹⁵⁸, iar tânărul duce Bela a părăsit în fugă câmpul de bătălie¹⁵⁹. Pentru bătrânul rege Bela al IV-lea înfrângerea era, de această dată, una fără drept de apel.

3.3.7. *Tratatul de pace din 1266*

În pofida victoriei de la Isaszeg, pacea încheiată la 23 martie 1266 a fost departe de a constitui un dictat al regelui tânăr. Moderația de care cele două părți au făcut dovadă s-a datorat, pe de o parte, epuizării resimțite, în egală măsură, de ambele tabere la capătul unui război civil îndelungat și sângeros, dar, în același timp, și faptului că acest tratat nu mai ținea seama de animozitățile personale din interiorul familiei regale, el reprezentând, în realitate, o expresie a reglementării raporturilor dintre cele două partide aristocratice care finanțaseră și purtaseră de fapt războiul. Textul tratatului¹⁶⁰, promulgat de cele două părți sub garanția arhiepiscopului Filip de Strigoniu și confirmat de papa Clement al IV-lea la 22 iunie 1266¹⁶¹, avea astfel în vedere, în principal, reglementarea raporturilor *juridice* dintre cele două *dominia* existente pe teritoriul Ungariei și, mai ales, dintre fiecare din cei doi regi, pe de o parte, și baronii și nobilii care optaseră pentru tabăra celuilalt. Raporturile politice dintre *regnum Belae* și *regimen Stephani* – această distincție terminologică este singura care sugerează un statut formal subordonat al stăpânirii lui Ștefan¹⁶² – și, de asemenea, delimitarea teritorială a celor două stăpâniri – care pare să fi reconfirmat, în principiu, linia de demarcație stabilită în 1262 – au constituit, fără îndoială,

obiectul unor negocieri și aranjamente separate încheiate în anii care au urmat. Învățând din experiența anului 1264, Ștefan și-a luat, de această dată, toate măsurile de precauție: bătrânul rege Bela își lua obligația de a garanta respectarea tratatului și de către regina Maria, ducele Bela și principesa Anna, eliminând astfel orice posibilitate de contestare a acestuia. În acest fel era confirmată, practic, trecerea în administrarea tinerei regine Elisabeta a tuturor posesiunilor deținute la răsărit de Dunăre de soacra sa, regina Maria, posesiuni asupra cărora soția lui Ștefan se înstăpânise, de altminteri, încă din timpul desfășurării războiului civil, în virtutea „dreptului de moștenire“ (!?)¹⁶³. Un statut cu totul special obțineau, prin acest tratat, baronii și nobilii care posedau proprietăți în jumătatea de regat aflată în stăpânirea taberei adverse. Părțile contractante le ofereau acestora nu doar garanția formală a conservării proprietăților, oferită de altfel și prin Tratatul din 1262, ci și imunitatea completă a lor. Aceste domenii erau exceptate de la dările și obligațiile de orice natură și încetau a mai fi supuse dreptului regal de găzduire. Desigur, aceste exceptări erau făcute doar față de acela dintre suverani care stăpânea partea respectivă a regatului; dar, în condițiile în care aparatele administrative ale celor doi suverani nu își puteau exercita atribuțiile decât în comitatele supuse acestora conform prevederilor tratatului de pace, este evident că domeniile la care ne referim beneficiau în realitate de o completă autonomie. Aceste prevederi stau, în foarte mare măsură, la originea statutului cu totul excepțional al proprietăților deținute de clanurile Csák și Gutkeled în partea apuseană a regatului și de clanul Geregye în jumătatea sa răsăriteană. Ele au încurajat, de asemenea, într-o anumită măsură, noi pendulări ale baronilor și nobililor între cele două tabere și, în același timp, au impus celor doi suverani o atitudine extrem de tolerantă față de aristocrație. Chiar dacă punerea în practică a acestor prevederi a ridicat, în realitate, o serie de probleme – regele tânăr Ștefan a aplicat-o doar în cazul

domeniilor moștenite, el retrăgându-le, în schimb, „infi-delilor“ săi proprietățile care constituiseră obiectul propriilor sale donații¹⁶⁴ – ele au reușit să se impună în sistemul juridic al regatului, fiind reiterate în „constituția nobiliară“ din anul 1267.

În ansamblu, din punctul de vedere al lui Ștefan, victoria din 1266 reprezenta confirmarea statutului său de suveran asociat și de moștenitor al coroanei Ungariei și, în același timp, îndepărta, în principiu, amenințarea unei eventuale desemnări ca succesor a fratelui său Bela. Cu toate acestea, întinsele proprietăți intrate în stăpânirea acestuia din urmă, – care îi asigurau, în realitate, încă din 1264, controlul asupra jumătății transdanubiene a regatului –, precum și statutul său princiar și susținerea politică internă și externă de care se bucura i-ar fi putut crea lui Ștefan serioase complicații în momentul preluării efective a succesiunii.

3.4. Regim politic și transformări sociale

3.4.1. Ducele Ștefan și Transilvania

De-a lungul întregului interval 1260-1270, regele tânăr al Ungariei nu a dispus de o reședință stabilă. Până în anul 1266 (al încheierii celui de-al doilea război civil și, de asemenea, al dispariției singurului sprijinitor extern al lui Ștefan de până în acel moment, cneazul Daniil al Haliciului) el pare să fi acordat predilecție comitatelor din nord-estul Ungariei, situate în apropierea frontierei rutene. Astfel, la 4 iulie 1261 regele tânăr se afla la Sălacea (*Zoloch*)¹⁶⁵, localitate colonizată cu oaspeți germani care dispuneau de privilegii speciale din partea sa¹⁶⁶; în februarie 1263, el se afla la Oradea¹⁶⁷, pentru ca în lunile aprilie și mai ale aceluiași an prezența sa să fie atestată la Patak¹⁶⁸ și, respectiv, la mănăstirea Szakolyi (*Zokol*) din comitatul Szabolcs¹⁶⁹. Crăciunul anului 1263 a fost petrecut de Ștefan, împreună

cu curtea sa, undeva în comitatul Bereg (probabil la *Baranka*), printre invitații săi numărându-se și episcopul Zosyma al Oradiei¹⁷⁰, pentru ca în vara anului 1264¹⁷¹ el să se retragă în Transilvania, pentru a pregăti războiul împotriva tatălui său. În sfârșit, la 31 octombrie 1265, după depășirea fazei critice a celui de-al doilea război civil, Ștefan emitea un act de la Beltiug (*Beltuk*)¹⁷², în comitatul Sătmăr. În ceea ce o privește pe regina Elisabeta, chiar dacă în timpul celui de-al doilea război civil ea și-a căutat refugiul, împreună cu copiii ei, între zidurile cetății Patak¹⁷³, o serie de indicii ne determină să presupunem că reședința sa permanentă se afla de fapt la Satu Mare. Domeniile regale din acest comitat intraseră, de altfel, în proprietatea sa¹⁷⁴, iar parohul Sătmărului, Egidius, era și capelanul tinerei regine¹⁷⁵. Asemeni Sălacei și Dejului, Sătmărul fusese luat de către Ștefan sub protecția sa, tânărul rege încurajând extinderea colonizării sale cu oaspeți germani; în schimbul largii autonomii administrative și judiciare care le fusese conferită, aceștia aveau obligația de a participa la război în oastea sa și de a lupta alături de el¹⁷⁶.

După victoria obținută în cel de-al doilea război civil, itinerarul lui Ștefan a acoperit o arie ceva mai largă, tânărul rege continuând să manifeste însă o anumită predilecție pentru comitatele din nord-est¹⁷⁷. Aceste regiuni – și, mai cu seamă, terenurile de vânătoare din Maramureș – au continuat să se numere printre preferatele sale, chiar și după încoronarea sa din 1270. Aici, regele Ștefan al V-lea și-a petrecut, de altfel, cele din urmă sărbători de iarnă ale vieții sale (1271-1272)¹⁷⁸.

În ceea ce privește prezența lui Ștefan în Transilvania, aceasta pare să fi fost mai degrabă sporadică, cu excepția perioadei critice a celui de-al doilea război civil. Referințele făcute de el la perioada asediului de la Codlea par să indice faptul că Ștefan considera Transilvania o provincie neatractivă și izolată, situată, în orice caz, în afara Ungariei propriu-zise. Este posibil ca el să-și fi inspectat „ducatul” în 1261 și, ocazional, în cei doi ani care au urmat. Cât despre

perioada care a urmat celui de-al doilea război civil, indiciile referitoare la prezența sa în această provincie lipsesc cu desăvârșire. Printre reședințele sale temporare din aceste regiuni se puteau afla mai cu seamă localitățile care beneficiau de un statut asemănător celui al Sătmarului și Sălacei: printre acestea se numărau atât Dejul, la care ne-am referit deja, cât și Clujul, proprietate regală colonizată, în preajma anului 1261, cu oaspeți germani¹⁷⁹. În aceeași categorie a localităților „sigure“ se înscriau, de asemenea, Bontida, dăruită de Ștefan unui apropiat al său care a inițiat acolo, în 1263, un program de colonizare asemănător¹⁸⁰, și Dăbâca, această cetate aflându-se în permanență sub controlul unor demnitari de maximă încredere ai regelui tânăr.

3.4.2. Curtea regală

Dacă în primii ani care urmaseră instalării lui Ștefan în Transilvania structurile politice și administrative aflate în subordinea sa mai cuprindeau, într-o destul de mare măsură, oameni care își păstraseră atașamentul față de regele Bela, în perioada de după 1266 el se va înconjura doar de baroni și nobili a căror fidelitate fusese verificată pe parcursul confruntărilor cu tatăl său. Astfel, o mare parte a demnitarilor menționați în această epocă fac parte din categoria marilor figuri ale războiului civil: Ponyth Miskolc, ban de Severin până în cca 1266, va deveni ulterior *comite de Dăbâca*¹⁸¹; Mykud Kőkenyes-Radnót, comite de Dăbâca, și fiul acestuia, cu același nume, ridicat până la demnitatea de ban de Severin; Andrei, fiul lui Ivancha, model al cavalerului neînfricat, de o credință desăvârșită față de suveranul său, pe care îl servise încă din perioada invaziei mongole¹⁸², va fi instalat în funcția de „portar“ (*ianitor*) al curții sale¹⁸³, care, în această perioadă, trebuie să fi fost echivalentă aceleia de șef al găzii personale a regelui; Alexandru, fiul lui Durugh, din neamul Gutkeled,

se va permanentiza în funcția de *comite de Szabolcs*; celălalt Alexandru va exercita de asemenea, în diferite perioade, funcția de ban al Severinului. Numărul mare de *bani ai Severinului* menționați în timpul domniei sale (Laurențiu, fiul lui Kemyn, Alexandru, Ponyth Myskolc, Mykud Kökényes-Radnót, Jula, Ugrinus Csák) constituie indicatorul unei fluctuații explicabile probabil prin disponibilitatea redusă a membrilor clasei aristocratice de a-și angaja resursele în susținerea unei asemenea misiuni pe durate de timp prea îndelungate. În ceea ce privește demnitatea de *palatin*, titularii acestei funcții par să fi fost selecționați din interiorul unui cerc foarte restrâns de apropiați ai regelui tânăr: dacă în 1266 această funcție, asociată aceleia de *comite de Bács* și de *Sibiu*, era exercitată de un anume Dominic¹⁸⁴, în 1268 titularul ei va deveni Benedict, care o va deține în același timp cu acelea de jude al curții regale și *comite de Sibiu*¹⁸⁵. Nu este, de altfel, singurul moment în care oficiile de palatin și *jude al curții regale* sunt reunite sub conducerea unuia și aceluiași demnitar: aceeași situație putea fi întâlnită în 1262, când însă numele deținătorului acestora nu este menționat. În 1264-1266, funcția de jude al curții regale va fi exercitată de Baas, *comitele de Gömör*, care pare s-o fi păstrat până în preajma anului 1270¹⁸⁶. În 1265, *tezaurarul* lui Ștefan era Laurențiu Aba, fostul voievod al Transilvaniei¹⁸⁷; probabil în cursul aceluiași an însă, responsabilitatea finanțelor regale îi va fi încredințată lui Egidius Monoszló.

Membrii familiei Monoszló s-au numărat, de altfel, printre marii favoriți ai lui Ștefan, ei ajungând să dețină o serie de responsabilități de cea mai mare importanță la curtea acestuia. Ascensiunea lor s-a făcut remarcată în anii care au urmat celui de-al doilea război civil, ea fiind cu atât mai ieșită din comun cu cât familia Monoszló, originară din comitatul Baranya, nu făcea propriu-zis parte din rândurile înaltei aristocrații. Dacă numele acestei familii avea, la mijlocul secolului al XIII-lea, o oarecare rezonanță în Regatul Ungariei, acest lucru era datorat aproape în exclusivi-

tate meritelor militare ale banului Thoma Monoszló, participant la cruciada regelui Andrei al II-lea (1217-1218) și la expedițiile împotriva Haliciului. Fiul banului Thoma, Gregorius (II) Monoszló, căsătorit cu o nobilă din familia Bő, deținea, în 1255, demnitatea de comite de Caraș¹⁸⁸; în această calitate el s-a numărat, foarte probabil, printre protagoniștii campaniilor balcanice desfășurate în sprijinul lui Rostislav Mihailovici. Meritele militare ale comitelui Gregorius și ale fiilor săi au fost puse din nou în evidență în cursul celei de-a doua faze a războiului civil din 1264-1266, în care membrii clanului Monoszló și-au adus contribuția la victoria regelui tânăr¹⁸⁹. Nu va fi astfel surprinzător faptul că liderului familiei îi va fi încredințată, după 1267, funcția – foarte importantă din perspectiva raportului de forțe dintre cele două tabere aflate în conflict – de *jude al cumanilor*¹⁹⁰.

Chiar dacă ulterior această funcție își va pierde importanța specifică, ea fiind anexată aceleia de comite palatin, în această perioadă a divizării regatului titularul ei avea foarte dificila misiune de a-i păstra pe cumani sub controlul regelui tânăr și de a împiedica o nouă captură a lor de către tabăra aristocratică grupată în jurul regelui Bela. Am văzut, de altfel, că autoritatea regelui tânăr asupra cumanilor, obținută ca urmare a Tratatului de la Pojon, fusese una instabilă: în 1264-1265 aceștia nu numai că îl părăsiseră în momentul decisiv al confruntării cu tatăl său, dar luptaseră chiar împotriva lui. Pacea de pe Insula Iepurilor nu pare să fi adus, în mod automat, revenirea cumanilor în subordinea regelui tânăr¹⁹¹, chiar dacă acesta a făcut eforturi pentru a-i readuce la ordine – unul dintre protagoniștii acestora fiind nimeni altul decât Egidius Monoszló¹⁹² – și pentru a infiltra în rândurile lor propriii săi oameni de încredere¹⁹³. Revenirea cumanilor sub autoritatea sa, care a constituit, probabil, una dintre consecințele politice ale marii congregații din 1267, trebuia astfel să fie însoțită și garantată prin crearea unei demnități regale

care avea rolul de a permite supravegherea atentă a acestora.

Dacă numirea comitelui Gregorius (II) Monoszló în funcția de jude a cumanilor nu pare să se fi produs înainte de sfârșitul anului 1267, ascensiunea celor trei fii ai acestuia – care aveau cu toții vârste apropiate de aceea a regelui Ștefan – a început la scurt timp după încheierea celui de-al doilea război civil. Astfel, numirea lui Egidius Monoszló în funcția de tezaurar al lui Ștefan era deja un fapt împlinit în momentul luptei de la Isaszeg (1266)¹⁹⁴, iar instalarea lui Gregorius (III) Monoszló în oficiul de tezaurar al reginei Elisabeta, deși atestată câțiva ani mai târziu¹⁹⁵, ar putea fi datată în aceeași perioadă. Astfel, cei doi frați vor deține, până la moartea protectorului lor, întreaga responsabilitate a finanțelor familiei regale. Cât despre mezinul familiei, Petru Monoszló, destinat de tatăl său, potrivit obiceiurilor timpului, unei cariere ecleziastice, acesta va exercita, începând cu anul 1266, demnitatea nu mai puțin importantă de conducător al cancelariei lui Ștefan¹⁹⁶, pentru ca în 1270 să fie instalat, prin voința regală, în scaunul episcopal al Transilvaniei.

3.4.3. La rândul lor, ceilalți trei predecesori ai lui Petru Monoszló în fruntea *cancelariei* regelui tânăr – oameni cu o temeinică pregătire ecleziastică, aparținând unor familii dintre cele mai importante – s-au bucurat, ca urmare a exercitării funcției de vicecancelari și a familiarizării lor cu meandrele curții și politiciii regale, de o carieră ecleziastică spectaculoasă, pe care și-o vor încheia cu toții în fruntea arhiepiscopiei de Strigoni. Ei se vor succeda, pe rând, în cel mai important scaun arhiepiscopal al Ungariei vreme de nu mai puțin de un sfert de secol (1274-1298), fie și numai acest detaliu fiind în măsură să sublinieze remarcabila influență pe care generația ridicată în jurul lui Ștefan al V-lea o va exercita asupra destinului regatului în epoca ultimilor Arpadieni. Cel dintâi vicecancelar al lui Ștefan,

a cărui vechime în serviciul acestuia data cel puțin din perioada în care acesta era duce al Styriei¹⁹⁷, a fost un anume *Benedict*, originar din comitatul Zala, unde atât el însuși, cât și familia sa stăpâneau proprietăți și dispuneau de servienți¹⁹⁸. În intervalul 1260-1263, *Benedict* a exercitat, în paralel, și funcția de prepozit al Sibiului, pentru ca în 1263, cu acordul arhiepiscopului de Strigoni, să își opereze transferul în fruntea prepoziturii Aradului. Aceste demnități ecleziastice îl transformau, din punctul de vedere al ierarhiei diecezane, într-un subordonat al arhiepiscopului de Strigoni, care deținea și titlul onorific de cancelar al regelui Bela, în timp ce calitatea sa de vicecancelar al regelui tânăr îi impunea subordonarea față de arhiepiscopul de Kalocsa, titularul oficial al cancelariei acestuia. Jurământul său de credință față de arhiepiscopul de Strigoni, depus la instalarea sa în fruntea prepoziturii Aradului, reflectă cu destulă claritate marja redusă de libertate de care se putea bucura *Benedict*¹⁹⁹. În momentul izbucnirii celui de-al doilea război civil, el s-a văzut pus în situația de a alege între fidelitatea față de seniorul său și datoria față de biserică, în condițiile în care, să nu uităm, papa Urban al IV-lea își manifestase deschis sprijinul față de regele Bela. Nu este de mirare că, în aceste condiții, *Benedict* a abandonat, în 1264, cauza lui Ștefan²⁰⁰, care s-a văzut nevoit să recurgă la serviciile unui alt vicecancelar. De această dată, tânărul rege se va dovedi însă destul de consecvent în a se orienta către tineri care, deși aparținând ordinului ecleziastic, să nu dețină în cadrul acestuia nici un fel de responsabilități care ar fi putut interfera cu propria sa autoritate.

În aceste condiții, noul său vicecancelar a devenit Lodomerius, cel care va fi mai târziu unul dintre iluștrii arhiepiscopi ai Strigoniului (1278/'79-1297/'98). Problema originii sale constituie încă un subiect controversat. Ipoteza înrudirii sale cu familia Monoszló²⁰¹ pare astăzi dificil de argumentat. În schimb, strânsele sale relații cu clanul Borșa, care îi va datora ascensiunea în rândurile înaltei aris-

tocrații, par să fi fost bazate pe o relație de înrudire. Pe de altă parte, este greu de crezut că această familie de importanță locală, cu o poziție încă foarte modestă în preajma anului 1260, l-ar fi putut propulsa în poziția de canonic al bisericii din Veszprém (1257-1260) și i-ar fi putut finanța, în continuare, studiile la Bologna (cca 1260-1263). Originea lui Lodomerius ar trebui, astfel, căutată în rândurile familiilor aristocratice înrudite prin alianță cu clanul Borșa, ai căror reprezentanți s-au situat, după 1265, în tabăra regelui tânăr. Lodomerius a exercitat atribuțiile de vicescambler timp de nu mai mult de doi ani (1264-1266), care au reprezentat însă pentru Ștefan cea mai critică perioadă a domniei sale. În aceste condiții, răsplătirea sa a reprezentat pentru regele tânăr o opțiune firească. În 1266, Lodomerius a fost instalat în scaunul episcopal al Oradiei, devenit vacant ca urmare a morții episcopului Zosyma (1265), el obținându-și însă confirmarea în această funcție – confirmare a cărei întârziere s-a datorat, foarte probabil, opoziției regelui Bela – abia în anul 1268.

În sfârșit, predecesorul imediat al lui Petru Monoszló în fruntea cancelariei regelui tânăr a fost Nicolae Kán, prepozit al capitolului din Alba-Iulia²⁰², care își păstrase credința față de regele tânăr, refuzând să se alăture, din acest punct de vedere, celorlalți membri ai familiei sale. Acest cleric aristocrat – războinic, ambițios și aventurier – a fost acela care, datorită trecerii de care se bucura la curtea lui Ștefan, a reușit să obțină, în 1267, restituirea unora dintre proprietățile transilvănene care aparținuseră străbunicului său, banul Gyula Kán²⁰³. Cu toate acestea, stagiul său în calitate de cambler al regelui tânăr a fost unul de scurtă durată²⁰⁴, el reprezentând, foarte probabil, doar o soluție de provizorat.

3.4.4. Voievodatul Transilvaniei

În privința celui dintâi voievod al Transilvaniei din epoca ducatului lui Ștefan, Ladislau (II) Kán (1261-1264/'65), informațiile documentare sunt relativ sărace. Este cunoscut faptul că, în această perioadă agitată, el a jucat un rol militar în cadrul campaniilor din Bulgaria, în sprijinul lui Iakov Sventislav²⁰⁵. În 1264, împreună cu fratele său Gyula, el i-a determinat pe cumani să treacă de partea regelui Bela și, în fruntea acestora, a declanșat cea dintâi acțiune militară împotriva regelui tânăr din cursul celui de-al doilea război civil. După înfrângerea lor la Deva, de către oastea lui Petru Csák, frații Ladislau și Gyula Kán nu par să mai fi avut vreo contribuție la istoria acestui conflict. Este însă în afara oricărei îndoieli faptul că frații Kán dispuneau în Transilvania de proprietăți considerabile, o parte a acestora fiind recuperate în 1267, după cum am arătat, de Nicolae Kán, fiul lui Gyula. Originea acestor domenii cobora cel puțin până la începutul secolului al XIII-lea, când bunicul lor, banul Gyula, exercitase și funcția de voievod²⁰⁶. Alte proprietăți au fost obținute de către frații Kán în chiar perioada prezenței lor în Transilvania: în 1263, Gyula obținea, din partea regelui Ștefan, o masivă donație de proprietăți din comitatul Alba și de la limitele provinciei Sibiului²⁰⁷ și este de presupus că și Ladislau, în calitatea sa de voievod, va fi beneficiat din plin de munificența regală. Chiar dacă o importantă parte a acestor proprietăți au fost, fără îndoială, confiscate de Ștefan după „trădarea” din 1264, prezența lui Nicolae Kán în anturajul său și exercitarea de către acesta a funcției de prepozit al capitlului din Alba-Iulia au salvat de la înstrăinare o parte a posesiunilor transilvănene ale familiei sale.

Succesorul lui Ladislau, Nicolae Gutkeled (1265-1270), aparținea, de asemenea, uneia dintre cele mai puternice familii aristocratice din Regatul Ungariei. Fiu al lui István Gutkeled, fost palatin, ban al Slavoniei și guvernator al Styriei, Nicolae deținuse, înainte de a trece în tabăra susțină-

torilor lui Ștefan în cursul celui de-al doilea război civil, funcția relativ minoră de comite de Kalnik (Croatia, 1262-1264). Comandant al armatei Transilvaniei în lupta de la Isaszeg, el a deținut ulterior, asemeni predecesorului său, responsabilități majore în organizarea campaniilor din Bulgaria²⁰⁸. Nicolae Gutkeled nu a fost singurul membru al familiei sale intrat, după 1264, în serviciul regelui Ștefan. Fratele său Joachim Gutkeled, fost paharnic al regelui Bela în 1263²⁰⁹, a manifestat aceeași opțiune politică, fiind instalat de către regele tânăr în posesia domeniilor Mehadia și Hațeg²¹⁰ – cel din urmă scos, în această perioadă, de sub stăpânirea lui Litovoi, ca o consecință a poziției adoptate de voievodul oltean în cursul ultimului război civil. Joachim Gutkeled a ridicat pe aceste domenii, la date foarte apropiate, două cetăți ale căror donjoane, cu o planimetrie similară, trădează aportul unor constructori originari din provinciile occidentale ale regatului²¹¹. Pe lângă faptul că mărturisește existența în zonă a unei situații măcar potențial conflictuale, ridicarea acestor fortificații presupune, de asemenea, exercitarea de către Joachim Gutkeled a unor atribuții militare aflate în legătură cu apărarea frontierei. Un alt frate al lui Nicolae, Paul Gutkeled, va obține în aceeași perioadă, prin bunăvoința regelui Ștefan²¹², recunoașterea dreptului de a încasa vama sării la Arieșul de Câmpie (*Oro-nos*), drept pe care membrii familiei sale îl acaparaseră în perioada imediat următoare invaziei mongole²¹³.

Exercitarea de către Nicolae Gutkeled, în paralel cu atribuțiile de voievod al Transilvaniei, și a aceloră de comite de Solnoc²¹⁴ a impus, cel târziu în această perioadă, apariția demnității de *vicevoievod* al Transilvaniei, care o înlocuia pe aceea, mai veche, de *viceiudex wayuode* (vicejudecător al voievodului)²¹⁵. Restricțiile impuse activității vicejudeului voievodal ca urmare a privilegiilor dobândite de diferite comunități²¹⁶ făceau necesară atât extinderea atribuțiilor acestuia, cât și adoptarea, în consecință, a unei noi titulaturi, față de care limitările anterioare să devină inoperante. Principalele atribuții ale vicevoievodului erau cele judi-

ciare, acest demnitar preluând însă, în același timp, și obligațiile care îi reveniseră anterior voievodului în calitate de comite de Alba. Unul dintre cei dintâi probabili deținători ai acestei funcții a fost acela care l-a reprezentat, la 20 nov. 1266, pe regele tânăr la adunarea judiciară comună a baronilor din cele două jumătăți ale regatului, instituită în conformitate cu prevederile Tratatului de la Pojon (1262). Acest personaj, purtător al titulaturii de „voievod“, este desemnat, din păcate, în singurul document care ne oferă informații asupra evenimentului respectiv, doar cu inițiala L., fapt care ridică, desigur, anumite probleme în privința identificării sale²¹⁷. Participarea sa la adunarea din Insula Sf. Fecioare a fost datorată, fără îndoială, specializării sale juridice, celălalt reprezentant al lui Ștefan la această întrunire fiind nimeni altul decât magistrul Baas, judele curții regale.

Cu excepția cazurilor deja citate ale Hațegului și Mehădiei și a mai vechilor posesiuni din comitatul Solnoc, nu există nici un alt indiciu asupra obținerii de către membrii clanului Gutkeled a unor proprietăți în Transilvania. Prezența lor în această provincie este, de altfel, strict limitată, din punct de vedere cronologic, la perioada „exilului“ moștenitorului tronului în răsăritul regatului. După încoronarea lui Ștefan al V-lea ca rege unic al Ungariei (1270), interesul membrilor principalei ramuri a clanului Gutkeled s-a îndreptat către exercitarea unor dregătorii importante la curtea regală sau în fieful lor tradițional, Banatul Slavoniei²¹⁸.

3.4.5. *Reforme administrative și consecințe sociale*

Politica de desființare a vechilor structuri administrative ale comitatelor, dusă cu consecvență de Ștefan încă de la începutul anilor 1260 și accelerată în anii de după cel de-al doilea război civil, nu era decât o consecință logică a agoniei în care intraseră, de câteva decenii, structurile militare ale castrelor regale. Dacă în domeniul militar trans-

formările fuseseră inițiate încă din perioada voievodatu-lui lui Laurențiu Aba, rosturile administrative ale iobagilor de cetate și ale funcționarilor subordonați comiților curiali au fost înlăturate, în Transilvania, în epoca ducatului lui Ștefan. Astfel, dacă anul 1263 înregistrează, în această provincie, cea din urmă semnalare a udvornicilor regali²¹⁹, din 1266 deținem ultimul exemplu al exercitării de către un iobag de cetate a însărcinării de martor al regelui la punerea în posesie a unei proprietăți²²⁰. În sfârșit, cea din urmă menționare a acordului comunității iobagilor față de donarea unei proprietăți a cetății Alba (1274)²²¹ depășește cu puțin cadrul domniei lui Ștefan al V-lea, ea părând să marcheze o efemeră reacție împotriva reformelor acestuia, lipsită, de altfel, de șanse reale de succes. În schimb, în comitatul *Solnoc*, subordonat autorității voievodului abia din această perioadă, rezistența vechilor structuri a fost mai puternică. Ultima atestare a unui *maioris exercitus* datează aici din anul 1275²²², în timp ce rolul de garanți ai tranzacțiilor funciare atribuit iobagilor cetății continuă să fie atestat până către sfârșitul secolului. Persistența în acest comitat a unor structuri administrative aflate în Transilvania pe cale de extincție ridică o serie de semne de întrebare asupra gradului de integrare a Solnocului în sistemul administrativ subordonat autorității voievodale. Întinderea apreciabilă a acestui comitat a făcut ca numai jumătatea sa de la răsărit de Meseș să se integreze, până la urmă, în sistemul politic și economic al voievodatu-lui²²³, în timp ce regiunile sale apusene își vor păstra legăturile strânse cu orașul episcopal Oradea și cu celelalte comitate din vest. Această situație a impus, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, divizarea comitatului Solnoc în două comitate de dimensiuni rezonabile: Solnocul de Mijloc și Solnocul Interior. Chiar dacă voievodul Transilvaniei va continua să exercite, până în veacul al XV-lea, funcția de comite al celui dintâi, doar ultimul dintre acestea a ajuns să fie pe deplin integrat în sistemul celor șapte comitate ale Transilvaniei voievodale.

Această politică avea o serie de justificări cât se poate de obiective. Ea urmărea, în primul rând, înlocuirea vechilor structuri administrative nesigure cu altele noi, favorabile regelui tânăr, constituind, în acest fel, o puternică lovitură aplicată uneia dintre cele mai puternice baze de susținere ale partidei aristocratice grupate în jurul tatălui său. Categorie socială conservatoare, avantajată de programul politic tradiționalist al regelui Bela, iobagii cetăților regale se arătasera, în ansamblu, ostili lui Ștefan, care nu putea manifesta încredere față de ei. În aceste condiții, regele tânăr a apelat la soluția radicală a cedării celei mai mari părți a domeniilor regale sprijinitorilor săi, în schimbul prestației lor militare. Justificată de considerente de ordin politic, această soluție era una viabilă și din punct de vedere financiar. Pe termen scurt – în condițiile în care se poate afirma că cel puțin o parte a acestor „donații” erau, în realitate, vânzări²²⁴ – ea era în măsură să acopere cheltuielile considerabile pe care permanentele întreprinderi militare ale lui Ștefan le reclamau, reprezentând, de asemenea, o formulă rentabilă de compensare a nobililor care participau la aceste campanii cu detașamente înarmate din propriile lor venituri. Aceste donații nu însemnau – decât, eventual, în cazuri cu totul excepționale – exceptarea locuitorilor acestor proprietăți de la dările regale. Ca urmare, ele nu determinau în nici un caz o diminuare a veniturilor permanente ale vistieriei regale; dimpotrivă, prin renunțarea la serviciile funcționarilor însărcinați cu administrarea acestor proprietăți, sistemul fiscal și administrativ al regatului înregistra o semnificativă simplificare. Chiar dacă a provocat, fără îndoială, o accentuată creștere a fiscalității, această evoluție a însemnat un puternic stimulent în direcția creșterii nivelului de monetarizare a economiei. Ea a impulsionat, în același timp, explorarea de noi soluții pentru creșterea rentabilității domeniilor, fie ele regale, ecleziastice sau nobiliare. În acest context, exemplul regal al colonizării noilor centre economice ale comitatelor cu oaspeți înzestrați cu privilegii speciale a început să fie urmat atât pe domeniile ecleziastice, cât și pe cele nobiliare.

Cele mai numeroase dintre donațiile lui Ștefan – în măsura în care au fost ele păstrate de izvoarele documentare ajunse până la noi – au avut drept obiect proprietăți din comitatul Alba, în care domeniile regale par să fi avut anterior o amploare deosebită: *Wiz, Hassach, Nogrech* (Veza, Hașag, Ruși)²²⁵ – 1263, *Germand, Polcholca, Cupud* (Meșcreac, Pețelca, Căpud)²²⁶ – 1264, *Gywmurd* (Sântimbru)²²⁷ – 1266, *Kend* (Rădești)²²⁸ – [1268-’70], *Coppan* (Copand), *Iwanka-teleke* (dispărută)²²⁹, două proprietăți, neprecizate, ale cetății Alba²³⁰, *Ratka* (Teiuș)²³¹ – 1269, *Zwkmand* (Odverem)²³², *Aruszegh* (Crăciunelul de Jos)²³³ – 1272, *Sothelik* (Bințiți, astăzi Aurel Vlaicu)²³⁴, *terra Obruth* (Abrud)²³⁵, *Enyed* (Sângătin)²³⁶ [cândva în intervalul 1261-1272]. Urmău, cu un număr semnificativ de proprietăți donate, comitatele Turda: *Hodryv, Lona* (Hădăreni, Luna)²³⁷ – 1270, întinsul ținut al Arieșului (*Oronos*), cuprins între râurile Arieș și Mureș²³⁸, *Scenthmyklous* (Sânmiclăuș/Turda)²³⁹, *Igruchteluk, Kerekyghaz* (dispărute)²⁴⁰ [1261-1272]; Dăbâca: *Bonchhyda* (Bonțida)²⁴¹ – 1263, *Dobokavarfalva, Lusad* (Dăbâca, Lujerdiu)²⁴², *Geneu, Bucteluk, Stephantelke, Schobolotelky* (Fundătura, Boc; ultimele două dispărute)²⁴³ [cca 1261-’69] Târnava: *Munora* (Mănărade)²⁴⁴ – 1263, *Mediesy, Mykazaza, predium Nicolai, Thobiasfalva* (Mediaș, Micăsasa, Cloașter, Dupusul)²⁴⁵ – 1267, *Bozna* (Bazna)²⁴⁶ [1261-1272] și Solnoc: *Drauchvduarhel* (Șieu-Odorhei)²⁴⁷ – 1263, *Balwanus, villa Nemty* (Unguraș, Mintiul Gherlii)²⁴⁸ – 1269, *Orrothlonheda* (dispărută)²⁴⁹ [cca 1271], *Zanuk* (Zalnoc), *Chalanus* (dispărută)²⁵⁰ [1261-1272]. Pe teritoriul comitatului Cluj, ale cărui pământuri se aflau, în cea mai mare parte a lor, în posesia unor instituții ecleziastice și a familiilor nobiliare locale, puținele donații ale lui Ștefan au avut ca obiect proprietăți confiscate de la acestea: *Zomordogi* (Sumurduc), confiscat de la Mejhedey (cca 1262-1266)²⁵¹, și *Teremy* (Teremia), pământ al bisericii din Cluj (1264)²⁵². În aceeași situație se aflau cele două proprietăți din zona Călatei (comitatul Bihor), situate în imediata vecinătate a limitei vestice a comitatului: *Fornos* (Sfărașu) și *Stylyteluk* (dispărută)²⁵³, confiscate de

Ștefan de la fiii lui Dionysius. O excepție pare să fi fost reprezentată de *terra Solmus* (Stupini)²⁵⁴, situată la extremitatea răsăriteană a comitatului, în apropierea districtului săsesc al Bistriței. În ceea ce privește pretinsa donare verbală de către Ștefan a Clujului (*villa Kulusvar*), a cărei confirmare va fi solicitată regelui Ladislau al IV-lea de către episcopul Transilvaniei²⁵⁵, realitatea acesteia este cât se poate de îndoielnică, din numeroase puncte de vedere. În opinia noastră, această pretinsă donație nu a existat nicio dată, ea fiind inventată, în 1275, de Petru Monoszló și de partida Csákilor, ca un argument necesar pentru a justifica acapararea Clujului de către episcop. În ceea ce privește comitatul Hunedoarei, statutul incert care caracteriza cea mai mare parte a teritoriului său – restrâns, până la mijlocul secolului al XIII-lea, la un îngust coridor în jurul Văii Mureșului – constituise, în trecut, un factor prea puțin favorizant pentru accelerarea procesului de feudalizare. Dezvoltarea structurilor administrative ale acestui comitat a fost realizată abia în epoca ducatului lui Ștefan, acest fenomen fiind legat de ridicarea cetății regale Deva și de desfășurarea, prin această regiune, a tranzitului susținut al trupelor transilvănene în direcția Severinului și a Bulgariei. În consecință, chiar dacă donațiile lui Ștefan nu au acoperit aici decât o arie destul de restrânsă – *Fenes* (dispărută), *Gurbeu* (dispărută), *Machou* (Măceu)²⁵⁶ în 1263 și, desigur, Hațegul (*Hatzok*)²⁵⁷, acordat, după 1265, lui Joachim Gutkeled – ele au semnatificat, în cazul zonei sud-vestice a Transilvaniei, începerea unei noi etape în cadrul procesului de feudalizare. Statutul Țării Hațegului trădează încă, în această perioadă, o anumită incertitudine administrativă, o mențiune din 1276 atribuindu-i calitatea de comitat distinct. Intensificarea prezenței maghiare în zonă a impus apariția instituției ecleziastice a *arhidiaconatului Hunedoarei*, atestat pentru prima dată în 1265²⁵⁸.

Principalii beneficiari ai acestor donații au fost, firește, membrii familiilor aristocratice marcante din tabăra regelui tânăr. În timp ce interesele transilvane ale unora dintre

acestea (Miskolc, Gutkeled) au rămas însă superficiale, în cazuri cum ar fi cele ale neamurilor Csák sau Kán proprietățile primite sau confirmate în această perioadă (mai mult de opt, în cazul acestora din urmă) se înscriau într-o tradiție deja îndelungată a prezenței lor în Transilvania, care își va primi confirmarea în deceniile următoare. Pentru comitele Mykud din neamul Kőkényes-Radnót și pentru cei doi fii ai săi, Mykud și Emeric, masivele donații primite de la Ștefan al V-lea (nu mai puțin de 13 proprietăți cunoscute²⁵⁹, în patru comitate, printre acestea numărându-se și două foste castre regale) au însemnat împământarea în Transilvania și întemeierea unei noi familii nobiliare, Dobokai, desprinsă din trunchiul neamului menționat. În același timp însă, donațiile lui Ștefan au fost direcționate și către un mare număr de reprezentanți ai nobilimii mijlocii transilvănene (nobili de *Gyogh*/Geoagiu, cu cinci proprietăți dobândite²⁶⁰; Petru și Iacob, fiii lui Samson de *Gerend*/Luncani²⁶¹; *Bozouch*, fiul lui Inouk²⁶²; Mykola, fiul lui Filip, nobil din zona Călatei²⁶³; *Meggyes* și *Fyoch*, din comitatul Cluj²⁶⁴; nobili din Ip și Suplac²⁶⁵; Abraham, fiul lui Ponyth din neamul Kata²⁶⁶), ai fruntașilor secui (*Stephanus* și Dominic, fiii secuiului *Benchench*²⁶⁷, cel care va da numele satului Binținți; Petru, fiul comitelui Petru Secuiul²⁶⁸) și ai greavilor sași (Chyl de Călnic²⁶⁹; *Teel* de Brașov²⁷⁰; Arnold de Apold²⁷¹; Hermann de *Fatha*²⁷²). Nu au lipsit din lista beneficiarilor o serie de comunități privilegiate (oaspeții din Ighiu și Cricău²⁷³, secuii din Kezdi²⁷⁴) și, de asemenea, capitulul bisericii Transilvaniei²⁷⁵, al cărui prepozit era, de altminteri, un membru al neamului Kán.

Aceste donații masive, care au reformat într-un mod radical vechiul domeniu regal din Transilvania și structurile administrative care trăiau din exploatarea acestuia, au avut un succes economic incontestabil, reflectat atât în creșterea aparentă a prețurilor proprietăților tranzacționate, cât și în multiplicarea cetăților și bisericilor nobiliare²⁷⁶. În această categorie s-au înscris nu doar fortificațiile realizate de membrii clanurilor Gutkeled și Kőkényes-Radnót,

ci și o serie de cetăți a căror ridicare s-a făcut la inițiativa unora dintre reprezentanții cei mai importanți ai nobilimii transilvane: *Stremț* – aparținând familiei nobililor de Geoagiul de Sus²⁷⁷, *Câlnic* – a comitelui Chyl²⁷⁸, și *Gârbova* – aparținând unei familii nobiliare săsești din această localitate²⁷⁹, fiind doar câteva din cele apărute în această perioadă de frenezie constructivă, care marchează demarajul fazei de vârf a „incastelării intracarpătice”²⁸⁰. Datorită contribuției sale la consolidarea sistemului defensiv al regatului, stăpânul unei asemenea cetăți dispunea atât de o serie de avantaje materiale, cât și de dreptul de a purta titlul de *comite*, care va desemna, începând din această perioadă, nu doar pe demnitarul însărcinat cu administrarea unui comitat, ci și un rang nobiliar strict rezervat – cel puțin în comitate – posesorilor sau comandanților de cetăți²⁸¹.

Donățiile lui Ștefan al V-lea au reprezentat, așadar, și pentru nobilimea mijlocie transilvană, cea care a preluat totalitatea atribuțiilor exercitate anterior de iobagii cetăților, un semnificativ imbold. De asemenea, aceste transformări au avut drept consecință o accentuare a centralizării administrative, consolidând în mod considerabil autoritatea voievodului asupra comitatelor care îi erau direct subordonate. Administrarea domeniilor regale, atribuțiile judiciare exercitate anterior de către comiții de comitate și de către unii iobagi ai cetăților și, de asemenea, încasarea veniturilor regale se vor număra, de acum înainte, printre atribuțiile acestuia, exercitate prin intermediul propriului său aparat administrativ. Acest fenomen de centralizare a administrației provinciale a avut, în același timp, o foarte importantă contribuție la redefinirea și consolidarea identității specifice a Transilvaniei în cadrul Regatului Ungariei, accentuând o serie de particularisme locale care se manifestaseră, cu o intensitate variabilă, încă din perioada cuceririi arpadiene.

3.4.6. *Politica externă*

Perfect similară, din acest punct de vedere, perioadei ducatu-lui transilvan al lui Bela al IV-lea (1225-1235), guvernarea Transilvaniei de către Ștefan a consemnat o semnificativă revitalizare a politicii răsăritene a Regatului Arpadian. Orientarea expansiunii maghiare, condiționată de dominația exercitată de Imperiul Mongol asupra Europei Răsăritene, a fost însă, de această dată, restrânsă la direcția nord-balcanică. După sincopa înregistrată în cursul celui de-al doilea război civil, urmată de readucerea la ordine a țarului de Vidin, Iakov Sventislav, prin campania din vara anului 1266, pozițiile Ungariei în această zonă au fost refăcute cu rapiditate²⁸². Întemeiate pe o destul de consistentă participare transilvăneană²⁸³, cele nu mai puțin de cinci campanii maghiare în Bulgaria²⁸⁴ au avut o contribuție decisivă la consolidarea stăpânirii lui Sventislav asupra Țaratului Vidinului și la șubrezirea pozițiilor țarului de la Târnovo, Constantin Tich. Chiar dacă izvoarele consemnează inclusiv cucerirea episodică a Plevnei de către banul Ponyth Miskolc, în timpul campaniei din 1266²⁸⁵, este totuși neîndoielnic faptul că maghiarii s-au ferit să întreprindă acțiuni care să poată fi interpretate ca o amenințare la adresa zonei de siguranță a teritoriilor controlate de mongoli din zona Dunării maritime²⁸⁶. Ca urmare, singura achiziție concretă obținută de Ungaria prin acest efort militar susținut a fost reprezentată de constituirea unui stat-tampon în nord-vestul Peninsulei Balcanice, utilizabil ca bază a unei posibile expansiuni care nu va mai fi niciodată concretizată. După cum o va dovedi, un secol mai târziu, tentativa similară a lui Ludovic cel Mare, o asemenea aventură a Ungariei dincolo de frontierele unei arii de civilizație nu doar diferite, ci și ostile constituia un experiment cu prea puține șanse de succes.

Principalul obiectiv al politicii externe a lui Ștefan în perioada 1265-1270 a fost însă depășirea izolării internaționale la care îl condamnase, în perioada pregătirii celui

de-al doilea război civil, alianța tatălui său, Bela al IV-lea, cu regele Boemiei, Ottokar al II-lea Přemysl. În pofida victoriei obținute de Ștefan în 1266, influența regelui Boemiei în afacerile interne ale Ungariei continua să fie una foarte puternică. Prin sprijinirea directă a partidei aristocratice conduse de palatinul Henrik Kőszegi, Ottokar al II-lea continua să își urmărească mai vechiul obiectiv de a împiedica succesiunea lui Ștefan la coroana Ungariei, în momentul dispariției regelui Bela al IV-lea. Pentru a dejuca planurile puternicului său adversar, ducele Ștefan a inițiat, cu începere din 1268, o ofensivă diplomatică încununată de succes. În august 1268, el a efectuat o vizită la Cracovia, prilej cu care a încheiat un acord de pace și alianță perpetuă cu ducele Boleslav Pudicus, soțul surorii sale Kunigunda²⁸⁷. Acest succes diplomatic marca prima breșă serioasă în sistemul politic dirijat de Ottokar al II-lea, ale cărui aspirații la încoronarea imperială și la dominarea spațiului central-european începeau să trezească reacții de îngrijorare. Călătoria la Cracovia a avut, de asemenea, o componentă religioasă care nu trebuie subestimată, funcția sa declarată fiind aceea a unui pelerinaj la moaștele Sf. Stanislav²⁸⁸, căruia Ștefan i-a solicitat, probabil, sprijinul și față de care a încheiat un legământ²⁸⁹. Întâmplător sau nu, după această dată șansa a fost într-un totu de partea sa: în noiembrie 1268, moartea papei Clement al IV-lea a înlăturat handicapul reprezentat de ascendentul pe care adversarii săi îl aveau asupra curiei pontificale; în 1269 a trecut, surprinzător, în neființă tânărul principe Bela, ducele Slavoniei, contracandidatul lui Ștefan la coroana regală; în sfârșit, anul 1270 a consemnat dispariția succesivă a ambilor săi părinți, regele Bela al IV-lea și regina Maria. Astfel, Ștefan a reușit ca, în mai 1270, să preia coroana regală fără dificultăți majore, adversarii săi politici din rândurile aristocrației văzându-se obligați să se refugieze la curtea boemă a lui Ottokar al II-lea. În același timp, anul 1269 a consemnat și încheierea de către Ștefan a prestigioasei alianțe externe cu Carol de Anjou, concretizată prin-

tr-o dublă legătură matrimonială care va avea consecințe dintre cele mai importante pentru istoria Regatului Maghiar: căsătoria viitorului rege al Neapolelui, Carol al II-lea, cu fiica lui Ștefan, Maria, și logodna lui Ladislau, moștenitorul coroanei Sf. Ștefan, cu Isabella, fiica lui Carol de Anjou²⁹⁰. În același an 1270, desigur ca urmare a legământului făcut în 1268, regele Ștefan al V-lea a efectuat un nou pelerinaj la moaștele Sf. Stanislav. Ca o ironie a sortii, unul dintre puținii săi însoțitori, care și-a demonstrat cu acest prilej fidelitatea față de noul suveran, a fost nimeni altul decât fostul palatin al regelui Bela, Laurențiu, fiul lui Kemyn, ireductibilul său adversar din timpul celui de-al doilea război civil²⁹¹.

3.4.7. Încoronarea lui Ștefan al V-lea ca rege unic al Ungariei a avut drept consecință, ca și încoronarea lui Bela al IV-lea în 1235, desființarea instituției ducatului în Transilvania. Asemeni tatălui său, noul rege a dus o politică de centralizare neînduplecată, care-i era impusă și de necesitatea de a controla manifestările unei opoziții care dispunea de resurse materiale deloc neglijabile și de o puternică susținere pe plan extern. În 1271, prin pacea de la Pressburg (Bratislava), Ottokar al II-lea se obliga să nu mai sprijine acțiunile opoziției împotriva lui Ștefan; la rândul său însă, regele își asuma obligația de a nu întreprinde nici o acțiune răzbușătoare împotriva adversarilor săi politici din rândurile nobilimii²⁹². În pofida eforturilor noului rege de a tempera inamicitățile și de a-i atrage de partea sa pe unii dintre foștii săi opozanți, partida adversă lui Ștefan s-a aflat mereu în gardă, și-a extins consecvent cercul de susținători și, la momentul potrivit, a acționat pentru preluarea puterii. În primăvara anului 1272, acestei puternice coaliții i se va alătura însuși banul Slavoniei, Joachim Gutkeled, care a reușit să îl ia ostatic pe Ladislau, moștenitorul tronului, folosindu-l ca o garanție împotriva oricărei acțiuni ostile a tatălui său. În august 1272, moartea neașteptată și îndea-

juns de suspectă a unui personaj istoric pe care timpul l-ar fi transformat, cu siguranță, într-un mare rege a aruncat Ungaria în vârtoarea unei tragedii căreia nu-i va putea pune capăt, după aproape o jumătate de secol, decât instaurarea victorioasă a unei noi dinastii.

Note

1. Albericus, *Chronicon*, în Gombos, *Catalogus*, p. 33-34; MGH, SS, XXIII, p. 811.
2. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 190; Kristó Gy., în *KMTL*, p. 294. Administrarea acestei provincii va fi exercitată efectiv de banii Ladislau Kán (1245-1247), Rostislav Mihailovici (1247-1248) și István Gutkeled (1248-1259).
3. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 190-191.
4. Fiica lui Zeyhanus (Szejhán) dux, principalul lider al cumanilor reveniți în Ungaria în 1246; acesta s-a botezat, la rândul său, în 1254, la mănăstirea dominicană din Buda – A. Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians*, p. 78; Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 190; Kristó Gy., în *KMTL*, p. 294.
5. Pentru evoluția instituției ducale în epoca arpadiană, v. Makk F., în *KMTL*, p. 261; Kristó Gy., *A XI. századi hercegség története Magyarországon*, Budapest, 1974.
6. Rákos I., *IV. Béla birtokrestaurációs politikája*, în *Acta Historica Szegedinensis*, Szeged, 1974, p. 3 sq., cu exemple de documente.
7. Plângerea lui Ladislau și Toma fusese înaintată la 29 martie 1256 – *DIR* II. 15-16; Wenzel VII. 458. La 1 mai 1256, ca urmare a sentinței regale, are loc restituirea efectivă a pământurilor cotropite și a ½ din vama de la Birtin – *DIR* II. 16-18, 491-493; Wenzel VII. 474-476.
8. *CD* IV/2. 405-407; *DIR* II. 48 (rezumat): *in parte Transsilvana tributum salium circa Aranyos habitum*.
9. *DIR* II. 18-20, 493-494; *HD* 276-277; *ZW* 80-81.
10. Jakó 202-203.
11. *DIR* II. 390-391; Wenzel V. 66-68.
12. *Nunc autem quidam iudices regni nostri et collectores censuum nostrorum et exactores urbarum, necnon comites camerarum nostrarum sibi et ecclesie sue fraudem facere conarentur, occupando, iurisdictionem prorogando, solutionem quandoque diminuendo*, *DIR* II. 493-494.
13. R. Grousset, *L'empire des steppes*, p. 473-474; V. Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 55-56.
14. V. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 115.
15. G. Vernadsky, *The Mongols and Russia*, p. 150.
16. *Ibidem*.
17. A. Iakubovski, B. Grekov, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953, p. 206.

18. Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 115; N.L. Chirovsky, *Introduction to Ukrainian History*, p. 173.
19. Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 115.
20. RA 928.
21. *Ibidem*.
22. Worost, RA 956-960.
23. RA 1021 (cu text).
24. Corradus, RA 1133. Datarea documentului este nesigură: cca 1256 la Szentpétery, cca 1258 în HO VI. 96.
25. KMTL 193, 197; *Erdély története*, I, Budapest, 1987, p. 312.
26. DIR II. 33-34, 497; ZW 85-86. În 1261, ducele Ștefan reinnoia privilegiile oaspeților din Dej, care le fuseseră acordate de către banul Erney Ákos.
27. Cu o singură ocazie, în anul 1214, această demnitate a fost deținută de un voievod al Transilvaniei (Gyula Kán), RA 290; Wenzel VI. 367-368; DIR I. 158.
28. Reinnoirea, în 1262, a privilegiilor acordate bisericii din Strigoniu elimină mențiunile referitoare la abuzurile funcționarilor regali prezente în actul similar din 1256; putem, așadar, presupune că în această privință situația fusese, cel puțin parțial, îndreptată.
29. DIR II. 41-43; HD 307-309.
30. R. Grousset, *L'empire des steppes*, p. 476, N.L. Chirovsky, *Introduction to Ukrainian History*, p. 172-173.
31. N.L. Chirovsky, *Introduction to Ukrainian History*, p. 173; R. Grousset, *L'empire des steppes*, p. 476; G. Vernadsky, *The Mongols and Russia*, p. 157-158.
32. Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 116.
33. R. Grousset, *L'empire des steppes*, p. 474; Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 116.
34. DIR II. 62-65.
35. A. Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XIII-lea*, în *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 176-177.
36. DIR II. 55-56. În 1264, mănăstirea este descrisă de ducele Ștefan ca fiind „cu totul pustie în urma furiei prăpădului tătăresc”; este un semn de întrebare dacă această mențiune se referă la marea invazie din 1241, desfășurată cu mai mult de două decenii în urmă, sau la o expediție de dată mai recentă.
37. Anumite însărcinări speciale în această direcție pare să fi avut comitele Andrei de Geoagiul de Sus, răsplătit, în această perioadă, pentru meritele dobândite în luptele cu tătarii – DIR II. 54-55; HD 323; Jakó 252.
38. DIR II. 64-65.
39. A se vedea SRH I. 469 (*Chronicon Budense*, *Chronicon Dubnicense*): *Erat rex Bela vir pacificus, sed in exercitibus et preliis minime fortunatus*.

40. În 1269, el i-a plătit banului Mykud, pentru un cal, prețul excesiv de 100 de mărci de argint, *DIR* II. 119-120; *HO* VI., 174-175; Jakó 278.
41. Vasta acțiune de recuperare a domeniilor regale înstrăinate fusese declanșată imediat după urcarea sa pe tron (1235), cu implicarea unui aparat administrativ și judecătoresc impresionant; v. *DIR* I. 300-301, 305-310 etc. În „ducatul” Transilvaniei, aceste măsuri fuseseră puse în aplicare mult mai de timpuriu – *DIR* II. 254-255, 394-395; *ZW* 54; *HD* 120-121. Pentru nemulțumirile nobilimii față de această politică, v. Rogerius, *Carmen miserabile*, *IIR*, V, p. 24-25, 27-28.
42. *adversus regem Russiae et filios eius et ceteros Ruthenos ac Thartaros, qui eidem in auxilium venerant at Boleslaum dux Cracoviensem et Loczkonem juvenem Lausaciae duces et innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum, quoque et Valachorum, Beszeninorum et Izmahelitarum scismaticorum, etiam utpote Grecorum, Bulgarorum, Rassiensium et Bosniensium hereticorum...*, *HD* 287-288. V. și M.P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p. 17-22.
43. *Annales Pragenses*, în Gombos, *Catalogus*, p. 185: *Eodem anno [1261] 8. Kal. Novembris princeps regni Bohemorum duxit in uxorem Cunegundem, filiam Hostislai ducis Bulgarorum.*
44. V. Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 224 sq.
45. *DIR* II. 133-135; *HD* 347-348; Jakó 290.
46. *Ibidem*.
47. Titlul regal purtat de Ștefan în actele emise în anii 1261-1262, consecință a încoronării sale din 1246, este unul formal, el fiind întotdeauna însoțit de precizarea „întâiul născut al regelui Ungariei”; Ștefan nu dispunea încă de o autoritate regală recunoscută, el rămânând doar un principe moștenitor încoronat. Până la pacea de la Pojon (Bratislava), care îi va recunoaște calitatea de „rege tânăr al Ungariei”, precizându-i raporturile cu regele-tată și atribuindu-i, în această calitate, un teritoriu de guvernat, el va rămâne, din punct de vedere juridic, un rege fără regat.
48. A se vedea, în acest sens, formula justificativă a privilegiului acordat oaspeților din Dej (1261): *ad regiam pertinet maiestatem precibus condescendere subditorum ut numerus fidelium augeatur et regalis potentia latius extendatur, cum regis sit proprium in multitudine populi gloriari*, *DIR* II. 497.
49. *Ibidem*: *ad exercitum nostrum venire et nobiscum exercituare teneantur.*
50. *DIR* II. 35, 498 (4 iulie 1261).
51. *Ibidem*, p. 41.
52. *Ibidem*, p. 34.

53. *Füle*k (astăzi *Filakovo*, Slovacia), situată în comitatul Nógrád (*KMTL*, p. 227-228), era una dintre cetățile care rezistaseră asediului mongol din 1241-1242 (E. Fügedi, *Castle and Society*, p. 45).
54. *Annales Pragenses*, Gombos, *Catalogus*, p. 185; *MGH, SS*, IX, 178: ... *exercitu transeunte in Ungariam*...
55. Prin actul eliberat la Poroszló, la 5 decembrie 1262, Ștefan reînnoia prevederile acordului de pace de la Pojon ca urmare a intrării sale în posesia cetății Fylek.
56. Importanța acordată exploatărilor de sare și veniturilor obținute de pe urma acestora rezultă și din faptul că acestei probleme îi este consacrată o zecime din textul tratatului.
57. *Anonymi Leobensis* (Gombos, *Catalogus*, p. 273): *Hoc anno [1263] fuit maxima fames per totam Austriam et Hungariam et Bohemiam et Moraviam, qualis ante raro visa fuit*...
58. Născut cca 1243, duce al Slavoniei din 1261. Asupra intențiilor regelui Bela, v. d. ex. *DIR* II. 158-162; HD, I/1, 388-391.
59. Ladislau Kán, trecut în tabăra regelui Bela împreună cu fratele său Gyula – *DIR* II. 94-95; HD 331-332; *DIR* II. 101-103; HD 388-391. Alte exemple de „trădători” ai cauzei lui Ștefan sau tentative de atragere a unor susținători de-ai săi în *DIR* II. 94-95; HD 331-332; *DIR* II. 94-95; HD 331-332; *DIR* II. 108-110; *HO* VIII. 110-113; *DIR* II. 121-123; HD 344-345 etc.
60. *DIR* II. 158-162; HD 388-391.
61. *DIR* II. 94-95; HD 331-332.
62. *Ibidem*: „părăsindu-ne mulți baroni și cavaleri ai noștri, precum și toți nobilii regatului nostru”.
63. Fratele acestuia, Mihail, fusese, în 1262, un aliat al lui Ștefan, *DIR*, 44-49; HD, 300-303. Ducele Bela însă, trecut de partea regelui titular, a jucat un rol militar important în lupta de la Isaszeg, *DIR* 213-215.
64. Pentru necredința sa din trecut, care provocase campania regală din 1266, v. *DIR* II. 133-135; Jakó 290.
65. *DIR* II. 82-85; Theiner I. 284-286. Boleslav al V-lea al Cracoviei (1227-1279) era căsătorit (1239) cu prima născută a lui Bela, Kunigunda (n. 1224), în timp ce Boleslav de Gniezno o luase în căsătorie (1256) pe cea de-a șaptea fiică a regelui Ungariei, Iolanda.
66. Considerându-l susceptibil de a fi supus unor persecuții din partea tatălui său, Urban al IV-lea îi acordase privilegiul de a nu putea fi excomunicat sau pus sub interdict de nici unul dintre prelații din Regatul Ungariei. Renunțarea la acest privilegiu a constituit una dintre clauzele acordului de la Pojon – *DIR* II. 44-49; HD 300-303.
67. Wenzel VIII. 34-35, Theiner I. 459; Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 208.
68. *DIR* II. 59-60; Theiner I. 265-266; HD 314-315.
69. *DIR* II. 55-56; ZW 93-94.
70. În această perioadă sunt atestați doi emisari diplomatici ai lui Ștefan pe lângă Scaunul pontifical: *Joanche*, arhidiaconul de Orăștie, prezent

- în fața papei, la Orvieto, în martie 1264 (*DIR* II. 60-61, ZW 90), și preotul Ștefan din Transilvania, menționat în același loc în luna următoare (*DIR* II. 64; Theiner I. 267).
71. *DIR* II. 67-69; HD 317-319.
 72. *DIR* II. 69-70; ZW 92-93; HD 319-320; Jakó 248.
 73. Bistrița (*Bistiche*), Rodna (*Rodona*), Jelna (*Zolosim*), Crainimăt (*Querali*).
 74. „... tu, sub cuvântul unei învoieli care, fără consimțământul reginei, s-a făcut odinioară între tine și numitul rege [Bela], tatăl tău, ai încălcat împotriva dreptății și ții, spre paguba și neajunsul numitei regine, niște sate și pământuri numite... (v. *supra*).“
 75. Și a Bojenei-Beatrix de Boemia, sora lui Ottokar al II-lea Przemysl.
 76. *Anonymi Leobensis* (Gombos, *Catalogus*, p. 273): *Eodem anno juvenis rex Hungariae Bela contraxit cum domina filia marchionis Brandenburgensis matrimonium, ob cuius honorem rex Bohemiae Otakerus avunculus suus maximum festum in campo qui Vizzo dicitur celebravit, vocatis ad hoc multis principibus de partibus diversis, cum quibus expensas fecit infinitas; Annales Predicatorum Vindobonensium* (Gombos, *Catalogus*, p. 182, *MGH, SS, IX*, 728): *Bela filius regis Bele de Ungaria duxit filiam marchionis de Brandenburg, quibus rex Ottokarus fecit maximam sollemnitate nuptiarum in Vizza, in octava die Mychahelis*. Principele Bela a primit în dar, de la părinții săi, cetățile Moson, Pojon, Nitra și Sopron, împreună cu comitatele Vas, Zala, Somogy și Baranya (Wenzel III. 94-98; E. Fügedi, *Castle and Society*, p. 59; Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 208-209), donație confirmată de către papă (Theiner I. 254-255).
 77. *Ibidem* 14 *sedilia structa fuerunt, in quibus tantummodo principibus comederunt, loc. cit.*
 78. *DIR* II. 101-103; HD 339-340.
 79. *DIR* II. 94-95, 101-103; HD 331-333.
 80. *DIR* II. 118-119; ZW 105; *KMTL* 167.
 81. *DIR* II. 158-162; Jakó 325.
 82. Printre care se numărau comitele Chyl de Călnic (*DIR* II. 118-119; ZW 105) și Andrei, fiul lui Ivanča (*DIR* II. 94-95; HD 331-333).
 83. *DIR* II. 158-162; Jakó 325: *idem magister Petrus ex missione patris nostri sub castro Dewa contra Cumanorum exercitum viriliter dimicavit, quosdam ex eis captivando, quosdam autem perimendo, triumphalem reportavit victoriam, negotium patris nostri ibi feliciter inchoando.*
 84. *DIR* II. 158-162; Jakó 325.
 85. *Baranka*, Ucraina. *Loc. cit.*
 86. *Füzer*, comitatul Abaújvár, Ungaria, *DIR* II. 121-123; ZW 106-107; cetate aparținând clanului Aba – E. Fügedi, *Castle and Society*, p. 48.
 87. *Temetvény*, comitatul Nitra, Slovacia. *Loc. cit.*
 88. *DIR* II. 133-135; Jakó 290.

89. Inițiate în 1265, printr-o campanie a lui Boleslav al Cracoviei în teritoriile controlate de Swarno, confruntările polono-haliciene au continuat și pe parcursul anului următor. În bătălia decisivă de la *Zawychost* (2 iunie 1266), Leszek cel Negru l-a învins și ucis pe Roman (Vasilko), fratele cneazului Daniil – *Rocznyk Małopolski* (MPH, III, 171), *Rocznyk Franciszkański Krakowski* (MPH, III, 48), *Boguphali...Chronicon Poloniae* (MPH, III, 592), *Rocznyk Świętokrzyski* (MPH, III, 75), MPH, III, 308. Protagonii polonezi ai acestui conflict sunt menționați ca aliați ai regelui Bela în textul Tratatului de pe Insula Iepurilor (23 martie 1266). În același timp, preferința manifestată de Ștefan față de comitatul Bereg, unde și-a avut și reședința de iarnă în 1263-1264, pledează pentru legăturile sale cu Haliciul.
90. DIR II. 108-110; HO VIII. 110-113 (*locu mortis et miseriae*).
91. „părăsindu-ne și fugind mulți baroni și cavaleri ai noștri, precum și toți nobilii regatului nostru“ (DIR II. 94-95; HD 331-332: *dereliquentibus et deserentibus pluribus baronibus nostris et militibus et omnibus nobilibus regni nostri*); v. și DIR II. 146; CD V/1. 238-241.
92. DIR II. 91-92; RA 1873: „credea că nu se va putea împotrivi oștirilor tatălui său care-l urmăreau și dușmanilor săi“ (Ladislau al IV-lea).
93. DIR II. 108-110.
94. DIR II. 101-103.
95. DIR II. 108-110, 133-135.
96. DIR II. 112; HD 326.
97. DIR II. 213-215; Jakó 368.
98. DIR II. 148; HD 368-369.
99. DIR II. 146.
100. DIR II. 147; Zichy I. 28-32.
101. DIR II. 127; HD 345-346.
102. DIR II. 94-95.
103. DIR II. 166-167; Zichy I. 34-35.
104. DIR II. 91-92.
105. DIR II. 105-106; Csáky 1/1. 10.
106. DIR II. 118-119; ZW 105; Jakó 276.
107. DIR II. 135-136; ZW 110-111.
108. DIR II. 117-118. *Gyog, Gyogh Superior*, astăzi Stremț, jud. Alba, cf. Jakó, p. 391.
109. DIR II. 121-123; HD 344-345.
110. DIR II. 136; Wenzel VIII. 341-343 (*comes liscianorum nostrorum*).
111. *in officiis tavarnicorum*, DIR II. 126-127; Wenzel VIII. 306-308.
112. DIR II. 107-108; CD IV/3. 468-469.
113. DIR II. 101-103.
114. Știm, bunăoară, că Paul de Kachuz a fost ucis în timpul asediului, iar fratele acestuia, Gaal, a fost rănit la o mână, DIR II. 147. Au fost, de asemenea, răniți Ioan și Ștefan, fiii comitelui Gwd, DIR II. 148. Pierderi numeroase, neînregistrate de izvoare, trebuie să se fi produs printre oștenii de rând.

115. „străjile de noapte și de zi (*nocturnis et diurnis vigiliis*)“, *DIR* II. 94-95; HD 331-332. V. și *DIR* II. 91-92, 105-106.
116. *DIR* II. 121-123; HD 334-335 (*graviter fuit tormentatus ab eodem*).
117. *DIR* II. 121-123; HD 334-335 (*Laurentius filius Kemyn, qui [...] vitam nostram extinguere cupiebat*); *DIR* II. 94-95; Jakó 262 (*persecutorem et maiorem inimicum nostrum et nostrorum*); *DIR* II. 103-105; Jakó 267 (*maiore persecutore nostro et inimico*) etc.
118. *DIR* II. 96-97; HD 335-336.
119. *DIR* II. 158-162.
120. *Loc. cit.* Este totuși posibil ca acest episod să se fi petrecut după victoria de la Codlea, poate în primăvara 1265; v. și *DIR* II. 133-135; Jakó 290.
121. *Loc. cit.*
122. *DIR* II. 108-110, 133-135.
123. *DIR* II. 108-110.
124. *DIR* II. 133-135 (*tam per potentiam, quam per astutiam suam devicit exercitum baronum infidelium*).
125. *DIR* II. 94-95.
126. *DIR* II. 91-92, 103-105; ZW 100-102: *quemadmodum boves seu vitulos*.
127. *DIR* II. 101-103.
128. Participarea la această bătălie a iobagilor sau altor oșteni de rând nu este menționată în nici una dintre diplomele regale, spre deosebire de alte lupte din cursul acestui război civil. Meritul victoriei pare, așadar, să fi revenit exclusiv cavalerilor. V. și *DIR* II. 96-97, 118-119, 121-123, 146, 213-215 etc.
129. *DIR* II. 158-162.
130. La 31 octombrie 1265 Ștefan va emite un act la Beltiug (*Beltuk*), în comitatul Sătmăr – *DIR* II. 78; CD IV/3. 296-297.
131. *DIR* II. 74-75; HO VI. 130-132 (16 aprilie 1265), donație a regelui Bela către doi servienți ai prepozitului de Arad, pentru serviciile militare ale acestora; *DIR* II. 76-77; CD IV/3. 263-265 (17 oct. 1265) confirmare de către Bela a unei donații a episcopului Zoșyma al Oradiei din 12 octombrie același an.
132. Printre alții, un comite Petru, posesor al unei cetăți în comitatul Gömör, cu servienții acestuia (*DIR* II. 111-112) sau transilvănenii Petru și Iacob de Gerend (*DIR* II. 124-125; HO VI. 166-167), membri ai clanurilor Gutkeled și Monoszló, v. *infra*.
133. *DIR* II. 213-215; ZW 137-139; Jakó 294. Probabil în primăvara anului 1265.
134. *DIR* II. 108-110; HO VIII. 110-113: Ștefan însuși îl acuză, aici, de înaltă trădare și de intenția de a face imposibile negocierile sale cu tătarii.
135. Care nu este menționat în textul bulei pontificale, fapt în măsură să ridice, de asemenea, anumite semne de întrebare – *DIR* II. 75-76; HD 324.

136. El a suportat și costurile soliei, indiciu concludent al dificultăților financiare în care se zbătea Ștefan – *DIR II.* 108-110, 133-135.
137. *DIR II.* 108-110, 133-135.
138. *DIR II.* 158-162.
139. *DIR II.* 94-95.
140. „străpuns cu lancea și tăiat cu sabia“, *DIR* 158-162.
141. *DIR II.* 119-120.
142. Datarea bătăliei de la Isaszeg în 1265, admisă de către o mare parte a cercetătorilor, este cu totul improbabilă: această ipoteză ar presupune o incredibilă aglomerare de operațiuni importante, între care câteva bătălii generale, în intervalul oct. 1264 - mart. 1265. În plus, Wenzel VIII. 200-201 (*DIR II.* 111-112) face evident faptul că războiul a avut două faze clar delimitate, separate de o perioadă de pace aparentă; întrucât documentul situează asediul de la Codlea în prima dintre aceste două faze, este imposibil ca el să se refere la primul și la cel de-al doilea război civil.
143. Identificat, în general, de istoriografia maghiară cu ducele Bela de Mačva – fiul cneazului Rostislav Mihailovici și al ducesei Anna, fiica regelui Bela al IV-lea – pe baza informațiilor conținute într-un document emis de Ladislau al IV-lea în anul 1279, ZW 137-139; *DIR II.* 213-215. Celelalte documente referitoare la această bătălie se referă la acest personaj sub forma „tânărul duce Bela“, fapt care ar sugera mai degrabă identificarea sa cu principele Bela, duce al Slavoniei, fratele și contracandidatul lui Ștefan la moștenirea coroanei Ungariei.
144. *DIR II.* 124-125; *HO VI.* 166-167 vorbește despre „puterea năpraznică a atacului“ acesteia.
145. *DIR II.* 108-109; *CD IV/3.* 468-469. Au fost grav răniți, cu acest prilej, Marcel, fiul lui Iacob, iobag al cetății Vasvár, Petru și Iacob, iobagi ai cetății Bihor (*DIR II.* 105-106), și frații Petru și Iacob de Gerend (*DIR II.* 124-125; *HO VI.* 166-167).
146. *RA* 1901 a (cu text).
147. *DIR II.* 103-105; ZW 100-102: *Et cum quidam miles insignis cum lancea vexillata irruisset in nos et lanceam suam in par[ura] selle nostre fregisset, qui tamen per hastam nostram succubuit in momento...*
148. *Loc. cit.*
149. *DIR II.* 119-120.
150. *DIR II.* 108-110, 133-135.
151. *DIR II.* 158-162; în pofida rănilor primite în lupta cu banul Erney, indiciu al relativei apropieri în timp a celor două confruntări.
152. *DIR II.* 101-103.
153. *DIR II.* 118-119.
154. *DIR II.* 96-97.
155. *DIR II.* 148.
156. *DIR II.* 94-95; Jakó 262: *ipse non ultmis sed primus et etiam prima et prior lancea sua fuit...*

157. *DIR* II. 94-95, 103-105. Unul dintre aceștia, Ioan, a fost capturat de magistrul Pous (*DIR* II. 96-97).
158. *DIR* II. 158-162, 213-215.
159. *DIR* II. 158-162.
160. *DIR* II. 82-85; Theiner I. 284-287.
161. *DIR* II. 88-90; Theiner I. 284-287.
162. Trebuie menționat însă faptul că, în Tratatul de la Pojon, o asemenea distincție nu putea fi regăsită.
163. *DIR* II. 72-73; HD 327.
164. *DIR* II. 96-97; HD 335-336; *DIR* II. 118-119; ZW 105.
165. *DIR* II. 35; Zichy I. 11-12.
166. *DIR* II. 33-34; ZW 26; HD 296-297.
167. RA 1798.
168. RA 1800.
169. RA 1801.
170. *DIR* II. 58-59; Zichy I. 12-13.
171. După 22 iunie, când prezența sa este consemnată la Sáros, RA 1833 a.
172. *DIR* II. 78; CD IV/3. 296-297.
173. *DIR* II. 158-162; HD 388-391.
174. *DIR* II. 72-73; HD 327.
175. *DIR* II. 70-71; CD VI/2. 388-389.
176. *DIR* II. 33-34, 497; ZW 26 (cca 1261). În 1271, după încoronarea lui Ștefan, oaspeții din Sătmar vor deveni beneficiarii unei considerabile lărgiri a privilegiilor lor, *DIR* II. 137-139; CD IV/3. 206-208.
177. Sáros, iul. 1267 (RA 1865); Ugocsa, aug. 1267 (RA 1866); Patak, dec. 1267 (RA 1874) și 1268 (RA 1886).
178. *DIR* II. 145, HD 360-361 (31 decembrie 1271); *DIR* II. 147, CD V/1. 210-211 (în *Maramorisio*, 6 ianuarie 1272). La 9-10 februarie, regele se afla la Sáros (RA 2154-55).
179. Singura informație asupra acestei colonizări este prezentă într-un act al lui Carol Robert din anul 1316, *DIR* II. 251-253, 413-415; ZW 319-320. Putem presupune că oaspeții din Cluj au primit privilegii similare aceloră din Sălacea, Sătmar și Dej, însă la o dată ulterioară acestora din urmă.
180. *DIR* II. 52; HO V. 40.
181. *DIR* II. 108-110 (1267).
182. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 191; CD IV/2. 54.
183. *DIR* II. 94-95.
184. *DIR* II. 90; Wenzel VIII. 147-148.
185. *DIR* II. 113.
186. *DIR* II. 70-71; CD VI/2. 388-389; *DIR* II. 91; CD IV/3. 322-330.
187. *DIR* II. 73.
188. Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Budapest, 1900, p. 834-835.

189. RA 1901 a (cu text).
190. În care este atestat în 1269 – Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek*; HO VII. 115.
191. Din a doua parte a anului 1266 până la începutul lui 1268, calitatea de *dominus Cumanorum* nu figurează în titulatura lui Ștefan, v. Szentpétery I., *V. István ifjabbkirálysága*, în *Századok*, 55 (1921), 1-5, p. 82.
192. RA 1901 a (cu text).
193. În 1266, Ștefan îl introducea pe credinciosul său, comitele Parabuch, în posesia unor domenii ale cumanilor din neamul Borchol, cu acordul hanului Keyran, conducătorul acestora – DIR II. 81-82; Ortway 3-4; RA 1856, 1876. Respectivetele proprietăți fuseseră acordate cumanilor de către regele Bela.
194. RA 1901 a.
195. În anul 1272 – DIR II. 149-150; ZW 116-117. Nu există mențiuni anterioare referitoare la această funcție.
196. *Vicecancellarius*, titlul de cancelar revenindu-i, formal, arhiepiscopului de Kalocsa.
197. El este atestat în calitate de *notar* al moștenitorului tronului încă din 1258, – Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 191; Wenzel VII. 486: *...fratres magistri Benedicti, Notarii aulae karissimi filii nostri regis Stephani* –, dar vechimea sa în această funcție pare să fi fost mai mare.
198. DIR II. 74-75; HO VI. 130-132.
199. El datora supunere, din toate punctele de vedere, arhiepiscopului de Strigoni, excepție făcând doar eventualele acțiuni îndreptate împotriva propriului său ordin, care era, foarte probabil, cel dominican – DIR II. 50; CD IV/3. 164-165.
200. Opțiunea lui Benedict fusese, fără îndoială, una impusă de necesități. Ștefan trebuie să fi înțeles foarte bine acest lucru din moment ce, după încoronarea sa din 1270, îl va numi, din nou, pe prepozitul Aradului în funcția de vicecancelar al curții regale.
201. Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek*, p. 1-24.
202. Prima atestare 1265 – DIR II. 71-72; HO VI. 134-135. Venirea sa în Transilvania și instalarea în această funcție s-au produs, probabil, în timpul voievodatului lui Ladislau Kán (1260-1264).
203. DIR II. 97-98; ZW 528. Nicolaus este fiul lui Jula (Gyula) Kán, fratele banului Ladislau.
204. Menționat cu o singură ocazie, în 1266 – DIR II. 90; Wenzel VIII. 147-148. Poartă titlul de *cancellarius*.
205. DIR II. 124-125; Jakó 284.
206. În anii 1201, 1214, KMTL 193. Printre proprietățile sale se putea număra și *terra Obruth* – DIR II. 139; ZW 111-112.
207. DIR II. 51-52; ZW 89-90.
208. DIR II. 124-125; Jakó 284.
209. KMTL 304.
210. CD V/2. 447-449; Jakó 359.

211. V., în acest sens, opinia lui A.A. Rusu, *Cetatea Hațegului. Monografie istorică și arheologică*, în *Sargetia*, 16-17, 1982-1983, p. 341. Asupra donjonului de la Mehadia, v. Șt. Matei, *Aspecte ale arhitecturii de fortificații în Banat în perioada feudalismului timpuriu*, în Mircea Țoca (coord.), *Studii de istorie a artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 110-113.
212. *DIR* II. 390-391; Wenzel V. 66-68.
213. În anul 1246 (Jakó 202-203), membrii clanului Gutkeled, printre care se număra și palatinul István, dețineau proprietăți întinse în zonă. Veniturile vămii de la Arieșul de Câmpie reveniseră, înaintea marii invazii, mănăstirii Sf. Benedict de lângă râul Gran, care a reclamat, fără succes, înstrăinarea acestora la 8 noiembrie 1256 (Jakó 220).
214. *DIR* II. 97-98, 107-108; ZW 528; *CD* IV/3. 468-469.
215. *DIR* I. 310-311, 410-411; ZW 66-68 (1238); *DIR* II. 79-80; ZW 97-98 (1266).
216. Între care oaspeții din Ighiu și Cricău – v. nota precedentă. După înlocuirea funcției de vicejude cu aceea de vicevoievod, exceptarea nu mai este menționată nici în reinnoirile privilegiilor acestor două comunități.
217. *DIR* II. 91; *CD* IV/3. 322-330. Ar putea fi identic cu acel *Laurencio barbato* care îl va reprezenta pe Ștefan la adunarea similară de la Besenyő (oct. 1268), titulatura voievodală nemaifiind însă, în acest caz, menționată – *DIR* II. 113-114.
218. Nicolaus Gutkeled, jude al curții regale și comite de Gecske (1270-1274, cu întreruperi), ban al Croației și Dalmației (1275), ban al Slavoniei (1278-1279) – *KMTL* 457; Joachim Gutkeled, ban al Slavoniei (1270-1277, cu întreruperi) – *KMTL* 304 etc.
219. *DIR* II. 51-52; ZW 89-90. O serie de proprietăți deținute de aceștia sunt donate, cu această ocazie, lui Gyula Kán.
220. Lewe, iobag al cetății Alba, *DIR* II. 79-80; ZW 96-98.
221. *DIR* II. 171; ZW 126.
222. *DIR* II. 176; Wenzel IX. 123.
223. În 1269, nobili din comitatul Solnoc apelează deja la capitlul din Alba-Iulia pentru adevărarea tranzacționării unei proprietăți din zona Dejului, *DIR* II. 116-117; Deutsch-Firnhaber 94.
224. *DIR* II. 108-110; *HO* VIII. 110-113; *DIR* II. 119-120; *HO* VI. 173-175; *DIR* II. 155-157 – cazuri în care donațiile reprezentau, în întregime sau parțial, o compensație pentru neachitarea unor datorii.
225. *DIR* II. 51-52; ZW 89-90; Jakó 241.
226. *DIR* II. 54-55; HD 323; Jakó 252.
227. *DIR* II. 79-80; ZW 96-98; Jakó 260.
228. *DIR* II. 53, 228, 503-504; Jakó 274 (datare).
229. *DIR* II. 270-271; *CD* IV/3. 310-311; Jakó 281, 418.
230. *DIR* II. 118-119; ZW 105; Jakó 276.
231. *DIR* II. 117-118; HD 343; Jakó 277.
232. *DIR* II. 145-146, 419; Jakó 317.
233. *DIR* II. 149, 499-500; Jakó 314.

234. *DIR* II. 348-349; ZW 185-186; Jakó 293.
235. *DIR* II. 139; ZW 111; Jakó 287, 310.
236. *DIR* II. 389-390; ZW 191; Jakó 297.
237. *DIR* II. 124-125; *HO* VI. 166-167; Jakó 284.
238. *DIR* II. 312-314; *SzOkI* I. 21-23; Jakó 304.
239. *DIR* II. 294-296; HD 470-472; Jakó 434.
240. *DIR* II. 213-215; ZW 137-139; Jakó 368.
241. *DIR* II. 52; *HO* V. 40; Jakó 240.
242. *DIR* II. 213-215; ZW 137-139; Jakó 368.
243. *DIR* II. 119-120; Jakó 278.
244. *DIR* II. 51-52; ZW 89-90; Jakó 241.
245. *DIR* II. 97-98; ZW 528; Jakó 261.
246. *DIR* III. 15-16; ZW 2221-222; Jakó 301.
247. Jakó 242.
248. Jakó 269, cu text.
249. Wenzel IX. 555; Jakó 312.
250. *DRH* XI. 328-330; Jakó 300.
251. *DIR* II. 49-50; Jakó 278.
252. *DIR* II. 57-58; *SzOkI* IV. 1-2; Jakó 251.
253. *DIR* II. 49-50; Jakó 278.
254. Jakó 560 (cu text).
255. *DIR* II. 174-175; HD 404-405; Jakó 339.
256. Jakó 242; Györffy, III, 292, 293, 297.
257. Jakó 359.
258. *DIR* II. 71-72; *HO* VI. 134-135.
259. *DIR* II. 119-120, 213-215, 270-271, 294-296; Jakó 275, 278, 281, 368, 434.
260. *DIR* II. 54-55, 117-118, 145-146/499, 228/503-504; Jakó 240, 274, 277, 317.
261. *DIR* II. 124-125; Jakó 284. Proprietatea *Gerend*/Luncani, de la care provine numele familiei, a fost achiziționată de aceștia în 1268, de la un iobag al cetății Turda, *DIR* II. 99; Jakó 270.
262. *DIR* III. 15-16; Jakó 301.
263. *DIR* II. 49-50; Jakó 238.
264. *DIR* II. 57-58; Jakó 251.
265. *DRH* XI. 328-330; Jakó 300.
266. Jakó 312.
267. *DIR* II. 348-349; Jakó 293.
268. *DIR* II. 149/ 499-500; Jakó 314
269. *DIR* II. 118-119; Jakó 276.
270. *DIR* II. 135-136; Jakó 311.
271. *DIR* II. 389-390; Jakó 297.
272. Jakó 302, 560.
273. *DIR* II. 79-80; Jakó 260.
274. *DIR* II. 312-314; Jakó 304.
275. *DIR* II. 139; Jakó 287, 310.

276. Biserici nobiliare din piatră atestate în această perioadă: Fundătura/ Geneu (cu hramul Sf. Martir Toma), *DIR* II. 119-120; Mureni (Sf. Fecioară Maria), Criț (Sf. Cruce), *DIR* II. 129; ZW 107-108; Mirăslău (Sf. Petru), *DIR* 170-171; Deutsch-Firnhaber I. 102-103 etc. Singura biserică din această categorie care beneficiază de o atestare documentară prealabilă este cea din Sâncel (Sf. Martin), 1252 – *DIR* II. 5; ZW 79.
277. Gh. Anghel, *Fortificații*, p. 170-173.
278. R. Heitel, *Cetate de la Călnic*, București, 1968; Gh. Anghel, *Fortificații*, p. 98-102.
279. Despre cetate, v. Gh. Anghel, *Fortificații*, p. 119-121. Un comite Daniel de Wr bou, menționat în 1291 – *DIR* II. 372-374; ZW 179-180 – ar putea fi chiar cel care a ridicat-o.
280. A.A. Rusu, *Cetăți din voievodatul Transilvaniei (sec. XI-XIV)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1987, p. 73-75.
281. Termenul de *castellanus*, care îi va desemna mai târziu pe comandanții unor cetăți regale, episcopale sau nobiliare, își face apariția în Transilvania abia în ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea, pentru ca primii purtători ai săi să fie menționați abia la începutul veacului următor, v. A.A. Rusu, *Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV*, în *AIACluj*, 22, 1979, p. 72.
282. Pentru politica balcanică a lui Ștefan, v. J.V.A. Fine, *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan, 1987, p. 170-183.
283. *DIR* II. 124-125; *HO* VI. 166-167; *DIR* II. 149, 499-500.
284. HD 349-350; *DIR* II. 128.
285. *DIR* II. 133-135; HD 347-348.
286. Tătarii erau deja instalați în apropierea Dunării în 1264, v. Șt. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 120-121. Numirea lui Nogai în fruntea acestora a fost făcută, în orice caz, în timpul domniei lui Berke (ante 1267) – V. Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 231-232.
287. *Annales Franciscanum Cracoviensium*, *MPH*, III, 49.
288. *Loc. cit.*
289. *DIR* II. 140-141; HD 351-352.
290. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 245-248; O. Halecki, *Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe*, New Jersey, 1991, p. 20; S. Runciman, *Vecerniile siciliene. O istorie a lumii mediteraneene spre sfârșitul secolului al XIII-lea*, București, 1993, p. 127-128. Căsătoria lui Ladislau al IV-lea cu Elisabeta de Sicilia va fi celebrată după moartea lui Ștefan, la 5 septembrie 1272.
291. *DIR* II. 140-141; HD 351-352.
292. P. Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary. 895-1526*, London-New York, 2001, p. 107.

CAPITOLUL 4

Criza politică din primii ani ai domniei lui Ladislau Cumanul. Tentative de reconstituire a Ducatului Transilvaniei

În primii ani ai domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul, deținerea controlului asupra Transilvaniei a jucat un rol important (iar în unele cazuri – cum ar fi, bunăoară, episodul rebeliunii săsești din 1277 – chiar unul decisiv) în stabilirea raporturilor de forțe dintre grupările nobiliare care se confruntau în cadrul conflictului intern reizbucnit la moartea regelui Ștefan al V-lea și, în ultimă instanță, în dominarea scenei politice interne. În această perioadă pot fi regăsite o serie de verigi esențiale pentru reconstituirea procesului tranziției de la ducatul transilvan al lui Ștefan al V-lea la regimul congregațional al lui *regnum Transilvanum*, instituit de nobilimea provincială la sfârșitul anilor '80. O întreagă serie de indicii identificabile în această perioadă ne arată că modelul ducatului nu a rămas, din perspectiva Transilvaniei, unul episodic și exterior, ca și când, din punct de vedere al sistemului său politic și al evoluției sale instituționale, această provincie s-ar fi dovedit incapabilă de o creație autonomă. Dimpotrivă, revitalizarea sa a fost încercată în mai multe rânduri, cu participarea unor forțe interne care au favorizat această evoluție.

4.1. Voievodatul lui Nicolaus Geregye (1272-1274)

Lovitura de stat care a avut loc în Ungaria în august 1272, la moartea regelui Ștefan al V-lea, a adus la putere o partidă a restaurației aristocratice, alcătuită din foștii susținători ai lui Bela al IV-lea în perioada războaielor civile din anii '60, susținători care, în general, luaseră calea exilului în 1270, la moartea protectorului lor¹. Reveniți în țară în împrejurările confuze create de moartea regelui Ștefan, nobilii din exil, avându-l ca lider pe Henrik Kőszegi din neamul Heder, au preluat controlul asupra capitalei după o confruntare violentă cu gruparea nobiliară constituită în jurul banului Bela Rostislavici, printre ai cărui susținători se numărau și Egidius și Gregorius Monoszló, frații episcopului Petru al Transilvaniei. Ei au împărțit, apoi, guvernarea regatului cu principalul grup al opoziției aristocratice din interior, constituit în jurul banului Slavoniei, Joachim Gutkeled².

Funcția de voievod al Transilvaniei – cumulată, încă din epoca ducatului lui Ștefan, cu aceea de comite de Solnoc – a fost preluată, în aceste condiții, de către unul dintre cei mai consecvenți susținători ai regimului restaurației aristocratice, care era, în același timp, și un adversar înverșunat al clanului Csák: Nicolaus, fiul lui Paul Geregye, la al cărui rol în anii care urmaseră invaziei mongole am avut deja ocazia să ne referim. Am văzut deja că tatăl noului voievod, Paul Geregye, fusese unul dintre primii dregători regali care se aventurase în Transilvania părăsită de mongoli, pentru a redeschide minele de sare și pentru a reinstaura ordinea. El a reușit, în această perioadă confuză, să pună bazele unui important domeniu familial în comitatele Bihor, Solnoc și Crasna, prin metode pe care mărturiile epocii le considerau ilegale și violente. Ca urmare, clanul Geregye și-a creat în aceste regiuni numeroși adversari, pozițiile sale devenind din ce în ce mai delicate pe măsură ce vechii proprietari sau urmașii acestora au început să își reclame drepturile și să se coalizeze pentru a le obține. Făcând parte,

în anii războaielor civile, din tabăra adversarilor regelui tânăr, membrii clanului Geregye aparținuseră numerosului grup aristocratic care își căutase refugiul în Boemia în momentul ascensiunii lui Ștefan la tronul Ungariei. Reveniți în țară după pacea de la Pressburg (1271), ei se retrăseseră pe întinsele lor proprietăți din vecinătatea Transilvaniei, păstrând însă, fără îndoială, contactele cu opoziția aristocratică care pregătea preluarea puterii. Numai astfel ar putea fi explicat faptul că Nicolaus Geregye, fiul comitelui Paul, era menționat în calitatea de titular al funcției voievodale încă din prima listă de demnitari ai noului regim (septembrie 1272)³. Nicolaus Geregye a avut, fără îndoială, dificultăți majore în preluarea controlului efectiv asupra unei provincii care rămăsese profund atașată regelui Ștefan și în care voievodul Matei Csák și episcopul Petru Monoszló avuseseră răgazul să își constituie un nucleu de susținători fideli care își datora, în cea mai mare parte, privilegiile și proprietățile epocii ducatului lui Ștefan al V-lea. Această nobilime se va manifesta, pe întreaga durată a anilor '70, ca una dintre categoriile cele mai consecvent ostile față de partida aristocratică revanșardă a foștilor inamici ai lui Ștefan, care preluase puterea în 1272.

Este foarte probabil că Nicolaus Geregye nu a fost în măsură să preia efectiv controlul asupra Transilvaniei până în a doua jumătate a lunii noiembrie, obținerea ei părând a fi fost datorată mai degrabă unui compromis încheiat de reprezentanții noii puteri de la Buda cu Matei Csák, căruia i-a fost oferită, ca o compensație pentru funcția la care era obligat să renunțe, demnitatea – întru totul echivalentă – de ban al Slavoniei⁴. Dar, în vreme ce Matei Csák a reușit să se impună cu destul succes în noua sa calitate de ban al întregii Slavonii, izvoarele menționând angajarea sa în diverse confruntări militare de la hotarele Carinției⁵, autoritatea efectivă exercitată de Nicolaus Geregye în Transilvania pare să fi rămas, în continuare, una problematică. Este mai mult decât evident că el nu a reușit niciodată să își creeze o bază de susținere în rândurile nobilimii pro-

vinciale⁶, iar relațiile sale cu episcopul Petru Monoszló, menținut, până în 1274, într-o atitudine cel puțin rezervată față de noul regim, aveau prea puține șanse de a deveni cordiale. Autoritatea sa era strict limitată la teritoriul comitatelor voievodale; în ceea ce privește „comitatele” Sibiului și Rodnei, titularii acestora erau înalți demnitari sau diferite alte personaje din anturajul curții regale⁷. De asemenea, loviturile de forță și răsturnările de alianțe care au caracterizat viața politică internă a Ungariei în cea mai mare parte a anului 1273 i-au creat, la un moment dat, surprize și lui Nicolaus Geregye: în mai 1273, surprinzătoarea alianță realizată între clanurile Csák, Monoszló și Kőszegi, în dauna grupării Gutkeled, printre ai cărei susținători se număra și familia Geregye, a dus la apariția în calitate de titular al funcției voievodale a lui János (*Johannes*, *Johann*) Kőszegi din neamul Heder⁸. Este foarte probabil că restabilirea situației, observabilă deja la sfârșitul lunii mai⁹, s-a făcut ca urmare a unei intervenții în forță la Buda a Gutkelezilor și a partizanilor acestora.

Sfârșitul anului 1273 a pus însă capăt acestui febril proces de regroupări de forțe inițiat în noiembrie 1272. În octombrie 1273 se constituiseră deja cele două mari tabere adverse, rezultate din fuziunile și alianțele încheiate între diferitele grupări care, până atunci, acționaseră mai degrabă haotic. Confruntarea lor va fi aceea care va transforma intrigile de curte și confuzele conflicte locale care predominaseră până în acel moment într-un război civil general. Componenta celor două tabere care își disputau supremația suferise, evident, o serie de modificări față de situația din august 1272: partida care deținea puterea politică și controlul asupra curții regale avea acum o bază de susținere mult mai restrânsă, alcătuită, în principal, din membrii familiilor Kőszegi și Gutkeled și dintr-un număr limitat de susținători ai acestora, între care se număra și voievodul Nicolaus Geregye. Tabăra opoziției, aflată sub conducerea lui Matei Csák și a membrilor familiei sale, reunea un mare număr de familii aristocratice (Aba, Rátót, Monoszló, Kán etc.)

și, de asemenea, un număr impresionant de familii nobiliare nemulțumite de turnura pe care o luase situația din regat în anii de după 1272.

Încercările de realizare a unui compromis, prin medierea reginei Elisabeta, au eșuat în primele luni ale anului 1274¹⁰. În consecință, începând din primăvara aceluiași an, tensiunile dintre cele două grupări s-au transformat într-un conflict deschis, a cărui primă fază a fost reprezentată de preluarea de către opoziție a controlului asupra unor comitate din regiunile nordice și răsăritene, în care nobilimea locală era evident favorabilă Csákilor și ostilă partidei restaurației aristocratice. În aceste împrejurări s-a produs, în orice caz înainte de începutul verii, pierderea, de către Nicolaus Geregye, a controlului efectiv asupra Transilvaniei, deși, nominal, el va continua să figureze ca deținător al acestei funcții în listele de martori ale documentelor regale, până la sfârșitul lunii septembrie¹¹.

4.2. Transilvania sub dominația clanului Csák (1274-1277)

Preluarea de către Matei (*Mattheus*, Máté) Csák a controlului asupra Transilvaniei a precedat cu câteva luni obținerea supremației asupra partidei adverse la scara întregului regat. La 25 iunie 1274¹² Matei Csák purta deja titlatura voievodală, pronunțând sentințe în procese care fuseseră începute deja de câțva timp; el colaborează cu episcopul Petru și cu capitlul din Alba-Iulia și, de asemenea, cu nobilii din Geoagiul de Sus, mai vechii partizani ai regelui Ștefan. Autoritatea sa asupra Transilvaniei era în acest moment, fără îndoială, recunoscută, oficializarea poziției sale de fapt urmând să se producă în momentul preluării controlului asupra capitalei și al victoriei decisive asupra grupării adverse. Aceste faze ulterioare ale războiului civil au avut loc, succesiv, în lunile septembrie, respectiv octombrie-noiembrie ale aceluiași an, 1274. Preluarea controlului

asupra capitalei și curții regale a avut loc cândva, în intervalul 25-30 septembrie 1274¹³. Împrejurările confuze în care aceasta s-a produs par să fi creat ocazia manifestării unor conflicte incipiente în interiorul coaliției de opoziție cu privire la preluarea controlului asupra Transilvaniei: într-un document emis în aceste zile, funcția voievodală este atribuită lui Egidius Monoszló¹⁴, fratele episcopului Petru, expresie a ambițiilor acestei familii de a transforma Transilvania într-un fief propriu. În zilele următoare însă, o dată cu apariția Csákilor în capitală, situația a trecut într-un tot sub controlul lor. De altfel, conjunctura era cu totul nepotrivită pentru declanșarea unor conflicte interne în interiorul coaliției: Henrik Kőszegi, refugiat pe întinsele sale domenii din vestul Ungariei, își aduna oamenii, pregătindu-se pentru asaltul asupra capitalei. Bătălia decisivă împotriva lui, ultimul act al acestei etape a războiului civil, a avut loc la Fövény, nu departe de Alba Regală, cândva în octombrie-noiembrie 1274¹⁵. Ea s-a încheiat cu victoria completă a Csákilor. Henrik Kőszegi și-a găsit sfârșitul pe câmpul de luptă, iar fiii săi au fost nevoiți să ia calea exilului.

Prima listă a demnitarilor regatului de după victoria de la Fövény, cea din 27 noiembrie 1274¹⁶, ne arată care era componența taberei învingătoare: în această listă, în care Roland Rátót ocupă funcția de palatin, iar Dionysius Peć pe aceea de ban al Slavoniei, figurează, de asemenea, Egidius Monoszló¹⁷ în funcția deja consacrată de tezaurar al regatului, Petru Aba în cea de mare-comis (*magister agasonum*), Erney Ákos jude al curții regale¹⁸ și Nicolaus Pok în calitatea de mare-stolnic (*magister dapiferorum*); pe lângă aceștia, întâlnim nu mai puțin de trei reprezentanți ai familiei Csák, care, trebuie să remarcăm, manifestă o evidentă preferință pentru funcțiile care implicau controlarea directă a unor teritorii: Petru, comite de Sopron și de Somogy¹⁹, Ugrinus, ban de Severin²⁰, în timp ce Matei, liderul familiei și al întregii coaliții, își rezervă demnitatea de voievod al Transilvaniei și comite de Solnoc. În această

componentă, coaliția din 1274 a guvernat Ungaria până la începutul lunii iunie 1275²¹, când o lovitură de forță a partidei adverse, care își regrupase forțele, i-a adus din nou la putere, pentru un timp, pe reprezentanții clanurilor Kőszegi și Gutkeled.

Opțiunea lui Matei Csák, liderul incontestabil al familiei și al partidei nobiliare care gravita în jurul acesteia, de a prelua, după victoria de la Fövény, nu titlul de palatin, ci pe acela de voievod al Transilvaniei ilustrează, pe lângă posibilele sale rațiuni tactice, o tendință deja prezentă în rândurile aristocrației maghiare: aceea de constituire a unor fiefuri proprii, aflate sub controlul lor direct, cu un grad de autonomie care să facă din ce în ce mai puțin posibile ingerințele puterii centrale. În condițiile războiului civil, asemenea fiefuri asigurau, de asemenea, resursele umane și materiale necesare implicării cu succes în lupta pentru putere și ofereau o bază de refugiu sigură, prea puțin afectată de tulburările și schimbările rapide din peisajul politic al capitalei. În cadrul sistemului politic al clanului Csák, Transilvania deținea, fără îndoială, un asemenea rol. Ea era, în primul rând, centrul unei alcătuirii teritoriale mult mai vaste, care includea Banatul Severinului, aflat, în întreagă această perioadă, într-o evidentă relație de subordonare față de voievodatul transilvan. Dacă în perioadele în care Matei Csák a fost titularul funcției voievodale titlul de ban al Severinului a fost deținut de Ugrinus Csák²², permutările efectuate între membrii acestei familii l-au propulsat, în anumite perioade, în funcția de ban pe un mai vechi deținător al acesteia: Mykud din neamul Kőkenyes-Radnót²³, înrudit prin alianță cu familia Monoszló²⁴ și, în mod evident, un om de încredere al Csákilor²⁵. Am văzut, de altfel, că Matei Csák preluase controlul asupra Transilvaniei cu multe luni înaintea asaltului asupra capitalei și avem suficiente temeiuri pentru a afirma că tocmai constituirea acestei baze proprii de acțiune îi asigurase succesul din toamna lui 1274. Atâta vreme cât cei din clanul Csák au controlat Transilvania, pozițiile lor nu au putut fi irepara-

bil afectate de contraloviturile încercate, periodic, de adversarii lor. Acest lucru a devenit evident în cursul evenimentelor din vara-toamna anului 1275, când, deși partida Csákilor pierduse controlul asupra capitalei și, probabil, asupra unei mari părți a țării, pozițiile lui Matei Csák în Transilvania nu au fost nici măcar contestate, ele fiind, evident, mult prea puternice pentru a putea fi puse în mod serios sub semnul întrebării²⁶.

Pornind de la baza sigură pe care o oferea controlarea Transilvaniei, partida Csákilor a reușit să preia din nou puterea în decembrie 1275. Cele câteva luni care au urmat au constituit singurul interval din perioada dominației lor în care, pentru a preîntâmpina repetarea evenimentelor din iunie, membrii familiei Csák au renunțat provizoriu la funcția voievodală²⁷, angajându-și toate resursele în exercitarea controlului asupra instituțiilor centrale ale statului. Nu mai puțin de patru membri ai clanului vor controla, în perioada următoare, cele mai importante dregătorii ale regatului: Matei, liderul clanului, este acum tezaurar²⁸, Petru, fără a renunța la comitatele Sopron și Somogy, preia funcțiile de palatin și jude al cumanilor²⁹, Ugrinus – jude al curții regale³⁰, iar István (Stephanus), fiul lui Matei – mare-stolnic, păstrând însă și titlul de comite de Trenčín. Dacă, așa cum se poate ușor remarca, Csákii au păstrat controlul direct asupra comitatelor din apropierea capitalei, dacă, de asemenea, ei aveau la îndemână un înlocuitor de încredere al lui Ugrinus pentru funcția de ban al Severinului, în persoana lui Mykud Kőkenyes-Radnót, în ceea ce privește Transilvania ei au fost nevoiți să recurgă la un aranjament provizoriu cu un alt membru al unei familii aparținând înaltei aristocrații, deoarece, după toate aparențele, cutumele acestei perioade nu permiteau exercitarea funcției voievodale de către personaje cu un rang mai puțin înalt. În acest context este menționată episodică apariție ca deținător al funcției voievodale a lui Ladislau Kán (dec. 1275-febr. 1276)³¹, care s-a produs nu într-un moment de criză a poziției Csákilor și împotriva lor, – cum

s-a putut crede până acum –, ci, dimpotrivă, într-o perioadă de apogeu a dominației lor asupra regatului și, evident, prin voința acestora. De altfel, această delegare a funcției voievodale către Ladislau Kán a fost una de scurtă durată: în februarie 1276, Ugrinus Csák a renunțat la funcția de jude al curții regale în favoarea fostului titular al acesteia, Moyus, omul de încredere al reginei. El a preluat funcția voievodală, pe care a deținut-o până aproximativ la începutul verii lui 1276, când a cedat-o din nou lui Matei Csák³². Se poate, așadar, afirma că Csákii au păstrat în permanență controlul asupra Transilvaniei, de-a lungul întregii perioade cuprinse între anii 1274 și 1277.

Acest interval a reprezentat, pentru Transilvania, o perioadă de stabilitate, de revenire la normalitate după tulburările din 1272-’73; ea va fi urmată de o altă perioadă de confruntări violente, în anii 1277-’79. Prin modul în care este ea reflectată în izvoarele documentare, epoca partidei Csákilor este una în care justiția a reînceput să funcționeze, în care sunt din nou menționate tranzacții de proprietăți și în care, de asemenea, instituțiile ecleziastice par să-și fi putut relua funcționarea normală. Fără a fi afectată de evoluția politică sinuoasă a celorlalți membri ai familiei Monoszló, colaborarea dintre voievodul Matei și episcopul Petru a fost una foarte strânsă. Împrejurarea că actele eliberate de Matei Csák în calitate de voievod al Transilvaniei au fost emise la Alba-Iulia³³ ne oferă o probă concludentă asupra importanței deținute de orașul-reședință al episcopiei, care a devenit, în această perioadă, capitala politică și centrul simbolic al voievodatului. Cooperarea a fost una profitabilă pentru ambele părți: în schimbul suportului intern acordat și al contribuției sale la menținerea stabilității regimului, episcopul Petru Monoszló a găsit acum ocazia de a-și începe marea politică de extindere a domeniilor episcopiei, care va transforma perioada episcopatului său (1270-1307) în cea mai înfloritoare etapă a întregii istorii medievale a acestei instituții ecleziastice. Cea mai importantă achiziție a sa din aceasă epocă a fost datorată,

în mod evident, generozității Csákilor, ea fiind obținută în împrejurări care ridică justificate semne de întrebare: este vorba despre confirmarea, în decembrie 1275³⁴, printr-o diplomă regală în care membrii familiei Csák predomină în lista martorilor, a unei preținse donații verbale a regelui Ștefan al V-lea având ca obiect satul Cluj (*villa Chwsvár*). La 25 noiembrie 1276 el va realiza o nouă achiziție în această arie teritorială față de care manifesta un interes accentuat: proprietatea Izvorul Crișului (pe atunci în comitatul Bihor), obținută printr-un schimb cu capitlul din Alba-Iulia³⁵. Tot cu acordul capitlului din Alba-Iulia³⁶, cu desăvârșire obedient față de instituția episcopală, Petru Monoszló a obținut, la 8 mai 1276, sub formă de împrumut, un deal din pădurea *Fyless*, în apropiere de Alba-Iulia, pentru construirea unei fortificații³⁷.

În afara suportului bisericii, regimul politic instituit de Csáki avea, desigur, nevoie de sprijinul nobilimii provinciale, interesate să își consolideze pozițiile obținute în epoca ducatului transilvan. Funcționarea efectivă a acestui regim, atât în domeniile politic și militar, cât și în aplicarea justiției, s-a realizat însă, la fel ca în perioada ducatului, prin cooperarea cu o elită aristocratică prea puțin legată de această provincie. Edificator pentru descifrarea caracterului acestui regim este actul din 1 noiembrie [1274], care consemnează aducerea la îndeplinire a unei sentințe acordate, într-un proces legat de distrugerea unui sat, de un complet alcătuit din patru judecători: Matei Csák, voievodul Transilvaniei; Petru Monoszló, episcopul Transilvaniei; banul Mykud, comitele de Dăbâca, și Alexandru, comitele de Sibiu³⁸. Judecata administrată de voievod angaja, așadar, nu doar propria sa răspundere, ci și pe aceea a unor reprezentanți ai înaltei aristocrații, în rândul cărora, să reținem, nu sunt menționați ceilalți membri ai propriei sale familii. Chiar dacă o asemenea soluție va fi fost, probabil, adoptată doar ocazional, pentru a da greutate unor sentințe pronunțate împotriva unor personaje de anvergură lui Abraham, fiul lui Ponyth din neamul Kata, – vinovatul stabilit în

procesul amintit –, trebuie să admitem că guvernarea Csákilor este departe de a prezenta imaginea unui regim autoritar – personal sau familial. Ea avea, în mod evident, caracterul unui regim aristocratic, cu detectabile tendințe oligarhice.

Dificultățile de a controla situația confuză din regat l-au determinat din nou pe Matei Csák, în 1276, să-și regrupeze forțele în Transilvania, beneficiind de baza de acțiune sigură pe care aceasta o putea oferi. Această revenire în Transilvania nu putea însemna însă, pentru cel mai puternic om al momentului, doar reasumarea titlului de voievod al Transilvaniei, funcție care nu era întru totul compatibilă cu exercitarea unei poziții preeminente în regat. Am văzut deja că, încă din 1274, Matei Csák transformase Transilvania în centrul unui sistem politic mai vast, care includea, cu certitudine, cel puțin Banatul Severinului și care era inspirat, fără îndoială, de modelul ducatului lui Ștefan al V-lea. O reconstituire explicită și formală a ducatului transilvan, ale cărui limite nu par a fi fost foarte clar stabilite, ele corespunzând ariei variabile asupra căreia Ștefan își extindea autoritatea efectivă în perioada diviziunii regatului, le-ar fi permis Csákilor recunoașterea poziției lor preeminente asupra tuturor comitatelor pe care le controlau deja, fără ca această poziție să le mai poată fi contestată cu prilejul unei posibile răsturnări de situație, așa cum nu le fusese contestată dominația asupra Transilvaniei propriu-zise după evenimentele din iunie 1275. Astfel, reactualizarea modelului politic al ducatului transilvan, care însemna controlarea unui teritoriu mult mai vast decât cel al voievodatului propriu-zis și asigura titularului acestuia cel puțin rolul de arbitru al jocului politic, dacă nu chiar de dominator al acestuia, a reprezentat o opțiune firească.

Într-adevăr, anii 1276-1277 au consemnat reapariția, în documentele epocii, a termenilor de „duce” și „ducat” al Transilvaniei. La 6 august 1276, audiată în cadrul procesului de canonizare a Sfintei Margareta de Ungaria, mama lui Matei Csák, călugăriță în mănăstirea dominicană din

insula Dunării, este prezentată ca „*domina Margaretha, mater domini Matthei, ducis Transylvaniæ*”³⁹. Această mențiune ar putea fi considerată una accidentală dacă nu ar fi confirmată, la 30 mai 1277, prin menționarea unui „ducat al Transilvaniei” (*ducatu... Transsilvano*), atât de către arhiepiscopul Ștefan (*Stephanus*) de Kalocsa, într-o scrisoare adresată papei Nicolae al III-lea⁴⁰, cât și într-un document emis, la aceeași dată, de înalții prelați convocați pentru „adunarea generală” a prelaților, baronilor, nobililor și cumanilor, act semnat, pe lângă arhiepiscopul Ștefan de Kalocsa, de episcopii Filip de Vác, Lodomarius de Oradea, Timotheus de Zagreb, Dionysius de Győr, Petru al Transilvaniei și Pouka de Sirmium⁴¹. Cel de al doilea document, adresat prelaților din „*ducatul Transilvaniei, ținând fie de dieceza transilvană, fie de sfânta biserică din Strigoniū*”, ne oferă o lămurire suplimentară asupra uneia dintre cele mai importante semnificații concrete ale termenului „ducat”: el includea atât teritoriul diecezei Transilvaniei, care coincidea, în linii generale, cu acela al voievodatului propriu-zis, cât și teritoriul subordonat, din punct de vedere ecleziastic, arhiepiscopiei de Strigoniū – este vorba, așadar, despre teritoriul de colonizare săsească.

Aducerea sub controlul voievozilor Transilvaniei și al episcopilor de Alba-Iulia a sașilor din „provincia Sibiului” reprezenta un mai vechi deziderat, în urmărirea căruia interesele elitelor nobiliare și ecleziastice locale erau, în mod evident, convergente. După 1274 însă, în condițiile în care Transilvania nu mai era condusă de un membru al familiei regale căruia sașii să-i datoreze supunere, integrarea comitatului Sibiului în sistemul politic creat de Matei Csák nu putea fi realizată prin simpla asumare a titlaturii ducale. Era nevoie, în primul rând, de o soluție politică adecvată, care să legitimeze, în caz de necesitate, o eventuală recurgere la forță. Rezolvarea pe care Matei Csák a dat-o acestei probleme a fost una de o simplitate elementară: de la începutul anului 1274, titlul de comite al Sibiului era deținut, în modul cel mai legitim, de fostul ban Alexan-

dru al Severinului⁴², care, aparținând grupului apropiatilor reginei Elisabeta, se alăturase, în septembrie 1274, partidei învingătoare a lui Matei Csák; acesta din urmă, lăsându-i lui Alexandru funcția deja obținută, a operat, pur și simplu, un transfer al acestui personaj din anturajul curții regale în anturajul voievodal. Astfel, așa cum am văzut, la 1 noiembrie [1274]⁴³, acest *Alexander comes Zebeniensis* (care, din septembrie același an, nu mai apare în listele de demnitari ale documentelor regale) este, alături de episcopul Petru și de Mykud, comitele de Dăbâca, unul dintre cei trei importanți demnitari provinciali care îl asistă pe voievodul Matei în procesul împotriva lui Abraham Kata; un an mai târziu, în 1275, promovarea lui Mykud în funcția de ban al Severinului îi va readuce lui Alexandru și titlul de comite de Dăbâca, titlu care, adăugându-se aceluia de comite al Sibiului, va accentua, din punct de vedere politic, „transilvanizarea” sa⁴⁴. Astfel, comitele Sibiului, funcționar regal a cărui autoritate asupra sașilor era una perfect legitimă, devenea un membru al aparatului administrativ al voievodului, care își putea exercita, de acum, controlul asupra „oaspeților” sibiieni prin intermediul acestuia.

4.3. Rebeliunea săsească (1277-1279)

Pericolul real al permanentizării subordonării comitatului Sibiului față de voievodul Transilvaniei, consecință a presiunilor exercitate asupra acestuia timp de mai mult de un sfert de secol, lămurește cauzele generale ale situației tensionate care a dus la declanșarea rebeliunii săsești din februarie 1277 – evenimentul care a pus capăt definitiv dominației Csákilor asupra Transilvaniei. Cauzele imediate ale implicării sașilor transilvăni în noua fază violentă a conflictului intern din regat, aceea dintre anii 1277 și 1279, trebuie însă căutate în evenimentele legate de disputa pentru succesiunea în scaunul arhiepiscopal de Strigoni, redevenit vacant în 1276, dispută care a prile-

juit reapariția în prim-planul scenei politice ungare a unui personaj extrem de interesant: Nicolaus Kán, pe atunci prepozitul capitolului din Alba Transilvaniei.

Vicecancelar regal (și prepozit al bisericii Transilvaniei) în perioada sept. 1272-febr. 1273⁴⁵, Nicolaus a devenit, în această perioadă, favoritul încă tinerei regine-mamă Elisabeta⁴⁶, implicându-se activ, în această calitate, în intrigile politice de la curtea regală. Personaj ambițios, el a reușit să ocupe, în martie 1273⁴⁷, în pofida opoziției canonicilor și a lipsei pregătirii necesare⁴⁸, scaunul arhiepiscopal de Strigoni, vacant de la moartea arhiepiscopului Filip (dec. 1272). Scandalul declanșat cu acest prilej (în afara legăturilor sale cu regina, Nicolaus a mai fost acuzat de folosirea amenințărilor și presiunilor împotriva canonicilor care se opuneau alegerii lui⁴⁹) a fost prea mare pentru a-i îngădui fostului prepozit de Alba-Iulia să obțină confirmarea papală; pe de altă parte, el pare să nu fi beneficiat de sprijinul nici uneia dintre partidele nobiliare. În consecință, în mai 1273 Nicolaus a pierdut toate funcțiile pe care le deținea (arhiepiscop ales și comite perpetuu de Esztergom, cancelar al regatului și comite de Pilis)⁵⁰ și a intrat, pentru câțiva ani, într-un anonimat complet. În locul său, arhiepiscop de Strigoni a devenit Benedict, fostul prepozit de Arad, a cărui ascensiune fusese sprijinită de gruparea Kőszegi-Gutkeled.

La moartea lui Benedict, în 1276, problema alegerii noului arhiepiscop a provocat o criză politică majoră, care a fost una dintre principalele cauze imediate ale re izbucnirii războiului civil. În acest context s-a produs reafirmarea candidaturii lui Nicolaus Kán, susținut acum de partida Csákilor, cu sprijinul cărora acesta reobținuse, în prealabil, funcția de prepozit al bisericii Transilvaniei⁵¹. Contracandidatul lui Nicolaus Kán era Petru (Péter) Kőszegi, episcopul de Veszprém, susținut, evident, de partida aristocratică ce gravita în jurul familiei sale. Disputa dintre Nicolaus de Transilvania și Petru de Veszprém reprezenta, așadar, transpunerea în plan ecleziastic a conflictului politic care

opunea partidele nobiliare conduse de clanurile Csák și Kőszegi. Nereușindu-se obținerea unei decizii din partea Scaunului pontifical, acest conflict a degenerat, luând forme dintre cele mai violente: unul dintre evenimentele cele mai grave, care i-a scandalizat pe contemporani, s-a produs în vara anului 1276, atunci când palatinul Petru Csák, în dorința sa de a pune piedici candidaturii lui Petru Kőszegi, nu a ezitat să atace și să devasteze catedrala episcopală din Veszprém⁵².

Evenimentele din vara-toamna anului 1276 au constituit factorul declanșator al reacției violente a sașilor transilvăni din iarna care a urmat. În condițiile subordonării prepoziturii Sibiului față de arhiepiscopia de Strigoni, obținerea investiturii de către Nicolaus, candidatul Csákilor, ar fi atras cu siguranță după sine punerea în discuție a independenței acesteia față de episcopia Transilvaniei. Astfel, cvasisubordonarea administrativă a sașilor față de voievod, realizată de Matei Csák prin artificii transformării comitelui de Sibiu dintr-un demnitar al curții regale într-un membru al propriului său anturaj, ar fi fost consolidată prin subordonarea prepoziturii sibiene față de episcopia din Alba-Iulia. Confrunțați cu o asemenea presiune, sașii din Transilvania au optat, firește, pentru soluția rezistenței armate.

La 21 februarie 1277, în duminica *Reminiscere*, sașii din provincia Sibiului, sub conducerea comitelui de Ocna Sibiului, Gaan (*Gyan*), fiul lui Alard, – promotor al unei vendete familiale împotriva episcopului Petru Monoszló, pe care îl considera responsabil pentru asasinarea tatălui său⁵³ –, au atacat prin surprindere orașul episcopal Alba-Iulia, fără a întâmpina nici o rezistență organizată. Locuitorii orașului și-au căutat refugiul în interiorul catedralei episcopale, pe care însă atacatorii nu au ezitat să o ia cu asalt, să o jefuiască și, în cele din urmă, să o incendieze. Potrivit relatărilor contemporane, numărul locuitorilor maghiari pe care sașii i-au lăsat să ardă de vii în interiorul catedralei, după obiceiul tătăresc (*usus tartarica*), s-ar fi ridicat la aproape 2.000. Printre victimele furiei săsești s-au numărat

nu mai puțin de patru arhidiaconi ai bisericii Transilvaniei (între care Agabitus de Alba, Michaelis de Ozd și Bartholomeus de *Kukullu*/Târnava), opt canonici (printre aceștia numărându-se și plebanul capitlului, Racha) și numeroși alți sacerdoți și clerici. Odoarele sfinte ale catedralei, împreună cu numeroase alte valori (*plateis, calices, libros, cruces, vasa, sigilla capituli, indumenta sacerdotalia et omnia ornamenta ipsius ecclesiae*), au fost profanate și jefuite de către învingători. Ofensiva săsească a fost însă departe de a se limita la atacul împotriva Alba-Iuliei. Ea a cuprins, în scurt timp, întreaga Transilvanie, în cursul ei fiind săvârșite numeroase crime, distrugeri și jafuri, care au vizat atât proprietățile episcopului, cât și pe cele ale canonicilor care supraviețuiseră masacrului din *Reminiscere*⁵⁴. Lista proprietăților episcopale distruse sau depopulate în aceste împrejurări, a căror scutire de judecata voievodală va fi reobținută de Petru Monoszló în 1282⁵⁵, cuprindea nu doar proprietăți din comitatele Alba (*Şard*/*Sard*) și Turda (*Sâncraiu*/*villa Sancti Regis*), ci și numeroase altele din comitatul Cluj (*Cluj*/*Clus*⁵⁶, *Gilău*/*Gylo*, *Căpuș*/*Kopus* și *Izvorul Crișului*/*Keresfev*). Ea mai cuprindea, de asemenea, două proprietăți din nord-estul Transilvaniei, – *Herina*/*Herena* și *Domnești*/*Bylok* –, puternic indiciu al participării, alături de sibieni, a sașilor din zona Bistriței la declanșarea acestor tulburări. Sașii au devastat, de asemenea, atât unele proprietăți regale, – între care, inevitabil, acea parte a orașului Alba-Iulia care se afla încă, la data respectivă, în proprietate regală –, cât și o serie de reședințe nobiliare aparținând unor apropiați ai clanului dominator.

Devastarea de către sași a catedralei episcopale din Alba-Iulia nu a fost, fără îndoială, decât un răspuns dat devastării, de către Petru Csák, a catedralei episcopale din Veszprém, eveniment produs cu doar câteva luni înainte. În același timp însă, acțiunea lor a fost, cu certitudine, una îndreptată împotriva partidei Csákilor și a politicii lor de limitare a libertăților săsești și, de asemenea, împotriva candidatului acestora la scaunul arhiepiscopal de Strigoni:

prepozitul capitlului din Alba-Iulia, Nicolaus Kán. Acțiunea sâsească nu a avut, așadar, caracterul unei revolte spon-tane, de reacție furioasă a mulțimii sâsești împotriva abu-zurilor episcopale. Ea a fost o parte componentă a unei acți-uni generale, bine coordonate și organizate, a adversarilor Csákilor din comitatele din estul și nordul Ungariei. Ceilalți protagoniști marcanti ai acestei vaste acțiuni au fost Roland, fiul lui Mark, conducătorul rebeliunii din comitatul Zips, și fostul voievod al Transilvaniei, Nicolaus Geregye.

Nobil de neam german, Roland, fiul lui Mark, dispunea de proprietăți importante și de o influență remarcabilă în comitatul Zips. Comite de Zips încă din timpul domniei lui Ștefan al V-lea, el și-a păstrat această demnitate și în pe-rioda de tulburări de după 1272⁵⁷. Deși asociat al grupării Kőszegi, – apărând chiar, în 1274, în lista de martori ai do-cumentelor regale –, victoria Csákilor din 1274 nu pare să-i fi afectat inițial pozițiile⁵⁸. Dimpotrivă, se pare că Csákii au încercat chiar să îi câștige bunăvoința: în aprilie 1275, familiei sale i-au fost acordate sau confirmate o serie de donații, cele primite personal de Roland fiind situate în chiar orașul Zips⁵⁹. În pofida acestei tentative de apropiere, Roland s-a numărat, în iunie 1275, printre principalii spri-jinitori ai revenirii la putere a partidei Kőszegilor, fiind răs-plătit, în consecință, cu demnitatea de comite de Vasvár⁶⁰, fără ca aceasta să afecteze pozițiile familiei sale în comita-tul Zips⁶¹. Evident, în această situație, Roland a devenit una dintre victimele politice ale restaurației Csákilor (dec. 1275): menționarea, la 9 ianuarie 1276, a unui *magister Gregorius comite de Scepus*⁶² indică imediata înlocuire de către Csáki a unui om care le era, cu siguranță, ostil. Nici o surpriză, așadar, în faptul că în 1277, după mai bine de un an de dizgrație, Roland, fiul lui Mark, s-a numărat printre protagoniștii rebeliunii care urmărea readucerea la putere a clanului Kőszegi. El a inițiat această acțiune în strânsă legătură cu clanul Geregye⁶³, al cărui lider, fostul voievod Nicolaus, deținuse la rândul său, între iunie și decembrie 1275, funcția de jude al curții regale; după

victoria Csákilor, acesta se retrăsese pe vastele sale proprietăți bihorene, protejate de un sistem de fortificații care includea cetăți ca Adrian, Solyomkő sau Palota⁶⁴. În această regiune, clanul Geregye se putea baza pe serviciile unui număr de familii nobiliare afiliate, printre care se numărau, cel puțin, Kata, Mykula și Kany.

Ridicarea generală a adversarilor Csákilor din comitatele nord-estice a cuprins, așadar, potrivit mărturiei diplomei regale din 1285, „ținutul nostru Zips împreună cu *Gyl-nuchbana* și ținutul Nyr, dincolo de Tisa până în părțile Transilvaniei”⁶⁵, efectele sale fiind completate de violenta acțiune săsească care a dat o lovitură necruțătoare dominației Csákilor asupra voievodatului propriu-zis.

Absența momentană a oricărei reacții din partea grupării aristocratice patronate de membrii clanului Csák a fost datorată, în primul rând, insuficienței forțelor acestora și incapacității lor de a face față complexelor provocări cu care erau confrunțați. Într-adevăr, insurecția răsăriteană fusese doar o piesă componentă a unui plan mult mai vast. Ea fusese conjugată cu o nouă intrare în acțiune a Kőszegilor și a principalului lor susținător, inevitabilul Ottokar al II-lea al Boemiei, și, de asemenea, cu o rebeliune a nobilimii din provinciile maritime, care s-a angajat în susținerea candidaturii la tronul Ungariei a unui nepot al regelui Andrei al II-lea, susținut și de către venețieni. Forțele Csákilor au fost angajate, în 1277, împotriva acestor obiective occidentale, considerate, pe bună dreptate, ca fiind prioritare. Datorită puternicei rezistențe întâmpinate în comitatele de la frontiera moravă, în care Csákii dețineau poziții dintre cele mai puternice, conflictul cu Boemia s-a limitat la câteva incursiuni de mică anvergură, încheiate prin confruntări nedecise și, oricum, lipsite de amploare⁶⁶. În schimb, acțiunea desfășurată în Slavonia în sprijinul viitorului rege Andrei al III-lea a reclamat intervenția personală în forță a palatinului Petru Csák, care a reușit să îndepărteze amenințarea și să readucă situația sub control⁶⁷. În pofida acestor succese parțiale, partida Csákilor

a întâmpinat serioase dificultăți în a menține situația sub control. Principalul ei atu a fost constituit de faptul că ea reușise să își mențină controlul asupra capitalei și curții regale: regele Ladislau al IV-lea, ajuns la vârsta care îi permitea preluarea legitimă a prerogativelor suveranității, a prezidat, la 23-30 mai 1277, o congregație generală a regatului pe câmpia de la Rákos, încercând să determine o realiniere a nobilimii de partea sa. În acest context a avut loc cedarea, de către Petru Csák, a demnității de palatin în favoarea lui Dionysius Pec și, de asemenea, instalarea nominală a lui Nicolaus Pok în demnitatea de voievod al Transilvaniei⁶⁸ – demnitate pe care însă, în condițiile date, era departe de a o putea exercita efectiv. În pofida tentativei de a-și asocia câteva familii relativ puternice, această echipă de criză, în cadrul căreia continua să predomină nucleul reprezentat de familiile Csák și Kán, nu putea emite pretenții la dominarea vieții politice a regatului. Ea a fost, de altfel, o coaliție destul de instabilă: în vara anului 1278, ca urmare a presiunilor exercitate de legatul pontifical, Csákii fuseseră, din nou, abandonați de aliații lor de moment, fiind puși în situația de a-și căuta noi aliați și de a face sacrificii importante pentru a-i obține.

4.4. Triumviratul aristocratic din 1278. Transilvania sub dominația clanului Aba (1279-1282)

Alungați din Transilvania de rebeliunea săsească din februarie 1277 și confrunțați, de asemenea, cu grava amenințare externă care venea din partea regelui Boemiei, Ottokar al II-lea Przemysl, Csákii au fost nevoiți să renunțe la o parte a ambițiilor lor politice, arătându-se dispuși să împartă guvernarea regatului cu noul lider al clanului Gutkeled și să renegocieze condițiile mai vechii lor alianțe cu clanul Aba.

Alianța Csákilor cu banul István Gutkeled, devenit lider al familiei sale după moartea fratelui său Joachim (1277), a fost încheiată la 19 iunie 1278 și s-a păstrat, din fericire, în forma sa scrisă. Emis sub garanția regelui Ladislau, a reginei Elisabeta și a episcopilor apropiați partidei Csákilor, acest act prevedea, în esență, restituirea către István Gutkeled a tuturor proprietăților care aparținuseră în trecut banului Joachim (între care se numărau Hațegul și Mehadia) și, de asemenea, ridicarea aceluiași personaj la rangul de jude al curții regale și comite de Moson, cu un stipendiu (*stipendium*) anual de 1.000 de mărci de argint⁶⁹. În aceeași perioadă a fost reînnoită, după toate probabilitățile, și alianța Csákilor cu clanul Aba, al cărui nou lider militar, viitorul palatin Fyntha, repurtase deja o primă victorie asupra rebelilor din comitatul Zips⁷⁰. Conștienți de propria lor incapacitate de a rezolva situația din Transilvania, Csákii au renunțat la această provincie în favoarea clanului aliat, căruia îi revenea însă sarcina dificilă de a o lua efectiv în stăpânire. Cea dintâi urgență care se ridica în fața acestui triumvirat aristocratic era însă reprezentată, în acel moment, de campania din Boemia întreprinsă de regele Ladislau în sprijinul lui Rudolf de Habsburg, scopul acesteia fiind eliminarea unuia dintre cei mai importanți susținători externi ai intrigilor politice care tulburaseră viața politică a Ungariei pe parcursul deceniului al optulea. Într-adevăr, armata ungară care a avut un rol major în obținerea victoriei de la Dürnkrut (Marchfeld) împotriva lui Ottokar al II-lea Przemysl era alcătuită din trei forțe distincte: pe de o parte, cumanii regelui, iar pe de alta, armatele private ale clanurilor Csák și Gutkeled⁷¹, alături de care au fost însă prezenți și oameni aflați în serviciul clanului Aba.

Chiar dacă nu a adus Ungariei alte câștiguri concrete, cu excepția eliminării unui adversar periculos⁷², marea victorie de la Marchfeld (26 august 1278) a reprezentat un moment de turnură în evoluția conflictului civil intern. Lipsit de sprijinul boem, clanul Kőszegi a fost nevoit să abandoneze lupta pentru putere; în aceste condiții, înfrân-

gerea centrelor de rezistență din răsărit a rămas doar o chestiune de timp. Rolul cel mai important în lichidarea acestora a revenit clanului Aba, care a obținut și sprijinul diferitelor elemente locale în curs de afirmare. Astfel, în timp ce forțele clanului Aba erau angajate în lichidarea rebeliunii reizbucnite în comitatele nord-estice în timpul campaniei din Moravia, acționând, foarte probabil, în regiunea Nyrului și în vecinătatea Transilvaniei, operațiunile din Bihor împotriva clanului Geregye au fost desfășurate de către o largă coaliție locală, condusă probabil de episcopul Lodomerius, dar în cadrul căreia rolul cel mai important a fost deținut de apropiații acestuia din familia nobiliară Borșa. Operațiunile din această regiune s-au prelungit, datorită rezistenței acerbe a lui Nicolaus Geregye și a aliaților acestuia, până târziu în toamna anului 1278⁷³, unele dintre centrele rebelilor continuându-și rezistența și pe parcursul anului următor⁷⁴. Ele au avut ca rezultat lichidarea completă a clanului Geregye și împărțirea vasfelor sale proprietăți între învingători: clanurile Borșa și Gutkeled, episcopia Oradiei. Imediat după aceea, în iarna 1278-1279, sub conducerea clanului Aba, forțele reunite ale învingătorilor de pe diferitele teatre de operațiuni din nord-est, întărite cu elemente locale transilvănene, au început asaltul asupra sașilor din provincia Sibiului, conduși de nobilul Gaan (Gyan), fiul lui Alard⁷⁵. Chiar dacă această sângeroasă campanie de represalii, condusă de Fyntha, Petru și Amadé Aba, a fost încheiată, probabil, abia către sfârșitul iernii aceluiași an, în ianuarie 1279 membrii clanului Aba se instalaseră deja în cele mai importante demnități din Transilvania, provincie care devenise noul lor fief: Fyntha Aba, fiul lui David – voievod al Transilvaniei și comite de Solnoc; Petru Aba – *magister agasonum* și comite de Sibiu; Laurențiu Aba, fiul fostului voievod Laurențiu – ban al Severinului⁷⁶.

Spre deosebire de epoca regimului Csák, dominația clanului Aba asupra Transilvaniei a îmbrăcat, așadar, caracterul unei afaceri de familie. Voievodatul devenise, ca urma-

re a acordului din 1278, o proprietate a clanului Aba, care se considera perfect îndreptățit să-l administreze prin intermediul clientelei sale politice și cu metodele pe care le considera cele mai potrivite. În același timp, Fyntha Aba nu a avut nici un moment intenția de a se permanentiza în funcția voievodală. În consecință, el nu a manifestat nici o umbră de interes față de reconstituirea instituției ducatului, chiar dacă, în practică, membrii familiei sale controlau totalitatea unităților sale componente: voievodatul, provincia Sibiului, Banatul Severinului. Dimpotrivă, în scurta perioadă în care a deținut demnitatea voievodală (1279-1280)⁷⁷, Fyntha Aba, împreună cu ceilalți membri marcanți ai familiei sale⁷⁸, nu pare să fi căutat decât să exploateze la maximum această provincie, cu scopul de a obține resursele materiale necesare eliminării din competiția pentru putere a clanurilor Csák și Gutkeled, devenite între timp principalele sale rivale. Este cunoscut faptul că, la 11 mai 1279, Laurențiu Aba vindea comitelui Hench din Rodna posesiunea sa transilvăneană Chintelnic⁷⁹ – redobândită de el cu această ocazie – pentru suma, destul de importantă, de 150 de mărci de argint. Aceeași soartă par s-o fi avut și celelalte proprietăți pe care voievodul Laurențiu le obținuse, în aceleași împrejurări tulburi, în comitatele Dăbâca și Solnoc⁸⁰. Această lichidare a afacerilor transilvane ale clanului indica într-un mod cât se poate de clar faptul că intenția liderilor acestuia era aceea de a arunca resursele financiare obținute în Transilvania în bătălia pentru cucerirea puterii politice. Aceluiași scop i-a răspuns – fapt pe care izvoarele îl indică, de altfel, într-un mod cât se poate de limpede – și expediția organizată de magistrul Georgius Baksa, un alt membru marcant al clientelei politice a clanului Aba, împotriva voievodului oltean Litovoi. Organizată în primele luni ale anului 1279, în paralel cu războiul contra sașilor din Transilvania, expediția împotriva lui Litovoi a avut ca bază de lansare Banatul Severinului, unde Georgius Baksa îndeplinea, foarte probabil, atribuțiile de locțiitor al lui Laurențiu Aba. Succesul militar incontestabil al

acestei campanii – ea s-a încheiat cu uciderea voievodului oltean și cu capturarea fratelui și succesorului acestuia, Barbat – nu a fost însă exploatat de învingători decât din punct de vedere financiar: ei au obținut de la învinși o apreciabilă sumă de bani⁸¹, de care atât vistieria regală, cât și aceea a clanului Aba aveau o atât de mare nevoie.

Un pas important în această direcție a fost făcut către sfârșitul verii anului 1279, când sumele considerabile acumulate de Laurențiu Aba i-au netezit calea către obținerea importante funcții de tezaurar al regatului (*magister tavernicorum*)⁸². Era o primă victorie politică obținută în competiția cu cel mai important clan rival, deținătorul prealabil al respectivei demnități fiind nimeni altul decât Ugrinus Csák. Această schimbare a marcat, de asemenea, sfârșitul costisitoare alianțe politice cu István Gutkeled, cărui i-au fost retrase cu acest prilej funcția de jude al curții regale și atât de împovășătorul stipendiu aferent acesteia⁸³. În aceeași perioadă s-a produs o altă schimbare, la fel de importantă: instalarea în fruntea arhiepiscopiei de Strigoniu a lui Lodomerius, episcopul Oradiei, aliat al clanului Aba în confruntarea cu Nicolaus Geregye și, de asemenea, adversar de ultim moment al Csákilor, care, timp de un an de zile, îi împiedicaseră accesul la scaunul arhiepiscopal⁸⁴. Aceste două mutări nu se puteau face, în împrejurările momentului, decât cu sprijinul legatului papal Filip de Fermo, ale cărui ingerințe în viața politică a Ungariei au avut un rol important în modificarea raporturilor de forțe dintre grupările interne și, fără îndoială, în declanșarea marilor crize ale anilor 1279-1282⁸⁵.

Preluarea completă a puterii de către gruparea Aba s-a realizat însă abia în ultimele luni ale anului 1280, la capătul unei noi etape a războiului civil, în care adversarii acestei grupări au fost István Gutkeled, Akon Geregye și, foarte probabil, Petru și Mattheus Csák. După victoria obținută împotriva acestora, Fyntha Aba (care a preluat funcția de palatin) și ruda sa Laurențiu au ajuns, în 1281, cei mai puternici oameni ai momentului, unici deținători ai unei

puteri politice pe care erau prea puțin dispuși să o împartă cu alți pretendenți⁸⁶. Pentru a-și menține controlul direct asupra Transilvaniei, ei au încredințat demnitatea voievodală unor personaje recrutate din rândurile apropiatilor lor. Astfel, în 1280, este menționat în această funcție Ștefan, fiul comitelui Tekus de Mera⁸⁷, dintr-o familie originară din comitatul Abaújvár⁸⁸. Acesta exercitase, succesiv, funcțiile de *maior plaustorum* și comite de Patak (1273-1275)⁸⁹, comite de Torna (1277)⁹⁰ și, în 1279, ban de *Kulchou* (Kulcsó)⁹¹. Ascensiunea sa fusese una strict condiționată de serviciile aduse clanului Aba și avusese loc doar în interiorul ariei în care se exercita influența acestuia. Deși înzestrat, în 1273, cu o serie de domenii în comitatul Borsod⁹², Ștefan de Mera nu dispunea, cu toate acestea, de anvergura politică, economică și socială reclamată de exercitarea demnității voievodale, pe care a obținut-o, fără îndoială, doar datorită calității sale de familiar al clanului dominator. Ulterior, în cursul aceluiași an 1280, funcția voievodală va reveni unui anume Petru (*Petrus*/*Péter*), fiul lui Dominic⁹³, personaj greu de identificat, dar aparținând, fără îndoială, zonei de influență a aceluiași clan.

Dominația completă a clanului Aba – care, pe lângă faptul că se exercita împotriva tuturor celorlalte grupări politice, adusese cu sine și o restrângere severă a prerogativelor regale – a luat sfârșit în vara anului 1282, răsturnată fiind de valul nemulțumirilor generale. La începutul acelei veri, regele Ladislau, în fruntea unei largi coaliții alcătuite din principalele familii aristocratice, a întreprins o campanie militară împotriva fostului palatin Fyntha, asediind cetățile Patak și Zelench, controlate de acesta⁹⁴. Deși întreruptă de rebeliunea cumană declanșată chiar în timpul acestei expediții, campania a însemnat eliminarea lui Fyntha Aba din viața politică a Ungariei și instaurarea, pentru o scurtă perioadă (cca 1282-1287), a unui sistem de guvernare patronat de rege și bazat pe realizarea unui echilibru între grupările aristocratice.

În pofida faptului că ceilalți membri ai clanului se distanțaseră de rebeliunea palatinului Fyntha, clanul Aba a

fost privit, o vreme, de către rege cu o neîncredere justificată. Singurul care va reuși să reintre în grațiile regale în timpul domniei lui Ladislau al IV-lea a fost Laurențiu Aba, expertul financiar al familiei⁹⁵.

Note

1. Asupra cadrului general al epocii și a principalelor evenimente v., mai recent, Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, New York, 1996, p. 255-271; Szűcs Jenő, *Az utolsó Árpádok*, Budapest, 1993, p. 279-291; Zsoldos Attila, *Az Árpádok és alattvalóik (Magyarország története 1301-ig)*, Budapest, 1997, p. 143-147.
2. Este posibil ca acest personaj să nu fi fost cu totul străin de moartea regelui Ștefan, produsă în împrejurări insuficient elucidate (Simon de Kéza, *Chronicon Hungaricum*, IIR, IV, p. 56; *Annales Praedicatorum Vindobonensium*, MGH, SS, IX, p. 729). Regele petrecuse întreaga vară a anului 1272 în Slavonia (RA 2191-2218), încercând să obțină eliberarea fiului său Ladislau, pe care banul Joachim îl luase ostatic. Revenirea regelui din Slavonia a avut loc abia la mijlocul lunii iulie, cu foarte puțin timp înaintea morții sale (6 august 1272).
3. RA 3737, 2314.
4. Menționat în această calitate între 27 nov. 1272 și aprilie 1273, RA 2329-2355.
5. V. d. ex. RA 3063 (1280), cu text: ... *cum Matheum tunc banum totius Sclauonie, quem subtus castrum Lastruch ad confinia Karintie miseramus...* etc.
6. Unicul nobil transilvănean cunoscut nouă care solicită și obține confirmarea privilegiilor sale în perioada voievodatului său este Nicolaus, fiul lui Chyl din Călnic (*Kalnuk*), ZW 120; DIR 151. Așa cum se poate remarca, personajul în cauză este un nobil sas. Informația ar putea constitui un prim indiciu al suportului acordat de către sași, de la bun început, grupării ostile Csákilor, v. *infra*.
7. În martie 1273, titularul comitatului Sibiului era Ladislau Kán, judele curții regale – RA 2355-2357. Un magistru Paulus, comite de Rodna și Bistrița, rudă sau apropiat al unui alt magistru Paulus, marele-stolnic al curții regale, este menționat la 7 mai 1274 – ZW 124; DIR 169; RA 2499. În același an 1274 (RA 2492, 2543), funcția de comite de Sibiu și Dăbâca revenea fostului ban Alexandru al Severinului.
8. Identificarea acestui *Johanne wayuoda Transsiluano comite de Zonuk* cu János Kőszegi din neamul Heder, – fiul lui Henrik Kőszegi –, comite de Zala până în martie-aprilie 1273, apoi comite de Sopron începând din iunie același an, nu ar trebui să ridice probleme. Menționat ca voievod între 12 și 29 mai 1273 (RA 2362, 2364-8, 2370-2, 2375), el nu a avut, în orice caz, răgazul necesar pentru a-și exercita efectiv funcția.
9. RA 2374, 28 mai 1273.

10. Un act regal din 23 ianuarie 1274 pretinde că regele, regina-mamă și marii baroni ai regatului au încheiat pace – *CD VII/5*, 391 sq.; *RA 2446*. Este, desigur, o reflectare de un optimism exagerat a acestor tentative de mediere, al căror insucces a devenit evident câteva luni mai târziu.
11. După 25 iunie 1274, când Matei Csák emite un document în calitate de voievod al Transilvaniei, – v. *infra* –, Nicolaus Geregye continuă să apară, fără întrerupere, ca deținător al acestei funcții în listele de demnitari până în 25 septembrie 1274 (*RA 2512*, 2514-5, 2517-8, 2521-2, 2524, 2531-7, 2542, 2553-5), în ajunul preluării controlului asupra capitalei de către clanul Csák și aliații lui.
12. *ZW 124-125*; *DIR II*. 170-171; Jakó 328.
13. Ultimul document emis sub mărturia dregătorilor aparținând grupării Kőszegi-Gutkeled poartă data de 25 septembrie, *RA 2555*. În 30 septembrie 1274, *RA 2559*, demnitarii regatului fac deja parte din partida opoziției învingătoare.
14. *RA 2556*, cu text; Egidius e menționat și în textul documentului, ca unul dintre baronii de seamă cu care regele ține sfat. Întreg acest act, în care Csákii încă nu apar, pare să constituie expresia unei încercări disperate a lui Henrik Kőszegi de a ajunge la un compromis cu o aripă mai abordabilă a taberei adverse.
15. Datarea acestei lupte în intervalul 26-29 septembrie 1274 (Szűcs Jenő, *Az utolsó Árpádok*, p. 286-287; Zsoldos Attila, *Az Árpádok és alattvalóik*, p. 227) este improbabilă.
16. *RA 2562*, cu text.
17. Egidius Monoszló deținuse această funcție și în timpul regelui Ștefan, fiind considerat, probabil, un expert în domeniu. Gregorius, celălalt frate al lui Egidius și al episcopului Petru, devenit comite de Vasvár (*comite Castriferrei*, funcție pe care, de asemenea, o deținuse și în timpul lui Ștefan al V-lea) cu prilejul regroupărilor de forțe din mai 1273 (*RA 2362-2556*), a rămas, după această dată, fidel partidei Kőszegi-Gutkeled. După septembrie 1274 el nu va mai ocupa, pentru un timp, nici o funcție publică. Răsturnarea de situație din iunie 1275 îi va aduce, pentru câțeva vreme, funcția relativ minoră de comite de Baranya (*RA 2609*, 2615, 2650), pentru ca revenirea Csákilor la putere, în decembrie același an, să determine retragerea sa din viața politică.
18. Deține această funcție până la 31 decembrie 1274 (*RA 2569*), după care dispare din lista demnitarilor. Din ianuarie 1275, jude al curții regale este Dionysius Pec (*RA 2590*).
19. Între nov. 1274 și 4 iunie 1275, *RA 2562-2602*. Petru Csák, fratele mai mic al lui Matei, este tatăl viitorului palatin Matei Csák, faimosul opozant al lui Carol Robert în primele decenii ale domniei acestuia.
20. Sept. 1274-4 iunie 1275, *RA 2556-2602*. Documentele din 7 sept. 1274, care îl menționează în această funcție, sunt false, *RA 2550-2552*. Apariția lui Ugrinus Csák (fiul lui Pousa) în calitatea de

ban de Severin în interesantul document din sept. 1274 (RA 2556), în care funcția voievodală este ocupată de Egidius Monoszló, poate fi explicată prin evoluția sa din perioada anterioară acestei date: fiind o rudă mai îndepărtată a lui Matei Csák, el s-a aflat inițial în tabăra opusă acestuia, deținând, din 1272, funcția de mare-comis (*magister agasonum*) și comite de Sirmium, RA 2314-2414. Alăturându-se partidei Csákilor în primăvara-vara 1273, el și-a pierdut dregătoriile în toamna aceluiași an. În anii care au urmat, Ugrinus Csák a devenit unul dintre colaboratorii de maximă încredere ai lui Matei, pe care nu l-a părăsit nici în momentele cele mai critice.

21. După 4 iunie 1275, RA 2602, ultimul document în care partida Csákilor își păstrează dregătoriile.
22. Ocupă această demnitate în întreaga primă perioadă a guvernării Csákilor (cca 25 sept. 1274-4 iun. 1275) – RA 2556-2602; după revenirea Csákilor la putere, în decembrie 1275, deține, pentru câteva luni, funcțiile de voievod al Transilvaniei și jude al curții regale. Redevine ban de Severin între cca iulie 1276 și cca febr. 1277 – o singură atestare în această perioadă, RA 2752 – 1276 (probabil sfârșitul anului).
23. Între decembrie 1275 și cca iulie 1276, în perioada în care Ugrinus Csák a avut alte însărcinări. Atestat însă și anterior, la 10 febr. 1275 (HD 405, *DIR* II. 175), în împrejurări încă insuficient clarificate.
24. Sora sa Kata este căsătorită cu Egidius Monoszló, v. Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek*, p. 835.
25. La 8 iulie 1279, într-o (ultimă) perioadă a revenirii Csákilor la putere, de această dată în alianță cu clanurile Aba și Gutkeled, banul Mykud este răsplătit, în numele regelui Ladislau al IV-lea, pentru buna sa purtare („... în vremea tulburărilor din regatul nostru... el nu a săvârșit nici o stricăciune sau pagubă...” – *DIR* II. 213-215; ZW 137-139; Jakó 368. Este vorba, se înțelege, despre o bună purtare față de partida aristocratică aflată atunci la putere.
26. Chiar listele de demnitari ale noului regim, într-o perioadă a dominației politice a adversarilor săi, îi recunosc lui Matei Csák titlul de voievod al Transilvaniei (RA 2604-2652). Fostul voievod Nicolaus Geregye deține, în răstimpul iunie - cca octombrie-noiembrie 1275, funcția de jude al curții regale și comite de Bana (*ibidem*).
27. În primele documente emise după reluarea puterii de către Csáki, Ugrinus este voievod al Transilvaniei (RA 2659-2661, 4-10 dec. 1275). În 10 dec. el va renunța la această funcție în favoarea aceleia de jude al curții regale, v. *infra*.
28. 4 dec. 1275-cca iulie 1276, RA 2659-2711.
29. 4 dec. 1275-1277, RA 2659-2823. Reapare în vara anului 1278, RA 2870.
30. Dec. 1275-febr.-mart. 1276, RA 2662-2691, după care devine voievod până în vara lui 1276, când își va relua vechea poziție de ban al Severinului.

31. Atestările efective ale lui Ladislau Kán sunt cuprinse între 10 dec. 1275 și 9 ian. 1276, RA 2662-2687. Dar succesorul lui Ladislau, Ugrinus Csák, deținea încă, la 2 febr. 1276, funcția de jude al curții regale, RA 2691.
32. Probabil în iunie-iulie, RA 2710-2711.
33. 1274, iun. 25, DIR II. 170-171, Teutsch-Firnhaber, 102-103, Jakó 328; 1276, sept. 14, DIR II. 183-184, Teutsch-Firnhaber 1, 110, Jakó 346.
34. ZW 127 (1275); DIR II. 174-175 (1275); Jakó 339 propune datarea 1275, după dec. 10, pe baza listei martorilor. Din chiar textul documentului reiese importanța pe care regele Ștefan o acordase Clujului, pe care îl colonizase cu oaspeți germani, încercând să îl readucă la prosperitatea din perioada anterioară invaziei mongole, fapt care ridică anumite semne de întrebare asupra motivelor care l-ar fi determinat să doneze ulterior această localitate. Documentul nu precizează, de asemenea, împrejurările în care s-ar fi produs donația; el sugerează că ea ar fi fost făcută cu puțin timp înaintea morții sale, numai astfel putându-se explica lipsa timpului necesar alcătuirii actelor. Însă, cunoscut fiind faptul că moartea regelui a fost una cu totul neașteptată, urmare a unei afecțiuni misterioase care a evoluat extrem de rapid, întreaga istorie a donației verbale pare neverosimilă; chiar dacă ea ar fi fost reală, este puțin probabil că episcopul ar fi putut obține, în alte condiții, confirmarea ei.
35. CD 5/2. 371-372; HD 409; Jakó 348.
36. Care obține, la rândul său, în 1276, confirmarea ocnei sale de sare din Turda, donată de Ștefan al V-lea – Teutsch-Firnhaber 109-110; DIR II. 182-183; Jakó 346; confirmarea voievodului Matei Csák la 14 sept. același an – Teutsch-Firnhaber 110; DIR II. 183-184; Jakó 346. De asemenea, confirmarea proprietăților transilvănene ale arhiepiscopiei de Strigoniu făcută de rege la 9 aug. 1276 – Teutsch-Firnhaber 108-109; DIR II. 181-182; Jakó 344.
37. CD 5/2. 370-371; DIR II. 180; Jakó 341.
38. Jakó 332: *Nos M. wayuoda Transsilvanus et comes de Zonuk, P. episcopus Transsilvanus, Alexander comes Zebenienensis et Mykud banus comes de Doboka damus pro memoria etc.*
39. *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis, I (1103-1276)*, Budapest, 1896, p. 163.
40. Jakó 351, cu text.
41. DIR II. 193-195; Jakó 352.
42. Ban al Severinului în 1268 (DIR II. 101-103; Jakó 268), când este răsplătit de Ștefan al V-lea cu proprietăți în comitatul Sătmăr pentru impresionantele sale merite militare. Cea mai mare parte a proprietăților sale par a se fi aflat în împrejurimile Budei, v. DIR II. 173, și ele trebuie să fi fost destul de importante din moment ce îi permisese să echipeze un detașament propriu, pe care îl condusese cu succes în campania din „Grecia”. Prima mențiune în calitate de comite de Sibiu la 26 aprilie 1274, urmată de altele în august și septembrie același an (ZW 124, 126, 127).

43. Jakó 332, cu text.
44. 1275 – DIR II. 173.
45. RA 2314-2350.
46. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 258.
47. RA 2355, 29 mart. 1273: *venerabili viro Nycolao sancte Strigoniensis ecclesie electo, perpetuo comite loci eiusdem, aule nostre cancellario*.
48. El nu beneficia de o pregătire adecvată în dreptul canonic, pe care candidații la demnitățile ecleziastice era de așteptat să o posede. De altfel, după scandalurile provocate de alegerile arhiepiscopale din anii '70, capitolul 40 al „constituției” sinodale de la Buda (1279) va condiționa în mod expres accesul la gradele superioare ale ierarhiei ecleziastice, începând cu funcția de arhidiacon, de studierea, timp de cel puțin trei ani, a dreptului canonic – v. Ș. Turcuș, *Sinodul general de la Buda (1279)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 56-57, 176-177, 230-231.
49. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 258-259.
50. Ultima sa menționare ca titular al acestor demnități, la 26 mai 1273, RA 2367.
51. RA 2718, 2750.
52. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 260-262; Békefi R., *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*, Budapest, 1910, p. 160 sq. Nu există încă o unanimitate de opinii în privința datării acestui eveniment. Kristó Gyula, Csák Máté, Budapest, 1986, p. 48, îl datează în vara anului 1276. Pentru Szűcs Jenő, *Az utolsó Árpádok*, p. 288, acesta s-ar fi produs în anul 1275, în timp ce Zsoldos Attila, *Az Árpádok és alattvalóik*, p. 227, consideră că el ar fi avut loc în martie 1276.
53. DIR III. 114-115; ZW 255-256; *Acta Gentilis*, 208-210.
54. Jakó 351.
55. DIR II. 239-240; ZW 142-143; Jakó 391.
56. V. și Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 177.
57. RA 2333, 2510, 2518, 2599, 2650.
58. *Comite Scepusiensis* la 21 mai 1275, dar nu în lista martorilor, RA 2599.
59. RA 2596; CD V/2. 238.
60. RA 2604-2623.
61. La 27 sept. 1275 el re apare, de altfel, în calitate de comite de Zips – RA 2650.
62. RA 2687. Este vorba, după toate probabilitățile, de viitorul asociat al lui Roland în rebeliunea din 1277.
63. RA 2785, 2900; CD V/2. 248.
64. Györffy, I., 591, 661-662, 650.
65. *terram nostram Scepusiensem, unacum Gylnuchbana et terram Nyr ultra partem de Tyzael usque ad partem Transsilvanam*, DIR II. 271-273; Jakó 406.
66. RA 2813.
67. RA 2785, 2803.
68. RA 2823, 2825.

69. CD V/2. 447-449; RA 2870; Jakó 359.
70. DIR II. 271-273; HD 452-459.
71. A. Küsternig, *Probleme um die Kämpfe zwischen Rudolf und Ottokar und die Schlacht bei Dürnkrut am 26. August 1278*, în *Jahrbuch des Vereins für Landeskunde*, 44-45, 1978-1979, p. 226-311; A. Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians*, p. 70-73.
72. Simon de Kéza vedea în această victorie o soluționare de către tânărul rege Ladislau a mai vechii rivalități care îl opusese pe Ottokar al II-lea tatălui său – *Chronicon Hungaricum*, IIR, IV, p. 57-58.
73. La 1 septembrie 1278 ostilitățile din Bihor erau în plină desfășurare, printre noii adversari ai clanului Geregye numărându-se, ca urmare a acordului din 19 iunie, și Petru, fiul lui Durugh din neamul Gutkeled – DIR II. 195-196.
74. La 30 ianuarie 1279, Nicolaus Geregye și fratele său Gregen fuseseră nu demult timp învinși, dar servientul acestora, Thoma de Kány, își continua rezistența în cetatea Palota – DIR II. 201-203; Wenzel XII. 250-253.
75. Este cât se poate de sigur că această campanie împotriva sașilor a avut loc abia după încheierea aceleia din Bihor. Un anume comite Nicolaus, nobil din Nyr, care condusese asediul cetății Adrian, deținută de Nicolaus Geregye și de frații lui, și-a găsit moartea – ulterior, desigur! – în războiul din Transilvania împotriva lui Gyan, fiul lui Alard (CD V/3. 258-261; DIR II. 254-255). În legătură cu participarea la această campanie a unor iobagi ai cetății Borsod – Wenzel IX. 330-331, rezumat în DIR II. 242. În context, evenimentul e menționat după campania din Boemia. Unul dintre nobilii transilvani care și-au găsit sfârșitul în această expediție a fost comitele Andreas de Gyogh (Geoagiul de Sus / Stremț) – DIR II. 228.
76. Wenzel XII. 250; RA 2942; DIR II. 201.
77. Atestări documentare între 30 ianuarie 1279 (RA 2942) și 19 iulie 1280 (RA 3056).
78. Laurențiu Aba, ban al Severinului între ianuarie și cca august 1279 (RA 2942-2985). Petru Aba, comite de Sibiu în ianuarie-martie 1279 (RA 2942, 2946). În cursul anului 1279 el renunță la aceasta funcție în favoarea fratelui mai mic al voievodului Fyntha, Amadé (*Omodeus*) Aba, care va rămâne titularul acesteia și în 1280 – RA 3019; DIR II. 227.
79. *Kendteluk* – ZW 136-137; CD V/2. 547-548; DIR II. 204; Jakó 366.
80. *Sofalua, Zereth, Monyoros, Arukalia* (comitatul Dăbâca), *Kuzepfolua* (comitatul Solnoc), v. Jakó 194.
81. *super quem nos non modicam quantitatem pecunie fecimus extorquere, et sic per eiusdem magistri Georgii servitium tributum nostrum in partibus eisdem nobis fuit restauratum* – Jakó 406.
82. RA 3019, a doua jumătate a anului 1279.
83. În iulie-august 1279, ultima sa mențiune în calitatea de jude al curții regale – RA 2985. După o lungă vacanță, postul va fi ocupat, în 1280, de Petru Aba – RA 3056.

84. Cea dintâi mențiune a lui Lodomerius în calitatea de arhiepiscop de Strigoni (1278, RA 2875) este urmată de o perioadă în care scaunul arhiepiscopal a fost din nou declarat vacant (ian.-mart. 1279 – RA 2942, 2946), perioadă care coincide exact cu criza rapoarturilor dintre rege și legatul papal și, de asemenea, cu reafirmarea candidaturii lui Nicolaus Kán, favorit al reginei Elisabeta și apropiat al Csákilor. Abia în vara 1279, după moartea contracandidatului său, Lodomerius obține interimatul arhiepiscopiei (RA 2981), titularizarea sa definitivă fiind obținută abia în cursul anului următor (RA 3056).
85. Pentru cea mai recentă analiză a activității lui Filip de Fermo, efectuată din perspectiva politicii pontificale în spațiul central-european, v. Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii*, p. 121-127; idem, *Sinodul general de la Buda*, p. 41-46.
86. Într-un act din 1281, Fyntha și Laurențiu Aba sunt singurii care apar în lista demnitarilor regali – RA 3113, cu text (*Laurentio magistro tawarnicorum nostrorum, Phinta palatino et aliis quampluribus comitatus regni tenentibus et honores*).
87. Stephanus/István – DIR II. 224-225; *Gróf Sztáray család oklevéltára*, I, Budapest, 1887, p. 24.
88. Györffy, I, 78, 109, 118.
89. *maior plaustorum domini regis* (mai-marele carelor regale) – RA 2415, 2676.
90. RA 2798-2800.
91. RA 3019 – dec. 1279.
92. RA 2415.
93. RA 3059-3060.
94. Pentru datarea acestei campanii, v. Zsoldos A., *Téténytől a Hód-tóig (Az 1279 és 1282 közötti politikátörténetének vázlata)*, în TSzl, 39, 1/1997, p. 69-98.
95. *Magister tavernicorum* și comite de Sáros în ianuarie-septembrie 1285 (RA 3348-3385).

CAPITOLUL 5

Regnum Transilvanum.

Afirmarea regimului congregațional

5.1. Voievodatul lui Roland Borșa

Nobilii din neamul Borșa, pe care victoria asupra fiilor lui Nicolaus Geregye îi transformase în adevărații stăpâniitori ai comitatelor dintre Tisa, Mureș și hotarele Transilvaniei, nu făceau parte din rândurile vechii aristocrații de sânge a Regatului Maghiar¹. Până în preajma anului 1280, nici unul dintre reprezentanții acestui neam nu exercitase vreo demnitate politică semnificativă; după 1320, înfrânți în rebeliunea împotriva lui Carol Robert, ei vor fi aproape cu totul eliminați din primul plan al vieții politice a Ungariei medievale, reintrând în anonimatul pe care îl părăsiseră pentru doar patru decenii. Explicația acestei stări de lucruri ar putea fi căutată, după toate probabilitățile, în ascendența etnică nemaghiară a neamului Borșa, neam care aparținea fie păturii conducătoare locale din perioada anterioară cuceririi maghiare, fie însoțitorilor cuceritorilor maghiari din preajma anului 900². În orice caz, dintre cele două ramuri mai importante ale neamului Borșa, aceea din Transilvania – ale cărei proprietăți s-au dezvoltat pornind de la un nucleu situat pe văile Borșei și Lonei, în comitatul Dăbâca – avea vechimea cea mai mare. Dispersia și fragmentarea acestor domenii³ constituie indicii ale unor diviziuni succesoriale repetate de-a lungul multor generații. În disputa sa din 1306 cu membrii neamului Kőkenyes-Radnót asupra posesiunii Pâglișa (*Puklutheluky*), situată în imediata apropiere a cetății Dăbâca, Ladislau Borșa susținea că drepturile sale asupra acesteia

datează *ab antiquo*, deși nu a reușit, aparent, să aducă în sprijinul acestei afirmații mărturia vreunui act scris⁴. În pofida acestei scăderi, drepturile sale asupra localității au fost considerate de congregația nobiliară a Transilvaniei ca fiind echivalente acelorora invocate de către fiii banului Mykud, disputa fiind rezolvată printr-un duel judiciar în care reprezentanții lui Ladislau Borșa au avut câștig de cauză⁵. În ceea ce privește ramura bihoreană a neamului Borșa, aceasta a intrat, la o dată care nu poate fi precizată, în posesia unor proprietăți situate în regiunea compact românească de pe cursul superior al Crișului Negru. Nucleul acestora se afla, după toate probabilitățile, la Sânnicolau de Beiuș, unde cercetările arheologice efectuate în perioada 1971-1982 au identificat vestigiile unei reședințe nobiliare a cărei origine a putut fi datată în a doua jumătate a secolului al XI-lea⁶. În aceste condiții, neobișnuit de rapida ascensiune a ramurii bihorene a neamului Borșa până la cele mai înalte trepte ale ierarhiei politice a Regatului Maghiar își poate găsi explicația doar în conjunctura favorabilă din preajma anului 1280, ea fiind datorată sprijinului de care familia comitelui Toma s-a bucurat din partea a două dintre personalitățile eminente ale momentului: arhiepiscopul Lodomerius și regele Ladislau al IV-lea.

Indestructibila alianță dintre neamul Borșa și episcopul de Oradea, Lodomerius, adevărată cheie a victoriei împotriva clanului Geregye, era bazată pe relații al căror conținut real este astăzi dificil de reconstituit. Nu este lipsit de interes să observăm că nucleul domeniilor bihorene ale neamului Borșa era localizat în „Țara Beiușului“, regiune cu un habitat dens și omogen românesc, în care, la mijlocul secolului al XIII-lea, episcopia orădeană primise donații însemnate din partea coroanei maghiare⁷. Este posibil ca, în împrejurările tulburi care au urmat instalării sale în scaunul episcopal bihorean (1266), Lodomerius, om de încredere al lui Ștefan al V-lea, să fi apelat la sprijinul fiilor comitelui Toma Borșa împotriva lui Paul Geregye și a urmașilor acestuia, care făceau parte din partida adversă. În perioada tulbure de după 1272, frații Borșa au ridicat

cetatea Șoimi, care, împreună cu cetatea episcopală Feniș, reprezenta cel mai puternic centru de rezistență împotriva regimului de dominație instituit în Bihor de către clanul Geregye și aliații acestuia. Victoria asupra familiei Geregye i-a transformat pe fiii comitelui Toma în principalii beneficiari ai împărțirii domeniilor acesteia, fapt care le va oferi resursele materiale necesare pentru spectaculoasa ascensiune din deceniile care au urmat. Alături de cetățile Valcău și Piatra Șoimului, obținute cu această ocazie, frații Borșa au intrat, probabil în aceeași perioadă, și în posesia cetății regale de la Adrian⁸. Prin extinderea controlului lor asupra tuturor acestor cetăți și domenii, familia Borșa a intrat, pe neașteptate, în posesia unui vast domeniu, masiv și compact, ale cărui resurse militare și economice o ridicau la nivelul celor mai puternice familii aristocratice ale Regatului Ungariei. Ea devenea, în acest fel, un aliat încă și mai atractiv și necesar pentru ambițiosul Lodomerius, care, cu sprijinul cardinalului Filip de Fermo, a reușit să obțină, în 1279, cea mai importantă poziție în ierarhia ecleziastică a Regatului Ungariei: aceea de arhiepiscop de Strigoniu.

La rândul său, regele Ladislau al IV-lea a ajuns să aprecieze, în 1281-1282, sprijinul pe care neamul Borșa i-l putea oferi în tentativa sa de răsturnare a dominației împovăraătoare a clanului Aba și de stabilire a mult doritului echilibru între grupările aristocratice. Dacă până în anii 1278-1279 cumanii îi oferiseră regelui suportul militar necesar pentru menținerea unei anumite independențe față de facțiunile aristocratice, măsurile adoptate împotriva acestora în urma presiunilor legatului pontifical avuseseră drept rezultat ruperea legăturilor dintre cumani și curtea regală și acapararea tuturor pârgھیilor importante ale puterii politice de către reprezentanții clanului Aba. Pentru înălțurarea acestora, Ladislau a apelat la serviciile familiei Borșa, care, ridicată fiind din rândurile nobilimii mijlocii și înzestrată de rege cu domenii și privilegii, părea să constituie o candidată ideală la rolul de aliată a regelui în eforturile sale de a se elibera de sub tutela baronilor.

Acestea au fost condițiile în care a avut loc numirea lui Roland Borșa, cel mai mare dintre fiii comitelui Toma, în funcția de voievod al Transilvaniei. Detaliile acțiunii împotriva clanului Aba fuseseră stabilite, după toate probabilitățile, încă din iarna 1281-1282, în care regele Ladislau s-a aflat – inclusiv în timpul sărbătorii Crăciunului – la Oradea⁹. Numirea lui Roland a avut loc, foarte probabil, cu puțin timp înaintea primei sale atestări în această funcție (19 mai 1282). Este însă evident că, în aceste condiții, ea nu putea să coincidă cu instalarea sa efectivă într-o provincie care se afla încă, în acel moment, sub controlul clanului Aba și pe care noul voievod avea tocmai misiunea de a o readuce sub controlul regal. Este greu de spus dacă Roland Borșa a avut, într-adevăr, răgazul necesar pentru a-și impune autoritatea în comitatele de la răsărit de Piatra Craiului. Dacă a făcut-o, acest lucru s-a putut întâmpla doar în intervalul aprilie-iunie 1282. În aceeași perioadă ar trebui datate însă și o serie de confruntări armate în Bihor, purtate împotriva lui Akon Geregye, cel mai important aliat local al clanului Aba, în desfășurarea cărora frații Borșa au jucat un rol major¹⁰. Dramaticele evenimente din vara și toamna aceluiași an nu i-au mai lăsat lui Roland Borșa răgazul necesar pentru a întreprinde o acțiune în Transilvania. În iulie-august 1282¹¹, regele a declanșat marile asalt împotriva cetăților Szalánc și Patak, campanie la a cărei desfășurare prezența oastei bihorene a fraților Borșa a fost cu siguranță reclamată. Dar, în momentul în care expediția împotriva lui Fyntha Aba era pe punctul de a fi încheiată, a izbucnit, pe neașteptate, marea rebeliune cumană. Pentru a răspunde acestei noi provocări, regele Ladislau s-a îndreptat cu toate forțele spre sud, angajând marea bătălie de la lacul Hód¹². Roland Borșa a avut, cu această ocazie, o contribuție decisivă în obținerea victoriei¹³.

În pofida rolului pe care îl jucase în conspirația regală împotriva lui Fyntha Aba și a aportului său la victoria împotriva cumanilor, Roland Borșa nu a putut fi menționat în demnitatea voievodală datorită noului curs politic

pe care regele Ladislau a fost obligat să îl adopte ca urmare a dramaticelor evenimente din agitatul an 1282. Victoria de la lacul Hód fusese obținută de către rege cu concursul cvasitotalității facțiunilor aristocratice și a nobilimii maghiare. Ea a fost urmată de o congregație generală a regatului, desfășurată la Szeged, între 24 și 26 octombrie¹⁴, în cadrul căreia regele, aflat în urmărirea mai vechiului său proiect de instaurare a echilibrului între partide, a fost nevoit să facă o serie de concesii înaltei aristocrații. Matei Csák era reinstalat, cu această ocazie, în funcția de mare-palatin, Petru Aba devenea vistiernic, iar Petru Tétény – ban al Slavoniei¹⁵. Asemenea concesii reprezentau, pentru regele Ladislau, o renunțare temporară la tentativa sa de impunere a unei formule de guvernare proprii, încadrate exclusiv cu susținătorii săi, în cadrul căreia frații Borșa ar fi urmat, fără îndoială, să dețină funcții dintre cele mai importante. La Szeged însă, Roland Borșa, handicapat de proveniența sa din pătura mijlocie a nobilimii și de apartenența sa la facțiunea regală, nu a reușit să își facă recunoscută intrarea în rândurile baronilor regatului, el numărându-se printre „sacrificații” politici ai noului regim. Demnitatea voievodală a fost preluată, în aceste condiții, de un reprezentant al vechii aristocrații de sânge, Apor (*Opour*) din neamul Pec. Cu toate că proprietățile familiei sale erau situate, cu precădere, în comitatele din vestul regatului, Apor Pec avea meritul de a se fi numărat, la rândul său, printre protagoniștii confruntărilor militare ale epocii; în același timp, fratele său Gregorius participase la campaniile balcanice ale lui Ștefan al V-lea¹⁶.

Apor Pec a exercitat efectiv funcția voievodală de-a lungul întregului an 1283 și, foarte probabil, al primei părți a anului 1284, fără ca izvoarele să ne ofere prea multe date asupra activității sale¹⁷. După toate probabilitățile, a fost vorba, și de această dată, despre o exercitare a funcției de la distanță și de instituirea unui regim de exploatare economică a acestei provincii în interesul aristocrației maghiare. Lipsit de proprietăți în Transilvania, neamul Pec nu a manifestat, de altfel, niciodată vreun interes special le-

gat de aceasta. Se pare însă că, profitând de anarhia politică din regat, membrii neamului aliat Rátót au reușit, în această perioadă, să își extindă, provizoriu, controlul asupra întinselor domenii regale Ciceu (*Chycho*) și Reteag (*Rethteg*), situate în comitatul Solnoc¹⁸.

Alianța politică care îl impusese pe Apor Pec în funcția voievodală a intrat într-un proces de disoluție o dată cu moartea lui Matei Csák (1283). Contestarea regimului a venit, din nou, din partea clanului Heder, împotriva căruia regele Ladislau a întreprins chiar o expediție militară la începutul anului 1284¹⁹. Insuccesul acesteia, criza politică din regat și influența politică în creștere a arhiepiscopului Lodomerius l-au determinat însă pe rege ca, în vara anului 1284, să instituie o nouă formulă de guvernare, în cadrul căreia principalele demnități ale curții regale reveneau membrilor clanurilor Heder (Nicolaus Kőszegi – palatin, Ivan Kőszegi – ban al Slavoniei²⁰) și Aba (Amadé – jude al curții regale, Laurențiu – vistiernic²¹). Doi dintre reprezentanții neamului Borșa au obținut în sfârșit, cu această ocazie, poziții dintre cele mai importante. Astfel, în timp ce Roland Borșa era reinstalat în funcția de voievod al Transilvaniei și comite de Solnoc, fratele său Iacob (Kopasz) devenea mare-comis (*magister agasonum*) și comite de Borsod²².

Abia în această formulă, care a rezistat până în 1286, controlul lui Roland Borșa asupra Transilvaniei a avut șansa de a deveni unul efectiv. Însă, la 1 august 1284, deși redevenit titular al funcției voievodale, Roland Borșa prezida, alături de episcopul Oradiei, o congregație a nobililor din comitatul Bihor însărcinată cu misiunea de reformare a sistemului vamal²³. Abia la 21 decembrie 1284 vom avea cea dintâi atestare a prezenței sale în Transilvania: cu această ocazie, aflat la Dej, voievodul le acorda oaspeților din această localitate o confirmare a privilegiului regal din 1279²⁴ – privilegiu care le fusese, de altfel, confirmat, în cursul anului precedent, și de către voievodul Apor Pec. Însă, la mai puțin de o lună după această dată, Roland Borșa a fost nevoit să își suspende activitățile politice și

administrative și să își pună din nou în valoare capacitățile militare pentru a face față unei provocări majore: invazia tătarilor conduși de Nogai și Tula Buga.

5.2. Invazia mongolă din 1285

Invazia mongolă din 1285 a fost, foarte probabil, o consecință directă a rebeliunii cumane din 1282²⁵. Alungați din Ungaria și urmăriți de regele Ladislau până „dincolo de munți, la hotarele tătarilor, pe care nu le mai călcase nici unul dintre predecesorii” săi²⁶, cumanii și-au oferit serviciile lui Nogai, hanul mongol de la Dunărea de Jos, determinându-l să întreprindă o acțiune de amploare împotriva unui regat pe care aparențele îl arătau lipsit de capacitatea de a reacționa²⁷. Asemeni bunicului său Bela al IV-lea, Ladislau Cumanul a fost considerat, de către nobili, răspunzător pentru declanșarea invaziei, datorită legăturilor pe care le întreținuse cu cumanii. Nu au lipsit, în anii care au urmat, nici vocile care îl acuzau pe Ladislau că ar fi fost el însuși acela care i-a chemat în țară pe invadatori²⁸. Traseele invaziei din 1285 par să nu fi fost mult diferite de acelea urmate de Batu și Kadan, cu patru decenii mai devreme. Astfel, în timp ce Tula Buga, însoțit de cnejii ruși și de trupe lituaniene, a pătruns în Ungaria cel mai probabil prin pasul Verecke²⁹, a doua grupare mongolă, aflată sub comanda lui Nogai, a traversat Carpații în zona Brașovului și a intrat în Transilvania³⁰. A existat însă, cu certitudine, și a treia cale de pătrundere, care reconstitua traseul surprinzător urmat de Kadan, în 1241, către regiunile centrale ale regatului. Nu ar putea fi explicată în alt fel amploarea distrugerilor săvârșite de tătari în zona Bistriței și în Transilvania de Nord.

Pentru amplificarea efectului-surpriză, invazia a fost declanșată în toiul iernii, la mijlocul lunii ianuarie³¹, fapt care explică atât dificultățile întâmpinate de mongoli în traversarea lanțului carpat, cât și condițiile climaterice cu

totul nefavorabile în care s-au desfășurat mai cu seamă operațiunile lor din Transilvania³².

Caracterul surprinzător al invaziei l-a pus, într-adevăr, pe regele Ladislau în imposibilitatea de a reuni în timp util suficiente forțe pentru a putea angaja o confruntare decisivă cu invadatorii. Această carență a fost însă suplinită, cu un succes neașteptat, de către puternicele forțe armate aflate în serviciul facțiunilor senioriale; în condițiile anarhiei din regat și ale obișnuinței pe care o căpătaseră baronii de a rezolva diferendele dintre ei pe calea armelor, aceste oștiri nobiliare locale își dezvoltaseră o remarcabilă capacitate de mobilizare, care nu ținea seama de anotimp, și, de asemenea, o consistentă și îndelungată experiență în arta războiului. Asemenea detașamente nobiliare, aflate sub conducerea lui Roland Borșa, Amadé Aba, Georgius Baksa, Petru de Sáros și a altor nobili din răsăritul regatului, le-au administrat invadatorilor o serie de lovituri necruțătoare, care au dus la dispersarea unui mare număr de cete ale acestora și la eliberarea din captivitate a celei mai mari părți a prizonierilor luați de mongoli³³. Astfel, deși invadatorii au reușit să ajungă, în prima fază a asaltului, până la Pesta³⁴, devastările produse de aceștia în comitatele din centrul și nordul Ungariei, chiar dacă importante, nu au fost nicidecum ireparabile.

În Transilvania, zonele cele mai afectate au fost cele din nordul provinciei, probă sigură a faptului că unul dintre corpurile de invazie mongole folosise acest traseu în înaintarea sa către centrul Ungariei. Astfel, distrugerii cauzate de invazia din 1285 au fost semnalate la Bistrița³⁵, Ocna Dejului³⁶, Cluj-Mănăstur³⁷, Turda și Ocnele Turzii³⁸, Rimetea Trascăului³⁹ etc. În pofida numărului relativ mare al acestor mențiuni, devastările provocate de mongoli au fost și aici semnificative, dar nu catastrofale, iar rezistența întâmpinată de invadatori a fost una deosebit de înverșunată. Noile tipuri de fortificații apărute în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, care făcuseră proba rezistenței lor în cursul numeroaselor războaie civile și conflicte locale din perioada de după 1262, s-au dovedit a fi nu mai puțin perfor-

mente și în fața invadatorilor mongoli. Astfel, cetatea Trascăului, apărată de secuii din scaunul Arieșului, a rezistat tuturor asalturilor la care a fost supusă⁴⁰. Mai mult decât atât: organizând o ambuscadă împotriva tătarilor, secuii de pe Arieș au reușit să elibereze mai bine de o mie de oameni din robia acestora⁴¹. Singura cetate care a fost cu certitudine cucerită și distrusă de mongoli a fost aceea a banului Mykud, situată pe Valea Arieșului. O excepție perfect explicabilă: această cetate nu era, de fapt, decât vechiul castru regal al Turzii⁴²; îmbunătățirile aduse acestuia de către noul său proprietar se vor fi dovedit cu siguranță, ca și în alte cazuri similare, cu totul insuficiente. În ceea ce privește însă cetățile aparținând noii generații de fortificații, nici una dintre acestea nu a cedat – potrivit informațiilor directe sau indirecte de care dispunem – în fața presiunii mongole. Pe un alt teatru de operațiuni, acela din sudul și răsăritul Transilvaniei, secuii, românii și sașii au blocat cu succes, în faza inițială a invaziei, căile de pătrundere ale invadatorilor⁴³. În timpul retragerii acestora, profitând și de intemperii produse de venirea primăverii, ei le-au administrat o serie de lovituri necruțătoare, care par să fi provocat în rândurile mongolilor o degringoladă generală⁴⁴. Astfel, datorită excepționalei capacități de mobilizare a nobilimii și forțelor locale din răsăritul regatului și, nu în ultimul rând, remarcabilei combativități de care au dat dovadă transilvănenii, retragerea mongolilor a fost pe punctul de a se transforma într-o înfrângere completă.

În comparație cu dezastrul provocat în Regatul Ungariei de marea invazie din 1241-1242, consecințele pe termen lung ale invaziei din 1285 au fost aproape neglijabile. Nu au mai fost înregistrate, cu această ocazie, fenomene din categoria pustiirilor sau disparițiilor de localități, încetării temporare a activității unor centre economice importante, foametei sau depopulării unor domenii. Funcționarea normală a instituțiilor regatului, fie ele laice sau ecleziastice, nu a fost pusă nici un moment sub semnul întrebării. Nu a fost consemnată dispariția nici unuia dintre demnitarii sau funcționarii regali, a nici unuia dintre membrii familii-

lor aristocratice sau nobiliare mai importante. Din acest punct de vedere, invazia a reprezentat, cu certitudine, o lovitură în gol. Mongolii s-au dovedit, de această dată, incapabili să cucerească cetăți și să străpungă sisteme de fortificații; departe de a mai organiza ei înșiși ambuscade, au fost în repetate rânduri victimele lor. Consecință a hărțuirii permanente la care au fost supuși din partea forțelor locale, retragerea lor precipitată s-a datorat, fără îndoială, incapacității de a face față unei confruntări cu oastea pe care regele Ladislau o aduna, în acest timp, pe malul apusean al Dunării.

În aceste condiții, interpretarea acestei retrageri precipitate ca fiind un „succes politic incontestabil”⁴⁵ al lui Nogai devine dificil de susținut. În realitate, invazia din 1285 a reprezentat pentru mongoli un semieșec care s-ar fi putut cu ușurință transforma într-o catastrofă⁴⁶. Chiar dacă acceptăm mărturia lui Salimbene, potrivit căreia retragerea lui Nogai ar fi fost datorată unei „păci” încheiate între acesta și regele Ladislau⁴⁷, nimic nu ne poate face să uităm că evenimentele din ianuarie-martie 1285 au constituit ultima invazie de mare anvergură întreprinsă de mongoli asupra Ungariei și, în același timp, ultima tentativă venită din direcția stepei de a pune sub semnul întrebării existența acesteia ca stat. Rezultatul nedecis al acestei confruntări, asociat cu incapacitatea regelui Ladislau de a specula retragerea lui Nogai din perspectiva politicii externe, a constituit un factor care le-a îngăduit, într-adevăr, mongolilor să își consolideze dominația în Balcani și în teritoriile extracarpatiche. După această dată însă, ambele tabere se vor arăta extrem de prudente în a-și mai încălca reciproc teritoriile, constatarea restabilirii echilibrului de forțe determinându-le să se abțină de la acțiuni de amploare.

Invazia din 1285 a reprezentat însă, fără îndoială, un insucces personal pentru regele Ladislau, care a ratat șansa de a juca un rol decisiv într-un moment de cumpănă al istoriei regatului. Lui i se poate imputa, fără îndoială, faptul de a nu fi știut să transforme degringolada lui Nogai într-o victorie personală și de a nu fi reușit – așa cum o fă-

cuse totuși la Marchfeld și la lacul Hód – să mobilizeze, o dată în plus, forțele armate ale baronilor și ale nobilimii sub stindardul regal. Pasivitatea de care regele a dat dovadă în fața invaziei lui Nogai a anulat cursul pozitiv inițiat prin adunarea de la Tétény și prin lupta de la Marchfeld; ea a însemnat, pentru el și pentru dinastia arpadiană, adevăratul început al sfârșitului.

În același timp, evenimentul din 1285 a reprezentat un succes important pentru forțele politice locale și pentru promotorii particularismului regional. Făcând dovada concretă a robusteții lor militare, a eficienței fortificațiilor și detașamentelor lor armate, a capacității lor de a asigura – oricum, într-o măsură mult mai mare decât o puteau face regele însuși și demnitarii curții sale – securitatea celor aflați sub protecția lor, diferiții potențați locali și-au extins rețeaua de susținători și s-au considerat îndreptățiți să își asume un rol sporit în guvernarea unor întinse regiuni ale regatului. Evenimentele din iarna-primăvara anului 1285 au constituit astfel un puternic imbold în direcția consolidării „principatelor” aristocratice, stimulând acumularea puterii politice regionale – sau cel puțin a unor segmente ale acesteia – în mâinile acelor care dispuneau de forța militară efectivă.

5.3. Ladislau Cumanul și Transilvania

Fără să se încheie printr-o victorie asupra Ungariei, invazia mongolă din 1285 reprezentase, așadar, un eșec personal al regelui Ladislau. Ea pusese în evidență lipsa oricăror resurse militare semnificative de care regele să fi putut dispune în mod direct și, de asemenea, lipsa oricăror pârgii de acțiune politică în stare să le suplinească. Respingerea mongolilor fusese datorată aristocrației și nobilimii posesoare de cetăți, comunităților libere înarmate, fără ca regele să-și fi putut aroga vreun merit în obținerea acestui succes. În consecință, prestigiul regalității – atât cât mai rămăsese din el la acea dată – a intrat într-un proces de rapidă de-

teriorare, ajungând, până la urmă, să corespundă întru totul nivelului extrem de scăzut la care se situau resursele sale.

În această situație, în paralel cu apelurile adresate cu-manilor de a reveni sub ordinele sale, regele s-a văzut nevoit să își orienteze eforturile în direcția identificării unei baze de susținere suficient de stabile pentru a-i oferi o soluție alternativă la eterna pendulare între diferite facțiuni aristocratice pe care nu avea posibilitatea de a le controla. O asemenea bază nu-i putea fi oferită de comitatele din nordul Ungariei sau de acelea din Transdanubia, ajunse sub controlul unor neamuri aristocratice precum Aba, Csák sau Heder, și, fără îndoială, nici de Slavonia – intrată sub controlul aceluiași clan Heder – ori de provinciile maritime (Croatia și Dalmația), a căror nobilime, influențată de propaganda pontificală și de politica peninsulară, se pronunța deja deschis în favoarea pretențiilor succesoriale ale ramurii napoletane a casei de Anjou⁴⁸.

În aceste condiții, singura opțiune viabilă a lui Ladislau în domeniul politicii interne rămăsese apelul la sprijinul nobilimii de la est de Tisa, din rândurile căreia nu se ridica case, până către 1280, nici o familie suficient de puternică pentru a se alătura „oligarhiei” și care fusese obligată să accepte, de-a lungul involburatelor decenii care urmaseră mării invazii mongole, dominația clanurilor aristocratice din centrul și vestul regatului. Relativa omogenitate a acestei nobilimi, în rândurile căreia inegalitățile sociale și economice erau încă departe de a fi frapante, precum și fireasca sa reacție de respingere față de penetrația în regiune a unor potențați originari din alte zone ale regatului îi puteau oferi regelui garanția constituirii unei baze de susținere alcătuite din păstrători fideli ai vechilor tradiții monarhice-centriste ale Regatului Arpadian. În același timp, după cum o dovediseră și experiențele politice ale intervalului 1272-1280, Transilvania, datorită importantelor resurse umane și materiale de care dispunea, se putea transforma într-un factor decisiv într-o competiție pentru dominarea scenei politice interne pe care regele Ladislau nu o mai putea evita.

Rolul deținut de Transilvania în politica regală a crescut astfel proporțional cu amplificarea dificultăților întâmpinate de suveran în controlarea scenei politice interne. Realitate pusă, de altfel, în evidență și de faptul că, la nu mai mult de două luni de la retragerea din Ungaria a cetelor lui Nogai și Tula Buga, Transilvania a devenit cea dintâi dintre provinciile afectate de invazia acestora care a beneficiat de vizitația regală. Potrivit informațiilor de care dispunem, prezența regelui Ladislau în această provincie constituia o premieră, cel puțin pentru perioada de după asumarea deplină a prerogativelor sale suverane.

Această călătorie a regelui în Transilvania a fost una aproape incredibil de rapidă. Dacă la 8 mai 1285 Ladislau se afla încă în insula Csepel (*Magna insula*)⁴⁹, la 27 mai el era deja prezent la Alba-Iulia⁵⁰. După alte aproximativ două săptămâni regele se afla deja la Hortobagy (13 iunie)⁵¹, îndreptându-se spre Zips, unde va fi prezent în a doua jumătate a lunii iulie⁵². Prezența efectivă a regelui în Transilvania a fost, așadar, una de foarte scurtă durată: nu mai mult de două săptămâni, incluzând și timpul necesar deplasărilor prin interiorul provinciei. Scopul cel mai important al acestei călătorii, în care regele a fost însoțit și de voievodul Roland Borșa⁵³, a fost reprezentat, fără îndoială, de evaluarea consecințelor invaziei mongole și de răsplătirea acelor care contribuiseră la respingerea ei⁵⁴. Ea se constituia, în același timp, într-o încercare a regelui de a înlătura efectele pasivității sale din timpul invaziei și de a-și adjudeca, pe această cale, o parte a meritelor respingerii invadatorilor. O inițiativă care merită să fie apreciată, cu atât mai mult cu cât nu dispunem de vreo dovadă că regele Bela al IV-lea, bunicul său, ar mai fi pus vreodată piciorul în Transilvania după evenimentele din 1241-1242.

În anii care au urmat, prezența regelui în regiunile de la răsărit de Tisa a început să dobândească însă caracterul unui adevărat exil. Împăcarea formală dintre Ladislau și regina Isabella, garanție a revenirii sale la conduita unui adevărat monarh creștin, a fost pusă din nou la încer-

care o dată cu dispariția aproape concomitentă a tatălui Isabellei, Carol de Anjou, și a papei Martin al IV-lea (1285). Restabilirea de către rege a relațiilor sale cu cumanii, reluarea legăturilor cu concubinele sale și reîntoarcerea la modul de viață cuman au provocat o nouă criză a raporturilor sale cu aristocrația regatului, care l-a abandonat definitiv, și o excepțională amplificare a rolului politic al arhiepiscopului Lodomerius, care a devenit principalul factor de decizie în politica internă a regatului. Puși în fața situației de a opta între cei doi principali protectori, nobilii din neamul Borșa nu au avut nici o ezitare în a-și manifesta preferința pentru Lodomerius, transformându-se astfel, la rândul lor, în adversari ai regelui. În pofida tentativei regale de realizare a unui compromis, materializată prin convocarea congregației de la Rákos (iunie 1286)⁵⁵, echilibrul intern nu a mai putut fi restabilit. În 1286-1287, clanul Heder s-a ridicat deschis împotriva regelui, alăturându-se lui Albert de Habsburg, pentru care tatăl său, regele Rudolf I al Germaniei, făurea planuri legate de coroana Ungariei. Interpretând într-o manieră proprie cererea de sprijin care îi fusese adresată de papa Honorius al IV-lea și de arhiepiscopul Lodomerius⁵⁶, Rudolf de Habsburg a invadat comitatele de la frontiera cu Austria⁵⁷. Avându-și, chiar și în acest fel, spatele asigurat și beneficiind de sprijinul ferm al Scaunului pontifical, arhiepiscopul Lodomerius nu a ezitat, în 1287, să pronunțe excomunicarea împotriva regelui, fapt care l-a determinat pe acesta să făurească proiectul fantastic, irealizabil și nepopular, al unei alianțe cu Nogai⁵⁸. Căutând deja o soluție alternativă la această domnie cu totul compromisă, Lodomerius a reușit să atragă păături tot mai largi ale clasei politice în susținerea candidaturii lui Andrei „Venețianul“, nepot al lui Andrei al II-lea, care a fost instalat – cu toată opoziția regelui Ladislau – în demnitatea de duce al Slavoniei.

Frecvența ridicată a prezenței regelui în regiunile răsaritene ale regatului, în intervalul 1286-1290, era determinată de dorința sa de constituire a unei baze de susținere interne care să îi permită să spere într-o răsturnare a situa-

ției în favoarea sa. În 1286, eșecul înregistrat cu prilejul congregației de la Râkos a fost urmat de retragerea sa neîntârziată la *Kewe*, unde este atestat la 4 septembrie⁵⁹, perimetru geografic în care pare să se fi menținut până la începutul anului următor. Intervalul cuprins între primăvara anului 1287 și vara anului următor este unul în care regele a făcut eforturi disperate de recuperare a pozițiilor pierdute, acționând în forță în comitatele din nordul și vestul regatului, care-i scăpaseră de sub control. În toamna anului 1288, aflat într-o postură din ce în ce mai incomodă, el a fost obligat din nou să revină în regiunile care îi ofereau siguranță: între 23 septembrie și 8 octombrie la Igrış⁶⁰, iar la 27 octombrie de-a dreptul la Brașov⁶¹, unde, probabil, a și iernat. În iunie 1289, Ladislau a făcut, prin convocarea congregației de la Fövény, un ultim efort în direcția realizării unui compromis cu adversării săi. Eșecul acestei tentative a determinat opțiunea sa fermă pentru regiunile răsăritene, în care – cu două scurte întreruperi – a continuat să itinareze până la asasinarea sa⁶².

Insistența cu care Ladislau a acționat pentru constituirea unei puternice baze de susținători locali nu putea să nu provoace o eclipsare a autorității transilvane a voievodului Roland Borșa. Trecerea clanului Borșa în tabăra adversarilor regelui, la instigația lui Lodomerius, l-a determinat de altfel pe monarh să adopte măsura radicală a destituirii lui Roland și a înlocuirii lui cu Moyus Ákos (cca 1288). În succesiunea de evenimente confuze din această perioadă, atitudinea episcopului Petru Monoszló a avut, o dată în plus, un rol determinant. Arestarea de către episcop a voievodului Moyus și a „cumnatului regelui“, Arbuș Cumanul⁶³, survenită, după toate probabilitățile, în primăvara anului 1289, pare să fi făcut parte dintr-o conspirație mai largă, instrumentată de Lodomerius, menită să îl lipsească pe Ladislau de susținerea transilvană și să aducă, cu un ceas mai devreme, înlăturarea unui suveran pe care factorii de decizie ai politicii ungare îl considerau mult prea primejdios. Faptul că Petru Monoszló a fost, în cele din urmă, obligat să revină la sentimente mai bune față de

regele Ladislau s-a datorat nu doar deciziei acestuia din urmă de a anula totalitatea donațiilor făcute episcopiei în timpul domniei sale (care includeau, printre altele, Clujul și o importantă parte a Alba-Iuliei), ci și situației reale existente în Transilvania, unde, ca urmare a eforturilor desfășurate cu consecvență de către rege, baza sa de susținători locali înregistrase o considerabilă amplificare.

Generozitatea dovedită, în această perioadă, față de oaspeții din Bistrița – ale căror taxe au fost reduse la o treime⁶⁴ – și față de cei din Ocna Dejului, – care, prin extragerea lor de sub jurisdicția voievodală⁶⁵, își vedeau localitatea ridicată, practic, la statutul de oraș regal –, precum și eforturile sale de captare a simpatizilor sașilor din provincia Sibiului⁶⁶ i-au provocat arhiepiscopului Lodomerius acele sentimente de îngrijorare care constituie cea mai bună explicație pentru cunoscuta scrisoare pe care le-a adresat-o locuitorilor din comitatele Sibiu și Brașov. Acest curios document din vara anului 1288⁶⁷, prin intermediul căruia regelui îi erau aduse o întreagă serie de acuzații nu atât false, cât tendențios interpretate, reflectă, probabil, în cel mai înalt grad vastul sprijin politic pe care Ladislau îl cucerise deja în Transilvania și multiplele direcții în care propaganda regală acționase deja cu succes. Pe lângă sași, au mai beneficiat de confirmarea privilegiilor lor secuiei de pe Arieș, care s-au remarcat, de altfel, prin sprijinul nemijlocit oferit regelui în cursul anului 1289. Au apelat, la rândul lor, la generozitatea regală numeroși reprezentanți ai nobilimii transilvane, care i-au oferit, în schimb, lui Ladislau forța militară de care acesta avea nevoie. Astfel, cea din urmă întreprindere militară semnificativă a regelui, îndreptată împotriva nobilimii rebele din comitatul Zips (primăvara 1289), a beneficiat de participarea unui mare număr de nobili din Transilvania, cărora Ladislau le-a solicitat mărturia în privința donației unor proprietăți⁶⁸. Tatăl donatarului răsplătit cu această ocazie, Petru, fiul lui Samson de *Gerend* (Luncani), fusese menționat încă în 1288 în calitatea de om de mărturie al regelui⁶⁹, indiciu al unei relative trăinicii a sprijinului acordat lui Ladislau de această fa-

milie nobiliară transilvană. O altă familie nobiliară importantă, aceea a nobililor de Geoagiul de Sus, a obținut din partea regelui, la 19 octombrie 1289, un pământ care fusese donat de Ștefan al V-lea oaspeților din Cricău⁷⁰; Ladislau se arăta, într-adevăr, dispus să facă concesii importante cu scopul de a-și păstra susținătorii. Documentele epocii ne arată, de altfel, că, în pofida excomunicării pronunțate de Lodomerius, nobilii din Transilvania nu par să fi avut intenția de a-l supune pe rege unui boicot. Astfel, banul Mykud – personaj care se bucura, cu siguranță, de un binemeritat prestigiu în rândurile lor – nu a manifestat nici o reticență în a solicita suveranului, în primăvara anului 1288, confirmarea unei donații pe care o făcuse episcopiei Transilvaniei⁷¹. În ceea ce privește biserica Transilvaniei – cu unica excepție a sincopei de la începutul anului 1289, datorată mai degrabă ambițiilor politice ale episcopului Petru – relațiile acesteia cu regele Ladislau par să fi fost aproape cordiale. Putem aminti în acest context faptul că, în afara obișnuitelor reconfirmări sau lărgiri ale unor donații mai vechi⁷², regele a restituit episcopiei, în 1288, dijmele din comitatul Ugocsa, care fuseseră acaparate de Beke Borșa⁷³. Nu încapе îndoială că masivul sprijin uman și material pe care i l-a oferit Transilvania i-a permis regelui să depășească momentele de criză din 1287-1288 și să-și păstreze intacte speranțele într-o redresare a poziției sale politice interne. Chiar dacă în oastea regală care a efectuat campania din Zips (1289) cumanii și tătarii par să fi deținut o pondere destul de însemnată⁷⁴, trebuie să fi fost evident pentru rege că păstrarea coroanei nu putea fi lăsată în seama unor forțe militare străine, brutale și indisciplinate. Eforturile depuse de acesta în direcția atragerii și conservării suportului transilvănenilor devin astfel mult mai ușor de înțeles, ele explicând, de altfel, și extinderea în Transilvania, în această perioadă, a regimului congregațional.

5.4. Afirmarea regimului congregațional

Chiar dacă prefigurări ale tendințelor de autoguvernare ale nobilimii în cadrul comitatelor au putut fi identificate, în regiunile transdanubiene ale Regatului Ungariei, încă din cel de-al doilea sfert al secolului al XIII-lea⁷⁵, iar adunări ale nobililor la scara întregului regat fuseseră consemnate, sporadic, cu începere din 1267⁷⁶, rearticularea congregațiilor nobiliare, redefinirea funcțiilor acestora și transformarea lor într-o instituție fundamentală a sistemului de guvernare s-au produs, foarte probabil, la inițiativa regelui Ladislau al IV-lea și a grupării politice centralizatoare în curs de constituire în jurul său. Cea dintâi congregație generală a fost convocată în mai 1277, la Rákos, la inițiativa baronilor și episcopilor apropiați partidei Csákilor, ocazie cu care tânărul Ladislau, în vârstă de doar 15 ani, a fost declarat „*in aetate legitima constitutus*” și și-a făcut cunoscută dorința de a prelua frâiele guvernării⁷⁷. Realizând un armistițiu temporar între cele mai importante facțiuni aristocratice, această adunare a avut un rol decisiv în pregătirea mării victorii de la Marchfeld (1278), care a adus și împlinirea vendetei personale a lui Ladislau împotriva lui Ottokar al II-lea, dușmanul de căpetenie al tatălui său. Prin reforma congregațională, inițiată cu acest prilej, Ladislau al IV-lea urmărea contracararea controlului exclusiv deținut de aristocrație asupra vieții politice interne și restabilirea raporturilor directe ale regalității cu categoriile inferioare ale nobilimii. Această ideologie monarhică își găsește ecoul atât în opera credinciosului servient regal Simon de Kéza, în viziunea căruia membrii „stării” nobiliare dispuneau, din vremuri străvechi, de drepturi egale în privința alegerii liderilor politici și militari și a judecătorilor țării, cât și în celebrul tratat de doctrină politică al abatelui Engelbert de Admont, *De regimine principum*, care se va bucura de o largă circulație până în zorii epocii moderne⁷⁸. Această din urmă operă, care, scrisă fiind în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea, nu făcea decât să proiecteze în trecut un ideal al prezentului, oferea vechea Ungarie drept etalon

al unui *regimen mixtum* întemeiat pe conlucrarea armonioasă dintre o autoritate centrală puternică și „cea mai mare parte a locuitorilor“ țării⁷⁹, a căror asociere la actul de guvernare nu putea fi desigur imaginată în absența unor structuri de tip parlamentar. Într-un context caracterizat prin asemenea curente de idei, regele a reușit să identifice cu ușurință suportul ideologic necesar pentru a veni în întâmpinarea aspirației nobilimii mijlocii de a fi reprezentată și de a avea un cuvânt de spus atât în politica generală a regatului, cât și în structurile administrative locale și provinciale. Atribuțiile judiciare ale adunărilor comitatense au fost astfel extinse, din inițiativă regală, în direcții în care acestea ajungeau să dobândească o certă finalitate politică. Astfel, măsura regală de desființare a vâmlor instituite în mod abuziv după moartea lui Ștefan al V-lea a fost pusă în aplicare nu prin desemnarea unor judecători regali înzestrați cu puteri depline, – așa cum procedase Bela al IV-lea în încercarea sa de recuperare a domeniilor castrelor regale înstrăinate în mod abuziv –, ci, dimpotrivă, prin lăsarea acestei probleme la latitudinea congregațiilor comitatense sau provinciale. În acest fel, nobilimea teritorială a ajuns să dispună de o armă care putea fi utilizată împotriva infiltrărilor și abuzurilor aristocratice, devenind un factor de decizie în problema activității comerciale și a libertății de circulație. Pentru a transforma sistemul congregațional într-unul funcțional, regele a recurs la formula instituirii unor congregații provinciale, menite, probabil, să îi susțină pe reprezentanții nobilimii de sub autoritatea suferantă exercitată, în anumite comitate, de neamurile aristocratice și, în același timp, să înlăture dezavantajul evident în care nobilimea se afla față de baroni la congregațiile generale ale regatului. Deloc întâmplător, aceste *provincii congregaționale*, reunind un număr variabil de comitate, au respectat, acolo unde asemenea modele existau, vechile structuri teritoriale ale formațiunilor politice care funcționaseră în Bazinul Carpatic în perioada premergătoare cuceririi maghiare, care supraviețuiseră, sub diferite forme, până în secolul al XII-lea și a căror amintire era prezentă în tra-

diția istorică a epocii. Astfel, dacă gruparea comitatelor din nord-vestul Ungariei reconstitua nucleul vechiului stat morav și teritoriul ducatului Nitrei, provincia congregațională instituită între Someș, Tisa și Meseș (1279)⁸⁰ reînvia vechea structură a țării lui Menumorout, transformată de cuceritorii maghiari în ducat al Bihorului. La rândul ei, gruparea de comitate de pe cursul Mureșului inferior⁸¹ trebuie pusă în legătură cu vechea structură teritorială a țării lui Ohtum – aceasta cu atât mai mult cu cât nobilii din neamul Chanad, care stăpâneau efectiv cea mai mare parte a regiunii, erau descendenții direcți ai unuia dintre protagoniștii evenimentelor consumate în preajma anului 1000. În cazurile Transilvaniei și Slavoniei, care beneficiau de alcătuirii administrative distincte și de o autonomie bine conturată în cadrul regatului, aceste provincii congregaționale nu au făcut decât să se plieze pe structurile deja existente.

Nu este, fără îndoială, întâmplător faptul că această evoluție către asumarea unei structuri de tip congregațional și către impunerea statutului de *regnum* distinct în cadrul Regatului Ungariei s-a consumat, în Transilvania, exact în perioada în care această provincie a devenit, pentru regele Ladislau, piesa de rezistență a unui eșafodaj politic care încerca să își descopere stabilitatea. Într-adevăr, nu dispunem de nici un indiciu care să ne îngăduie să situăm instituirea sistemului congregațional la scara întregii provincii înaintea invaziei mongole din 1285 și a importanței speciale dobândite de Transilvania în politica internă a regelui Ladislau în anii de după 1286.

Evoluția în direcția obținerii unei autonomii judiciare a nobilimii în cadrul comitatului va fi beneficiat desigur, și în Transilvania, de propriile sale precedente. Ca pretutindeni în Regatul Ungariei, presiunile în acest sens – în cadrul unei mișcări reformatoare orientate de jos în sus, avându-și punctul de plecare la limitele inferioare ale categoriei privilegiaților⁸² – fuseseră inițiate de către servienții regali, o prețioasă mărturie fiind oferită de termenul maghiar care definește poziția legală a juzilor nobiliari: *szolgabíró*, însem-

nând literal jude al slujitorilor (servienților). Potrivit demonstrației lui Elemér Mályusz⁸³, acest termen a putut intra în uz doar într-o perioadă în care cei care au organizat structurile de autoguvernare ale comitatului se numeau încă *servientes regis* – deci, evident, la o dată anterioară redefinirii lor ca *nobiles*. Poate fi reamintit, în acest context, faptul că cele mai vechi mențiuni ale unor „servienți regali” de pe teritoriul Regatului Ungariei provin anume din spațiul transilvan. Chiar dacă prima dintre acestea – datând din epoca lui Bela al III-lea, dar ajunsă până la noi doar într-un transumpt din timpul lui Ștefan al V-lea⁸⁴ – păstrează încă un anumit grad de nesiguranță, cea a lui Johannes Latinus, așezat de regele Emeric *inter Theutonicos Transilvanenses*, în zorii secolului al XIII-lea, nu ridică nici o problemă de interpretare⁸⁵. Apariția timpurie a acestei categorii sociale în orizontul geografic al Transilvaniei face, desigur, plauzibilă racordarea ei la evoluțiile instituționale din comitatele transdanubiene – inspirate, la rândul lor, din modelele feudalismului occidental – cel târziu în perioada de criză a vechilor alcătuii de tip castrens din ultimele decenii ale domniei lui Bela al IV-lea. Poziția specială a Transilvaniei în cadrul regatului și structura specifică a organizării sale judiciare lăsau însă destul de puțin spațiu afirmării *de proprio motu* a unor asemenea alcătuii. Întreaga structură judecătorească a celor șapte comitate transilvane fiind subordonată voievodului și, în mod nemijlocit, locțiitorului acestuia (vicevoievodul), administratori mult mai implicați și mai autoritari decât puterea regală, este puțin probabil că aceștia s-au arătat vreodată dispuși să renunțe de bunăvoie la o atât de importantă sursă de venit. În același timp, numărul relativ redus al nobililor maghiari din Transilvania și provocările complexe cărora aceștia erau nevoiți să le facă față făceau cu totul de nedorit o slăbire a autorității voievodale, care să facă posibilă o afirmare plenară a structurilor autoguvernării. Evoluția politică a Transilvaniei în cea de a doua jumătate a secolului al XIII-lea, analizată de noi în capitolele precedente ale acestei lucrări, nu a oferit, de altfel, nici un prilej favorabil

inițierii unui asemenea curs. Voievozii care s-au succedat până în 1282 au avut interesul de a menține provincia sub controlul cel mai strict, neoferind nobilimii locale nici o posibilitate reală de manifestare a unor opțiuni politice proprii. Am putut vedea că însuși Matei Csák, în pofda sprijinului relativ larg de care s-a bucurat în rândurile nobilimii locale, nu a făcut mai mult decât să instituie un gen de „consiliu voievodal“ restrâns, formulă în cadrul căreia participarea la actul de judecată era rezervată doar membrilor elitei aristocratice din cadrul facțiunii pe care o patrona.

Asemenea precauții s-au dovedit a fi într-un totuși justificate. Într-adevăr, după apariția sa, congregația nobiliară a Transilvaniei a reprezentat, în general, un obstacol major împotriva tentativelor diferitelor facțiuni aristocratice de a-și impune dominația în această provincie și, în particular, o lovitură extrem de severă la adresa autorității reale a voievodului Roland Borșa. Trăsăturile particulariste ale regimului congregațional, datorate, în principal, impulsivității de către regele Ladislau a afirmării politice a regiunilor periferice ale regatului, a căror nobilime avusese, până atunci, șanse reduse de acces către demnitățile reprezentative, își găseau expresia, cel puțin în cazul Transilvaniei, în caracterul „provincial“ al reprezentării în cadrul congregațiilor, rezervată în exclusivitate nobililor proprietari de pământuri din comitatele incluse în structura acestora. Pentru a consolida autonomia lor și a le transforma în instrumente politice eficiente în mâinile nobilimii provinciale, regele pare să fi admis chiar excluderea de la participarea în cadrul acestora a demnitarilor care nu dispuneau de proprietăți în provincia respectivă, singura excepție fiind constituită, se pare de la bun început, de comitele-palatin. Această trăsătură caracteristică a sistemului de reprezentare – care va fi înlăturată abia după instaurarea dinastiei angevine – a creat în Transilvania situația paradoxală a unui voievod, Roland Borșa, care, nedispunând de proprietăți în teritoriul supus administrării sale, nu deținea nici dreptul de a participa la congregații-

le generale ale nobilimii. Desfășurate fără excepție – potrivit informațiilor transmise de izvoarele documentare existente – în absența sa, aceste congregații au constituit instrumentul prin care regele Ladislau a reușit să restrângă, până aproape la anulare, autoritatea reală pe care Roland Borșa o exercita în teritoriul supus nominal administrației sale. Dimpotrivă, datorită acelorași mecanisme ale regimului congregațional cărora regele nu le mai putea controla întru totul manifestarea, autoritatea efectivă a lui Roland Borșa a devenit incontestabilă în comitatele dintre Tisa și Meseș, în pofida faptului că ea nu era însoțită de nici o demnitate care să o justifice. Aici, voievodul dispunea de toate atuurile care îi lipseau în Transilvania: stăpânea un mare număr de domenii și cetăți, dispunea de reședințe stabile, avea numeroși familiari și, ca urmare, a prezidat toate congregațiile nobiliare pe care le cunoaștem astăzi. Suveranul nu dispunea, aici, de nici un mijloc legal pentru a-i contracara autoritatea, datorită faptului că această autoritate îi fusese conferită nu de către rege, ci de însăși congregația pe care Ladislau o crease pentru a servi intențiilor sale. Printre paradoxurile acestei faze incipiente a regimului congregațional trebuie numărată și păstrarea fermă de către Roland Borșa a demnității voievodale, în pofida intenției suveranului de a-l substitui cu Moyus Ákos și a dificultăților sale de a-și face recunoscută autoritatea în provincia intracarpatică. Explicația se află, desigur, în ascendentul deținut de Roland Borșa asupra arhiepiscopului Lodomerius și, prin acesta, asupra congregației generale a regatului, care număra, printre prerogativele sale, și dreptul de a-i confirma sau infirma pe demnitarii numiți de regele Ladislau. Astfel, deși depus de rege în a doua parte a anului 1288, Roland Borșa și-a văzut confirmată funcția de către congregația de la Fövény (1289), cea din urmă tentativă a regelui de realizare a unui compromis cu clerul, baronii și nobilimea.

În aceste împrejurări, prezidarea congregațiilor și administrarea procedurilor juridice desfășurate în intervalele dintre acestea au devenit o sarcină a vicevoievodului, dem-

nitare care, pentru câteva decenii de acum înainte, va deține un rol de seamă în viața politică internă a Transilvaniei. Numărul relativ mare de vicevoievozi consemnați în perioada 1288-1290 reflectă existența, și la acest nivel, a unei competiții între voievodul Roland Borșa și regele Ladislau; pentru a contracara influența celui dintâi, suveranul pare să fi acordat/recunoscut congregației prerogativa alegerii sau, cel puțin, a confirmării acestui demnitar. Astfel, în timp ce Ladislau de Sancto Martino, reprezentant al ramurii transilvane a neamului Borșa, era, în mod evident, vicevoievodul impus de Roland Borșa și executantul directivelor acestuia, Andrei (II) de Geoagiul de Sus făcea parte din categoria nobililor „regaliști”, relațiile sale cu voievodul nefiind dintre cele mai cordiale⁸⁶.

În momentul primei sale atestări documentare (8 iunie 1288)⁸⁷, congregația nobiliară a Transilvaniei, desfășurată la Cristiș/Oprișani (*villa Cruciferorum*) și prezidată de vicevoievodul Ladislau de Sancto Martino, în asociere cu cei patru juzi nobiliari ai „țării Transilvaniei” (*regnum Transilvanum*), își asumase deja dreptul de a decide în problemele legate de regimul proprietăților funciare. Printr-o hotărâre judecătorească anterioară a voievodului Roland Borșa, nobilii din neamul Mykula fuseseră obligați să plătească episcopului Petru al Transilvaniei suma de șaiszeci de mărci de argint, reprezentând contravaloarea distrugerilor pe care aceștia le provocaseră proprietăților episcopale. Întrucât respectiva despăgubire nu fusese achitată la termenul stabilit, episcopul fusese îndreptățit de către voievod să intre în stăpânirea unei părți a bunurilor acestora, de o valoare egală cu suma stabilită. Punerea episcopului Petru în posesia a trei proprietăți funciare ale fiilor lui Mykula (Dumbrava, Stana, *Zaonateluke*) a putut fi însă efectuată de vicevoievod doar după consultarea și obținerea acordului congregației nobiliare a Transilvaniei, care l-a autorizat pe Ladislau de Sancto Martino să le încredințeze arhidiaconului Paul de Turda, reprezentantul capitolului bisericii din Alba-Iulia, și, în cazul neachitării despăgubirii în termen de un an, să retragă fiilor lui Mykula „dreptul de stăpânire

și de proprietate pe care se știe că l-au avut asupra acelor pământuri⁸⁸. În ceea ce-i privește pe cei patru juzi nobiliari care l-au asistat pe vicevoievodul Ladislau în prezidarea acestei adunări, ei aparțineau, fără îndoială, aceleiași nobilimi provinciale din rândurile căreia însuși Ladislau de Sancto Martino făcea parte. Un posibil semn de întrebare, legat de persoana comitelui Petru al Clujului, trebuie eliminat din capul locului. Lectura eronată a numelui acestui personaj, așa cum apare ea într-un mare număr de ediții, traduceri și regeste ale documentului din 8 iunie 1288⁸⁸, a făcut ca acesta să fie considerat, în mod greșit, originar din orașul Nitra. În realitate însă, acest comite Petru este nu „de Nitra“, ci „de Nyr“⁸⁹, el fiind originar, așa-dar, din regiunea omonimă din comitatul Solnoc, fapt care face posibilă identificarea sa cu Petru, fiul lui Abraham din neamul Kata⁹⁰. Este, desigur, foarte probabil ca Petru de Nyr să fi fost, asemeni lui Ladislau de Sancto Martino, unul dintre credincioșii introduși prin voința lui Roland Borșa în rândurile congregației nobiliare. Originea sa din ținutul Nyr și apartenența sa la neamul Kata fac însă neîndoiebnică îndreptățirea legală a comitelui Petru de a lua parte la congregațiile nobilimii din Transilvania. În ceea ce îi privește pe ceilalți trei judecători nobiliari menționați în documentul din 1288, identificarea lor nu poate încă evita un anumit grad de incertitudine. Dacă comitele Petru, fiul lui Murun, aparține, neîndoiebnic, familiei nobililor de Iara⁹¹, iar comitele Mihail, fiul lui Laurențiu, ar putea fi identic cu un nobil din comitatul Solnoc menționat în anul 1280⁹², asupra comitelui Petru, fiul lui Clement, nu dispunem, până în momentul de față, de nici un indiciu concludent. Chiar și așa, datele disponibile par să fie suficiente pentru a ne permite să concluzionăm că centrul de greutate al nobilimii transilvane era localizat, încă din această epocă, în comitatele din nord.

Complexitatea peisajului etnic și administrativ al provinciei intracarpatiche a impus, încă din această epocă, constituirea unei structuri congregaționale mai largi decât aceea a celor șapte comitate „voievodale“, care să îi includă

în rândurile lor pe reprezentanții tuturor stărilor privilegiate de pe teritoriul „ducatului” Transilvaniei și să permită astfel eventuala repunere în funcțiune a acestuia. O asemenea structură reprezentativă, prefigurare a viitoarei diete, nu putea fi însă convocată decât la chemarea regelui însuși, singurul care exercita o autoritate directă și recunoscută asupra tuturor organismelor privilegiate. În 1289, regele Ladislau a fost, așadar, acela care a avut inițiativa organizării unei consultări cu „clericii, nobilii unguri, sașii și secuii din părțile Transilvaniei”, prilej cu care a confirmat, între altele, un privilegiu al capitolului din Alba-Iulia⁹³. Această formulă consultativă, subordonată exclusiv regelui, constituia probabil, în intenția acestuia, o modalitate de a ține sub control prin intermediul sașilor și secuilor – forțe politice tradițional regaliste – manifestările ceva mai greu de controlat ale nobilimii din comitate și, în același timp, singura posibilitate de a reface unitatea Transilvaniei plecând de la nivelul structurilor sale reprezentative. Chiar dacă nu dispunem de prea multe date legate de activitatea ei, avem motive pentru a presupune că asemenea adunări generale ale Transilvaniei au fost convocate și înaintea anului 1289. Scrisoarea din 1288, adresată de arhiepiscopul Lodomerius „nobililor maghiari, sașilor, secuilor și românilor”⁹⁴ – formulă aproape identică celeia a diplomei regale din 1289 – din comitatele Sibiu și Bârsa reflectă, neîndoielnic, anterioritatea existenței unei asemenea structuri. Dacă participarea românilor nu este evocată în textul diplomei regale referitoare la veniturile capitolului, această absență trebuie pusă pe seama faptului că mărturia românilor ortodocși nu putea fi invocată într-un act referitor la o instituție religioasă catolică. Considerăm însă perfect plauzibilă participarea românilor la congregația din 1289 și la eventualele adunări anterioare acestei date, românilor fiindu-le, probabil, îngăduit să se pronunțe – așa cum se va întâmpla și în 1291 – doar asupra problemelor care îi priveau direct.

5.5. Ladislau al IV-lea și românii din Transilvania

Raporturile regelui Ladislau cu românii din Transilvania merită să constituie, în acest context, obiectul unei analize speciale. Scrisoarea adresată de arhiepiscopul Lodomerius „*nobililor maghiari, sașilor, secuilor și românilor din comitatele Sibiului și Bârsei din Transilvania*”⁹⁵ este cel dintâi document care atestă, la acest sfârșit de secol al XIII-lea, tendința românilor de a se integra în structura stărilor privilegiate și asumarea de către ei a unei poziții specifice într-un sistem politic în curs de redefinire⁹⁶. Menționându-i pe români printre potențialii susținători ai lui Ladislau, scrisoarea lui Lodomerius nu lasă, în același timp, nici o îndoială asupra faptului că această afirmare românească era încurajată de însuși suveranul legitim al Ungariei, ale cărui opțiuni politice s-au caracterizat, mai ales în ultimii ani ai domniei sale, printr-o desăvârșită libertate față de orice prejudecăți etnice sau religioase. În pofida unor opinii sau sugestii în acest sens, nu există nici un motiv care să ne îngăduie să limităm această zonă de afirmare românească la teritoriul celor două unități administrative menționate de arhiepiscopul de Strigoni: „comitatele” Sibiului și Bârsei. Lodomerius li s-a adresat, în 1288, numai locuitorilor acestora dintr-un motiv foarte evident: ele erau singurele teritorii din Transilvania subordonate autorității sale arhidiecezane. Este mai mult decât probabil că și celorlalți locuitori ai Transilvaniei, din comitate și din scaunele secuiești, le-au fost adresate solicitări și recomandări similare din partea arhiepiscopului de Kalocsa. Din nefericire însă, nici un asemenea text nu s-a păstrat.

Cu toate acestea, interpretările care pledează pentru caracterul mult mai larg al afirmării românilor în această perioadă sunt departe de a se ancora doar pe teritoriul ipotezelor. Regele Ladislau și-a petrecut ultimii ani ai vieții cu precădere în regiuni în care populația românească dispunea, fără îndoială, de o majoritate considerabilă; ea devenea indispensabilă regelui atât datorită resurselor

umane și materiale pe care i le putea oferi, cât și în calitatea sa de element de legătură cu teritoriile extracarpătice și balcanice, în care Ladislau își căuta aliați. Românii par să fi constituit în această perioadă, alături de cumani, o prezență obișnuită în anturajul imediat al regelui, numai astfel putând fi explicat rolul pe care *Cronica de la Ipatiev* li-l atribuie în legătură cu regicidul din 1290⁹⁷. Ei erau prezenți, fără îndoială, și în rândurile armatei regale. Deși indirectă, o dovadă totuși concludentă ne va fi oferită de împrejurările din anul 1291, când oastea solicitată stărilor transilvane de regele Andrei al III-lea îi va include, în rândurile ei, și pe români⁹⁸. Este firesc ca, în aceste condiții, să acordăm întreaga considerație interpretărilor care propun identificarea cu Ladislau Cumanul a legendarului „*Laslău craiul ungurescu*” al vechilor cronici românești⁹⁹. Potrivit cronicii lui Grigore Ureche (Simeon Dascălul), contribuția românilor la victoria asupra tătarilor, într-un război purtat într-o iarnă, „*de la câșlegile Născutului până la lăsatul secului*” (de remarcat similaritatea cu datarea evenimentelor din ianuarie-martie 1285), l-a determinat pe rege să le acorde „*hotară și ocine și locuri de sate și târguri [...] unde și până astăzi trăiescu la Maramoroș*”. De asemenea, el „*i-au nemișit pe toți*”, adică i-a transformat în „*slugi crăești*”. Surprinzând, cu un remarcabil spirit de pătrundere, ridicarea românilor maramureșeni la statutul nobiliar și transformarea lor în servienți regali, cronicarul moldovean nu omite să menționeze faptul că acest lucru a fost posibil doar în „*loc pustii și sălbatec*”, în regiuni nesupuse încă procesului de feudalizare, deoarece „*să le dea ocine în țară <comitate> nu suferia... ungurii*”¹⁰⁰. La rândul ei, *Cronica moldo-rusă*, amintind luptele purtate de „*Vladislav craiul*” cu tătarii pe Tisa (de identificat, foarte probabil, cu lupta de la lacul Hód, cumanii fiind însă substituiți în cronică de către tătari) și „*în Ardeal... la râul Mureș*” (zonă în care s-au desfășurat, în 1285, nu una, ci mai multe lupte împotriva invadatorilor¹⁰¹), nu face decât să reflecte aceleași împrejurări ale anilor 1282-1285. Subliniind contribuția la obținerea victoriei a „*romanilor*

vechi“, păstrători ai „legii creștine grecești“, acest izvor narativ afirmă, de asemenea, că regele „*păstra credința lui Hristos în taină, în inimă, iar după limbă și după orânduiala crăiască era latin*“¹⁰². Fenomenul contopirii imaginii lui Ladislau Cumanul cu aceea a sfântului rege Ladislau I caracterizează o serie de legende hagiografice reelaborate în mediile ortodoxe. Cea mai semnificativă dintre acestea, *Legenda lui Ladislau și Sava*, care relatează miraculoasa conversie la ortodoxie a regelui Ladislau al Ungariei în cursul unei expediții împotriva Serbiei, a fost elaborată, potrivit analizei lui Ovidiu Pecican, în zona Banatului, pe la mijlocul secolului al XIV-lea¹⁰³. Conservarea amintirii acestui rege în mediile ortodoxe bănățene nu poate fi pusă, fără îndoială, numai pe seama prezențelor regelui Ladislau al IV-lea în Banat – destul de consistente, de altfel – în intervalul 1287-1290. Cei mai glorioși ani ai domniei lui Carol Robert de Anjou vor fi caracterizați printr-o prezență bănățeană cu mult mai semnificativă, care nu a lăsat însă urme importante în memoria colectivă a comunităților românești. Prestigiul și simpatia de care Ladislau Cumanul s-a bucurat în rândurile românilor transilvăneni și care au lăsat urme atât de adânci în tradiția lor istorică trebuie puse, în primul rând, pe seama liniei sale generale de conduită în problemele confesionale¹⁰⁴, dar și a consecințelor politice care derivau din acestea. Pe lângă consolidarea autonomiei lor instituționale în „țările“ de margine (Țara Oltului, Maramureșul, foarte probabil Țara Hațegului și, în afara hotarelor Transilvaniei propriu-zise, cnezatele din Banatul montan), românii s-au aflat pe punctul de a obține un rol destul de bine definit în structura politică a unui *regnum* transilvan pe care regele Ladislau se străduia să îl rearticuleze. Chiar dacă această afirmare românească nu afecta supremația tradițională a nobilimii maghiare, ea le-a deschis cnezilor români calea către obținerea statutului nobiliar și către integrarea lor în structurile unui regim de stări în curs de constituire. Convocarea românilor la congregația generală de la Alba-Iulia din martie 1291 nu a reprezentat, potrivit remarcabilei analize a lui Șerban Pa-

pacostea¹⁰⁵, decât o consecință a unei afirmări politice care se produsese deja în anii precedenți.

În persoana lui Ladislau Cumanul, românii au descoperit, pentru întâia oară în această epocă, un rege care era nu doar „al altora” și care, pentru a-i atrage, a știut să ajungă să fie considerat „al lor”. Dispuns să le tolereze credința și să le încurajeze, cu precauție, aspirațiile, Ladislau a fost investit, peste secole, cu trăsăturile legendare ale unui rege întemeietor, căruia un număr de cronicari încă ignoranți vor ajunge să îi atribuie un rol în aducerea românilor în Dacia și în constituirea țărilor românești.

5.6. Sfârșitul domniei lui Ladislau Cumanul

Numărul sporit de privilegii și donații acordate de Ladislau susținătorilor săi în ultimele luni ale anului 1289, chemarea la arme a nobilimii din comitatele din răsăritul Ungariei și intențiile sale mereu mai evidente de realizare a unei alianțe cu tătarii sunt semne care arată că regele nu intenționa să renunțe la lupta împotriva adversarilor săi. Convocată printr-un ordin emis la Cheresig, la 25 decembrie 1289, oastea comitatelor Sătmar, Szabolcs și Bereg a fost pusă de suveran sub comanda fraților Ștefan și Paul Kállay¹⁰⁶, adversari învederați ai lui Roland Borșa, pe care îl acuzau de a fi pus la cale asasinarea fratelui lor Petru¹⁰⁷. Însăși prezența regelui la Cheresig – însoțită, fără îndoială, de intrarea sa în posesia cetății, în împrejurări pe care nu le putem clarifica – constituia o provocare la adresa clanului Borșa, pe care regele îl înfrunța, de această dată, pe propriul său teren. Înaintarea surprinzătoare a lui Ladislau până în preajma capitalei (martie 1290)¹⁰⁸, în fruntea armatei adunate în timpul iernii, nu a avut însă nici un rezultat concret. La sfârșitul lunii aprilie, regele se repliase tocmai la Caransebeș¹⁰⁹, unde încerca, desigur, să-și întărească trupele cu elemente locale și, probabil, să stabilească legături de alianță cu stăpânitorii balcanici din vecinătate. În aceeași perioadă, în competiția pentru succesiunea la co-

roana Ungariei și-a făcut apariția în forță angevinul napolitan Carol Martell, care dispunea de o serie de atuuri incontestabile: mama sa, Maria, era fiica fostului rege Ștefan al V-lea; în 1287, luase de soție pe Klemencia de Habsburg, fiica regelui Rudolf al Germaniei; se bucura de o susținere fermă din partea papei Nicolae al IV-lea, care a inițiat, fără întârziere, o vastă campanie propagandistică în sprijinul său¹¹⁰. Această nouă complicare a situației, dată de adăugarea unui nou candidat, susținut de această dată de către papă, aceluia deja existenți, impunea o rezolvare rapidă a situației. Partida Lodomerius-Heder-Borșa se decisese pentru susținerea lui Andrei „Venețianul“, care întrunea toate condițiile pentru a deveni o simplă marionetă în mâinile lor. Lipsit de influență la curia romană și de legături în marea familie a capetelor încoronate europene, Andrei „Venețianul“ nu avea, nici în interiorul regatului, sprijinul necesar pentru a putea pune în pericol dominația înaltei aristocrații. Însăși pretinsa sa ascendență arpadiană trebuie să fi fost privită, de către contemporani, cu destulă îndoială. Tatăl său Ștefan fusese, fără îndoială, fiul Beatricei d'Este, ultima soție a regelui Andrei al II-lea. Această căsătorie fusese însă celebrată în luna mai 1235, dată la care bătrânul suveran era departe de a se mai bucura de o sănătate înfloritoare. La moartea acestuia, survenită după doar patru luni (21 septembrie 1235), Beatrice, deghizată în paj, încercase să părăsească regatul însoțită de palatinul Dionysius, suspectat de a fi fost amantul ei¹¹¹. Asemenea îndoieli, cultivate cu abilitate, făceau din Andrei un candidat ideal pentru Lodomerius, care dorea să impună pe tron un rege manevrabil, care să nu dispună nici măcar de rudimentele unei libertăți de acțiune, care să-i datoreze totul și care să se aplece sub controlul său absolut. Intențiile arhiepiscopului începeau însă să fie contestate dinspre Germania și Roma, adică exact din direcțiile cele mai periculoase. Pentru a nu rata cu desăvârșire aducerea acestor intenții la îndeplinire, era necesară o măsură radicală și neîntârziată, care să-i îngăduie lui Lodomerius să-și încoroneze candidatul înainte ca alte intervenții să fi putut lua amploare. O

măsură însă nu mai puțin monstruoasă și dezonorantă: asasinarea regelui Ladislau.

Există, se pare, unele indicii care sugerează că o asemenea acțiune fusese încuviințată tacit de către papă, care o credea însă săvârșită în folosul candidatului angevin¹¹². Acțiunea a fost organizată, cu certitudine, de clanul Borșa¹¹³, instrumentele sale fiind recrutate din rândurile cumanilor și, probabil, ale românilor, care par să fi constituit o prezență uzuală în anturajul regal. Este posibil ca însăși această selecție a asasinilor să-și fi propus să se constituie într-o lecție la adresa contemporanilor și viitorilor suverani. Mesajul acesteia era clar: forțele pe care Ladislau crezuse că se putea sprijini erau, în realitate, factori ai crimei și disoluției, ai lezmaiestății și dezordinii. Este greu de spus în ce măsură contemporanii se vor fi lăsați înșelați de asemenea mistificări propagandistice. Organizarea regicidului din 1290 a aruncat însă, cu certitudine, o pată a dezonoarei pe blazonul familiei Borșa, a cărei amintire nu a mai putut fi ștearsă. În asemenea împrejurări încărcate de tragism s-a încheiat controversata domnie a unei personalități fascinante, complexe și atipice, pe care istoricul trebuie să facă efortul de a o înțelege înainte de a o judeca.

5.7. Reforma „constituțională” a lui Andrei al III-lea

Reformele inițiate de Andrei al III-lea în lunile imediat următoare ascensiunii sale pe tronul Ungariei aveau ca principal obiectiv reintroducerea unei ordini „constituționale” într-un regat care căzuse pradă anarhiei. Impus la tron prin acțiunea conjugată a baronilor și a bisericii – aceasta din urmă, interesată în restaurarea unei autorități centrale eficiente, manifestându-se în același timp și ca susținătoare a nobilimii mijlocii – noul rege nu a făcut decât să răspundă speranțelor acestora legate de instituirea unui regim politic menit să restabilească ordinea internă compromisă. În același timp, acțiunea reformatoare a lui Andrei

al III-lea a fost nevoit să respecte structurile congregaționale create în ultimii ani ai domniei predecesorului său. Fie din propria sa voință, influențată de cunoașterea realităților similare existente în vestul și centrul Europei, fie datorită presiunilor reformatoare venite din partea nobilimii mijlocii, care nu se arăta dispusă să renunțe la cuceririle realizate în anii precedenți, noul rege a respectat și încurajat afirmarea sistemului congregațional, care a devenit un factor fundamental al politicii interne a regatului. Astfel, în septembrie 1290, la foarte scurt timp după încoronarea sa (23 iulie), Andrei al III-lea a organizat, la Buda, o congregație generală a regatului, care a confirmat și adoptat programul său reformator, conferindu-i statutul de lege organică. „Constituțiile” adoptate de congregația de la Buda aveau ca efect o excepțională consolidare a pozițiilor nobilimii și bisericii în cadrul regatului, reflectând astfel intenția suveranului de a ține sub control, pe această cale, manifestările anarhice ale „oligarhilor”.

Factorul cel mai frapant în istoria impunerii acestei reforme constituționale este faptul că rezoluțiile congregației de la Buda nu beneficiau de valoare legislativă și pe teritoriul *regnum*-ului transilvan, care își consolidase, în ultimii ani ai domniei lui Ladislau Cumanul, o poziție specială în cadrul regatului și o autonomie cu totul excepțională. Pentru a face recunoscute și în Transilvania măsurile adoptate la Buda, regele a fost nevoit să se deplaseze el însuși în teritoriul intracarpatic, însoțit fiind de cei mai importanți demnitari ai curții sale, și să convoace acolo, în primăvara anului 1291, congregația provincială lărgită, singura care beneficia de atribuții legislative în teritoriul supus jurisdicției sale. Necesitatea organizării în Transilvania a unei *alte* congregații generale, diferită de aceea a Ungariei, dar prezidată de același rege, ne oferă dovada irefutabilă a faptului că, în 1290-1291, ca o consecință a evoluțiilor din ultimii ani ai domniei lui Ladislau Cumanul, Regatul Arpadian ajunsese să reprezinte doar cu puțin mai mult decât o simplă uniune personală între două entități statale (*regnum Hungariae* și *regnum Transilvanum*) aproape complet distincte. Confruntat cu

această situație, regele a fost nevoit să întreprindă o acțiune de limitare a atribuțiilor congregației nobiliare transilvane în avantajul puterii regale. În absența mijloacelor și, foarte probabil, a intenției de a recurge la forță, singura procedură pe care suveranul putea să o urmeze era una de tip parlamentar. Dar, pentru a se asigura de succesul acesteia, Andrei al III-lea a fost nevoit să descopere formule pentru a-și introduce propriii oameni în interiorul unei congregații care rămăsese credincioasă amintirii regelui Ladislau și care îl privea cu neîncredere. Singura cale legală prin care un asemenea obiectiv putea fi atins era reprezentată de exercitarea dreptului regal de donație. O dată intrați în posesia unor proprietăți transilvane, beneficiarii donațiilor regale ar fi devenit nobili „transilvani“, dispunând, așadar, de îndreptățirea de a participa la congregațiile nobilimii provinciale și de a influența deciziile acestora. Călătoria regelui spre Alba-Iulia s-a desfășurat în miezul iernii, suveranul fiind însoțit de o suită foarte numeroasă, în a cărei componență se aflau arhiepiscopii Lodomarius de Strigoniu și Ioan de Kalocsa, numeroși episcopi și, de asemenea, câțiva dintre cei mai importanți demnitari ai curții regale¹¹⁴. La 31 decembrie 1290, Andrei al III-lea și curtea sa se aflau la Oradea, oraș în care au rămas cel puțin până la 7 ianuarie 1291¹¹⁵. La 29 ianuarie 1291, aflat în drum spre Transilvania, la Filipișul Mic, regele făcea deja un prim demers în direcția introducerii unui credincios al său, comitele Dionysius Losonci, în posesia pământului regal Lăpuș din comitatul Solnoc¹¹⁶. La 10 februarie, ajuns probabil la Cluj, Andrei al III-lea confirma bistrițenilor scutirea de dări pe care aceștia o obținuseră de la Ladislau al IV-lea, manifestându-și astfel respectul față de memoria fostului rege¹¹⁷. Ajuns la Alba-Iulia în preajma datei de 20 februarie¹¹⁸, regele a zăbovit în orașul episcopal vreme de nu mai puțin de o lună, până cel puțin la 22 martie 1291¹¹⁹. Această perioadă s-a caracterizat printr-o activitate politică deosebit de intensă, căreia documentele existente ne îngăduie să-i reconstituim, parțial, desfășurarea.

Evenimentul central al vizitei regale, reprezentat de congregația generală a tuturor categoriilor de privilegiați din

Transilvania, convocată pentru data de 11 martie 1291 (duminica *Invocavit*), a fost precedat de o serie de congregații pregătitoare, al căror rol era, probabil, acela de a preciza pozițiile care urmau să fie adoptate la Alba-Iulia de către fiecare grup privilegiat în parte. Fără să dispunem de informații referitoare la adunările preliminare ale sașilor, secuilor și românilor, putem însă afirma că adunarea nobilimii din comitate, prezidată de comitele Benedict, locțiitorul vicevoievodului Ladislau, și de cei patru judecători nobiliari, s-a desfășurat la Mirăslău (*Meruslo*), foarte probabil în cursul lunii februarie¹²⁰. În cazul în care au avut loc într-adevăr, este probabil ca și adunările sașilor, secuilor și românilor să se fi desfășurat în apropierea orașului episcopal, probabil în localitățile limitrofe în care reprezentanții acestora și-au stabilit cartierele generale. Neîndoielnic, debaterile purtate în această perioadă erau axate asupra conținutului reformei politice pe care regele se străduia să o impună. Pentru a preciza cu claritate obiectul dezbaterilor, suveranul promulgase la 22 februarie, imediat după sosirea sa la Alba-Iulia, un document în care enumera deciziile adoptate, în septembrie 1290, de congregația de la Buda și își afirma hotărârea de a le susține¹²¹. În același interval (22-24 februarie), Andrei al III-lea a emis o serie de privilegii în favoarea capitolului bisericii Transilvaniei și a episcopului Petru însuși, ca răsplată a dovezilor de supunere și amicitie pe care aceștia i le arătaseră¹²². Cele aproximativ trei săptămâni rămase până la începerea lucrărilor congregației generale au fost consacrate identificării unor mijloace de presiune asupra reprezentanților acesteia. În acest interval au avut loc introducerea comitelui Dionysius Losonci în posesia domeniului Lăpuș¹²³, care a precedat eliberarea actului regal de donație din 11 martie 1291¹²⁴, și, fără îndoială, începerea demersurilor având ca obiect introducerea lui Ugrinus Csák în posesia domeniilor Făgăraș și Sâmbăta, din Țara Făgărașului, pentru a căror finalizare regele va fi însă nevoit să apeleze la mărturia congregației generale.

Ca o consecință a pregătirii sale minuțioase, a presiunilor exercitate și a impresiei produse asupra stărilor tran-

silvane de reunirea, la Alba-Iulia, a celor mai importante personalități politice din regat, congregația propriu-zisă nu a ridicat în fața regelui probleme deosebite. Obiectivul său declarat, „reformarea stării” Transilvaniei, a fost atins fără dificultăți majore: prevederile „constituționale” cuprinse în diploma regală din 22 februarie au fost adoptate fără nici o modificare, o copie a acestui document fiind încredințată spre păstrare capitlului din Alba-Iulia¹²⁵. Confirmarea privilegiilor acordate de Ladislau Cumanul secuilor de pe Arieș¹²⁶ a reprezentat, foarte probabil, doar unul dintre exemplele atitudinii prevenitoare manifestate de rege față de stările din Transilvania. După cum o arată și documentul prin care era confirmată reintroducerea lui Ugrinus Csák în posesia stăpânirilor pe care le reclamase în Țara Făgărașului, nobilii, sașii, secuii și românii participanți la adunare au fost consultați atât cu toții împreună, cât și fiecare în parte¹²⁷, regele manifestându-și, și pe această cale, intenția de a respecta întru totul formele procedurale instituționalizate. Această atitudine nu avea însă, în realitate, decât menirea de a facilita atingerea celui mai important obiectiv al vizitei regelui Andrei al III-lea în Transilvania și al convocării congregației din martie 1291: lichidarea largii autonomii de care beneficia această provincie și reintegrarea sa în structurile unui sistem de guvernare centralizat. Acestui obiectiv îi fuseseră subordonate, fără îndoială, acțiunile regale care vizau șubrezirea omogenității nobilimii provinciale, reconfirmarea, în nume propriu, a privilegiilor acordate de Ladislau Cumanul, rechemarea la ordine a secuilor, sașilor și celorlalte categorii de „oaspeți” regali, care nu aveau nici o justificare pentru a se sustrage supunerii și credinței pe care o datorau unui rege încoronat. Ca o modalitate de testare a fidelității transilvănenilor, Andrei al III-lea i-a invitat să se alăture, în 1291, campaniei organizate împotriva Austriei, românii numărându-se, la rândul lor, printre participanții la această întreprindere militară.

Succesul temporar al acestei politici de centralizare își va găsi expresia în participarea sașilor și secuilor din Tran-

silvania – fără îndoială alături de nobilii provinciali, care nu sunt însă menționați în mod distinct – la congregația generală a Regatului Ungariei desfășurată la Pesta, în anul 1298¹²⁸. Afilierea reprezentanților stărilor transilvane la congregațiile întregului regat reușea astfel să întrerupă, cel puțin pentru o perioadă, funcționarea congregației lărgite a Transilvaniei, premisă indispensabilă pentru constituirea unei structuri politice autonome extinse la scara fostului ducat¹²⁹.

5.8. Sfârșitul voievodatului lui Roland Borșa (1294)

Deși statutul său inițial de pilon al noii puteri regale i-a favorizat lui Roland Borșa nu doar păstrarea demnității voievodale, confirmată de congregația generală transilvană din martie 1291, ci chiar obținerea, în 1292, a titulaturii de palatin al teritoriilor de la răsărit de Dunăre, autoritatea sa reală în Transilvania nu a înregistrat îmbunătățiri majore. El a continuat să guverneze provincia prin intermediul lui Ladislau Borșa, a cărui autoritate era condiționată de respectarea termenilor cooperării cu congregația nobiliară și care nu pare să fi reușit niciodată să se impună ca o figură prominentă în rândurile nobilimii provinciale. Lipsit de resurse materiale importante, el nu a fost în măsură să își atragă serviciile unor familiari de prestigiu. Ceilalți vicevoievozi atestați în această epocă par să fi funcționat în paralel cu el, iar despre locțiitorul său Benedict, atestat în 1291, nu dispunem de nici o informație care să ne îngăduie să stabilim dacă acesta era un reprezentant al vicevoievodului pe lângă congregația nobiliară sau, dimpotrivă, un reprezentant al acesteia din urmă pe lângă vicevoievod. În 1292, Ladislau Borșa își pierduse deja calitatea de vicevoievod, foarte probabil ca urmare a unei reacții a nobilimii locale împotriva protectorului său.

Astfel, în momentul izbucnirii conflictului deschis dintre Roland Borșa și regele Andrei al III-lea, a cărui politică

internă de sprijinire a nobilimii mijlocii îi atrăsese ostilitatea magnaților, nobilimea din Transilvania nu a făcut nici un gest în favoarea aceluia care fusese, timp de un deceniu, deținătorul nominal al demnității voievodale. Cea din urmă vizită a lui Roland Borșa în Transilvania, în toamna anului 1293¹³⁰, precum și măsurile luate cu acest prilej, menite fără îndoială să îi atragă susținători și simpatii, își vor dovedi, în primăvara anului 1294, perfectă inutilitate. Salvconductul acordat de voievod, la 23 mai 1294, asediaților din cetatea episcopală Finiș prevedea garantarea posibilității acestora de a se refugia dincolo de limitele teritoriului aflat sub controlul său, adică „peste Tisa sau peste Mureș sau chiar până la Gilău în părțile Transilvaniei”¹³¹. Roland Borșa ne oferă astfel confirmarea faptului că, la această dată, Transilvania refuza să îi mai recunoască autoritatea.

Campania regală împotriva lui Roland Borșa, desfășurată în intervalul august-octombrie 1294¹³², care a culminat prin asediarea și cucerirea cetății Adrian, nu a reprezentat, din punctul de vedere al istoriei voievodatului, decât un eveniment colateral. Deși a beneficiat de iertarea regală și a reușit, în doar câțiva ani, să își redobândească poziția proeminentă în teritoriile dintre Tisa și Meseș, Roland Borșa nu a mai izbutit niciodată să recâștige terenul pierdut în Transilvania și să își redobândească redusa influență pe care o exercitase în deceniul anterior asupra vieții politice a voievodatului. Lipsit atât de sprijinul nobilimii provinciale, cât și, foarte probabil, de interesul de a-l dobândi, Roland Borșa nu a reușit niciodată, de-a lungul celor mai mult de zece ani în care a figurat în calitatea de deținător al demnității voievodale, să se impună ca o personalitate dominantă în viața politică a Transilvaniei. Faptul că a ajuns să fie considerat, peste secole, un suveran neîncoronat al acestei provincii, un protagonist al luptei sale pentru autonomie și principalul fondator al lui *regnum Transilvanum* reprezintă, în aceste condiții, unul dintre cele mai ciudate paradoxuri ale demersului istoriografic.

5.9. Regnum Transilvanum

Reconstituirea adevăratei naturi a raporturilor dintre voievodul Roland Borșa și nobilimea provincială din Transilvania impune, la rândul ei, elucidarea semnificației reale a noțiunii de *regnum*, prin care o serie de izvoare definesc statutul Transilvaniei în ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea. Mai vechi interpretări istoriografice, de la Ioan Lupaș și Ioan Moga până la Ștefan Pascu, atribuiau acestei denumiri semnificații legate, în principal, de o formă superioară de suveranitate teritorială („domnie”) exercitată de Roland Borșa, care ar fi transformat Transilvania într-o „țară suverană din punct de vedere constituțional”¹³³. Semnele de întrebare ridicate de o asemenea interpretare își au justificarea atât în deja demonstrata incapacitate a voievodului de a-și impune autoritatea asupra nobilimii transilvane și a congregației acesteia, cât și în faptul că termenul în discuție – *regnum* – nu este niciodată utilizat în contexte referitoare la autoritatea teritorială a lui Roland Borșa.

Să examinăm documentele:

<i>Ladizlaus vicevoyooda transsilvanus</i>	8 iunie 1288	<i>Petrus de Nyr, comes de Kulus, Michael comes, filius Laurencii [Petrus comes?] filius Muron, et comes Petrus, filius Clementis, iudices per regnum Transsilvanum constitui...</i> ¹³⁴
<i>Andreas (III) rex Hungariae</i>	22 februarie 1291	<i>... nobiles regni nostri et Saxones Transilvani predia tenentes et more nobilium... ... nobiles regni nostri et predicti Saxones regni Transilvaniae...</i> ¹³⁵
<i>Comes Benedictus gerens vices Ladizlai vicevaivode Transsilvani</i>	8 mai 1291	<i>Nicolaus de Gumbas et Gregorio de Sancto Rege comitibus per regnum Transsilvanum iudicibus deputatis...</i> ¹³⁶

Cele trei mențiuni referitoare la *regnum Transilvanum/Transilvaniae* apar, prin urmare, în contexte legate de atribuțiile judiciare ale nobililor în cadrul congregațiilor (8 iunie 1288, 8 mai 1291) sau de drepturile și obligațiile aso-

ciate *statutului de nobil* (22 februarie 1291). În același timp, toate cele trei documente menționate sunt legate de funcționarea sistemului congregațional: dacă cele două acte ale vicevoievodului Ladislau și ale locțiitorului său Benedict au fost emise chiar cu prilejul desfășurării unor congregații, diploma regelui Andrei al III-lea cuprindea prevederile care urmau să fie supuse dezbaterii adunării dietale de la Alba-Iulia, din martie 1291. Nici unul dintre aceste documente nu mărturisește existența vreunei forme de *herrschaft* teritorial al voievodului Roland, orice legătură dintre persoana acestuia și uzitarea noțiunii de *regnum Transilvanum* devenind astfel imposibil de demonstrat. Am putea, așadar, concluziona, pornind de la interpretările lui Martyn Rady¹³⁷, că, în semnificația sa reală, așa cum rezultă ea din exemplele citate, termenul *regnum* era chemat să desemneze *comunitatea legală* a nobililor din Transilvania, reprezentați în *congregatio nobilium*.

O asemenea concluzie, cu o remarcabilă utilitate din punctul de vedere al cercetării noastre, are însă dezavantajul de a nu clarifica lucrurile decât pe jumătate. Într-adevăr, *regnum* („țară“) are și aici, ca pretutindeni în epocă, înțelesul de „țară legală“, de comunitate a privilegiaților care își rezervă exercitarea unor drepturi „constituționale“. Nu trebuie să uităm însă că această comunitate a privilegiaților nu putea constitui un *regnum* în absența unei „țări“ propriu-zise, caracterizate printr-un teritoriu bine definit, dispunând de un statut juridic și de un sistem instituțional care să justifice această denumire. Comunități legale similare aceleia a privilegiaților din Transilvania existau, fără îndoială, și în alte provincii congregaționale din Regatul Ungariei; cu toate acestea, nici una dintre ele nu a fost desemnată vreodată prin termenul *regnum*. Într-o asemenea situație se aflau, de exemplu, teritoriile supuse controlului real al neamului Borșa: Bihorul și celelalte șase comitate învecinate (Solnocul Exterior, Sătmăr, Crasna, Békés, Zarand și Szabolcs), care constituiau o „provincie congregațională“ bine definită¹³⁸. Ele dispuneau, de asemenea, de o

tradiție istorică ce își avea originea în secolele imediat următoare cuceririi arpadiene, perioadă în care funcționase un *ducatus* bihorean autonom¹³⁹, a cărui origine trebuie căutată, potrivit tradiției consemnate de *Gesta Notarului* Anonim, în înțelegerea încheiată între Arpad și ducele bihorean Menumorout¹⁴⁰. Limitele stăpânirii (*regnum*) lui Menumorout, așa cum sunt ele indicate de cronica aceluiași Anonymus, se suprapuneau aproape până la detaliu celor ale celor șapte comitate care alcătuiau provincia congregațională din ultimul sfert al secolului al XIII-lea¹⁴¹. Cu toate acestea, gradul accentuat de absorbire, de-a lungul secolelor X-XII, a teritoriilor de la răsărit de Tisa în cadrul Regatului Maghiar a diminuat în mod considerabil particularismul istoric al acestora. „Cele șapte comitate” nu mai constituiau, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, un *regnum* cu trăsături clar definite și, în consecință, ele încetaseră de mult timp să mai fie desemnate prin acest termen. Nobilimea acestor comitate nu se mai considera, în această epocă, ca fiind diferită de aceea din *regnum Hungariae*; de asemenea, aceste teritorii nu constituiau o unitate distinctă în cadrul geografiei politice interne a regatului, ele nedispunând nici de o denumire specifică. În consecință, „țara legală” din care nobilimea locală făcea parte era reprezentată de comunitatea privilegiaților din același *regnum Hungariae*.

Identitatea teritorială a Transilvaniei era, în schimb, una cât se poate de evidentă pentru oamenii secolului al XIII-lea, ea fiind adeseori semnalată în izvoarele epocii:

Bela, rex primogenitus	1231	... inutiles et superfluas donationis [...] destrueremus, positi in Transilvanis partibus... ¹⁴²
Bela (IV), rex Hungariae	1243	... cum fidelem nostrum Laurencium vaivodam post conflictum Tartarorum ad partes Transsilvanas misissemus... ¹⁴³
Bela (IV), rex Hungariae	1256	Possessiones... in partibus Transilvanis sunt hec... ¹⁴⁴
Stephanus, iunior rex Vngariae, dux Transilvaniae	1263	... quasdam terras udvarnicorum nostrorum in Transsilvanis partibus existentes... ¹⁴⁵
Idem	1267	... possessiones avi sui Julae magni in partibus scilicet Transsilvanis existentes... ¹⁴⁶
Idem	1267	Et cum Ladyzlaus woyuoda et Julia frater eiusdem venissent cum Cumanis contra nos ad partes Transsilvanas... ¹⁴⁷
Capitulum ecclesie Varadinensis	1278	... porcionem suam de terra Hasadad ipsum contingentem in partibus Transsilvanis existentem... ¹⁴⁸
Ladislau (IV), rex Hungariae	1285	... cum Lorandus filius Mark per suam infidelitatem terram nostram Scepusiensem, unacum Glynuchbana et terram Nyr ultra partem de Tyzael usque ad partem Transilvanam contra nostram regia maiestatem potentialiter occuparent... ¹⁴⁹

Izvoarele documentare selectate mai sus subliniază faptul că Transilvania constituia o realitate puternic individualizată în geografia politică a Regatului Arpadian. Această „țară” răsăriteană, care dispunea de o personalitate atât de pregnantă în cadrul sistemului politic al Regatului Ungariei, își avea, firește, propriii săi locuitori, cărora izvoarele le atribuie calitatea de „oameni ai Transilvaniei”, „locuitori ai Transilvaniei”, „nobili din Transilvania”, „transilvăneni”.

„Transilvănenii” menționați aparțineau inițial categoriei, reprezentative pentru provincia intracarpatică, a coloniștilor germani stabiliți aici către mijlocul secolului al XII-lea. Începând cu domnia lui Ladislau Cumanul, mențiunile referitoare la „nobili din Transilvania” încep să devină mereu mai numeroase, ele fiind legate de tripla lor calitate de oameni de arme, membri ai clasei politice și proprietari de pământuri. Afirmarea de către nobilimea transilvană a propriei

Andreas (II), rex Hungariae	1224	... fideles hospites nostri Theutonici Ultrasilvani... ¹⁵⁰
Bela, rex primogenitus	1231	... milites nostros Saxones Ultrasilvanos... ¹⁵¹
Ladislav (IV), rex Hungariae	1273	... Saxones et alii homines regionis Transsilvane ad patrem redierunt, eum naturalem terre dominum cognoscentes ¹⁵²
Stephanus archiepiscopus Colochensis	1277	... quidam Saxo, vite detestabili, nomine Gaan filius Alardi [...] congregata multitudo sue nationis novissime de partibus Transsilvanis... ... universos gentis Vngarice in ducatu commorantes Transsilvano in quibuscumque latibulis... ¹⁵³
Ladislav (IV), rex Hungariae	1285	... contra Gyan filium Alardi in partibus Transsilvanicis pro conservatione incolarum partis illius... ¹⁵⁴
Idem	1285	Insuper cum nostros homines fideles Transsilvanos unacum Cumanis nostris contra Dormanum et Bulgaros misissemus, magistrum Georgius exercitus capitaneum preficientes... ¹⁵⁵
Idem	1289	... quas universi Nobiles partis Transsilvaniae tunc in ipsa expeditione nostra nobiscum existentes... ¹⁵⁶
Lodomerius, archiepiscopus Strigoniensis	1288	... nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Volachis de Cybiniensi et de Burcia comitatibus Transil(v)anis... ¹⁵⁷
Andreas (III), rex Hungariae	1291	... cum nos universis Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis apud Albam Iule pro reformatione status eorundem congregationem cum eisdem fecissemus... ¹⁵⁸

sale identități, distanțarea sa, în acest fel, față de nobilimea regatului constituiau acțiuni motivate de promovarea de către ea a unor interese specifice, cu trăsături particulariste din ce în ce mai accentuate. În ceea ce privește exemplele din ultimul deceniu al secolului al XIII-lea, acestea vin să ilustreze ascensiunea politică a celorlalte componente ale conglomeratului politic transilvan; o afirmare realizată inițial doar în cadrul provinciei și condiționată, fără îndoială, de statutul pe care aceasta era pe cale de a și-l redefini.

Exemplele care urmează – a căror claritate cu totul excepțională face inutil orice comentariu – demonstrează,

în plus, faptul că Transilvania era percepută, în acea perioadă, ca fiind *altceva* decât Ungaria propriu-zisă:

Conventus Monasterii beati Hypoliti Martyris de Zobor	1256	...occupatione [...] iurium [...] monasterii Sancti Benedicti de Grana [...] tam in hoc regno, quam in parte Transylvana... ¹⁵⁹
Stephanus, iunior rex Vngariae, dux Transilvaniae	1268	et cum ipsum castrum (Feketeuholm // Codlea) [...] exivissemus, et paulatim ad nostrum regnum accessissemus domino permittente ¹⁶⁰
Ladislaus (IV), rex Hungariae	1279	... cum dominus rex Bela, avus noster carissimus [...] dictum patrem nostrum de suo regno miserabiliter ad partes Transilvanas effugasset ¹⁶¹

Transilvania („părțile Transilvaniei“) constituie, potrivit acestor izvoare, o „țară“ distinctă față de Ungaria propriu-zisă. Chiar dacă ea nu este în mod explicit definită ca *regnum*, aceste exemple conțin, prin sublinierea antitezei cu *regnum Hungariae*, o indicație implicită a existenței unui asemenea statut.

Există însă și documente, anterioare aceloră din 1288-1291 și emaneate din mediile cancelariei regale, în care Transilvaniei îi este atribuit în mod explicit statutul de *regnum*.

Andreas (II), rex Hungariae	1206	... <i>primes hospites regni de tribus villis Ultrasilvanis Karako videlicet, Crapundorph et Rams...</i> ¹⁶²
Stephanus, iunior rex Vngariae, dux Transilvaniae	1266	<i>ipsum vaivodam debita sollicitudine invigilantem defensionem et remediis regni nostri Transsilvani...</i> ¹⁶³

În ceea ce privește diploma regală din 1206, este foarte puțin probabil că, recunoscându-le coloniștilor din Cricău, Ighiu și Romos statutul de „primi oaspeți ai țării“ (*primes hospites regni*), Andrei al II-lea se referea la întregul Regat al Ungariei, în ale cărui regiuni vestice și centrale colonizarea germană fusese inițiată cu mult timp înaintea Transilvaniei. În acest caz trebuie să admitem, împreună cu Thomas Năgler¹⁶⁴, că acel *regnum* la care regele face referire nu este altul decât *regnum Transilvanum*.

Orice posibilă incertitudine în această privință este eliminată de diploma „regelui tânăr“ Ștefan din 1266. Afirmarea clară și explicită a existenței unui *regnum nostrum Transilvanum* trebuie pusă în relație cu documentele din 1268 și 1279 (citate în grupajul de mai sus), emise de cancelaria aceluiași suveran sau de aceea a fiului său Ladislau, documente care subliniază distincția existentă între Transilvania și *regnum Hungariae*. Ștefan considera, așadar, Transilvania ca fiind una dintre „țările“ supuse coroanei maghiare. Asumându-și față de aceasta – așa cum era obligat să o facă și față de Ungaria propriu-zisă – cea mai importantă dintre obligațiile care îi reveneau în calitate de suveran, aceea de a asigura apărarea ei, el transforma însă această obligație într-o misiune a voievodului Transilvaniei, reprezentantul său în provincie.

Analiza acestor izvoare documentare face, prin urmare, inevitabilă acceptarea uneia dintre definițiile acordate termenului *regnum* de către Ștefan Pascu: aceea de „formațiune statală autonomă“¹⁶⁵. Dobândirea de către Transilvania a acestui statut nu are însă nici o legătură cu evoluția într-o direcție „oligarhică“ a puterii voievodale în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea. *Regnum Transilvanum* nu desemna, după cum am văzut, teritoriul asupra căruia Roland Borșa reușise să își afirme autoritatea, ci o „țară“ distinctă, dispunând de propriile sale instituții, de propriile sale legi și de propria sa comunitate legală (*regnum*); o „țară“ guvernată de un *voievod*, care putea fi – sau nu! – Roland Borșa. În baza ficțiunii *regia in persona*, voievodul Transilvaniei îndeplinea atribuții de *locumtenens* regal, exercitând, în calitate de reprezentant al suveranului, controlul asupra funcțiilor militare, administrative și judiciare ale statalității pe teritoriul acesteia. Statutul său era, în foarte multe privințe, similar aceluia al comitelui-palatîn (*regni Hungariae palatinus*) în Ungaria propriu-zisă și mai ales aceluia deținut în Slavonia de banul acesteia (*regni Sclavoniae banus*). Faptul că Ungaria, Slavonia și Transilvania constituiau trei „țări“ distincte, dispunând de struc-

turi instituționale proprii și de o largă autonomie în cadrul Regatului Arpadian este subliniat, în anii 1281-1286, de însemnările magistrului Gerard de Mutina, superintendent pontifical însărcinat cu adunarea banilor destinați cruciadei în Ungaria, Polonia și Slavonia, care fac evident faptul că Transilvania reprezenta, în cadrul Regatului Ungariei, o realitate distinctă, sumele încasate din această provincie fiind consemnate ca o categorie aparte¹⁶⁶. O mărturie mult mai categorică, în ceea ce privește Transilvania, ne oferă geograful dominican anonim, autor al unei *Descrieri a Europei Orientale* realizată în cca 1307-1308, la solicitarea lui Carol de Valois: „*Ungaria se împarte în două părți, și anume partea transilvană și partea dunăreană*“¹⁶⁷. Afirmarea sistemului congregațional, realizată în cadrul aceluiași interval cronologic, a numărat printre consecințele sale redefinirea regimului juridic al acestei provincii și puternica accentuare a autonomiei sale. În consecință, situația din 1290-1291, când regele Andrei al III-lea s-a văzut nevoit să facă eforturi speciale pentru a impune în Transilvania o reformă „constituțională“ pe care restul regatului deja o recunoscuse, a devenit – sau a amenințat mereu să devină – o regulă de-a lungul secolelor următoare. De aici a rezultat situația juridică specifică, atât de concis exprimată de E. Mályusz în formula „exceptiile din Ungaria erau reguli în Transilvania“¹⁶⁸; tot de aici necesitatea, pentru cancelaria regală și pentru locurile de adeverire, de a specifica, în mod formal, faptul că instrucțiunile emise sau sancțiunile pronunțate de ele urmau a fi aplicate nu doar pe teritoriul Ungariei, ci și pe acela al Transilvaniei¹⁶⁹.

Specificul instituțional al Transilvaniei este adeseori explicat de istoriografia maghiară prin referire la statutul ei de *végvidék* (ținut de frontieră), el fiind comparat, în consecință, cu formele de guvernare existente în Slavonia și în banatele de frontieră¹⁷⁰. O asemenea comparație are, fără îndoială, acoperire doar în cazul Slavoniei¹⁷¹, ea fiind nepotrivită în ceea ce privește banatele de la frontiera meridională, a căror evoluție a fost caracterizată prin dezvoltarea

unidirecțională a unor structuri de tip militar și misio-nar. Transilvania era în secolul al XIII-lea, asemeni Slavoni-ei, o „țară“ care dispunea, în esență, de cea mai mare parte a caracteristicilor medievale ale statalității. Ea se mai dis-tingea, în plus, de *regnum Hungariae* prin tradiția sa istorică proprie, păstrătoare a amintirii trecutei sale suveranități pierdute ca urmare a confruntărilor și înțelegerilor încheiate cu conducătorii maghiari¹⁷². Astfel, referindu-se la rezulta-tul victoriei regelui Ștefan cel Sfânt asupra ducelui transil-vănean Gyula, cronicile maghiare ale secolului al XIV-lea consemnează: *et ipsum regnum Erdewel monarchie Vngarie adiunxit*¹⁷³. Explicația faptului că – spre deosebire de *reg-num Croatiae*, de exemplu – *regnum Transilvaniae* și *reg-num Slavoniae* nu figurau în titulatura oficială a regilor ma-ghiari trebuie căutată în cucerirea timpurie a acestora, care se produsese, în liniile sale generale, înainte de sfârșitul secolului al XI-lea. Este cunoscut faptul că, de la Ștefan cel Sfânt până la Coloman Cărturarul, regii arpadieni se intitulau *rex Ungrorum (Pannoniorum)*; abia după încoronarea acestuia din urmă ca rege al Croației (1102), titlul regal a suferit modificările necesare pentru a face loc menționării „regatelor“ autonome recent incluse în structura statului arpadian (Croația, Dalmația)¹⁷⁴. Dacă, după această din ur-mă dată, toate formațiunile statale pe care regii maghiari le cucereau sau asupra cărora își afirmau pretențiile își vor găsi menționarea în titulatura regală¹⁷⁵, anexiunile realiza-te în perioada anterioară nu s-au mai bucurat de un aseme-nea privilegiu. Absența Transilvaniei din titulatura rega-lă a suveranilor arpadieni constituie astfel un argument neîndoielnic asupra vechimii structurilor statale transil-vănene și a remarcabilei lor forțe de rezistență.

Note

1. Zsoldos A., *Az Árpádok és alattvalóik*, p. 144. V. și Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek*, p. 226-233, 290-293.
2. Încercările de clarificare a originii etnice a acestei familii nu au dus, până acum, la rezultate concludente. Pentru originea slavo-română s-au pronunțat N. Drăganu, *Românii din secolele IX-XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933, p. 390, 510; I. Pătruț,

- Onomastică românească*, București, 1980, p. 25. Originea cumană a fost susținută de N. Iorga, *Histoire des Roumains*, III, București, 1937, p. 241, iar cea pecenegă de către I. Lupaș, *Voievodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, București, 1930, p. 19. Pentru originea cabaro-chazară, v. Györffy Gy., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I, Budapest, 1963, p. 496, 573. Originea maghiară este susținută de Kniezsa I., *Keletmagyarország helynevei*, în *Magyarok és románok*, I, Budapest, 1943, p. 227, 235; Makkai L., Mócsy A. (ed.), *Erdély története*, I, Budapest, 1987, p. 262-263; semne de întrebare în legătură cu aceasta la R. Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, *O reședință feudală din secolele XI-XII la Sănnicolau de Beiuș. Contribuții la istoria Bihorului medieval*, în *RMM.MIA*, 2/1984, p. 23. R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 24, aduce o serie de argumente care pledează pentru originea numelui Borșa în fondul pre-roman al regiunii.
3. *Erdély története*, I, p. 262-263; Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek*, p. 290-293.
 4. Pataki J., *Anjou királyaink és a két román vajdaság*, Kolozsvár, 1944, p. 15-17.
 5. *Ibidem*.
 6. R. Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, *O reședință feudală*, p. 26-34.
 7. *Ibidem*, p. 25.
 8. Asupra cetăților menționate și evoluției statutului acestora, v. R. Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, *O reședință feudală*, p. 22, 24; Györffy Gy., *Az Árpád-kori Magyarország*, p. 593, 660-662.
 9. Zsoldos A., *Az Árpádok és alattvalóik*, p. 93.
 10. *DIR* II. 254-255; HD 447-448; Jakó 405.
 11. Pentru cronologia evenimentelor, v. Zsoldos A., *Az Árpádok és alattvalóik*, p. 69-98.
 12. Desfășurată cândva în intervalul 17 sept.-21 oct. 1282 – cf. *ibidem*, p. 93-96.
 13. *Chronicon pictum*, p. 97-98: *Lorandus filius Thome, miles strenuus contra Cumanos lanceavit cum impetu virtutis sue, et laudabiliter percussit plurimos et prostravit.*
 14. *congregatio regni nostri* – v. Szűcs Jenő, *Az utolsó Árpádok*, p. 312.
 15. *KMTL* 475, 650, 662.
 16. *CD V/3*. 157-158.
 17. Confirmarea de către el, în 1283, a privilegiului acordat de Ladislau al IV-lea oaspeților din Dej reprezintă singurul document intern cunoscut din perioada voievodatului său, v. *DIR* II. 244; Jakó 401.
 18. *DIR* II. 245-246; HD 446. Documentul este un fals de epocă – v. Jakó 402 –, însă conține, fără îndoială, informații reale.
 19. În cursul lunilor ianuarie-februarie – Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 290.
 20. *KMTL* 475, 650.
 21. *KMTL* 512, 662.

22. *DIR* II. 254-255; RA 3348.
23. *DIR* II. 261-262.
24. *DIR* II. 267-268; ZW 146-147.
25. P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în *AIACluj*, 17, 1974, p. 212-223 (studiu de referință); V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 170-171; Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 123-124, 161.
26. *de finibus et terminis Tartarorum quos nemo praedecessorum nostrorum peragraverat, ultra Alpes* – CD V/3. 410; *DIR* II. 292-293.
27. Numărul și calitatea izvoarelor care pun invazia pe seama instigațiilor cumanilor sunt prea importante, pentru a mai lăsa loc vreunei îndoieli: *Chronicon Pictum Vindobonense*, *Chronicon Posoniense*, *Chronicon Varadinense*, *Anonymi Leobiensis*, *Chronicon Austriacum*, *Miechovius – Tractatus de duabus Sarmatiis* etc. V. P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare*, p. 214 și n. 13.
28. P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 109.
29. V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 170; altă opinie la P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare*, p. 215.
30. P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare*, p. 219; Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 123. Reconstituirea traseului lui Nogai este întemeiată pe mărturia *Cronicii de la Ipatiev*, v. Hodinka A., *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest, 1916, p. 450.
31. Potrivit cronicii lui Matthias Miechovius, tătarii ar fi devastat Ungaria „*ab octavo epiphaniarum* [13 ianuarie] *usque ad festum Paschae* [25 martie]“. Gombos, *Catalogus*, p. 1610.
32. Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 123.
33. P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare*, p. 216-217.
34. *SRH* I. 213; II. 44, 472.
35. *DIR* II. 279; ZW 149-150.
36. *DIR* II. 354-355; ZW 169-170.
37. P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare*, p. 218.
38. *DIR* II. 376-377; ZW 181-182.
39. *DIR* II. 377-379; ZW 182-184.
40. *DIR* II. 312-314; CD V/3. 452-454: *castro Thuruczkou se viriliter obiecerunt, et contra eosdem Tartaros laudabiliter dimicarunt*.
41. *Loc. cit.*
42. P. Iambor, *În legătură cu localizarea cetății Sânmiclăuș (Turda)*, p. 309-313.
43. Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 161; *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* (ed. F. Knausz), II, 1889, p. 419: *Siculi, Olahi et Saxones omnes vias ipsorum cum indaginibus stipaverunt sive giraverunt*.
44. P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare*, p. 219 (cu indicația surselor); Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 124.
45. Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 124. Opinia lui V. Ciocâltan – *Mongolii și Marea Neagră*, p. 238 – pentru care, în urma invaziei din 1285, regele Ladislau Cumanul ar fi devenit „marioneta lui Nogai pe tronul Ungariei“ este, fără îndoială, excesivă.

46. Cf., în acest sens, opinia lui V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 171: „un semieșec pentru mongoli [...] ei n-au mai îndrăznit să organizeze campanii de anvergură în Transilvania și Ungaria, ci, cel mult, acțiuni prădalnice în regiunile de frontieră”.
47. Cf. Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 124.
48. P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 110.
49. RA 3358.
50. RA 3361-3363.
51. *Hurtubag*, RA 3364.
52. RA 3372.
53. Jakó 410.
54. *DIR* II. 273-274; Jakó 408.
55. RA 3408-3412; Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 292.
56. *DIR* II. 281; HD 466.
57. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 292.
58. P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 109.
59. RA 3418.
60. RA 3506-3508.
61. RA 3509.
62. *Kewe*, 13 sept. (RA 3532-3533); *Berechte*, 4 nov. (RA 3536); *iuxta villam Toty*, 9 nov. (RA 3537); *Chanadini*, 7 dec. (RA 3538); *iuxta Keressceg*, 25 dec. (RA 3539); *prope Chegled*, 5-6 mart. 1290 (RA 3551-3552); *Karansebus*, 29 apr. (RA 3553); *Cheenk*, 21 mai (RA 3555); *Zekes*, 27-28 mai (RA 3557-3560); *Chanad*, 18 iun. (RA 3561); *Zorvosholm*, 24 iun. (RA 3562).
63. *DIR* II. 311-312; ZW 162-163 (*cognatum nostrum* ar putea avea și sensul generic de ‘rudă’). Jakó, 450, consideră documentul un fals realizat la începutul secolului al XIV-lea; informațiile referitoare la evenimente ale istoriei politice majore pot fi însă luate în considerare.
64. *DIR* II. 306; ZW 149-150; Jakó 446 (22 iul. 1289). Reconfirmare la 27 mai 1290 – *DIR* II. 322-323; ZW 166-167; Jakó 458.
65. *DIR* II. 322, 504; ZW 166; Jakó 457 (21 mai 1290).
66. Prepozitul Ioan (*Johannes*) al Sibiului primește, la 27 oct. 1288, o însărcinare regală în calitate de om de măturie – *DIR* II. 304-305; ZW 158-159; Jakó 440. Prezența regelui la Brașov, localitate în care a fost emis acest document, oferă și ea o sugestie în acest sens.
67. *DIR* II. 296-299; Jakó 436.
68. *DIR* II. 306-308; *HO* VI. 341-342; Jakó 455.
69. *DIR* II. 304-305; ZW 158-159.
70. *DIR* II. 314-315; ZW 164-165; Jakó 453.
71. Jakó 435 (cu text). Vezi și *DIR* II. 294-296; HD 470-472; Jakó 434.
72. V. d. ex. *DIR* II. 306, 309-310; Jakó 447, 448 – ambele din august 1289.
73. *DIR* II. 304-305; ZW 158-159.

74. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 290-291; v. și RA 3534, 3545, 3684.
75. E. Fügedi, *The Elefánthy*, p. 36-38; P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 120.
76. *DIR* II. 92-94.
77. P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 108.
78. Molnár P., *A Magyarországi kormányzat mint a regimen mixtum példája Admonti Engelbertnél (1290-es évek eleje)*, în *Századok*, 133, 1/1999, p. 113-124.
79. *Ibidem*, p. 117, 123: *quale regimen dicitur aliquando fuisse in regno Hungariae, ubi rex solus regebat, singula secundum rationem et dignitates et honores per Regem distribuebantur, non secundum nobilitatem generis, sed secundum virtutem, qua se habebat unusquisque ad bonum regni: et in magnis et novis, beneplacitum majoris partis totius populi expectabatur.*
80. Cuprinzând inițial comitatele Bihor, Solnoc, Sătmăr, Crasna, Békés, Zarand și Szabolcs – *DIR* II. 201-203; Wenzel XII. 250-253.
81. În prima sa formă (1285), aceasta includea comitatele Timiș, Arad și Cenad – *DIR* II. 274-277; Wenzel IX. 419-422.
82. E. Fügedi, *The Elefánthy*, p. 41.
83. Mályusz E., *A magyar köznemesség kialakulása*, în *Századok*, 76 (1942), p. 421.
84. E. Fügedi, *The Elefánthy*, p. 35; Jakó 18 (1088-1090).
85. Jakó 30; ZW 7-8; *DIR* I. 28-29, 368.
86. *DIR* III. 32-33.
87. *DIR* II. 300-301; HD 474-475; Jakó 437.
88. Inclusiv *DIR* II. 300; Jakó 437 etc.
89. V. CD V/3. 434-436; Arhivele Naționale Budapesta, DF 277193.
90. *DIR* II. 186 (proprietăți în comitatul Solnoc), 200, 338, 405.
91. V. Jakó 425.
92. *DIR* II. 225; Jakó 381.
93. *DIR* II. 309-310; ZW 161; Jakó 448. V. și Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea*, p. 149.
94. *nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Valachis de Cybiniens et de Burcia comitatibus Transilvanis* – *DIR* II. 296-299.
95. *DIR* II. 296-299.
96. Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea*, p. 166-167, vorbește chiar despre „așezarea pe plan de egalitate a românilor cu celelalte stări privilegiate“, reflectată de acest document.
97. A. Decei, *România din veacul al IX-lea până în veacul al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în idem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 79 și n. 4: „În acest an <1292, recte 1290> cumanii sau polovții cu volochii l-au ucis pe regele unguresc cu numele Volodislav“.
98. B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria. 1290-1403*, Roma, 1938, p. 87. Gh. I. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești (I)*, în *RI*, serie nouă, 4, 1-2/1993, p. 157 și I.-A. Pop, *Instituții*

- medievale românești. *Adunările cneziale și nobiliare (boieresti) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 18, consideră că unul dintre obiectivele adunării de la Alba-Iulia, din martie 1291, ar fi fost acela de a aproba ridicarea contingentelor în vederea campaniei împotriva Austriei.
99. V. în special O. Pecican, *Troia, Veneția, Roma. Studii de istoria civilizației europene*, Cluj-Napoca, 1998, p. 116-117, 140, 150-151, care reia și dezvoltă o ipoteză a lui B.P. Hasdeu (*Etymologicum Magnum Romaniae*, ed. Gh. Brâncuș, III, București, 1976, p. 760).
 100. Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1978, p. 12-14.
 101. V. d. ex. *DIR* II. 273-274; *SzOkl* IV. 2-3, care relatează lupta nobililor din Tirimia împotriva unui detașament tătăresc.
 102. P.P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din secolul XVI culese de I. Bogdan*, București, 1957, p. 158-161.
 103. O. Pecican, *Troia, Veneția, Roma*, p. 145-160.
 104. Pentru caracterizarea acesteia, vezi Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 162-163, și Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 137.
 105. *Ibidem*, p. 163-167. Pentru sugestiile făcute în același sens de Gh. I. Brătianu, v. *RI*, 4, 1-2/1993, p. 41.
 106. *DIR* II. 315; *CD* V/3. 506-507.
 107. *DIR* II. 312; Wenzel IX. 557.
 108. *RA* 3551-3552, 5-6 martie 1290 (*prope Chegled*).
 109. *RA* 3553, 29 aprilie 1290, *Karansebus*.
 110. Adresându-se, printre alții, și lui Roland Borșa – HD 497.
 111. Suspiciuni ce par a-și găsi o anumită confirmare în faptul că noul rege Bela al IV-lea a ordonat orbirea acestuia – Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 122-123.
 112. *Ibidem*, p. 293-295.
 113. *Chronicon pictum*, p. 98; *DIR* IV. 164-166.
 114. *DIR* II. 364-366, 366-367, 370-371; Jakó 472, 473, 478; *RA* 3704.
 115. *RA* 3683-3700.
 116. *DIR* II. 356-357; *CD* VII/2. 166-167; Jakó 468.
 117. *DIR* II. 360; *ZW* 171; Jakó 469.
 118. *RA* 3704-3705.
 119. *RA* 3712-3713.
 120. *DIR* II. 347-348; Teutsch-Firnhaber 176. Pentru datare, v. Jakó 467.
 121. *DIR* II. 361-365, 505-509; *ZW* 172-176.
 122. *DIR* II. 365-366, 366-367, 367-368; Jakó 472, 473, 474.
 123. *DIR* II. 357; Jakó 475.
 124. *DIR* II. 368-369; Jakó 476.
 125. *DIR* II. 367; *ZW* 190.
 126. *DIR* II. 370-371; HD 511-512.
 127. *DIR* II. 369; *ZW* 177.
 128. *DIR* II. 392-393, 443-453; *ZW* 192-193, 211; Jakó 570, 571.
 129. V. și opinia lui Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 157.
 130. *DIR* II. 399-400; *ZW* 193-194; Jakó 518.
 131. *DIR* II. 404-405; HD 524.

132. RA 3987-3995.
133. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 187.
134. CD V/3. 434-436; HD 474-475; DIR II. 300-301; Jakó 437.
135. CD VII/2. 139-147; ZW 172-176; DIR II. 361-365, 505-509; Jakó 470.
136. CD VI/1. 163-164; ZW 178-179; DIR II. 372; Jakó 479.
137. Martyn Rady, *Voivode and Regnum: Transylvania's Place in the Medieval Kingdom of Hungary*, în László Péter (ed.), *Historians and the History of Transylvania*, Boulder-New York, 1992, p. 87-101.
138. Cea dintâi congregație generală (*generalem congregationem*) a nobililor din aceste comitate este atestată la 30 ianuarie 1279 – DIR II. 201-203; Wenzel XII. 250-253. În primele decenii ale secolului al XIV-lea, această configurație rămăsese aproape nemodificată: în 1317 Dózsa Debreceni prezida, la Sălacea, congregația comitatelor Bihor, Szabolcs, Sătmar, Solnoc și Crasna – CD VIII/2. 52-53, 98-100; CDHA I. 435-436; DIR III. 276, 280-281 – singurele absente, față de componența din 1279, fiind comitatele meridionale Zarand și Békés.
139. Makk F., în *KMTL* 261.
140. Anonymus Notarius, *Gesta Hungarorum/Faptele ungurilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 2001, *LI*, *LII*, p. 68-70, 128-130.
141. *Ibidem*, *XI*, p. 35, 90.
142. ZW 54-55; DIR I. 32-33, 394-395; Jakó 163.
143. ZW 70-71; Jakó 195.
144. DIR II. 21-23, 494-496.
145. CD IV/3. 158-159; ZW 89-90; DIR II. 51-52; Jakó 241.
146. HO VII. 106; ZW 528; DIR II. 97-98; Jakó 261.
147. CD IV/3. 407-410; DIR II. 94-95; Jakó 262.
148. HO VIII. 443; DIR II. 196-197.
149. HD 452-459; DIR II. 271-273; Jakó 406.
150. ZW 32-35; DIR I. 208-210, 383-384.
151. ZW 54-55; DIR I. 32-33, 394-395; Jakó 163.
152. Wenzel IV. 23-27; Jakó 325.
153. Jakó 351.
154. HD 447-448; DIR II. 254-255; Jakó 405.
155. HD 452-459; DIR II. 271-273; Jakó 406.
156. CD V/3. 457-460 și VII/4. 211-213; DIR II. 306-308; Jakó 455.
157. *Századok*, 44 (1910), p. 8-11; DIR II. 296-299; Jakó 436.
158. DIR II. 369, 509.
159. CD IV/2. 405-407; Jakó 220.
160. HO VIII. 110-113; DIR II. 108-110; Jakó 273.
161. ZW 137-139; DIR II. 213-215; Jakó 368.
162. ZW 9-10; DIR I. 31-32, 368-369.
163. ZW 96-98; DIR II. 79-80; Jakó 260.
164. Th. Năgler, *Așezarea sașilor*, p. 164.
165. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj, 1989, p. 421.
166. A. Theiner, *Monumenta Vaticana*, I. 1-11; DIR II. 232-233.

167. Anonymi Geographi *Descriptio Europae Orientalis*, ed. G. Popa-Lisseanu (IIR, II), București, 1934, p. 30, 58: *Diuiditur enim vngaria in duas partes, uidelicet in partem transiluanam et in partem danubialem*.
168. E. Mályusz, *Hungarian Nobles of Medieval Transylvania*, în János M. Bak (ed.), *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property and Privilege*, Budapest, 1994, p. 38.
169. M. Rady, *Voivode and Regnum*, p. 88.
170. *Ibidem*, p. 91; *Erdély története*, I, 1986, p. 286-287; Mályusz E., *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*, Budapest, 1988, p. 14-17.
171. Prima mențiune a existenței unui *regnum Sclavonie* datează din anul 1240 – T. Raukar, *Hrvatsko srednovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997, p. 74.
172. Pentru care vezi, mai recent, I.-A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 60-152. Argumente asupra statutului Transilvaniei de „unitate geografică și politică distinctă în cadrul ariei de așezare a maghiarilor“ la P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 24.
173. *SRH* II. 36.
174. E. Fügedi, în *KMTL*, p. 352; P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 35-36.
175. *Serviae* (1202), *Galiciae*, *Lodomeriae* (1206), *Comaniae* (1237), *Bulgariae* (1255) etc.

CAPITOLUL 6

Ladislau Kán (1294-1315).

Regimul politic al voievodatului nobiliar

6.1. Începuturile voievodatului lui Ladislau Kán

6.1.1. *Originile influenței transilvane a neamului Kán¹*

Instalarea lui Ladislau Kán în demnitatea voievodală a avut loc, cu certitudine, în cursul anului 1294, în împrejurările conflictului dintre regele Andrei al III-lea și Roland Borșa. Trăsătura cea mai frapantă a acestei translații de putere este însă reprezentată atât de cvasianonimatul în care ea s-a produs, cât și de absența desăvârșită a oricăror legături prealabile dintre noul voievod și puterea regală, care să poată oferi o justificare pentru investitura sa. Ladislau Kán este, într-adevăr, primul dintre voievozii atestați în cea de a doua jumătate a secolului al XIII-lea care nu s-a făcut remarcat prin servicii politice sau militare aduse regalității și, de asemenea, primul despre care nu dispunem de nici o dovadă că ar fi aparținut vreodată cercului de putere constituit în jurul curții regale. În același timp – și, ținând seama de constatările de mai sus, deloc întâmplător – Ladislau Kán este primul voievod cunoscut în această epocă a cărei familie se instalase în Transilvania în urmă cu cel puțin trei generații, în perioada în care demnitatea voievodală fusese deținută de banul Gyula (*Jula*) Kán, străbunicul voievodului instalat în 1294.

Personalitate marcantă a vieții politice a Regatului Maghiar în primele patru decenii ale secolului al XIII-lea,

banul Gyula este atestat ca titular al funcției voievodale în anii 1201 și 1214. În această calitate, el și-a constituit un relativ întins domeniu pe Valea Târnavei Mari². În posesia sa pare să se fi aflat, de asemenea, și domeniul montan al Abrudului (*terra Obruth*)³, ale cărui exploatare aurifere, în pofida tehnicilor tradiționale utilizate⁴, îi aduceau, desigur, venituri de o anumită importanță. Gyula Kán a deținut, de asemenea, și alte demnități importante în epoca lui Andrei al II-lea, printre care cele de palatin (1222-1226) și de ban al Slavoniei (1213, 1219, 1229-1235); nu trebuie uitat însă faptul că, în perioada 1219-1221, el a fost titularul funcției de comite de Solnoc, care presupunea, de asemenea, o prelungire a implicării sale administrative în problemele provinciei intracarpatică. În pofida probabilei sale origini bulgare⁵, tradiția genealogică a neamului Kán reclama ascendența acestuia dintr-unul dintre purtătorii titlului de *gyula*⁶; este, astfel, posibil ca membrii acestuia să fi intenționat, prin implicarea lor în Transilvania, să își aroge anumite drepturi asupra moștenirii lui Gyula transilvăneanul, adversarul regelui Ștefan cel Sfânt. După 1235 însă, favorurile de care Gyula Kán se bucurase la curtea lui Andrei al II-lea au fost suficiente pentru a-l transforma într-un proscris o dată cu încoronarea lui Bela al IV-lea. Acuzat de trădare, Gyula Kán a fost aruncat în închisoare, iar proprietățile obținute prin donații regale – categorie din care făceau parte și cele din Transilvania – i-au fost, evident, confiscate⁷.

Timp de mai mult de două decenii după intrarea banului Gyula în dizgrația regală, interesul neamului Kán față de Transilvania a intrat într-un con de umbră. Ladislau Kán, ban al Slavoniei (1245-1247), nu pare să fi manifestat nici o preocupare aparte față de o provincie amenințată și ruinată în urma invaziei mongole. Dar, o dată cu fiii acestuia, Ladislau și Gyula, și cu vărul acestora, Nicolaus, care s-au alăturat, după 1260/’61, partidei „regelui tânăr” Ștefan, pe care l-au urmat în „exilul” său transilvan, membrii neamului Kán au ajuns să constituie o prezență marcantă

în viața politică și socială a provinciei intracarpatică. Am avut deja ocazia să vedem că Ladislau (II) Kán a fost titularul demnității voievodale atât în perioada anterioară celui de-al doilea război civil dintre regele Bela și fiul său (1260/'61-1265), cât și în 1275-1276, în perioada dominației Csákilor asupra Transilvaniei. El a fost de asemenea, în 1273, comitele titular al Sibiului⁸, calitate care îi oferea autoritatea necesară pentru a proteja proprietățile familiale de pe Valea Târnavei Mari, pe care ducele Ștefan le acordase în 1263 fratelui său Gyula⁹. Acestea fuseseră extinse, în 1267, prin donațiile obținute din partea aceluiași „rege tânăr” de către Nicolaus Kán¹⁰, fiu al unui frate al banului Ladislau, care, potrivit tradiției familiale, purta, de asemenea, numele de Gyula. Vicecancelar regal, favorit al reginei văduve Elisabeta și aspirant la obținerea scaunului arhiepiscopal de Strigoni, pe care l-a și ocupat în două rânduri, fără însă a obține confirmarea pontificală, Nicolaus Kán a fost, până în 1277-1278¹¹, prepozit al capitlului din Alba-Iulia, instalarea sa în această funcție producându-se încă din epoca „ducatului” transilvan al lui Ștefan al V-lea¹². În această calitate, Nicolaus a fost, fără îndoială, principalul garant al conservării și amplificării proprietăților transilvane ale familiei sale de-a lungul perioadei tulburi de după 1272. Transferul său din Alba-Iulia la Alba Regală trebuie pus în legătură cu rebeliunea săsească din februarie 1277, la a cărei provocare Nicolaus Kán își avusese partea sa de contribuție, în calitate de contracandidat al lui Petru Kőszegi la arhiepiscopia de Strigoni. Într-adevăr, ultimul document intern care îi menționează calitatea de prepozit de Alba-Iulia datează din 26 iulie 1276¹³, așadar din perioada anterioară reizbucnirii războiului civil. După această dată, Nicolaus va renunța să își mai asume calitatea de prepozit¹⁴, care îi va fi atribuită doar în câteva bule ale papilor Ioan al XXI-lea și Nicolae al III-lea¹⁵, aflați, evident, în necunoștință de cauză.

Evenimentele din această perioadă ne oferă o foarte bună explicație pentru tensiunea care va caracteriza, câteva de-

cenii mai târziu, relațiile dintre sași și voievodul Ladislau Kán. Este foarte probabil că, în cursul evenimentelor violente din anii 1277-1279, domeniile Kánilor de pe Valea Târnavelor au suferit serioase devastări. Mai mult decât atât, aceste domenii erau deja supuse, după mijlocul secolului al XIII-lea, fenomenului colonizării săsești, iar „oaspeții” instalați aici își constituiseră o organizare religioasă distinctă și aspirau la dobândirea privilegiilor „provincialilor” din comitatul Sibiului. Redobândirea de către Káni a acestor proprietăți a fost făcută fără întârziere, foarte probabil în cursul campaniei desfășurate împotriva sașilor din Transilvania sub conducerea lui Fyntha Aba (1278-1279). Relațiile dintre Káni și clanul Aba erau, de altfel, dintre cele mai strânse, ele fiind consolidate inclusiv prin încheierea unei alianțe matrimoniale¹⁶. Trebuie, de asemenea, să ținem seama și de eventualitatea ca membrii neamului Kán să fi deținut, încă de la această dată, și o serie de alte proprietăți transilvănene, pe care să nu fi fost obligați să le abandoneze nici măcar cu prilejul rebeliunii săsești¹⁷. Se poate, așadar, afirma că, în momentul dobândirii demnității voievodale de către Ladislau (III) Kán, care era, foarte probabil, fiul sau nepotul voievodului Ladislau (II), familia acestuia era perfect integrată în „starea” nobiliară a Transilvaniei, dispunând de toate privilegiile pe care i le conferea apartenența la *regnum*.

Această înrădăcinare a Kánilor în Transilvania explică, într-o foarte mare măsură, și împrejurările în care s-a produs obținerea de către Ladislau (III) a demnității voievodale. Ultimul deceniu al secolului al XIII-lea a fost, în Regatul Ungariei, martorul unei afirmări fără precedent a rolului politic al nobilimii, exercitat în cadrul sistemului congregațional. În cadrul congregației generale de la Pesta, din august 1298, nobilii vor reuși să îi impună regelui Andrei al III-lea măsura, cu totul excepțională, a asocierii lor la exercitarea puterii executive¹⁸. Delegații nobilimii deveneau, din acest moment, membri ai curiei regale, alături de reprezentanții clerului și de aceia ai înaltei aristocrații, costurile ridicate de întreținerea lor la curte urmând a fi supor-

tate de către regalitate, prin instituirea unui fond special de retribuire. Orice măsură pe care regele ar fi luat-o fără acordul reprezentanților nobilimii era lovită de nulitate, mențiuni speciale fiind făcute, în acest sens, pentru donațiile importante și pentru acordarea de dregătorii. Consfințind dreptul nobilimii de a valida instalarea în funcție a celor mai importanți demnitari regali, congregația din 1298 nu va face decât să legisfeze o stare de lucruri existentă în numeroase regiuni ale regatului, printre care se număra cu siguranță Transilvania, a cărei autonomie reală cunoscută o remarcabilă amplificare o dată cu afirmarea regimului congregațional. Pe lângă dobândirea dreptului de alegere a juzilor nobiliari, nobilii din comitate reușiseră să obțină, la sfârșitul secolului al XIII-lea, un control sporit asupra comiților de comitate, pe care aveau cel puțin dreptul de a-i confirma în funcție. Afirmarea comitatului nobiliar a fost însoțită în mod firesc, în Transilvania, de o evoluție convergentă la nivelul instituției voievodale. În ceea ce privește pe vicevoievozii Transilvaniei, nu numai că aceștia erau aleși în exclusivitate, încă din timpul lui Ladislau Cumanul, din rândurile nobilimii provinciale; mai mult decât atât, ei erau cel puțin confirmați în funcție de către aceeași nobilime. Existența acestui drept de confirmare – în absența căruia ar fi fost, cu siguranță, imposibilă condiționarea obținerii demnității vicevoievodale de apartenența la starea nobiliară a provinciei – nu reprezenta, ca și în alte situații, decât o etapă în direcția obținerii dreptului de alegere deplină, iar conjunctura din această epocă a oferit nobilimii suficiente condiții favorabile pentru a-i permite să parcurgă acest drum până la capăt. Aceasta este, de altfel, singura ipoteză care ne poate îngădui să explicăm funcționarea unui atât de mare număr de vicevoievozi în epoca lui Roland Borșa, printre ei numărându-se și un adversar al acestuia (Andrei de Geoagiul de Sus). Pe de altă parte, confirmarea vicevoievozilor de către nobilime se înscria, în mod firesc, în spiritul reformativ al epocii, în condițiile în care atribuțiile judiciare asociate acestei demnități erau revendicate cu insistență de către congregația nobiliară.

Din această perspectivă, aspirația nobilimii congregaționale de a impune reglementări și modalități de control similare asupra voievodului însuși nu reprezintă decât o consecință firească a evoluțiilor politice din ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea. Exemplul lui Roland Borșa, voievodul căruia neapartenența la „stările“ Transilvaniei i-a făcut imposibilă exercitarea controlului asupra congregațiilor nobiliare provinciale, în pofida demnității pe care o exercita, este, în această privință, unul cum nu se poate mai semnificativ. Refuzând guvernarea lui Roland Borșa, nobilimea din Transilvania și-a manifestat cu claritate opțiunea pentru un voievod ridicat din rândurile ei, care să apere valorile și să promoveze interesele specifice ale *regnum*-ului transilvan. Declanșarea conflictului dintre Andrei al III-lea și Roland Borșa a creat conjunctura ideală pentru aducerea la îndeplinire a acestor deziderate. Fără îndoială, Ladislau Kán a beneficiat, ca orice alt înalt demnitar al regatului, de o investitură efectuată de către rege. Instalarea sa în funcție a fost însă, cu siguranță, condiționată de obținerea acordului stării nobiliare a Transilvaniei, care a reușit să impună regelui, în anul 1294, transformarea voievodatului „regal“ într-un voievodat „congregațional“.

Statutul său de exponent al nobilimii congregaționale reflecta însă, în același timp, absența unei poziții dominante a voievodului Ladislau asupra teritoriului subordonat administrației sale, de tipul aceleia exercitate de Matei Csák, Amadé Aba sau Henrik Kőszegi în alte regiuni ale regatului. În aceste condiții, noul voievod a fost nevoit să își exercite inițial autoritatea în condițiile existenței unui centru de putere concurent, constituit în jurul influentului episcop de Alba-Iulia, Petru Monoszló, aflat acum la apogeul puterii sale.

6.1.2. Voievodat și episcopie în ultimii ani ai domniei lui Andrei al III-lea (1294-1301)

Profitând de vechimea și soliditatea pozițiilor sale în provincie și de ascendentul dobândit asupra curții regale, Petru Monoszló s-a aflat, în 1294, la un pas de realizarea mai vechiului său deziderat de transformare a Transilvaniei într-un fief al familiei sale. Încă din anul 1287¹⁹, episcopul Petru reușise să-l impună pe Mihail Bő (*de genere Beu*), rudă a sa din partea mamei, în funcția de prepozit al capitlului din Alba-Iulia, dobândind astfel un control complet asupra bisericii Transilvaniei. În anul 1294 fratele lui Mihail Bő, Petru, a fost numit de rege în funcția de comite al secuiilor²⁰, fapt care îi oferea episcopului Transilvaniei un suport politic și militar care îi îngăduia să aspire la dobândirea unei poziții dominante în interiorul provinciei. Concurența episcopului era cu atât mai amenințătoare cu cât acesta deținea o serie de poziții-cheie în chiar zona centrală a provinciei. Cea mai importantă era, fără îndoială, cetatea episcopală Alba-Iulia, care, după cum o dovediseră vizitele regale din 1285, 1287 și 1291, ca și dieta provincială desfășurată aici cu această din urmă ocazie, își păstra în întregime prestigiul de adevărată capitală a Transilvaniei. Acestea i se adăugau Clujul, castru regal acaparat de episcop în împrejurările tulburi de la mijlocul deceniului al optulea, și cele două puternice cetăți episcopale de la Tăuți²¹ și Florești²², a căror inferioritate numerică față de fortificațiile deținute de voievod era compensată prin excelenta lor poziționare strategică. Sprijinite pe aceste puternice baze, domeniile episcopale au înregistrat o remarcabilă expansiune în ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea²³. Episcopul Petru s-a arătat preocupat în special de efectuarea de achiziții teritoriale în Lunca Mureșului și în Bazinul Someșului Mic, regiuni în care biserica Transilvaniei a reușit să acumuleze, în această perioadă, proprietăți impresionante. Remarcabilul apetit al episcopului față de achizițiile teritoriale nu a trecut neobservat de către contempora-

nii săi. La 13 ianuarie 1298, canonicii capitolului de Alba-Iulia se refereau la el în următorii termeni: „*venerabilul părinte Petru, din mila lui Dumnezeu episcop al Transilvaniei, prelatul nostru, care cu o necurmată râvnă a sporit starea bisericii fericitului Mihail și se străduiește să-i sporească din zi în zi moșiile...*”²⁴. În ceea ce privește jurisdicția ecleziastică și veniturile aferente acesteia, episcopul Petru Monoszló s-a arătat în egală măsură interesat de impunerea recunoașterii ei de către capitlurile săsești din sudul Transilvaniei, de încasarea dijmelor episcopale din comitatul Ugocsa, obținute în perioada nebuloasă de la sfârșitul anilor '60, și de încorporarea Maramureșului în teritoriul diecezei sale. Această din urmă afirmație a veleităților expansioniste ale episcopului Petru, desfășurată probabil în colaborare cu „voievodul” Nicolaus Pok, comite de Ugocsa și de Maramureș²⁵, a dat naștere, în intervalul 1298-1300, unei acerbe dispute între episcopia Transilvaniei și aceea de Agria, în subordinea căreia se aflaseră, până la data respectivă, comitatele din nord-estul Regatului Maghiar. În februarie 1299, reușind să își atragă și sprijinul unora dintre baronii regatului, Petru Monoszló contestase decizia regelui Andrei al III-lea de subordonare a Maramureșului autorității episcopului de Agria, susținând că această provincie aparținea din vechime diecezei Transilvaniei²⁶. Pus în fața acestor presiuni, Andrei al III-lea a decis inițial să lase întreaga chestiune în seama judecării forurilor ecleziastice; până la desfășurarea respectivei cercetări, decizia regală în favoarea episcopului de Agria a fost revocată²⁷, fapt care echivala cu intrarea Maramureșului în subordinea episcopiei din Alba-Iulia. La 10 august 1299, ca urmare a pronunțării de către arhiepiscopul Ioan de Kalocsa a unei sentințe favorabile episcopului Petru și a unei investigări suplimentare a întregii chestiuni de către Emeric, episcopul Oradiei, și Ladislau de Tytel, vicecancelarul curții regale, Andrei al III-lea a luat hotărârea subordonării Maramureșului față de episcopia Transilvaniei²⁸. Însă, la sfârșitul aceluiași an 1299, confruntat probabil cu presiuni venite

din partea partidei adverse, Andrei al III-lea a acordat din nou episcopului Andreas de Agria dreptul de a exercita jurisdicția spirituală asupra Maramureșului și de a strânge dijmele episcopale din ținutul respectiv, fapt care l-a determinat pe episcopul Petru să adreseze, la 6 ianuarie 1300, un apel Scaunului apostolic²⁹.

În pofida insuccesului ei, disputa asupra Maramureșului poate fi considerată o probă a influenței de care se bucura Petru Monoszló asupra regelui și baronilor regatului, influență care i-a permis să abordeze, cu șanse reale de succes, o confruntare în care, după toate aparențele, îndreptățirea pretențiilor sale era destul de îndoielnică. Episcopul Petru era, de altfel, un personaj adeseori întâlnit în capitala regatului, în apropierea căreia biserica Transilvaniei reușise să dobândească o serie de proprietăți³⁰. Petru Monoszló stăpânea în același timp cu titlu personal, împreună cu frații săi, proprietăți situate atât în Slavonia natală³¹, cât și în alte comitate ale regatului³². Influența sa în Slavonia s-a consolidat din momentul în care – beneficiind, fără îndoială, și de sprijinul său – Mihail Bó a părăsit prepozitura Transilvaniei în favoarea înaltei demnități de episcop de Zagreb (1298)³³. Cu prilejul congregației din august 1298, Petru Monoszló este menționat cel dintâi în lista episcopilor, singurii demnitari ecleziastici care treceau înaintea sa fiind arhiepiscopii de Strigoniou și Kalocsa³⁴. Petru Monoszló își cucerise, de altfel, această poziție imediat după încoronarea lui Andrei al III-lea, el fiind atestat ocazional și în calitate de membru al consiliului restrâns de judecată al regelui³⁵.

Prestigiul și influența de care se bucura, împreună cu considerabila sa avere, i-au conferit lui Petru Monoszló un excepțional ascendent asupra nobilimii provinciale. În rândurile acesteia el beneficia, în primul rând, de sprijinul necondiționat al nobililor de Dăbâca, rudele sale prin alianță, care au făcut numeroase donații și schimburi de proprietăți în favoarea bisericii din Alba-Iulia. Numărul familiilor nobiliare ai căror membri și-au făcut loc în rândurile cle-

rului transilvan trebuie să fi fost, de asemenea, destul de mare, chiar dacă izvoarele nu ne oferă suficiente informații în această privință. Vastele domenii ale episcopiei îi permiteau lui Petru Monoszló să întrețină un anumit număr de familiari și slujitori, care constituiau nucleul banderiei episcopale.

Disponem, de asemenea, de date care atestă faptul că epoca păstoririi lui Petru Monoszló a fost una de afirmare a sentimentului religios. Dacă frații Mykud și Emeric Kőkényes-Radnót au considerat necesar să răscumpere votul de cruciat al tatălui lor printr-o consistentă donație destinată ridicării catedralei episcopale din Alba-Iulia³⁶ (a cărei îndelungată și costisitoare refacere trebuie înscrisă printre realizările majore ale episcopului Petru Monoszló), izvoarele epocii consemnează de asemenea, în premieră pentru Transilvania, primele testamente făcute de reprezentanți ai nobilimii locale în favoarea bisericii din Alba-Iulia³⁷. Fără a insista asupra acestor aspecte care ar merita o cercetare specială, trebuie să subliniem că această afirmare a sentimentului religios, reflectată și în onomastica epocii, pledează, o dată în plus, pentru existența unui climat de colaborare și încredere reciprocă între nobilime și episcopia Transilvaniei. Petru Monoszló s-a remarcat, de asemenea, printr-o excelentă organizare a cancelariei episcopale³⁸, care se va constitui într-un model de urmat pentru o administrație voievodală care se afla, în această perioadă, în plin proces de reorganizare.

În aceste condiții, se poate afirma că autoritatea lui Ladislau Kán a fost puternic eclipsată, în primii ani ai exercitării funcției voievodale, de concurența episcopală. Spre deosebire de Petru Monoszló, Ladislau Kán nu pare să se fi bucurat de trecere la curtea regală, iar influența sa în rândul baronilor – din categoria cărora făcea, fără îndoială, parte – nu putea fi deocamdată decât una modestă. Spre deosebire de ceilalți „oligarhi” ai epocii, autoritatea teritorială pe care Ladislau Kán a reușit, în decursul timpului, să și-o constituie nu era întemeiată pe o tradiție a *domină-*

rii Transilvaniei de către membrii familiei sale. Ea nu își avea originea în perioada tulbure care urmasese marii invazii din 1241 sau în aceea a divizării regatului între Bela al IV-lea și fiul său Ștefan; mai mult chiar, ea nu dăduse semne de existență nici măcar în timpul domniei lui Ladislau Cumanul, când celelalte principate aristocratice de pe teritoriul Ungariei erau deja bine conturate. În aceste condiții, Ladislau Kán a fost nevoit să își fundamenteze ascensiunea pe revendicarea tradițiilor politice și a programului ideologic ale *regnum*-ului transilvan. Evoluția sa a fost caracterizată, în primii ani ai voievodatului său, printr-o relativ lentă acumulare de proprietăți, influență politică și autoritate regională, fără ca urmărirea acestor direcții să impiezeze asupra relațiilor sale cu nobilimea provincială.

Nu avem, din nefericire, suficiente date pentru a-l identifica pe vicevoievodul său Ioan (*Johannes*) de Deuș (*Gyos*, comitatul Cluj)³⁹, menționat în două documente din anul 1296⁴⁰. În 1304, acesta încetase deja, de câțva timp, din viață⁴¹. Vicevoievodul nu mai dispunea, în această perioadă, de prerogativele legate de prezidarea congregației nobiliare a voievodatului, care fuseseră asumate de voievodul însuși. Funcția sa judiciară a continuat să se exercite, ea fiind însă legată în special de colaborarea cu juzii nobiliari ai comitatelor și de participarea la judecățile acestora⁴². Trebuie să evităm însă eroarea de a-i considera pe vicevoievozii acestei perioade niște simpli funcționari subordonați puterii voievodale. Relativa libertate de mișcare de care vicevoievodul se bucura față de voievod, care va deveni cu mult mai evidentă în timpul lui Ehelleus Ákos, își avea probabil originea într-o modalitate specifică de definire a raporturilor acestora cu congregația nobiliară.

Alături de consolidarea autorității sale în comitatul Solnoc – regiune importantă datorită resurselor sale economice, în care autoritatea episcopiei se făcea mai puțin simțită⁴³ – Ladislau Kán și-a pus în aplicare, în preajma anului 1299, proiectul de instalare a reședinței sale principale în cetatea regală Deva. Controlul ferm al acestei poziții strategice îngă-

duia atât extinderea influenței sale în regiunile de pe Valea Mureșului inferior, cât și facilitarea legăturilor cu nobilimea din Slavonia și, fără îndoială, cu proprietățile familiale din comitatul Baranya. Dominarea Transilvaniei sud-vestice făcea, de asemenea, posibilă extinderea influenței sale în Banat și inițierea proiectelor sale politice sud-est-europene, prin care voievodul, cu simțul politic care îl caracteriza, a încercat să depășească dificultățile pe care le întâmpina pe plan intern. Măsurile ferme prin care Ladislau Kán și-a impus controlul asupra Hunedoarei și Hațegului, eliminând de aici concurența episcopală, l-au adus în conflict cu Petru Monoszló, care se va adresa, în 1300, papei Bonifaciu al VIII-lea pentru a pune capăt abuzurilor voievodale⁴⁴.

Situația tensionată existentă între voievodat și episcopie nu a mai ajuns însă să se transforme într-un conflict deschis. O dată cu moartea regelui Andrei al III-lea (14 ianuarie 1301) și declanșarea mării crize dinastice care i-a urmat, raportul de forțe dintre episcop și voievod a înregistrat o răsturnare în favoarea acestuia din urmă. Principala armă politică a episcopului fusese reprezentată, până în acel moment, de influența sa asupra curții regale și cercului de putere constituit în jurul acesteia. Dispariția puterii centrale – factorul care reverbera influența episcopală, transformând-o în autoritate politică – l-a redus pe Petru Monoszló la o condiție de netă inferioritate față de un voievod cu ale cărui poziții, consolidate prin puternice alianțe regionale, nu mai putea rivaliza. Începând din acest moment – o caracteristică pentru întreaga perioadă a interregnelui – Ladislau Kán se va dovedi interesat de prelungirea unei situații incerte, care îi permitea să acumuleze putere neîngrădit, în timp ce episcopul Petru se va manifesta, dimpotrivă, ca un promotor al încoronării și recunoașterii rapide a unui rege care, restaurând sistemul de guvernare centralizat, să îi ofere armele necesare pentru a recăștiga terenul pierdut în fața voievodului.

6.2. O Transilvanie aproape suverană (1301-1310)

În pofida semnificației sale de piatră de hotar în istoria Ungariei medievale, dispariția regelui Andrei al III-lea și stingerea dinastiei arpadiene au fost primite de către contemporani cu o resemnare lipsită de accente dramatice. Stabilitatea politică a numeroaselor „principate” și stăpâniri aristocratice care se consolidaseră în diferite regiuni ale Ungariei constituia, în bună măsură, o garanție pentru stabilitatea politică a regatului însuși. Regimurile congregaționale care se impuseseră aproape pretutindeni au fost în măsură să tempereze eventualele veleități războinice ale magnaților, împiedicând transformarea crizei dinastice într-o succesiune de confruntări interne de tipul acelor din anii care urmaseră morții lui Ștefan al V-lea. Într-adevăr, sistemul congregațional favorizase transformarea principatelor aristocratice în bastioane inatacabile nu numai din direcția puterii regale, ci și din direcția altor principate concurente. Regimurile „oligarhilor” nu erau întemeiate în exclusivitate pe resursele personale ale acestora, ci și pe stabilirea unor relații de colaborare cu stările locale, a căror pondere reală în structurarea puterii liderilor regionali varia de la o zonă la alta. În orice caz, sistemul făcea practic imposibilă acapărarea teritoriilor unuia sau altuia dintre „oligarhi” prin simpla eliminare fizică a acestuia, iar relativul echilibru de forțe existent între diferitele stăpâniri prevenea, de asemenea, asupra lipsei de oportunitate a declanșării unor conflicte. În aceste condiții, veleitățile expansioniste ale „oligarhilor” s-au orientat cu precădere asupra teritoriilor și veniturilor care, până în anul 1301, se aflaseră în administrarea directă a funcționarilor regali.

6.2.1. Asumarea prerogativelor regale

În cazul lui Ladislau Kán, posesiunile regale aflate în raza sa de acțiune erau minele de argint de la Rodna, comita-

tul Bistriței, „orașele“ Dej, Cojocna și Sic, cu exploatarea de sare respective, și, fără îndoială, diferitele venituri regale rezultate din încasarea taxelor și vămilor⁴⁵. Acapararea acestor importante surse de venit s-a realizat fără dificultăți majore, în condițiile în care dispariția *de facto* a puterii regale făcea din voievodul Transilvaniei singura autoritate regională îndreptățită să își asume atribuțiile acesteia. Ea a îmbunătățit într-o măsură considerabilă poziția lui Ladislau Kán, oferindu-i atât resursele necesare pentru aducerea sub control a nobilimii provinciale, cât și o superioritate indiscutabilă asupra episcopului Petru Monoszló, principalul său concurent politic intern. Voievodul dispunea de asemenea, după cum vom vedea în cele ce urmează, de opțiunea de a-și extinde autoritatea asupra comitatului secuilor și, mai cu seamă, asupra teritoriului de colonizare săsească și de posibilitatea de a reorienta relațiile externe ale Transilvaniei într-o direcție care să corespundă în mai mare măsură intereselor de securitate ale acesteia.

Asumarea și exercitarea nemijlocită a unor prerogative regale diferențiază net regimul instaurat în Transilvania de Ladislau Kán de acelea ale predecesorilor săi. Afirmățiile referitoare la exercitarea unor asemenea prerogative de către predecesorul său Roland Borșa⁴⁶ trebuie privite cu prudență. Acestea se referă, în principal, la titulatura și atribuțiile lui Roland Borșa, care nu erau în realitate suverane, ele nediferențiindu-se de acelea ale predecesorilor săi imediați sau de acelea ale succesorilor săi. Ele reflectă, fără îndoială, existența unui proces de largire a atribuțiilor voievodale; atât doar că, în cadrul acestui proces, voievodatul lui Roland Borșa nu a reprezentat un punct culminant. În ceea ce-l privește pe Ladislau Kán, nu încapе îndoială că asumarea unor asemenea prerogative suverane s-a datorat, în principal, conjuncturii create prin dispariția puterii regale. Ea a fost, în schimb, una efectivă în ceea ce privește Transilvania și celelalte teritorii asupra cărora acesta își exercita controlul. Nu numai că voievodul s-a considerat îndreptățit să preia în administrarea sa directă pro-

prietăți și venituri ale regelui, asupra cărora voievozii Transilvaniei nu dispuneau de nici un control legal; el și-a instaurat autoritatea – sau cel puțin și-a arogat dreptul de a o face – asupra „comitatelor” regale ale secuilor și sașilor⁴⁷; a convocat și prezidat congregații cu caracter general, care depășeau, prin participare, cadrul limitat al celor șapte comitate ale Transilvaniei „voievodale”⁴⁸. Mai mult decât atât, el și-a asumat dreptul regal de a lua în stăpânire proprietățile funciare lipsite de stăpânitori îndreptățiți și de a dispune liber de acestea (*ius regium*), drept pe care a continuat să îl exercite, în virtutea compromisului încheiat în 1310, chiar și după prestarea jurământului față de regele Carol Robert. Semnificativ este, în acest sens, un act din anul 1313, care menționează luarea în stăpânire de către voievod a proprietății unui anume *Tyuan*, mort fără moștenitori de parte bărbătească, urmată de cedarea acesteia către nobilii de Câlnic⁴⁹.

Din această perspectivă trebuie interpretată și imensa acumulare de proprietăți pe care actele epocii, în special cele din epoca restaurației lui Carol Robert, o pun pe seama voievodului. Doar un anumit procent al acestora era reprezentat de proprietăți pe care voievodul le stăpânea efectiv, în calitate de senior feudal. Pe lângă achizițiile de pe Valea Târnavelor⁵⁰, care veneau să întregască vechiul domeniu familial al Kánilor, în această categorie intrau, fără îndoială, și o serie de stăpâniri situate în alte regiuni ale Transilvaniei, obținute prin diverse mijloace de Ladislau sau de fiii săi⁵¹. Celelalte proprietăți acaparate – în categoria aceasta intrând cetățile și târgurile subordonate administrației voievodale⁵², vastele domenii regale înstrăinate în timpul lui Andrei al III-lea⁵³ și districtele Mediaș, Biertan și Șeica, a căror cotropire va fi reclamată de sași în 1315⁵⁴ – aparțineau, cu probabilitate, categoriei acelor pe care Ladislau le redistribuia familiarilor și vasalilor săi, în virtutea dreptului suveran pe care și-l asumase. Expropriările operate de voievod au vizat cu precădere proprietățile nobililor pe care regele Andrei al III-lea îi introdusese în

stăpânirea unor posesiuni transilvane pentru a le asigura dreptul de participare la congregațiile nobiliare ale provinciei. Printre „victimele” acestor exproprieri s-a numărat nu doar Dionysius Losonci-Bánffy, care s-a trezit pus în imposibilitatea de a-și păstra proprietățile obținute de la Andrei al III-lea în perioada 1291-1298, ci și Ugrinus Csák, care s-a văzut nevoit să renunțe la stăpânirile sale din Țara Făgărașului în favoarea voievodului Ladislau. Această politică s-a bucurat, fără îndoială, de suportul nobilimii locale, care privea cu satisfacție îndepărtarea din Transilvania a puternicilor ei concurenți din exterior, care îi interzisese până în acel moment accesul la demnitățile importante și la veniturile aferente acestora.

6.2.2. *Administrația voievodală*

Această politică desfășurată cu acordul și în interesul nobilimii transilvane explică sprijinul remarcabil de care regimul lui Ladislau Kán s-a bucurat din partea acesteia. Manifestându-se ca un principe suveran al Transilvaniei, Ladislau Kán și-a încadrat întregul aparat administrativ, de la comiți și castelani până la administratori și încasatori de dări, cu reprezentanții unei nobilimi provinciale care, cel puțin de la dispariția vechiului domeniu regal, nu se mai bucurase de un asemenea tratament. Din categoria comiților de comitate pot fi amintiți Iacob (Jakab) Cseh, nobil de Reditu, comite al Clujului în 1312-1314⁵⁵, Dominic de Iara și Nicolaus de *Gerend* (Luncani), comiți de Turda în 1310, respectiv 1312⁵⁶ (acesta din urmă cumulând și funcția de castelan de Lita⁵⁷), cărora li se poate adăuga un anume *Seem*, comite al secuilor de pe Arieș (1296)⁵⁸. În ceea ce privește comitatul Dăbâca, titularul acestuia era, foarte probabil, același Nicolaus Dobokai, fiul banului Mykud, atestat încă în această funcție în 1317⁵⁹. La rândul ei, funcția de comite al Hunedoarei era probabil cumulată – așa cum se va întâmpla și în epoca restaurației angevine – cu aceea de cas-

telan al cetății Deva, în care este atestat, în 1309, un anume Paul, fiul lui Ladislau⁶⁰. O situație asemănătoare putea fi întâlnită atât în Solnocul Interior, al cărui comite executiv era un anume *Mike*, castelan de Unguraș⁶¹, cât și în comitatele Arad și Brașov, subordonate voievodului Ladislau, ai căror titulari erau castelanii cetăților Șoimuș (Alexandru, 1309; Dominic, 1310)⁶² și Codlea (Solomon de Brașov)⁶³. Informațiile de care dispunem asupra castelanilor voievodului Ladislau – în rândul cărora, alături de cei menționați mai sus, mai pot fi amintiți și Nicolaus Was de Ciceu⁶⁴, Ștefan de Piatra Craivii⁶⁵, Ioan Nyakas de Glogoveț⁶⁶ și Petru de Cetatea de Baltă⁶⁷ – nu acoperă în totalitate marele număr de cetăți stăpânite de acesta⁶⁸. Ele sunt însă suficiente pentru a sublinia puternica afirmare, mai cu seamă după 1301, a instituției castelanatului, care reflectă acumularea treptată a puterii în mâinile voievodului Ladislau.

Acest sistem de guvernare cu evidente tendințe centralizatoare a făcut necesară dezvoltarea unei administrații centrale puternice. Într-adevăr, structurile centrale ale administrației voievodale, cel puțin în perioada care a urmat stabilirii sale la Deva, înregistrează un remarcabil salt calitativ față de oricare dintre perioadele anterioare, ele fiind întru totul compatibile cu statutul de cvasisuveranitate al Transilvaniei lui Ladislau Kán. Izvoarele atestă existența unui jude al curții (*iudex curiae*) voievodului Ladislau, în persoana unui comite Ioan, și, de asemenea, a unui stolnic (*dapiferum*) al acestuia, în persoana unui magistru Petru⁶⁹. Apariția acestor demnitari constituie, în Transilvania, o inovație a epocii lui Ladislau Kán, ea oferindu-ne dova decisivă a existenței unei administrații centrale puternice. Astfel, funcția de jude al curții voievodale se suprapunea, în mod evident, atribuțiilor judiciare deținute, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, de vicevoievodul Transilvaniei, apariția ei reprezentând indiciul unei restrângeri a prerogativelor acestuia din urmă. În același timp, apariția stolnicului face logică ipoteza existenței unei curți mai mult sau mai puțin complete, inspirate din mode-

lul aceleia regale; o ipoteză care ar explica, de altfel, modalitatea în care s-a realizat trecerea în serviciul voievodului, după 1301, a funcționarilor locali aflați în subordinea principalilor dregători ai regatului. Este, în orice caz, foarte sigur faptul că Ladislau Kán a contribuit, probabil în mod decisiv, la organizarea Camerei Transilvaniei, a cărei primă menționare este făcută în textul acordului de la Szeged⁷⁰. Acest organism fiscal, a cărui activitate principală era reprezentată de schimbarea anuală a banilor și de perceperea taxei aferente acesteia (*lucrum camerae*), plătită inclusiv de către nobilime, pare să-și fi extins aria de activitate asupra întregului teritoriu al Transilvaniei, incluzând, așadar, comitatul Sibiului și scaunele secuiești. Controlul Camerei Transilvaniei îl transforma, fără îndoială, pe voievod în patronul unui sistem fiscal bine organizat, care, pe lângă perceperea taxelor regale și a dijmelor arhiepiscopale, controla totalitatea operațiunilor monetare, dispunând și de posibilitatea realizării unor emisiuni proprii⁷¹. Era firesc ca, în asemenea condiții, curtea voievodală de la Deva să fi fost una destul de animată. Mauriciu, parohul de Cricău, primit de Ladislau în noiembrie 1308, ne spune că la întrevedere sa cu acesta au fost de față castelanul Devei, Paul, fiul lui Ladislau, împreună cu ruda sa Ioan Rufus; de asemenea, comitele Andrei, fiul lui Iohanka, Bas, fiul lui Balos, Ioan de Lomb și numeroși alții⁷². Prezența la curte a unui anumit număr de nobili, în calitate de martori ai judecății voievodale, este atestată, ocazional, de Ladislau însuși⁷³; de asemenea, dispunem de o informație referitoare la vizitarea acesteia de către un anume Paul, vicar al arhidiaconului de Keve⁷⁴. Chiar dacă sursele nu sunt, nici în această privință, extrem de generoase, ele ne permit să remarcăm cel puțin faptul că nobilii prezenți la curtea lui Ladislau nu sunt menționați în nici o altă împrejurare în afara acesteia; ei trebuie considerați, prin urmare, servienții personali ai voievodului, oamenii de încredere pe care acesta îi păstra în permanență în preajma sa.

În ceea ce privește cancelaria voievodală, inițial rudimentară, ea a evoluat după modelul celei episcopale din

Alba-Iulia⁷⁵. Conducătorul ei, arhidiaconul Ioan de Târnava, se numărase, de altfel, printre juriștii episcopului Petru, pentru care îndeplinise chiar o însărcinare la curtea regală (1300)⁷⁶. După 1301, acest personaj ambițios a trecut în serviciul voievodului Ladislau, care i-a încredințat reorganizarea cancelariei sale. Rangul de *protonotarius*, pe care Ioan de Târnava l-a deținut în intervalul 1303-1306⁷⁷, îi conferea acestuia, pe lângă conducerea efectivă a unei cancelarii pe care trebuie să o presupunem destul de bine încadrată, și atribuții juridice importante. Documentele îi atribuie în realitate un statut apropiat de acela al vice-voievodului Ehelleus Ákos, alături de care Ioan de Târnava participa la autentificarea și aducerea la îndeplinire a deciziilor voievodale. După angajarea lui Ioan de Târnava în competiția pentru succesiunea în scaunul episcopal de Alba-Iulia, în împrejurări care vor fi discutate la locul potrivit, funcția de notar (*notarius*) al voievodului a revenit unui anume Ștefan⁷⁸, despre care nu dispunem de nici o altă informație.

6.2.3. Soluționarea conflictului cu episcopia

În preajma anului 1306, vârsta înaintată și, probabil, deteriorarea stării de sănătate a lui Petru Monoszló i-au îngăduit lui Ladislau Kán să treacă la acțiune în vederea preluării controlului asupra episcopiei de Alba-Iulia. Cel dintâi candidat pregătit de voievod pentru preluarea scaunului episcopal a fost cancelarul său, arhidiaconul Ioan de Târnava, care – profitând de poziția sa de canonic al bisericii catedrale și de sprijinul voievodal – a reușit să preia controlul cancelariei episcopului Petru și să se facă acceptat în calitate de succesor al acestuia. Influența exercitată de către Ioan de Târnava explică, în bună măsură, relațiile de colaborare existente între episcopul Petru și voievodul Ladislau în anii 1306-1307, perioadă în care episcopul a trecut la o poziție mai nuanțată în problema disputei pentru coroana Ungariei, încurajând chiar poziția adoptată de

voievod în privința candidaturii lui Otto de Wittelsbach⁷⁹. Apelul episcopului Petru împotriva excomunicării voievodului de către arhiepiscopul Vincențiu de Kalocsa pare să fi reprezentat în realitate un demers efectuat la inițiativa lui Ioan de Târnava, într-un moment în care acesta, în acord cu Ladislau Kán, preluase controlul efectiv asupra episcopiei⁸⁰. În lunile următoare, atribuțiile vârstnicului și probabil suferindului Petru Monoszló au fost preluate din mers de către Ioan de Târnava, care, cel târziu la începutul verii 1307, se intitula deja „loctiitor al episcopului Transilvaniei”⁸¹. Această translație de putere care părea să se desfășoare lin și fără dificultăți – Ioan de Târnava pare să fi obținut, în orice caz, acordul preliminar al canonicilor în privința desemnării sale ca loctiitor și virtual succesor al episcopului în funcție⁸² – a fost compromisă de o intervenție în forță a voievodului, care a renunțat la sprijinirea fostului său cancelar, făurind în schimb proiectul de a-l instala în scaunul episcopal de Alba-Iulia pe unul dintre fiii săi. Această excesivă forțare a notei – inspirată, foarte probabil, din demersurile făcute de Henrik Kőszegi, în aceeași perioadă, pentru a-l impune pe fiul său Nicolaus în fruntea episcopiei de Győr⁸³ – a reprezentat o adevărată lovitură de teatru, generând o serie de tulburări care au complicat poziția internă a voievodului. Ea s-a produs, în orice caz, în vara anului 1307, cu câteva luni înainte de moartea episcopului Petru (27 noiembrie) și de mascarada alegerilor episcopale din 7 ianuarie 1308.

Frustrat în așteptările sale, Ioan de Târnava și-a căutat refugiul la curtea lui Carol Robert, al cărui vicecancelar a devenit⁸⁴. Folosindu-și influența astfel dobândită, el se va manifesta ca unul dintre cei mai redutabili adversari ai lui Ladislau Kán, căruia va încerca, în diferite ocazii, să îi contracareze acțiunile politice. În același timp, atitudinea voievodului a întâmpinat opoziția fermă a unei părți a canonicilor capitlului din Alba-Iulia, deciși, se pare, în susținerea candidaturii lui Ioan. În aceste condiții, impunerea fiului voievodului în scaunul episcopal nu a putut fi realizată decât printr-o acțiune de forță, care nu a făcut decât să

amplifice tensiuni care atinseseră deja un nivel alarmant. În ziua morții episcopului Petru (27 noiembrie 1307), Ladislau a descins în forță la Alba-Iulia și a dispus arestarea canonicilor care nu apucaseră să își găsească refugiul în diferitele așezăminte religioase din orașul episcopal. În săptămânile care au urmat, voievodul a organizat urmărirea canonicilor care îi scăpaseră, astfel încât, la 7 ianuarie 1308, el a fost în măsură să reunească cea mai mare parte a capitlului în vederea „alegerii” fiului său. O „alegere” care a îmbrăcat forma unui adevărat dictat. În fața canonicilor eliberați din temnițe, Ladislau Kán a dat citire actului de alegere a fiului său, document redactat de el însuși, poruncindu-le membrilor capitlului să-l valideze prin aplicarea sigiliilor lor⁸⁵.

Deși nevalidată de vreo autoritate ecleziastică superioară și nerecunoscută de nici unul dintre ceilalți episcopi din regat, „alegerea” episcopală din 7 ianuarie 1308 i-a permis lui Ladislau Kán să exercite, în fapt, controlul nemijlocit asupra episcopiei, capitlului și tuturor proprietăților acestora timp de mai mult de o jumătate de an (ianuarie-septembrie 1308). Această perioadă, care a urmat îndeaproape întemnițării lui Otto de Wittelsbach și acaparării Sfintei Coroane și a însemnelor regale, a reprezentat, pentru Ladislau Kán, apogeul puterii sale. Actul de forță din ianuarie 1308 nu a întârziat însă să provoace grave adversități în interiorul provinciei. Nerecunoscând autoritatea fiului voievodului, capitlurile săsești din sudul Transilvaniei au refuzat, cu începere de la această dată, să își mai achite obligațiile censuale față de instituția episcopală⁸⁶. În același timp, metodele brutale folosite de voievod împotriva membrilor capitlului au provocat nemulțumirea acelei părți a nobilimii transilvane ale cărei interese erau legate de cele ale episcopiei de Alba-Iulia, determinând reorientarea sa politică în direcția partidei angevine.

6.2.4. Vicevoievodul

Instituția vicevoievodală a ocupat un loc aparte în cadrul structurii politice a Transilvaniei lui Ladislau Kán, cel puțin din momentul în care titularul ei a devenit Ehelleus Ákos (cca 1302-1303). Înrudit cu Moyus Ákos, voievod al Transilvaniei (1288) și comite al secuilor (1291), Ehelleus (II) Ákos și-a construit o carieră politică de succes, bazată pe remarcabila sa abilitate de a-și constitui o rețea de relații personale puternic ancorată în toate componentele sistemului politic transilvan. Domeniile acestei ramuri transilvane a ramificatului neam Ákos erau răspândite pe Valea Mureșului mijlociu și superior, în comitatele Alba, Târnava și Turda, cea mai importantă reședință a acestora aflându-se probabil la Fărău (*Forro*, jud. Alba). Tatăl său, Ehelleus (I), dobândise, se pare printr-o donație a regelui Ladislau al IV-lea, domeniul Trascăului (*Torozko*), a cărui importanță sporise în mod considerabil o dată cu apariția exploatărilor de fier din regiune. În 1291, în paralel cu ridicarea cetății nobiliare de la Colțești, Ehelleus (II) Ákos a acordat dreptul de folosință a cetății de refugiu de pe Piatra Secuiului⁸⁷ secuilor din scaunul Arieșului, asigurându-și astfel devotamentul acestora⁸⁸. Ehelleus Ákos se înrudea de asemenea, datorită efectelor unei alianțe matrimoniale negociate, după toate aparențele, de către bunicul său, cu o familie de nobili secui din scaunul Telegd; continuând să cultive această legătură familială, el a făcut în favoarea rudelor sale prin alianță o donație nu lipsită de importanță în anul 1294⁸⁹. Legăturile sale cu secuii reprezentau, așadar, o tradiție de familie, ele constituind, pentru Ehelleus Ákos, baza unei influențe politice care nu putea fi trecută cu vederea. Tentativa episcopului Petru Monoszló de a-și consolida propria influență în rândurile secuilor, prin instalarea lui Petru Bő în calitatea de comite al acestora (1294), a fost, fără îndoială, o provocare la adresa neamului Ákos, determinând asocierea reprezentanților acestuia la gruparea constituită în jurul voievodului Ladislau Kán. Instalarea lui Ehelleus Ákos în funcția de vicevoievod a fost, în orice

caz, precedată de dispariția din Transilvania a lui Petru Bó și, o dată cu aceasta, de încetarea oricăror mențiuni referitoare la demnitatea de comite al secuilor. Integrarea secuilor în sistemul politic al lui Ladislau Kán a fost datorată, după toate probabilitățile, influenței exercitate asupra lor de către Ehelleus, situație care explică, o dată în plus, larga libertate de acțiune caracteristică poziției acestuia. Trebuie să remarcăm însă faptul că legăturile cu secuii nu au constituit decât una dintre direcțiile urmărite de Ehelleus Ákos în extinderea influenței sale politice. Cunoaștem astfel faptul că una dintre fiicele sale, Elisabeta, a devenit soția lui Nicolaus, fiul „comitelui“ sas Conrad de Tălmaciu⁹⁰, iar cel mai mic dintre cei cinci fii ai săi, destinat carierei ecleziastice, a devenit arhidiacon de Cluj⁹¹. În pofida caracterului lor totuși limitat – nu știm, din nefericire, cine era soția lui Ehelleus, după cum nu cunoaștem originea soțiilor primilor patru fii ai săi – informațiile de care dispunem conturează imaginea unui vicevoievod care avea o poziție distinctă în sistemul politic transilvan: departe de a putea fi considerat un simplu familiar al lui Ladislau Kán, el era, dimpotrivă, un aliat necesar al acestuia; centrul de putere constituit în jurul vicevoievodului era unul independent, subordonarea sa față de voievod nefiind decât una formală. Dispunând de propriile sale cetăți⁹², de propriii săi servienți⁹³ și de un mare număr de aliați, pe care îi răsplătea cu generozitate dintr-o avere personală pe care trebuie s-o presupunem considerabilă, Ehelleus Ákos întreținea, la Făraș⁹⁴, propria sa curte, dispunând de propria sa cancelarie⁹⁵ și de propriii săi funcționari⁹⁶. Influența politică a vicevoievodului a fost, cu siguranță, receptată de către Ladislau Kán ca fiind una potențial concurentă, doar astfel putând fi explicate acțiunile care vizau restrângerea acesteia și caracterul limitat al colaborării dintre cei doi. Vom putea constata, de altfel, că atât Ehelleus Ákos, cât și aliații săi politici asupra cărora influența sa este bine atestată (secuii, Nicolaus de Tălmaciu) își vor defini o poziție politică proprie în împrejurările războiului civil: manifestând prudență în a se asocia rebeliunii declanșate, în 1316, de către fiii

lui Ladislau Kán, ei vor prefera, în schimb, să colaboreze cu reprezentanții partidei angevine, fapt care le va permite să își conserve parțial pozițiile în cadrul regimului impus de aceasta.

6.2.5. Extinderea teritorială a stăpânirii lui Ladislau Kán

Chiar dacă nucleul stăpânirilor lui Ladislau Kán era situat în Transilvania propriu-zisă, criza de autoritate existentă la nivelul puterii regale a favorizat extinderea autorității sale teritoriale sau a influenței sale politice în regiuni exterioare acesteia. Textul excomunicării pronunțate împotriva voievodului de către cardinalul Gentile, la 25 decembrie 1309, face, de altfel, evident faptul că Ladislau controla și teritorii situate – din perspectiva curții regale – *citra silvas*, adică la vest de hotarele Transilvaniei propriu-zise⁹⁷. Aceste teritorii nu sunt însă de căutat în direcția nord-vest, înspre comitatele Bihor, Crasna și Sătmăr, – zonă controlată cu fermitate de clanul Borșa, cu care nu avem nici o dovadă că Ladislau ar fi intrat vreodată în conflict deschis⁹⁸ –, ci pe Valea Mureșului inferior și în direcția Banatului, regiuni deschise și atractive, asupra cărora dominația voievodului este suficient de bine documentată. În 1310-1311, castelanii lui Ladislau Kán, instalați în cetatea Șoimuș, erau, în același timp, și comiți ai Aradului⁹⁹; câțiva ani mai târziu, comitele Dózsa de Debrețin reclama acapararea abuzivă de către voievodul Ladislau a proprietății sale *Panad* (Horia, jud. Arad)¹⁰⁰, situată în apropierea vechiului castru regal al Aradului. În aprilie 1310, Ladislau Kán încheia, la Szeged, acordul preliminar cu reprezentanții regelui Carol Robert¹⁰¹; în același loc, judele curții voievodului aștepta, în septembrie 1310, revenirea lui Ladislau *de Vngaria in [partes] Transsilvanas*¹⁰², fiind, prin urmare, plauzibilă exercitarea cel puțin a unui control provizoriu asupra acestei localități¹⁰³. Este foarte probabil că acest control asupra Mureșului inferior a fost impus în mai multe etape. Dacă

luarea în posesie de către voievod a cetății de la Șoimuș – care îi conferea practic controlul militar asupra întregului comitat al Aradului – trebuie pusă în relație cu instalarea reședinței sale la Deva, ea neputând fi, în acest caz, decât anterioară anului 1300, eventuala extindere a autorității sale până la Szeged s-a putut produce în condițiile unei creșteri ulterioare a influenței sale politice, coroborate cu slăbirea autorității lui Ugrinus Csák asupra comitatelor din sudul Ungariei.

În ceea ce privește Banatul sudic – care permitea întreținerea legăturilor Transilvaniei cu Serbia – această regiune se afla, parțial, sub controlul lui Theodor Weyteh din neamul Chanad, personaj care a intrat, cel târziu după 1306, sub influența politică a lui Ladislau Kán și a aliaților săi balcanici. Cetățile din sud-vestul Banatului (Ilidia, Horrom, Vrșac/Érdsomlyó), aflate, înainte de 1311, sub controlul lui Ugrinus Csák¹⁰⁴, par să fi intrat și ele, ulterior acestor date, în zona de influență a lui Ladislau Kán și a aliaților acestuia. Voievodul Transilvaniei dispunea, de asemenea, de o anumită influență politică și în Slavonia, acolo unde se aflau posesiunile de origine ale familiei sale¹⁰⁵. Această influență, confirmată de un act din 1308¹⁰⁶, era datorată, cu precădere, calității sale de lider al partidei antiangevine, în care Ladislau Kán se impusese mai cu seamă în perioada care a urmat afirmării candidaturii lui Otto de Wittelsbach la coroana Ungariei. Ea a putut fi exercitată, în orice caz, doar datorită bunelor relații existente între Káni și Henrik Kőszegi, „palatinul” care exercita autoritatea reală în comitatele de la nord de Sava.

6.3. Factorii fundamentali ai politicii interne

În perioada care a urmat dispariției puterii regale, Ladislau Kán a reușit să pună bazele structurilor unei guvernări personale întemeiate pe asumarea și exercitarea efectivă, în teritoriile supuse controlului său, a prerogativelor unei

suveranități care, cu timpul, a devenit una aproape deplină. Structura complexă a sistemului politic transilvan era însă departe de fi fost subordonată în întregime aparatului administrativ al voievodului, oricât de bine articulat ar fi fost acesta. Dacă în anumite zone ale teritoriului controlat de el autoritatea lui Ladislau era una aproape discreționară – în această situație aflându-se, de exemplu, comitatul Hunedoarei, în care judecata administrată de voievod nu a reclamat niciodată vreo confirmare din partea unor martori nobiliari¹⁰⁷ – în alte zone aceasta era mediată de raporturile sale cu diferiți factori de influență regională. O importanță specială în rândul acestora revenea, cu certitudine, nobilimii congregaționale, care nu și-a pierdut rolul de factor politic fundamental al politicii transilvane. În același timp, după cum o arată textul acordului preliminar de la Szeged (1310), autoritatea lui Ladislau Kán se estindeva, nominal, asupra întregului teritoriu al Transilvaniei „ducale”, aceasta fiind formal recunoscută atât în comitatul Sibiului, cât și în teritoriile secuiești¹⁰⁸. Raporturile voievodului cu comunitățile săsești și secuiești necesită o analiză specială, ele având o importantă contribuție la asigurarea forței și stabilității sistemului politic pe care acesta îl patrona. În același timp, necesitatea valorificării tuturor „elementelor de energie”¹⁰⁹ existente în provincie și direcția pe care Ladislau Kán a imprimat-o, după 1301, politicii sale externe i-au impus voievodului dezvoltarea unor relații speciale cu românii din Transilvania, care reprezentau o continuare a unor direcții politice inițiate, în această privință, în timpul domniei lui Ladislau Cumanul.

6.3.1. Nobilimea și congregația nobiliară

Regimul instituit de Ladislau Kán a păstrat ca o caracteristică definitorie, de-a lungul tuturor fazelor evoluției sale, menținerea unor raporturi de cooperare între voievod și nobilimea congregațională. Chiar dacă regimul centralizat instituit de el eluda, într-o anumită măsură, rolul politic

al congregației nobiliare, el nu a constituit niciodată un atentat direct la privilegiile acesteia. Interdependența dintre Ladislau Kán și „starea” nobiliară a provinciei a fost pusă în evidență încă de la începuturile voievodatului său: în aprilie 1296, Ladislau însuși a prezidat congregația nobiliară desfășurată *in Torda, apud ecclesiam cruciferorum*¹¹⁰, printre ai cărei participanți se număra nu doar noul vicevoievod, pe numele său Ioan¹¹¹, ci, în mod cu totul excepțional, și prepozitul Ioan al Sibiului¹¹². Congregațiile generale atestate după această dată vor fi prezidate de voievodul însuși, ale cărui reveniri periodice în *villa Cruciferorum* vor consfinți transformarea acestei localități în capitala congregațională a Transilvaniei¹¹³. Adunările, desfășurate lângă biserica cu hramul Sfintei Cruci, proprietate a Ordinului Ospitalierilor, reuneau un număr impresionant de participanți: peste 150, în aprilie 1296¹¹⁴. Au existat însă și adunări nobiliare desfășurate în alte localități, chiar dacă aceste cazuri par să fi reprezentat mai degrabă excepții. Una dintre acestea, convocată la Românași (*villa Egrug*), în iunie 1296, pentru rezolvarea unui litigiu între capitulul bisericii Transilvaniei și un senior local¹¹⁵, nu a avut, probabil, decât un caracter restrâns. În ceea ce privește congregația din 1308, desfășurarea ei la Niraj (*Neregh*) a fost motivată, după cum vom vedea, de intenția voievodului de a-i conferi un caracter reprezentativ mult mai larg, incluzând participarea secuilor. Chiar în cazul sentințelor pronunțate în afara congregației, la curtea sa de la Deva, Ladislau nu va omite – în cazurile în care aceasta se impunea – să menționeze asocierea la luarea hotărârii a reprezentanților stării nobiliare (*prehabita matura deliberatione et consilio nobilium terre Transilvane, qui nobis tunc aderant*, potrivit formulării unui document din octombrie 1303¹¹⁶), singura în măsură să confere deciziilor voievodale autoritatea lucrului judecat.

La nivelul comitatelor a continuat, în această perioadă, consolidarea instituțiilor comitatului nobiliar, precizându-se mai exact atribuțiile acestora. Dacă comitele comitatului era numit în această funcție de către voievod – cel pu-

țin în situațiile în care acesta exercita, în același timp, și demnitatea de castelan al uneia dintre cetățile voievodale – juzii nobiliari erau aleși, în schimb, de către nobilimea comitatensă, nici o adunare locală de judecată neputând fi desfășurată în absența acestora. Faptul că, în comitatele Transilvaniei, juzii nobiliari sunt în număr de doi, ca și în Slavonia (spre deosebire de patru în *regnum Hungariae*), reprezintă probabil un indiciu al efectivului numeric relativ restrâns al clasei nobiliare provinciale.

Diferențierile de avere și de poziție socială existente în cadrul acestei nobilimi erau relativ însemnate. La nivelul ei superior constatăm existența unei aristocrații provinciale alcătuite dintr-un număr de nu mai mult de zece familii importante. Pe lângă ramurile transilvane ale neamurilor Kán, Ákos și Kőkenyes-Rádnót, din această categorie mai făceau parte, în această perioadă, familiile nobiliare Wass¹¹⁷ și Apafi, cele de Luncani (Gerendi), Geoagiul de Sus, Iara și, de asemenea, dificil de identificatul Andrei, fiul lui Ipocho, posesoare de cetăți sau de domenii mai mari decât media transilvană, ale căror interese nu depășesc, în această perioadă, orizontul provinciei și care dețin pozițiile-cheie în cadrul aparatului administrativ, al structurilor congregaționale ori, cel puțin, în acela al comitatelor nobiliare. Juzii nobiliari atestați în această perioadă în comitatele Cluj (1304¹¹⁸, 1314¹¹⁹), Solnoc (1299)¹²⁰ și Alba (1320)¹²¹ aparțin în general, ca și juzii asesori care îl asistau pe voievod în timpul desfășurării congregațiilor generale, unor familii cu o solidă și durabilă ancorare în provincie: Ștefan (*Stephanus*) de Juc (*Suk*), Grigore de Geoagiu (*Gyog*), Ștefan de Sâncraiu (*Sancto Rege*) etc. Implicarea în politica voievodală nu a reprezentat însă, nici pe departe, o regulă pentru membrii acestei aristocrații provinciale. Unii dintre aceștia (nobili din familiile Dobokai, Zsuki și Gerendi constituind, în acest sens, exemplele cele mai sigure) s-au aflat, în mod evident, în opoziție față de regimul lui Ladislau Kán, iar o mare parte a celorlalți au păstrat față de acesta o poziție rezervată. Cazurile de implicare activă și durabilă au fost relativ puțin numeroase, ele reducându-se la Andrei, fiul lui Ipocho,

stăpânul unui întins domeniu pe Valea Șieului¹²², și o serie de castelani, cel mai important dintre aceștia fiind acela al Ciceului, Nicolaus Wass. Proprietățile și relațiile politice ale membrilor acestor familii au constituit o solidă garanție a stabilității lor, permițându-le să își conserve o poziție autonomă, indiferent de regimul politic. Această „aristocrație” provincială, cu evidente aspirații particulariste, a sprijinit regimul lui Ladislau Kán în măsura în care acesta reprezenta un obstacol împotriva penetrației aristocrației din *regnum Hungariae*, redutabilă concurență datorită privilegiilor și donațiilor pe care le putea obține de la curtea regală. În momentul declanșării războiului civil, cea mai mare parte a acestor familii s-au arătat mai degrabă interesate în a căuta formule de apropiere față de noua putere regală decât în a se asocia unui război purtat împotriva acesteia.

În aceste condiții, sprijinitorii direcți ai lui Ladislau trebuie căutați în rândurile nobilimii mijlocii și mici, categorie socială din care voievodul își recruta servienții și familiarii, slujbașii și administratorii întinșelor sale domenii. Aceste eșaloane inferioare ale nobilimii sunt cele interesate să împiedice reinstaurarea în Transilvania a unei autorități regale puternice, revenirea în provincie a aristocrației de curte și a oamenilor acesteia. Imensul număr de proprietari acaparați i-a permis lui Ladislau Kán să dezvolte, mai mult chiar decât sistemul tradițional maghiar al „familiarității”, un adevărat sistem de tip vasalic. Impulsul în această direcție fusese trasat, de altfel, de către înșiși reprezentanții provinciali ai regelui Andrei al III-lea: încercând, în 1295, să rezolve un diferend cu comitele Alard, fiul lui Gyan (conducătorul rebeliunii din 1277), referitor la o proprietate care aparținea de drept regelui, reprezentantul acestuia, magistrul Vyvianus, lăsase respectiva proprietate în posesia nobililor din Ocna Sibiului, în schimbul prestării jurământului vasalic¹²³. La rândul său, Ladislau Kán pare să fi încredințat o semnificativă parte a domeniilor pe care reușise să le acapareze administrării propriilor săi servienți, aceasta constituind cea mai sigură cale de a-și asigura fidelita-

tea lor. Aparatul militar al voievodului pare să fi fost alcătuit cu precădere din mici nobili și alte categorii de oameni liberi legați față de acesta printr-o legătură personală. Numeroase alte asemenea structuri, întemeiate pe relații de familiaritate/vasalitate între alte familii nobiliare și propriii lor clienți, cărora li se adăugau cei ai episcopiei și capitlului, reprezentau o forță de care voievodul era obligat să țină seama. Am văzut, de altfel, că însuși vicevoievodul Ehelleus Ákos era deținătorul unei poziții practic independente față de Ladislau, el numărându-se printre aceia care au știut să își asigure supraviețuirea politică în epoca restaurației angevine. Oricât ar fi fost de mare numărul de servienți și familiari ai voievodului, el era, în aceste condiții, cu totul insuficient pentru a-i permite lui Ladislau Kán să ignore în mod flagrant interesele nobilimii provinciale.

Este greu de spus în ce măsură atitudinea de respingere a penetrației aristocratice venite din direcția regatului – care era, fără îndoială, comună tuturor categoriilor nobilimii transilvane – s-a putut transforma într-o ideologie „transilvanistă” radicală, susținătoare a tendințelor autonomiste promovate de Ladislau Kán. Rezistența înversunată și prelungită întâmpinată în Transilvania de reprezentanții partidei angevine, ca și neîncrederea manifestată de Carol Robert față de nobilimea provincială ar putea constitui argumente în acest sens. Pe de altă parte, este cert faptul că nobilimea transilvană avea o conștiință clară a maghiarismului său și, în consecință, a apartenenței sale la marea comunitate a maghiarilor din Regatul Ungariei; de asemenea, ea era credincioasă coroanei maghiare și deținătorilor acesteia, încercând însă, în același timp, să își fundamenteze raporturile cu puterea regală pe baze care să îi permită exercitarea unui control asupra provinciei.

6.3.2. Sașii

Aducerea sub controlul voievozilor Transilvaniei și a episcopilor de Alba-Iulia a sașilor din „provincia Sibiului” re-

prezenta un mai vechi deziderat, în urmărirea căruia interesele elitelor nobiliare și eclesiastice locale erau, în mod evident, convergente. Fără a încerca să reconstituim, în acest cadru, îndelungata istorie a acestei spinoase dispute, vom sublinia doar faptul că, în situația creată după invazia tătară din 1241 și mai ales în epoca ducatului transilvan al lui Ștefan al V-lea, întreaga problemă săsească dobândise o nouă dimensiune. În primul rând, autonomia eclesiastică de care beneficiau sașii din „provincia Sibiului” fusese obținută și ulterior garantată împotriva ostilității evidente manifestate, de la bun început, de episcopii de Alba-Iulia prin autoritatea constrângătoare a Scaunului pontifical, a cărui implicare directă în problemele Transilvaniei cunoscuse o fază de apogeu în timpul papii Inocențiu al III-lea, Honorius al III-lea și Gregorius al IX-lea¹²⁴. Dar, după Conciliul de la Lyon (1245), papalitatea renunțase în mod deliberat la toate proiectele sale legate de această provincie, lăsându-i regelui Bela al IV-lea deplină libertate de acțiune pentru organizarea defensivei anti-mongole¹²⁵. Această renunțare deliberată a papalității la interesele sale transilvane a avut repercusiuni nefericite asupra situației sașilor; semnificativ în acest sens este faptul că privilegiile obținute de ei din partea regelui Andrei al II-lea (1224) nu au mai fost reconfirmate de nici unul dintre ultimii suverani arpadieni. În al doilea rând, impunerea modelului politic al ducatului, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, i-a obligat în mai multe rânduri pe sași să recunoască autoritatea conducătorilor de fapt ai Transilvaniei, fie ei membri ai familiei regale (Ștefan al V-lea, Ladislau al IV-lea) sau reprezentanți ai înaltei aristocrații (Matei Csák, Fyntha Aba), care au făcut eforturi pentru a reconstitui, în propriul lor beneficiu, modelul politic al ducatului transilvan.

Din epoca ducatului lui Ștefan și din aceea de tulburări interne care i-a urmat datează, de altfel, și cele dintâi reacții armate ale coloniștilor sași împotriva presiunilor exercitate asupra lor din direcția Transilvaniei voievodale. În timp ce rebeliunea din 1264 fusese însă îndreptată exclusiv im-

potriva autorității politice, reprezentate de ducele Ștefan, acțiunea din 1277, condusă de Gyan, fiul lui Alard, a urmărit atât răsturnarea regimului politic al Csákilor, cât și contracararea presiunilor exercitate asupra sașilor de către conducătorii bisericii Transilvaniei: episcopul Petru Monoszló și prepozitul Nicolaus Kán. Acțiunea din 1277 și relativ îndelungatul război civil care i-a urmat – încheiat abia în iarna 1278-1279, ca urmare a expediției victorioase asupra Sibiului a trupelor clanului Aba – au constituit, în același timp, expresia violentă a unei intoleranțe interetnice pe care presiunile exercitate asupra sașilor de autoritățile și nobilimea maghiară o ridicaseră până la cote explozive. Baronii și prelații reuniți în congregația din mai 1277 vorbesc, cu această ocazie, despre trecerea prin sabie de către sași a locuitorilor maghiari din „ducatul Transilvaniei”¹²⁶, despre arderea de vii, în catedrala din Alba-Iulia, a două mii de maghiari¹²⁷, despre persecutarea bisericii Transilvaniei și a clericilor ei de către „cruda tiranie a nelegiuitorilor Saxoni”¹²⁸, descriind cât se poate de clar termenii unui conflict necruțător ai cărui combatanți erau definiți exclusiv prin apartenența lor etnică. Ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea au fost, în aceste condiții, martorele unei continue acumulări a tensiunilor, la scara întregii Transilvanii, ca urmare a progreselor înregistrate de colonizarea săsească. Principalii protagoniști ai acțiunilor revendicative ale sașilor au devenit, în această perioadă, „oaspeții” din teritoriile recent colonizate, care aspirau la privilegiile politice și eclesiastice ale „provincialilor” din Sibiu; cea mai redutabilă opoziție împotriva acestora a venit mai puțin din partea autorităților politice ale voievodatului și regatului, cât din direcția episcopiei și capitolului din Alba-Iulia, care nu puteau accepta cu ușurință autonomia ecleziastică revendicată de „oaspeții” germani.

Astfel, cei dintâi care și-au afirmat răspicat revendicările referitoare la o organizare ecleziastică autonomă, imediat după victoria regelui Ladislau al IV-lea împotriva clanului Aba în războiul civil din 1282, au fost nimeni alții decât coloniștii din decanatul Mediașului – aceiași care, în 1277,

înlăturaseră nedorita dominație exercitată asupra lor de Nicolaus Kán. Luat prin surprindere și neputându-se baza, în acel moment, pe suportul nici uneia dintre autoritățile politice centrale sau locale, capitlul din Alba-Iulia s-a văzut nevoit să bată în retragere. Printr-un act negociat cu parohii din Mediaș, sancționat și garantat de episcopul Petru Monoszló, canonicii au fost obligați să accepte, la 23 iunie 1283, răscumpărarea, în schimbul unei sume fixe (40 de mărci de argint), a celei mai mari părți ($\frac{3}{4}$) a dijmelor din cereale, vin, albine și miei¹²⁹. Noutatea reprezentată, în cazul Transilvaniei, de un asemenea aranjament a făcut extrem de dificilă punerea sa în aplicare. Negocierile și controversele pe această temă au continuat în anii următori, ele constituind chiar obiectul unui apel înaintat Scaunului pontifical. În cele din urmă, poziția parohilor din Mediaș a fost aceea care a avut câștig de cauză: noua înțelegere dintre aceștia și capitlu, încheiată la 28 mai 1289¹³⁰, – garantată, de această dată, nu doar de episcopul Petru Monoszló, ci și de prepozitul Sibiului și de priorul conventului din Alba-Iulia al Ordinului Dominican –, nu făcea decât să reafirme, în totalitatea lor, prevederile aceleia din 1283. Cu toate că lăsa încă loc unor posibile abuzuri din partea arhidiaconilor de Alba, care vor căuta în permanență metode de readucere a parohilor din decanatul Mediaș în subordinea lor¹³¹, acest acord a reprezentat un remarcabil pas înainte în direcția obținerii unei autonomii ecleziastice inspirate din exemplul sibian și un model de urmat pentru celelalte capitluri săsești apărute în afara „pământului regal”.

Privilegiile decanatului Mediaș fuseseră obținute într-o conjunctură politică favorabilă comunităților săsești. Oștilitatea sașilor față de clanul Aba devenise una meritorie o dată cu declanșarea rebeliunii palatinului Fyntha (1282); este, de asemenea, neîndoielnic faptul că schimbarea generală a atitudinii față de sași a fost motivată și de contribuția acestora la respingerea invaziei mongole din 1285. În ultimii ani ai domniei sale, regele Ladislau al IV-lea s-a folosit din plin de potențialul economic și militar al comunităților săsești, în încercarea sa de a institui un regim de guverna-

re care să țină sub control opoziția grupărilor aristocratice. Prezența regelui în sudul Transilvaniei, în toamna-iarna anului 1288, apelul adresat de arhiepiscopul Lodomerius locuitorilor din comitatele Sibiului și Brașovului și prezența prepozitului Sibiului în anturajul regal constituie tot atâtea dovezi ale intrării sașilor în grațiile lui Ladislau Cumanul, explicând, în aceeași măsură, importanța politică dobândită de aceștia. Această poziție politică a rămas nemodificată în timpul domniei lui Andrei al III-lea. Participanți la congregația „dietală” a Transilvaniei din martie 1291, iar apoi la congregația generală a regatului din 1298, sașii și-au văzut recunoscută, în această perioadă, apartenența la regimul de stări în curs de încheiere. Esențială pentru înțelegerea afirmării lor ca factor politic este însă nu atât forța modelului lor de organizare comunitară, cât mai cu seamă puternica afirmare a nobilimii săsești – aspect care constituie, în fond, o abatere de la aceasta. Profitând de statutul incert pe care li-l conferea situarea lor în regiunile de frontieră și de avantajul continuei pendulări între cele două „stări” pe care le reprezentau, greavii sași s-au afirmat, în această perioadă, ca un factor politic de o reală importanță. Actul regelui Andrei al III-lea din februarie 1291 confirma asimilarea lor la „starea” nobiliară¹³² și îndreptățirea lor de a beneficia de drepturile acesteia. A fost însă doar faza de apogeu a unei evoluții inițiate în urmă cu mai multe decenii, care prilejuise câtorva dintre familiile nobiliare săsești prezența aproape constantă la întreprinderile militare ale regilor Ungariei și acumulări de proprietăți relativ importante. Nu întâmplător, această nobilime săsească a jucat un rol important în cvasitotalitatea evenimentelor politice și militare semnificative în care au fost angajate comunitățile săsești. Greavii sași au jucat, de asemenea, un rol activ în noua fază a colonizării săsești din ultimele decenii ale secolului al XIII-lea¹³³, care a avut drept urmare instalarea „oaspeților” germani în Bazinul Secașelor, în zona Sighișoarei și în teritoriul dintre cele două Târnave și organizarea lor în scaune și decanate.

Consecință a acestei noi etape a expansiunii comunităților de coloniști, organizarea scaunului *Sighișoarei* devenise un fapt împlinit încă din ultimul sfert al secolului al XIII-lea¹³⁴, perioadă în care sunt menționați „*seniores de castro Sex*”¹³⁵, indiciu al unei faze avansate în procesul organizării comunitare. În ceea ce privește *Sebeșul*, procesul era încheiat în 1301, an în care „juzii, jurații și toți oaspeții din Sebeș”¹³⁶ răspund favorabil unei solicitări venite din partea sibiienilor referitoare la dreptul de liberă trecere. Doi ani mai târziu (1303) este menționată existența *decanatului* Sebeșului, ai cărui parohi încheiau cu episcopul Petru Monoszló un acord referitor la modalitatea de percepere a dijmelor episcopale¹³⁷. Acestea au constituit – alături de scaunul *Mediașului*, menționat mai sus, și de scaunele *Șeica* și *Biertan*, învecinate și, într-o din ce în ce mai mare măsură, asociate acestuia – cele mai importante comunități săsești care și-au definit, în această perioadă, structurile autonomiei instituționale în afara teritoriului de colonizare inițial. Lor li se adăugau, în acțiunile de revendicare a unei depline autonomii ecleziastice, câteva decanate mai mici (*Saschiz*, *Târnava Mare*, *Târnava Mică*, *Șpring*, *Criș*, *Coșdu*) situate, de asemenea, în teritoriul aflat, din punct de vedere ecleziastic, în subordinea episcopiei din Alba-Iulia. Aceste capitluri săsești au făcut, după 1289, repetate demersuri pentru a obține cel puțin libertatea ecleziastică dobândită de decanatul Mediașului. Acest model nu reprezenta însă, pentru toate aceste comunități, decât o etapă tranzitorie. Obiectivul lor era constituit, fără îndoială, de afilierea lor la prepozitura Sibiului și de obținerea unui statut identic cu acela al comunităților subordonate acesteia, caracterizat printr-o autonomie desăvârșită și prin absența oricărei forme de subordonare față de episcopia din Alba-Iulia.

Considerabilele diferențe de statut existente între zonele atinse de către sași în diferitele etape ale procesului de colonizare explică, în mare măsură, caracterul complex al situației din sudul Transilvaniei în preajma anului 1300. Astfel,

cadrul teritorial al *prepoziturii* Sibiului, limitat la capitlurile Sibiu, Nocrich și Cincu, era mult mai restrâns decât acela al *comitatului* Sibiului, care, potrivit „constituției” lui Andrei al II-lea (1224), cuprindea întregul teritoriu „de la Baraolt la Orăștie”¹³⁸. Această situație – ale cărei cauze nu sunt încă în totalitate explicate – făcea, de exemplu, ca scaunul *Orăștiei*, aparținând din punct de vedere administrativ provinciei Sibiului, să continue să depindă din punct de vedere ecleziastic de episcopia din Alba-Iulia. Era, așadar, mai mult decât firesc ca sașii din sudul Transilvaniei să își orienteze cu precădere acțiunile revendicative – care au variat de la apeluri adresate instanțelor superioare¹³⁹ până la o nouă acțiune armată împotriva capitlului, în februarie 1308¹⁴⁰ – contra autorităților ecleziastice din Alba-Iulia, care reprezentau principalul obstacol în calea obiectivelor lor. Poate fi constatat, de asemenea, faptul că cea mai mare parte a acțiunilor violente ale sașilor din această perioadă – rebeliunile din 1277 și 1324, acțiunea armată din 1308 – i-au avut ca protagoniști pe locuitorii acestui spațiu de interferență, care aspirau la obținerea unor libertăți similare acelorale ale coloniștilor din teritoriul privilegiat.

Pe de altă parte, interesul pe care liderii comunităților săsești l-au dovedit față de participarea la diferitele congregații ale nobilimii și față de asimilarea lor la starea nobiliară a favorizat adoptarea de către aceștia, în perioada interregnului, a unei atitudini maleabile față de voievodul Ladislau Kán. În această privință, termenii acordului preliminar de la Szeged nu lasă loc nici unui echivoc: sașii din comitatul Sibiului au fost subordonați, până în 1310 (sau, pentru a fi mai exacti, până în preajma anului 1308), voievodului Transilvaniei, căruia îi recunoșteau, probabil, o autoritate provizorie derivată din atribuțiile sale de locțiitor teritorial al regelui. În ceea ce privește modalitățile în care s-a realizat impunerea acestei recunoașteri, este posibil ca ele să nu fi fost străine de situația conflictuală existentă în sudul Transilvaniei în vara anului 1301¹⁴¹. Formele concrete pe care le-a putut îmbrăca o asemenea recunoaștere sunt însă dificil de reconstituit; ele nu depășeau, după toate

probabilitățile, limitele unor obișnuite relații de bună vecinătate, însoțite, eventual, de achitarea către voievod a anumitor obligații financiare. Este însă neîndoielnic faptul că această subordonare față de voievod, fie ea chiar formală, a „înghețat” totalitatea demersurilor care aveau ca obiect extinderea privilegiilor inspirate din modelul sibian, ea permițându-i, între altele, voievodului să își reimpună în liniște autoritatea asupra „districtelor” Mediaș, Biertan și Șeica¹⁴². Cu unica excepție a momentului 1301, nu există nici un indiciu care ne-ar putea determina să presupunem existența unei situații tensionate între voievod și sibieni – aceasta, desigur, până la declanșarea crizei din 1307-1308. Dimpotrivă, în anii 1306-1307 Ladislau Kán și sașii din comitatul Sibiului au acționat convergent în direcția susținerii candidaturii lui Otto de Wittelsbach la tronul Ungariei, această perioadă reprezentând momentul de apogeu al unor relații care se vor deteriora abia o dată cu arestarea lipsită de scrupule a ducelui bavarez și cu preluarea de către voievod a controlului nemijlocit asupra episcopiei. Aceste evenimente, desfășurate în a doua jumătate a anului 1307, au constituit pentru sași un serios semnal de alarmă, care i-a determinat să își reorienteze opțiunile politice în direcția susținerii lui Carol Robert de Anjou. Chiar dacă relațiile lor cu Petru Monoszló nu fuseseră cele mai cordiale, ei au înțeles imediat că o atât de completă victorie a voievodului asupra episcopiei făcea aproape iminentă transformarea Transilvaniei într-un principat ereditar, a cărui atitudine față de privilegiile comitatului Sibiului nu putea fi decât una amenințătoare. Începând din acest moment, sașii din Transilvania au trecut, subit, de la o neutralitate înțelegătoare față de Ladislau Kán la susținerea fermă a candidatului angevin. În contextul fragilului echilibru de forțe din cadrul provinciei, fermitatea poziției adoptate de aceștia va reprezenta în cele din urmă pentru Carol Robert un avantaj decisiv.

6.3.3. Secuii

Aderarea secuilor la sistemul politic patronat de Ladislau Kán a fost, probabil, una mai puțin superficială decât cea a sașilor din comitatul Sibiului; cu toate acestea, ea a fost foarte departe de a întruni toate caracteristicile unei subordonări depline. Societatea secuiască era încă tributară, în această epocă, formelor de organizare gentilice, întemeiate pe relațiile de rudenie, care datau din perioada colonizării; dintre cele trei ‘ordine’ tradiționale în care aceasta era încă structurată, doar cel al notabililor (*primores*) manifestase o anumită adaptabilitate față de sistemul seniorial, bazat pe stăpânirea pământului cu titlu personal¹⁴³. O anumită subordonare a comunităților secuiești față de voievod devenea, în aceste condiții, necesară, din rațiuni de ordin militar, în condițiile crizei prelungite din perioada interregnelui. Este posibil – după cum însuși textul acordului de la Szeged sugerează – ca, pentru a face cu putință o asemenea subordonare, Ladislau Kán să își fi asumat în intervalul 1301-1310 – așa cum o vor face și unii dintre succesorii săi – și atribuțiile de comite al secuilor.

Legătura cea mai puternică dintre comitatele nobiliare și teritoriile secuiești era însă asigurată, mai mult decât în cazul comunităților săsești, de integrarea voluntară a secuilor în cadrul regimului de stări. Manifestând, încă din perioada imediat următoare invaziei mongole, o puternică atracție față de obținerea statutului nobiliar și a privilegiilor asociate acestuia, fruntașii secuiei își asiguraseră, încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea, participarea, în calitate de „stare” distinctă, la congregația generală a Transilvaniei (1291) și la aceea a Regatului Maghiar (1298). Interesul lor față de asocierea la regimul de stări al Transilvaniei a continuat să se manifeste și în timpul voievodatului lui Ladislau Kán. *Seem*, comitele secuilor de pe Arieș, a participat, în aprilie 1296, la congregația desfășurată în *villa Cruciferorum*¹⁴⁴; în iunie 1308, Ladislau Kán a organizat cea mai largă dintre adunările de stări desfășurate în timpul voievodatului său la limita teritoriului locuit de secui (*iuxta*

Neregh)¹⁴⁵, desigur cu intenția de facilita participarea frunțașilor acestora. Cu toate acestea, autoritatea efectivă pe care voievodul o putea exercita în raporturile sale cu secuii pare să fi fost, pe ansamblu, una destul de puțin semnificativă. Am văzut, de altfel, că influența de care vicevoievodul Ehelleus Ákos dispunea asupra secuilor din scaunele Arieș și Telegd este una cu mult mai bine atestată și am avut, de asemenea, ocazia să constatăm faptul că orientările politice ale voievodului și ale locțiitorului său nu au fost întotdeauna convergente. Remarcabilul tradiționalism caracteristic comunităților secuiești făcea, de altminteri, cu totul improbabilă abaterea lor de la credința datorată regelui și implicarea lor în conflictele politice interne. Nu există nici un indiciu care să ateste participarea – fie ea și numai parțială – a secuilor la rebeliunea declanșată, în 1316-1317, de fiii voievodului Ladislau Kán; dimpotrivă, atât Carol Robert, cât și Ludovic de Anjou îi vor număra întotdeauna pe secui printre cei mai fideli supuși ai lor.

Subordonarea secuilor față de voievod a fost, așadar, ca și aceea a sașilor, una mai degrabă conjuncturală. Cu toate acestea, atracția pe care aceștia o manifestau față de sistemul congregațional a reprezentat un semnal clar al evoluției care îi va duce pe secui până la integrarea, în secolul al XV-lea, în regimul de stări al lui *regnum Transilvanum*.

6.3.4. *Românii*

Dificultățile întâmpinate în impunerea unui control personal asupra scenei politice transilvane, împletite cu rațiuni de ordin militar și economic, au constituit factorii care l-au determinat pe Ladislau Kán să adopte față de românii din Transilvania o atitudine care reprezenta, din numeroase puncte de vedere, o continuare a politicii promovate față de aceștia de Ladislau Cumanul, în ultimii ani ai domniei sale. Integrarea românilor în sistemul politic transilvan și firavele începuturi ale afirmării lor ca o stare distinctă în cadrul acestuia constituiseră rezultatul unui îndelungat

proces de adaptare a societății autohtone la sistemul de valori promovat de regalitatea maghiară și de formare a unei elite sociale care va ajunge să aspire la dobândirea statutului nobiliar. Reprezentanților acestei cnezimi românești stăpânitoare de pământuri le adresase regele Andrei al III-lea chemarea de a participa la congregația generală de la Alba-Iulia, din martie 1291¹⁴⁶; tot ei primiseră în 1288, din partea arhiepiscopului Lodomerius, solicitarea de a-i retrace regelui Ladislau Cumanul sprijinul pe care, împreună cu alți reprezentanți ai stărilor privilegiate din Transilvania, i-l acordaseră până în acel moment. Tendințele cnezimii transilvane de a se asocia sistemului congregațional au avut repercusiuni și asupra instituțiilor reprezentative din „țările” românești autonome. Cel mai semnificativ exemplu în acest sens ne este oferit de Țara Hațegului, unde adunările cneziale atestate în secolul al XIV-lea au suferit o puternică influență din direcția congregațiilor nobiliare ale Transilvaniei, manifestată atât în structura și în atribuțiile acestora, cât și în formulele de cancelarie utilizate¹⁴⁷. Cu toate că statutul cnezilor români din Transilvania era, în preajma anului 1300, unul lipsit de omogenitate, nu poate fi pus la îndoială faptul că aceia dintre ei care reușiseră, până la acea dată, să evite aservirea propriilor lor cnezate „aveau toate atributele unui feudal ungar, mai puțin actul de donație regală și statutul de catolic”¹⁴⁸. Ei își meritau, de altfel, din plin acest statut, în special datorită contribuției lor la apărarea regatului, din ce în ce mai bine atestată pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul veacului al XIII-lea¹⁴⁹.

În împrejurările agitate ale celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea, rolul militar al românilor ajunsese să dobândească o importanță cu atât mai semnificativă cu cât colonizările efectuate în această perioadă fuseseră motivate de rațiuni preponderent economice, ele nemaiavănd un rol important în consolidarea sistemului defensiv al Transilvaniei. Această situație le-a permis românilor să își depășească, din acest punct de vedere, statutul de apărători ai frontierei (atestat și acesta, o dată în plus, cu prile-

jul invaziei mongole din 1285¹⁵⁰), antrenarea lor în diferite întreprinderi războinice ofensive ale regalității maghiare – campania împotriva lui Ottokar al II-lea (1260)¹⁵¹, expediția lui Andrei al III-lea împotriva Austriei (1291)¹⁵² – constituind un argument în favoarea unei mai bune aprecieri a valorii acestora și a sporirii prestigiului lor militar. Indiciile referitoare la valorificarea militară a românilor de către Ladislau Cumanul, discutate de noi în capitolul precedent, precum și prezența acestora în cadrul structurilor militare bihorene aflate în subordinea lui Roland Borșa¹⁵³ mărturisesc, în același timp, antrenarea lor în conflictele interne din ultimele decenii ale secolului al XIII-lea, sugerând extinderea privilegiilor acordate purtătorilor de arme și asupra unor cnezi români din afara „țărilor” autonome din regiunile de frontieră.

Rolul economic al românilor ajunsese și el să fie, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, unul mult mai bine apreciat, specializarea lor în creșterea ovinelor, atestată în această perioadă¹⁵⁴, aflându-se probabil în legătură cu dezvoltarea producției postavului în centrele economice săsești. Insistența cu care erau reclamate de către arhiepiscopul Filip Tūrje, în 1256 și 1262¹⁵⁵, dijmele în animale ale românilor și secuilor trebuie explicată, cel mai probabil, prin caracterul economic semnificativ al acestora. În același timp, extinderea domeniilor nobiliare făcuse să crească interesul proprietarilor acestora față de români în calitatea lor de cultivatori ai pământului. În primii ani ai domniei lui Andrei al III-lea, așezarea de locuitori români pe diferite proprietăți ecleziastice și nobiliare reclama obținerea unei aprobări speciale din partea regelui, îngrijorat de faptul că, în urma acestui proces de migrație internă, domeniile regale riscau să piardă o parte a locuitorilor celor mai valoroși¹⁵⁶. În condițiile anarhiei feudale din Regatul Ungariei, aceste transferuri interne de locuitori români ajunseseră să fie asimilate colonizărilor de „oaspeți” străini, ele producându-se în condițiile suspendării – temporare sau chiar definitive – a obligațiilor acestora față de vistieria regală. Astfel, în 1292, așezarea unor locuitori români pe proprietățile

Ilia, Gurasada și Feneș ale lui Alexandru Ákos atrăgea după sine o scutire a acestora de orice fel de dări și obligații față de rege, în beneficiul nobilului colonizator¹⁵⁷. Avându-și, firește, prima atestare în perioada de anarhie de la începutul domniei lui Ladislau Cumanul¹⁵⁸, acest fenomen al pseudocolonizării reprezenta prin urmare – dincolo de multiplele consecințe pozitive produse de creșterea numărului de locuitori – și o formă de evaziune practică pe domeniile nobiliare cu scopul de a spori rentabilitatea acestora.

Dintre cele două „țări” românești dispunând de autonomie internă care făceau parte din sistemul politic al Transilvaniei voievodale – Făgărașul și Hațegul – Ladislau Kán a manifestat, ca urmare a instalării reședinței sale la Deva, un interes special față de aceasta din urmă. Țara Hațegului reușise, de-a lungul secolelor XI-XIII, să își dezvolte o viață locală proprie, ea nefiind afectată decât în proporție de 10-20% de progresele feudalizării promovate de statul maghiar¹⁵⁹. Libertatea religioasă de care beneficia cnezimea românească locală – care ctitorise, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, mănăstiri și biserici de zid cum sunt cele de la Densuș și Peșteana – este reflectată de menționarea, într-o inscripție slavonă care datează din chiar epoca lui Ladislau Kán (1313-1314), a cnezului Balea, preotului Naneș și zugravului Teofil – „ctitorii” și, respectiv, executantul celui mai vechi strat de pictură murală al bisericii ortodoxe din Streisângiorgiu¹⁶⁰. În aceeași epocă a voievodatului lui Ladislau Kán se produsese, potrivit unor mărturii din epoca restaurației angevine, ocuparea (recuperarea?) de către cnezii români Dan și Stanislav a moșiei *Brethonia*, intrată, la o dată nedeterminată, în posesia nobilului Toma și restituită de către regele Carol Robert, în anul 1315, nepotului acestuia, Nicolae¹⁶¹. Acceptarea de către voievod a instalării unor cnezi în posesia unei proprietăți nobiliare reprezintă o ilustrare a spiritului de toleranță care a animat raporturile acestuia cu cnezimea hațegană.

Absența oricăror informații referitoare la raporturile lui Ladislau Kán cu românii din Țara Oltului (Făgărașului) face mult mai dificilă reconstituirea acestora. Ne este,

din păcate, imposibil să stabilim dacă Ugrinus Csák, instalat în 1291 în stăpânirea domeniilor Făgăraș și Sâmbăta, și-a păstrat pozițiile în regiune și după anul 1301 sau dacă, dimpotrivă, el a împărțășit, în această privință, soarta lui Dionysius Bánffy, celălalt nobil „regalist” introdus în Transilvania în contextul eforturilor regelui Andrei al III-lea de a readuce această provincie sub controlul său. Relațiile de colaborare existente între Ugrinus Csák și Ladislau Kán, sugerate de *Chronicon Posoniense*¹⁶², nu constituie, în mod necesar, un argument în sprijinul primei variante. Dimpotrivă, faptul că membrii familiei Ujláki nu au solicitat regelui Carol Robert, după 1315, restituirea acestor proprietăți pare să sugereze o cedare a Făgărașului făcută de către însuși Ugrinus Csák, ca rezultat al unui acord încheiat cu voievodul Ladislau. Pe de altă parte, interpretările istoriografice care propuneau localizarea în Țara Făgărașului a voievodului român menționat în cronica lui Ottokar de Styria¹⁶³ sau chiar exercitarea în această perioadă a unui control direct asupra Țării Făgărașului de către voievozii români de dincolo de Carpați¹⁶⁴ rămân, în continuare, dificil de acceptat: sistemul militar aflat în subordinea lui Ladislau Kán era unul bine încheiat, acoperind întreg teritoriul Transilvaniei și având, se pare, chiar anumite prelungiri extracarpătice; pe de altă parte, „țara” stăpânită de voievodul menționat în cronica germană era situată, fără îndoială, în proximitatea geografică a Cnezatului Haliciului.

În condițiile absenței unor informații mai precise, sunt dificil de determinat împrejurările concrete în care s-a produs „descălecatul” lui „Negru-Vodă”, pe care datele oferite de tradiția istorică îl circumscriu la o perioadă cuprinsă între anii 1290 și 1310. Singurele indicii referitoare la aceste evenimente ne sunt transmise, după cum se știe, de tradițiile istorice referitoare la întemeierea Țării Românești, a căror consemnare foarte târzie ridică o serie de semne de întrebare asupra acurateței informațiilor pe care le cuprind. Dacă importanța tradiției ca izvor istoric a fost foarte bine argumentată de Gheorghe I. Brătianu¹⁶⁵, nu este mai puțin adevărat că analiza acestor tradiții reclamă utilizarea acelo-

rași criterii de obiectivitate implicate în studierea izvoarelor istorice „tradiționale”. Cea mai veche consemnare a acestei tradiții, cuprinsă în cronica raguzanului Luccari (1605), se mărginește doar la a ne informa despre luarea în stăpânire a Valahiei, în anul 1310, de către un „*Negro Voevoda di natione Ungaro*”, care, atras de frumusețea și bogățiile țării, „*fabricò la cità in Campoluogo*”¹⁶⁶. În anul 1656, Paul de Alep îl prezintă pe Negru-Vodă ca fiind un „comes” român din Transilvania care, „cerând voie craiului”, a eliberat Țara Românească de sub dominația tătarilor; în continuare, „crescându-i puterea, a ajuns domn peste acest ținut” și a ridicat mănăstirea din Câmpulung¹⁶⁷. Versiunea întemeierii țării ca urmare a luptei victorioase împotriva tătarilor apare și în *Hrismologiul* lui Paisie Ligaridis (1656), descălecătorul indicat de acesta fiind un anume „Vlahul Munteanul”, fiu natural al regelui Ungariei¹⁶⁸. În toate lucrările în care se oprește asupra acestui subiect, redactate în perioada 1677-1691, cronicarul moldovean Miron Costin indică, invariabil, „descălecatul” lui Negru-Vodă ca fiind o consecință a victoriei repurtate asupra tătarilor de către „Laslău Craiul” (= Ladislau Cumanul)¹⁶⁹, aceeași succesiune a evenimentelor fiind prezentă și în *Viața preacuviosului părinte Nicodim sfințitul*, publicată de Ștefan, ieromonahul de la mănăstirea Tismana, în anul 1763¹⁷⁰. Cea mai veche relatare a descălecatului dintr-o cronică muntenească cunoscută se regăsește în *Letopisețul cantacuzinesc* (1690), care nu indică însă motivele care l-ar fi determinat pe „Radul Negrul-voievod, mare herțeg pre Almaș și pre Făgăraș”, să se „pogoare pre apa Dâmboviții” și să înceapă „a face țară noao”¹⁷¹. Încercând să suplinească acest neajuns, vornicul Radu Popescu, în *Istoriile domnilor Țărâi Românești* (1700), sugerează două posibile „pricini” ale trecerii munților de către „Radu Negrul-vodă”, pe care le recunoaște însă ca nefiind altceva decât niște simple „părerii” personale, neconfirmate de nici un izvor istoric aflat la dispoziția sa¹⁷²: a) „pentru ca să-și facă întărituri locurilor de paza oamenilor și să-i fie mai lesne a păzi pre cei den Ardeal, de s-ar cumva apropiia turcii”, și b) „poate-fi să să fie învrăj-

bit domnul rumânilor cu domnii ungurilor și cu ai sașilor, de niscaiva pricini și de acéia să se fie mutat den-coace¹⁷³.

Ipoteza producerii descălecatului Țării Românești ca urmare a unui conflict al românilor transilvăneni cu ungurii și sașii nu reprezintă, prin urmare, decât o simplă „părere” emisă de vornicul Radu Popescu în preajma anului 1700, el nefăcând decât să transpună într-un trecut îndepărtat o realitate a epocii sale. Nu numai că această ipoteză nu este confirmată de nici una dintre variantele mai vechi ale tradiției întemeierii, dar însuși cronicarul muntean nu o consideră decât ca o posibilă replică alternativă la versiunea – prezentă în celelalte izvoare – a trecerii munților în scopul consolidării militare a frontierei transilvane. Insistența cu care această „părere” cronicărească a fost vehiculată în istoriografia românească devine, în aceste condiții, destul de dificil de explicat, cu atât mai mult cu cât ea nu pare a fi confirmată decât de unele „tradiții locale” făgărășene culese de cărturari patrioți din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea (!). Pe de altă parte, insistența cu care tradiția „întemeierii” indică, drept primă etapă a acestui proces, un „descălecat” care ar fi avut loc la Câmpulung trebuie pusă în legătură cu piatra de mormânt a unui *comes Laurencius de Longo Campo*, datată 1300, descoperită în prima capitală a Țării Românești¹⁷⁴. După cum remarcă Gheorghe I. Brătianu, acest monument „se poate mai degrabă interpreta ca o mărturie a unei stăpâniri a Coroanei ungurești, deci anterioară întemeierii unei stăpâniri unitare a Țării Românești, în vechea reședință domnească¹⁷⁵”; singura precizare care trebuie făcută este că această „stăpânire a Coroanei ungurești” trebuia să fie, în realitate, una aflată sub controlul direct al voievodului Transilvaniei, Ladislau Kán. Mai mult decât atât, datele oferite de tradiția istorică oferă câteva prețioase sugestii asupra funcționării în această epocă, în sudul și sud-estul Transilvaniei, a mai vechiului sistem al frontierei militare, cu complexa sa structură multiethnică. Astfel, pentru autorul *Letopisețului cantacuzinesc*, trecerea munților de către Negru-Vodă ar fi fost

făcută „cu mulțime de noroadе: rumâni, papistași, sași, de tot feliul de oameni”¹⁷⁶, urmat fiind în acest sens de Johann Filstich, care vorbește despre „sași, unguri și valahi”¹⁷⁷. În ceea ce îl privește pe Paisie Ligaridis, enumerarea însoțitorilor lui „Vlahul Munteanul” este, la el, una cu mult mai lungă: ea îi cuprinde pe „germani, unguri, cumani, secui, vlahi, cari au scuturat aripa mucegăită a tiraniei tătărești”¹⁷⁸. Similaritatea existentă între compoziția etnică a oștirii lui „Negru-Vodă” și, bunăoară, aceea a corpului expediționar condus de Joachim Tūrje, în cca 1210, împotriva Vidinului face necesară ipoteza reconstituirii, probabil în epoca lui Ladislau Cumanul, a mai vechii structuri a frontierei militare, în cadrul căreia românii din *terra blachorum*/Țara Făgărașului dețineau un rol esențial. „Descălecatul” de la Câmpulung pare să fi reprezentat, în aceste condiții, un rezultat al implantării, pe versantul sudic al Carpaților, a unui district militar de frontieră. Unul dintre liderii acestuia, probabil român, s-a substituit voievozilor de la Argeș, în împrejurări pe care nu le putem reconstitui, „întemeind” ulterior domnia a „toată Țara Românească”.

În ceea ce-l privește pe voievodul menționat în cronică la Ottokar de Styria, datele oferite de cronicarul german fac evident faptul că acesta nu făcea parte, în mod nemijlocit, din sistemul politic al lui Ladislau Kán, el putând fi considerat mai degrabă unul dintre aliații acestuia. „Țara” acestui voievod trebuie localizată, fără îndoială, în proximitatea geografică a Cnezatului Haliciului, cel mai probabil în Maramureș¹⁷⁹, nici o altă variantă neputând fi acceptată pe baza informațiilor transmise de cronicarul german.

Diferențele apreciabile existente între statutul românilor din diferitele regiuni ale Transilvaniei, – variind de la poziția de cvasisuveranitate a voievodului „de dincolo de pădure” și statutul autonom al cnezimii hațegane până la statutul subordonat al românilor din comitatele nobiliare –, lipsa lor de privilegii globale și apartenența lor la confesiunea răsăriteană au constituit, fără îndoială, principalele cauze care au împiedicat afirmarea lor ca „stare” individua-

lizată în cadrul sistemului politic al lui *regnum Transilvania*¹⁸⁰, întemeiat pe privilegiile asociate statutului nobiliar. Forța de atracție a ordinului nobiliar a acționat și asupra elitelor românești, exercitându-se însă în detrimentul constituirii lor ca o stare privilegiată în nume etnic¹⁸¹.

6.4. Politica externă.

Implicarea în competiția pentru coroana Ungariei

6.4.1. Coordonatele politicii externe

Principală problemă de politică externă a celor dintâi ani ai voievodatului lui Ladislau Kán a fost reprezentată, fără îndoială, de reluarea amenințării mongole. Ofensiva lui Nogai din anul 1292¹⁸² avusese drept consecință cucerirea Severinului și probabila sa intrare în stăpânirea aliaților hanului, Șişmanizii de la Vidin, care vor juca un rol important pe eșichierul politic al Sud-Estului european până în momentul bătăliei de la Velbujd (1330). În același an 1292, țarul bulgar Gheorghe Terter, care își manifestase, în câteva rânduri, disponibilitatea de a se alătura unei eventuale coaliții antimongole, a fost înlocuit de Nogai cu boierul Smileț, un simplu executant al directivelor sale, iar regele sârb Ștefan Milutin, acceptând suzeranitatea mongolă, a participat, la rândul său, la ofensiva împotriva Ungariei¹⁸³. Hegemonia mongolă asupra Sud-Estului european atinse, în urma acestor evenimente, etapa sa de apogeu. Mai mult decât atât, în pofida tendințelor sale de a se transforma într-o dominație directă, manifestate cu începere din momentul instalării reședinței lui Nogai la Dunărea de Jos, această hegemonie mongolă contribuise în mod decisiv la crearea unei coeziuni politice a lumii Sud-Estului european. Suprapunându-se coeziunii spirituale oferite de ortodoxie și celei lingvistice, reprezentate de slavism, sistemul politic creat de Nogai a contribuit la definirea identității istorice specifice a acestui spațiu de civilizație care, în jumăta-

tea de secol care a urmat, a traversat o perioadă de afirmare și consolidare. Forța de atracție a acestei lumi sud-est-europene s-a exercitat, cu certitudine, și asupra Transilvaniei lui Ladislau Kán, care, obligată de propriile sale necesități de securitate, pare să fi descoperit o formulă de apropiere față de sistemul politic al lui Nogai.

În orice caz, în împrejurările războiului civil din Imperiul Mongol (1298-1300), Ladislau Kán pare să fi acordat inițial adăpost fiului lui Nogai, Čaka, refugiat în Transilvania în urma înfrângerilor suferite din partea hanului legitim Toqtai¹⁸⁴, iar piatra de mormânt a comitelui Laurențiu de Câmpulung, datând din aceeași perioadă, ar putea constitui mărturia unei consolidări a sistemului defensiv transilvan din zona Curburii Carpaților. Atacurile mongole împotriva „Ungariei“ (Transilvaniei), amintite de corespondența papală din anii 1301 și 1302¹⁸⁵, trebuie considerate, în acest caz, ca acțiuni de represalii inițiate de Toqtai după victoria sa finală asupra lui Čaka, obținută cu sprijinul decisiv al noului țar bulgar, Theodor Sviatoslav (1300-1322). Încetarea acestor acțiuni s-a produs, foarte probabil, ca rezultat al unei apropieri a voievodului transilvan de Țaratul Bulgar, produse în preajma anului 1303, când Theodor Sviatoslav a declanșat războiul său victorios împotriva Bizanțului. Câțiva ani mai târziu, reluarea legăturilor politice ale Transilvaniei cu Serbia și Bulgaria era deja un fapt împlinit¹⁸⁶; mai mult decât atât, alianța matrimonială dintre Ladislau Kán și familia regală a Serbiei, asocierea voievodului la proiectele balcanice ale lui Carol de Valois și, nu în ultimul rând, largul sprijin militar de care rebeliunea antiangevină declanșată de fiii săi a beneficiat din această direcție mărturisesc, fără nici o putință de îndoială, o disociere radicală a politicii externe a Transilvaniei față de aceea promovată, până în ultimul sfert al secolului al XIII-lea, de către regii arpadieni. Această foarte solidă ancorare a relațiilor politice ale voievodului în lumea Sud-Estului european a reprezentat, fără îndoială, premisa indispensabilă a rolului important pe care el a ajuns să îl joace în competiția pentru coroana Ungariei. Relațiile sale cu sâr-

bii, bulgarii, rutenii și românii i-au oferit nu doar liniștea necesară din această direcție, ci și garanția unui sprijin politic și militar efectiv, acesta din urmă fiind factorul care a transformat, până în anul 1315, poziția voievodului transilvan într-una practic inatacabilă.

6.4.2. *Petru Monoszló, Ladislau Kán și afirmarea candidaturii lui Carol Robert de Anjou*

Competiția dintre Ladislau Kán și episcopul Petru Monoszló a găsit un nou teren de manifestare o dată cu afirmarea candidaturii lui Carol Robert de Anjou la coroana Ungariei¹⁸⁷. Fiu al lui Carol Martell și nepot al lui Carol al II-lea cel Șchiop, rege al Neapolelui căsătorit cu una dintre fiicele lui Ștefan al V-lea al Ungariei, Carol Robert a profitat de marea șansă oferită de stingerea dinastiei arpadiene pentru a răzbuna eșecul înregistrat de tatăl său în competiția pentru coroană din 1290, încheiată prin victoria lui Andrei al III-lea. Sprijinit de papa Bonifaciu al VIII-lea, Carol Robert a regăsit inițial aceeași bază de susținere internă pe care se sprijinise și tatăl său, alcătuită, în principal, din nobilimea din Slavonia și din părțile maritime ale Regatului Ungariei și din alte câteva familii nobiliare nemulțumite de regimul apăsător al dominației magnaților. În rândurile susținătorilor săi, apropiații familiei Monoszló au deținut inițial un rol de o excepțională însemnătate. Cel mai important dintre aceștia era, fără îndoială, Mihail Bő, fostul prepozit al bisericii Transilvaniei, devenit, în 1298, episcop de Zagreb¹⁸⁸. Pe lângă importanța sa locală de episcop al unei provincii (Slavonia) din care partida angevină își extrăgea, la început, covârșitoarea majoritate a partizanilor săi, Mihail Bő era, în același timp, alături de episcopul transilvănean Petru Monoszló, unul dintre foarte puținii susținători din cadrul bisericii Ungariei ai candidaturii lui Carol Robert. Arhiepiscopul ales de Strigoniu, Georgius Bicskei (1298-1303), adoptase inițial față de candidatura lui Carol Robert o atitudine nedecisă, în timp ce Johannes (János)

Hontpázmány, arhiepiscopul de Kalocsa, era nimeni altul decât acela care, la 27 august 1301, așezase coroana Sfântului Ștefan pe fruntea regelui boem Venceslas (Václav) al II-lea Przemysl. De altfel, delegația care-l însoțise pe arhiepiscopul de Kalocsa, în 1301, la curtea boemă număra în rândurile sale nu mai puțin de cinci episcopi (de Agria, Oradea, Vác, Cenad și Bosnia), precum și pe prepozitul de Zips¹⁸⁹. În 1303, la doi ani de la afirmarea candidaturii sale, ca urmare a presiunilor exercitate de legatul pontifical Nicolaus Boccassini, maestru general al Ordinului Dominican și cardinal-episcop de Ostia¹⁹⁰, Carol Robert reușise să își atragă sprijinul unora dintre înalții ierarhi instalați înainte de anul 1301, cei mai importanți dintre aceștia fiind arhiepiscopul Georgius Bicskei și episcopul de Győr, Theodorus Tengerdi. Ceilalți susținători eclesiastici ai partidei angevine – printre care se numărau noul arhiepiscop Stephanus (István) de Kalocsa, episcopii Ioan (János) de Nitra și Nicolaus al Bosniei – proveneau însă, în marea lor majoritate, din rândurile ierarhilor instalați și confirmați în funcții cu începere din anul 1302¹⁹¹, pe baza criteriului reprezentat de simpatia lor față de cauza angevină. În aceste condiții, ascendențul dobândit asupra tânărului rege de către Mihail Bó, episcopul de Zagreb, a făcut firească instalarea sa, în noiembrie 1303 – imediat după moartea neașteptată a lui Georgius Bicskei, la Anagni, unde se deplasase la chemarea papei Bonifaciu al VIII-lea – în scaunul arhiepiscopal de Strigoni¹⁹².

Ascensiunea lui Mihail Bó a avut drept consecință imediată dobândirea de către membrii familiei înrudite Monoszló a unor poziții marcante în structurile partidei proangevine. Egidius Monoszló, vârstnicul frate al episcopului Petru, își făcuse deja, în 1302, reintrarea pe prima scenă a vieții politice, preluând, pentru Carol Robert, controlul cetății strategice Fülek¹⁹³, al cărei castelan a devenit¹⁹⁴. Petru Monoszló însuși se număra printre apropiații candidatului angevin, el fiind menționat, la 24 august 1304 – al treilea în rândul demnitarilor eclesiastici, după arhiepiscopii de Strigoni¹⁹⁵ și Kalocsa, și primul dintre episcopi – în lista sem-

natarilor tratatului de alianță cu Rudolf al III-lea de Habsburg, ducele Austriei¹⁹⁵, adversar al Przemyslizilor și candidat la coroana Boemiei¹⁹⁶. În aceste condiții, a devenit posibilă reafirmarea mai vechilor proiecte ale clanului Monoszló de transformare a Transilvaniei într-un fief familial: în lista baronilor regatului din cadrul aceluiași tratat cu Rudolf al III-lea și-a făcut, în mod episodic, apariția, în calitatea de voievod al Transilvaniei, un anume Petru Monoszló, nepot al episcopului cu același nume¹⁹⁷. În același timp, în regiunile de pe Valea Mureșului inferior, în care influența lui Ladislau Kán se făcea simțită, inovatorul Carol Robert a organizat un „voievodat” cu limite încă imprecis definite, în fruntea căruia a fost numit Laurențiu Igmând¹⁹⁸, întemeietorul familiei nobililor de Pâncota (Pankotai). Dar, în timp ce Laurențiu Igmând a reușit să își constituie o bază teritorială solidă în comitatul Zarand, în jurul cetăților Pâncota și Dezna¹⁹⁹, și să își facă recunoscută autoritatea în fața nobililor din regiune²⁰⁰, membrii familiei Monoszló și-au pierdut influența pe lângă regele Carol Robert o dată cu moartea arhiepiscopului Mihail Bő, în toamna anului 1304. Evident, după această dată, proiectele legate de instalarea tânărului Petru Monoszló în calitatea de voievod al Transilvaniei au fost abandonate.

Intenția lui Carol Robert de a-i retrace lui Ladislau Kán demnitatea de voievod al Transilvaniei fusese motivată, fără îndoială, de suportul acordat de către acesta cauzei lui Venceslas al Boemiei. În vara anului 1303, arhiepiscopii de Strigoniu și Kalocsa le adresaseră, de altfel, nobililor și preoților din părțile Transilvaniei o scrisoare deschisă prin care îi înștiințau de sprijinul ferm acordat de Bonifaciu al VIII-lea cauzei lui Carol Robert și le cereau, sub amenințarea excomunicării și a interdictului, să îi jure credință acestuia și să renunțe la susținerea lui Venceslas Przemysl, a cărui încoronare fusese invalidată de către papă²⁰¹. Transilvania manifestase, așadar, în ansamblul ei, în pofida opțiunii dinastice a episcopului Petru, o evidentă și notorie ostilitate față de partida angevină, fapt datorat, cu siguranță, poziției adoptate de conducătorul ei. Motivele care

l-au determinat pe Ladislau Kán să se înscrie în rândurile susținătorilor candidatului boem sunt dificil de explicat, mai ales în condițiile în care o serie de rude ale sale din regiunile de origine ale familiei Kán se număraseră printre cei dintâi sprijinitori ai Angevinilor²⁰². Este posibil ca el să fi urmat, în acest sens, exemplul unora dintre cei mai importanți baroni ai regatului (din familiile Csák, Ákos, Rátót, Kőszegi, Aba sau Hontpázmány, pentru a nu oferi decât exemplele cele mai semnificative) cu care Ladislau Kán întreținea, cu siguranță, relații al căror conținut este astăzi greu de reconstituit²⁰³.

Asasinarea regelui Venceslas al II-lea Przemysl (21 iunie 1305) a determinat o regroupare a facțiunilor aristocratice din regat în favoarea partidei lui Carol Robert. În aceste condiții, o parte a partizanilor inițiali ai Angevinilor, recrutați în principal, din nobilimea din părțile Slavoniei și din aceea de la răsărit de Tisa, și-au văzut din nou sacrificate pozițiile în favoarea reprezentanților vechilor și atotputernicelor familii aristocratice. Favorurile acordate de Carol Robert unei aristocrații care avusese față de el, până în acel moment, o atitudine rezervată au fost considerate de mulți dintre vechii săi partizani ca fiind o evidentă dovadă de nerezecunoștință. Consecințele acestei opțiuni nu se vor lăsa așteptate. O întreagă serie de nobili din regiunile menționate – Leukus Pekri, Apor Pec, Laurențiu Igmánd, Petru Monoszló – nu se vor mai număra, vreme îndelungată, printre susținătorii lui Carol Robert, iar un reprezentant al unei familii aristocratice importante, Theodor Weyteh din neamul Chanad²⁰⁴, va deveni unul dintre cei mai înverșunați adversari ai acestuia. De asemenea, anul 1305 va fi martorul apariției unui nou contracandidat al lui Carol Robert la coroana Ungariei, în persoana ducelui bavarez Otto de Wittelsbach, care va reuși, într-un timp destul de scurt, să își atragă sprijinul nobilimii de la est de Tisa, în frunte cu membrii clanului Borșa, care se număraseră și ei inițial printre simpatizanții lui Carol Robert²⁰⁵.

6.4.3. *Candidatura lui Otto de Wittelsbach la coroana Ungariei*

Nepot de fiică al regelui Bela al IV-lea, Otto de Wittelsbach a fost în măsură să-și compenseze startul întârziat în competiția pentru tron și lipsa suportului pontifical prin sprijinul oferit de facțiunea nobiliară patronată de Henrik Kőszegi²⁰⁶, prin simpatia cu care era privit de „oaspeții“ germani din întreg Regatul Ungariei și mai cu seamă prin remarcabilul avantaj conferit de posesia coroanei Sf. Ștefan și a celorlalte însemne „sacre“ ale regalității ungare, pe care le obținuse, în vara anului 1305, de la fiul minor al defunctului rege Venceslas (Vencel) al II-lea²⁰⁷. Intrat în Ungaria, în pofida opoziției redutabililor săi adversari din casa de Habsburg²⁰⁸, în jurul datei de 7 august 1305²⁰⁹, cu sprijinul unui important contingent de cavaleri bavarezi²¹⁰, Otto de Wittelsbach nu a întâmpinat nici o rezistență armată din partea indecișilor suporterai ai lui Carol Robert și a reușit, fără dificultăți majore, în cursul lunii noiembrie a aceluiași an, să preia controlul asupra Budei²¹¹. La 6 decembrie 1305, episcopii Antonius de Cenad și Benedict Rád de Veszprém au oficiat, la Alba Regală, ceremonia investirii sale oficiale cu coroana și cu celelalte simboluri ale regalității ungare²¹².

În pofida acestui start impetuos, pozițiile lui Otto de Wittelsbach s-au deteriorat în mod semnificativ în prima jumătate a anului 1306. Pe plan intern, renunțarea la serviciile cavaleriei bavareze și atitudinea oscilantă a Kőszegilor l-au pus într-o poziție dificilă față de susținătorii lui Carol Robert și în imposibilitatea de a se impune în fața facțiunilor aristocratice încă nedecise. Pe plan extern, ostilitatea deschisă pe care Otto o întâmpina din partea papei și a regelui Germaniei, Albert I de Habsburg, a creat casei de Wittelsbach dificultăți majore nu numai în Ungaria, ci și în posesiunile sale ereditare. Situația a devenit alarmantă din momentul în care, după asasinarea lui Venceslas al III-lea Przemysl (4 august 1306), ducele Rudolf al III-lea de Habsburg, fiul lui Albert I, a reușit – prin căsătoria cu Elisabeta,

văduva lui Venceslas al II-lea – să obțină coroana regală a Boemiei (26 august). Ca urmare a acestei schimbări dinastice, Boemia și-a modificat radical poziția față de competiția pentru succesiunea la tronul Ungariei, transformându-se dintr-o adversară a lui Carol Robert într-o aliată a acestuia.

În condițiile în care, o dată cu dispariția sprijinului boem, Buda devenise pentru Otto de Wittelsbach o reședință nesigură, apelul la sprijinul nobilimii de la est de Tisa a ajuns să fie considerat de către el ca fiind o ultimă soluție salvatoare. Puternicul și compactul bloc antiangevin constituit în aceste regiuni era alcătuit din numeroși simpatizanți, potențiali sau declarați, ai candidatului bavarez: o importantă parte a nobilimii din comitatele Bihor, Zarand și Cenad, în frunte cu Beke Borșa, Theodor Weyteh și Dausa (Dózsa) Debreczeni; episcopul Antonius de Cenad, investit cu demnitatea de cancelar regal²¹³; de asemenea, sașii din provincia Sibiului, care îi oferiseră deja lui Otto un anu-mit număr de oșteni²¹⁴. Cel mai important dintre aceștia era însă Ladislau Kán, puternicul voievod al Transilvaniei, a cărui ostilitate față de candidatul angevin nu înregistrase până atunci nici o urmă de oscilație și care dispunea, într-adevăr, de mijloace militare suficiente pentru a-i asigura lui Otto protecția de care avea nevoie până la sosirea unor vremuri mai bune. În plus, în condițiile în care noul papă Clement al V-lea ezitase încă să adopte o poziție clară în problema succesiunii ungare, Ladislau Kán s-a putut baza, în proiectele sale legate de Otto, și pe sprijinul episcopului Petru Monoszló, dezamăgit de lipsa de considerație cu care Carol Robert îi tratase pe membrii familiei sale. Reconcilierea înregistrată între voievod și episcop a devenit evidentă la sfârșitul anului 1306, când Petru Monoszló a refuzat să pună în aplicare împotriva voievodului o excomunicare pronunțată de arhiepiscopul Vincențiu de Kalocsa. Pentru a câștiga timp și a-i permite lui Ladislau să-și definească intențiile față de Otto, Petru Monoszló a adresat curiei pontificale un apel îndreptat împotriva măsurii luate de superiorul său ierarhic²¹⁵.

Situația aproape disperată în care se afla Otto i-a impus însă acestuia, în urma unor consultări cu susținătorii săi²¹⁶, acceptarea unei condiții care, în împrejurări normale, nu ar fi avut nici o șansă de a fi luată în considerare: căsătoria sa cu fiica voievodului, care urma să devină, astfel, regina Ungariei. Aflat în pierdere de teren față de contracandidatul său, Otto de Wittelsbach a sacrificat astfel avantajele pe care i le-ar fi adus o eventuală alianță matrimonială cu una dintre casele regale europene, în schimbul unui sprijin intern imediat de care depindea însăși menținerea sa în competiția pentru tron. Astfel, la începutul toamnei anului 1306²¹⁷, însoțit de Beke Borșa²¹⁸ și de alți susținători ai săi, Otto de Bavaria a abandonat Buda și, luând cu el coroana și celelalte însemne regale ale Ungariei, și-a început retragerea către răsăritul regatului. Inițial, el pare să fi petrecut o perioadă de timp la Szeged, încercând să împiedice dizolvarea armatei sale. O dată cu venirea iernii, Otto a trecut Tisa și s-a stabilit, foarte probabil, la Oradea, acolo unde se afla încă la începutul lui februarie 1307, încercând să-și consolideze pozițiile în rândurile nobilimii bihorene²¹⁹. Abia după această dată, aflat în criză de oameni și de resurse, Otto s-a îndreptat spre Transilvania, cu intenția de a onora termenii contractului încheiat cu voievodul Ladislau și de a obține din partea acestuia sprijinul necesar pentru lansarea unei noi ofensive împotriva lui Carol Robert.

6.4.4. *Ladislau Kán și Albert de Habsburg. Captivitatea lui Otto de Wittelsbach*

În primele luni ale anului 1307, Ladislau Kán părea încă decis să respecte condițiile înțelegerii sale cu Otto de Wittelsbach, care, în eventualitatea unui succes, i-ar fi deschis calea către dominarea scenei politice maghiare. Interdictul pronunțat împotriva sa de arhiepiscopul Vincentiu de Kalocsa nu pare să îl fi impresionat în mod deosebit: consecința sa imediată a fost reprezentată de confiscarea de către

voievod a posesiunii arhiepiscopale *Halmas* (Almaș)²²⁰. Dacă acceptăm mărturia izvoarelor narative, căsătoria dintre Otto și fiica lui Ladislau a fost într-adevăr încheiată, ginerele regal al voievodului beneficiind inițial de întreaga libertate de acțiune necesară pentru a încerca să determine o relansare a cauzei sale. El a vizitat, în această perioadă, orașul german Bistrița, a cărui populație îi era întru totul favorabilă²²¹, și, cu aceeași ocazie, a primit jurământul de credință al sașilor din comitatul Sibiului, care i-au lansat invitația de a veni în mijlocul lor²²². Proiectata călătorie a lui Otto de Wittelsbach în sudul Transilvaniei nu a mai avut însă loc niciodată.

În vara anului 1307, ca rezultat al unei intense activități desfășurate de partida angevină, pozițiile acesteia au cunoscut o consolidare care se va dovedi în cele din urmă decisivă. Sprijinit cu fermitate de arhiepiscopii de Strigoniu și Kalocsa și reușind, în același timp, să mobilizeze resurse din ce în ce mai importante, Carol Robert a desfășurat o reușită acțiune de subminare a pozițiilor lui Otto de Wittelsbach. În intervalul iunie-august 1307, membrii clanului Borșa, în frunte cu Beke, fostul susținător de frunte al prințului bavarez, au fost atrași de partea lui Carol Robert, care i-a răsplătit cu donații în comitatul Ugocsa²²³. În același interval, în împrejurări nu îndeajuns clarificate, Antonius, cancelarul lui Otto, și-a pierdut poziția de episcop al Cenedului în favoarea unui anume Benedict, susținător al partidei angevine²²⁴. Mai mult decât atât, la începutul lunii august, după o perioadă de inexplicabilă expectativă, papa Clement al V-lea și-a asumat cu fermitate rolul de sprijinitor al lui Carol Robert, continuând astfel politica inițiată de Bonifaciu al VIII-lea. Desemnarea, la 8 august 1307, a cardinalului Gentile de Sancto Martino ai Monti în calitatea de legat pontifical în Ungaria era însoțită de instrucțiuni ferme și detaliate adresate factorilor de decizie laici și ecleziastici, cărora li se solicita să acționeze cu consecvență pentru asigurarea succesului candidatului casei de Anjou²²⁵. Două zile mai târziu, pontiful roman reînno-

ia excomunicarea pronunțată de Bonifaciu al VIII-lea împotriva adversarilor lui Carol Robert, extinzând-o, de această dată, și asupra susținătorilor lui Otto de Wittelsbach²²⁶. Atitudinea fermă adoptată de Scaunul pontifical a avut, fără îndoială, partea sa de contribuție la a-l determina pe voievod să caute soluții pentru ieșirea din criză, mai cu seamă datorită impactului pe care era de așteptat ca aceasta să îl aibă asupra oamenilor bisericii din Transilvania. Factorul care a determinat, în cele din urmă, o modificare spectaculoasă în atitudinea lui Ladislau a fost însă, fără îndoială, cel politic: pe parcursul primelor luni ale anului 1307, voievodul Transilvaniei ajunsese să se convingă nu doar de lipsa de șanse a lui Otto, ci și de valoarea pe care acesta o putea reprezenta în calitate de monedă de schimb. În aceste condiții, în atitudinea lui Ladislau Kán față de ginerele său regal a intervenit o schimbare radicală.

Într-adevăr, patronajul exercitat asupra lui Otto de Wittelsbach îl transformase pe Ladislau Kán într-un personaj extrem de curtat pe plan intern și internațional, tocmai poziția astfel obținută fiind aceea care i-a permis să găsească o ieșire spectaculoasă din impasul în care intrase. În vara anului 1307 (înainte de 26 august) voievodul a primit vizita unui ambasador de marcă al regelui Carol Robert: Paul, prepozitul de Zips, fost vicecancelar al reginei Agnes de Habsburg²²⁷. Fără să dispunem de informații asupra negocierilor purtate cu acest prilej, știm doar că regele a considerat rezultatele acestora ca fiind foarte importante, el răsplătindu-și în mod special legatul pentru credința de care dăduse dovadă cu acest prilej. Cea mai tentantă dintre ofertele politice primite de Ladislau Kán a venit însă din partea regelui Germaniei, Albert I de Habsburg, interesat nu doar de eșecul lui Otto în competiția pentru tronul Ungariei, ci și de o cât mai îndelungată reținere a acestuia în îndepărtata Transilvanie, menită să netezească drumul fiului său, Frederic cel Frumos, către coroana imperială. De altfel, cel din urmă întreținea el însuși relații diplomatice cu voievodul Ladislau: într-o scrisoare adresată,

probabil în vara anului 1307, unuia dintre magnații Regatului Ungariei, el solicita sprijinirea nunțului trimis de el în Transilvania, pretinzând că acesta ar avea misiunea de a-l convinge pe voievod să se alăture partidei lui Carol Robert²²⁸. În orice caz, *Chronicon Osterhoviense* – izvor care oferă informații de primă calitate asupra evenimentelor politice ale epocii – afirmă fără înconjur că decizia „ducelui” Ladislau al Transilvaniei de a-l transforma pe Otto de Wittelsbach în prizonierul său a fost luată ca urmare a intrigilor lui Albert de Habsburg, care pare să fi făcut chiar, în absența acestuia, o tentativă de a-și instaura autoritatea asupra Bavariei²²⁹.

Ca urmare a acestor aranjamente politice, la sfârșitul verii anului 1307 Otto era deja condamnat, luarea sa în captivitate fiind săvârșită de voievod cel mai târziu în această perioadă. Păstrarea lui Otto în prizonierat însemna, din punctul de vedere al lui Ladislau Kán, obținerea înaltei protecții a regelui romanilor împotriva presiunilor exercitate asupra sa de către Carol Robert și cardinalul Gentile. Un calcul care s-a dovedit, de altfel, foarte bine întemeiat: într-adevăr, nici una dintre acțiunile politice întreprinse de rege și de cardinal până în vara anului 1308 nu a fost îndreptată în mod explicit împotriva sa, în pofida faptului că el obținuse de la Otto, ca urmare a arestării acestuia, coroana atât de râvnită de candidatul angevin. Faptul, cu totul excepțional, că voievodul nu a fost nominalizat în nici unul dintre actele care condamnau anarhia politică din regat trebuie pus, în primul rând, pe seama abilității sale de a achiziționa, prin arestarea lui Otto, un triplu instrument de șantaj asupra lui Carol Robert: deținerea principalului contracandidat la tron al acestuia; deținerea „Sfintei Coroane”, de a cărei obținere era, până la urmă, condiționată efectuarea încoronării regale; protecția lui Albert de Habsburg – constrâns, la rândul său, să-i facă servicii voievodului care îl reținea pe marele său competitor intern – a cărui poziție internațională îi permitea să blocheze orice inițiativă ostilă venită din partea Scaunului

pontifical. Chiar și în aceste condiții, transformarea lui Otto de Wittelsbach în prizonier al voievodului i-a adus suficiente servicii candidatului casei de Anjou: dispariția acestuia din competiția pentru coroană a avut, desigur, un rol important în a-i determina pe reprezentanții celor mai importante familii aristocratice din regat, reuniți, la 10 octombrie 1307, pe câmpia de la Rákos, să-i recunoască lui Carol Robert calitatea de rege al Ungariei²³⁰.

6.4.5. Alianța cu Serbia.

Angajarea în proiectele politice ale lui Carol de Valois

Evenimentul care a determinat, în cele din urmă, punerea în libertate a principelui bavarez, după o captivitate de aproximativ un an, a fost, fără îndoială, asasinarea regelui Albert I de Habsburg, survenită la 1 mai 1308. O dată dispărută protecția acordată de acesta voievodului Ladislau, continuarea reținerii lui Otto devenea, din punctul de vedere al acestuia, perfect inutilă. Chiar și în aceste condiții, faptul că ducele bavarez nu a fost predat, pur și simplu, lui Carol Robert, ci lăsat să își găsească singur drumul spre patrie prin Rutenia și Polonia arată că Ladislau nu avea, în continuare, intenția de a ajunge la o înțelegere cu candidatul casei de Anjou. Este semnificativ faptul că cea dintâi preocupare a lui Otto după revenirea sa în Bavaria a fost declanșarea unei campanii de represalii împotriva lui Frederic cel Frumos, care a reaprins flacăra războiului dintre casele de Habsburg și Wittelsbach, făcând necesară chiar intervenția trupelor lui Carol Robert în sprijinul aliatului său austriac²³¹. Pentru a se putea menține în atitudinea sa contestatară, devenită, în acest moment, aproape singulară în Regatul Ungariei, Ladislau Kán avea nevoie de o altă alianță externă puternică, care să facă posibilă conservarea statutului special al Transilvaniei și să prevină subordonarea sa necondiționată față de regele angevin.

Calea prin care Ladislau a încercat să facă marele pas către revenirea pe scena marii politici europene a fost prezentată de alianța sârbă. Proiectul încheierii unei asemenea alianțe, a cărei garanție urma să fie constituită de căsătoria fiicei voievodului cu Ștefan Dečanski, moștenitorul coroanei Serbiei, pare să-și fi făcut apariția încă din cursul anului 1307, el fiind probabil și una dintre cauzele renunțării lui Ladislau la proiectele sale de înrudire cu casa de Wittelsbach. Influența pe care ambasadorii Serbiei și Bulgariei au avut-o, potrivit mărturiei lui Ottokar de Styria, asupra voievodului Ladislau, în special în ceea ce privește adoptarea deciziilor sale legate de soarta lui Otto, pare să fi constituit expresia unei reorientări a politicii externe transilvane aflate, în acel moment, în curs de desfășurare²³². Miza acestei reorientări era însă una cu mult mai mare decât simpla perfectare a unei alianțe regionale menite să protejeze interesele comune ale Serbiei și Transilvaniei împotriva unei probabile expansiuni în această direcție a lui Carol Robert de Anjou. Această alianță sârbo-transilvană nu poate fi înțeleasă în adevărata sa dimensiune decât dacă o situăm în contextul vastelor proiecte central-sud-est-europene făurite, în această perioadă, de către Carol de Valois, fratele regelui Franței, Filip al IV-lea cel Frumos.

Acțiunile întreprinse de Carol de Valois, împărat titular al Imperiului Latin, în direcția recuceririi Constantinopolului au dobândit o neașteptată consistență în chiar anii 1306-1307, ca urmare a obținerii sprijinului nemijlocit al papei Clement al V-lea²³³. Apelurile pontificale și sprijinul regelui Franței au avut drept primă consecință palpabilă încheierea, la 22 iunie 1306, a unui acord preliminar între Carol și dogele Venetiei, care prevedea imbarcarea cruciaților din Brindisi, pe corăbiile venețiene, cândva în intervalul martie 1307-martie 1308²³⁴. În acest context, prima jumătate a anului 1307 a fost martora unei febrile activități diplomatice a reprezentanților lui Carol în Sud-Estul european, printre succesele înregistrate cu acest prilej pu-

tând fi menționate recunoașterea suzeranității sale de către Compania catalană²³⁵ și, nu în ultimul rând, încheierea unei alianțe formale cu Serbia²³⁶. Miza acestei alianțe avea, cu siguranță, o bătaie mult mai lungă decât acțiunea militară comună împotriva bizantinilor. Ea urma a fi garantată, în viziunea lui Ștefan Milutin, asemeni alianței sârbo-transilvane, prin căsătoria lui Carol, fiul lui Carol de Valois, cu Zorica, unica fiică a lui Ștefan Milutin, rezultată dintr-o pretinsă căsătorie a acestuia cu Elisabeta, fiica lui Ștefan al V-lea al Ungariei²³⁷. Marea enigmă ridicată de acest proiect de înrudire rezidă în faptul că Elisabeta nu pare să fi fost niciodată soția legitimă a lui Ștefan Milutin; mai mult chiar, ea îmbrăcase, la moartea primului ei soț (1290), rasa monahală. Relația sa cu Ștefan Milutin fusese, în orice caz, una adulterină – în perioada respectivă, regele sârb era căsătorit – și, aparent, se produsese împotriva voinței ei²³⁸. Calitatea de soție a fiului lui Carol de Valois ar fi urmat, așadar, să revină fiicei nelegitime a unui rege ‘schismatic’, rezultat al relației sale probabil abuzive și în orice caz adulterine cu o călugăriță catolică: cu siguranță, i-ar fi fost foarte dificil strănepotului lui Ludovic al IX-lea cel Sfânt să contracteze o căsătorie mai puțin potrivită. Putem fi siguri, prin urmare, că acest proiect matrimonial al regelui sârb era însoțit de o ofertă suplimentară suficient de atractivă, în măsură să compenseze aceste vizibile inconveniente: proiectata căsătorie urma să îi confere fiului lui Carol de Valois și mai cu seamă urmașilor acestuia dreptul legitim de a intra în posesia coroanei Ungariei. Încurajând asemenea proiecte, Carol de Valois nu făcea decât să urmeze – ducându-le însă mult mai departe – recomandările consilierului său anonim, aparținând Ordinului Dominican, care, la cererea sa, realizase o valoroasă *Descriere a Europei Orientale*: acesta îi recomandase lui Carol încheierea unei alianțe cu regele Ungariei, singurul care îi putea oferi un sprijin eficient pentru a supune națiunile „barbare și schismatice” care trăiau în această parte a lumii²³⁹.

Rolul care urma să-i revină, în această combinație, voievodului Ladislau Kán era unul de primă importanță. Faptul că el se afla efectiv în posesia coroanei și a însemnelor sacre ale regalității ungare ar fi putut contribui în mod decisiv la punerea în scenă a unei noi candidaturi; în plus, voievodul Transilvaniei își cucerise deja poziția de principal contestatar al candidaturii lui Carol Robert, rolul jucat de el în episodul Otto de Wittelsbach contribuind, de asemenea, la creșterea faimei sale. Împreună cu regele Serbiei, el ar fi urmat să devină principalul susținător al tânărului Carol de Valois, sprijinindu-l în competiția cu ceilalți pretendenți la stăpânirea regatului. Aceste proiecte s-au prăbușit – la fel ca numeroase alte himere politice urmărite de Carol de Valois – ca o consecință a indeciziei acestuia și a unor evenimente neașteptate: moartea soției sale Ecaterina de Courtenay, împărăteasa titulară a Constantinopolului (2 ianuarie 1308), îi anula practic drepturile de restaurator al Imperiului Latin; câteva luni mai târziu, asasinarea lui Albert de Habsburg (1 mai 1308) i-a oferit șansa de a se angaja, cu sprijinul fratelui său Filip al IV-lea al Franței și în pofida opoziției papei Clement al V-lea, în competiția pentru coroana regală a Germaniei.

În acest moment, alianța sârbo-transilvană s-a transformat într-una de importanță locală, menită să asigure supraviețuirea celor două state împotriva pericolului care le amenința din direcția puterii ungare restaurate. Eșecul tentativelor lui Ladislau Kán de a se plasa sub patronajul unui susținător extern cu greutate s-a resimțit, fără întârziere, și în planul politicii interne. După o scurtă perioadă de incertitudine, prilejuită de urmărirea noilor direcții politice pe care se angajase Carol de Valois, cardinalul Gentile s-a considerat în sfârșit, în septembrie 1308, în măsură să transmită voievodului un mesaj care avea valoarea unui ultimatum: căsătoria fiicei sale cu fiul regelui Serbiei trebuia anulată²⁴⁰.

6.5. Compromisul din 1310 și consecințele sale

6.5.1. Preliminariile unui compromis

La împlinirea unui an de la lovitura de forță împotriva capitolului din Alba-Iulia, Ladislau Kán se afla încă la apogeul puterii sale. Menționarea sa, la 27 noiembrie 1308, în calitatea de voievod al Transilvaniei, în lista baronilor care depuseseră jurământul de credință față de regele Carol Robert la încheierea lucrărilor congregației de la Pesta, a prelaților și nobililor Regatului Ungariei, reprezenta, în fond, o recunoaștere – chiar dacă una mai degrabă informală – de către Carol Robert și legatul pontifical, cardinalul Gentile de Sancto Martino ai Monti²⁴¹, a demnității pe care Ladislau Kán o exercita de aproape un deceniu și jumătate și, totodată, renunțarea la tentativele anterioare de a-l înlocui. În același timp, actul de la 27 noiembrie confirma poziția proeminentă pe care voievodul o deținea pe scena politică a Regatului Ungariei.

Constituind, în mare măsură, o expresie a disponibilității lui Carol Robert și a cardinalului Gentile de a face unele concesii pentru a și-l apropia pe voievod, acest succes politic era unul cu atât mai remarcabil cu cât Ladislau Kán însuși nu făcuse, în realitate, aproape nimic pentru a veni în întâmpinarea sa. În primul rând, el nu fusese nici măcar prezent la adunarea de la Pesta. Atât în jurul datei de 18 noiembrie, – când începuseră lucrările congregației –, cât și la 24 noiembrie voievodul era prezent la Deva, în mijlocul curții sale²⁴². În aceste condiții, jurământul său față de Carol Robert nu fusese, în cel mai bun caz, decât unul indirect, depus prin intermediul unui împuternicit, fapt care, potrivit uzanțelor epocii, îi diminua în mod considerabil semnificația. Chiar dacă antrena după sine acceptarea de către voievod a suveranului dorit de biserică, acest act era mai degrabă un jurământ al unui principe față de suzeranul său decât al unui demnitar față de regele său. El nu făcea decât să reflecte astfel statutul special, de

largă autonomie, pe care Transilvania și-l consolidase în mod deosebit în anii *interregnum*-ului. Mai mult decât atât, Ladislau Kán nu ezitase să adopte o serie de măsuri care însemnau, în modul cel mai evident, o sfidare a autorității legatului pontifical și a acțiunii politice inițiate de acesta: informat fiind că sașii din provincia Sibiului intenționau să îi adreseze cardinalului Gentile un apel îndreptat împotriva sa, el le interzisese acestora să tranziteze teritoriile supuse autorității voievodale, împiedicându-i astfel să ia parte la congregația de la Pesta. Insensibil la protestele sibiienilor, el nu le acordase dreptul de liberă trecere decât „după sârbătoarea Sf. Martin“ (11 noiembrie)²⁴³ sau chiar, potrivit altor mărturii, „după octavele Sf. Martin“ (18 noiembrie)²⁴⁴; așadar, în orice caz, doar în momentul în care adunarea fusese deja inițiată, iar delegații capitlurilor nu mai aveau nici o șansă de a participa la ea. În sfârșit, dar nu în cele din urmă, voievodul nu făcuse nici un gest care să poată fi interpretat ca o intenție de restituire a coroanei Sf. Ștefan și a celorlalte însemne regale, a căror posesie îl transforma într-un personaj faimos și deosebit de curtat. Împreună cu strânsele sale legături cu Serbia și cu aliații balcanici ai acesteia, posesia însemnelor regale părea să reprezinte, în acel moment, cea mai solidă garanție a conservării pozițiilor sale și chiar o prețioasă monedă de schimb în vederea efectuării de noi achiziții.

Ceea ce Ladislau Kán nu înțelesese însă la momentul oportun a fost faptul că data de 27 noiembrie 1308, prin triumful simultan al candidaților papei Clement al V-lea la coroanele imperiului – Henric al VII-lea de Luxemburg – și Regatului Ungariei – Carol Robert de Anjou – împotriva lui Carol de Valois și a ambițioaselor proiecte paneuropene ale lui Filip al IV-lea cel Frumos, închidea *succesiunea la coroana Ungariei ca problemă internațională*. Într-adevăr, toate marile candidaturi fuseseră epuizate până la această dată, iar contestările ulterioare (Vladislav Dragutin, Andrei Iurievici) care beneficiau, în interior, doar de baze de susținere locale, fără a se bucura, în schimb, de

nici un fel de sprijin extern, erau, în esență, lipsite de orice șanse reale de succes. În aceste condiții, în pofida aparentei sale solidități, a alianțelor încheiate și a garanțiilor de care dispunea, poziția lui Ladislau Kán a devenit, începând din decembrie 1308, una extrem de delicată. Dacă până în noiembrie 1308 posesia însemnelor regale îi conferise statutul de arbitru neoficial al competiției pentru tron, tocmai ea a fost factorul care l-a transformat, după această dată, în principala țintă a presiunilor politice ale lui Carol Robert și ale cardinalului Gentile, care nu își putea considera misiunea încheiată înaintea încoronării candidatului pontifical. În același timp, alianța sârbă, în pofida garanțiilor militare pe care le oferea, – și care s-au numărat, foarte probabil, printre motivele cele mai serioase care l-au împiedicat pe Carol Robert să încerce, în această fază, o rezolvare a situației prin forță –, a accentuat izolarea voievodului transilvan față de clerul și aristocrația maghiară, pentru care o legătură atât de strânsă cu un rege ‘schismatic’ reprezenta o opțiune politică dificil de acceptat.

Astfel, actul din 27 noiembrie 1308 a reprezentat, până la urmă, cel din urmă semn al răbdării manifestate de partida angevină față de voievodul Transilvaniei. După această dată, în condițiile în care atitudinea lui Ladislau Kán nu oferea nici un indiciu semnificativ al unei schimbări de atitudine, conflictul a devenit inevitabil. Dar, datorită faptului că regele ales, Carol Robert, nu dispunea încă de forța militară care să îi permită rezolvarea acestei situații intolerabile pe calea armelor, întreaga acțiune împotriva voievodului a fost lăsată, pentru moment, în seama aptitudinilor politice ale cardinalului Gentile.

La mai puțin de o lună de la încheierea adunării de la Pesta, mecanismele de acțiune aflate la dispoziția cardinalului se puseseră deja în mișcare, iar poziția voievodului a început să își dovedească inerentele slăbiciuni. La 10 decembrie 1308, un anume Petru de Paris, canonic al bisericii Transilvaniei, s-a prezentat în fața cardinalului, în calitate de apărător al capitlului împotriva abuzurilor săvârșite

împotriva acestuia de voievodul Ladislau, cel mai important dintre acestea fiind impunerea prin forță a propriului său fiu în calitatea de episcop de Alba-Iulia²⁴⁵. La 20 decembrie, după o primă analiză a documentelor prezentate, cardinalul Gentile a desemnat un *scrutator* însărcinat cu investigarea problemei. Câteva săptămâni mai târziu, la 8 ianuarie 1309, același cardinal Gentile a declanșat o anchetă pentru cercetarea disputei dintre Ladislau Kán și capitlurile săsești din sudul Transilvaniei, care protestau împotriva împiedicării reprezentanților lor de a participa la congregația de la Pesta și solicitau garantarea dreptului lor de liberă trecere prin ținuturile stăpânite de voievod²⁴⁶. Chiar dacă aceste anchete s-au desfășurat în primele luni ale anului 1309, cu o anumită lentoare, datorită piedicilor întâmpinate, ele au determinat inițierea mobilizării opoziției interne împotriva voievodului, constituind, în consecință, un serios semnal de alarmă pentru acesta. La 4 aprilie 1309, reuniți la Vințul de Jos, parohii celor „șapte capitluri” aflate în conflict cu episcopia Transilvaniei au prezentat instructorilor desemnați de cardinal dovezi incontestabile asupra abuzurilor voievodale, printre martorii care au pledat în favoarea acestora numărându-se Sifrid, priorul cistercienilor din Cârța, comitele Solomon de Călnic și Nicolaus, scabinul Sibiului²⁴⁷. Adunarea de la Vințul de Jos și-a asumat cu certitudine, prin numărul participanților și prin componența ei, semnificația unui protest politic împotriva voievodului, dându-i acestuia numeroase motive de îngrijorare. Astfel, prin abilul joc al intrigilor manipulat de cardinalul Gentile, subminarea pozițiilor voievodului fusese inițiată din două direcții – sașii și capitlul din Alba-Iulia – despre care, cu doar câțiva ani înainte, ar fi fost greu de crezut că ar putea acționa convergent.

În paralel, cardinalul Gentile, prin intermediul eficientului aparat propagandistic și al mijloacelor de presiune aflate la dispoziția sa, a promovat o politică de reconciliere internă care a avut drept consecință încheierea unor acor-

duri cu cei mai de seamă reprezentanți ai opoziției aristocratice, printre care se numărau Mattheus Csák, Henrik și Nicolaus Kőszegi, membrii clanului Babonič și Paul Subič. Succesul acestei politici a fost pus în lumină cu ocazia primei încoronări a lui Carol Robert, celebrată, cu o coroană special consacrată cu această ocazie, la data de 15 iunie 1309. Întreaga biserică a Ungariei a luat parte la acest eveniment. Pe lângă arhiepiscopii Toma de Strigoniu, Vincențiu de Kalocsa și Petru de Spalato, la ceremonia încoronării au fost prezenți episcopii Emeric de Oradea, Ioan de Nitra, Martin de Eger, Aba de Vác, Petru de Pécs, Benedict de Veszprém, Augustin de Zagreb, Benedict de Cenad, Ladislau de Srim și Gregorius de Bosnia, precum și prepoziții de Alba Regală, Pojon și Zips²⁴⁸. Până și episcopul de Győr, Nicolaus Kőszegi, – impus în această poziție de partida grupată în jurul familiei sale, cu mijloace nu foarte diferite de acelea la care apelase Ladislau Kán în sprijinul fiului său –, care nu a luat parte personal la ceremonia încoronării, a fost reprezentat la aceasta de către banul Henrik Kőszegi, tatăl său natural. Aceiași înalți prelați – mai puțin Nicolaus Kőszegi – au semnat documentul din 24 iunie 1309, prin care validau încoronarea realizată cu o coroană și cu însemne regale provizorii, justificând-o prin deținerea ilegală a celor originale de către Ladislau Kán²⁴⁹. În aceste condiții, singura episcopie de pe teritoriul Regatului Maghiar care nu fusese reprezentată la ceremonia încoronării era aceea a Transilvaniei, în fruntea căreia se afla, ca urmare a acțiunii abuzive din ianuarie 1308, fiul voievodului Ladislau. În același timp, ceremonia încoronării a beneficiat de participarea reprezentanților celor mai importante familii aristocratice din regat, – printre care se numărau Amadé Aba, Dominic Rátót, Demetrius Balassa, Filip Tūrje, Beke Borșa, Péter și Mark Csák, István Pozsegai, Aladár Forrói și Dionysius Zsadány²⁵⁰ –, care, afirmându-și adeziunea față de încoronarea lui Carol Robert, nu făceau decât să își manifeste implicit dezacordul față de poziția de frondă adoptată de Ladislau Kán. În același timp,

sinodul de la Buda a interzis cu desăvârșire contractarea vreunei căsătorii între „fiica, nepoata sau altă rudă de sânge“ a unui creștin catolic și orice „eretic patar, gazar, schismatic sau alt dușman al credinței creștine“, cei care nu s-ar fi conformat acestei decizii în răstimp de o lună urmând să fie tratați asemeni „ereticilor dușmani ai credinței“²⁵¹.

Coeziunea generală a clerului și aristocrației ungare în jurul cardinalului Gentile constituia un clar indiciu al faptului că, pentru voievod, bătălia pentru impunerea propriului său fiu în fruntea episcopiei Transilvaniei putea fi deja considerată pierdută. Din acest moment, în atitudinea lui Ladislau Kán au început să își facă apariția cele dintâi semnale ale unei dorințe de reconciliere, dar care purtau, în același timp, puternica amprentă a abilității politice care îl caracteriza. La 17 august 1309, magiștrii Nicolaus și Petru de Paris, canonici ai bisericii Transilvaniei, – ultimul fiind nimeni altul decât cel care, în decembrie 1308, înaintase cardinalului protestul capitlului împotriva abuzurilor voievodale –, au comunicat auditorilor desemnați de cardinalul Gentile că, în cadrul unor noi alegeri care s-ar fi desfășurat la data de 24 iulie, scaunul episcopal fusese atribuit de capitolul lui Benedict, priorul conventului dominican din insula Budei²⁵². În aceeași zi de 17 august, Benedict, „prieten al răposatului episcop Petru al Transilvaniei“²⁵³, a primit aprobarea priorului provincial al dominicanilor²⁵⁴, astfel încât, la 30 august, cei doi canonici au fost în măsură să prezinte auditorilor cardinalului toate documentele necesare confirmării „alesului“ lor, inclusiv un decret de alegere semnat și sigilat de 15 dintre canonicii bisericii episcopale²⁵⁵. Această nouă mutare a voievodului, menită a impune în fruntea episcopiei un candidat apropiat lui, dar împotriva căruia să nu poată fi formulată nici o obiecție, a provocat furia cardinalului Gentile, care a luat măsuri neîntârziate pentru contracararea ei. La 1 septembrie 1309, auditorii cardinalului au declarat documentația prezentată de către cei doi canonici ca fiind insuficientă, solicitând ca ea să fie completată prin prezentarea

în fața lor, în termen de 40 de zile, a doi *instructores* desemnați de capitolu, rolul lor fiind acela de a depune mărturie asupra corectitudinii desfășurării noilor alegeri²⁵⁶. În același timp, probabil ca urmare a instrumentării sale de către cardinal, Ioan, arhidiaconul de Târnava, fostul cancelar episcopal devenit, între timp, prepozit de Alba Regală, și-a declarat răspicat împotrivirea față de această alegere, din motive pe care s-a angajat să le clarifice la o dată ulterioară²⁵⁷. De asemenea, auditorii cardinalului au recurs la un alt mijloc de atac: chiar dacă alegerile din 24 iulie ar fi fost desfășurate potrivit canoanelor – fapt asupra căruia existau numeroase și, după cum vom vedea, justificate motive de îndoială – alegerea lui Benedict nu era totuși valabilă: biserica Transilvaniei nu achitase, până la data respectivă, cheltuielile de întreținere ale legatului pontifical și, prin însuși acest fapt, membrii capitolului se aflau, fiecare în parte, sub pedeapsa excomunicării, iar capitolul însuși sub aceea a interdictului, dacă nu puteau invoca motive întemeiate pentru a justifica această neplată²⁵⁸. Eventuala recunoaștere a alegerii lui Benedict era, prin urmare, strict condiționată de achitarea imediată a dării de întreținere și, de asemenea, de argumentarea întârzierii plății acesteia. În caz contrar, o alegere făcută de către canonicii excomunicați ai unui capitolu aflat sub interdict nu avea, fără îndoială, nici o șansă de a putea fi considerată valabilă. O zi mai târziu, la 2 septembrie 1309, Gentile a adresat priorilor conventurilor dominican și augustinian din Alba-Iulia ordinul de a identifica și de a trimite în fața sa pe orice posibil contestatar al „alegerii” lui Benedict, indiferent de motivele acestuia, cardinalul angajându-se să îi facă dreptate deplină²⁵⁹.

În aceste condiții, luna septembrie a devenit una decisivă pentru toate părțile implicate în conflictul pentru episcopie. De la Buda, „alesul” Benedict a redactat un apel către Scaunul pontifical, prin care protesta împotriva piedicilor ridicate în calea sa de cardinalul Gentile și de oamenii săi. Informați despre această acțiune, auditorii cardina-

lului i-au solicitat, la 15 septembrie, să se prezinte în fața lor, pentru a-și justifica acuzațiile, cerere pe care Benedict a respins-o însă cu îndărătnicie²⁶⁰. La 17 septembrie, tensiunea a atins cote maxime: deplasându-se ei înșiși la conventul dominican din Pesta, auditorii i-au transmis lui Benedict un ordin al cardinalului care-i interzicea categoric, sub amenințarea excomunicării (!), orice deplasare în Transilvania. Benedict a răspuns că se va supune, deși era, într-adevăr, pregătit de plecare²⁶¹. Care erau motivele care reclamau, cu o atât de mare stringență, prezența lui Benedict la Alba-Iulia și care au provocat, în același timp, opoziția înverșunată a cardinalului față de această plecare? Răspunsul nu poate fi decât unul singur: alegerile episcopale – cele reale, de această dată! – erau, în Transilvania, în plină desfășurare.

Într-adevăr, ancheta ordonată de cardinalul Gentile a pus în lumină faptul că decretul „alegerii“ din „24 iulie“ nu era decât o contrafacere operată de cancelaria lui Ladislau Kán, „autentificarea“ sa prin prezența celor 15 sigilii ale canonicilor putând fi explicată prin confiscarea acestora de voievod încă din momentul mascaradei electorale din ianuarie 1308²⁶². Sub presiunea evenimentelor, obligat să pună lucrurile la punct în termenul de 40 de zile care-i fusese impus de cardinal, Ladislau a luat decizia, devenită inevitabilă, de a relua relațiile cu canonicii capitlului din Alba-Iulia și de a încerca să le impună acestora voința sa. În jurul datei de 13 septembrie 1309²⁶³, prezentându-se în audiență la voievod pentru a solicita restituirea unor bunuri ale capitlului care fuseseră confiscate de credinciosul acestuia, cantorul Toma, decanul Ilie s-a pomenit în fața unei surprize de proporții: Ladislau i-a acordat, o dată cu respectivele bunuri, și libertatea de a organiza alegeri episcopale. „Iar când <Ilie> decanul s-a înfățișat la domnul Ladislau ca să ceară și să dobândească înapoi de la el cele de mai sus, domnul voievod a poruncit ca ele să fie înapoiate; apoi a spus decanului că el nu voia să împiedice mai departe capitlul sus-pomenit și biserica Transilvaniei și nici să-i

oprească de la alegerea <episcopului>, nici nu voia să rămână mai departe cu asemenea certuri și cârtiri, ci voia ca de acum capitlul să pășească la alegerea episcopului așa cum vor voi <membrii săi>.”²⁶⁴ Însă, imediat după această declarație formală, voievodul i-a pus pe canonici în fața propriilor sale condiții: „Totuși <a spus> că ar fi foarte bucuros dacă cei din capitlu ar alege pe fratele Petru din ordinul Augustinilor, sau pe fratele Benedict priorul din insula <Budei>, din ordinul predicatorilor, dar ar fi mai bucuros de <alegerea> zisului frate Benedict. Iar dacă vor alege pe unul dintre aceștia doi el, voievodul, va înapoia bisericii toate cetățile și bunurile ei, deoarece îi cunoaște pe aceștia și îi socotește oameni vrednici; [...] însă dacă [alesul capitlului, n.n.] ar fi cineva care să nu-i fie prieten, el nu le va înapoia <cele de mai sus>. Dar, să porceadă nestingheriți cum vor voi...”²⁶⁵. Alternativa era una cum nu se poate mai clară. Canonicii aveau de ales între a urma întru totul îndrumările voievodului și a-și recăpăta neîntârziat proprietățile sau a acționa împotriva dorințelor acestuia și a spera într-o intervenție a regelui și cardinalului pentru soluționarea conflictului astfel declanșat. După câteva zile de dezbateri furtunoase, dorința voievodului a fost aceea care a triumfat, indiciu clar al faptului că autoritatea regală era încă foarte departe de a fi percepută în Transilvania ca reprezentând o amenințare pentru pozițiile lui Ladislau Kán. La 16 septembrie, decanii celor șapte capitluri săsești confirmau faptul că voievodul renunțase să mai exercite presiuni asupra canoniciilor din Alba-Iulia, îngăduindu-le acestora să organizeze alegeri episcopale libere²⁶⁶. Desfășurate trei zile mai târziu, la 19 septembrie 1309, aceste alegeri s-au redus la simpla aclamare de către canonici a candidatului propus de voievod: „Iar în ziua hotărâtă pentru alegere s-au adunat canonicii sus-zisului capitlu în capitlu și atunci magistrul Benedict [arhidiaconul de Ozd, n.n.], împuternicitul și apărătorul, ridicându-se ca arhidiacon și canonic al pomenitului capitlu a spus: <Cinstiților> domni și frați ai mei, suntem aici pentru alegerea păstorului nostru; chibzuiți și vedeți ce e de

făcut <ca să alegem> un om vrednic, căci de aceea suntem aici. Și a <mai> spus: fratele Benedict, asupra căruia v-ați sfătuit de mai multe ori, ar fi bun și vrednic, și după ce a spus acestea s-a așezat. Apoi canonicii de mai sus au tăcut câțva timp și după aceea Ioan Nobilul canonic al zisei biserici și alții dimpreună cu el au spus și au strigat deopotrivă: pe fratele Benedict, pe fratele Benedict și numai-decât au început să înalțe laude Domnului²⁶⁷. La aceeași dată, arhidiaconii Benedict de Ozd, Ioan de Cluj și Nicolae de Telegd erau deja împuterniciți cu calitatea de procuratori ai capitlului, având misiunea de a solicita cardinalului Gentile confirmarea alegerii lui Benedict²⁶⁸. Două săptămâni mai târziu, la 2 octombrie 1309, priorul conventului augustinienilor va răspunde solicitării primite la 2 septembrie din partea cardinalului Gentile afirmând că alegerea lui Benedict nu întâmpinase nici o împotrivire²⁶⁹.

Chestiunea alegerii propriu-zise fiind astfel rezolvată, rămânea de soluționat problema achitării taxei de întreținere, decisivă pentru a confirma dreptul capitlului de a-și exercita atribuțiile în mod legal. Faptul că aceste obligații nu fuseseră, în mod evident, achitate nu a constituit o piedică majoră pentru voievod. În fapt, în colaborare cu câțiva dintre canonicii pe care reușise să-i atragă de partea sa (Salvus, arhidiaconul de Turda, vicarul general al bisericii Transilvaniei în timpul vacanței scaunului episcopal, Benedict, arhidiaconul de Ozd, și cantorul Toma), Ladislau Kán a soluționat această problemă recurgând la o nouă contrafacere: respectivii canonici au fabricat un act, antedat dat „14 noiembrie 1308“, prin care afirmau că ei înșiși impuseseră capitlul la plata unei dări de întreținere de 12 mărci de argint, iar capitlul se achitase în întregime de această obligație²⁷⁰. Acest act, care absolvea capitlul, în ansamblul său, de orice vinovăție, transfera responsabilitatea pe umerii celor trei canonici; în final, această răspundere a rămas în întregime în seama cantorului Toma, omul de încredere al voievodului, care, la rândul său, a găsit mijloacele pentru a se elibera de ea²⁷¹. În sfârșit, prin

metode numai de el știute, dar care mărturisesc vastitatea sistemului său de relații și eficiența mijloacelor de convingere de care dispunea, voievodul a reușit să obțină, din partea prepozitului Ioan de Alba Regală, renunțarea la orice formă de opoziție față de alegerea lui Benedict (30 octombrie 1309)²⁷².

În consecință, având la dispoziție toate actele necesare, împuternicitul capitolului, arhidiaconul Benedict de Ozd, a fost în măsură să se prezinte în fața auditorilor cardinalului și să solicite, aproape imperativ, recunoașterea alegerii efectuate de către canonicii capitolului²⁷³. La rândul său – chiar dacă confirmarea a întârziat să sosească, ea fiind făcută abia la 2 iulie 1310²⁷⁴ – episcopul ales Benedict a pornit în aceeași perioadă spre Transilvania, pentru a-și lua în primire demnitatea astfel obținută. Cardinalul Gentile nu era însă omul care să accepte cu ușurință o astfel de înfrângere; el a înțeles, în plus, că venise momentul să arate că mijloacele sale de presiune erau departe de a fi fost epuizate. Astfel, printr-o sinistră ironie, cea dintâi dintre obligațiile care i-au revenit lui Benedict, în calitatea sa de nou episcop al Transilvaniei, a fost aceea de a pune în aplicare excomunicarea pronunțată de cardinal împotriva susținătorului său Ladislau Kán.

6.5.2. *Excomunicarea*

Excomunicarea pronunțată la 25 decembrie 1309²⁷⁵, în ziua sărbătorii Crăciunului, constituia în mare măsură expresia neputinței și frustrării resimțite de cardinalul Gentile față de modul de soluționare a chestiunii episcopiei, care fusese într-adevăr un compromis, însă unul impus de voievod. Ea mărturisea, în același timp, intenția sa fermă de a accentua presiunile asupra lui Ladislau, pentru a-i suprima acestuia orice altă șansă de a-și exercita abilitățile diplomatice și de a-i oferi alte surprize nedorite.

În expunerea sa de motive, recapitulând întreaga istorie a disputei sale cu voievodul și incriminând lipsa de

receptivitate a acestuia față de solicitărilor sale, cardinalul se oprea asupra a trei acuzații majore, prezentate în următoarea ordine: refuzul lui Ladislau de a restitui regelui Carol Robert bunurile și proprietățile regale pe care le ținea ocúpate; căsătoria fiicei sale cu fiul regelui schismatic al Serbiei; refuzul de a restitui „sfânta coroană a regatului Ungariei“. Este greu de spus în ce măsură această ordine de prezentare – problema căsătoriei sârbe ocupă mai mult de jumătate din textul actului de excomunicare, în timp ce acuzației legate de nerestituirea coroanei îi sunt rezervate mai puțin de cinci procente – reflecta prioritățile reale ale cardinalului sau dacă ele aveau doar rolul de a pregăti terenul, dintr-un punct de vedere propagandistic, pentru măsurile încă și mai dure care ar fi urmat, eventual, a fi luate. Alianța încheiată cu Serbia îl transforma pe Ladislau, din perspectiva legatului pontifical, într-un „*sprijinitor al ereticilor și dușman al credinței*“²⁷⁶, calificative îndestulătoare pentru a face oricând posibilă – sugestie prezentă, de altfel, în textul actului de excomunicare – declanșarea unei cruciade împotriva acestuia. „Vasalii, comiții, castelanii, juzii și iobagii“ voievodului erau în orice caz obligați, începând din acest moment, să îi refuze orice dovadă de supunere; chiar dacă este puțin probabil că aceștia au procedat întocmai, de situația astfel creată se puteau prevala, în schimb, mereu mai numeroșii săi adversari interni.

Într-adevăr, acest act l-a pus pe Ladislau într-o postură cu atât mai incomodă cu cât el nu îi mai oferea nici o altă posibilitate de manevră. Consecințele practice ale precedentei sale puneri sub interdict de către arhiepiscopul de Kalocsa (1306) putuseră fi amânate la nesfârșit prin acțiunea mecanismelor justiției ecleziastice, până în momentul în care principalul cap de acuzare împotriva sa, sprijinul acordat lui Otto de Wittelsbach, își pierduse obiectul. De această dată însă, excomunicarea pronunțată de un legat pontifical *de latere* nu mai putea fi contestată înaintea nici unui scaun de apel, ea trebuind să fie adusă neîntârziat la îndeplinire. Clerul transilvan, avându-l acum în

frunte pe blândul părinte Benedict, pare să fi avut intenția de a acționa, în această privință, cu o anume moderație; dar necruțătorul cardinal, ai cărui agenți în sutane împânzeau deja întreaga provincie, a sesizat și a luat măsuri neîntârziate pentru reprimarea oricărei abateri.

Astfel, la doar câteva luni de la excluderea sa și a susținătorilor săi din cadrul comunității creștine, Ladislau Kán a fost nevoit să încline steagul rezistenței și să își anunțe disponibilitatea de a iniția negocieri.

6.5.3. *Compromisul*

Aceste negocieri au început cel mai târziu în cursul lunii martie; cele dintâi luări de contact dintre cele două tabere au avut însă loc, cu certitudine, imediat după trecerea în noul an. Acest fapt este dovedit de mutația intervenită la nivelul termenilor negocierii. La 8 aprilie 1310, la Szeged, avându-i drept garanți pe palatinul Amadé Aba și pe Dominic Rátót, Ladislau Kán era deja în măsură să parafeze acordul său preliminar cu reprezentanții lui Carol Robert: arhiepiscopul Toma de Strigoni și *frater* Dionysius, capelanul cardinalului Gentile²⁷⁷. Un acord încheiat în patru puncte: a) jurământul de credință al voievodului față de Carol Robert; b) obligația asumată de Ladislau de a-l primi pe rege „cu cinste și supunere” în teritoriile aflate sub controlul său; c) restituirea coroanei regatului până la data de 1 iulie sau chiar înaintea acestei date, dacă regele va veni el însuși să o ia; d) restituirea de către voievod a următoarelor proprietăți regale: mina de argint de la Rodna; comitatele Bistriței, Sibiului și al secuilor; „orașele” Dej, Cluj și Sic, împreună cu slujba cămării regale. Acordul nu făcea, prin urmare, nici o mențiune la alianța lui Ladislau Kán cu Ștefan Milutin. Aceasta, fără îndoială, nu din cauză că voievodul ar fi renunțat la încheierea ei – situație în care reprezentanții regelui nu ar fi ezitat, cu siguranță, să introducă în textul acordului, sub o formă sau alta, o prevedere

referitoare la interdicția realizării unor astfel de alianțe în viitor. Dimpotrivă, regele și cardinalul au considerat alianța ca un fapt împlinit, aceasta fiind, fără îndoială, cea mai plauzibilă explicație a absenței oricărei mențiuni referitoare la ea. Textul acordului de la Szeged face evident faptul că principalele preocupări ale lui Carol Robert erau legate, în acel moment, de recunoașterea de către voievod a calității sale de suveran al Ungariei și de „restituirea” de către acesta a coroanei Sfântului Ștefan. Actul de la Szeged răspundea, parțial, celei dintâi dintre aceste dorințe regale. Restituirea efectivă a „Sfintei Coroane”, a cărei excepțională valoare simbolică era perfect înțeleasă de către ambele tabere, continua însă să fie condiționată de către voievod de rezultatele unei noi runde de negocieri, purtate de această dată direct între el și rege: „Și coroana regatului său i-o vom aduce înapoi în ziua hotărâtă, adică la octavele fericitului Ioan Botezătorul; sau, dacă stăpânul nostru va veni spre părțile Transilvaniei oricând înainte de sorocul pomenit, i-o vom înfățișa și i-o vom înapoia, *cu condiția ca, în aceeași zi, și noi să îi supunem cererile noastre și să-i cerem a fi cinstiți și răsplătiți prin mărinimia regală, după cum se cuvine majestății regești*” (subl. n.)²⁷⁸. Voievodul descoperise, evident, punctul sensibil al unui rege care ținea, mai mult decât orice, să își creeze o legitimitate; el se arăta dispus să i-o ofere, atenționându-l însă că, în schimbul unui dar atât de prețios, simpla ridicare a excomunicării reprezenta un preț prea mic.

Acordul de la Szeged nu a însemnat, așadar, decât o înțelegere preliminară, care avea doar valoarea unei declarații de intenții. Nici măcar jurământului de credință al lui Ladislau Kán nu îi putea fi atribuit un alt caracter până în momentul în care acesta nu ar fi fost depus de voievod, personal, în fața regelui Carol Robert. Cu toate acestea, aparatul propagandistic al voievodului a reușit să-i determine pe reprezentanții clerului transilvan să suspende aplicarea interdictului cu începere din momentul semnării acestui acord. La 2 mai, cardinalul Gentile a fost nevoit să intervi-

nă pentru a-i readuce la ordine: voievodul nu făcuse, până în acel moment, decât promisiuni; interdictul va fi ridicat doar în momentul în care aceste promisiuni vor fi transformate în fapte²⁷⁹. Mai mult decât orice, cardinalul se arăta preocupat de restituirea coroanei. Ladislau promisese, la un moment dat, că va face această restituire prin intermediul episcopului Benedict. Gentile îi scria episcopului, solici-tându-i să urgenteze această tranzacție; aceasta ar fi, de altminteri, în chiar interesul lui Ladislau, căruia cardinalul îi sugera posibilitatea obținerii unor condiții avantajoase²⁸⁰.

Nerăbdarea manifestată de tabăra angevină a reprezentat un avantaj pentru voievod, mai ales ca urmare a faptului că raportul de forțe din acel moment excludea utilizarea altor mijloace de presiune decât cele pe care cardinalul ajunsese deja să le epuizeze. În aceste condiții, chiar dacă termenul stabilit la Szeged pentru restituirea coroanei – 1 iunie – nu a putut fi respectat, înțelegerea dorită de ambele tabere a fost realizată probabil la sfârșitul aceleiași luni sau la începutul celei următoare; prezența episcopului Benedict la Pojon (Bratislava) și confirmarea alegerii sale²⁸¹ par, în orice caz, să nu fi fost străine de aceste împrejurări. În august 1310, Ladislau Kán însuși s-a deplasat în Ungaria pentru a-i înmâna regelui coroana mult râvnită și, fără îndoială, pentru a depune în fața acestuia jurământul formal de credință. La 27 august, Ladislau s-a numărat printre participanții de vază la ceremonia desfășurată la Alba Regală, în cadrul căreia Carol Robert și-a văzut, în sfârșit, așezată pe creștet „sfânta coroană”²⁸². Revenit în Transilvania în a doua jumătate a lunii septembrie²⁸³, Ladislau s-a ocupat de pregătirea terenului pentru vizita care urma a fi efectuată în această provincie de către Carol Robert, ea însăși numărându-se printre prevederile acordului preliminar de la Szeged și, fără îndoială, ale aceluia definitiv din vara mării încoronări.

Funcția propagandistică a vizitei regale desfășurate la sfârșitul aceluiași an a fost dublată de o subtilă acțiune de regroupare a opoziției interne împotriva voievodului. Intrat

în Transilvania la începutul lunii decembrie, în fruntea unei suite impresionante, care îi număra în rândurile sale pe arhiepiscopii de Strigoniu și Kalocsa²⁸⁴ și pe alți numeroși demnitari, regele a fost întâmpinat fără întârziere de către magistrul Nicolaus de Dăbâca, fiul banului Mykud și unul dintre cei mai importanți oponenți ai regimului lui Ladislau Kán, care l-a „ospătat cu cinste“ în satul său Agriș²⁸⁵. În drumul către capitala spirituală a Transilvaniei, orașul episcopal Alba-Iulia, regele s-a oprit pentru câteva zile, în preajma datei de 8 decembrie, pe o altă proprietate a nobililor de Dăbâca: satul Sânmiclăuș de lângă Turda, în care suveranul a emis o serie de acte în favoarea oaspeților din Dej și Satu Mare, a conventului augustinienilor din Dej și, nu în ultimul rând, a înșiși nobililor de Dăbâca²⁸⁶. Itinerarul urmat de rege până în acest punct pare să fi inclus, de asemenea, satul Sând/ Săndulești (*Zinda*)²⁸⁷ – proprietate a nobililor de Iara, care, după 1315, se vor număra, la rândul lor, printre beneficiarii regimului restaurației angevine. Ajuns, câteva zile mai târziu, la Alba-Iulia²⁸⁸, Carol Robert nu a mai reușit să organizeze, cu această ocazie, o manifestare politică similară aceleia realizate de Andrei al III-lea, predecesorul său, cu două decenii mai devreme. Dimpotrivă, el a fost nevoit să își grăbească revenirea în Ungaria, unde palatinul Matei Csák, profitând de absența sa, începuse ostilitățile împotriva susținătorilor regelui din comitatele supuse controlului său²⁸⁹. Preconizata demonstrație de forță a regelui pare să nu fi reușit să se constituie, în aceste împrejurări, decât într-o dovadă a slăbiciunii sale.

Care să fi fost, în aceste condiții, prevederile concrete ale acordului final încheiat între Ladislau Kán și Carol Robert în vara anului 1310? Din nefericire, acest acord nu a fost păstrat în forma sa scrisă; cu toate acestea, prevederile sale pot fi reconstituite prin analiza documentului din 8 aprilie și a raporturilor dintre Carol Robert și Transilvania în cei cinci ani care au urmat. Misiunea este simplificată de faptul că acordul de la Szeged conținea prac-

tic totalitatea obligațiilor pe care Ladislau Kán și le asuma-se față de rege: jurământul de credință, primirea regelui în Transilvania, restituirea coroanei, înapoierea proprietăților regale. Primele trei dintre aceste condiții au fost, de altfel, aduse de voievod la îndeplinire în cursul aceluiași an. În ceea ce o privește pe cea de a patra, tocmai aceasta a constituit, în opinia noastră, unul dintre obiectele negocierilor din vara anului 1310: știm, într-adevăr, că orașul Bistrița, căruia i se adăugau, foarte probabil, și exploatări-le de argint de la Rodna, a revenit, după această dată, sub controlul regelui²⁹⁰. Nu posedăm, în schimb, pentru întreg intervalul 1310-1315, numele nici unui comite al Sibiului sau al secuilor, fapt care ne determină să presupunem că, după „restituirea” lor către rege, acesta nu a făcut – desigur, în temeiul înțelegerii încheiate – decât să le „acorde” din nou voievodului. Dacă privilegiile acordate de rege oaspeților din Dej în cursul vizitei sale în Transilvania semnificau, în practică, revenirea și a acestui oraș sub controlul regal, lipsa oricăror mențiuni referitoare la soarta exploatărilor de sare de la Sic și Cojocna face extrem de plauzibilă rămânerea acestora sub controlul voievodului. În ceea ce privește orașul Cluj, statutul acestuia continua să rămână unul incert, datorită faptului că obținerea sa de către episcopie (1275) fusese realizată în împrejurări îndeajuns de suspecte; obiect al unei dispute între episcopie și voievodat, acest oraș a continuat probabil să rămână, după evenimentele de la sfârșitul anului 1307, sub administrarea directă a voievodului. În afara excepțiilor menționate, compromisul din 1310 îi îngăduia lui Ladislau Kán să păstreze sub controlul său componentele esențiale ale sistemului politic asupra căruia reușise, de-a lungul timpului, să își facă recunoscută autoritatea. Împreună cu acestea, el păstra, evident, și demnitatea voievodală, a cărei recunoaștere de către rege devenise una efectivă cu începere din chiar momentul omagiului prestat suveranului.

6.5.4. Regimul compromisului

Acest regim al compromisului, prelungit până în momentul dispariției voievodului transilvan, constituia, pe de o parte, un succes al partidei angevine, dar, în același timp, și o dovadă a incapacității regelui de a obține mai mult. În pofida presiunii în fața căreia fusese nevoit să se încline, „capitularea” voievodului nu fusese decât una cu totul parțială. Acordul din 1310 oferea regelui, într-adevăr, unele mijloace de intervenție politică în interiorul teritoriilor controlate de voievod; nu toate tentativele regale de a le utiliza au fost însă încununate de succes. Preluarea controlului asupra Bistriței a făcut astfel posibilă instalarea în calitate de comite a lui Moyus Ákos, paharnicul reginei, și, o dată cu aceasta, inițierea unei politici de consolidare a unei grupări proangevine pe plan local²⁹¹. Sperând să îl transforme pe Moyus Ákos într-unul dintre instrumentele menite să contribuie la consolidarea pozițiilor sale în interiorul provinciei, Carol Robert nu făcea însă decât să ignore excepționala forță de convingere de care voievodul făcuse dovadă în atâtea rânduri: într-adevăr, câțiva ani mai târziu, Moyus Ákos se va transforma într-unul dintre liderii marcanți ai rebeliunii antiangevine declanșate sub conducerea fiilor lui Ladislau Kán. Pe ansamblu însă, situația de dualitate a puterii creată o dată cu reafirmarea autorității regale în Transilvania nu a întârziat să determine apariția, între susținătorii voievodului și partida proangevină aflată în curs de organizare, a unei stări de tensiune latentă care putea lua oricând forma unui conflict deschis.

În orice caz, în pofida rezervelor, parțial îndreptățite, formulate de Pál Engel cu privire la acest subiect²⁹², victoria de la Rozgony împotriva lui Amadé Aba (1312), urmată de respingerea intervenției întârziate în sprijinul acestuia a trupelor lui Matei Csák, a fost momentul care i-a oferit lui Carol Robert îndrăzneala necesară pentru a trece la rezolvarea pe calea armelor a anarhiei provocate de „oligarhi”. Din acest moment, Carol Robert a stabilit ca principală pri-

oritate a politicii sale interne reafirmarea dominației regale efective asupra Transilvaniei și a început să pregătească terenul pentru marea confruntare care avea să devină o piatră de hotar în istoria întregii sale domnii. Actul din 1313, prin care Clujul era confirmat episcopiei Transilvaniei²⁹³, nu făcea decât să sustragă această localitate ambițiilor voievodului și să pregătească terenul pentru trecerea sa sub controlul regal nemijlocit. Funcția de protector asumată de rege față de capitlul din Alba-Iulia²⁹⁴ și față de secuii de pe Arieș²⁹⁵, gratificațiile acordate unora dintre susținătorii săi²⁹⁶, confirmarea de către el a tranzacțiilor încheiate între nobilii din Geoagiul de Sus și voievodul Ladislau²⁹⁷ – toate acestea nu fac decât să mărturisească faptul că, începând din anul 1313, acest conflict latent evolua în avantajul regelui, oferindu-i șansa de a cuceri poziții din ce în ce mai importante. În același timp, presiunea financiară nemiloasă exercitată de cardinal asupra episcopului Benedict²⁹⁸ – dublată, probabil, de una similară exercitată de rege asupra voievodului – avea, fără îndoială, rolul de a submina baza materială a unei eventuale rezistențe transilvane. Față de această presiune mereu sporită, acțiunile lui Ladislau Kán – ajuns, se pare, la limita extremă a capacităților sale fizice și intelectuale – par să se fi concentrat în direcția asigurării transmiterii ereditare a demnității voievodale către unul dintre fiii săi. Menționați în calitate de asociați ai voievodului în achiziționarea de proprietăți²⁹⁹ sau chiar ca acaparatori de proprietăți în provincie în nume personal³⁰⁰, cei doi fii ai voievodului nu făceau, desigur, decât să pregătească terenul pentru preluarea demnității deținute de tatăl lor. Șubrezirea pozițiilor voievodului a făcut probabil să crească și spiritul de rezistență al acelor care înțelegeau că restaurarea puterii regale, cu întreaga sa cohortă de neajunsuri, nu putea să se desfășoare decât în dezavantajul lor.

Făcând toate aceste pregătiri, Carol Robert a continuat să respecte regimul compromisului, amânând cu răbdare trecerea la acțiune pentru momentul dispariției din scenă

a voievodului. El a evitat cu grijă orice încălcare a limitelor zonei de securitate aflate sub controlul lui Ladislau și al aliaților acestuia, fără a se grăbi să profite nici chiar de situația de criză din Serbia, provocată de rebeliunea declanșată de Ștefan Dečanski împotriva tatălui său (1314). Până în primele luni ale anului 1315, când Ladislau Kán a încetat din viață, nici un pas împotriva sa nu fusese încă făcut.

6.5.5. Personalitatea lui Ladislau Kán

Nu am putea încheia acest important capitol al istoriei Transilvaniei fără a încerca să reconstituim, în măsura în care acest lucru ne este permis de documentația existentă, trăsăturile definitorii ale acestei remarcabile personalități care a reușit să ocupe un loc atât de semnificativ în viața politică a epocii sale, întreținând relații cu marii suverani ai epocii și încercând să se ridice până la nivelul lor. Spre deosebire de numeroși contemporani ai săi, Ladislau Kán și-a dobândit statutul de excepție utilizând, aproape în exclusivitate, mijloacele diplomației și ale intrigii politice. Nici unul dintre izvoarele aflate la dispoziția noastră nu ne oferă vreun indiciu asupra angajării sale în vreo acțiune militară sau a săvârșirii de către el a vreuneia dintre faptele de arme care, adeseori, abundă în biografiile contemporanilor săi. În pofida faptului că a știut să dezvolte o forță militară redutabilă, voievodul nu pare să o fi folosit niciodată altfel decât ca un mijloc de presiune politică. În pofida numeroaselor provocări cărora le-a fost supus, el nu s-a lăsat niciodată antrenat în vreun război; de asemenea, izvoarele nu înregistrează săvârșirea de către el a vreunui act de violență ireparabilă și gratuită. O asemenea carență la nivelul unor însușiri atât de folositoare în epocă trebuie să fi fost compensată de abilități politice cu totul ieșite din comun; în absența acestora din urmă, spectaculoasa afirmare a lui Ladislau nu s-ar fi putut produce.

Într-adevăr, acțiunile sale îl trădează pe Ladislau ca pe un om politic ambițios și tenace, plin de resurse și lipsit de scrupule. Comportamentul său față de Otto de Wittelsbach nu ar putea fi caracterizat, nici chiar după criteriile epocii, decât ca fiind unul lipsit de onoare; cu toate acestea, el a reprezentat o formidabilă lovitură politică. Deținerea lui Otto, care a făcut posibilă exercitarea dublului șantaj asupra lui Carol Robert și Albert de Habsburg, a transformat, până în momentul asasinării acestuia din urmă, poziția externă a voievodului într-una inatacabilă. Obținerea coroanei regale a însemnat, de asemenea, o garanție suverană împotriva presiunilor partidei proangvine și, în același timp, cea mai prețioasă monedă de schimb în negocierile care i-au asigurat supraviețuirea politică. Aceeași lipsă de menajamente, dublată de o anumită lipsă de considerație față de biserică și de oamenii ei, este vădită de sinuoasa evoluție a afacerii episcopiei. Lipsa de atașament față de idealurile religioase ale epocii sale a îmbrăcat, în atitudinea față de aliații săi balcanici și față de români, forma pozitivă a unei remarcabile toleranțe. Dând dovadă de curaj politic, Ladislau nu a ezitat, în perioada critică a anilor 1308-1310, să rămână singur împotriva tuturor, dar nu și-a prelungit atitudinea de frondă dincolo de limitele tolerabilității.

În pofida unor asemenea trăsături de caracter și a intenției sale de a-și transforma stăpânirea într-un principat ereditar, Ladislau Kán nu a fost însă un tiran – sau, cel puțin, contemporanii săi nu l-au perceput ca atare. Imensa majoritate a nobilimii mijlocii transilvane a fost solidară cu el până la capăt. Chiar adversarii săi interni au fost scutiți de persecuțiile violente atât de prezente în alte regiuni ale regatului. Privită în ansamblu, îndelungata perioadă a voievodatului său ne apare ca fiind una surprinzător de pașnică; adeseori amenințător, Ladislau Kán nu a făcut niciodată dovada unor excese de brutalitate.

Om de stat tenace, echilibrat, dar lipsit de prea multe menajamente; mai mult diplomat decât oștean; puternic,

adeseori amenințător, dar niciodată războinic: acestea sunt trăsăturile definitorii ale personalității aceluia care a rearticolat structurile statalității *regnum*-ului transilvan, consolidându-i în mod considerabil autonomia, și care a reușit, prin acțiunile sale, să impună Transilvania în atenția lumii europene.

Note

1. Identificarea familiei căreia îi aparținea voievodul a constituit o misiune dificilă pentru mai multe generații de istorici. Controversa apărută în jurul acestei probleme în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea a provocat apariția articolului lui Pór Antal, *László erdélyi vajda és a Keán nemzetsége*, în *Turul*, 1891, p. 105-112, care a adus unele argumente întemeiate în sensul rezolvării corecte a acestei dileme. Contribuțiile românești din perioada interbelică (I. Lupaș, *Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar*, în idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, Cluj, 1940, p. 33-40) mai credeau că voievodul Ladislau ar fi fost una și aceeași persoană cu vicevoievodul Ladislau de Sancto Martino și că el ar fi aparținut, prin urmare, neamului Borșa. Pentru Nicolae Iorga (*Locul românilor în istoria universală*, ed. R. Constantinescu, București, 1985, p. 138-140; *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, ed. Georgeta Penelea, București, 1989, p. 60; *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, ed. V. Spinei, București, 1993, p. 128-130), urmat, surprinzător, de Maria Holban (*Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 90 sq.), Ladislau ar fi fost, în schimb, un membru al neamului Apor. Clarificările decisive au fost aduse de Pataki József, *Anjou királyaink és a két román vajdaság*, Kolozsvár, 1944, care, prin publicarea documentului din 16 septembrie 1306, a făcut evident faptul că voievodul Ladislau și Ladislau de Sancto Martino sunt două personaje istorice distincte; același autor a argumentat, de asemenea, apartenența incontestabilă a voievodului Ladislau la neamul Kán, demonstrată documentar de testamentul lui Demetrius Necskei, fiul surorii voievodului, încheiat la 3 mai 1336 – *CDHA* III. 277-278; *DIR* IV. 384 (rez.).
2. *DIR* II. 97-98; *ZW* 528; Jakó 261.
3. *DIR* II. 139; *ZW* 111; Jakó 287, 310.
4. V. Butură, *Străvechi mărturii de civilizație românească. Transilvania – studiu etnografic*, București, 1989, p. 372-380.
5. Kristó Gy., *Keán, Szent István király ellenfele*, în *Acta Historica*, Szeged, 98, 1993, p. 15-28.
6. P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 85.
7. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 122-123.
8. *RA* 2355-2376; *DIR* II. 153, 157 (jude al curții regale, comite de Baranya și de Sibiu).

9. *DIR* II. 51-52; ZW 89-90; Jakó 241.
10. *DIR* II. 97-98; ZW 528; Jakó 261.
11. Ultima atestare la 1 iunie 1278, într-o bulă a papei Nicolae al III-lea (Theiner I. 324-326). Din noiembrie 1278 până la moartea sa, la sfârșitul anului 1279, Nicolaus Kán va fi prepozit de Alba Regală și vicecancelar regal (RA 2911-3006).
12. Cea dintâi atestare în 1265, *DIR* II. 71-72; Jakó 257.
13. RA 2718.
14. V. RA 2823-2842.
15. Theiner I. 322, 324-326; idem, *Mon. Slav.* 95-96.
16. Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek*, p. 736; Kristó Gy., *Kán László és Erdély*, în idem, *Tanulmányok az Árpád-korról*, Budapest, 1983, p. 275; CDHA III. 277-278; *DIR* IV. 384.
17. Un document indoielnic din 1280 îi menționează pe Jula și Nicolaus, fii ai fostului voievod Ladislau, tranzacționând o proprietate din comitatul Cluj – CD VII/4. 181; Jakó 385.
18. *DIR* II. 443-453; HD 532-540.
19. *DIR* II. 280-281; Wenzel IV. 302-303; Jakó 432.
20. Wenzel XII. 557-559; RA 4004 (cu text); Jakó 530, 533.
21. Gh. Anghel, *Fortificații*, p. 180-189.
22. A.A. Rusu, *Cetatea medievală de la Florești (jud. Cluj) (Cercetări arheologice din anii 1990-1991)*, în *EN*, 3, 1993, p. 281-298.
23. Pentru o schiță a extinderii domeniilor episcopale, v. Jakó Zs., *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól*, în Benkő Samu (ed.), *Erdély a keresztény magyar királyságban*, Kolozsvár, 2001, p. 100-101.
24. *DIR* II. 439.
25. Nicolaus Pok a exercitat, pentru scurt timp, demnitatea de voievod al Transilvaniei la sfârșitul anului 1277, anterior încheierii acordului dintre clanurile Csák și Aba. Titlul de „voievod”, purtat de el la sfârșitul secolului al XIII-lea, pare să fie unul pur onorific, informațiile de care dispunem neatestând existența unei competiții între acesta și Ladislau Kán.
26. *DIR* II. 461; HD 540-541.
27. *Ibidem*.
28. *DIR* II. 467, 514-515.
29. *DIR* II. 476-478, 515-516.
30. RA 4338.
31. RA 4004.
32. RA 3973.
33. RA 4165.
34. *DIR* II. 443.
35. *DIR* II. 464-467; Wenzel X. 329-332.
36. *DIR* II. 294-296; HD 470-472; Jakó 434.
37. *DIR* II. 412-413; HO VIII. 349-350; Jakó 534.
38. C.A. Dincă, *Despre diplomația episcopală transilvană (1270-1307)*, în *MT*, 3, 1-2/1999, p. 59-70.
39. *DIR* III. 242, 411.

40. Jakó 546, 550.
41. *DIR* III. 387-388 (*Johannis vicevovode bone memorie*).
42. *Ibidem*.
43. La 18 iunie 1296 voievodul emite un document la Românași (*Egrug*) – Jakó 550.
44. Jakó 593.
45. *DIR* III. 172-173; ZW 295-296.
46. I. Lupaș, *Voievodatul Transilvaniei în secolele XII-XIII*, în *AARMSI*, seria III, t. 18, 1936, p. 94-104; I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944, p. 19-23; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 186-190, IV, p. 421-422.
47. După cum reiese din prevederile acordului de la Szeged (1310) – *DIR* III. 172-173; ZW 295-296.
48. Ne referim în special la congregația de la Niraj (iunie 1308), la care, alături de nobilii din Transilvania voievodală și de secui, au participat și nobili din Slavonia – *DIR* III. 67; Zichy 117-118; *AkO* II. 391.
49. *DIR* III. 211-212. Confirmând această tranzacție la solicitarea nobililor de Călnic, care doreau să preîntâmpine eventuale contestări, cancelaria lui Carol Robert va evita cu atenție reproducerea pasajului referitor la *ius eminens* al voievodului – *DIR* III. 215-216; ZW 309-311.
50. Jakó 543, 546. Dej (*Deesfalwa*), Ceuaș (*Chawas*), Daia (*Danjan*), *Hagmas*, *Kurtwelesteleke*, obținute în 1301 printr-un schimb cu comitele Nicolae, fiul lui Dees – *DIR* III. 10-12; ZW 219-220.
51. Vița, Ceaba, *Babus*, *Beudin* din comitatul Solnoc, proprietăți ale fiilor lui Ladislau (1315) – *DIR* III. 241-242; ZW 316-317.
52. Printre acestea numărându-se Bonțida, reședință voievodală importantă, a cărei restituire nobilii din neamul Csák o vor solicita lui Carol Robert în anul 1315 – *DIR* III. 238.
53. Mai important fiind acela al Lăpușului (*terra Lapus*), cu minele sale de aur și cu cel puțin cinci sate, confiscat de voievod de la nobilii din familia Losonci – *DIR* III. 234-235; Bánffy 42-43.
54. *DIR* III. 240-241; ZW 315-316.
55. *Archontológia*, I, p. 248.
56. *Ibidem*, p. 251.
57. *Ibidem*, p. 358; A.A. Rusu, *Castelani din Transilvania*, p. 88, 95.
58. Jakó 543.
59. *Archontológia*, I, p. 246.
60. *Archontológia*, I, p. 299; A.A. Rusu, *Castelani din Transilvania*, p. 86, 96.
61. *Archontológia*, I, p. 272; A.A. Rusu, *op. cit.*, p. 92, 95.
62. *Archontológia*, I, p. 413; A.A. Rusu, *op. cit.*, p. 91, 93.
63. *Archontológia*, I, p. 312; A.A. Rusu, *op. cit.*, p. 86.
64. *Archontológia*, I, p. 295; A.A. Rusu, *op. cit.*, p. 85-86.
65. *Archontológia*, I, p. 338; A.A. Rusu, *op. cit.*, p. 90.
66. *Archontológia*, I, p. 308, A.A. Rusu, *op. cit.*, p. 87, 94.
67. Jakó 539.

68. Nu dispunem de astfel de informații asupra unor cetăți ca Gogan Varolea, Hațeg, Hălchiu, Hunedoara, Menteu sau Rupea. Este însă posibil ca lista cetăților stăpânite de Ladislau Kán să fi fost mai lungă.
69. *DIR* III. 176; Zichy 122.
70. *DIR* III. 172-173; ZW 295-296; *AkO* II. 862.
71. Carol Robert va recunoaște, în 1336, dreptul Camerei Transilvaniei (a cărei autoritate era deja restrânsă, în acel moment, la cele șapte comitate ale voievodatului propriu-zis) de a emite florini de aur, groși și dinari mici – *DIR* V. 377-381.
72. *DIR* III. 121; Kristó Gy., *Kán László*, p. 287.
73. *DIR* III. 32-35, 384-386.
74. *DIR* III. 122.
75. Sugestii în acest sens la C.A. Dincă, *Despre diplomatica episcopală transilvană*, p. 59-69; Fr. Pall, *Cancelaria voievodului Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea*, în *Revista Arhivelor*, 3, 1/1960, p. 270-272.
76. RA 4339.
77. *DIR* III. 33-35, 384-386 (1303 oct. 16); Pataki J., *Anjou királyaink*, p. 16-17; *AkO* II. 72.
78. *DIR* III. 121.
79. *Vezi infra*, 6.4.3.
80. *DIR* III. 45-46; *CD VIII/1*. 203-204; *AkO* II. 92. Cancelar episcopal, Ioan de Târnava a fost acela care a înmănat acest apel priorului dominican din Alba-Iulia; chiar fără a ne hazarda în presupunerea că el ar fi acționat, în acest caz, din proprie inițiativă, influența sa asupra acțiunilor episcopului apare, cu începere din acest moment, ca fiind una decisivă.
81. *DIR* III. 60.
82. Este singura interpretare care poate fi dată manierei confuze în care Ioan și-a formulat pretențiile asupra episcopiei Transilvaniei, v. *DIR* III. 78-79, *Acta Gentilis* 161-162. Această „alegere” preliminară a fost, desigur, una informală; ea a avut loc, în orice caz, într-un moment în care episcopul Petru era încă în viață.
83. Nicolaus Kószei devenise prepozit de Győr în aproximativ aceeași perioadă, poziție care îi garanta practic preluarea succesiunii lui Theodorus Tengerdi (în 1308, v. *Archontológia*, I, p. 71). În primăvara anului 1307 Nicolaus fusese, pentru o scurtă perioadă, vice-cancelarul lui Otto de Wittelsbach, *AkO* II. 131.
84. Cea dintâi atestare sigură la 26 august 1307, *AkO* II. 230.
85. *DIR* III. 71-72, 77, 86; *Acta Gentilis* 154-155, 162, 173.
86. *DIR* III. 144, 151.
87. Gh. Anghel, *Fortificații*, p. 102-106.
88. *DIR* II. 325; ZW 87-88; Jakó 492.
89. *DIR* II. 402-403; ZW 106-107; Jakó 532: jumătatea răsăriteană a posesiunii *Gerebenes* (Grebenișul de Câmpie, jud. Mureș); donație făcută în favoarea verilor săi Ștefan și Andrei, fiii lui *Helemban*, soțul surorii tatălui său.

90. *DIR* V. 374-375; *ZW* 473-474.
91. *DIR* IV. 8; *ZW* 349-350.
92. În afara fortificațiilor de pe domeniul Trascăului, Ehelleus Ákos a intrat temporar în posesia cetății *Zadken*, proprietate a capitlului de Alba-Iulia – *DIR* IV. 15-16.
93. Un Paul, servient (*serviens*) al lui Moyus Ákos, răsplătit de acesta cu proprietatea *Tychen Szent Marton* (Tárnăveni), este atestat încă din 1278 – *DIR* II. 189; *Teutsch-Firnhaber* 114-115; Jakó 362.
94. *AkO* I. 354.
95. Un *magister Paulus*, notar (*notarius*) al vicevoievodului, atestat în 1314 – *DIR* III. 220-221, 403.
96. *Stephanus filius David, officialis suis* – *loc. cit.*
97. *ultra silvas et citra silvas*, *DIR* III. 164-169; *HD* 568-571.
98. Neamul Kán nu dispunea, de altfel, de proprietăți bihorene. Acel magistru Ladislau, fiu al voievodului Ladislau, stăpân al proprietății *Vasary* (1290) – *DIR* II. 325-326; *HO* VIII. 291-292; posibilitatea identificării sale cu Ladislau Kán sugerată de Kristó Gy., *Kán László*, p. 279 – făcea parte, de fapt, din neamul Aba. El era fiul aceluia voievod Ladislau care întreprinsese, în cca 1239, expediția din stepa nord-pontică.
99. *Archontológia*, I, p. 97.
100. *DIR* III. 231-232; *CDHA* I. 380; Kristó Gy., *Kán László*, p. 282.
101. *DIR* III. 172-173; *ZW* 295-296.
102. *DIR* III. 176; Zichy 122; Engel P., *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323)*, în *Századok*, 122, 1-2/1988, p. 94.
103. Vezi și Engel P., *Az ország újraegyesítése*, p. 111; *Archontológia*, I, p. 423.
104. Engel P., *Az ország újraegyesítése*, p. 95-97 (harta).
105. Györffy I. 256.
106. Judecată a voievodului într-o dispută referitoare la o proprietate din comitatul Kőrös, favorabilă rudelor sale din partea mamei (din neamul Tétény) – *DIR* III. 67; Zichy 117-118; *AkO* II. 391.
107. V. *DIR* III. 13-15, 16-17.
108. *DIR* III. 172-173; *ZW* 295-296.
109. N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, p. 135.
110. Jakó 543, 546.
111. Jakó 546: *Johanne vivewoyuoda*.
112. Jakó 543, 546: *Johannes prepositus Scybinienis*.
113. Pataki J., *Anjou királyaink*, p. 15-17; *AkO* II. 72 (1306). Falsificatori din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea au pus, de asemenea, pe seama lui Ladislau Kán o serie de documente care ar fi fost emise în *villa Cruciferorum*: Jakó 561, 586 (*DIR* II. 434-435, 470-471). Faptul că în nici unul dintre falsurile de epocă identificate până acum nu este indicată, ca loc de emitere, curtea voievodală de la Deva pare să sugereze că, în cursul secolului al XIV-lea, numele lui

- Ladislau Kán era încă asociat cu adunările de la Cristiș/Oprișani și cu sistemul congregațional.
114. Jakó 543.
 115. Jakó 550.
 116. *DIR* III. 32-35, 384-386.
 117. Asupra acesteia v. excelentul studiu al lui W. Kovács András, *Familia Wass de Țaga în Evul Mediu (Societatea nobiliară de mijloc din Transilvania)*, în *AIICN*, 36, 1997, p. 55-92.
 118. *DIR* III. 41, 387-388.
 119. *DIR* III. 226, 405.
 120. *DRH* XI.
 121. *DIR* III. 339; ZW 343-344.
 122. *DIR* III. 323-326; ZW 340-341.
 123. *DIR* II. 415-416; ZW 199; Jakó 538.
 124. Confirmarea (1191) de către papa Celestin al III-lea a prepoziturii libere a sașilor din Ardeal: ZW, 1-2; *DIR* I. 11. Conflictul sașilor cu episcopul Adrian și soluția dată de legatul papal (1192-1196): ZW, 2-3; *DIR* I. 11-12. Tentativa lui Inocențiu al III-lea de a aduce prepozitura Sibiului sub autoritatea pontificală: ZW, 10-11; *DIR* I. 152. Pentru evoluțiile din timpul pontificatului lui Honorius al III-lea, v. T. Sălăgean, *Honorius III, Transylvania and the Papacy's Eastern Policy*, în *TR*, 7, 4/1998, p. 78-85.
 125. Pentru situația Transilvaniei după invazia mongolă și consecințele Conciliului de la Lyon, v. T. Sălăgean, „*Regnum Transilvanum*“. Contribuții la studierea genezei unui regim, în *MT*, 2, 1/1998, p. 117-121.
 126. *universos gentis Vngaricae in ducatu commorantes Transsilvano in quibuscumque latibulis, insulis seu munitionibus deprehendere potuit indifferenter gladio interemit* – Jakó 351.
 127. *circa duo millia Vngarorum utriusque sexus, qui causa defensionis in gremium ecclesie confugeran, in ipsa ecclesia flamme incendio concremavit* – Jakó 351.
 128. *per crudelem tyrannidem Saxonum scelestissimorum* – Jakó 351.
 129. *DIR* II. 249-250; ZW 145; Jakó 399.
 130. *DIR* II. 308-309; ZW 159-160; Jakó 445.
 131. O plângere împotriva arhidiaconului de Alba, care pretindea sume exorbitante în contul dreptului de găzduire, va fi adresată papei Clement al V-lea de către decanul și rectorii din Mediaș la 13 ianuarie 1308 – *DIR* III. 63-64; ZW 237-238; *AkO* II. 303.
 132. *nobiles regni nostri et Saxones Transilvani predia tenentes et more nobilium* – *DIR* II. 505-509; ZW 172-176.
 133. Th. Năgler, *Așezarea sașilor*, p. 203 sq.
 134. *Ibidem*, p. 206-208, 277.
 135. ZW 141; Jakó 384; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, p. 82-83.
 136. *iudex, iurati et universi hospites de Sebus* – ZW 219; *DIR* III. 6-7.
 137. ZW 226-227; *DIR* III. 22-23.

138. *DIR* I. 208-210, 383-384.
139. V. plângerea adresată de capitulul legatului pontifical, cardinalul Gentile, în ianuarie 1309: sașii din „cele șapte capitluri” (Spring, Coșdu, Târnava Mare, Țapu, Saschiz, Criș și Târnava Mică) îi aduc jigniri, vătămări, îi încalcă drepturile – *DIR* III. 93-95.
140. Săvârșită de clerici și mireni înarmați din decanatul Sebeș – *DIR* III. 155.
141. *DIR* III. 6-7; ZW 219.
142. *DIR* III. 240-241, 410-411; ZW 315-316.
143. P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 115-117; I.-A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV*, p. 152-155; Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 158-159; Charles d’Eszlary, *Histoire des institutions publiques hongroises*, I, Paris, 1959, p. 58-74, 337-338.
144. Jakó 543.
145. *DIR* III. 67.
146. Pentru o discuție mai recentă a problemei, v. Érszegi G., *A román nemesek az erdélyi tartományi gyűlésen a 13. század végén (Egy forráshely értelmezéséhez)*, în M. Diaconescu (coord.), *Nobilimea românească din Transilvania/ Az erdélyi román nemesség*, Satu Mare, 1997, p. 36-63.
147. I.-A. Pop, *Instituții medievale românești*, p. 25-26, 59-66, 85-101.
148. I.-A. Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statut, evoluție)*, în M. Diaconescu (coord.), *Nobilimea românească din Transilvania/ Az erdélyi román nemesség*, Satu Mare, 1997, p. 45-55 (52); idem, *Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, coord. N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 102-115; idem, *Instituții medievale românești*, p. 36-57.
149. I.-A. Pop, *Elita românească din Transilvania*, p. 42-44.
150. Jakó 407.
151. HD 287-288; *DocVal* 27.
152. P. Binder, *Antecedente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei (sec. XIII-XIV)*, II, în *Acta*, 2, Sf. Gheorghe, 1996, p. 35-36; Gh. I. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești*, p. 157; I.-A. Pop, *Instituții medievale românești*, p. 18; idem, *Elita românească din Transilvania*, p. 43.
153. *DIR* II. 513, 524; *DocVal* 42-45.
154. *DIR* II. 18-20, 493-494.
155. *DIR* II. 41-43; HD 307-309.
156. A se vedea, în acest sens, ordinul regal din 7 noiembrie 1293, care prevedea readucerea în localitatea lor de origine a românilor care părăsiseră domeniul regal *Scekes* (Cunța) – *DIR* II. 400-401; ZW 195-196; *DocVal* 38-40.
157. *DIR* II. 389; *DocVal* 36-38; Jakó 505.
158. În cca 1276, când regele Ladislau Cumanul aproba colonizarea a șaizeci de gospodării de români pe proprietățile *Fylesd* și *Enugd* ale capitolului din Alba-Iulia – *DIR* II. 400-401; Jakó 342.

159. R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 61.
160. V. Drăguț, *Pictura murală în Transilvania (sec. XIV-XV)*, București, 1970, p. 40-42; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, București, 1998, p. 388; C. Moisesescu, *Arhitectura românească veche*, I, București, 2001, p. 41-42.
161. *DIR* III. 234, 406, 239-240, 409. Analiza întregului proces la Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg pe vremea Angevinilor*, în eadem, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, p. 232-244.
162. *SRH* II. 48.
163. A. Armbruster, *Românii în cronică lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare*, în *Studii. Revistă de istorie*, 25, 3/1972, p. 474-482.
164. L. Chițescu, *O formațiune politică la nord și la sud de Munții Făgăraș în secolul al XIII-lea*, în *RdI*, 28, 7/1975, p. 1057-1067. O analiză recentă a problemei la A. Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu*, p. 167-171, care prezintă câteva dintre punctele slabe ale acestei ipoteze.
165. Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ed. V. Râpeanu, București, 1980.
166. *Ibidem*, p. 249.
167. M. Holban (ed.), *Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976, p. 170-171; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 253-255.
168. Ela Cosma, *Ideea de întemeiere în cultura populară românească*, Cluj-Napoca, 2000, p. 515-516.
169. *Cronica polonă sau Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei (1677)*, *Poema polonă sau Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească (1684)*, *De neamul moldovenilor (1686-1691)* – în Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 207, 228, 273, 385.
170. Vladislav, craiul Ungariei, îl ucide în luptă pe „Batie, împăratul tătarilor”; fratele lui Vladislav, Radu Negru, trece munții și eliberează de tătari „județele” de la răsărit de Olt – apud Ela Cosma, *Ideea de întemeiere*, p. 513-514.
171. *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, București, 1961, I, p. 84-85.
172. „Pricina pentru ce nu se găsește scris nici de ai noștri, nici de striini, numai mi se pare, pentru doao pricini să-și fi mutat scaunul. Dentre care, socotind bine, una tot va să fie fost” – *ibidem*, p. 227.
173. *Ibidem*, p. 227-228.
174. N. Iorga, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, p. 93, 308; E. Lăzărescu, *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu și câteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în *SCIA*, 1-2/1957, p. 109-127.
175. Gh. I. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești*, p. 155.
176. *Cronicari munteni*, I, p. 84-85.
177. Ela Cosma, *Ideea de întemeiere*, p. 516; Gh. I. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești*, p. 253.
178. *Ibidem*, p. 515.

179. E. Lăzărescu, *Despre voievodul românilor din 1307-1308*, în AARMSI, s. III, 27, 1944-1945, p. 65 sq.; R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 195. Pentru localizarea sa în nordul Moldovei, v. Gh. I. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești*, p. 142; Z. Păclișanu, *Unde a fost voievodul român al cronicii lui Ottokar de Styria*, în RIR, 17, 1947, p. 121.
180. I.-A. Pop, *Elita românească din Transilvania*, p. 53.
181. *Ibidem*.
182. RA 3951.
183. Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 125; T. Sălăgean, *Relațiile internaționale în sud-estul Europei în primul sfert al secolului al XIV-lea*, în SUBB-H, 41, 1-2/1996, p. 138.
184. V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 191.
185. HD 557-560. În aceeași perioadă (1300-1302) izvoarele înregistrează confruntări armate în zona Lublinului, între polonezi și o coaliție ruteano-lituaniano-mongolă – MPH III. 853.
186. A. Armbruster, *Românii în cronică lui Ottokar de Stiria*, p. 468-469.
187. O. Halecki, *Jadwiga of Anjou, capitolul I: The Appearance of the Anjous in East Central Europe*, p. 19-48; P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 128-134; B. Hóman, *Gli Angioini*.
188. *Archontológia*, I, p. 79.
189. Thomas Ebendorfer von Haselbach, *Chronicon Austriacum* (Gombos, *Catalogus*, p. 2221).
190. Misiunea sa în Ungaria s-a desfășurat în intervalul 1301-1303, KMTL 115, 528; v. și *Chronicon Austriacum anonymi*; Nicolaus Vischeli, *Chronicon Austriacum* (Gombos, *Catalogus*, p. 517, 1707); *Chronicon pictum Vindobonense*, cap. 92. După moartea lui Bonifaciu al VIII-lea, Nicolaus Boccassini va deveni papă sub numele de Benedict al XI-lea (1303-1304).
191. *Archontológia*, I, p. 64, 72.
192. *Ibidem*, p. 63; AkO I. 470.
193. *Fylek*, comitatul Nógrád – astăzi Filakovo (Slovacia).
194. *Ibidem*, p. 313; AkO I. 300.
195. CD VIII/1. 160-161; AkO I. 644.
196. Acest remarcabil succes diplomatic i-a asigurat lui Carol Robert și sprijinul regelui roman Albert I de Habsburg, tatăl lui Rudolf al III-lea, v. *Annales Colmarensis maiores*, în Gombos, *Catalogus*, p. 118.
197. *Loc. cit.* V. și *Archontológia*, I, p. 470. Probabil un fiu al lui Egidius Monoszló.
198. *Loc. cit.*
199. Pe care Carol Robert le va confirma, în 1317, fiului său Nicolaus – *Archontológia*, I, p. 301, 388.
200. La 2 februarie 1306 el participă, în calitate de judecător, la soluționarea unui conflict între clanul Borșa și o serie de familii nobiliare locale, DIR III. 46-47; CDHA I. 107-108.

201. *DIR* III. 30-32; *CD* VIII/1. 133-135; *AkO* I. 417 (între 26 iun. și 7 sept.).
202. Este cazul lui Leukus (Lököš) Pekri, fiul lui Laurențiu, baron al lui Carol Robert în perioada 1302-1304, v. *Archontológia*, I, p. 470, 362. Kristó Gyula (*I. Károly király főúri elitje (1301-1309)*, în *Századok*, 133, 1/1999, p. 42, 45) îl consideră un membru al neamului Kán, urmat în acest sens de Engel Pál (*Archontológia*, I, p. 470, II, p. 122), care formulează ipoteza, prin nimic demonstrabilă, a existenței unei ramuri de Ilidia a acestui neam. Cei din familia Pekri (comitatul Kőrös) aveau însă, cu siguranță, relații de rudenie cu voievodul Ladislau, a căror natură este dificil de precizat, v. *DIR* III. 67, Zichy 117-118.
203. De unele dintre aceste familii Ladislau Kán era legat prin relații de rudenie. Astfel, una dintre surorile sale era căsătorită cu Alexandru Necskei din neamul Aba, v. *CDHA* III. 277-278, *DIR* V. 384.
204. Baron al lui Carol Robert în 1304 – *Archontológia*, I, p. 471.
205. Kristó Gy., *I. Károly király*, p. 47-53.
206. Ottokar von Steier, *Oesterreichische Reimchronik*, în Gombos, *Catalogus*, p. 1927.
207. Venceslas I îl desemnase pe Otto de Wittelsbach, prin testament, tutore al fiului său – Aventinus, *Annales Boiorum*, în Gombos, *Catalogus*, p. 385; renunțarea lui Venceslas al III-lea la coroana Ungariei a fost una voluntară – *Chronicon Aulae regiae*; Franciscus Pragensis canonicus, *Chronica Pragensis* (Gombos, *Catalogus*, p. 502, 952) – sau impusă, prin testament, de către tatăl său – Ottokar von Steier, *Oesterreichische Reimchronik* (Gombos, *Catalogus*, p. 1929).
208. *Chronicon Osterhoviense*, în Gombos, *Catalogus*, p. 592; Ottokar von Steier, *Oesterreichische Reimchronik*, în Gombos, *Catalogus*, p. 1926 (Otto a traversat Austria îmbrăcat în haine de negustor).
209. *Anonymi monachi Bavari*, în Gombos, *Catalogus*, p. 281; *Chronicon Osterhoviense*, în Gombos, *Catalogus*, p. 592.
210. Vitus Arnpeckius, *Chronicon Baioarie* (Gombos, *Catalogus*, p. 2647).
211. *Chronicon Osterhoviense*, p. 592.
212. Vitus Arnpeckius, p. 2647; Thomas Ebendorfer, p. 2222, *Chronicon pictum Vindobonense*, par. 93.
213. *AkO* II. 26; *DIR* III. 47-48 etc.
214. *DIR* III. 136-138; *ZW* 272-274.
215. *AkO* II. 92, 93.
216. Ottokar von Steier, p. 1926.
217. La 13 septembrie 1306 Otto se afla încă la Pesta, *AkO* II. 70.
218. *Chronicon pictum Vindobonense*, par. 93.
219. *AkO* II. 120; *DIR* III. 49; *AkO* II. 131.
220. *AkO* II. 114.
221. *DIR* III. 137.
222. *Ibidem*.
223. *AkO* II. 173, 232.

224. AkO II. 197-198, 221, 232.
225. DIR III. 52-55; AkO II. 201-220.
226. CD VIII/1. 207-219.
227. Sedlák 231-232; AkO II. 230. Pentru calitatea sa de vicecancelar al soției lui Andrei al III-lea, v. RDES I. 29.
228. CD VIII/7. 377-378: *ceterum quia presencium exhibitorem ad nobilem virum ladislaum comitem transiluanum super promocione sepe dicti auunculi nostri regis K(aroli) duximus destinandum, petimus cum affectu per vostram industriam ipsum nuncium modis et verbis dirigi dicto negotio profuturi suisque verbis fidem credulam adhiberi*; AkO II. 65.
229. Gombos, *Catalogus*, p. 592.
230. AkO II. 243.
231. *Chronicon Osterhoviense*, în Gombos, *Catalogus*, p. 593.
232. A. Armbruster, *Românii în cronica lui Ottokar de Stiria*, p. 468-469; T. Sălăgean, *Relațiile internaționale în sud-estul Europei în primul sfert al secolului al XIV-lea*, p. 143-144.
233. Pentru cea mai completă analiză a politicii răsăritene a lui Carol de Valois, v. A.E. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Massachusetts, 1972, p. 200 sq.
234. *Ibidem*, p. 206.
235. *Ibidem*, p. 208.
236. *Ibidem*, p. 209.
237. *Ibidem*, p. 210.
238. *Ibidem*, p. 95, 210.
239. Anonymi Geographi *Descriptio Europae Orientalis*, p. 28, 54-55. Despre fiica regelui sârb, descendența acesteia pe linie maternă din casa regală a Ungariei și proiectele de căsătorie cu Carol de Valois sau cu fiul său, v. p. 33, 61. Caracterizarea lui Ștefan Milutin (p. 26, 52-53) este una foarte negativă, autorul neuitând însă să precizeze că regele sârb se temea de Carol de Valois și, din acest motiv, îi căuta asiduu prietenia.
240. DIR III. 164-169; *Acta Gentilis* 369-374.
241. AkO II. 494; CD VIII/1. 264-269; *Acta Gentilis* 115-119.
242. AkO II. 488, 492; DIR III. 99-100, 110, 117; ZW 244, 249, 252, 257.
243. DIR III. 117, 118, 121.
244. DIR III. 119, 120.
245. DIR III. 71-72; AkO II. 514.
246. DIR III. 93-95; ZW 240-241.
247. DIR III. 95-96.
248. AkO II. 668.
249. AkO II. 674.
250. Kristó Gy., *I. Károly király*, p. 56-59.
251. DIR III. 166; HD 569.
252. DIR III. 76-77.
253. DIR III. 91.

254. *DIR* III. 75.
255. *DIR* III. 73-75.
256. *DIR* III. 78.
257. *Ibidem*.
258. *DIR* III. 79.
259. *DIR* III. 79-81.
260. *DIR* III. 81.
261. *DIR* III. 83-84.
262. *DIR* III. 72.
263. *DIR* III. 86.
264. *DIR* III. 90.
265. *Ibidem*.
266. *DIR* III. 86.
267. *DIR* III. 90-91.
268. *DIR* III. 85-86.
269. *DIR* III. 87-88.
270. *DIR* III. 86.
271. Mărturia depusă de arhidiaconul Benedict de Ozd în fața auditorilor cardinalului (8 dec. 1309) face evident faptul că, la data respectivă, singur cantorul Toma mai era încă suspectat de a se fi aflat, în momentul alegerii, în situația de excomunicat. Benedict de Ozd a contestat însă categoric această acuzație, solicitând să-i fie prezentată o copie a actului de excomunicare în care cantorul Toma să fie nominalizat – *DIR* III. 88-89. Copie care, evident, asemeni originalului, nu avea cum să existe: amenințarea de excomunicare fusese pronunțată, în ansamblu, împotriva tuturor aceluia care ar refuza sau tergiversa plata dării de întreținere; nici un fel de excomunicare în această privință nu fusese însă pronunțată în mod particular.
272. *DIR* III. 87.
273. *DIR* III. 87-92.
274. *DIR* III. 92.
275. *DIR* III. 164-169; HD 568-571.
276. Identificarea „schismaticilor” cu „ereticii” este operată, în epocă, și de anonimul dominican, în a sa *Descriptio Europae Orientalis* (p. 24, 50): referindu-se la sârbi, acesta îi caracterizează ca fiind *scismatici perfidi* sau *scismatici... et heretici pessimi*.
277. *DIR* III. 172-173; ZW 295-296.
278. *Ibidem*.
279. *DIR* III. 174-175; CD VIII/1. 381-382.
280. *Ibidem*.
281. *DIR* III. 92.
282. *SRH* I. 486; Kristó Gy., *Kán László és Erdély*, p. 291.
283. *DIR* III. 176; Zichy 122.
284. *DIR* III. 205-206, 398-399.
285. *DIR* III. 180-181; *HO* VII. 362-363.
286. *AkO* II. 1002-1006 (*villa beati Michaelis*).

287. *DIR* III. 180-181; *HO* VII. 362-363.
288. *DIR* III. 205-206, 398-399.
289. *DIR* III. 174-175; Theiner I. 826-830.
290. *DIR* III. 186-187; ZW 300.
291. *Ibidem*.
292. Engel P., *Az ország újraegyesítése*, p. 89-104.
293. *DIR* III. 218; ZW 311-312.
294. *DIR* III. 205-206, 206-207, 398-399.
295. *DIR* III. 217, 402-403.
296. *DIR* III. 227-228; ZW 312-313.
297. *DIR* III. 215-216; ZW 309-311.
298. *DIR* III. 195, 200-201, 396-397, 256-270 etc.
299. *DIR* III. 211-214, 215-216; ZW 305-308, 309-311.
300. *DIR* III. 240-241, 241-242; ZW 315-316, 316-317.

CAPITOLUL 7

Carol Robert și Transilvania

7.1. Războiul civil (1316-1322)

7.1.1. Preparative strategice.

Voievodatul lui Nicolaus Meggyesi (1315-1316)

Dispariția lui Ladislau Kán a fost urmată de declanșarea de către Carol Robert a unei ofensive generale în teritoriile de la est de Tisa, pe care, până în acel moment, nu îndrăznise niciodată să le încalce cu forța sa armată. O ofensivă care a fost inițial una preponderent politică, dar care nu a neglijat aspectele strategice ale planificării unui război civil care se anunța ca inevitabil.

Cele mai importante inițiative strategice ale regelui vizau deschiderea unor căi de acces sigure către interiorul unei provincii care îi era, în ansamblul ei, ostilă și, în același timp, constituirea unor puternice baze fortificate care să preîntâmpine intervenția în sprijinul fiilor lui Ladislau a aliaților sârbi și bulgari ai acestora. În timp ce prima dintre aceste directive a fost rezolvată prin ridicarea, în această perioadă, a castrului regal Bologa¹ și prin deschiderea unui adevărat drum strategic – paralel cu mult mai vechiul și mai circulatul „drum al sării“, care avea însă marele dezavantaj de a străbate un mare număr de proprietăți nobiliare aflate în posesia adversarilor regelui – care pătrundea în interiorul Transilvaniei până la Cluj, cea de a doua a făcut necesară instalarea efectivă – probabil ca urmare a unor prime confruntări armate – a regelui Carol Robert în Banat² și ridicarea, în această regiune, a puternicelor cetăți de la Timișoara și Lipova, ambele transformate de el în reședințe regale permanente. De aici, Carol Robert putea

supraveghea atât culoarul Mureșului, – deschis, în primăvara aceluiași an, ca urmare a cuceririi Șoimușului și a unui acord de pace echivoc încheiat cu fiii lui Ladislau Kán³ –, cât și evoluțiile de la frontierele meridionale. Instalarea lui Toma Szécsényi în demnitățile de comite al Aradului și castelan de Șoimuș și cea a lui Nicolaus Szécsi în aceea de castelan de Hațeg, făcute probabil în aceeași perioadă, au răspuns necesității regale de consolidare a acestor cuceriri.

Aceste preparative militare au fost completate printr-o ofensivă politică lipsită de echivoc. Refuzând să îl recunoască pe Ladislau (IV) Kán, fiul defunctului voievod, care, o dată cu dispariția tatălui său, își asumase demnitățile acestuia⁴, Carol Robert l-a instalat în funcția de voievod al Transilvaniei pe vârstnicul Nicolaus Meggyesi din neamul Pok, a cărui respectabilitate era de așteptat să producă o impresie favorabilă în rândurile nobilimii transilvane. Simptomatic pentru modul de desfășurare a penetrației către interiorul provinciei este faptul că, în scurta perioadă în care a exercitat funcția voievodală, Nicolaus Meggyesi și-a avut reședințele în orașele Dej⁵ și Cluj⁶, transformate de partizanii regelui în adevărate fortărețe ridicate împotriva nobilimii rebele. O atenție cu totul specială a fost acordată în acest context Clujului, în calitatea sa de punct terminal al drumului strategic deschis de Carol Robert pe Valea Crișului Repede. Ridicat de Carol Robert, la 19 august 1316⁷, la statutul de oraș liber regal, Clujul va deveni, într-un răstimp de câteva decenii, nu doar un centru economic de primă mărime, ci și cheia de boltă a dominației angevine asupra Transilvaniei de Nord.

În același context al ofensivei politice din anul 1315 s-a produs și instalarea fraților Toma și István Losonci în fruntea comitatului secuilor⁸, efectuată în paralel cu recuperarea de către aceștia a proprietăților pe care Andrei al III-lea le acordase tatălui lor⁹. Măsurile luate de rege în această perioadă au fost, de altfel, orientate cu consecvență în direcția atragerii de noi partizani. Cea mai importantă

forță politică internă, care, o dată trecută de partea suveranului, ar fi putut contribui în mod decisiv la modificarea raportului de forțe din Transilvania, era reprezentată de comunitățile săsești din provincia Sibiului și din scaunele situate în imediata apropiere a acesteia. Mai cu seamă în anii 1315-1318, în care victoria sa era încă incertă, Carol Robert i-a cultivat pe sași cu asiduitate, fără a ezita să le îndeplinească solicitările cele mai extravagante. Confirmarea, la 25 mai 1317¹⁰, a faimosului *Andreanum*, căruia nici unul dintre succesorii lui Andrei al II-lea nu îndrăznise să îi reînnoiască prevederile, nu constituie decât o ilustrare a acestei atitudini. Începutul a fost însă făcut la 12 august 1315, când regele a aprobat anexarea deplină și fără rezerve a scaunelor Mediaș, Șeica și Biertan la provincia Sibiului¹¹. În fața reacției furioase a nobilimii transilvane, întârâtate de săvârșirea unui asemenea abuz, regele a fost nevoit, în 1318¹², să revină asupra acestei măsuri. El a făcut-o însă prin transformarea respectivelor scaune într-un comitat distinct, care nu mai era subordonat voievodului Transilvaniei; ca o compensație suplimentară, regele le-a acordat locuitorilor acestora completa absolvire de orice fel de obligații militare, de plata taxei proviziilor și de dreptul regal de găzduire; în același timp, obligațiile celor trei scaune față de rege erau stabilite la o sumă fixă (400 de mărci de argint pe an), care nu ținea seama de numărul locuitorilor acestora, făcând posibilă atragerea nelimitată de noi coloniști. Asemenea privilegii nemaiauzite vor provoca, în 1369, uluirea lui Ludovic cel Mare, care va refuza să le mai ia în serios, arătând că „*de pe urma unor asemenea libertăți cuprinse în zisul privilegiu al tatălui nostru nu ar putea ieși pentru Majestatea regească decât prea puțin folos și priință*”¹³. Aceste libertăți nu erau, fără îndoială, făcute pentru a fi respectate, și este posibil ca însuși Carol Robert să fi fost convins de acest lucru în chiar momentul emiterii lor. Din punctul de vedere al nobilimii transilvane, aceste măsuri regale nu reprezentau decât tot atâtea lezări ale drepturilor ei; ele au contribuit, cu certitudine,

la amplificarea nemulțumirilor interne și au grăbit declanșarea marii rebeliuni. Este posibil ca regele să nu fi dispus, în tentativele sale de a-i atrage de partea sa pe sași, de alte mijloace de convingere mai potrivite. Atitudinea regală față de sași a avut însă, în etapa critică a războiului civil, marele merit de a determina limitarea zonei de acțiune a nobilimii rebele la comitatele din nordul Transilvaniei.

7.1.2. Rebeliunea

Dacă este sigur că regele a pregătit cu seriozitate intervenția în Transilvania, putem fi convinși că adversarii săi au acționat la rândul lor, cu nu mai puțină hotărâre, în direcția pregătirii marii rebeliuni. Liderii acestei mișcări au fost cei doi fii lui Ladislau Kán, cărora li s-au adăugat frații Borșa, – pe care invazia regală la răsărit de Tisa îi luase, probabil, pe neașteptate –, fostul comite al Bistriței, Moyus Ákos, Petru, fiul lui Petenye, fiii banului Lothard Gutkeled, Theodor Weyteh, banul Mehadii, și, fără îndoială, numeroși alți reprezentanți ai structurilor politice locale care considerau ridicarea la arme ca unică soluție. Lor li s-au asociat foarte numeroșii servienți ai fostului voievod, fie ei comiți, castelani sau simpli slujbași, pe cale de a-și pierde, o dată cu participarea la exercitarea puterii, sursele bunăstării lor. Poziția rebelilor era consolidată de faptul că, după toate aparențele, o mare parte a cetăților ‘regale’ din aceste teritorii – printre ele numărându-se Deva și Ciceul, în Transilvania, și Mehadia, în vecinătatea ei – nu au fost restituite reprezentanților lui Carol Robert, ele continuând să se afle sub controlul lor. Această vastă coaliție internă, deja redutabilă prin ea însăși, era sprijinită de numeroșii adversari externi ai restaurării puterii regale, printre care izvoarele îi citează pe Andrei Iurievici, marele-cneaz al Haliciului, pe care rebelii îl transformaseră într-un candidat la coroana Ungariei, Ștefan Milutin, regele Serbiei, Mihail Șișman, țarul de Vidin, Basarab, voievodul transalpin, și tătarii de la Dunărea de Jos, în spatele cărora se afla, în

acest moment, forța redutabilă a Bulgariei lui Theodor Sviaslav. Chiar dacă izvoarele nu se grăbesc să ofere prea multe detalii asupra raporturilor dintre aceștia, este evident că flăcările care au cuprins, cu începere din 1316, frontierele estice și meridionale ale Ungariei aparțin unuia și aceluiași război.

Perfecta coordonare existentă între rebelii din interior, între aceștia și aliații lor externi este ilustrată de impactul pe care declanșarea rebeliunii (decembrie 1316¹⁴) l-a avut asupra pozițiilor partidei angevine: acțiunea impetuoasă a lui Moyus Ákos l-a determinat pe Nicolaus Meggyesi să abandoneze fără întârziere Transilvania; în prelungirea ei, Moyus a cucerit cetatea regală Valcău¹⁵, deschizându-și astfel drumul către teritoriile controlate de socrul său Kopasz Borșa. Surprinzătoarea ofensivă sârbă din iarna 1316-1317 a avut drept consecință desființarea de către Ștefan Milutin a Banatului maghiar de Mačva. În același timp, în comitatele din nord-estul regatului, Kopasz Borșa a început prepararea ofensivei de primăvară, care ar fi urmat să ducă la detronarea lui Carol Robert de către principele halician.

7.1.3. Războiul

Reacția energetică a regelui a făcut posibilă, în ansamblu, restabilirea situației încă din primăvara anului 1317. Respingerea ofensivei sârbe de către suveranul însuși și recucerirea Mačvei (ian.-febr.) au fost urmate, la 31 mai, de marea victorie de la Debrețin, obținută de Dózsa Debreceni și de János Aba împotriva trupelor lui Kopasz Borșa; această ultimă victorie fusese precedată, la rândul ei, de respingerea de către Philippe Druget a tentativei de invazie rutene. Asediată timp de mai multe luni, cetatea de la Adrian, aflată în posesia clanului Borșa, a sfârșit prin a capitula în toamna aceluiași an, contribuind la consolidarea pozițiilor regionale ale partidei proangevine. Singura excepție de la această succesiune de victorii regale a fost reprezentată de Transilvania: numit comandant al armatei însărcinate

cu restabilirea ordinii în provincie, magistrul Ioan (*Johannes*), fiul lui Benedict, a fost înfrânt de Moyus Ákos în mai 1317, într-o luptă purtată în fața cetății Ciceu, și obligat să abandoneze provincia¹⁶.

Soluția aleasă de rege pentru înfrângerea energice rezistențe transilvane a fost instalarea în demnitatea voievodală a lui Dózsa, învingătorul de la Debrețin (mai 1318)¹⁷. Pătrunzând în provincie pe axa strategică Bologa-Cluj, Dózsa a reușit într-adevăr să obțină la Topa, în iulie 1318, o importantă victorie împotriva trupelor reunite ale lui Moyus Ákos, Kopasz Borșa, Petru, fiul lui Petenye, și ale fiilor banului Lothard Gutkeled¹⁸. Victorie care a avut însă doar rolul de a le permite susținătorilor lui Carol Robert să-și reconstituie bazele de acțiune în Transilvania, fără a afecta însă în mod decisiv pozițiile adversarilor lor. La începutul anului 1320, în condițiile absenței temporare din provincie a voievodului Dózsa, Moyus Ákos a realizat o nouă mobilizare a rebelilor, în fruntea cărora a lansat o ofensivă împotriva Clujului, principala bază de operațiuni a trupelor carliste. Comandată de István Losonci, comitele secuilor, – care i-a mobilizat în grabă pe susținătorii locali ai regelui, printre care se numărau și nobilii de Juc –, oastea regală a obținut, la Bontida, o victorie dificilă, însă, de această dată, decisivă¹⁹. Însuși Moyus Ákos și-a pierdut viața în aceste împrejurări (fie în bătaia propriu-zisă, fie în urmărirea care i-a urmat); lipsiți de principalul lor lider militar, rebelii au fost nevoiți să se retragă la adăpostul puternicelor cetăți pe care le controlau și să se limiteze, în perioada care a urmat, la o strictă defensivă.

Între timp, campania victorioasă a regelui în Serbia (1319) a dus la restaurarea integrală a Banatului de Mačva și la înlăturarea amenințării unei eventuale intervenții sârbo-bulgare în războiul transilvănean. Amenințarea rutenă a fost înlăturată în vara anului 1320, când regele și-a serbat căsătoria cu Elisabeta, fiica lui Vladislav Uokietek; alianța ungaro-polonă încheiată cu acest prilej va reprezenta, în continuare, una dintre coordonatele politicii externe a lui Carol Robert. În 1321, dispariția aproape

concomitentă a regelui sârb Ștefan Milutin și a țarului bulgar Theodor Sviatoslav a dat semnalul începutului unei perioade de convulsii interne în cele două state nord-balcanice și al dezangajării treptate a acestora din războiul de la frontierele lor septentrionale²⁰. În consecință, la sfârșitul aceluiași an, îndelungata rezistență a lui Ioan de Weyteh va lua sfârșit prin încheierea unui acord cu regele și prin predarea Mehadiei, pe care trupele regale încercaseră zădărnice să o cucerească cu începere din anul 1317. Victoriile obținute de Dózsa Debreceni și Philippe Druget, în vara lui 1320, au determinat restrângerea severă a teritoriilor aflate sub controlul lui Matei Csák; după moartea acestuia, la 18 martie 1321, însuși nucleul stăpânirilor sale va intra, după o rezistență lipsită de succes, sub controlul regelui²¹.

Succesele înregistrate pe toată linia de partida proangevină nu mai puteau oferi rebelilor din Transilvania nici o speranță. Ultima campanie declanșată împotriva acestora de Dózsa Debreceni, la începutul verii anului 1321²², a avut drept consecință neutralizarea ultimelor nuclee de rezistență ale rebelilor, contribuind în mod substanțial la pacificarea Transilvaniei de Nord. În paralel cu aceasta, Nicolaus și Dionysius Szécsi, frații nou-instalatului episcop al Transilvaniei, Andrei, au reușit să pună capăt, după o suită de asalturi sângeroase, îndelungatei rezistențe a Devei, ultim refugiu al fiilor lui Ladislau Kán²³. Asaltul asupra Devei pare să fi fost, de altfel, cea din urmă confruntare armată importantă din cadrul războiului civil. După consumarea acesteia, ceilalți rebeli au început negocierile, încercând să obțină condiții cât mai favorabile în vederea capitulării lor. Într-adevăr, a doua jumătate a anului 1321 a reprezentat perioada în care Carol Robert, sfătuit probabil de Dózsa Debreceni, a căutat să pună capăt rezistenței transilvane prin mijloacele persuasiunii. Cel dintâi care i-a răspuns favorabil a fost Nicolaus, fiul lui Conrad de Tâlmăciu, care, în luna iulie, a predat regelui cetatea Salgó (Sibieli), primind, în schimbul acesteia, o serie de proprietăți ale fostului voievod Ladislau²⁴. În aceeași lună, Ehelleus Ákos, căruia îi fusese restituită între timp demni-

tatea de vicevoievod al Transilvaniei²⁵, s-a arătat dispus să restituie capitlului din Alba-Iulia, în termen de doi ani, cetatea *Zadkeu* (Vălișoara), pe care o ocupase pe nedrept²⁶. În sfârșit, la 1 noiembrie 1321, noul voievod Toma Szécsényi a reușit, în urma negocierilor purtate cu castelanul Nicolaus Wass, să obțină capitularea Ciceului, cel mai important centru al rezistenței antiangevine din nordul Transilvaniei. Condițiile în care s-a încheiat acest ultim acord mărturisesc intenția fermă a regelui de a face orice sacrificii pentru a pune capăt acestui conflict: în pofida faptului că păstrase cetatea, vreme atât de îndelungată, „pentru fiii voievodului Ladislau“, Nicolaus Wass a obținut, în schimbul predării acesteia, nu doar absolvirea sa de orice acuzație și restituirea tuturor proprietăților sale moștenite sau dobândite, ci și dreptul de a stăpâni, timp de un an, târgul regal Bonțida și de a încasa veniturile vămii de acolo²⁷.

Trebuie să amintim însă faptul că au existat și rebeli care nu au dorit să încheie pacea cu regele în nici un fel de condiții, prelungindu-și rezistența, acolo unde situația le-a permis acest lucru, timp de foarte mulți ani. Cazul unui anume Solomon – nobil din comitatul Dăbâca devenit, în epoca lui Ladislau Kán, comite de Brașov – este, în acest sens, unul impresionant. Refugiat din fața ofensivei angevine între zidurile inexpugnabilei cetăți Codlea (aceeași în care Ștefan al V-lea înfruntase cu succes, în 1264, asalturile armatelor tatălui său), Solomon a rezistat aici până la moartea sa, survenită, probabil din cauze naturale, în cursul anului 1331²⁸. Abia în acest moment, căutând o soluție pentru a reveni în grațiile regale și a-și recăpăta proprietățile, rudele sale, nobilii de Așchileu și aceia de Jimbor²⁹, au negociat predarea cetății către rege.

7.1.4. *Pacea înșelătoare*

Îndelungata rezistență antiangevină din regiunea puternic fortificată a Țării Bârsei, rezistență explicabilă prin relativa izolare geografică a zonei și prin sprijinul extern de care rebe-

lii puteau beneficia, nu a reprezentat însă o trăsătură definitivă pentru evoluția politică a Transilvaniei. În ansamblul provinciei, politica de îmbinare a concesiilor cu presiunea militară, promovată de Carol Robert până la moartea lui Dózsa Debreceni (1322), și-a făcut, pentru moment, efectul scontat. În aprilie 1322, congregația generală de la Cristiș (*Kereztus*), prezidată de voievodul Toma Szécsényi, comitele secuilor, Simon Kacsics, și episcopul Andrei Szécsi, cu participarea „nobililor din toate părțile Transilvaniei din cele șapte comitate, precum și ale secuilor și ale sașilor”⁴³⁰, părea să dea semnalul instaurării păcii generale și al revenirii la sistemul congregațional. Mai mult chiar, faptul că această adunare „dietală” era prezidată nu de rege, ci de voievod părea să prelungească situația din epoca lui Ladislau Kán; Transilvaniei continua să-i fie recunoscută calitatea de *regnum*, chiar dacă termenul nu mai apare în actele referitoare la aceste adunări. Un semnal care se va dovedi însă înșelător, și aceasta nu doar datorită prelungirii conflictului extern până în anul 1324 și, mai apoi, reluării sale endemice, până dincolo de sfârșitul domniei lui Carol Robert. Regimul instituit în Transilvania de către fideliul regelui nu avea nici o intenție de a respecta idealurile congregaționale ale nobilimii provinciale, ale sașilor, secuilor și românilor, care făcuseră posibilă menținerea stabilității în această provincie atât de complexă într-o perioadă în care stabilitatea nu mai era prezentă nicăieri. Mimarea reluării activității congregaționale nu era decât o aparență, după cum tot o aparență se vor dovedi, în scurt timp, a fi fost și extravaganțele promisiuni pe care Carol Robert le făcuse cu singurul scop de a-și apropria victoria.

Primii care au înțeles acest lucru au fost – nu se putea altfel – aceia cărora regele le făgăduise cu mărinimie, în primii ani ai războiului civil, împlinirea tuturor dorințelor lor: sașii din sudul Transilvaniei. Aceștia se alăturaseră taberei regaliste, fără îndoială, cu scopul de a-și realiza mai vechile deziderate de extindere a privilegiilor autonomiei administrative și ecleziastice de care beneficia provincia Sibiului asupra comunităților de coloniști situate în imedia-

ta vecinătate a acesteia. Începutul fusese realizat prin ali-pirea, în 1315, a scaunelor Mediaș, Biertan și Șeica. Trei ani mai târziu, regele revenise asupra acestei măsuri, compensând însă revocarea ei printr-o serie de privilegii nemai-întâlnite și prin transformarea celor trei scaune într-un comitat desprins de structurile administrative ale Transilvaniei voievodale. După 1319, avându-și deja victoria asigurată, regele nu a mai luat alte măsuri similare în privința celorlalte scaune și capitluri săsești. Dimpotrivă, după înfrângerea rezistenței nobiliare, demnitarii care asiguraseră victoria regelui au adoptat față de sași o atitudine chiar mai dură decât aceea a predecesorilor lor. Confrunțați cu asupririle și taxele enorme care le fuseseră impuse de către episcopul Andrei Szécsi și de arhidiaconul Ioan de Alba, decanul și rectorii din decanatul Șeica au fost cei dintâi care, în ultimele luni ale anului 1322, au adresat o plângere Scaunului pontifical³¹. Excomunicați de către episcopul pe care îl acuzaseră de simonie, parohii din Șeica au revenit cu o nouă plângere înaintea papei Ioan al XXII-lea, care, la rândul său, s-a adresat regelui, cerându-i să soluționeze problema. Amploarea luată de acest conflict a stârnit furia lui Carol Robert. Scrisoarea adresată de rege sașilor din Șeica, redactată în termeni incalificabili, le cerea acestora să îi ignore pe nelegiuții lor parohi și să se supună episcopului; în cazul în care parohii nu ar aproba această atitudine, să îi alunge; dacă nu se vor supune, voievodul va lua măsuri aspre împotriva lor; să renunțe, de asemenea, la a se mai adresa papei: o făcuse deja el (regele) însuși, informându-l că nu va mai îngădui ca prelații și bisericile țării să fie judecate în afara regatului său³². Adresată unor oameni care nu dăduseră niciodată dovadă de lipsă de demnitate, o asemenea scrisoare nu putea constitui decât o invitație la revoltă. În același timp, pentru a agrava și mai mult o situație deja explozivă, regele l-a instalat în funcția de comite al Sibiului pe voievodul Toma Szécsényi³³, care lua astfel locul mai temperatului Nicolaus Telegdi³⁴.

Declanșată la începutul anului 1324, rebeliunea săsească și-a avut originea nu atât în comitatul privilegiat al Sibiului,

cât în aceeași zonă de contact dintre teritoriul de colonizare săsesc și acela al comitatelor nobiliare, al cărei potențial exploziv era datorat statutului ei incomplet definit. Liderii rebeliunii, aparținând categoriei turbulente a „comiților” sași posesori de cetăți, proveneau din întregul teritoriu al „celor șapte capitluri”. Cel mai important dintre aceștia, comitele Henning din Petrești, este, probabil, aceeași persoană cu acel comite *Hennyng* care, în mai 1317, obținuse din partea regelui confirmarea faimosului *Andreanum*³⁵. Un alt conducător cunoscut, *Herric Magnus* din *Feirighaz*³⁶, era originar din scaunul Sighișoarei, care reușise să capete, probabil la sfârșitul secolului al XIII-lea, recunoașterea integrării sale juridice în comunitatea privilegiată a sașilor din Sibiu³⁷. În pofida caracterului său violent, care a făcut necesară chiar sosirea regelui în preajma teatrului de operațiuni, rebeliunea săsească a putut fi înfrântă fără mari dificultăți de către experimentatele trupe ale lui Toma Szécsényi. Nu trebuie să punem la îndoială faptul că, în paralel cu represiunea, regele s-a arătat dispus, în cel de-al treisprezecelea ceas, să le acorde sașilor o serie de concesiuni neesențiale. În pofida acestora, rebeliunea din 1324 a îngustat în mod semnificativ baza de susținere a partidei proangvine în Transilvania. Lipsit de orice fel de încredere în forțele locale, regele a decis să dea mână liberă, cu singura condiție a menținerii ordinii necesare exploatarea provinciei, unor demnitari abuzivi, violenți și venali.

7.2. Regimul politic al restaurației

Regimul instituit de Carol Robert în Transilvania, după obținerea victoriei sale asupra nobilimii rebele, a fost, pe bună dreptate, caracterizat ca fiind unul „de țară cucerită”³⁸. Mai mult sau mai puțin intacte, instituțiile acesteia au devenit, în scurt timp, întru totul aservite politicii centralizatoare și exploatare a curții regale, fiind încadrate cu demnitari adeseori abuzivi și venali, în rândurile cărora transilvănenii reprezentau o minoritate.

Evoluția în această direcție a fost inițial una relativ lentă. Un anumit segment al nobilimii transilvane luptase totuși în războiul civil de partea lui Carol Robert; o altă parte a acesteia, probabil destul de numeroasă, contribuise în mod indirect la succesul restaurației, evitând să se lase antrenată în rebeliunea din 1316. Mai erau, în plus, agajamentele pe care regele și le luase față de rebelii convertiți, a căror capitulare scurtase în mod considerabil durata războiului: înțelegerile încheiate cu aceștia prevăzuseră o perioadă de tranziție, de unul sau doi ani, în care ei continuau să păstreze controlul unor cetăți pe care le ocupaseră sau chiar al unor domenii regale. În 1324, la încheierea acestei perioade, când primele semne ale abuzurilor lui Toma Szécsényi au început să se facă simțite, nobilii din Transilvania au fost îndeați de precauți pentru a se adresa, *in corpore*, regelui Carol Robert, de la care au reușit să obțină exceptarea de la obligațiile de *descensus* și *victualia*, care începuseră să le fie pretinse de către voievod³⁹. În ceea ce privește încadrarea transilvănenilor în structurile administrative ale provinciei, voievodatul lui Dózsa Debreceni, cel care îl reinstalase în funcția de vicevoievod pe fostul deținător al acesteia din epoca lui Ladislau Kán, se dovedise a fi unul exemplar în această privință. Pentru a putea duce la bun sfârșit pacificarea provinciei, Toma Szécsényi s-a văzut obligat să îi urmeze inițial exemplul. Mihail de Juc (Zsuki), comite de Cluj în 1324, va ocupa, între 1325 și 1330, demnitatea de vicevoievod al Transilvaniei⁴⁰; Nicolaus Gerendi, comite de Solnoc (Interior) în 1325, va deveni, în 1326, comite de Turda, funcție pe care o deținuse și în epoca lui Ladislau Kán⁴¹; titularii comitatului Dăbâca au fost probabil, până la 1330, nobilii din familia Dobokai, vechi sprijinitori ai lui Carol Robert și adversari ai lui Ladislau Kán; între 1331 și 1334 funcția de comite va fi deținută de un alt nobil transilvănean, Ioan (János) de Moruț (Mórici)⁴². Admiși, până spre anul 1330, în funcții administrative mai mult sau mai puțin semnificative, transilvănenii au fost ținuți însă la distanță de bazele militare ale dominației angevine. Într-adevăr, nici unul dintre castelanii puternice-

lor cetăți regale care funcționau în această perioadă nu provine din rândurile nobilimii transilvane. Vitali pentru menținerea controlului regal asupra unei provincii cucerite prin forța armelor, acești castelani – fie ei un Desideriu Elefanti la Bologa⁴³, un Nicolaus Szécsi la Hațeg⁴⁴, Arnold și Nicolaus Rimai la Piatra Craivii⁴⁵ sau Martinus Mátéházi la Deva⁴⁶ – proveneau din exteriorul Transilvaniei, numărându-se printre oamenii de încredere ai regelui sau printre familiaarii voievodului.

Intensificarea competiției pentru exploatarea Transilvaniei între diferite clanuri aristocratice din Ungaria a dus, în cele din urmă, la o limitare și mai drastică a numărului nobililor transilvăneni deținători de demnități în propria lor „țară”. Anii 1320-1327 fuseseră caracterizați prin dominarea provinciei de către neamul Kacsics, ai cărui principali reprezentanți, voievodul Toma Szécsényi și ruda sa apropiată Simon, fiul lui Mihail⁴⁷, deveniseră titularii demnităților celor mai importante. O dată cu dispariția lui Simon Kacsics (1327) Carol Robert a decis să pună capăt aservirii întregii Transilvanii intereselor unei singure familii. Începând cu această dată, funcțiile deținute anterior de ruda voievodului au fost acordate lui Ladislau (Lack) din neamul Hermann, întemeietorul familiei Lackfi, devenit astfel comite al secuilor, al Bistriței și al Mediașului (1328-1343). Competiția inițiată între reprezentanții neamurilor Kacsics și Hermann a avut ca rezultat crearea unei situații tensionate; ea a fost chiar pe punctul de a degenera într-un conflict în momentul în care, în cursul campaniei din Serbia (1335), unul dintre familiaarii voievodului l-a asasinat pe Emeric, fiul lui Ladislau Hermann⁴⁸. Dezamorsat la intervenția regelui, care i-a obligat pe voievod și pe oamenii săi la plata unor consistente despăgubiri⁴⁹, acest incident releva existența, în interiorul provinciei, a unei situații potențial conflictuale, care l-a determinat pe Toma Szécsényi să încadreze structurile administrative și militare aflate sub controlul său cu oameni de cea mai mare încredere. Transilvănenii nenumărându-se, evident, printre aceștia, ei au fost aproape total înlo-

cuiți de către familiarii voievodului, „importați” din comitatele centrale și nordice ale Ungariei.

Astfel, funcția de vicevoievod, a cărei deținere fusese, din momentul afirmării regimului congregațional, un privilegiu exclusiv al nobililor ardeleni, a fost încredințată lui Simon Zsámboki (1334-1336)⁵⁰, reprezentant al unei prestigioase familii de îndepărtată origine franceză, cu reședința în comitatul Pilis, care număra printre strămoșii săi și un voievod al Transilvaniei⁵¹. La rândul său, acesta a fost înlocuit, câțiva ani mai târziu, cu Petru (Pető) Derencsenyi (1337-1342)⁵², familiar al voievodului, originar din comitatul Gömör. Din același comitat proveneau, cu certitudine, Nicolaus Rimai, devenit, după 1330, castelan de Lita și comite de Cluj⁵³, și Martinus Mátéházi, care, pe lângă funcția de castelan al Devei, o va dobândi și pe aceea de comite al Hunedoarei⁵⁴. Castelanii Andreas Jonhos de Piatra Craivii (1338) și Nicolaus Zobory de Rupea (1332-1334) proveneau din Nógrád⁵⁵, comitatul de origine al voievodului; János Csaholyi, comite de Solnoc din 1333, era originar din comitatul Sătmár⁵⁶, în timp ce Petru Perényi, comite de Târnava, aparținea unei familii nobiliare din comitatul Abaújvár⁵⁷. Unii dintre familiarii voievodului, aparținând unor neamuri aristocratice prestigioase și avute, au fost în măsură să pună la dispoziția acestuia resurse importante și un mare număr de însoțitori. Cel mai important dintre aceștia a fost, fără îndoială, István Pogány din neamul Hontpázmány⁵⁸, care, cumulând funcțiile de castelan de Ciceu, Unguraș și Cetatea de Baltă, le-a încadrat cu membrii propriului său aparat militar, printre care se numărau Pethew, vicecastelanul de Ciceu⁵⁹, Mark Fogacsi, vicecastelan de Unguraș⁶⁰, și Petru, fiul lui Bartaleu⁶¹, cu toții originari din comitatul Heves-Újvár. În aceste condiții, transilvănenilor le-au rămas accesibile doar funcțiile de comiți de Dăbâca, Cluj și, eventual, Turda, comitate în care „starea” nobiliară era suficient de puternică pentru a putea exercita o anumită presiune asupra voievodului. Atribuțiile acestor comiți erau însă extrem de limitate, ei fiind lipsiți practic de orice rol militar semnificativ. Importantele venituri ale cămării

regale (*lucrum camerae*) erau, firește, arendate direct de către rege; dar – trebuie s-o mai spunem? – transilvăneii nu aveau, nici în acest domeniu, vreun cuvânt de spus⁶².

Cenzura voievodală a avut ca principal obiectiv, în aceste condiții, impunerea unor restricționări severe la adresa funcționării sistemului congregațional. Ierarhizate și obstrucționate, fragmentate într-o succesiune de mici adunări locale, congregațiile generale au fost, cu timpul, dispersate după o formulă menită să le reducă la funcțiile lor strict judiciare. Să luăm ca reper anul 1337: până la începutul lunii decembrie, Toma Szécsényi prezidase deja două congregații nobiliare, desfășurate la Turda, în datele de 1 mai și 8 noiembrie; la 2 decembrie, el a convocat, la Bonțida, o congregație regională a nobililor din comitatele Dăbâca și Cluj⁶³, urmată la rândul ei, la 9-10 decembrie, de a treia congregație generală la Turda, cu nobilii din întreaga Transilvanie⁶⁴; o săptămână mai târziu, la 18 decembrie, o altă congregație regională, desfășurată la Cetatea de Baltă, prezidată și aceasta de către voievod, avea ca obiect soluționarea litigiilor dintre nobilii din sudul Transilvaniei și sașii din provincia Sibiului⁶⁵; în sfârșit, la 9 februarie 1338, o nouă adunare judiciară se desfășoară la Sântimbru, cu participarea nobililor de pe Valea Mureșului mijlociu⁶⁶. Complicatul itinerar al voievodului între diverse scaune de judecată era menit să împiedice reunirea tuturor nobililor într-o adunare unică și redobândirea de către aceasta a funcțiilor sale politice. Precedată de o riguroasă selecție prealabilă, prezența la congregațiile generale devenea una limitată și, prin aceasta, mult mai puțin amenințătoare. O amenințare care s-a făcut, cu toate acestea, simțită în ocaziile în care nobilimea provincială, obligată să facă față unei presiuni mereu mai puțin suportabile, a reușit să impună regelui sau voievodului o serie de reglementări care compensau absența unor privilegii colective prin libertăți cucerite în plan individual.

Transilvania a redevenit în această perioadă, la fel cum fusese și în deceniile anterioare instaurării regimului congregațional, o provincie exploatată, fragmentată între dem-

nitari avizi de resurse, victimă a unei continue scurgeri către exterior a bogățiilor și a resurselor sale. Aparatul militar întreținut de acești demnitari regali era numeros și costisitor. Aceste armate private de cavaleri fără țară au profitat de orice șansă pentru a-și crea un rost, a deposeda nobili locali, a acumula, cu complicitatea voievodului, venituri facile. Complicitate aproape inevitabilă, pentru că ei reprezentau singura garanție a funcționării acestui sistem de exploatare. Să analizăm un singur exemplu: în anul 1332, doi dintre familiarii voievodului, János Csaholyi și Nicolaus Zobory, pun stăpânire, prin forță, pe proprietatea Legii (*Legyun*), aparținând nobilului local Iwanka (Janka), fiul lui Gregorius de Palatca. Acesta deschide o acțiune împotriva lor, însă, în pofida evidențelor, judecata voievodului le este favorabilă impostorilor, deținători ai unor poziții importante în cadrul aparatului său militar. Mai mult decât atât, pentru a-și acoperi judecata părtinitoare, Toma Szécsényi încearcă să îl determine pe Iwanka să renunțe la continuarea acțiunii, amenințându-l cu moartea. În acest moment, Iwanka se adresează capitlului din Alba-Iulia, solicitând autentificarea unei declarații în care, descriind samavolniciile voievodului Toma și ale acoliților săi, precizează motivele care îl determinau să renunțe, pentru moment, la urmărirea drepturilor sale⁶⁷. Doi ani mai târziu, considerând că nobilii din Palatca fuseseră reduși la tăcere, cei doi impostori s-au adresat regelui, solicitându-i eliberarea unui act de donație asupra proprietății respective. Dar, din ordinul lui Carol Robert, venit ca urmare a cererii celor doi solicitanți, cercetarea prealabilă punerii în posesie a fost efectuată nu de capitlul din Alba-Iulia, cel care ar fi fost îndreptățit să o facă și care cunoștea situația din teren, ci de acela din Oradea⁶⁸. Transparenta complicitate regală a fost, desigur, aceea care i-a determinat pe canonicii orădeni să procedeze cu grăbire la punerea în posesie a celor doi familiari ai voievodului și să hotărânicească proprietatea dobândită ca urmare a acestui abuz⁶⁹. Câteva luni mai târziu se încheie, în sfârșit, oneroasa înțelegere finală: cei doi proaspeți posesori ai actului regal de donație, plini de „bune

intenții“, se arată dispuși să recunoască faptul că proprietatea Legii îi aparținea, de drept, lui Iwanka de Palatca și își declară acordul de a i-o restitui. Desigur, în schimbul „amănuntului“ suplimentar reprezentat de cele o sută de mărci de argint pe care proprietarul legitim este nevoit să le achite⁷⁰ pentru a reintra în posesia unei proprietăți care este, de fapt, a lui. Bilanțul întregii afaceri? Familiarii voievodului, evident neinteresați de achiziții funciare durabile în această provincie, au obținut o sumă importantă vânzându-i lui Iwanka de Palatca propria sa proprietate, pe care i-o exploataseră ei înșiși timp de mai bine de doi ani.

Acest exemplu și altele asemănătoare ne îndreptătesc să punem sub semnul întrebării legalitatea celei mai mari părți a donațiilor funciare efectuate în Transilvania la începutul epocii angevine. Asumându-și o întreagă serie de riscuri și reușind, prin mijloace numai de el știute, să achite o răscumpărare foarte mare pentru un nobil ardelean, Iwanka de Palatca a fost, în cele din urmă, în măsură să își păstreze calitatea de proprietar legal al moșiei sale. Alți reprezentanți ai categoriei sociale din care acesta făcea parte au fost, probabil, mai puțin consecvenți, mai săraci sau, pur și simplu, mai puțin norocoși. Voievodul lui Toma Szécsényi a fost, mai cu seamă după 1330, unul al abuzurilor, al depozitării, al violenței nepedepsite. Patron și ocrotitor al componentelor numerosului său aparat exploatator, voievodul însuși, care a acumulat averi fabuloase, s-a constituit, pentru aceștia, într-un adevărat model. Ingeniozitatea sa venală a reușit să descopere mijloace de extindere a proprietăților sale chiar și în „provincia“ privilegiată a Sibiului⁷¹ și în orașul liber regal Cluj (1340)⁷². Apelul individual la rege nu le putea aduce localnicilor nimic bun, pentru că această nobilime ardeleană este, în ochii lui Carol Robert, una discreditată, potențial rebelă, ea neavând, în orice caz, nimic de oferit. Regele se ferește cu bună știință să contrazică deciziile voievodului; în schimbul fidelității sale și al contribuțiilor consistente la rotunjirea veniturilor regale, totul îi este acestuia permis. Nu mai poate surprinde, în aceste condiții, faptul că înșiși termenii

acordurilor din 1321-1322 au ajuns, în această perioadă, să fie puși sub semnul întrebării. Cel puțin Nicolaus Wass și familiarii săi, supuși unor persecuții continue din partea dregătorilor locali ai regelui, s-au văzut nevoiți, în 1338, să îi solicite lui Carol Robert reconfirmarea lor⁷³. Desideriu Elefânti, castelanul regal de Bologa, îi jefuise, înainte cu câțiva ani, proprietatea de reședință de la Sântejude, furându-i hergheliile; alți apropiați ai puternicilor zilei îi contestau proprietățile⁷⁴. Aceasta după ce totuși nepotul său de frate, Nicolaus Wass cel Tânăr, participase la războiul din 1335 împotriva Țării Românești, în calitate de apărător al cetății de frontieră Hălchiu⁷⁵.

*

Nimic nu ar putea ilustra mai bine precaritatea pozițiilor transilvane ale lui Carol Robert decât împrejurările în care s-a desfășurat campania din 1330 împotriva voievodului Basarab al Țării Românești.

În condițiile unei funcționări normale a sistemului militar al Transilvaniei, orice întreprindere militară transcarpatică ar fi trebuit să se bazeze, într-o măsură considerabilă, pe forțele acestei provincii. De-a lungul secolului al XIII-lea, chiar în condițiile crizei endemice care caracteriza cea de a doua sa jumătate, forțele locale din Transilvania contribuiseră într-o măsură importantă la menținerea unei zone militare de securitate în spațiul extracarpatic și chiar la tentativele de expansiune în regiuni mai îndepărtate de frontierele ferme ale Regatului Arpadian. Politica lui Carol Robert a urmat însă coordonate cu totul diferite față de cele trasate de înaintașii săi Arpadieni. Nereușind sau nedorind să reconstituie structura organizatorică a „ducatului” Transilvaniei, fie și numai din perspectiva unificării aparatului militar al acestei provincii, regele și-a refuzat singurul instrument militar viabil care i-ar fi permis să desfășoare o politică de dominare a teritoriilor extracarpatiche și de deschidere a unei căi de acces către Gurile Dunării. Era

vorba fără îndoială, ca în atâtea alte cazuri, despre o contradicție între obiective și mijloacele concrete care ar fi permis îndeplinirea lor. Marea problemă a domniei lui Carol Robert a fost însă nu lipsa acestor mijloace, – Ungaria dispunea cu siguranță, în epocă, de o forță militară redutabilă –, cât propria sa incapacitate de a le mobiliza.

În aceste condiții, participarea transilvăneană la campania împotriva lui Basarab a fost, din punct de vedere militar, una aproape nesemnificativă. Nu numai că ea nu a antrenat ansamblul forțelor militare ale provinciei, în pofida faptului că oamenii acesteia ar fi fost cei mai indicați pentru a înfrunța adversari pe care îi cunoșteau bine, dar izvoarele de care dispunem nu menționează printre participanți numele nici unui dintre nobilii ardeleni. Participarea transilvăneană la expediția regală s-a redus, în consecință, la cei trei stâlpi ai puterii regale în Transilvania: voievodul Toma Szécsényi, însoțit de servienții și familiaarii săi; Ladislau (Lack) Hermann, comitele secuilor și al Mediașului; în sfârșit, orașul regal Cluj, care a contribuit în mod substanțial la aprovizionarea expediției⁷⁶. Componentele sistemului instrumentat de rege pentru a ține Transilvania la respect, prin instituirea unui regim de excesivă centralizare, de ocupație și exploatare, erau cele chemate să răspundă, în același timp, provocărilor și solicitărilor externe. Lipsa de popularitate a reprezentanților acestui sistem și dificultățile întâmpinate de aceștia în ținerea sub control a situației sunt dovedite de o împrejurare din timpul desfășurării acestei expediții: veniți din campanie, Nicolaus și Martin, fiii lui Blawch, care obținuseră, printr-o donație a regelui Carol Robert, trei proprietăți în districtul Mediaș⁷⁷, au fost nevoiți să constate că, în perioada absenței lor, aceste proprietăți fuseseră reocupate de către sașii din scaunele Mediaș și Șeica, stăpânitorii lor îndreptățiți⁷⁸. Absența temporară a autorităților din provincie, coroborată, probabil, cu vestea insuccesului, fusese suficientă pentru ca, în aceste teritorii aflate în litigiu cel puțin, situația să scape de sub control.

Note

1. A.A. Rusu, *Începuturile cetății feudale de la Bologa*, în *AMP*, 4, 1980, p. 403-420.
2. La 14 martie 1315 regele se afla deja în comitatul Cenad, indiciu al faptului că dispariția lui Ladislau Kán se produsese înainte de această dată. Cea dintâi atestare documentară a prezenței sale la Lipova datează din 13 mai 1315, iar la Timișoara, din 7 iulie același an – Engel P., *Az ország újraegyesítése*, p. 137. V. și Györffy, I, 180-181.
3. *Ibidem*, p. 111.
4. Kristó Gy., *Erdély 1315-ben*, în *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár, 1996, p. 333-342; *DIR* III. 240-241; *ZW* 315-316.
5. *DIR* III. 241-241; *ZW* 316-317.
6. *DIR* III. 243-244; *CDHA* I. 387-389.
7. *DIR* III. 251-253; *ZW* 319-320.
8. *Archontológia*, I, p. 192.
9. *DIR* III. 234-235; Bánffy 42.
10. *DIR* III. 274-275; *ZW* 322-323.
11. *DIR* III. 240-241; *ZW* 315-316.
12. *DIR* III. 284-285; *ZW* 331-332.
13. *DRH* XIII. 617-620.
14. Engel P., *Az ország újraegyesítése*, p. 134.
15. A.A. Rusu, *Documentele medievale ale familiei Wesselényi (I.)*, în *AMP*, 5, 1981, p. 317.
16. *Ibidem*, p. 118 și n. 136.
17. *Ibidem*, p. 135; *Archontológia*, I, p. 11.
18. Engel P., *Az ország újraegyesítése*, p. 124.
19. *DIR* III. 348-349, 427-428; Engel P., *Az ország újraegyesítése*, p. 129.
20. T. Sălăgean, *Relațiile internaționale în sud-estul Europei în primul sfert al secolului al XIV-lea*, p. 148-149.
21. Engel P., *Az ország újraegyesítése*, p. 128-129.
22. *Ibidem*, p. 129.
23. *Ibidem*; Maria Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, p. 95.
24. *DIR* IV. 49-51; *ZW* 365-367.
25. Atestat în această calitate între 5 mai și 13 iulie 1321: *Archontológia*, I, p. 11.
26. *DIR* IV. 15-16; *ZW* 352-353.
27. *DIR* IV. 19-20.
28. *DIR* V. 34-35, 39-40; *ZW* 447-448, 449-450.
29. *DIR* V. 300; *ZW* 459.
30. *DIR* IV. 37, 38-39; *ZW* 361, 362-363.
31. *DIR* IV. 58-59; *ZW* 368-369.
32. *DIR* IV. 85; *ZW* 376.
33. Atestat între 19 iun. 1323 și 2 sept. 1324 – *Archontológia*, I, p. 191.
34. *Archontológia*, I, p. 191.

35. *DIR* III. 274; *ZW* 322.
36. Astăzi Albești, lângă Sighișoara – *DIR* V. 432-433; *ZW* 490-491.
37. Th. Năgler, *Așezarea sașilor*, p. 277.
38. A.A. Rusu, *Castelani din Transilvania*, p. 73.
39. E. Mályusz, *Hungarian Nobles of Medieval Transylvania*, p. 29.
40. *Archontológia*, I, p. 11, 248.
41. *Ibidem*, p. 246, 251.
42. *Ibidem*, p. 246-247.
43. *Ibidem*, I, p. 408; II, p. 68 (originar din comitatul Nitra).
44. *Ibidem*, p. 326; II, p. 222 (Gömör).
45. *Ibidem*, p. 338; II, p. 205 (Gömör).
46. *Ibidem*, p. 299-300; II, p. 157 (Gömör).
47. Comite al secuilor 1320-1327; comite de Bistrița 1320-1327, Mediaș 1320-1327 și Caraș 1319-1325 – *ibidem*, I, p. 111, 142, 155, 192.
48. *DIR* V. 357-358, 511-512, 512-513.
49. *DIR* V. 374, 376, 511-512.
50. *Archontológia*, I, p. 11-12.
51. Smaragdus (1206), *KMTL* 193.
52. *Archontológia*, I, p. 11-12.
53. *Ibidem*, p. 249, 358.
54. *Ibidem*, p. 248, 300.
55. *Ibidem*, p. 338, 348.
56. *Ibidem*, p. 200, 348.
57. *Ibidem*, I, p. 250, II, p. 189-190.
58. Pentru calitatea sa de familiar al voievodului Toma, v. *DIR* V. 291-292; *ZW* 458.
59. *Archontológia*, I, p. 294-295.
60. *Ibidem*, p. 272.
61. *DIR* V. 291-292; *ZW* 458.
62. *DIR* V. 377-381; *Történelmi Tár*, 1911, 12-15.
63. *DIR* V. 431-432; *ZW* 488-490.
64. *DIR* V. 432-433, 448-449; *ZW* 490-491, 494-495.
65. *DIR* V. 432-433; *ZW* 490-491.
66. *DIR* V. 431-432; *ZW* 488-490.
67. *DIR* V. 275; *ZW* 453-454.
68. *DIR* V. 321-322, 576-577.
69. *DIR* V. 326-327, 578-579.
70. *DIR* V. 339-340; *ZW* 463-464.
71. *DIR* V. 544; *ZW* 508-509.
72. *DIR* V. 541-543, 608-609.
73. *DIR* V. 434; *ZW* 491-492; *DIR* V. 486, 599.
74. *DIR* V. 431-432; *ZW* 488-490.
75. *DIR* V. 270; *ZW* 468.
76. *DIR* V. 23-25; *ZW* 443-445; *DIR* V. 390-391; *CD* VIII/4. 171-173
77. *DIR* V. 9; *ZW* 441.
78. *DIR* V. 9; *ZW* 441.

Concluzii

Cea de a doua jumătate a secolului al XIII-lea a fost, în Transilvania, martora afirmării nobilimii ca o nouă elită socială și a unei considerabile sporiri a influenței sale politice. Selectându-și componenții dintr-un spectru social relativ eterogen, în principal pe baza meritelor acumulate pe câmpurile de bătălie, această nouă clasă socială și-a cucerit, la fel ca în întreg Regatul Ungariei, statutul de „ordin” distinct în cadrul societății. Nobilimea din Transilvania a adăugat însă ceva în plus: o identitate regională specifică, favorizată de autonomia administrativ-instituțională a acestei provincii, ambele avându-și rădăcinile în mai vechile tradiții ale unei statalități transilvane la a cărei consolidare contribuiseră chiar primele generații de cuceritori maghiari.

Această nobilime nu uită, fără îndoială, că este maghiară și că datorează – în principiu! – credința unui rege al Ungariei; tocmai maghiarismul ei este acela prin care își susține drepturile sale de supremație asupra celorlalți locuitori ai Transilvaniei, care sunt, în raport cu ea, cuceriti (românii), aliați (secuii) sau colonizați (sașii). În raport cu nobilimea din exterior, ea se definește însă ca fiind transilvană – aparținând, așadar, unei „țări” asupra căreia își rezervă aceleași drepturi pe care fiecare nobil în parte le are pe domeniul său, pe care comunitățile autonome ale nobililor le dețin în cadrul comitatelor nobiliare.

O dată cu afirmarea, din inițiativă regală, a rolului congregației nobiliare, instituție inspirată din gândirea corporatistă a Europei Occidentale, nobilimea descoperă mijlocul cel mai eficient pentru a se identifica cu „țara” (*regnum*) înșăși și a-și afirma propriile drepturi în numele acesteia. Principala sa preocupare este reprezentată de proprietatea asupra pământului, garanție a statutului ei social și a mijloacelor sale de existență. În 1331, nobilii reuniți în con-

gregația de la Turda se vor ridica cu fermitate în apărarea intereselor „nobilului” Ioan, fiul lui Ioan, fiul lui Geubul din Bistrița, cerându-i voievodului Toma să refuze aplicarea unei decizii regale având ca obiect restituirea către orășenii din Bistrița a uneia dintre proprietățile sale. Argumentația? *„Deoarece se știe că posesiunea Ependorph se află printre posesiunile lor.”*⁴¹ Ale „lor”, adică ale nobililor din Transilvania, solidari în apărarea a ceea ce ei considerau a fi un patrimoniu comun al „stării” lor.

Devenită „țară” legală, opunând exclusivismului practicat de clanurile aristocratice propriul său exclusivism „transilvan”, nobilimea a descoperit mijloacele pentru a-și asigura controlul asupra unui important segment al structurii administrative și judiciare a provinciei, de la comiții comitatelor cu o însemnată pondere nobiliară și subordonații acestora până, cel puțin, la demnitatea de vicevoievod. În același timp, ea a dispus de instrumentele de intervenție necesare pentru a influența, în sensul opțiunilor și intereselor sale, orientările politicii interne și externe a voievodului, inclusiv în perioada domniei lui Ladislau Kán. Abia o dată cu trista epocă a lui Toma Szécsényi se poate vorbi despre ceea ce istoriografia a considerat a fi, până acum, un adevăr valabil pentru întreaga durată a evului mediu: instalarea în funcțiile de vicevoievod și, parțial, de comiți ai comitatelor a clienților personali ai voievodului.

După depășirea perioadei dificile a celor dintâi decenii ale dominației angevine și reluarea funcționării normale a sistemului congregațional, secolul al XIV-lea va continua să ofere numeroase exemple de solidaritate a „stării” nobiliare, de afirmare și consolidare a propriei sale identități, de preocupare față de conservarea „drepturilor Transilvaniei” împotriva oricui ar fi încercat să le încalce, fie el chiar regele însuși. La 4 octombrie 1361, doi dintre fiii lui Nicolaus de Dăbâca, – cel care, să ne reamintim, fusese totuși unul dintre primii susținători transilvăneni ai lui Carol Robert –, prezentându-se în fața conventului din Cluj-Mănăstur, au redactat un act de protest împotriva chemării lor la o

judecată care urma să se desfășoare în fața curții regale. Termenii în care este formulat acest protest nu lasă loc nici unui echivoc: „Și deoarece acel domn al nostru regele, din bunăvoința sa regească, a hărăzit această mare milostivire tuturor nobililor din părțile Transilvaniei, ca ei să nu fie siliți să stea la judecată în fața acelui domn al nostru regele în nici un fel de pricină sub orice cuvânt ar fi ele pornite, de aceea ei [nobilii de Dăbâca, n.n.] n-au voit să stea la judecată la nici una dintre octave, temându-se ca nu cumva drepturile acelor părți ale Transilvaniei să fie călcate în această privință de către ei (timentes ne in hac parte iura ipsius partis Transsilvane per ipsos infringantur); dacă însă s-ar porni vreo pricină de judecată și plângere împotriva lor în părțile Transilvaniei, adică înaintea domnului voievod sau a locțiitorului său, atunci ei sunt gata și pregătiți să se supună tuturor rânduielilor țării (in omnibus processibus regni presto essent et parati)⁴². Subliniere a specificului juridic al „țării“, afirmare a „drepturilor Transilvaniei“, sinonime, în acest caz, cu dreptul nobililor ardeleni de a refuza să se supună judecății regelui Ungariei! O constantă a unei istorii încă nescrise a congregației transilvănene, care a dus la reconstituirea, în secolul al XV-lea, printr-o mișcare venită din interior, a sistemului congregației lărgite (dieta), care va înlocui, în cele din urmă, congregația „mică“ a nobililor din cele șapte comitate, asumându-și calitatea de principal for reprezentativ al Transilvaniei. Prin *unio fraterna* din 1437 și, mai cu seamă, prin Tratatul de uniune (*foedus*) din 1459, nobilimea transilvană și reprezentanții comunităților privilegiate ale secuilor și sașilor au pus bazele unui sistem politic întemeiat pe garantarea reciprocă a propriilor libertăți – pe care, în pofida faptului că le fuseseră conferite prin diplome regale, fiecare dintre aceste comunități le priveau ca pe un drept al lor inalienabil – și pe asistența mutuală împotriva oricărei tentative de încălcare a acestora. Cele trei „națiuni“ privilegiate ale Transilvaniei fuzionau, în acest fel, într-o singură unitate com-

prehensivă (*tota universitas et communitas adunata*), definită, potrivit tratatului din 1459, ca *regnum transsilvaniensis*³.

Aceste coordonate vor fi regăsite cu ușurință în evoluția sistemului politic transilvan până în epoca principatului autonom. O evoluție care a avut, fără îndoială, sinuozitățile ei, perioadele de ascensiune și de regres, acestea din urmă provocate adeseori de tentativele puterii regale de a pune capăt acestei evoluții divergente. Excluderea românilor din cadrul acestui sistem politic – după un moment, 1355, în care reacția congregațională împotriva regimului de ocupație impus de Carol Robert, îmbinată cu interesele de moment ale puterii regale, mersese până la temporara reconfirmare a locului obținut de aceștia în structurile reprezentative ale Transilvaniei din epoca ultimilor Arpadieni – constituie un fenomen istoric ale cărui cauze au fost îndelung discutate. Cu toate acestea, o analiză detaliată, secvențială a etapelor acestui proces istoric ar putea aduce, în opinia noastră, o serie de clarificări suplimentare. Puternica afirmare a românilor în a doua jumătate a secolului al XIII-lea a fost, într-adevăr, favorizată de prăbușirea, din inițiativa unei regalități averse de noi resurse umane și materiale, a barierelor interne dintre societatea restrânsă a cuceritorilor și masa eterogenă a celor cucerțiți. Mai important este însă faptul că procesul de adaptare a românilor la valorile promovate de noul sistem politic în curs de afirmare nu ne oferă, în această epocă, nici un prilej pentru a constata vreun semn de retardare. Instituțiile lor tradiționale par să se fi aflat, în această epocă, într-o continuă evoluție, adaptându-se din mers noilor realități; dacă ele își vor încetini, în cele din urmă, ritmul de dezvoltare, acest fapt s-a datorat excluderii românilor dintr-un sistem politic care nu le putea recunoaște statutul privilegiat fără a-și pune în pericol propria existență.

*

Ar putea fi, aşadar, interpretată afirmarea Transilvaniei în epoca lui Ladislau Kán ca un rezultat întâmplător al unei conjuncturi favorabile, un accident al istoriei, aşa cum au propus unii dintre cercetători? Să încercăm să punem această idee în adevărata ei lumină. Este, într-adevăr, posibil ca, *dacă* Andrei al III-lea ar fi avut un urmaş, afirmarea politică a Transilvaniei lui Ladislau Kán să fi fost una mai puţin impresionantă; dar şi ca, *dacă* un accident neprevăzut, survenit la începutul anului 1307, l-ar fi scos din cursă pe Carol Robert, îngăduindu-i astfel lui Otto de Wittelsbach să ajungă rege al Ungariei, Transilvania să fi devenit un principat ereditar, după modelul acelora din imperiu. Pentru că, la nivelul istoriei imediate, asemenea „accidente“ pot funcţiona în ambele sensuri. Aceasta face ca nu conjuncturile imediate să fie determinante pentru înţelegerea istoriei, ci constanţele care le condiţionează, le frânează sau le pun în mişcare, le îngăduiesc manifestarea sau le trasează făgaşurile care să le-o permită. Am putea admite, din acest punct de vedere, că Ladislau Kán, om al epocii sale, a fost, în esenţă, asemănător celorlalţi „oligarhi“ răsăriţi în diferite regiuni ale Regatului Ungariei în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea. *Spre deosebire de teritoriile aflate sub controlul acestora, Transilvania a reprezentat însă, cu certitudine, o realitate cu totul diferită!* Din acest punct de vedere, epoca afirmării regimului congregaţional, a domniei lui Ladislau Cumanul şi a voievodatului lui Ladislau Kán constituie veriga de legătură care subliniază continuitatea ideii de *regnum* transilvan, de la *regnum Erdewel* al ducelui Gyula până la *regnum transsilvaniensis* al Uniunii din 1459, realizată prin păstrarea noţiunilor fundamentale ale autonomiei sale juridice şi a structurilor de bază ale statalităţii acestuia. Obiectivul acestei lucrări a fost tocmai acela de a-i identifica pe păstrătorii şi transmiţătorii acestor noţiuni. Într-adevăr, o analiză efectuată din perspectiva „duratei lungi“ ne va demonstra că

orice „conjunctură“ *moderat* favorabilă a generat reafirmarea, în această provincie, a noțiunilor fundamentale ale ideologiei *regnum*-ului transilvan. În ceea ce privește împrejurările *efectiv* favorabile, ele au avut întotdeauna drept consecință, în Transilvania, reafirmarea vocației sale de autodeterminare.

Note

1. DIR V. 8; ZW 441: *cum ipsa possessio Ependorph inter possessiones ipsorum fore dignoscatur.*
2. DRH XII. 44-45.
3. M. Rady, *Voivode and Regnum*, p. 98.

Lista abrevierilor

AARMSI	<i>Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, București.</i>
<i>Acta Gentilis</i>	<i>Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai. 1307-1311, Budapest, 1885.</i>
<i>ActaMN</i>	<i>Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.</i>
AHA	<i>Acta Historiae Artium, Budapest.</i>
AIHACluj	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj, Cluj-Napoca.</i>
AIICN	<i>Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca.</i>
AIIN	<i>Anuarul Institutului de Istorie Națională, București.</i>
AkO	<i>Anjou-kori oklevéltár, ed. Kristó Gy., I-V, Budapest-Szeged, 1990-1993.</i>
AMP	<i>Acta Musei Porolissensis, Zaláu.</i>
Apulum	<i>Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba-Iulia.</i>
Archontológia	Engel P., <i>Magyarország világi archontológiája 1301-1457, I-II, Budapest, 1996.</i>
Bánffy	Varjú E., Iványi B. (ed.), <i>Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez, I, Budapest, 1908.</i>
BCMI	<i>Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, București.</i>
BMI	<i>Buletinul Monumentelor Istorice, București.</i>
BSHAR	<i>Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine, Bucarest.</i>
CA	<i>Cercetări arheologice, București.</i>
CD	Fejér G. (ed.), <i>Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Buda, 1829-1844.</i>
CDHA	Nagy I., Tasnádi Nagy Gy. (ed.), <i>Anjoukori Okmánytár/Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, I-VII, Budapest, 1878-1920.</i>
Csáky	<i>A körösszegi és adorfáni gr. Csáky család története, I, Oklevéltár, Budapest, 1919.</i>
DIR I.	<i>Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacurile XI, XII și XIII, vol. I.</i>
DIR II.	<i>Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251-1300).</i>
DIR III.	<i>Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIV, vol. I (1301-1320).</i>
DIR IV.	<i>Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIV, vol. II (1321-1330).</i>

- DIR V. *Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIV, vol. III (1331-1340).*
- DRH *Documenta Romaniae Historica, C, Transilvania, X-XIII, București.*
- DocVal Fekete N. et al. (ed.), *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941.
- EN *Ephemeris Napocensis*, Cluj-Napoca.
- FHDR *Fontes Historiae Daco-Romanae, II-III, București, 1970-1975.*
- FVL *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, București.
- Gombos, *Catalogus* F.A. Gombos (ed.), *Catalogus fontium historiae Hungariae, I-III, Budapest, 1927-1938.*
- Györffy Gy. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I-III, Budapest, 1963-1987.*
- HD E. de Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente privitoare la istoria românilor, I/1, București, 1887.*
- HO Hazai Okmánytár/*Codex diplomaticus patrius*, ed. Nagy I., I-VIII, Győr-Budapest, 1865-1891.
- IIR *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, I-VII, București, 1934-1937.
- ÎP *Îndrumător pastoral*, Alba-Iulia.
- Jakó Jakó Zs. (ed.), *Erdélyi okmánytár/ Codex diplomaticus Transsylvaniae, vol. 1 (1023-1300), Budapest, 1997.*
- KMTL *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, ed. Kristó Gy., Budapest, 1994.
- Knauz Knauz F., Dedek L. (ed.), *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, I, Esztergom, 1874.*
- MCA *Materiale și cercetări arheologice*, București.
- MGH, SS *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum.*
- MPH *Monumenta Poloniae Historica, tomus III, Warszawa, 1961.*
- MT *Mediaevalia Transsilvanica, Satu Mare.*
- Ortvay Ortvay T., Pesty F., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez, I (1183-1430), Pozsony, 1896.*
- Potthast A. Potthast (ed.), *Regesta pontificum Romanorum, I-II, Berlin, 1875.*
- RA Szentpétery I., Borsa I. (ed.), *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke/ Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, Budapest, 1923-1943, 1961, 1987.
- RdI *Revista de Istorie*, București.
- RI *Revista Istorică, serie nouă, 1990 sqq., București.*
- RIR *Revista istorică română, București.*
- RMM.MIA *Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă, București.*

RRH	<i>Revue Roumaine d'Histoire</i> , București.
Sargetia	<i>Sargetia. Acta Musei Devensis</i> , Deva.
SCIA	<i>Studii și cercetări de istoria artei</i> , București.
SCIVA	<i>Studii și cercetări de istorie veche și arheologie</i> , București.
Sedlák	V. Sedlák (ed.), <i>Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae</i> , I (1301-1314), Bratislava, 1980.
SMIM	<i>Studii și materiale de istorie medie</i> , București.
SRH	Szentpétery I. (ed.), <i>Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum</i> , I-II, Budapest, 1937-1938.
SUBB-H	<i>Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia</i> , Cluj-Napoca.
SzOkI	Szabó K., Szádeczky L. (ed.), <i>Székely oklevéltár</i> , I-VIII, Kolozsvár, 1892-1898, 1934.
Sztáray	Nagy Gy. (ed.), <i>A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára</i> , I, Budapest, 1887.
Teutsch-Firnhaber	G.D. Teutsch, Fr. Firnhaber (ed.), <i>Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens</i> , I, Wien, 1857.
Theiner I.	A. Theiner (ed.), <i>Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia</i> , I, Roma, 1859.
TR	<i>Transylvanian Review</i> , Cluj-Napoca.
TSzl	<i>Történelmi Szemle</i> , Budapest.
Wenzel	G. Wenzel (ed.), <i>Codex diplomaticus Arpadianus continuatus</i> , I-XII, Pest, 1860-1874.
Zichy	<i>A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára/Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő</i> , I, Pest, 1871.
ZW	F. Zimmermann, C. Werner (ed.), <i>Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen</i> , I, Hermannstadt, 1892.

Bibliografie

Izvoare

a) Izvoare documentare

- Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.* Praeside Julio Kristó, vol. I-V, VII-IX, XI, Budapest-Szeged, 1990 sqq.
- Bak, János M., Bónis, György, Sweeney, James Ross (ed.), *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, vol. 1 (1000-1301), Bakersfield, 1989; vol. II (1301-1457), Salt Lake City, 1992.
- Barabás, Samu (ed.), *A római szent birodalmi széki Teleki család oklevéltár*, 1, Budapest, 1895.
- Bártfai Szabó, László (ed.), *A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története*, Budapest, 1910.
- Bártfai Szabó, László (ed.), *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*, I/1-2, Budapest, 1919 (*A körösszegi és adorjáni gr. Csáky család története*, I, *Oklevéltár*).
- Borsa, Iván (ed.), *A Balassa család levéltára: 1193-1526*, Budapest, 1990.
- Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, curante E. Lukinich et adiuvante L. Gáldi, ed. A. Fekete Nagy et L. Makkai, Budapest, 1941.
- Documente privind istoria României, C, Transilvania*, veacurile XI, XII, XIII, I, București, 1951; veacul al XIII-lea, II, București, 1952; veacul al XIV-lea, I-IV, București, 1954-1955.
- Documenta Romaniae Historica, C, Transilvania*, X-XIII, București, 1977-1994.
- Döry, Franciscus, Bónis, G., Bácskai, Vera (ed.), *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301-1457*, Budapest, 1976.
- Erdélyi, László, Sörös, P., *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története*, I-XII, Budapest, 1902-1916.
- Eszterházy, János (ed.), *Az Eszterházy család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár*, Budapest, 1901.
- Fejér, Georgius (ed.), *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 tomuri, 43 volume, Buda, 1829-1844.
- Géresi, Kálmán (ed.), *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára/Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly*, 1-5, Budapest, 1882-1897.

- Hurmuzaki, Eudoxiu de, Densușianu, N. (ed.), *Documente privitoare la istoria românilor*, I/1, București, 1887.
- Jakó, Zsigmond (ed.), *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556)*, 1-2, Budapest, 1990.
- Jakó, Zsigmond (ed.), *Erdélyi okmánytár: Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez / Codex diplomaticus Transsylvaniae: Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia*, vol. 1 (1023-1300), Budapest, 1997.
- Karácsonyi, Béla, Kristó, Gy., *Diplomata historiam Dominii Matthaei de genere Chak illustrantia / Oklevelek a Csák-territórium történetéhez*, Szeged, 1971.
- Knauz, Ferdinandus, Dedek, L. (ed.), *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, I-III, Esztergom, 1874-1924.
- Kubinyi, Ferencz (ed.), *Codex diplomaticus Arpadianus (1095-1301)*, Pest, 1867.
- Marsina, Richard (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, I-II, Bratislava, 1971-1987.
- Monumenta Poloniae Historica*, tomus III, Warszawa, 1961.
- Monumenta Romana episcopatus Vespriemiensis*, I, 1103-1276, Budapest, 1896.
- Nagy, Gyula (ed.), *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*, I-II, Budapest, 1887-1889.
- Nagy, Imre et al. (ed.), *Zala vármegye története. Oklevéltár*, Budapest, 1886-1890.
- Nagy, Iván, Tasnádi Nagy, Gyula (ed.), *Anjoukori Okmánytár/Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, I-VII, Budapest, 1878-1920.
- Nagy, Iván et al. (ed.), *Hazai Okmánytár/Codex diplomaticus patrius*, I-VIII, Győr-Budapest, 1865-1891.
- Nagy, Iván et al. (ed.), *Hazai oklevéltár 1234-1536*, Budapest, 1879.
- Nagy, Iván, Véghely, Dezső, Kammerer, Ernő, Lukcsics, Pál (ed.), *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára/Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő*, I-XII, Pest-Budapest, 1871-1931.
- Ortvay, Tivadar, Pesty, Frigyes (ed.), *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, Pozsony, 1896.
- Potthast, Augustus (ed.), *Regesta pontificium Romanorum*, I-II, Berlin, 1875.
- Radvánszky, Béla, Závodszy, Levente (ed.), *A Héderváry család oklevéltára*, I-II, Budapest, 1909-1922.
- Sedlák, Vincent (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, I-II, Bratislava, 1980-1987.
- Smiciklas, Tadeus and Kostrenčić, Marko (ed.), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae/Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I-XVIII, Zagreb, 1904 sqq.
- Szabó, Károly, Szádeczky, Lajos (ed.), *Székelly oklevéltár*, I-VIII, Kolozsvár, 1892-1898, 1934.

- Szentpétery, Imre (și Iván Borsa) (ed.), *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke/ Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, Budapest, 1923-1943, 1961, 1987.
- Teutsch, G.D., Firnhaber, Fr. (ed.), *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, I, Wien, 1857.
- Thallóczy, Lajos, Horváth, Sándor (ed.), *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék)/ Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (Comitatuum Dubicza, Orbász et Szana) 1244-1718*, Budapest, 1912.
- Theiner, Augustinus (ed.), *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I-II, Roma, 1859-1860.
- Theiner, Augustinus (ed.), *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium Historiam Illustrantia*, I-II, Roma-Zagreb, 1863-1875.
- Varjú, Elemér, Iványi, Béla (ed.), *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez*, I-II, Budapest, 1908-1928.
- Wenzel, Gusztáv (ed.), *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, I-XII, Pest, 1860-1874.
- Wenzel, Gusztáv (ed.), *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból/ Acta extera Andegavensia*, I-III, Budapest, 1874-1876.
- Werbőczy István *Hármaskönyve/ Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclutit regni Hungariae*, ed. Csiky K., Budapest, 1897.
- Zimmermann, Franz et al. (ed.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I-VII, Hermannstadt/Sibiu-București, 1892-1991.

b) Izvoare narative

- Anonymi Geographi *Descriptio Europae Orientalis/ Descrierea Europei Orientale*, ed. G. Popa-Lisseanu (IIR, II), București, 1934.
- Anonymus Notarius, *Gesta Hungarorum/ Faptele ungurilor*, ed. G. Popa-Lisseanu (IIR, I), București, 1934 (2001).
- Chronicon pictum Vindobonense/ Cronica pictată de la Viena*, ed. G. Popa-Lisseanu (IIR, XI), București, 1937.
- Dercsényi, Dezső (ed.), *The Hungarian Illuminated Chronicle. Chronica de gestis Hungarorum*, facsimil și traducere în limba engleză, Budapest, 1969.
- Gombos, Franciscus Albinus (ed.), *Catalogus fontium historiae Hungariae*, I-III, Budapest, 1927-1938.
- de Keza, Simonis, *Chronicon Hungaricum/ Cronica ungurilor*, ed. G. Popa-Lisseanu (IIR, IV), București, 1935.
- Marczali, Henrik (ed.), *Enchiridion fontium historiae Hungarorum/ A magyar történet kútjainak kézikönyve*, Budapest, 1901.
- Plano Carpini, Johannes de, *Ystoria Mongalorum*, în *Sinica Franciscana, I, Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, ed. P.A.v.d. Wyngaert, Quaracchi-Firenze, 1929.
- Rogierius, *Carmen miserabile/ Cântecul de jale*, ed. G. Popa-Lisseanu (IIR, V), București, 1935.

- Schwandtner, Johannes Georgius (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, I-III, Viena, 1746-1748.
- Szentpétery, Imre (ed.), *Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis arpadianae gestarum*, I-II, Budapeșt, 1937-1938.

Istoriografie

- Achim, Viorel, *Despre vechimea și originea Banatului de Severin*, în *RI*, 5, 3-4/1994, p. 233-247.
- Achim, Viorel, *The Banate of Severin and the Romanian Political Formations South of the Carpathians (the 13th Century)*, în *TR*, 5, 2/1996, p. 55-65.
- Alberigo, Giuseppe (ed.), *Storia dei concili ecumenici*, Brescia, 1990.
- Anghel, Gheorghe, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1973.
- Anghel, Gheorghe, *Cetățile medievale de la Alba-Iulia (I.)*, în *Apulum*, 13, 1975, p. 245-271.
- Anghel, Gheorghe, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XVI*, Cluj-Napoca, 1986.
- Armbruster, Adolf, *Românii în cronică lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare*, în *Studii. Revistă de istorie*, 25, 3/1972, p. 463-483.
- Armbruster, Adolf, *Dacoromania-Saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronică săsească*, București, 1980.
- Armbruster, Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, București, 1993.
- Avram, Alexandru, *Fortificații medievale din Crișana*, în *Biharea. Culegere de studii și materiale de etnografie și artă*, Oradea, 1973, p. 191-225.
- Bigalli, Davide, *I Tartari e l'Apocalisse. Ricerche sull'escatologia in Adamo Marsh e Ruggero Bacone*, Firenze, 1971.
- Binder, Paul, *Antecedente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei (sec. XIII-XIV)*, II, în *Acta*, 2, Sf. Gheorghe, 1996, p. 33-46.
- Boba, Imre, *The Seven Hungarian Counties in Medieval Transylvania*, în S.B. Vardy, A.H. Vardy (ed.), *Society in Change. Studies in Honor of Béla K. Király*, Boulder-New York, 1983, p. 273-289.
- Bogdan, Alexandru, *Contribuții arheologice la cunoașterea evoluției castelului Corvineștilor de la Hunedoara*, în *BMI*, 39, 2/1970, p. 18-25.
- Brătianu, Gheorghe I., *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines*, în *BSHAR*, 28, 1947, p. 26-39.
- Brătianu, Gheorghe I., *Les assemblées d'état et les Roumains en Transylvanie*, în *Revue des études roumaines*, 13-14, 1974, p. 9-63; 15, 1975, p. 113-143.
- Brătianu, Gheorghe I., *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ed. V. Răpeanu, București, 1980.
- Brătianu, Gheorghe I., *Marea Neagră*, ed. V. Spinei, II, București, 1985.

- Brătianu, Gheorghe I., *În jurul întemeierii statelor românești (I)*, în *RI*, 4, 1-2/1993, p. 139-173.
- Brătianu, Gheorghe I., *Adunările de stări în Europa și în Țările Române*, București, 1996.
- Bunea, Augustin, *Încercare de istoria românilor până la 1382*, București, 1912.
- Busuioc-von Hasselbach, Dan Nicolae, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârța, I-II*, Cluj-Napoca, 2000.
- Cantacuzino, Gheorghe I., *Cetăți medievale din Țara Românească. Secolele XIII-XVI*, București, 1981.
- Cantacuzino, Gheorghe I., *Cercetări arheologice la Făgăraș*, în *CA*, 10, 1997, p. 239-248.
- Chirovsky, Nicholas L., *An Introduction to Ukrainian History, I, Ancient and Kievian-Galician Ukraine-Rus'*, New York, 1981.
- Ciocâltan, Virgil, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301-1341)*, în *RI*, 5, 11-12/1994, p. 1099-1118.
- Ciocâltan, Virgil, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, 1998.
- Cosma, Ela, *Ideea de întemeiere în cultura populară românească*, Cluj-Napoca, 2000.
- Costea, Florea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov, I-II*, Brașov, 1995-1996.
- Csukovits, Enikő, *Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban*, în *TSzl*, 29, 3-4/1997, p. 363-386.
- Dan, Mihail P., *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944.
- Dankanis, Ádám, *Cele mai vechi documente referitoare la părțile mureșene, în Studii și materiale*, 3-4, Târgu-Mureș, 1972, p. 159-165.
- Decei, Aurel, *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII et au XIV siècle*, în *Revue de Transylvanie*, 6, 2/1940, p. 194-232.
- Decei, Aurel, *Cetatea Salgo de la Sibiel (jud. Sibiu)*, în *AIIN*, 8, 1939-1942, Sibiu, 1942, p. 299-342.
- Decei, Aurel, *Invazia tătarilor din 1241/1242 în ținuturile noastre după Djami' ot-Tevarikh a lui Fâzl ol-lah Râsid od-din*, în idem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 193-208.
- Diaconescu, Marius, *The Political Relations between Wallachia and the Hungarian Kingdom during the Reign of the Anjou Kings*, în *MT*, 2, 1/1998, p. 5-42.
- Dincă, Ciprian A., *Despre diplomatia episcopală transilvană (1270-1307)*, în *MT*, 3, 1-2/1999, p. 59-70.
- Dörner, Anton E., *Elita administrativă a scaunului Orăștiei în veacurile XIV-XVI*, *AIACluj*, 32, 1993, p. 19-27.
- Drăgan, Ioan, *Originile individualității istorice a Țării Hațegului în evul mediu*, în *AIACluj*, 25, 1982, p. 25-38.
- Drăganu, Nicolae, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933.

- Drăguț, Vasile, *Considerații asupra iconografiei picturilor murale gotice din Transilvania*, în BMI, 39, 3/1970, p. 15-26.
- Drăguț, Vasile, *Pictura murală în Transilvania (sec. XIV-XV)*, București, 1970.
- Drăguț, Vasile, *Picturile de la Sântă Mărie Orlea – cel mai vechi ansamblu mural din țara noastră*, în BMI, 40, 3/1971, p. 61-74.
- Drăguț, Vasile, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976.
- Drăguț, Vasile, *Arta gotică în România*, București, 1979.
- Drăguț, Vasile, *Arta românească. Preistorie, Antichitate, Ev Mediu, Renaștere, Baroc*, București, 1982.
- Durham, Thomas, *Serbia. The Rise and Fall of a Medieval Empire*, York, 1989.
- Engel, Pál, *The Political System of the Angevin Kingdom*, în *The New Hungarian Quarterly*, 90, Summer 1983, p. 124-128.
- Engel, Pál, *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323)*, în *Századok*, 122, 1-2/1988, p. 89-146.
- Engel, Pál, *Honor, castrum, comitatus. Studies in the Government System of the Angevin Kingdom*, în *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 1/1996, p. 91-100.
- Engel, Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, I-II, Budapest, 1996.
- Engel, Pál, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary. 895-1526*, London-New York, 2001.
- Entz, Géza, *Die Baukunst Transsilvaniens im 11-13. Jahrhundert*, în AHA, 14, 1968, fasc. I, p. 13-48; fasc. II, p. 127-175.
- Entz, Géza, *Erdély építészete a 11-13. században*, Kolozsvár, 1994.
- Érszegi, Géza, *A román nemesek az erdélyi tartományi gyűlésen a 13. század végén (Egy forráshely értelmezéséhez)*, în Marius Diaconescu (coord.), *Nobilimea românească din Transilvania/ Az erdélyi román nemesség*, Satu Mare, 1997, p. 36-63.
- Eskenasy, Victor, *O nouă fortificație românească din Țara Făgărașului. Cetatea Comanei (secolele XIII-XIV)*, în RMM.MIA, 1/1981, p. 34-44.
- d'Eszlary, Charles, *Histoire des institutions publiques hongroises*, I-II, Paris, 1959-1963.
- Fennel, John, *The Crisis of Medieval Russia: 1200-1304*, New York, 1989.
- Ferenț, Ioan, *Cumanii și episcopii lor*, Blaj, 1931.
- Fine, John V.A., Jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan, 1987.
- Fügedi, Erik, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Budapest, 1986.
- Fügedi, Erik, *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*, Budapest, 1986.
- Fügedi, Erik, *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, ed. J.M. Bak, London, 1986.
- Fügedi, Erik, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, ed. Damir Karbić, Budapest, 1998.

- Giurescu, Constantin C., *Istoria românilor*, I, București, 1935.
- Giurescu, Dinu C., *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, 1973.
- Goldenberg, Samuel, *Clujul în secolul al XVI-lea. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958.
- Górski, Karol, *L'Ordine teutonico. Alle origini dello stato prussiano*, Torino, 1971.
- Greceanu, Eugenia, *O prezență de tradiție bizantină în arhitectura românească de zid din Țara Hațegului în veacurile XII-XIII: monumentul de cult din Peșteana, județul Hunedoara*, în *RMM.MIA*, 1/1986, p. 69-78.
- Grousset, René, *L'empire des steppes (Attila, Gengis-Khan, Tamerlan)*, Paris, 1965.
- Guernelli, Giovanni, *Teocrazia e autocrazia medievali*, Roma, 1969.
- Gündisch, Konrad G., *Cu privire la începuturile patriciatului orășenesc medieval la Bistrița*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 199-206.
- Gündisch, Konrad G., *Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea*, în *Muzeul de Istorie Bistrița, Fiile de Istorie*, 4, 1976, p. 147-193.
- Györffy, György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I-III, Budapest, 1963-1987.
- Györffy, György, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez*, în *TSzL*, 7, 2/1964.
- Halaga, Ondrej R., *Boj Kosic proti oligarchii Omodejovcov a Matus Trenčiansky*, Bratislava-Košice, 1986.
- Halecki, Oskar, *Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe*, New Jersey, 1991.
- Heitel, Radu, *Cetatea de la Călnic*, București, 1968.
- Holban, Maria, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981.
- Hóman, Balint, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria. 1290-1403*, Roma, 1938.
- Horedt, Kurt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958.
- Horedt, Kurt, *Unele aspecte ale colonizării germane din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 279-284.
- Hrushevsky, Michael, *A History of Ukraine*, New Haven, 1941, 1970.
- Iambor, Petru, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în *AIACluj*, 17, 1974, p. 212-223.
- Iambor, Petru, *În legătură cu localizarea cetății Sânmiclăuș (Turda)*, în *ActaMN*, 14, 1977, p. 309-313.
- Iambor, Petru, *Nobili de la Dăbâca și relațiile lor cu Țara Românească în veacul al XIV-lea*, în *ActaMN*, 14, 1979, p. 219-223.
- Iambor, Petru, *Contribuții documentare privind unele așezări românești din vestul țării la începutul feudalismului*, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 159-175.

- Iambor, Petru, *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 75-86.
- Iambor, Petru, *Donjonul cetății Dăbâca*, în *ActaMN*, 21, 1984, p. 197-209.
- Iambor, Petru, *Aspects de la société transylvaine au début du Moyen Âge*, în *TR*, 5, 2/1996, p. 66-78.
- Iambor, Petru, *Nobilită din neamul Cenad (sec. XIII-XVII)*, în *ActaMN*, 34, II, 1997, p. 29-36.
- Iambor, Petru, *Așezări fortificate din Transilvania în secolele IX-XIII (Aspecte economice, sociale, politice, militare, demografice și culturale)*, teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca, 1999.
- Iambor, Petru, Matei, Ștefan, *Cetatea feudal-timpurie de la Cluj-Mănăstur*, în *AIACluj*, 18, 1975, p. 291-304.
- Iambor, Petru, Matei, Ștefan, *Incinta fortificată de la Cluj-Mănăstur (sec. IX-XIV)*, în *ActaMN*, 16, 1979, p. 215-224.
- Iambor, Petru, Matei, Ștefan, *Noi cercetări arheologice în complexul medieval timpuriu de la Cluj-Mănăstur*, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 131-140.
- Iczkovits, Emma, *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*, Budapest, 1939.
- Ionescu, Grigore, *Istoria arhitecturii în România*, I-II, București, 1963-1965.
- Ionescu, Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982.
- Iorga, Nicolae, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. Ș. Papacostea, București, 1984.
- Iorga, Nicolae, *Istoria poporului românesc*, ed. Georgeta Penelea, București, 1985.
- Iorga, Nicolae, *Locul românilor în istoria universală*, ed. R. Constantinescu, București, 1985.
- Iorga, Nicolae, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, ed. V. Spinei, București, 1993.
- Iosipescu, Sergiu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolilor (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat împotriva cotorpirii ungare*, în N. Stoicescu (red.), *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 44-95.
- Iosipescu, Sergiu, *Schiță a constituirii statelor feudale românești*, în *RdI*, 36, 3/1983.
- *** *Istoria militară a poporului român*, I, *Din cele mai vechi timpuri până în secolul al XIV-lea*, București, 1984.
- *** *Istoria României. Transilvania* (coord. Anton Drăgoescu), I, Cluj, 1997.
- *** *Istoria României*, II, *Feudalismul timpuriu. Feudalismul dezvoltat, în condițiile fărâmițării feudale și ale luptei pentru centralizarea statului. Feudalismul dezvoltat, în condițiile instaurării dominației otomane (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, București, 1962.
- *** *Istoriya na Bălgariya v cetirinaideset toma*, III, *Vtora bălgarska dărza-va*, Sofia, 1985.
- Jakó, Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Budapest, 1940.

- Jakó, Zsigmond, *Evoluția societății la secui în secolele XIV-XVI*, în Benkő S. et al. (ed.), *Răscala seculor din 1595-1596. Antecedente, desfășurare și urmări*, București, 1978.
- Jakó, Zsigmond, *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól*, în Benkő Samu (ed.), *Erdély a keresztény magyar királyságban*, Kolozsvár, 2001, p. 98-115.
- Karácsonyi, János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Budapest, 1900.
- Karácsonyi, János, *A mérges vipera és az antimonialis. Korkép Kun László király idejéből*, în *Századok*, 44 (1910), p. 1-24.
- Karbić, Damir, *Defining the Position of Croatia during the Restauration of Royal Power (1345-1361). An Outline*, în B. Nagy, M. Sebők (ed.), *... The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest, 1999, p. 520-526.
- Komjathy, Anthony T., *A Thousand Years of the Hungarian Art of War*, Toronto, 1982.
- Kosztolnyik, Z.J., *Hungary in the Thirteenth Century*, New York, 1996.
- Kovács, András, *Familia Wass de Ţaga în Evul Mediu (Societatea nobiliară de mijloc din Transilvania)*, în *AIICN*, 36, 1997, p. 55-92.
- Köpeczi Béla (ed.), *Erdély története, I, A kezdetektől 1606-ig* (coord. Makkai L., Mócsy A.), ed. a 2-a, Budapest, 1987.
- Köpeczi Béla (ed.), *Histoire de la Transylvanie*, Budapest, 1992.
- Kristó, Gyula, *Külön kormányzat az Árpád-kori Dráván-túl és Erdélyben*, în *TSzL*, 20, 1977.
- Kristó, Gyula, *Kán László és Erdély*, în idem, *Tanulmányok az Árpád-korról*, Budapest, 1983, p. 269-299.
- Kristó, Gyula, *Csák Máté*, Budapest, 1986.
- Kristó, Gyula, *Magyarország története 895-1301*, Budapest, 1986.
- Kristó, Gyula, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1988.
- Kristó, Gyula, *Keán, Szent István király ellenfele*, în *Acta Historica*, Szeged, 98, 1993, p. 15-28.
- Kristó, Gyula (coord.), *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, Budapest, 1994.
- Kristó, Gyula, *Erdély 1315-ben*, în *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár, 1996, p. 333-342.
- Kristó, Gyula, *I. Károly király főúri elitje (1301-1309)*, în *Századok*, 133, 1/1999, p. 41-62.
- Küsternig, A., *Probleme um die Kämpfe zwischen Rudolf und Ottokar und die Schlacht bei Dürnkrut am 26. August 1278*, în *Jahrbuch des Vereins für Landeskunde*, 44-45, 1978-1979, p. 226-311.
- Laiou, Angeliki E., *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Massachusetts, 1972.
- Lukács, Antal, *Tendenzen zur Selbständigkeit des Woiwodats Siebenbürgen Ende des 13. Jhs.*, în *Dacoromania*, 6, 1981-1982, p. 161-174.
- Lukács, Antal, *Ţara Făgăraşului în evul mediu (secolele XIII-XVI)*, București, 1999.

- Lupaș, Ioan, *Voievodatul Transilvaniei în secolele XII-XIII*, în *AARMSI*, seria III, t. 18, 1936, p. 94-104.
- Lupaș, Ioan, *Realități istorice din voievodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*, în *AiIN*, 7, 1936-1938, p. 1-88.
- Lupaș, Ioan, *Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar*, în idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, Cluj, 1940, p. 33-40.
- Macartney, Carlile A., *The Medieval Hungarian Historians*, Cambridge, 1942.
- Macartney, Carlile A., *Hungary: A Short History*, Edinburgh, 1962.
- Magocsi, Paul R., *Galicja: A Historical Survey and Bibliographic Guide*, Toronto, 1983.
- Mályusz, Elemér, *Hungarian Nobles of Medieval Transylvania*, în János M. Bak (ed.), *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property and Privilege*, Budapest, 1994, p. 25-53.
- Mann, Horace K., *The Lives of the Popes in the Middle Ages. The Popes at the Height of their Temporal Influence. Innocent II to Blessed Benedict XI. 1130-1305. (A) The Popes and the Hohenstaufen, 1130-1271. Vol. XIII: Honorius III to Celestine IV 1216-1241. Vol. XIV: Innocent IV the Magnificent 1243-1254*, Vaduz, 1964 (ed. I: London, 1925).
- Marin, Alexandru, *Cetatea Făgărașului*, în vol. *Făgăraș, 700 de ani, 1291-1991. Pagini de istorie*, s.l., 1991, p. 41-47.
- Matei, Ștefan, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, în *Banatica*, 5, Reșița, 1979, p. 255-263.
- Matei, Ștefan, Edroiu, Nicolae, *Un relief medieval de la Dăbâca*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 589-591.
- Măluțan, Cornelia, *Drumurile sării din nord-vestul Transilvaniei medievale*, în *AMP*, 8, 1984, p. 249-255.
- Măndrescu, Gheorghe, *Observații privind dezvoltarea urbanistică a Bistriței medievale*, în *Ars Transsylvaniae*, 1, Cluj-Napoca, 1991, p. 83-89.
- Melloni, Alberto, *I fondamenti del regime di cristianità al Lionese I (13 luglio 1245)*, în *Cristianesimo nella storia*, XVIII, 1/1997, p. 61-76.
- Moga, Ioan, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Âge*, Sibiu, 1944.
- Moga, Ioan, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944.
- Moisescu, Cristian, *Arhitectura românească veche*, I, București, 2001.
- Molnár, Péter, *A Magyarországi kormányzat mint a regimen mixtum példája Admonti Engelbertnél (1290-es évek eleje)*, în *Századok*, 133, 1/1999, p. 113-124.
- Năgler, Thomas, *Așezarea sașilor în Transilvania. Studii*, București, 1981, 1992.
- Niedermaier, Paul, *Geneza orașului Sighișoara*, în *RMM.MIA*, 2/1979, p. 67-74.
- Nikov, Petar, *Istorija na Vidinskoto kniajestvo do 1323 godina*, Sofia, 1922.
- Obolenski, Dimitri, *Il Commonwealth bizantino. L'Europa Orientale dal 500 al 1453*, Bari, 1974.
- Onciul, Dimitrie, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. II, București, 1968.

- Orbán, Balázs, *A Székelyföld leírása*, I, Pest, 1868.
- Pall, Francisc, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI-XV)*, în *DIR*, Introducere, II, București, 1955, p. 228-320.
- Pall, Francisc, *Contribuții la problema locurilor de adevărate din Transilvania medievală (sec. XIII-XV)*, în *SMIM*, 2, 1957, p. 391-405.
- Pall, Francisc, *Cancelaria voievodului Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea*, în *Revista Arhivelor*, 3, 1/1960.
- Pálóczi-Horváth, András, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Budapest, 1989.
- Pamlényi, Ervin (ed.), *A History of Hungary*, Budapest, 1973.
- Papacostea, Șerban, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988.
- Papacostea, Șerban, *România în secolul al XIII-lea. Între Cruciata și Imperiul Mongol*, București, 1993.
- Pascu, Ștefan, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, 1944.
- Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, I-IV, Cluj, 1972-1989.
- Pascu, Ștefan (red.), *Istoria Clujului*, Cluj, 1974.
- Pascu, Șt., Rusu, M., Iambor, P., Edroiu, N., Gyulai, P., Wollmann, V., Matei, Șt., *Cetatea Dăbâca*, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 153-183.
- Pataki, József, *Anjou királyaink és a két román vajdaság*, Kolozsvár, 1944.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1980.
- Pecican, Ovidiu, *Troia, Veneția, Roma. Studii de istoria civilizației europene*, Cluj-Napoca, 1998.
- Pelliot, Paul, *Les Mongols et la Papauté*, în *Revue de l'Orient Chrétien*, 23, 1922-1923, 3-4.
- Pernis, Jaroslav, *Karol Róbert z Anjou a jeho manželek*, în *Historický časopis*, Bratislava, 45, 2/1997, p. 177-193.
- Petrovics, István, *The Fading Glory of a Former Royal Seat: The Case of Medieval Temesvár*, în B. Nagy, M. Sebök (ed.), ... *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest, 1999, p. 526-538.
- Pop, Ioan-A., *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV-XV*, în *RI*, 34, 11/1981.
- Pop, Ioan-A., *Realități medievale românești din Țara Hațegului reliefate prin analiza diplomatică a unor documente din secolele XIV-XV*, în *ActaMN*, 19, 1982.
- Pop, Ioan-A., *Realități medievale sălăjene românești din secolele XIII-XVI*, în *AMP*, 9, 1985, p. 293-299.
- Pop, Ioan-A., *Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, coord. Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 102-115.
- Pop, Ioan-A., *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991.

- Pop, Ioan-A., *Etnie și confesiune: geneza medievală a națiunii române moderne*, în Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)*, Oradea, 1994.
- Pop, Ioan-A., *Observații privitoare la structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)*, în *Istoria României. Pagini transilvane* (coord. D. Berindei), Cluj-Napoca, 1994.
- Pop, Ioan-A., *The Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, 1994.
- Pop, Ioan-A., *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996.
- Pop, Ioan-A., *Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statut, evoluție)*, în Marius Diaconescu (coord.), *Nobilimea românească din Transilvania/ Az erdélyi román nemesség*, Satu Mare, 1997, p. 36-63.
- Pop, Ioan-A., *Adunarea generală a stărilor Transilvaniei din mai 1355*, în *MT*, 2, 1/1998, p. 61-69.
- Pop, Ioan-A., *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, 1998.
- Popa, Radu, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.
- Popa, Radu, *Cetățile din Țara Hațegului*, în *BMI*, 41, 3/1972, p. 54-66.
- Popa, Radu, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencements du Moyen Age*, în *RRH*, 14, nr. 2, 1975, p. 291-314.
- Popa, Radu, *Streisângeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11-14. Jahrhunderts in süden Transsilvaniens*, în *Dacia*, 20, 1976, p. 37-61.
- Popa, Radu, *Streisângeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI-XIV în sudul Transilvaniei*, în *RMM.MIA*, 1/1978, p. 9-32.
- Popa, Radu, *Viața bisericească a românilor din spațiul intracarpatic în secolele XII-XIII. Biserica de la Densuș*, în *ÎP*, 12, 1988, p. 14.
- Popa, Radu, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.
- Popa, Radu, Baltag, Gheorghe, *Documente de cultură materială orășenească în Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, în *SCIVA*, 31, 1/1980, p. 33-52.
- Pór, Antal, *László erdélyi vajda nemzetsége*, în *Turul*, 1889, p. 137-139.
- Pór, Antal, *László erdélyi vajda és a Keán nemzetsége*, în *Turul*, 1891, p. 105-112.
- Porumb, Marius, *Inscripții medievale românești în Transilvania*, în *AIICluj*, 21, 1978, p. 307-318.
- Porumb, Marius, *Inscripții românești din Transilvania (sec. XIV-XVIII)*, în *AIICluj*, 22, 1979, p. 265-277.
- Porumb, Marius, *Pictura românească din Transilvania*, I, sec. XIV-XVII, Cluj-Napoca, 1981.
- Porumb, Marius, *Dictionar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, București, 1998.
- Puky, Andor, *László erdélyi vajda nemzetsége*, în *Turul*, 1891, p. 43-45.

- Purcell, Maureen, *Papal Crusading Policy. The Chief Instruments of Papal Crusading Policy and the Crusade to the Holy Land from the Final Loss of Jerusalem to the Fall of Acre (1244-1291)*, Leiden, 1975.
- Rady, Martyn, *Voivode and Regnum: Transylvania's Place in the Medieval Kingdom of Hungary*, în László Péter (ed.), *Historians and the History of Transylvania*, Boulder-New York, 1992, p. 87-101.
- Rady, Martyn, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000.
- Raukar, Tomislav, *Hrvatsko srednjovekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997.
- Richard, Jean, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge (XIII-XV siècles)*, Paris, 1977.
- Rogers, Greg S., *An Examination of Historians' Explanations for the Mongol Withdrawal from East Central Europe*, în *East European Quarterly*, 30, 1/1996, p. 3-26.
- Rusu, Adrian A., *Considerații istorice asupra cetăților medievale timpurii din județul Sălaj*, în *AMP*, 2, 1978, p. 89-103.
- Rusu, Adrian A., *Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV*, în *AIACluj*, 22, 1979, p. 71-98.
- Rusu, Adrian A., *Donjoane din Transilvania*, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 177-197.
- Rusu, Adrian A., *Geneza domeniilor cetăților din Transilvania (secolele XI-XV)*, în *AIACluj*, 23, 1980, p. 64-70.
- Rusu, Adrian A., *Începuturile cetății feudale de la Bologa*, în *AMP*, 4, 1980, p. 403-420.
- Rusu, Adrian A., *Documentele medievale ale familiei Wesselényi (I.)*, în *AMP*, 5, 1981, p. 311-346.
- Rusu, Adrian A., *Cetatea Hațegului. Monografie istorică și arheologică*, în *Sargetia*, 16-17, 1982-1983.
- Rusu, Adrian A., *Cetăți din voievodatul Transilvaniei (sec. XI-XV)*, teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 1987.
- Rusu, Adrian A., *Cetatea medievală de la Florești (jud. Cluj) (Cercetări arheologice din anii 1980-1991)*, în *EN*, 3, 1993, p. 281-298.
- Rusu, Adrian A., *Arheologia, cronologia și interpretarea istorică a unor cetăți medievale timpurii din Transilvania de est. Note critice*, în *Crisia*, 24, 1994, p. 43-54.
- Rusu, Adrian A., *Cetatea Alba-Iulia în secolele XI-XV. Cercetări vechi și noi*, în *EN*, 4, 1994, p. 331-351.
- Rusu, Adrian A., *Forteresses du Haut Moyen-Âge de Transylvanie. État des recherches*, în *Frühmittelalterliche Burgen Mitteleuropas bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. 4. Castrumbene-Konferenz*, Visegrád, 1994.
- Rusu, Adrian A., *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997.
- Rusu, Adrian A. (coord.), *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000.
- Rusu, Mircea, *Castrum, urbs, civitas (cetăți și „orașe” transilvănene din sec. IX-XIII)*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 197-203.

- Rusu, Mircea, *Castrul roman Apulum și cetatea medievală Alba Iulia*, în *AIIACluj*, 22, 1979, p. 47-70.
- Russu, Ion I., *Românii și secuii*, ed. I. Oprea, București, 1990.
- Sacerdoțeanu, Aurelian, *Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933.
- Salontai, Mihaela Sanda, *Unele observații privind arhitectura bisericii mănăstirii din Sighișoara*, în *ActaMN*, 35-36/II, 1999, p. 347-356.
- Salontai, Mihaela Sanda, *Mănăstiri dominicane din Transilvania*, Cluj-Napoca, 2002.
- Sălăgean, Tudor, *Relațiile internaționale în sud-estul Europei în primul sfert al secolului al XIV-lea*, în *SUBB-H*, 41, 1-2/1996, p. 135-152.
- Sălăgean, Tudor, „*Regnum Transilvanum*“. *Contribuții la studierea genezei unui regim*, în *MT*, 2, 1/1998, p. 117-152.
- Sălăgean, Tudor, *Honorius III, Transylvania and the Papacy's Eastern Policy*, în *TR*, 7, 4/1998, p. 78-85.
- Sălăgean, Tudor, *1274-1277: Transilvania în sistemul politic al lui Matei Csák*, în V. Orga, I. Costea (coord.), *Studii de istorie a Transilvaniei. Omagiu profesorului Pompiliu Teodor*, Cluj-Napoca, 2000, p. 311-322.
- Schilling, Roland, *Considerații istorice asupra vechimii castelului medieval din Hunedoara*, în *BMI*, 39, 2/1970, p. 55.
- Senga, Toru, *IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett 'Tatár' levele*, în *Századok*, 121, 1987.
- Senyk, Sophia, *A History of the Church in Ukraine*, I, *To the End of the Thirteenth Century*, Rome, 1993.
- Sibilia, Salvatore, *Gregorio IX (1227-1241)*, Milano, 1961.
- Sinor, Denis, *Horse and Pasture in Inner Asia History*, în *Oriens Extremus*, 19, 1-2/1972, p. 171-183.
- Spinei, Victor, *Contribuții la istoria spațiului est-carpatic din secolul al XI-lea până la invazia mongolă din 1241*, în *Memoria Antiquitatis*, 6-8, 1974-1976, Piatra-Neamț, 1981.
- Spinei, Victor, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1980.
- Spinei, Victor, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985.
- Spinei, Victor, *Incipient Forms of Statal Organisation with the Romanians East of the Carpathians*, în *TR*, 5, 2/1996, p. 44-54.
- Spinei, Victor, *Marile migrații în estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, 1999.
- Suciu, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I-II, București, 1966-1968.
- Szentpétery, Imre, *V. István ifjabbkirálysága*, în *Századok*, 55 (1921), p. 77-87.
- Szűcs, Jenő, *Az utolsó Árpádok*, Budapest, 1993.
- Ștefănescu, Ștefan, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965.
- Ștefănescu, Ștefan, *Țara Românească de la Basarab I Intemeietorul până la Mihai Viteazul*, București, 1970.

- Tănase, Michel, *Avatarurile unui act de donație. Donația făcută Cistercienilor, în Țara Bârsei, de către Bela IV, la 17 martie 1240*, în *RI*, 4, 1-2/1993, p. 55-80.
- Temesváry, János, *Erdély középkori püspökei*, Kolozsvár, 1922.
- Theodorescu, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974.
- Turcuș, Șerban, *Christianitas și românii. Note privind locul românilor în realitatea creștină occidentală la începutul secolului al XIII-lea*, în *ActaMN*, 34/II, 1997, p. 9-27.
- Turcuș, Șerban, *Conciliul Lyon II – 1274. Implicații în Europa Central-Orientală*, în *ActaMN*, 35-36/II, 1999, p. 9-32.
- Turcuș, Șerban, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, 2001.
- Turcuș, Șerban, *Sinodul general de la Buda (1279)*, Cluj-Napoca, 2001.
- Ullmann, Walter, *The Papacy and Political Ideas in the Middle Ages*, London, 1976.
- Vătășianu, Virgil, *Istoria artei feudale în țările române*, I, *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959.
- Vernadsky, George, *The Mongols and Russia*, London-New Haven, 1953, 1959.
- Wertner, Mór, *László erdélyi vajda nemzetsége*, în *Századok*, 1890, p. 726-731.
- Wolf, Rudolf, *Formarea și evoluția domeniului cetății Șimleu până la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în *AMP*, 7, 1983, p. 249-272.
- Zichy, Ladomér, *A tatárjárás Magyarországon*, Pécs, 1934.
- Zimmermann, Harald, *Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. Vorträge und Forschungen zur südostdeutschen Geschichte*, Köln-Weimar-Wien, 1996.
- Zimmermann, Harald, *Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung*, Weimar-Wien, 2000.
- Zsoldos, Attila, *Az Árpádok és alattvalóik (Magyarország története 1301-ig)*, Budapest, 1997.
- Zsoldos, Attila, *Téténytől a Hód-tóig (Az 1279 és 1282 közötti politikátörténetének vázlata)*, în *TSzl*, 39, 1/1997, p. 69-98.
- Zsoldos, Attila, *Kassa túszai (Pillanatfelvétel 1311-ből Aba Amadé familiájáról)*, în *TSzl*, 39, 3-4/1997, p. 345-362.
- Zsoldos, Attila, *Közszabad nemzetségek*, în *MT*, 2, 1/1998, p. 43-60.

Anexe

Congregații generale și nobiliare ale Transilvaniei (1288-1322)

(1.: data; 2.: locul desfășurării; 3.: caracterul; 4.: prezidată de;
5.: cauze judecate)

1.	2.	3.	4.	5.
1288 ¹ , iunie 8	<i>villa Cruciferorum</i>	congregație nobiliară (<i>generalis convocatio</i>)	Ladislau Borșa de Sancto Martino, vicevoievod; asistat de: Petru Kata de Nyr, comite de Cluj; Mihail, fiul lui Laurențiu; Petru de Iara, fiul lui Murun; Petru, fiul lui Clement; <i>judices per regnum Transilvanum constituti</i>	Petru Monoszló, episcopul Transilvaniei, vs. Keminus și Ioan, fiii lui Mykula
1291 ² , ianuarie 13	Mirăslău (<i>Meruslo</i>)	congregație nobiliară	Benedict, locțiitor al vicevoievodului Ladislau de Sancto Martino, asistat de patru „judecă- tori delegați pentru țara Transilvaniei”, între care Nicolae de Gâmbaș (Gumbas) și Grigore de Sâncraiu (de Sancto Rege)	comitele Nicolae, fiul lui Mokou, vs. capitulul bisericii Transilvaniei
1291 ³ , martie 11	Alba-Iulia	congregație generală (<i>nobili, sași, secui, români</i>)	Andrei al III-lea, regele Ungariei	Ugrinus Csák vs. ??? Martori: nobilii, sașii, secuii și românii, cercetați fiecare în parte și toți împreună
1296 ⁴ , aprilie	<i>in Torda, apud ecclesiam Cruciferorum (Oprășani)</i>	congregație nobiliară (adunare judiciară)	Ladislau Kán, voievod al Transilvaniei; Johannes, prepozit de Sibiu; Myle, preceptor al casei cruciaților din Turda	Ladislau Kán vs. capitulul bisericii Transilvaniei Martori: 150 de nobili
1296 ⁵ , iunie 18	<i>prope villam Egrug (Românași)</i>	congregație nobiliară (adunare judiciară)	Ladislau Kán, voievod al Transilvaniei, <i>unacum nobilibus partibus Transsilvane nobiscum consedentibus</i>	fiii lui Bot de Ludos vs. capitulul bisericii Transilvaniei
1306 ⁶ , sept. 15	<i>villa Cruciferorum iuxta Torda (Oprășani)</i>	congregație nobiliară	Ladislau Kán, voievod al Transilvaniei, <i>unacum nobilibus partis Transsilvane, qui tunc nobiscum erant sedentes pro tribunali</i>	Nicolae și Petru, fiii banului Mykud, vs. Ladislau Borșa de Sancto Martino

1.	2.	3.	4.	5.
1308 ⁷ , iunie 17	iuxta Neregh (lângă Niraj)	congregație generală (<i>congregacio generalis</i>)	Ladislau Kán, voievod al Transilvaniei, unacum nobilibus regni ad nos pertinentibus	Ioan și Petru vs. magister Zemek
1309 ⁸	Turda (Torda)	congregație nobilă (<i>congregacio</i>)	(Ladislau Kán, voievod al Transilvaniei)	-
1322 ⁹ , aprilie 18-20	Oprișani (Kereztos, Kereztus)	congregație generală (nobilii țării, secuii și sașii)	Toma Szécsényi, voievod al Transilvaniei, Andrei Szécsi, episcop al Transilvaniei, Simon Kacsics, comite al secuilor	Gyegus, f. I. Nicolae, și Iacob, f. I. Apa, vs. comitele de Târnava Martori: toți nobilii, secuii și sașii

Note

1. DIR II. 300-301; HD 474-475.
2. DIR II. 347-348, 372; Teutsch-Firnhaber 169-170, 176.
3. DIR II. 369, 509.
4. Jakó 543, 546.
5. Jakó 550.
6. Pataki J., *Anjou királyaink*, p. 15-17.
7. DIR III. 67; Zichy 117-118.
8. AkO I. 813/814.
9. DIR IV. 37-39; ZW 60-63.

Duci ai Transilvaniei

Bela (al IV-lea), duce al Transilvaniei, cca 1225-1235

Ștefan (al V-lea), duce al Transilvaniei, cca 1257-1258, 1261-1270

Voievozi și vicevoievozi ai Transilvaniei

Pousa Csák, 1226-1229

Gyula Rátót, 1230-1231

Dionysius Tomaj, 1233-1234

Pousa Csák, 1235-1241, mart.

Ladislau Aba (?), comes *Ultrasilvanus*, cca 1235-cca 1239

Laurențiu Aba, 1242-după 1252

Herbordus, (vice)voievod (?), cca 1253-cca 1256

Erney Ákos, ban al Transilvaniei, cca 1258-1261

Ladislau (I) Kán (prima oară), 1261-1265

Nicolaus Gutkeled 1265-1270

L., (vice)voievod, 1267

Matei Csák (prima oară), 1270-1272, sept.

Nicolaus Geregye, 1272, sept.-1274, iun. (înainte de)

- Ioan (Johannes) Kőszegi, 1273, mai 12-29
 Egidius Monoszló, 1274, sept. 26-29
 Matei Csák (a doua oară), 1274, iun. (înainte de)-1275, dec.
 Ugrinus Csák (prima oară), 1275, dec.
 Ladislau (I) Kán (a doua oară), 1275, dec.-1276, febr.
 Ugrinus Csák (a doua oară), 1276, febr.-1276, cca iul.
 Matei Csák (a treia oară), 1276, cca iul.-1277, febr.
 Nicolaus Meggyesi, din neamul Pok (prima oară), 1277-1278
 Fyntha Aba, 1278 (toamna)-1280, iul.
 Ștefan (Stephanus, István), fiul lui Tekus de Mera, 1280 (a doua jumătate)
 Petru, fiul lui Dominic, 1280 (a doua jumătate)
 Roland Borșa (prima oară), 1282
 Petru, vicevoievod, 1282
Apor Peć, 1283
 Roland Borșa (a doua oară), 1284-1285
 Moyus Ákos, 1287-1288
 Roland Borșa (a treia oară), 1288-1294
 Ladislau Borșa, vicevoievod, ante 1288-cca 1291
 Benedict, locțiitor al vicevoievodului Ladislau Borșa, 1291
 Andrei de Geoagiul de Sus (Stremț), vicevoievod, 1290-1292
 Gheorghe Borșa, vicevoievod, cca 1292
Ladislau (II) Kán, 1294-1315
 Petru Monoszló (contravoievod), 1305
 Ioan de Deus, vicevoievod, 1294-după 1296
 Simon, vicevoievod, cca 1300
 Nicolaus Ákos (contravoievod), 1307
 Ehelleus Ákos, vicevoievod, ante 1303-1315
 Ladislau (III) Kán (neconfirmat de rege), 1315
 Nicolaus Meggyesi, din neamul Pok (a doua oară), 1315-1316
Dózsa Debreceni, 1318-1321
 Nicolaus Vásári, vicevoievod, 1319-1320
 Ehelleus Ákos, vicevoievod (a doua oară), 1321
Toma Szécsényi, 1321-1342
 Mihail de Juc (Zsuki), 1325-1330
 Simon Zsámboki, 1334-1336
 Petru (Pető) Derencsényi, 1337-1342

Comiți ai comitatelor Transilvaniei

Alba

titularii comitatului sunt vicevoievozii Transilvaniei

Brașov

Nicolaus, fiul lui Symon, 1294
 Solomon... – 1315 (1327, 1331)

Cluj

Sebastianus, 1229
 Petru Kata (de Nyr), 1288
 Iacob Cseh, 1312-1314
Nicolaus de Dezmir, 1315 (comite/jude al nobililor)?
 János Fonói, 1317 (și comite de Bistrița)
 Mihail de Juc (Zsuki), 1324
 Nicolaus de Rima (Rimai), 1331-1332

Dăbâca

Mykud Kőkényes-Radnót, 1269
 Ponyth Miskolc, 1268-1270
 Laurențiu Aba (și ban al Severinului), 1270-1272
 Filip (și mare-paharnic), 1272
 Mykud Kőkényes-Radnót, 1274
 Alexandru (și comite de Sibiu), 1274-1275
 Nicolaus Dobokai (Kőkényes-Radnót), 1317
 János Móri, 1331-1334

Hațeg

Petru Aba, 1276
Nicolaus, jude de Hațeg (comitat), 1315

Hunedoara

Martinus Mátéházi, 1333

Solnoc (Interior)

Nicolaus Gerendi, 1325

Târnava

Rachael, 1214
 Ders, 1331

Turda

Dominic de Iara (Járai), 1310
 Nicolaus Gerendi, 1312; 1326

Comitate neafiate în subordinea voievodului

Bistrița (și Rodna)

Aristaldus (Herystoldus), comite de Rodna, 1241
 Paul, comite de Rodna și Bistrița, 1274
 Vyvianus, comite de Bistrița (și comite al cămării regale), 1295
(Ladislau Kán, 1301-1310)
 Moyus Ákos (și paharnic al reginei), 1313-1314
 János Fonói (și comite de Cluj), 1317
 Simon Kacsics (și comite al secuilor), 1320-1327

Mediaș (și Șeica)

Simon Kacsics, 1320-1327
 Ladislau (Lack) din neamul Hermann, 1328-1343

Sibiu

Iwachinus Tūrje, cca 1210
 Benedict (jude al curții regelui Ștefan), 1265
 Dionysius (palatin, comite de Bács), 1266
 Benedict (palatin, jude al curții regale), 1268
 Albert (*magister agasonum*), 1270-1272
 Nicolaus (*magister agasonum*), 1272
 Ladislau (I) Kán (jude al curții regale, comite de Baranya), 1273
 Alexandru (și comite de Dăbâca), 1274-1277
 Petru Aba (*magister agasonum*), 1279-1280
 Amadé Aba, 1280-1282
 (Ladislau (II) Kán, 1301-1310/1315)
 Nicolaus Telegdi (din neamul Chanad), 1323
 Toma Szécsényi, 1323-1324
 Nicolaus de Brașov, 1329

Solnoc

Paul Geregye, 1245-1248
 Dionysius Szentgróti, din neamul Tūrje, 1251
 din cca 1257/1261, titularii comitatului sunt voievozii Transilvaniei

Comiți ai secuilor

Moyus Ákos, 1291
 Petru Bó, 1294-după 1295
 (Ladislau (II) Kán, 1301-1310/1315)
 Toma Losonci, 1315-1320
 István Losonci, 1315
 Simon Kacsics, 1320-1327
 Ladislau (Lack) din neamul Hermann, 1328-1343

Comiți/juzi ai secuilor de pe Arieș

Seem, 1295
 Egidiu, fiul lui Kolondus, 1313
 Renold, oficial al lui Toma Losonci, comitele secuilor, 1319
 Petru, fiul lui Iacob, jude al secuilor de pe Arieș, 1320

Episcopi ai Transilvaniei

Artulf, 1244, iun.-1245, oct.-dec.
 Gallus, 1246, mai-1270
 Petru Monoszló, 1270-1307, nov. 27
 (Ladislau, fiu al voievodului Ladislau Kán, neconfirmat, ian.-iul. 1308)
 Benedict, 1308, sept.-1320, febr.
 Andrei Szécsi, 1320, mart./iul.-1356

Prepoziți ai capitolului bisericii Transilvaniei

Nicolaus Kán, 1265-1268
Clement, 1268
Nicolaus Kán, 1269-1273
Clement, 1276
Nicolaus Kán, 1276-1277
Clement, 1286
Mihail Bó, 1287-1296
Stephanus, 1298-1306
Gregorius, 1307-1313
Andrei Szécsi, 1318-1320
Dominic Szécsi, 1320-1357

Arhidiaconi ai bisericii Transilvaniei

Alba

Agabitus, 1277
Stephanus, 1297-1300 (vicecancelar al regelui Andrei al III-lea)
Ioan *Nobilis*, 1318-1320 (cancelar al episcopului Benedict)

Cluj

Petru, 1294 (decan al capitolului din Alba-Iulia)
Ioan *Nobilis*, 1308-1312
Mihail Ákos, 1321

Crasna

Ioan, 1286
Santus, 1308 -1310

Dăbâca

Dominic, 1308-1313

Hunedoara

Ceba, 1265
Elias, 1308-1313

Kezdi

Nicolaus, 1308

Ozd

Tiba, 1268
Mihail, 1277
Andrei, 1286
Laurențiu, 1300
Benedict, 1307-1313 (vicar episcopal, 1313)
Eberhard, paroh din Teaca, vicearhidiacon, 1318
Ioan, 1319

Solnoc

Regulus, 1265
Nicolaus, 1300 (notar al episcopului Transilvaniei)

Gregorius, 1308
Petru, 1318-1320

Târnava

Bartolomeu, 1277
Ioan, 1300-1318 (vicecancelar al regelui Carol Robert, prepozit de Alba Regală,
1307-1322)

Telegd

Kylianus, *doctor decretorum*, 1288-1301
Nicolaus, 1308
Benedict, 1319 (vicar general al episcopului Transilvaniei)

Turda

Bartolomeu, 1274-1276 (decan al bisericii Transilvaniei)
Paul, 1288-1307 (vicar episcopal, 1307)
Salvus, 1308 (vicar episcopal, 1308)
Nicolaus, 1318 -1320 (decan al bisericii Transilvaniei)

Prepoziți de Sibiu

Florentinus, 1235
Nicolaus (vicecancelar regal), 1241
Benedict (vicecancelar regal), 1261-1263
Ioan (*Johannes*), 1288-1296

Decani ai provinciei Sibiului

Reynaldus, 1282
Walbrun, 1302
Giselbert, 1309

Abstract

Transylvania in the Second Half of 13th Century. The Rise of the Congregational Regime

In the second half of the thirteenth century, a number of sources describe Transylvania as a *regnum*, apparently different from *regnum Hungariae*, but included nevertheless in its political system. This research has its starting point in the necessity of clarifying the real significance of this notion, seen until now exclusively as an expression of the territorial lordship of voivodes Roland Borsa and Ladislaus Kán. The difficulties of interpretation reduce when we approach the historical sources: the mentions referring to *regnum Transilvanum* are present in documents issued not by the voivodal chancery, but by the congregation of Transylvanian nobles. The nobles of Transylvania assumed, during this age, the status of “legal country”, as an expression of their aims to control the economic resources of the province and to play a leading political role inside of it. The political regime instituted, after 1301, by the voivode Ladislaus Kán represented an expression of their success, reached at the end of a remarkable development of the congregational system.

1. Better prepared to confront the Mongol onslaught than other Central-European countries, Transylvania opposed to the invaders a longer resistance. Led by Kadan and Būri, the Mongols were able to break the Transylvanian defensive system only in the last days of March, at a time when the other invader's armies were already present in the surroundings of Buda, or far beyond the Krakow. The consequences of the invasion were devastating. The old

royal castles were burnt to the ground, and with them lost its role the entire half-free military and administrative category of *iobagiones castri*, whose place and functions were taken by the emerging nobility. A new provincial class of warriors took possession of royal and private lands, built a new generation of castles and opened his way to a leading political role.

2. The late restoration of the royal authorities (1243) was followed by a slow and faltering process of reconstruction, interrupted by the Mongol alarm of 1247. Confronted with the menace of a new invasion, King Bela projected an extremely prudent defensive strategy. Aiming only to keep the Mongols eastwards of Danube, the new royal plan was to give up the fight for Transylvania and for the other eastern regions of the kingdom. As a result, the high-rank dignitaries deserted the province, which experienced a new period of abandon and decay.

3. The re-establishment of the ducal institution (*ducatus Transilvaniae*) under the authority of the heir of the Hungarian crown, the “young king” (*iunior rex*) Stephen (1257-1270) was a decisive period for the social and institutional evolution of medieval Transylvania. The chapter focus on a number of issues, such as: the causes and conditions that led to the royal decision of implementing in Transylvania the ducal institution (1256-1257); the institutional evolvment of Transylvania during this interval; the reasons by King Bela assigned to Erney Ákos the title of *banus Transilvaniae* (1258-1261); the Tartar invasion of 1260 and the diplomatic ties between Duke Stephen and the Mongols; the civil wars between King Bela and his son Stephen, stressing on the Transylvanian contribution and discussing the chronology of the military events; the rise of the Transylvanian lesser nobility and its military contribution to the campaigns of Young King Stephen; the administrative reforms and their social consequences.

4. The political history of Transylvania between 1272-1282 is divided in four main stages: the reign of Nicholas

Geregye (1272-1274), the domination of the clan Csák (1274-1277), the Saxon rebellion (1277-1279) and the domination of the clan Aba (1279-1282). During these years, the voivode Matthew Csák attempted to formally restore the Transylvanian dukedom for his own benefice. A few years later, the aristocratic clan Aba reconstructed the political system of the dukedom without reestablishing the institution itself. The “duke” exercised the full control over all the components of the Transylvanian political structure (Saxons and Szeklers included), while the voievode had a legal authority only on a more limited territory (“the seven counties”).

5. Challenging a number of historiographic interpretations, the author came to the conclusion that the Transylvanian positions of Voivode Roland Borsa were actually quite feeble, due to his competition with King Ladislaus IV and the rise of the congregational system. Lacking of personal properties in Transylvania, Roland had no real authority on the noble congregation, in despite of his official dignity. In his fight against the domination of the aristocracy, King Ladislaus encouraged the political affirmation of Transylvanian nobles, as well as of the Saxons, Szeklers or Romanians; along with the Cumans, they were the main supporters of the King’s party in the last years of his reign (1287-1290), spent by Ladislaus almost exclusively in the eastern provinces of his kingdom. The *regnum Transilvanum*, mentioned in a number of sources of this age, has nothing to do with the territorial lordship of Voivode Roland. His mentions (1288-1291) are exclusively connected with the judicial offices of the nobles represented in the *congregatio nobilium*, or with the rights and duties associated with the noble status. One of the meanings of the term *regnum* refer, therefore, to the legal community of Transylvanian nobles which assumed, at the end of thirteenth century, the role of “legal country”. Such a position would make sense only in the presence of the country (*regnum*, *ország*) itself; indeed, a large number of sources

shows us that Transylvania was considered a country set apart from Hungary, with his own name, territory, people, historical traditions, customs and institutions, attributes that lack in the cases of other “oligarchic” principalities (Borsa, Aba, Csák, Köszegi etc.) or privileged communities.

5.9. The reconsideration of the effective Transylvanian positions held by the voievode Roland Borsa and of his relations with the provincial nobility lead to a new explanation of the real significance of the term *regnum*, by which a number of sources define the status of this province in the last decades of the 13th century. Older Romanian historical interpretations ascribed to this term a significance connected with a superior form of territorial lordship (“*domnie*”), exercised by Roland Borsa, who allegedly transformed Transylvania into a “sovereign country by the constitutional point of view.”⁷¹ The question marks risen by such an interpretation had their explanation both in the already demonstrated incapacity of the voivode to impose his authority over the Transylvanian nobility and the noble congregation and in the fact that the mentioned term *regnum* was never used in contexts referring to the territorial authority of Roland Borsa.

<i>Ladizlaus vicevoiuoda transsiluanus</i>	June 8, 1288	<i>Petrus de Nyr, comes de Kulus, Michael comes, filius Laurencii [Petrus comes?] filius Muron, et comes Petrus, filius Clementis, iudices per regnum Transsilvanum constituti...</i> ²
<i>Andreas (III) rex Hungariae</i>	February 22, 1291	<i>... nobiles regni nostri et Saxones Transilvani predia tenentes et more nobilium... ... nobiles regni nostri et predicti Saxones regni Transilvaniae...</i> ³
<i>Comes Benedictus gerens vices Ladizlai vicevaivode Transsiluani</i>	May 8, 1291	<i>Nicolaus de Gumbas et Gregorio de Sancto Rege comitibus per regnum Transsilvanum iudicibus deputatis...</i> ⁴

All this mentions referring to the *regnum Transilvanum/Transilvaniae* appear, obviously, in the contexts related with the *judicial functions of the nobles* inside of the noble congregation (June 8, 1288; May 8, 1291) or with the rights

and duties associated with the *noble status* (February 22, 1291). At the same time, all the above mentioned documents are connected with the activity of the congregational system: if the two diplomas of the vicevoivode Ladislaus and of his deputy Benedictus are issued during the sessions of the congregation proper, the royal diploma of King Andrew III contains the stipulations already adopted by the “royal” assembly of Buda (1290), but that had to be also debated by the Dietal assembly of Alba-Iulia, in March 1291, in order to gain their legal authority in the autonomous Transylvania. None of these sources could be seen as a testimony for the territorial *herrschaft* of the voivode Roland, any connection between his personality and the use of the term *regnum Transilvanum* becoming, accordingly, far from every possibility of demonstration. As a consequence, starting from the recent interpretations of Martyn Rady⁵, it is possible to assert that, in his real meaning, the term *regnum* designated the *legal community* of the Transylvanian nobles, represented in the *congregatio nobilium*.

Such a preliminary conclusion, with all its remarkable utility for our research, has the disadvantage of clarifying only a half of the problem. Indeed, *regnum* (“country”) has, like everywhere else during this period of time, the meaning of “legal country”, privileged community assuming the exercise of the main “constitutional” rights. However, we shouldn’t forget that this privileged community couldn’t be seen as a *regnum* in the absence of the “country” itself, identifiable by its well-defined territorial structure, by a juridical status and by an institutional system able to sustain such a name. Legal communities similar to those of the privileged Transylvanians functioned, without every possibility of doubt, in many others “congregational provinces” of the Hungary proper (that is, without Slavonia and the maritime provinces); anyway, none of these was ever defined by our sources as a *regnum* in the 13th century. In such a situation were, for instance, the territories effectively controlled by the main branch of the Borsa kin-

dred during the last two decades of this century: Bihor (Bihar) and the other six neighboring counties Solnoc (Szolnok) exterior, Sătmăr (Szatmár), Crasna, Békés, Zarand and Szabolcs, which constituted, altogether, a very well defined “congregational province.”⁶ This area had in the background the historical tradition of an autonomous *ducatus Byhariensis* that functioned in the first centuries after the Hungarian conquest⁷. According to the tradition mentioned by the Anonymous notary’s *Gesta*, the origins of this political creation could be draw even earlier, namely in the initial truce made by Arpad with the duke of Bihor, Menumorout⁸. The borders of the Menumorout’s dominion (*regnum*), indicated by the Anonymous’ *Gesta*, were almost identical with those of the seven counties that formed the congregational province in the last quarter of the 13th century⁹. Anyway, the high degree of absorption, during the 10 to 12th centuries, of the territories eastwards of the Tisa river into the centralized structures of the Arpadian kingdom had a number of consequences on the structures of their historical particularity. Therefore, in our second half of the 13th century, “the seven counties” were not any more a *regnum* with clearly defined traits and, as a consequence, the sources had ceased for a long time to mention them as such. The nobles of these counties didn’t see themselves any more as an order distinct from *regnum Hungariae*; also, these territories as a whole were not seen any more as an distinctive unit inside of the internal political geography of the kingdom, and they didn’t have a name of there own. Consequently, “the legal country” to which the local nobility belonged was no one else than the privileged community of the *regnum Hungariae* as a whole.

The territorial identity of Transylvania, instead, was fairly clear for the people of the 13th century:

<i>Bela, rex primogenitus</i>	1231	<i>... inutiles et superfluas donationis [...] destrueremus, positi in Transilvanis partibus...</i> ¹⁰
<i>Bela (IV), rex Hungariae</i>	1243	<i>...cum fidelem nostrum Laurencium vaivodam post conflictum Tartarorum ad partes Transsilvanas misissemus...</i> ¹¹
<i>Bela (IV), rex Hungariae</i>	1256	<i>Possessiones... in partibus Transilvanis sunt hec...</i> ¹²
<i>Stephanus, iunior rex Vngariae, dux Transilvaniae</i>	1263	<i>...quasdam terras udvarnicorum nostrorum in Transsilvanis partibus existentes...</i> ¹³
<i>Idem</i>	1267	<i>... possessiones avi sui Julae magni in partibus scilicet Transsilvanis existentes...</i> ¹⁴
<i>Idem</i>	1267	<i>Et cum Ladyzlaus woyuoda et Julia frater eiusdem venissent cum Cumanis contra nos ad partes Transsilvanas...</i> ¹⁵
<i>Capitulum ecclesie Varadinensis</i>	1278	<i>... porcionem suam de terra Hasadad ipsum contingentem in partibus Transsilvanis existentem...</i> ¹⁶
<i>Ladislaus (IV), rex Hungariae</i>	1285	<i>... cum Lorandus filius Mark per suam infidelitatem terram nostram Scepusiensem, unacum Gylnuchbana et terram Nyr ultra partem de Tyzael usque ad partem Transsilvanam contra nostram regia maiestatem potentialiter occuparent...</i> ¹⁷

This selection of documentary sources makes clear that Transylvania was a distinctive reality inside of the Arpadian kingdom. Naturally, this eastern “country”, with such an obvious identity in the medieval Hungary’s political system, had an accordingly well individuated people, mentioned in the sources as “people of Transylvania”, “inhabitants of Transylvania”, “nobles of Transylvania”, “Transylvanians”.

The “Transylvanians” mentioned in the first five examples belonged to the category, representative for this province, of the German colonists settled here by the middle of the 12th century. The increasing number of mentions referring to “Transylvanian nobles”, starting with the reign of Ladislaus IV, are connected with their triple quality of warriors, members of the political class and landowners. The rise of the Transylvanian nobles’ individual and group identity, their aim to constitute a distinctive noble order and an autonomous

Andreas (II), rex Hungariae	1224	... fideles hospites nostri Theutonici Ultrasilvani... ¹⁸
Bela, rex primogenitus	1231	... milites nostros Saxones Ultrasilvanos... ¹⁹
Ladislauș (IV), rex Hungariae	1273	... Saxones et alii homines regionis Transsilvanie ad patrem redierunt, eum naturalem terre dominum cognoscentes ²⁰
Stephanus archiepiscopus Colochensis	1277	... quidam Saxo, vite detestabili, nomine Gaan filius Alardi [...] congregata multitudine sue nationis novissime de partibus Transsilvanis... ... universos gentis Vngarice in ducatu commorantes Transsilvano in quibuscumque latibulis... ²¹
Ladislauș (IV), rex Hungariae	1285	... contra Gyan filium Alardi in partibus Transsilvanicis pro conservatione incolarum partis illius... ²²
Idem	1285	Insuper cum nostros homines fideles Transsilvanos unacum Cumanis nostris contra Dormanum et Bulgaros misissemus, magistrum Georgius exercitus capitaneum preficientes... ²³
Idem	1289	... quas universi Nobiles partis Transsilvaniae tunc in ipsa expeditione nostra nobiscum existentes... ²⁴
Lodomerius, archiepiscopus Strigoniensis	1288	... nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Volachis de Cybiniensi et de Burcia comitatibus Transil(v)anis... ²⁵
Andreas (III) rex Hungariae	1291	... cum nos universis Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis apud Albam Jule pro reformatione status eorundem congregationem cum eisdem fecissemus... ²⁶

“country” congregation were motivated by their “provincial” interests, with more and more well defined particularistic traits. As for the examples we offered from the final decade of the 13th century, they illustrate the progress of other components of the Transylvanian political conglomerate, which took political advantages and benefits from the new “constitutional” system that the province was going to redefine.

The following examples – whose clarity makes unavailing any further commentary – demonstrate that Transylvania was perceived, during this age, as a reality essentially different from the Hungary proper:

Conventus Monasterii beati Hypoliti Martyris de Zobor	1256	...occupatione [...] iurium [...] monasterii Sancti Benedicti de Grana [...] tam in hoc regno, quam in parte Transylvana... ²⁷
Stephanus, iunior rex Vngariae, dux Transilvaniae	1268	et cum ipsum castrum (Feketeuholm // Codlea) [...] exivissemus, et paulatim ad nostrum regnum accessissemus domino permittente ²⁸
Ladislauș (IV), rex Hungariae	1279	... cum dominus rex Bela, avus noster carissimus [...] dictum patrem nostrum de suo regno miserabiliter ad partes Transilvanas effugasset ²⁹

Transylvania ("Transylvanian parts") is, according to these sources, a distinct "country" inside of the Hungarian kingdom. Even if not define it explicitly as a *regnum*, these examples contain, by introducing the antithesis with *regnum Hungariae*, an implicit indication for the existence of such a status.

However, there are a number of sources, foregoing those dating from 1288-1291 and issued by the royal chancery, that explicitly recognize to Transylvania the quality of a *regnum*.

Andreas (II), rex Hungariae	1206	...primes hospites regni de tribus villis Ultrasilvanis Karako videlicet, Crapundorph et Rams... ³⁰
Stephanus, iunior rex Vngariae, dux Transilvaniae	1266	ipsum vaivodam debita sollicitudine invigilantem defensionem et remediis regni nostri Transsilvani... ³¹

As for the royal diploma of 1206, it is very less probably that, recognizing to the German settlers of Cricău, Ighiu and Romos the quality of the "first guests of the kingdom/country" (*primes hospites regni*), Andrew II refer to the Hungarian kingdom as a whole, in the western and central parts of which the German colonization started long time before their late evolvments towards the far eastern territories of the kingdom, Transylvania included. In this case we have to admit, together with Thomas Năgler³², that the *regnum* to which the King refer is no other than *regnum Transilvanum*.

Any possible uncertainty is left aside by the diploma of the “young king” Stephen (1266). Its neat and explicit assertion is a testimony for the existence of a *regnum nostrum Transsilvanum*, whose status has to be considered in connection with the diplomas of 1268 and 1279 (quoted in the cluster above), issued by the chancery of the same king, or by the one of his son Ladislaus IV, that stress on the distinction existing between Transylvania and the *regnum Hungariae*. Stephen saw, therefore, Transylvania as *one of the “countries”* subject to the Hungarian crown. Assuming, in his relation with this country, his main duty as a sovereign, the assurance of its defense, the Young King transformed this obligation into a task of the Transylvanian voivode, the representative who governed this “country” in his name.

The analysis of these sources is coming to support a late definition given to the term *regnum* by Ștefan Pascu: “autonomous state formation.”³³ However, the achievement by Transylvania of this status has no demonstrable connections with the development into an “oligarchic” direction of the voievodal power in the last decades of the 13th century. *Regnum Transilvanum* did not indicate, as we already have seen, the territory kept by the voievode Roland Borsa under his authority, but a distinctive “country”, with its own institutions, legal system and legal community (*regnum*); a “country” governed by a voievode, who could be – or not! – Roland Borsa. On the basis of the fiction *regia in persona*, the voievode of Transylvania carried out the attributions of a royal *locumtenens*, exercising, as an representative of the sovereign, the control over the military, administrative and judicial of the statehood on this territory. His status was in some ways similar to those of the Palatine (*regni Hungariae palatinus*), in the Hungary proper, and mainly with those held, in Slavonia, by the *regni Sclavoniae banus*. The rise of the congregational system, realized during the same chronological space, redefined the legal system of this province and strengthened their autonomy. As a result, the uncommon situation of 1290-1291,

when Andrew III made a difficult attempt to impose in Transylvania a “constitutional” reform already accepted by the rest of the kingdom, became – or, at least, threatened to become – a rule for the centuries to come. From here resulted a special juridical situation, so concisely expressed by E. Mályusz in the formula *the exceptions in Hungary were rules in Transylvania*³⁴.

The 13th century Transylvania was, like Slavonia, a “country” disposing of the largest part of the essential medieval characteristics of the statality. It had a distinctive historical tradition, conserving the memory of its old sovereignty, lost as a result of the wars and truces made with the Hungarians³⁵. Thus, referring to the result of the victory of the Saint King Stephen over the Transylvanian duke Gyula, the Hungarian chronicles of the 14th century note: *et ipsum regnum Erdewel monarchie Vngarie adiunxit*³⁶. The explanation of the fact that – on the contrary from *regnum Croatiae*, for instance – *regnum Transilvaniae* and *regnum Slavoniae* did not appear in the official *intitulatio* of the Hungarian kings is to be found in its early conquest, realized, in its general lines, before the end of the 11th century. We know that, from Stephen I to Coloman I, the kings of the Arpad dynasty held the title of *rex Ungrorum (Pannoniorum)*; only after the coronation of Coloman as a King of Croatia (1102), the royal title incorporated the mentions of the autonomous “kingdoms” newly incorporated into the structures of the Hungarian state (Croatia, Dalmatia)³⁷. If, after this last date, all the states conquered – or projected to be conquered – by the Hungarian kings would find its expression in the royal title³⁸, the annexations realized in the century before did not had such a privilege. The absence of Transylvania from the royal title of the Arpad kings could be considered, therefore, as an argument for the ancient character of the Transylvanian political structures and for their remarkable resistance.

6. The Káns already owned Transylvanian properties for three generations at the moment when the noble congregation supported Ladislaus to become voivode. Compared

with other possible candidates and with all his predecessors, he was certainly the first voivode with a strong Transylvanian background. Developing a powerful political and military system, the voivode staffed all its dignities and offices exclusively with Transylvanian nobles. These traits of Ladislaus's regime explain the strength of his internal position and the hostility shown by the local nobility against the non-Transylvanian party of Charles Robert of Anjou. Components of the political system led by the voivode were also the Saxons, Szeklers and Romanians, all of them having their own autonomous provinces and districts and participating, along with the Hungarian nobles, to a larger, "parliamentary" Transylvanian congregation. Taking advantage of the politically confuse conditions in the kingdom after 1301, Ladislaus Kán assumed the essential of the royal prerogatives and governed Transylvania as an autonomous ruler. He became an important factor in the competition for the Hungarian crown, supporting Wenceslaus Przemysl, Otto of Wittelsbach and Charles of Valois against Charles Robert of Anjou. In 1310, he negotiated a compromise with the king Charles Robert, whose terms allowed him to rule undisturbed Transylvania until the end of his life (1315).

7. The war against rebellious Transylvania was a turning point in the Charles Robert's reign. It started by the death of Ladislaus Kán and had a number of developments described in the last chapter of this work. After the war, victorious Charles Robert regarded Transylvania as a "conquered country" (A.A. Rusu), imposing a regime of rough and venal military occupation led by the voivode Thomas Szécsényi.

The *regnum Transilvanum*'s political system, rising in Transylvania to the end of the thirteenth century, could be seen as a link between the 10th century *regnum Erdewel* and the *regnum Transsilvaniensis* emerged as a result of the Treaty of Union (*foedus*) of 1459. Even if the figure of Ladislaus Kán shows similarities with other "oligarchs"

of that age, Transylvania had a statute clearly different by their “petty kingdoms”. The ideology of *regnum Transilvanum* survived throughout the entire Middle Ages. On favorable circumstances, it contributed to the strengthening of Transylvania’s autonomous political statute.

Notes

1. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 187.
2. CD V/3. 434-436; HD 474-475; DIR II. 300-301; Jakó 437.
3. CD VII/2. 139-147; ZW 172-176; DIR II. 361-365, 505-509; Jakó 470.
4. CD VI/1. 163-164; ZW 178-179; DIR II. 372; Jakó 479.
5. Martyn Rady, *Voivode and Regnum: Transylvania’s Place in the Medieval Kingdom of Hungary*, in László Péter (ed.), *Historians and the History of Transylvania*, Boulder-New York, 1992, pp. 87-101.
6. An early general congregation (*generalem congregationem*) of the nobles living in these counties is mentioned on January 30, 1279 – DIR II. 201-203; Wenzel XII. 250-253. In the first decades of the 14th century the configuration of the “province” is still almost unchanged: in 1317 Dózsa Debreceni held, at Sălacea, the congregation of the counties Bihor, Szabolcs, Sătmar, Solnoc and Crasna – CD VIII/2. 52-53, 98-100; CDHA I. 435-436; DIR III. 276, 280-281 – the only absents, in comparison with the 1279 constitution, being the meridional counties Zarand and Békés.
7. Makk F., in KMTL 261.
8. Anonymus Notarius, *Gesta Hungarorum/Faptele ungurilor* (ed. by G. Popa-Lisseanu), București, 2001, LI, LII, pp. 68-70, 128-130.
9. *Ibidem*, XI, pp. 35, 90.
10. ZW 54-55; DIR I. 32-33, 394-395; Jakó 163.
11. ZW 70-71; Jakó 195.
12. DIR II. 21-23, 494-496.
13. CD IV/3. 158-159; ZW 89-90; DIR II. 51-52; Jakó 241.
14. HO VII. 106; ZW 528; DIR II. 97-98; Jakó 261.
15. CD IV/3. 407-410; DIR II. 94-95; Jakó 262.
16. HO VIII. 443; DIR II. 196-197.
17. HD 452-459; DIR II. 271-273; Jakó 406.
18. ZW 32-35; DIR I. 208-210, 383-384.
19. ZW 54-55; DIR I. 32-33, 394-395; Jakó 163.
20. Wenzel IV. 23-27; Jakó 325.
21. Jakó 351.
22. HD 447-448; DIR II. 254-255; Jakó 405.
23. HD 452-459; DIR II. 271-273; Jakó 406.
24. CD V/3. 457-460 and VII/4. 211-213; DIR II. 306-308; Jakó 455.
25. *Századok* 44 (1910), pp. 8-11; DIR II. 296-299; Jakó 436.
26. DIR II. 369, 509.

27. *CD* IV/2. 405-407; Jakó 220.
28. *HO* VIII. 110-113; *DIR* II. 108-110; Jakó 273.
29. *ZW* 137-139; *DIR* II. 213-215; Jakó 368.
30. *ZW* 9-10; *DIR* I. 31-32, 368-369.
31. *ZW* 96-98; *DIR* II. 79-80; Jakó 260.
32. Th. Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania. Studii*, București, 1981, p. 164.
33. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 421.
34. E. Mályusz, *Hungarian Nobles of Medieval Transylvania*, in János M. Bak (ed.), *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property and Privilege*, Budapest, 1994, p. 38.
35. I.-A. Pop, *Romanians and Hungarians from the 9th to the 14th Century. The Genesis of the Transylvanian Medieval State*, Cluj-Napoca, 1996, pp. 64-161.
36. *SRH* II. 36.
37. E. Fügedi, in *KMTL*, p. 352.
38. *Serviae* (1202), *Galiciae*, *Lodomeriae* (1206), *Comaniae* (1237), *Bulgariae* (1255) etc.

Indice

A

- Aba, episcop de Vác, 317
- Aba, neam, 86, 156, 168, 183-188, 191, 199, 200, 202, 208, 254, 282, 283, 302, 335, 338, 343, 405, 406
- ~ Amadé (Omodeus), comite de Sibiu, jude al curții regale, palatin, 7, 185, 202, 204, 256, 317, 325, 330, 399
- ~ David, tatăl lui Fyntha, 185
- ~ Demetrius, nobil, 68
- ~ Fyntha (Phinta), palatin, voievod al Transilvaniei, 184-188, 194, 195, 200, 254, 281, 283, 397
- ~ János, nobil, 351
- ~ Ladislau, comite, jude al curții regale, voievod al Transilvaniei, 67, 68, 338, 396
- ~ Ladislau, magistrul, 338
- ~ Laurențiu (I), voievod al Transilvaniei, 86-89, 93, 97, 135, 143, 185, 186, 238, 396, 409
- ~ Laurențiu (II), ban de Severin, comite de Dăbâca, tezaurar al Ungariei, 185-189, 194, 195, 202, 398
- ~ Myke (Miko), comite de Bihor, 68
- ~ Petru, mare-comis, comite de Sibiu și de Hațeg, jude al curții regale, 170, 185, 194, 195, 201, 398, 399
- Abaqa, ilkhan, 64
- Abaújvár (Ungaria), comitat, 123, 156, 188, 360
- Abrud (AB), domeniu, 145, 161, 252
- Abulafia, D., istoric, 95
- Achim, Viorel, istoric, 382
- Adrian (Adorján) (BH), cetate, 56, 86, 182, 194, 199, 234, 351
- Adrian, episcop al Transilvaniei, 339
- Agabitus, arhidiacon de Alba, 180, 400
- Agnes de Habsburg, regină a Ungariei, 307, 344
- Agria (Eger) (Ungaria), episcopie, oraș, 33, 34, 258, 259, 300, 317
- Agriș (SJ), localitate, 328
- Akadas Secuiul, 94
- Ákos, neam, 272, 278, 302
- ~ Alexandru, nobil, 292
- ~ Ehelleus (I), nobil, 272, 337
- ~ Ehelleus (II), vicevoievod al Transilvaniei, 261, 269, 272, 273, 280, 289, 338, 353, 354, 358, 366, 397
- ~ Elisabeta, fiica lui Ehelleus (II), 273
- ~ Erney, ban al Transilvaniei, jude al curții regale, 107-111, 114, 128, 129, 153, 159, 170, 190, 396, 404
- ~ Mihail, arhidiacon de Cluj, 273, 400
- ~ Moyus (I), voievod al Transilvaniei, 211, 219, 272, 338, 397
- ~ Moyus (II), comite de Bistrița și al secuilor, 330, 350-352, 398, 399
- ~ Nicolaus, contravoievod al Transilvaniei, 397
- Alard, comite, tatăl lui Gaan (Gyan), 179, 185, 194, 239, 279, 282, 411
- Alba, arhidiaconat, 180, 283, 339, 356, 400; comitat, 26, 62, 140,

- 142, 145, 180, 272, 278, 397;
județ, 58, 157, 272
- Alba-Iulia (AB), capitolu, cetate, epis-
copie, oraș, prepozitură, 28, 39,
45, 47, 48, 51, 55, 60, 70, 75, 82,
83, 87, 88, 98, 139, 140, 143,
162, 169, 173, 174, 176, 178-
181, 192, 209, 212, 220, 222,
225, 230-232, 236, 239, 248,
253, 256-260, 269, 271, 280-
283, 285, 286, 290, 313, 316,
319-321, 328, 331, 337, 338,
340, 354, 362, 395, 407, 411
- Alba Regală (Fehérvár) (Ungaria),
cetate, 91, 170, 303, 327; comi-
tat, 17, 84, 85, 97; prepozitură,
253, 317, 319, 322, 335
- Alba Transilvaniei, v. Alba-Iulia
- Albericus Trius-Fontium, cronicar,
24, 31, 69, 70, 152
- Alberigo, Giuseppe, editor, 93, 382
- Albert, comite de Sibiu, *magister*
agasonum, 399
- Albert I de Habsburg, rege al Ger-
maniei, 210, 303, 305, 307-309,
312, 333, 342
- Albești (MS), localitate, 367; v.
Feirighaz
- Alexandrescu, A.D., arheolog, 69
- Alexandru (Alexander), ban de Se-
verin, comite de Dăbâca și Sibiu,
122, 125, 127, 130, 135, 174,
176, 177, 189, 192, 398, 399
- Alexandru al IV-lea, papă, 94, 106,
109
- Alexandru, aristocrat, 124
- Alexandru, castelan de Șoimuș, 267
- Almaș, ducat, 294
- Almaș (*Halmas*) (SJ), localitate, 306
- Almăjd (BH), localitate, 86
- Anagni (Italia), localitate, 300
- Andreas, episcop de Agria, 258, 259
- Andreas, fiul lui Szerafin, jude al
curții regale, 96
- Andrei, arhidiacon de Ozd, 400
- Andrei (Andreas) al II-lea, rege al
Ungariei, 20, 21, 27, 29, 32, 68,
69, 82, 101, 112, 113, 136, 182,
210, 227, 239, 240, 242, 252,
281, 286, 349, 410, 411
- Andrei (Andreas) al III-lea, rege al
Ungariei, 182, 224, 228-236,
239, 251, 254, 256-259, 262,
263, 265, 266, 279, 284, 290,
291, 293, 299, 328, 344, 348,
373, 395, 400, 406, 407, 410,
413
- Andrei (I) de Geoagiul de Sus, co-
mite, 125, 153, 194
- Andrei (II) de Geoagiul de Sus, co-
mite, vicevoievod al Transilva-
niei, 220, 255, 397
- Andrei, fiul lui Helemban, nobil
secui, 272, 337
- Andrei, fiul lui Iohanka, comite, 268
- Andrei, fiul lui IPOCH, nobil, 278
- Andrei, fiul lui Ivancha, nobil, 102,
124, 127, 129, 130, 134, 156
- Andrei, tatăl comitelui Dumitru, 125
- Andrei, tatăl lui Dominic, 125
- Andrei Iurievici, cneaz al Haliciului,
315, 350, 351
- Andrei „Venețianul”, duce al Slavo-
niei, 210, 227, 228
- Andronic, tatăl lui Dominic, 125
- Angevinii, dinastie; v. Anjou
- Anghel, Gheorghe, istoric, 71, 75,
76, 164, 335, 337, 382
- Anjou, casa de, 208, 218, 302, 306,
309
- Anna, principesă ungară, fiica lui
Bela al IV-lea, soția lui Rostislav
Mihailovici, 95, 123, 131, 159
- Anonymus (Notarius), cronicar, 237,
249, 381, 408, 415
- Anonymus Geographus* (Anonimul
dominican), 242, 250, 311, 344,
345, 381
- Anonymus Leobiensis*, cronicar, 73,
74, 155, 156, 245
- Antonius, episcop de Cenad, can-
celar regal, 303, 304, 306
- Apa, tatăl lui Iacob, 396
- Apafi, familie, 278
- Apold (SB), localitate, 147
- Apor, neam, 334; palat, 74

- Arad (AD), cetate, 70, 74; comitat, 74, 127, 267, 274, 275, 348; județ, 274; prepoziție, 82, 117, 138, 158, 178
- Arbuz Cumanul, „cumnat“ al regelui Ladislau al IV-lea, 211
- Arcalia (*Arukalia*) (BN), localitate, 88, 194
- Ardeal, v. Transilvania
- Argeș (AG), regiune, 296; râu, 28
- Arieș, râu, 52, 145, 205; scaun, ținut, 145, 205, 212, 232, 266, 272, 288, 331, 399
- Arieșul de Câmpie (*Aranyos, Oronos*) (Cheud) (SJ), cetate, localitate, vamă, 56, 104, 105, 141, 152, 162
- Aristaldus (Herystoldus), comite de Rodna, greav, 38, 398
- Armbruster, Adolf, istoric, 341, 342, 344, 382
- Armenia, țară, 67
- Arnold de Apold, comite, 147
- Arpad, conducător ungur, 237
- Arpadienii, dinastie, 137, 207, 243, 263, 281, 298, 299, 364, 372, 413
- Artulf, episcop al Transilvaniei, 75, 87, 399
- Așchileu (CJ), localitate, 354
- Asia Centrală, 44
- Asia Mică, 42
- Augustin, episcop de Zagreb, 317
- Aurel Vlaicu (HD), v. Bințiș
- Austria, țară, 17, 18, 43, 67, 89, 98, 107, 155, 210, 232, 248, 291, 301, 343
- Aventinus, cronicar, 343
- Avram, Alexandru, istoric, 382
- Avrig (SB), cetate, 32, 57
- Azov, mare, 24, 67
- B**
- Baas, jude al curții regale, 135, 142
- Babonič, neam, 317
- Babus* (comitatul Solnoc), localitate, 336
- Bacăman, conducător cuman, 37
- Bács (Ungaria), comitat, 135, 399
- Bácskai, Vera, editor, 379
- Bak, János M., istoric, 11, 250, 379, 388, 416
- Baksa, Georgius, magistrul, 186, 194, 204, 239, 411
- Balassa, Demetrius, nobil, 317
- Balaton (Ungaria), lac, 91
- Balcani, v. Peninsula Balcanică
- Balea, cnez român, 292
- Balkan*, v. Carpați
- Balos, nobil, 268
- Baltag, Gheorghe, istoric, 390
- Banat, regiune, 39, 225, 262, 274, 275, 347
- Banatul de Severin, v. Severin
- Barabás, Samu, editor, 379
- Baranya (Ungaria), comitat, 91, 135, 156, 190, 399
- Baraolt (CV), localitate, 286
- Barbat, voievod român, 187
- Bărkăçar, comandant mongol, 65
- Bartaleu, tatăl lui Petru, 360
- Bártfai Szabó, László, editor, 379
- Bartholomeus (Bartolomeu), arhidiacon de Târnava, 180, 401
- Bartholomeus, episcop de Oradea, 202
- Bartolomeu, arhidiacon de Turda, decan al bisericii Transilvaniei, 401
- Bas, fiul lui Balos, nobil, 267
- Basarab I, voievod al Țării Românești, 350, 364, 365
- Bathu, v. Batu
- Batie, v. Batu
- Battelli, G., istoric, 95
- Batu, han al Hoardei de Aur, 15-18, 24, 25, 35-37, 40-42, 44, 65, 67, 71, 73, 81, 89, 90, 105, 203, 341
- Bavaria, ducat, 308, 309
- Baydar, comandant mongol, 14, 15, 18, 35
- Bazinul Carpatic, 215
- Bazinul Secașelor, 284
- Bazna (*Bozna*) (SB), localitate, 145

- Bârsa (*Burcia, Burza*), comitat, 222, 223, 239, 247, 411; v. și Țara Bârsei
- Băta Doamnei (Piatra-Neamț) (NT), cetate, 32, 36
- Beatrice d'Este, regină a Ungariei, 227
- Begovars, conducător cuman, 22
- Békefi, R., istoric, 193
- Békés, comitat, 236, 247, 249, 408, 415
- Bela al III-lea, rege al Ungariei, 82, 117
- Bela al IV-lea, duce al Transilvaniei, rege al Ungariei, 17, 21-25, 27, 28, 33, 40, 51, 56, 60-62, 65, 67-69, 79-81, 83-92, 94-96, 98, 101-104, 106-108, 110-123, 126-131, 134, 136, 138-141, 144, 149-151, 153-159, 161, 166, 194, 203, 209, 215, 217, 238-240, 248, 252, 253, 261, 281, 303, 396, 404, 409, 411
- Bela, principe, fiu al lui Bela al IV-lea, 103, 115, 119, 121, 129-132, 150, 155, 156
- Bela Rostislavici, duce de Mačva, 119, 123, 159, 166
- Beliu (BH), localitate, 86
- Beltiug (*Beltuk*) (SM), localitate, 133, 158
- Benchench, fruntaș secui, 147
- Bendeffy, L., istoric, 67
- Benedict al XI-lea, papă, 342
- Benedict, arhidiacon de Ozd, vicar episcopal, 321-323, 345, 400
- Benedict, arhidiacon de Telegd, vicar general episcopal, 401
- Benedict, comite de Sibiu, palatin, jude al curții regale, 135, 399
- Benedict (Benedictus), comite, locțiitor al vicevoievodului Ladislau Borșa, 231, 233, 235, 236, 395, 397, 406, 407
- Benedict, episcop al Transilvaniei, 318-323, 325, 327, 331, 399, 400
- Benedict, episcop de Cenad, 306, 317
- Benedict, episcop de Oradea, 18, 33, 34, 50, 75
- Benedict, prepozit de Sibiu și Arad, arhiepiscop de Strigoni, 137, 138, 161, 178, 401
- Benedict, tatăl magistrului Ioan (Johannes), 352
- Benkő, E., istoric, 69
- Benkő, Samu, istoric, 335, 387
- Bennet, R.F., istoric, 66
- Bereg, comitat, 116, 123, 126, 127, 133, 157, 226
- Bereket-Han, v. Berke
- Berindei, Dan, istoric, 390
- Berke, han al Hoardei de Aur, 17, 109, 110, 114, 164
- Besenyő (Ungaria), localitate, 162
- Beudin (comitatul Solnoc), localitate, 336
- Bical (BH), localitate, 86
- Bicskei, Georgius, arhiepiscop de Strigoni, 299, 300
- Biertan (SB), district, scaun, 265, 285, 287, 349, 356
- Bigalli, Davide, istoric, 95, 382
- Bihor (Bihar), cetate, 125, 159; comitat, 33, 62, 68, 74, 85, 86, 116, 127, 145, 166, 174, 185, 194, 199, 200, 202, 236, 247, 249, 274, 304, 408; ducat (*ducatus Byhariensis*), 216, 237, 408
- Bileag (SJ), localitate, 47
- Binder, Paul, istoric, 69, 72, 74, 340, 382
- Bințiți (Aurel Vlaicu) (HD) (*Sothelik*), localitate, 145, 147
- Birnbaum, Marianna D., istoric, 96
- Birtin (BH), localitate, 62, 152
- Bistrița (*Bistische, Nosa*) (BN), localitate, 38, 49, 57, 71, 156, 204, 212, 306, 329, 330, 370; comitat, district, 146, 180, 189, 203, 325, 367, 397, 398; râu, 32, 36
- Bizant, imperiu, 115, 298
- Blawch, nobil, 365
- Bó (Beu), neam, 132

- ~ Mihail, prepozit al bisericii Transilvaniei, episcop de Zagreb, arhiepiscop de Strigoni, 257, 259, 299, 300, 400
 ~ Petru, comite al secuilor, 257, 272, 273, 399
- Boba, Imre, istoric, 382
- Boc (*Bucteluk*) (CJ), localitate, 145
- Boccassini, Nicolaus, legat pontifical, 300, 342; v. și Benedict al XI-lea
- Böcek (Bochetor), comandant mongol, 14, 16, 17, 19, 36, 37, 39, 64, 65
- Boch, comite de Bihor, 33
- Bocșan, Nicolae, istoric, 390
- Boemia, regat, 16, 43, 106, 111, 113, 121, 128, 150, 154-156, 167, 182-184, 194, 301, 304
- Bogdan, Alexandru, arheolog, 72, 75, 382
- Bojena Beatrix de Boemia, sora lui Ottokar al II-lea, 156
- Boleslav (Boleslaus) Pudicus, duce al Cracoviei, 110, 119, 123, 150, 154, 155, 157
- Boleslav cel Pios, duce de Gniezno, 119, 155
- Bologa (CJ), cetate, 347, 352, 359, 364
- Bologna (Italia), oraș, 139
- Bonifaciu al VIII-lea, papă, 262, 299, 300, 301, 306, 307, 342
- Bónis, György, istoric, 379
- Bonțida (*Bonchhyda*) (CJ), localitate, 134, 145, 336, 352, 354, 361
- Borchol, neam cuman, 161
- Boril, țar bulgar, 26
- Borsa, István, istoric, 376, 379, 381
- Borsod (Ungaria), cetate, 194; comitat, 91, 107, 198, 202
- Borșa, neam, 63, 86, 138, 139, 185, 197-199, 202, 210, 211, 220, 226-228, 243, 244, 274, 302, 306, 334, 342, 351, 406, 407
 ~ Beke, nobil, 213, 304-306, 317
- ~ Gheorghe, vicevoievod al Transilvaniei, 397
- ~ Iacob (Kopasz), comite de Borsod, mare-comis, 198-202, 351, 352
- ~ (de Sancto Martino), Ladislau (Ladizlaus), vicevoievod al Transilvaniei, 60, 197, 198, 220, 221, 231, 233, 235, 236, 334, 395, 397, 406, 407
- ~ Roland (Lorandus), palatin, voievod al Transilvaniei, 7, 8, 197-202, 204, 209, 211, 218-220, 226, 233-236, 241, 244, 248, 251, 255, 256, 291, 397, 403, 405-407, 412
- ~ Toma (Thoma), comite, 198-200, 244
- Borșa (CJ), vale, 197
- Borșea (BH), localitate, 86
- Bortz (Burch), conducător cuman, 22
- Borynka (Baranka) (Ucraina), localitate, 123, 126, 133, 156
- Bosnia, episcopie, 300, 317
- Bot de Ludos, nobil, 395
- Bozouch, fiul lui Inouch, 147
- Brandenburg, margrafiat, 121, 128, 156
- Brașov (BV), oraș, 29, 125, 147, 211, 212; comitat, 267, 284, 354, 397, 399
- Bratislava, v. Pojon
- Brătianu, Gheorghe I., istoric, 247, 248, 293, 295, 340-342, 382, 383
- Brâncuș, Gheorghe, editor, 248
- Breslau (Wrocław) (Polonia), oraș, 18
- Brethonia* (HD), moșie, 292
- Brindisi (Italia), oraș, 310
- Buda (Ungaria), oraș, 18, 33, 40, 83, 87, 91, 96, 119, 124, 129, 152, 167-172, 192, 193, 226, 229, 231, 259, 303-305, 318, 319, 321, 404, 407
- Budapesta (Ungaria), oraș, 11
- Bugeac, stepă, 37

Bulchu, episcop de Cenad, 33
 Bulci (AR), mănăstire, 39
 Bulgaria, țară, 17, 26, 27, 45, 73, 114, 116, 125, 140, 141, 146, 149, 250, 298, 310, 351, 416
 Bunea, Augustin, istoric, 383
 Bûri, comandant mongol, 14, 16, 17, 19, 36-40, 64, 65, 403
 Burundai, comandant mongol, 109
 Busuioac-von Hasselbach, Dan Nicolae, istoric, 68, 70, 383
 Butură, Valeriu, etnolog, 334

C

- Čaka, prinț mongol, 298
Campoluogo, v. Câmpulung
 Cantacuzino, Gheorghe I., arheolog, 383
 Caransebeș (*Karansebus*) (CS), localitate, 226, 246, 248
 Caraș, comitat, 136, 367
 Carinthia, ducat, 167, 189
 Carol al II-lea de Anjou, rege al Neapolelui, 151, 299
 Carol de Anjou, rege al Neapolelui, 150, 151, 210
 Carol de Valois, împărat latin, 242, 298, 309-314, 344, 414
 Carol, fiul lui Carol de Valois, 311
 Carol Martell, angevin napolitan, 227, 299
 Carol Robert de Anjou, rege al Ungariei, 7, 160, 190, 197, 225, 265, 270, 274, 280, 287, 289, 292, 293, 299-315, 317, 324-333, 336, 337, 342-344, 347-359, 362-366, 370, 372, 373, 414
 Carpați, munți, 18, 19, 28, 34, 36, 37, 92, 110, 203, 293, 296, 298, 341
 ~ Meridionali, 69
 ~ Orientali, 31, 36, 38, 44
 ~ Păduroși, 65
 Cazimir I, duce al Kujaviei, 119
 Călata, regiune, 94, 145, 147
 Căpuș (*Cupud*) (AB), localitate, 145
 Căpuș (*Kopus*) (CJ), localitate, 180
 Călnic (*Kalnuk*) (AB), cetate, 57, 125, 130, 147, 148, 156, 189, 265, 316, 336
 Câmpia Panonică (Ungaria), 41
 Câmpia Tisei (Ungaria), 46, 47, 74
 Câmpulung (AG), localitate, 294-296, 298
 Cârța (SB), mănăstire cisterciană, 39, 48, 56, 110, 121, 316
 Ceaba (CJ), localitate, 336
 Ceba, arhidiacon de Hunedoara, 400
 Celestin al III-lea, papă, 82, 339
 Cenad (TM), cetate, 39, 70, 246; comitat, 304; episcopie, 33, 300, 303, 304, 306, 317
 Cernigov (Ucraina), localitate, 16, 65
 Cetatea de Baltă (AB), cetate, localitate, 38, 39, 51, 52, 54, 56, 88, 267, 360, 361
 Ceuaș (*Chawas*) (MS), localitate, 336
 Chagatai, han mongol, 17
Chalanus, localitate dispărută (comitatul Solnoc), 145
 Chanad, neam, 62, 86, 104, 216, 275, 302, 399
 ~ Ladislau, nobil, 104, 152
 ~ Toma, nobil, 104, 152
Chegled (Ungaria), localitate, 246, 248
 Chelmac (Eperjes) (AR), mănăstire, 39
 Cheresig (BH), cetate, 226, 246
 Chidioșan, N., istoric, 244
 Chintelnic (*Kendtelek*, *Kendteluk*) (BN), localitate, 88, 186, 194
 Chirovsky, Nicholas L., istoric, 96, 153, 383
 Chițescu, L., istoric, 341
 Chiuza (*Kuzepfolua*) (BN), localitate, 88, 194
 Chmielnik (Polonia), bătălia de la, 18
 Christos (Hristos), 80, 225
 Chyl de Călnic, comite, 125, 130, 147, 148, 156, 189

- Ciceu (*Chycho*) (BN), cetate, domeni-
niu, 55, 202, 267, 279, 350,
352, 354, 360
- Cincu (SB), capîtlul, 286
- Ciocâltan, Virgil, istoric, 42, 73, 152,
154, 164, 245, 383
- Cisnădie (SB), cetate, 57
- Cisnădioara (SB), localitate, 56
- Clement al IV-lea, papă, 128, 130,
150
- Clement al V-lea, papă, 303, 304,
306, 310, 312, 314, 339
- Clement, prepozit al capîtlului bi-
sericii Transilvaniei, 400
- Clement, tatăl comitelui Petru, 221,
395, 406
- Cloașter (*predium Nicolai*) (SB), loca-
litate, 145
- Cluj (*Clus, Cluse, Clwsvvar, Kulus,*
Kulusvar, Kuluswar) (CJ), arhidi-
aconat, 273, 322, 400; cetate,
sat, oraș, 19, 38, 40, 49, 51, 52,
60, 71, 74, 88, 134, 145, 160,
180, 192, 212, 230, 257, 325,
329, 331, 347, 348, 352, 365;
comitat 145-147, 180, 221, 261,
266, 278, 335, 358, 360, 361,
395, 398, 406
~ -Mănăstur, abație benedicti-
nă, 52, 54, 56, 82, 204, 370;
castru regal, 54, 70
- Codlea (*Feketeuholm*) (BV), cetate,
29, 70, 123-127, 133, 158, 159,
240, 267, 354, 411
- Cojocna (CJ), localitate, 264, 329
- Coloman I „Cărturarul“, rege al
Ungariei, 243, 413
- Coloman, duce al Slavoniei, fiul lui
Andrei al II-lea, 66
- Colțești (AB), cetate, 272
- Comana de Jos (BV), cetate, 29, 57,
76
- „comes *Ultrasilvanus*“, 24, 25, 67,
396; v. Aba, Ladislau
- Compania catalană, 311
- Conrad de Tălmăciu, „comite“ sas,
273, 353
- Conrad, fiul lui Kemy, 125
- Constantin Tich, țar de Târnovo,
115, 149
- Constantinescu, R., editor, 334, 386
- Constantinopol (Istanbul) (Turcia),
oraș, 310, 312
- Constanța, prințesă, 98
- Copand (*Coppa*) (AB), localitate,
145
- Corenza, v. Qurumsi
- Corrardus, comite de Borsod, 153
- Cosma, Ela, istoric, 341, 383
- Costea, Florea, arheolog, 383
- Costea, Ionuț, istoric, 392
- Costin, Miron, cronicar, 294, 341
- Coșdu (SB), capîtlul, decanat, 285,
340
- Cracovia (Krakow) (Polonia), ducat,
118, 119, 123, 154, 155, 157;
oraș, 18, 150, 404
- Crainimăt (*Querali*) (BN), localitate,
156
- Crasna, arhidiaconat, 400; comitat,
62, 85, 86, 166, 236, 247, 249,
274, 408, 415
- Crăciunelul de Jos (*Aruszegh*) (AB),
localitate, 145
- Cricău (*Karako*) (AB), localitate, 147,
162, 213, 240, 268, 411
- Crihalma (BV), cetate, 31
- Crimeea, peninsulă, 37
- Cristiș (*Kereztes, Kereztus, villa*
Cruciferorum), v. Opișani
- Criș (SB), capîtlul, decanat, 285, 340
- Crișul Alb, râu, 17
- Crișul Negru, râu, 198
- Crișul Repede, râu, 348
- Criț (BV), localitate, 164
- Croația, banat, provincie, 141, 162,
208, 243, 413
- Cruceburg, cetate (Teliu, BV) 29, 69
- Csák, neam 124, 131, 146, 147,
166, 168-175, 178-187, 189-
191, 195, 208, 214, 253, 282,
302, 335, 336, 405, 406
~ Demetrius, nobil, 84
~ Dominic, nobil, 124
~ István (Stephanus), ban de
Severin, mare-stolnic, 87, 172

- ~ Margareta (Margaretha), mama lui Matei ~, 176
 ~ Mark, nobil, 317
 ~ Matei (Mattheus, Máté) (I), ban al Slavoniei, voievod al Transilvaniei, 126, 127, 129, 167-177, 179, 187, 189-192, 201, 202, 218, 281, 396, 397, 405
 ~ Matei (Mattheus) (II), palatin, 7, 190, 256, 317, 328, 353
 ~ Péter, nobil, 317
 ~ Petru, palatin, 122, 123, 126, 127, 129, 130, 140, 156, 170, 172, 179-183
 ~ Pousa, voievod al Transilvaniei, 30, 31, 34, 38, 67, 190, 396
 ~ Toma, nobil, 124
 ~ Ugrinus, arhiepiscop de Kalocsa, 18
 ~ Ugrinus, voievod al Transilvaniei, ban de Severin, jude al curții regale, tezaurar al Ungariei, 135, 170-173, 187, 190-192, 231, 232, 266, 275, 293, 395, 397
 Csakolyi, János, comite de Solnoc, 360, 362, 363
 Cseh, Iacob (Jakab), nobil de Rediu, comite al Clujului, 266, 398
 Csepel, insulă, 209
 Csiky, K., editor, 381
 Csukovits, Enikő, istoric, 383
 Cumania (*Comania*), episcopie, regiune, 22, 25, 28, 37, 45, 66, 250, 416
 Cuming, G.J., editor, 95
 Cunța (*Scekes*), domeniu, 340
 Cuzdrioara (CJ), localitate, 86
- D**
- Dacia, regat, 226
 Daia (*Danjan*) (MS), localitate, 336
 Dalmația, banat, provincie, 208, 243, 413
 Dan, cnez român, 292
 Dan, Mihail P., istoric, 154, 383
 Daniel de Wr bou, comite, 164
 Daniil Romanovici, mare-cneaz (rege) al Haliciului, 22, 25, 80, 81, 89, 90, 98, 105, 106, 109, 123, 132, 157
 Dankanits, Ádám, istoric, 383
 David, tatăl funcționarului Stephanus, 338
 Dăbâca (*Doboka*, *Dobokavarfalva*) (CJ), arhidiaconat, 400; cetate, localitate, 38, 49, 52-54, 61, 76, 134, 145, 197, 259, 328, 370, 371; comitat, 134, 145, 174, 177, 186, 189, 192, 194, 266, 354, 358, 360, 361, 398, 399
 Dâmbovița, râu, 294
 Debran (BV), localitate, 74
 Debreceni, Dózsa, voievod al Transilvaniei, 249, 304, 351-353, 355, 358, 397, 415
 Debrețin (Debrecen) (Ungaria), localitate, lupta de la, 274, 351, 352
 Decei, Aurel, istoric, 64, 66, 71, 72, 76, 153, 247, 383
 Dedek, L., editor, 376, 380
 Dees, tatăl comitelui Nicolae, 336
 Dej (*Deesfalva*, *Deeswar*) (CJ), localitate, 38, 61, 108, 115, 133, 134, 153, 154, 160, 162, 202, 244, 264, 325, 328, 329, 336, 348
 Densuș (HD), localitate, 292
 Densușianu, Nicolae, editor, 376, 380
 Depresiunea Bârsei, 69
 Depresiunea Dornelor, 36
 Dercsényi, Dezső, editor, 381
 Derencsényi, Petru (Pető), vicevoievod al Transilvaniei, 360, 397
 Ders, comite de Târnava, 398
 Deșt-i Kipčak, stepă, 17, 44
 Deuș (*Gyos*) (CJ), localitate, 261, 397
 Deva (*Dewa*) (HD), cetate, localitate, 52, 55, 122, 123, 126, 140, 146, 156, 261, 267, 268, 275, 277, 292, 313, 338, 350, 353, 359, 360
 Dezmir (CJ), localitate, 398
 Dezna (AR), cetate, 301

- Diaconescu, Marius, istoric, 340, 383
- Dincă, Ciprian A., istoric, 335, 337, 383
- Dionysius, capelan, 325
- Dionysius, comite de Bács și Sibiu, palatin, 399
- Dionysius, episcop de Győr, 176
- Dionysius, nobil de Sfărașu, 146
- Dionysius, palatin, 227
- Dobokai, familie nobiliară, 147, 278, 358
- ~ Mykud (I), comite, 260
- ~ (de Dăbâca), Nicolaus, comite, fiul banului Mykud Kőkényes-Radnót, 198, 266, 328, 370, 395, 398
- ~ Petru, fiul banului Mykud, 198, 395
- Dogaru, Mircea, istoric, 71
- Dominic, arhidiacon de Dăbâca, 400
- Dominic, castelan de Șoimuș, 267
- Dominic de Guzmán, Sf., 20, 66
- Dominic de Iara (Járai), comite de Turda, 266, 398
- Dominic, fiul lui Andrei, 125
- Dominic, fiul lui Andronic, 125
- Dominic, fiul lui Benchench, 147
- Dominic, fratele magistrului Pous, 126
- Dominic, palatin, 135
- Dominic, tatăl voievodului Petru, 188, 397
- Domnești (*Bylok*) (BN), localitate, 180
- Dopca (BV), localitate, 74
- Dorman, conducător bulgar, 239, 411
- Dörner, Anton E., istoric, 383
- Dőry, Franciscus, editor, 379
- Dózsa de Debrețin, comite, 274; v. Debreceni, Dózsa
- Drăgan, Ioan, istoric, 383
- Drăganu, Nicolae, lingvist, 243, 383
- Drăgoescu, Anton, istoric, 386
- Drăguț, Vasile, istoric de artă, 341, 384
- Druget, Philippe, palatin, 351, 353
- Dunăre, fluviu, 17, 18, 21, 27, 37, 39, 44-46, 50, 71, 75, 79, 83-85, 92-94, 97, 99, 103, 114, 116, 117, 128, 131, 149, 164, 203, 206, 233, 297, 350, 364, 404
- Dubicha (Croatia), comitat, 102
- Dumbrava (CJ), localitate, 220
- Dumitru, fiul lui Andrei, 125
- Dupusul (*Thobiasfalva*) (SB), localitate, 145
- Durham, Thomas, istoric, 384
- Dürnkruft, v. Marchfeld
- Durut, trib cuman, 23
- E**
- Ebendorfer von Haselbach, Thomas, cronicar, 342, 343
- Eberhard, paroh din Teaca, 400
- Ebl de Brașov, nobil, 125
- Ecaterina de Courtenay, împărăteasă a Constantinopolului, 312
- Edroiu, Nicolae, istoric, 10, 340, 388, 389
- Eger, v. Agria
- Egidiu, comite al secuilor de pe Arieș, 399
- Egidius, paroh de Sătmăr, 133
- Ekly, Andreas, nobil, 74
- Elefânti, Desiderius, castelan de Bologa, 359, 364, 367
- Elias, arhidiacon de Hunedoara, 400
- Elisabeta de Ungaria, sfântă, 102
- Elisabeta, principesă, fiică a lui Ștefan al V-lea, 311
- Elisabeta, regină a Boemiei, 303, 304
- Elisabeta, regină a Ungariei, soția lui Carol Robert, 352
- Elisabeta, regină a Ungariei, soția lui Ladislau al IV-lea, 164
- Elisabeta, regină a Ungariei, soția lui Ștefan al V-lea, 102, 119, 121, 123, 126, 131, 133, 137, 169, 173, 177, 178, 184, 190, 195, 253
- Emeric, comite, 124

Emeric, episcop de Oradea, 258, 317
 Emeric, rege al Ungariei, 217
 Engel, Pál, istoric, 97, 164, 245-247, 250, 330, 334, 338, 340, 342, 343, 346, 366, 375, 384
 Engelbert de Admont, abate, 214
 Entz, Géza, istoric, 384
Enugd (Aiudu de Sus) (AB), localitate, 340
Ependorph (BN), localitate dispărută, 370, 374
 Epternach (Austria), localitate, 36
 Eraclie, împărat roman, 92
 Erdélyi, László, istoric, 379
 Érszegi, Géza, istoric, 340, 384
 Eskenasy, Victor, istoric, 76, 384
 Eszlary, Charles d', istoric, 340, 384
 Esztergom, v. Strigoni
 Eszterházy, János, editor, 379
 Europa, 23, 41-43, 70, 72, 80, 89, 90, 92, 98, 99
 ~ Centrală, 34, 42, 73, 109, 118, 150, 229, 403
 ~ de Sud-Est, 262, 297, 298, 310
 ~ Occidentală, 14, 229, 369
 ~ Răsăriteană (de Est, Orientală), 20-22, 42, 43, 73, 90, 113, 149, 242, 311

F

Făgăraș (BV), domeniu, localitate, 39, 72, 231, 293, 294
 Fărău (*Forro*) (AB), localitate, 272, 273
Feirighaz (Albești) (MS), localitate, 357
 Fejér, Georgius, editor, 375, 379
 Fekete Nagy, A., editor, 379
 Felcheriu (BH), localitate, 86
 Feldioara (BV), cetate, 29, 30, 70
Fenes (HD), localitate dispărută, 146
Feneș (HD), localitate, 292
 Fennel, John, istoric, 384
 Ferent, Ioan, istoric, 66, 384
 Fild (BH), localitate, 86
 Filip al IV-lea cel Frumos, rege al Franței, 310, 312, 314
 Filip, comite de Dăbâca, mare-paharnic, 398
 Filip de Fermo, cardinal, legat pontifical, 187, 195, 199
 Filip, episcop de Vác, 117, 176
 Filip, tatăl lui Mykola, nobil, 147
 Filipișul Mic (BH), localitate, 230
 Filstich, Johann, istoric, 296
 Fine, John V.A., Jr., istoric, 164, 384
 Finiș (BH), cetate, 199, 234
 Firnhaber, Fr., editor, 76, 162, 164, 192, 248, 338, 377, 381, 396
 Florentinus, prepozit de Sibiu, 401
 Florești (CJ), cetate, 257
 Fogacsi, Mark, vicecastelan de Unguraș, 360
 Fonói, János, comite de Cluj și Bistrița, 398
 Forrói, Aladár, nobil, 317
 Fövény (Ungaria), lupta de la, 170, 171, 190, 211, 219
 Franciscus Pragensis, canonic, 343
 Franco, căpitan, 116
 Franța, regat, 310, 312
 Frata (CJ), localitate, 47
 Frederic al II-lea, împărat german, 43, 80, 91, 95
 Frederic cel Frumos, duce al Austriei, 307-309
 Frederic de Babenberg, duce al Austriei, 18, 67, 92
 Fügedi, Erik, istoric, 76, 77, 98, 155, 156, 247, 250, 384, 416
 Fundătura (*Geneu*) (CJ), localitate, 145, 164
 Fylek (Füle, Filakovo) (Slovacia), cetate, 116, 117, 155, 300, 342
Fylesd (AB), localitate dispărută, 340
Fyless (AB), pădure, 174
 Fyoch, nobil, 147
 Fyzer (Füzer) (Ungaria), cetate, 123, 156

G

- Gaal de Kachuz, nobil, 157
- Gaan (Gyan), fiul lui Alard, 79, 185, 194, 239, 279, 282, 411
- Gabriel, magistrul, 124
- Gáldi, L., editor, 379
- Galiția (*Galicía*) (Ucraina), regiune, 67, 250, 416
- Gallus, episcop al Transilvaniei, 47, 53, 83, 87, 399
- Gâmbaş (*Gumbas*) (AB), localitate, 235, 395, 406
- Gârbova (AB), localitate, 58, 148
- Gecske, comitat, 162
- Geled (AR), mănăstire, 39
- Gentile de Sancto Martino ai Monti, cardinal, legat pontifical, 274, 306, 308, 312-316, 318-320, 322-327, 340, 345
- Geoagiul de Sus (*Gyogh, Gyogh Superior*, astăzi Stremț) (AB), localitate, 125, 147, 148, 153, 169, 194, 213, 220, 255, 278, 331, 397
- Georgia, țară, 67
- Gerard de Mutina, superintendent pontifical, 242
- Geregye, neam, 62, 131, 166-168, 181, 182, 185, 194, 198, 199
~ Akon, nobil, 187, 200
~ Gregen, nobil, 194
~ Nicolaus, voievod al Transilvaniei, 166-169, 181, 182, 185, 187, 190, 191, 194, 197, 396, 405
~ Paul, comite de Solnoc, jude al curții regale, 17, 46, 49, 50, 56, 62, 84-89, 93, 97, 104, 108, 166, 167, 198, 399
- Gerend, v. Luncani
- Gerendi, familie nobiliară, 163, 278
~ Iacob, nobil, 147, 158, 159
~ Nicolaus, comite de Turda și Solnoc (Interior), 266, 358, 398
- Géresi, Kálmán, editor, 379
- Germania, țară, 96, 210, 227, 303, 307, 312
- Geubul, nobil din Bistrița, 370
- Gheorghe I Terter, țar bulgar, 297
- Gilău (*Gylo*) (CJ), localitate, 47, 180, 234
- Gingishanizii, clan mongol, 17
- Giselbert, decan al provinciei Sibiului, 401
- Giurescu, Constantin C., istoric, 385
- Giurescu, Dinu C., istoric, 385
- Glogoveț (AB), cetate, 267
- Gniezno, ducat polonez, 119, 155
- Gogan Varolea (MS), cetate, 337
- Goldenberg, Samuel, istoric, 385
- Gombos, Franciscus Albinus, editor, 66, 67, 69, 70, 73, 96, 152, 154-156, 245, 342-344, 376, 381
- Gömör, comitat, 135, 158, 360, 367
- Górski, Karol, istoric, 385
- Gradenigo, Pietro, doge al Veneției, 310
- Gran (Slovacia), râu, 104, 162
- Grebenișul de Câmpie (*Gerebenes*) (MS), localitate, 337
- Greceanu, Eugenia, istoric de artă, 385
- „Grecia“, campania din, 192
- Gregorian, M., editor, 341
- Gregorius al IX-lea, papă, 21, 29, 67, 82, 281
- Gregorius de Palatca, nobil, 362
- Gregorius de Sâncraiu (Sancto Rege), nobil, 235, 395, 406
- Gregorius, arhidiacon de Solnoc, 401
- Gregorius, comite de Zips, 181, 193
- Gregorius, episcop al Bosniei, 317
- Gregorius, prepozit al capitulului bisericii Transilvaniei, 400
- Grekov, B., istoric, 152
- Grigore de Geoagiu, jude nobiliar, 278
- Grousset, René, istoric, 65, 66, 153, 385
- Guernelli, Giovanni, istoric, 385
- Gündisch, Konrad G., istoric, 385
- Gurasada (HD), localitate, 292

- Gurbeu* (HD), localitate dispărută, 146
- Gutkeled*, neam, 62, 63, 86, 125, 131, 134, 140-142, 147, 158, 162, 168, 171, 178, 183-186, 190, 191, 194
- ~ Alexandru, comite de Szabolcs, 125, 127, 129, 134
- ~ Cosma, comite, 124
- ~ Cosma, fiul comitelui Cosma, 124
- ~ Durugh, nobil, 125, 127, 129, 134, 194
- ~ István (I), palatin, 103, 105, 140, 152, 162
- ~ István (II), ban, jude al curții regale, 184, 187, 195
- ~ Joachim, ban al Slavoniei, 141, 146, 151, 162, 166, 184, 189
- ~ Lothard, ban, 350, 352
- ~ Nicolae (Nicolaus), voievod al Transilvaniei, 129, 140, 141, 396
- ~ Nicolaus, jude al curții regale, 162
- ~ Paul, palatin, 56, 105, 141
- ~ Petru, fiul lui Durugh, 194
- Güyük*, mare-han mongol, 17, 89-91, 93, 95, 98
- Gwd*, comite, 124, 130, 157
- Gyegus*, fiul lui Nicolae, 396
- Gylnuchbana* (Gelnica) (Slovacia), localitate, 182, 193, 238, 409
- Győr* (Ungaria), episcopie, oraș, prepoziție, 50, 98, 120, 176, 270, 300, 317, 337
- Györffy*, *György*, istoric, 97, 163, 193, 195, 244, 338, 366, 376, 385
- Gyula*, duce al Transilvaniei, 243, 252, 413
- Gyulai*, P., istoric, 389
- H**
- Habsburg*, casa de, 303, 309
- Hagmas*, localitate dispărută, 336
- Haieu* (BH), localitate, 86
- Halaga*, Ondrej R., istoric, 385
- Halasu*, A., istoric, 75, 76
- Halecki*, Oskar, istoric, 164, 342, 385
- Halici*, cnezat, regat, 22, 35-37, 73, 80, 81, 89, 90, 96, 105, 106, 109, 123, 132, 136, 157, 293, 296, 350
- Hamadan* (Iran), localitate, 64
- Hasdeu*, Bogdan Petriceicu, savant, 248
- Hașag* (*Hassach*) (AB), localitate, 74, 75, 145
- Hațeg* (*Hatzok*), cetate, domeniu, 141, 142, 146, 184, 262, 337, 348, 359; comitat, 398; v. și Țara Hațegului
- Hădăreni* (*Hodryu*) (AB), localitate, 145
- Hălchiu* (*Heldenburg*) (BV), cetate, 29, 337, 364
- Hălmeag* (BV), cetate, 31
- Hărman* (*Mons Mellis*) (BV), cetate, 30, 69
- Heder*, neam, 118, 166, 168, 171, 178, 179, 181, 182, 184, 189, 190, 202, 208, 210, 227, 302, 303, 406
- Héderváry*, Dionysius, palatin, 18, 34
- Heitel*, Radu, istoric, arheolog, 76, 164, 385
- Helemban*, nobil secui, 337
- Hench de Rodna*, comite, 186
- Henning* din Petrești, comite, 357
- Henning*, comite, 357; v. și Henning
- Henric* al VII-lea de Luxemburg, împărat german, 314
- Henrik* al II-lea, duce al Sileziei, 15, 16, 18
- Herbord* (*Herbordus*), (vice)voievod al Transilvaniei, 94, 396
- Herbord*, fiul lui Osl, comite, 102
- Herina* (*Herena*) (BN), localitate, 47, 180
- Hermann*, neam, 359, 398
- ~ Emeric, 359

- ~ Ladislau (Lack), comite al se-
cuilor, Bistriței și Mediașului,
359, 365, 398, 399
- Hermann de Fatha, comite, 147
- Hermann von Salza, mare-maestru
teuton, 21, 30
- Herrandus, comite de Trenčin, 116
- Herric Magnus, greav, 357
- Heves-Újvár, comitat, 360
- Hoarda de Aur, 42, 81, 90, 96, 105,
106, 109, 114, 116, 128
- Hód (Ungaria), bătălia de la lacul,
200, 201, 207, 224
- Hoghiz (BV), localitate, 74
- Holban, Maria, istoric, 71, 92, 99,
334, 341, 366
- Hóman, Bálint, istoric, 65, 247, 342,
385
- Honorius al III-lea, papă, 66, 82,
281, 339
- Honorius al IV-lea, papă, 210
- Hont, arhidiaconat, 116
- Hontpázmány, neam, 302, 360
~ Johannes (János), arhiepiscop
de Kalocsa, 299, 300
- Horedt, Kurt, istoric, 69, 70, 385
- Horom (CS), cetate, 39, 275
- Hortobagy (*Hurtubag*) (Ungaria),
localitate, 209, 246
- Horváth, Sándor, editor, 381
- Hostislai*, v. Rostislav Mihailovici
- Hrushevsky, Michael, istoric, 96,
385
- Hunedoara (HD), arhidiaconat, 146,
400; cetate, oraș, 39, 51, 52, 54,
55, 88, 262, 337; comitat, 146,
266, 276, 360, 398
- Hungaria, v. Ungaria
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, editor, 376,
380
- I
- Iacob, fiul comitelui Emeric, 124
- Iacob, fiul lui Apa, 396
- Iacob, iobag al cetății Bihor, 125,
159
- Iacob, iobag al cetății Vasvár, 125,
159
- Iacob, tatăl judeului Petru, 399
- Iakov Sventislav, țar al Bulgariei
(Vidin), 116, 119, 123, 140, 149,
155
- Iakubovski, A., istoric, 152
- Iambor, Petru, istoric, 11, 72, 75,
76, 245, 385, 386, 389
- Iara (CJ), localitate, 221, 266, 278,
328, 398
- Iczkovits, Emma, istoric, 386
- Ierusalim (Israel), oraș, 80
- Ighiu (*Crapundorph*) (AB), localitate,
147, 162, 240, 411
- Igmând de Pâncota, Laurențiu,
„voievod“, 301, 302, 342
- Igrîș (TM), mănăstire, 39, 211
- Igruchteluk* (CJ), localitate dispărută,
145
- Ilia (HD), localitate, 292
- Ilidia (*Yliad*) (CS), cetate, 94, 343
- Ilie, decan, 320
- Ilva, râu, 36
- Imperiul Latin de Răsărit, 13, 20,
26, 80, 310, 312
- Imperiul Mongol, 42, 43, 80, 81, 90,
95, 149, 298
- India, țară, 67
- Inocențiu al III-lea, papă, 82, 281,
339
- Inocențiu al IV-lea, papă, 50, 75,
80, 81, 89-92, 95, 98
- Inouk, tatăl lui Bozouch, 147
- Insula Iepurilor (Sf. Fecioare, Sf.
Margareta) (insula Budei), 136,
157, 142, 318, 321
- Ioan al XXI-lea, papă, 253
- Ioan al XXII-lea, papă, 356
- Ioan, arhidiacon de Alba, 356
- Ioan, arhidiacon de Crasna, 400
- Ioan, arhidiacon de Ozd, 400
- Ioan, arhidiacon de Târnava, pre-
pozit de Alba Regală, cancelar
episcopal, vicecancelar regal,
269, 270, 319, 337, 401
- Ioan, arhiepiscop de Kalocsa, 230,
258, 259

- Ioan Botezătorul, Sf., 326
 Ioan, comite, *iudex curiae*, 267
 Ioan de Bistrița, nobil, 370
 Ioan de Lomb, nobil, 268
 Ioan, fiul comitelui Gwd, 124, 130, 157
 Ioan, fiul lui Geubul din Bistrița, nobil, 370
 Ioan, fiul lui Mykula, 220, 395
 Ioan (János) de Moruș (Mórici), comite de Dăbâca, 258
 Ioan (János), episcop de Nitra, 300, 317
 Ioan (Johann), vicevoievod al Transilvaniei, 277, 338
 Ioan (Johannes), magistrul, fiul lui Benedict, 352
 Ioan (Johannes, Johannis) de Deuș, vicevoievod al Transilvaniei, 261, 336, 397
 Ioan (Johannes), prepozit de Sibiu, 246, 277, 283, 284, 338, 395, 401
 Ioan Nobilis, arhidiacon de Alba și Cluj, cancelar episcopal, 322, 400
 Ioan, prepozit de Alba Regală, 323
 Ioan, prepozit de Arad, 117
 Ioan, regatul preotului ~, 80
 Iolanda, soția lui Boleslav de Gniezno, 155
 Ionescu, Grigore, istoric de artă, 69, 386
 Iorga, Nicolae, istoric, 244, 334, 338, 341
 Iosipescu, Sergiu, istoric, 386
 Ip (SJ), localitate, 147
 Ipatiev, Cronica de la, 224, 245
 Ipoch, nobil, tatăl lui Andrei, 278
 Isabella de Anjou, regină a Ungariei, 151, 209, 210
 Isaszeg (Ungaria), lupta de la, 129, 130, 137, 141, 155, 159
 Iskār (Bulgaria), râu, 114
 Istványi, G., istoric, 98
 Iványi, Béla, editor, 375, 381
 Iwanka (Janka) de Palatca, nobil, 362, 363
Iwankateleke (AB), localitate dispărută, 145
 Izvorul Crișului (*Keresfев*) (CJ), localitate, 174, 180
- ## J
- Jadani (BH), localitate, 86
 Jakó, Zsigmond, istoric, 67, 68, 71, 72, 74-76, 97, 98, 152-159, 161-163, 190-194, 244, 246-249, 334-340, 376, 380, 386, 387, 396, 415, 416
 Jelna (*Zolosim*) (BN), localitate, 156
 Jimbor (BN), localitate, 354
 Jiu, râu, 28
 Joanche, arhidiacon de Orăștie, 155
 Jochi, comandant mongol, 65
 Johannes Latinus, servient regal, 27, 217
 Jonkos, Andreas, castelan de Piatra Craivii, 360
 Juc (*Suk*) (CJ), localitate, 278, 352, 397, 398
 Jula, ban de Severin, 135
 Julianus, misionar dominican, 23, 24, 67
 Juvaini (Ala ad-Din Ata-Malik ~), istoric 14, 64, 67
- ## K
- Kachuz (Kačanov) (Slovenia), localitate, 124, 157
 Kacsics, neam, 359
 ~ Mihail, comite al secuilor, de Bistrița, Mediaș și Caraș, 359
 ~ Simon, comite al secuilor, 355, 359, 367, 396, 398, 399
 Kadan, comandant mongol, 14, 16, 17, 19, 34, 36-40, 45, 64, 65, 71, 83, 84, 97, 203, 403
 Kaidu, comandant mongol, 15, 18

- Kalka (Ucraina), lupta de la, 19, 20, 22, 67
- Kállay, Paul, nobil, 226
- Kállay, Petru, nobil, 226
- Kállay, Ștefan, nobil, 226
- Kalnik (Croatia), comitat, 141
- Kalocsa (Colocensis), arhiepiscopie, 18, 117, 138, 161, 176, 223, 230, 238, 258, 259, 270, 300, 301, 304-306, 317, 324, 328, 410
- Kammerer, Ernő, editor, 380
- Kán, neam, 97, 147, 168, 183, 251, 252-254, 261, 265, 275, 278, 302, 334, 338, 343, 413
- ~ Gyula (I), ban, voievod al Transilvaniei, 139, 140, 153, 238, 251, 252, 409
- ~ Gyula (II), fiu al lui Gyula (I), 140, 161, 253
- ~ Gyula (III), fiu al lui Ladislau (I), 122, 140, 155, 162, 238, 252, 253, 409
- ~ Jula, fiu al lui Ladislau (II), 335
- ~ Ladislau (I), ban al Slavoniei, 152, 252, 253
- ~ Ladislau (II), voievod al Transilvaniei (ca Ladislau I), 119, 122, 140, 155, 161, 172, 173; jude al curții regale, comite de Sibiu, 189, 192, 238, 252-254, 335, 396, 397, 409
- ~ Ladislau (III), voievod al Transilvaniei (ca Ladislau II), 7, 9, 88, 251, 254, 256, 260-280, 286-289, 292, 293, 295-299, 301, 302, 304-310, 312-318, 320-339, 343, 344, 347, 348, 350, 353-355, 358, 366, 370, 373, 395-397, 399, 403, 413, 414
- ~ fiii lui Ladislau (III), 265, 317, 330, 336, 347, 348, 350, 353, 354; v. Ladislau (IV) și Ladislau (V)
- ~ Ladislau (IV), voievod al Transilvaniei (ca Ladislau III), 348, 350, 397
- ~ Ladislau (V), episcop, 270, 271, 317, 399
- ~ Nicolaus (I), prepozit de Alba-Iulia, vicecancelar regal, arhiepiscop de Strigoni, 161, 178, 179, 181, 195, 252, 253, 282, 283, 335, 400
- ~ Nicolaus (II), fiu al lui Ladislau (II), 335
- Kany, neam, 182, 194
- ~ Thoma de, servient, 194
- Karácsonyi, Béla, istoric, 380
- Karácsonyi, János, istoric, 160, 161, 191, 243, 244, 335, 387
- Karbić, Damir, istoric, 11, 384, 387
- Karintia*, v. Carinthia
- Kata, neam, 60, 147, 174, 182, 221
- ~ Abraham, nobil, 147, 174, 177, 221
- Petru (Petrus) ~ de Nyr, comite de Cluj, 221, 235, 395, 398, 406
- ~ Ponyth, nobil, 147, 174
- Kata, soția lui Egidius Monoszló, 191
- Kemal-Paşa Zade, cronicar, 110
- Keminus, fiul lui Mykula, 220, 395
- Kemyn, tatăl palatinului Laurențiu, 110, 122, 123, 125-127, 135, 151, 158
- Kenezmonostor* (AR), mănăstire dispărută, 39
- Kerekyghaz* (CJ), localitate dispărută, 145
- Keve (*Kewe*) (Iugoslavia), arhidiacanat, 268; cetate, 39, 211, 246
- Keyran, han cuman, 161
- Kezdi, arhidiacanat, 400; scaun secuiesc, 147
- Kiev (Ucraina), oraș, 17, 25, 43, 73, 109
- Klemencia de Habsburg, soția lui Carol Martell, 227
- Klissa (Dalmația), localitate, 86

- Knauz, Ferdinandus, istoric, 96, 245, 376, 380
- Knieszsa, I., istoric, 244
- Kolondus, tatăl lui Egidiu, 399
- Kökényes-Radnót, neam, 55, 124, 147, 171, 197, 278; v. și Dobokai
- ~ Emeric, 124, 128, 147, 260
- ~ Mykud (I), comite de Dăbâca, 124, 134, 147, 260, 398
- ~ Mykud (II), comite de Dăbâca, ban de Severin, 124, 128, 129, 134, 135, 147, 154, 171, 172, 174, 177, 191, 192, 198, 205, 213, 260, 266, 328, 395
- ~ Nicolaus Dobokai, v. Dobokai, Nicolaus
- Komjathy, Anthony T., istoric, 65, 387
- Köpeczi, Béla, istoric, 338, 387
- Kórös (Ungaria), comitat, 343
- Košcev, V.K., istoric, 65
- Kostrenčić, Marko, editor, 380
- Kőszegi, neam, v. Heder
- ~ Henrik, ban, 317
- ~ Henrik (I), palatin, 118, 129, 130, 150, 166, 170, 189, 190, 256
- ~ Henrik (II), palatin, 7, 270, 275, 303, 317
- ~ Ivan, ban al Slavoniei, 202
- ~ Ioan, fiul lui Henrik ~, 160
- ~ Ioan (János, Johann, Johannes), voievod al Transilvaniei, 168, 189, 397
- ~ Nicolaus, episcop de Győr, 317, 337
- ~ Nicolaus, palatin, 202, 270, 317
- ~ Petru (Péter), episcop de Veszprém, 178, 179, 253
- Kosztolnyik, Z.J., istoric, 66, 75, 96-98, 152, 155, 156, 160, 161, 164, 189, 193, 244, 246-248, 334, 387
- Kreussenbrunn (Austria), lupta de la, 111, 113
- Kristó, Gyula, istoric, 152, 193, 334, 335, 337, 338, 343, 344, 366, 375, 376, 379, 380, 387
- Kuban (Rusia), râu, 16
- Kujavia, ducat polonez, 119
- Kukullu, v. Târnava
- Kulcsó (*Kulchou*) (Serbia), banat, 188
- Kumelburch* (BV), localitate neidentificată, 38
- Kunigunda de Brandenburg, 121
- Kunigunda, ducesă de Cracovia, 150, 155
- Kunigunda, regină a Boemiei, 113, 154
- Kurtwelesteleke*, localitate dispărută, 336
- Küsterning, A., istoric, 194, 387
- Kuthen, han cuman, 17, 20, 22, 24, 25, 42, 68
- Kylianus, arhidiacon de Telegd, 401

L

- L., (vice)voievod al Transilvaniei, 142, 217, 396; v. și *Laurencio barbato*
- Lackfi, familie nobiliară, 359
- Ladislau I cel Sfânt, rege al Ungariei, 225
- Ladislau al IV-lea, „Cumanul“, rege al Ungariei, 60, 93, 123, 146, 151, 157, 159, 164, 165, 183, 184, 188-191, 194, 198-204, 206-216, 218-226, 228-232, 238-241, 244-247, 261, 272, 276, 281-284, 289-292, 294, 296, 340, 341, 373, 405, 409-412
- Ladislau, arhidiacon de Hont, 116
- Ladislau de Tytel, vicecancelar regal, 258
- Ladislau, episcop de Srim, 317
- Ladislau, tatăl lui Paul (castelanul cetății Deva), 267
- Ladislau, comite transilvănean, 67; v. Aba, Ladislau

- Laiou, Angeliki E., istoric, 344, 387
 Laslău, v. Ladislau Cumanul
Lastruch, castru, 189
 László, Péter, editor, 249, 391, 415
 Lászlovszky, József, istoric, 11
Laurencio barbato, 162
 Laurențiu, arhidiacon de Ozd, 400
 Laurențiu de Câmpulung (*Laurencius de Longo Campo*), comite, 295, 298
 Laurențiu, fiul lui Kemyn, ban de Severin, palatin, 110, 122, 123, 125-127, 135, 151, 158
 Laurențiu, fratele voievodului Herbord, 94
 Laurențiu, tatăl comitelui Mihail, 221, 395
 Laurențiu, tatăl lui Leukus Pekri, 343
 Lăpuș (*terra Lapus*) (MM), domeniu, 230, 231, 336
 Lăzărescu, E., istoric, 341, 342
 Legii (*Legyun*) (CJ), localitate, 362, 363
Leporum, insulă, 87
 Leszek cel Negru, principe al Kuja-viei, duce al Luzaciei, 119, 123, 154, 157
 Lev Danilovici, cneaz al Haliciului, 98
 Lewe, iobag al cetății Alba, 143, 162
 Liegnitz (Polonia), oraș, 18
 Liov (Lvov) (Ucraina), Cronica anonimă de la, 46
 Lipova (AR), cetate, localitate, 347, 366
 Lita (CJ), cetate, 266, 360
 Litovoi, voievod român, 119, 123, 141, 186, 187
 Lituania, țară, 109, 110
 Lodomeria (Ucraina), provincie, 250, 416
 Lodomerius, episcop de Oradea, arhiepiscop de Strigoni, 137-139, 176, 185, 187, 195, 198, 199, 202, 210-213, 219, 222, 223, 227, 230, 239, 284, 290, 410
 Lomb (CJ), localitate dispărută, 60, 268
 Lona (CJ), vale, 197
Longo Campo, v. Câmpulung
 Losonci, neam, 336
 ~ -Bánffy, Dionysius, nobil, 230, 231, 266, 293, 348
 ~ István, comite al secuilor, 348, 352, 399
 ~ Toma, comite al secuilor, 348, 399
 Lotru (VL), cetate, 32
 Lublin (Polonia), localitate, 18, 81, 342
 Luca, Sf. Evanghelist, 102
 Luccari, cronicar, 294
 Ludovic al IX-lea cel Sfânt, rege al Franței, 311
 Ludovic (cel Mare) de Anjou, rege al Ungariei, 149, 289, 349
 Lujerdiu (*Lusad*) (CJ), localitate, 145
 Lukács, Antal, istoric, 68, 70, 72, 76, 246, 341, 387
 Lukcsics, Pál, editor, 380
 Lukinich, E., editor, 379
 Lukow (Polonia), localitate, 81
 Lumperdean, Ioan, istoric, 390
 Luna de Jos (*Lona*) (CJ), localitate, 145
 Luncani (*Gerend*) (CJ), localitate, 60, 147, 158, 159, 163, 212, 266, 278
 Lupaș, Ioan, istoric, 235, 244, 334, 336, 388
 Luzacia (*Lausacia*) (Polonia), ducat, 154
 Lyon, Conciliul de la, 79, 81, 281, 339
- M**
- Macartney, Carlile A., istoric, 388
 Mačva, banat, 351, 352; ducat, 119, 159
 Magocsi, Paul R., istoric, 388
 Makk, Ferenc, istoric, 152, 249, 415

- Makkai, László, istoric, 73, 244, 249
 Mályusz, Elemér, istoric, 217, 242, 247, 250, 367, 388, 413, 416
 Mann, Horace K., istoric, 388
 Mansi, I.D., istoric, 95
 Maramureș, comitat, „țară“, 127, 133, 160, 224, 225, 258, 259, 296
 Marcel, fiul lui Iacob, 125, 159
 Marchfeld (Austria), lupta de la, 184, 207, 214
 Marcu, M., arheolog, 69
 Marczali, Henrik, editor, 381
 Marea Neagră, 42
 Margareta de Ungaria, Sf., 175
 Maria Lascaris, regină a Ungariei, 96, 101, 115, 118-120, 130, 150, 156
 Maria, regină a Neapolelui, 151, 227, 299
 Maria, Sf. Fecioară, 164
 Marin, Alexandru, istoric, 388
 Mark, tatăl lui Roland, 181, 238, 409
 Marsina, Richard, editor, 380
 Martin al IV-lea, papă, 210
 Martin, episcop de Eger, 317
 Martin, fiul lui Blawch, 365
 Martin, Sf., 164, 314
 Mátéházi, Martinus, castelan al Devei, comite de Hunedoara, 359, 360, 398
 Matei, Ștefan, istoric, 75, 76, 162, 386, 388, 389
 Mattheus Parisiensis, cronicar, 23, 67
 Mauriciu, paroh de Cricău, 268
 Măceu (*Machou*) (HD), localitate dispărută, 146
 Măluțan, Cornelia, istoric, 388
 Mănărade (*Munora*) (AB), localitate, 74, 75, 145
 Mândrescu, Gheorghe, istoric, 388
 Mediaș (*Mediesy*) (SB), comitat, decanat, district, scaun, 265, 282, 283, 285, 287, 339, 349, 356, 365, 398; localitate, 145, 283, 359, 365, 367
 Meggyes, nobil, 147
 Meggyesi, Nicolaus, v. Pok, Nicolaus Meggyesi
 Mehadia (CS), cetate, domeniu, 141, 142, 162, 184, 350, 353
 Mejhedey, nobil de Sumurduc, 145
 Melloni, Alberto, istoric, 95, 388
 Menk, conducător cuman, 128
 Menteu, cetate, 337
 Menumorout, duce de Bihor, 216, 237, 408
 Meotida, v. Azov
 Mera (Slovacia), localitate, 188, 397
 Meseș, munți, 143, 216, 219, 234
 Meșcreac (*Germand*) (AB), localitate, 145
 Micăsasa (*Mykazaza*) (SB), localitate, 145
 Michaelis, arhidiacon de Ozd, 180
 Micloșoara (BV), localitate, 31
 Miechovius, Matthias, cronicar, 245
 Miercurea, scaun, 39, 74
 Mihail, arhidiacon de Ozd, 400
 Mihail, biserica fericitului, 258
 Mihail, fiul lui Laurențiu, nobil, 221, 235, 395, 406
 Mihail, fratele lui Bela de Mačva, 155
 Mihail Șişman, țar al Bulgariei, 350
 Mihail Vsevolodovici, mare-cneaz de Kiev, 25, 95
 Mike, castelan de Unguraș, 267
 Mintiul Gherlii (*villa Nemty*) (CJ), localitate, 145
 Mirăslău (*Meruslo*) (AB), localitate, 164, 231, 395
 Mișelav, 15, 37, 64
 Mishin, D., istoric, 64
 Miskolc, neam, 146
 ~ Ponyth, ban de Severin, comite de Dăbâca, 114, 116, 124, 126-130, 134, 135, 149, 159, 398
 Mócsy, A., istoric, 244
 Moga, Ioan, istoric, 235, 336, 388
 Mohi (Ungaria), lupta de la, 18, 19, 33, 40, 43, 65, 66, 84, 96
 Moisesescu, Cristian, istoric de artă, 341, 388

Mokou, tatăl comitelui Nicolae, 395
 Moldova, provincie istorică, 342
 Molnár, Péter, istoric, 247, 388
 Möngke, mare-han mongol, 14, 16
 Monoszló, neam, 135, 136, 138, 158, 168, 170, 171, 173, 299-301
 ~ Egidius, tezaurar al Ungariei, voievod al Transilvaniei, 129, 135-137, 166, 170, 190, 191, 300, 342, 397
 ~ Gregorius (II), comite de Caraș, jude al cumanilor, 136, 137
 ~ Gregorius (III), tezaurar, 137, 166, 190
 ~ Petru (I), episcop al Transilvaniei, 57, 137, 139, 146, 166-170, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 190, 192, 211, 213, 220, 257-260, 262, 264, 269-272, 282, 283, 285, 287, 299-301, 304, 318, 337, 395, 399
 ~ Petru (II), contravoievod al Transilvaniei, 301, 302, 342, 397
 ~ Toma, ban, 136
 Moravia, țară, 155, 185, 216
 Mórighida, localitate, 96
 Móríci, János, comite de Dăbâca, 398
 Moruț (BN), localitate, 358
 Moson, cetate, 156; comitat, 184
 Moyus, jude al curții regale, 173
 Munteanu Beșliu, Petru, arheolog, 70
 Mureni (MS), localitate, 164
 Mureș, județ, 337; râu, 17, 39, 88, 122, 145, 146, 197, 216, 224, 234, 257, 262, 272, 274, 301, 348, 361
 Murun, nobil de Iara, 221, 395
 Mykola, fiul lui Filip, 147
 Mykud, nobil de Kachuz, 124
 Mykula, neam, 182, 220
 ~ tatăl lui Keminus și Ioan, 220, 395
 Myle, preceptor, 395

N

Nägler, Thomas, istoric, 31, 69, 70, 72, 74, 76, 240, 249, 339, 367, 388, 411, 416
 Nagy, B., editor, 387, 389
 Nagy, Gyula, editor, 377, 380
 Nagy, Imre, editor, 380
 Nagy, Iván, editor, 375, 376, 380
 Naneș, preot, 292
 Neapole (Napoli, Italia), regat, 151, 299
 Necskei, Alexandru, nobil din neamul Aba, 343
 Necskei, Demetrius, fiul surorii lui Ladislau (III) Kán, 334
 „Negru-Vodă“, 293-296; v. și Radu Negru
 Nicephor Gregoras, istoric, 71
 „Nicodim sfințitul“, 294
 Nicolae al III-lea, papă, 176, 253, 335
 Nicolae al IV-lea, papă, 227, 228
 Nicolae, comite, fiul lui Dees, 336
 Nicolae, nobil de Brethonia, 292
 Nicolae, tatăl lui Gyegus, 396
 Nicolai, toponim, 31, 70
 Nicolaus, arhidiacon de Kezdi, 400
 Nicolaus, arhidiacon de Solnoc, notar episcopal, 400
 Nicolaus, arhidiacon de Telegd, 322, 401
 Nicolaus, arhidiacon de Turda, decan al bisericii Transilvaniei, 401
 Nicolaus, canonic, 318
 Nicolaus, comite de Nyr, 194
 Nicolaus, comite de Sibiu, *magister agasonum*, 399
 Nicolaus de Dezmir, comite/jude al nobililor, 398
 Nicolaus de Dubicha, comite, 102
 Nicolaus (Nicolae) de Gâmbaș (Gumbas), nobil, 235, 395, 406
 Nicolaus, episcop al Bosniei, 300
 Nicolaus, fiul lui Blawch, 365

- Nicolaus, fiul lui Carol Robert de Anjou, 342
- Nicolaus, fiul lui Conrad de Tălmăciu, 273, 353
- Nicolaus, fiul lui Symon, comite al Braşovului, 397, 399
- Nicolaus, fiul lui Tywan de Vârşand, 62
- Nicolaus, jude de Haţeg, 398
- Nicolaus, nobil sas, fiul lui Chyl din Călnic, 189
- Nicolaus, prepozit al Sibiului, vice-cancelar regal, 33, 401
- Nicolaus, scabin al Sibiului, 316
- Niedermaier, Paul, istoric, 388
- Nikov, Petar, istoric, 388
- Niraj (*Neregh*) (MS), localitate, 277, 289, 336, 396
- Nistru, râu, 36
- Nitra (Slovia), cetate, oraş, 96, 156, 221; comitat, 123, 156, 367; ducat, 216; episcopie, 300, 317
- Nocrich (SB), capîtlul, localitate, 75, 286
- Nogai, han tătar, 28, 164, 203, 206, 207, 209, 210, 245, 297, 298
- Nógrád (Ungaria), comitat, 155, 342, 360
- Nussbächer, Gernot, istoric, 69, 70
- Nuşfalău (SJ), localitate, 86
- Nyakas, Ioan, castelan de Glogoveţ, 267
- Nyr, ţinut în comitatul Solnoc, 182, 185, 193, 194, 221, 238, 395, 398, 406, 409
- O**
- Obolenski, Dimitri, istoric, 388
- Ocni (BH), localitate, 86
- Ocni Dejului (CJ), localitate, 97, 204, 212
- Ocni Sibiului (SB), localitate, 179, 279
- Ocnele Turzii (CJ), localitate, 204
- Odorhei (HR), cetate, 31
- Odverem (*Zukmand*) (AB), localitate, 145
- Ögöđai, mare-han mongol, 16, 41, 64
- Ohtum, duce, 216
- Oituz, pas, 38
- Olt, râu, 32, 39, 341
- Omodeus, episcop de Győr, 120
- Onciul, Dimitrie, istoric, 64, 388
- Opriş, Ioan, editor, 392
- Oprişani (Cristiş, *Kereztés*, *Kereztus*, *villa Cruciferorum*, azi componentă a municipiului Turda) (CJ), localitate, 220, 277, 288, 338, 339, 355, 395, 396
- Oradea (BH), capîtlul, episcopie, oraş, 18, 33, 38, 39, 50, 75, 116, 132, 133, 139, 143, 158, 176, 185, 187, 198, 200, 202, 230, 238, 258, 300, 305, 317, 362
- Orăştie (HD), arhidiaconat, 155; scaun 39, 74, 286
- Orbán, Balázs, istoric, 389
- Ordu, comandant mongol, 14, 15, 35, 73
- Orga, Valentin, istoric, 392
- Orlat (SB), cetate, 32, 57
- Orvieto (Italia), localitate, 156
- Orrothlonheda*, localitate dispărută (comitatul Solnoc), 145
- Ortvay, Tivadar, editor, 161, 376, 380
- Osl, nobil, 102
- Oslu, ban de Severin, 69
- Ostia (Italia), localitate, 300
- Otto al III-lea, marcgraf de Brandenburg, 121
- Otto de Wittelsbach, duce al Bavariei Superioare, rege al Ungariei, 270, 271, 275, 287, 302-310, 312, 324, 333, 337, 343, 373, 414
- Ottokar al II-lea Przemysl, rege al Boemiei, 111, 113, 116, 119, 121, 150, 154, 156, 182-184, 194, 214, 291
- Ottokar de Styria (von Steier), cro-nicar, 293, 296, 310, 343

Oulaqtchi, han al Hoardei de Aur, 105, 106, 109
 Ozd (MS), arhidiaconat, 180, 321-323, 345, 400

P

- Paisie Ligaridis, cronicar, 294, 296
 Palatca (CJ), localitate, 362, 363
 Pall, Francisc, istoric, 337, 389
 Pálóczi-Horváth, András, istoric, 68, 98, 152, 194, 389
 Palota (BH), cetate, 182, 194
 Pamlényi, Ervin, istoric, 389
 Panad (Horia) (AR), localitate, 274
 Panaitescu, Petre P., istoric, 248, 341
 Papacostea, Șerban, istoric, 64, 66-68, 72, 95, 96, 98, 152, 153, 164, 225, 226, 245-248, 340, 342, 386, 389
 Parabuch, comite, 161
 Pascu, Ștefan, istoric, 71, 75, 193, 235, 241, 249, 336, 339, 389, 412, 415, 416
 Patak (Ungaria), cetate, 123, 132, 133, 188, 200; comitat, 160, 188
 Pataki, József, istoric, 244, 334, 337, 338, 389, 396
 Paul, arhidiacon de Turda, vicar episcopal, 220, 441
 Paul (Paulus), comite de Rodna și Bistrița, 189, 398
 Paul de Alep, secretar patriarhal, 294
 Paul de Kachuz, nobil, 157
 Paul, fiul lui Ladislau, castelan al Devei, 267, 268
 Paul, prepozit de Zips, 307
 Paul, servient, 338
 Paul, vicar arhidiaconal, 268
 Paulus, mare-stolnic, 189
 Paulus, notar vicevoievodal, 338
 Păcurariu, Mircea, istoric, 389
 Pătruț, I., lingvist, 243
 Păclișanu, Z., istoric, 342
 Pâglișa (*Puklustheluky*) (CJ), localitate, 197, 198
 Pâncota (AR), cetate, 301
 ~ (Pankotai), familia nobiliară de, 301; v. Igmând, Laurențiu Peč, neam, 201
 ~ Apor (*Opour*), voievod al Transilvaniei, 201, 202, 302, 397
 ~ Dionysius, ban al Slavoniei, palatin, 170, 183, 190
 ~ Gregorius, nobil, 201
 Pecican, Ovidiu, istoric, 225, 248, 389
 Pécs (Ungaria), episcopie, 317
 Pekri, familie, 343
 ~ Leukus (Lőkös), nobil, 302, 343
 Pelliot, M., istoric, 95
 Pelliot, Paul, istoric, 389
 Penelea, Georgeta, istoric, 334, 386
 Peninsula Balcanică, 17, 37, 105, 149, 206
 Perényi, Petru, comite de Târnava, 360
 Pernis, Jaroslav, istoric, 389
 Persia, țară, 64
 Perșani, munți, 39, 74
 Pesta (Ungaria), oraș, 18, 40, 91, 204, 233, 254, 313-316, 320, 343
 Pesty, Frigyes, editor, 376, 380
 Peșteana (HD), localitate, 292
 Petenye, fiul lui Petru, 350, 352
 Pethew, vicecastelan de Ciceu, 360
 Petrești (SB), localitate, 357
 Petrovics, István, istoric, 389
 Petru, arhidiacon de Cluj, decan al capitolului din Alba-Iulia, 400
 Petru, arhidiacon de Solnoc, 401
 Petru, arhiepiscop de Halici, 81
 Petru, arhiepiscop de Spalato, 317
 Petru, castelan la Cetatea de Baltă, 267
 Petru, comite de Gömör, 158
 Petru de Gerend, nobil, 147, 158, 159, 212
 Petru de Paris, canonic, 315, 318
 Petru de Sáros, nobil, 204

- Petru, episcop de Pécs, 317
 Petru, fiul lui Bartaleu, 360
 Petru, fiul lui Clement, comite, 221, 235, 395, 406
 Petru (Petrus, Péter), fiul lui Dominic, voievod al Transilvaniei, 188, 397
 Petru, fiul lui Iacob, jude al secuilor de pe Arieș, 399
 Petru, fiul lui Murun de Iara, comite, 221, 235, 395, 406
 Petru, fiul lui Petenye, 350, 352
 Petru, fiul lui Petru Secuiul, 147
 Petru, iobag al cetății Bihor, 125, 159
 Petru, prior augustinian, 321
 Petru Secuiul, comite, 147
 Petru, Sf., 164
 Petru, stolnic (*dapiferum*), 267
 Pețelca (*Polcholca*) (AB), localitate, 145
 Piatra Craiului (BH), masiv, 200
 Piatra Craiului (AB), cetate, 267, 359, 360
 Piatra Secuiului (AB), cetate, 272
 Piatra Șoimului (*Sólyomkő*) (BH), cetate, 56, 86, 182, 199
 Pilis, comitat, 129, 178, 360
 Pinter, Zeno Karl, istoric, 11
 Pintic (CJ), localitate, 60
 Plano Carpini, Giovanni de, misionar franciscan, 72, 73, 89, 90, 95, 98, 381
 Plevna (Pleven) (Bulgaria), cetate, 114, 149
 Pogány, István, castelan de Ciceu, Unguraș și Cetatea de Baltă, 360, 367
 Pojon (Bratislava) (Slovakia), cetate, localitate, prepozitură, 117-120, 136, 142, 151, 154-156, 160, 167, 317, 327
 Pok, neam, 397
 ~ Nicolaus Meggyesi, mare-stolnic, comite de Ugocsa și de Maramureș, voievod al Transilvaniei, 170, 183, 258, 335, 347, 348, 351, 397
 Polonia, țară, 15, 18, 24, 35, 40, 41, 67, 73, 80, 81, 90, 109, 110, 128, 242, 309
 Pop, I., arheolog, 69
 Pop, Ioan-Aurel, istoric, 11, 247, 250, 340, 342, 389, 390, 416
 Popa-Lisseanu, G., editor, 249, 250, 376, 381, 382, 415
 Popa, Radu, istoric, 70, 246, 341, 342, 390
 Popescu, Radu, cronicar, vornic, 294, 295
 Pór, Antal, istoric, 334, 390
 Poroszló, localitate, 155
 Porumb, Marius, istoric de artă, 341, 390
 Poszegai, István, nobil, 317
 Pottenburg (Cehia), localitate, 121
 Potthast, Augustus, editor, 66, 98, 376, 380
 Pouka, episcop de Sirmium, 176
 Pous, magistrul, 126, 130, 160
 Prejmer (*Tartilleu, Tartilleri*) (BV), cetate, 30, 69
 Pressburg, v. Pojon
 Preussel, Henrik, căpitan austriac, 116, 129, 130
 Prox, A., istoric, 69
 Prusia, provincie istorică, 98, 106, 110
 Przemyslii, dinastie, 301
 Puky, Andor, istoric, 390
 Purcell, Maureen, istoric, 95, 391

R

- Racha, pleban, 180
 Rachael, comite de Târnava, 398
 Racoșul de Jos („Mihályvára”) (BV), cetate, 29
 Racoșul de Sus (BV), localitate, 74
 Rád, Benedict, episcop de Veszprém, 303, 317
 Radu Negru, voievod întemeietor, 294, 341; v. și „Negru-Vodă”
 Radvánszky, Béla, editor, 380

- Rady, Martyn, istoric, 236, 249, 250, 374, 391, 407, 415
- Rákos (Ungaria), localitate, 183, 210, 211, 214, 309
- Rákos, I., istoric, 152
- Rashid od-Din, cronicar, 14, 15, 19, 37, 64, 65, 73
- Rátót, neam, 168, 202, 302
- ~ Dominic, nobil, 317, 325
- ~ Gyula, voievod al Transilvaniei, 396
- ~ Roland, palatin, 170
- Raukar, Tomislav, istoric, 391
- Raynaldus, episcop al Transilvaniei, 33
- Rădești (*Kend*) (AB), localitate, 145
- Răduțiu, Aurel, istoric, 340, 389
- Răsărit, 14, 24, 43, 80, 90, 113
- Rășinari (SB), cetate, 57
- Răpeanu, Valeriu, editor, 341, 382
- Rășnov (BV), cetate, 29
- Rediu (CJ), localitate, 266
- regnum Erdewel*, 243, 373, 413, 414
- regnum Transilvanum* (*Transilvaniae, transsilvaniensis*), 7, 8, 165, 197, 216, 220, 225, 229, 234-243, 256, 261, 289, 297, 334, 335, 372-374, 403, 405-415
- Regulus, arhidiacon de Solnoc, 400
- Renold, oficial, 399
- Reteag (*Rethteg*) (BN), domeniu, 202
- Reynaldus, decan al provinciei Si-
biului, 401
- Riazan (Rusia), localitate, 17, 65
- Ricardus, misionar dominican, 23
- Richard, Jean, istoric, 95, 391
- Rimai, Arnold, castelan la Piatra
Craivii, 359
- Rimai, Nicolaus, castelan la Piatra
Craivii și Lita, comite de Cluj,
359, 360, 398
- Rimetea Trascăului (AB), localita-
te, 204
- Robert, arhiepiscop de Strigoni-
u, 103
- Rodna (*Rodona*) (BN), „comitat”,
168, 186, 189, 398; oraș, 34,
36-38, 40, 48, 49, 65, 156, 263,
325, 329
- Rogerius, canonic, cronicar, 33, 35,
36, 38, 45, 47, 48, 57, 64-68,
71-75, 154, 381
- Rogers, Greg S., istoric, 72, 73, 391
- Rohonczamonostor*, mănăstire, 39
- Roland (Lorandus), fiul lui Mark,
comite de Zips și Vasvár, 181,
193, 238, 409
- Roma (Italia), oraș, 22, 90, 105, 106,
227
- Roman Msistlavici, cneaz al Hali-
ciului, 95
- Românași (*Egrug*) (SJ), localitate,
277, 336, 395
- Romos (*Rams*) (HD), localitate, 240,
411
- Rostislav Mihailovici, țar al Bulgariei
(Vidin), 81, 95, 113, 116, 123,
136, 152, 154, 159
- Rotho, comite, 56
- Rozgonyi (Slovacia), lupta de la, 330
- Rucăr (BV), cetate, 29
- Rudolf I de Habsburg, rege al Ger-
maniei, 184, 210, 227
- Rudolf al III-lea de Habsburg, duce
al Austriei, 301, 303, 342
- Rufus, Ioan, nobil, 268
- Runciman, S., istoric, 164
- Rupea (*Cohalm, Kőhalm*) (BV), ce-
tate, localitate, 71, 337, 360
- Rusia, țară, 17, 41, 73, 80, 106, 154
- Russu, Ion I., istoric, 392
- Rusu, Adrian Andrei, istoric, 11, 70,
72, 74, 75, 162, 164, 335, 336,
366, 367, 391, 414
- Rusu, Mircea, istoric, 70, 71, 75,
389, 391, 392
- Ruși (*Nogrech*) (AB), localitate, 74,
145
- Rutenia (Ucraina), regiune, 329

S

Sacerdoțeanu, Aurelian, istoric, 38,
64-66, 71-73, 389-392

- Șaiban, comandant mongol, 18
 Salgó, v. Sibiel
 Salimbene, cronicar, 206
 Salontai, Mihaela Sanda, istoric, 392
 Salvus, arhidiacon de Turda, vicar episcopal, 322, 401
 Samson de Gerend (Luncani), nobil, 147, 212
 Sandomir (Sandomierz) (Polonia), localitate, 18
 Santus, arhidiacon de Crasna, 400
 Saray (pe Volga), oraș, 81, 89, 109
 Sáros, comitat, 160, 195, 204
 Sartaq, han al Hoardei de Aur, 105, 106
 Saschiz (MS), capitolu, decanat, 285, 340
 Sava (Croatia, Bosnia-Herțegovina, Serbia), râu, 275
 Sava, Sf., 225
 Săcădate (SB), cetate, 31
 Sălacea (*Zoloch*) (BH), localitate, 108, 115, 132-134, 160, 249, 415
 Sălăgean, Tudor, istoric, 96, 339, 342, 344, 366, 392
 Sărand (BH), localitate, 86
 Sărata (*Sofalua*) (BN), localitate, 88, 194
 Sărățel (*Zereth*) (BN), localitate, 88, 194
 Săsarm (*Zeyzorma*) (BN), localitate, 88
 Săsciori (AB), cetate, 57
 Sătmar (*Zotmar*, *Szatmár*, Satu Mare) (SM), comitat, 74, 107, 116, 127, 133, 158, 160, 192, 226, 236, 247, 249, 274, 360, 408, 415; oraș, 115, 133, 134, 160, 328
 Sămbăta (BV), domeniu, 231, 293
 Sâncel (*Zonchel*) (AB), localitate, 47, 94, 164
 Sâncraiu (*Sancto Rege*, *villa Sancti Regis*) (AB), localitate, 180, 278, 395, 406
 Sând (*Zinda*, Săndulești) (CJ), localitate, 328
 Sângătin (*Enyed*) (SB), localitate, 145
 Sânmiclăuș (*Scenthmyklous*, *villa beati Michaelis*) (Turda) (CJ), localitate, 52, 75, 145, 328, 345
 Sânnicolau de Beiuș (BH), localitate, 198
 Sânpetru (BV), localitate, 30, 69
 Sântejude (CJ), localitate, 364
 Sântimbru (*Gywmurd*) (AB), localitate, 145, 361
 Scaunul pontifical (apostolic), 20-22, 30, 67, 80, 82, 89, 95, 96, 119, 120, 155, 179, 210, 259, 281, 283, 307-309, 319, 356
 Scepus, v. Zips
 Sceuke, Nicolaus, fiul comitelui Toma, 128, 158
 Schilling, Roland, istoric, 392
 Schobolotelky, localitate dispărută (comitatul Dăbăca), 145
 Schullerus, Joachim, istoric, 31, 70
 Schütz, Ödön, istoric, 73
 Schwandtner, Johannes Georgius, editor, 382
 Sebastianus, comite de Cluj, 398
 Sebeș (*Sebus*) (AB), decanat, 285, 340; localitate, 82; scaun, 39, 74, 136, 285
 Sebök, M., editor, 387, 389
 Seczechov (Polonia), localitate, 81
 Sedlák, Vincent, editor, 377, 380
 Seem, comite al secuilor de pe Ari-eș, 266, 288, 399
 Seghedin, v. Szeged
 Semiluna Roditoare, 42
 Seneslav, voievod, 64
 Senga, Toru, istoric, 99, 392
 Senyk, Sophia, istoric, 392
 Serbia, regat, 45, 225, 250, 275, 298, 309-312, 314, 324, 332, 350, 352, 359, 416
 Severin, banat, 27, 116, 122, 125, 127, 130, 134, 135, 170-172, 175, 177, 185, 186, 189, 191, 192, 398; regiune, 16, 17, 37, 39, 99, 110, 123, 146, 297; „țară”, 92

- Sfărașu (*Fornos*) (CJ), localitate, 145
 Sf. Benedict, mănăstire (Slovacia), 104, 162, 240, 411
 Sf. Hypolitus (Slovacia), mănăstire, 240, 411
 Sibiel (SB), cetate, 57, 353
 Sibilia, Salvatore, istoric, 392
 Sibiu (*Cibinium*) (SB), comitat, 26-28, 32, 51, 135, 168, 174, 176, 177, 179, 185, 189, 192-194, 212, 222, 223, 239, 282, 284, 286-288, 306, 325, 329, 334, 356, 398, 411; oraș, 19, 32, 39, 40, 49, 51, 53, 72, 82, 247, 357; prepozitură, 33, 82, 117, 179, 277, 284-286, 289, 339, 395; provincie, 74, 140, 176, 179, 185, 186, 212, 280, 281, 286, 304, 314, 316, 349, 355, 361, 363, 401
 Sic (CJ), localitate, 264, 325, 329
 Sicilia (Italia), insulă, 164
 Sifrid, prior cistercian din Cârța, 316
 Sighișoara (*Sex*) (MS), localitate, 284, 367; scaun, 285, 357
 Silezia (Polonia), provincie istorică, 15, 16
silva Blacorum et Bissenorum, 27
 Simeon Dascăluș, cronicar, 224
 Simon, vicevoievod al Transilvaniei, 397
 Simon (Simonis) de Kéza, cronicar, 65, 189, 194, 214, 381
 Sinor, Denis, istoric, 65, 72, 392
 Siret (*Serech*), râu, 36, 64
 Sirmium (Mitrovica) (Serbia), comitat, episcopie, 176, 191
 Slavonia (*Sclavonia*), banat, ducat, provincie, 91, 102, 103, 107, 117, 124, 140, 142, 150, 151, 155, 159, 162, 166, 167, 170, 182, 189, 201, 202, 208, 210, 216, 241-243, 250, 252, 259, 262, 275, 278, 299, 302, 336, 407, 412, 413
 Slovacia, țară, 156, 342
 Smaragdus, arhiepiscop de Kalocsa, 117
 Smiciklas, Tadeus, editor, 380
 Smileț, țar al Bulgariei, 297
 Solnoc (Szolnok), arhidiaconat, 400; cetate, 60; comitat, 34, 50, 58, 62, 85-87, 108, 141-143, 145, 162, 166, 170, 185, 186, 194, 221, 230, 247, 249, 252, 261, 278, 336, 360, 399, 415; localitate, 86
 Solnocul de Mijloc, comitat, 143
 Solnocul Exterior, comitat, 236, 408
 Solnocul Interior, comitat, 143, 267, 358
 Solomon, comite de Brașov, 267, 354, 397
 Solomon, comite de Călnic, 316
 Someș, râu, 48, 57, 87, 216
 Someștelec (Someșeni) (SM), localitate, 86
 Someșul Mic, râu, 257
 Somogy, comitat, 156, 170, 172
 Song, imperiu, 16
 Sopron, cetate, 156; comitat, 170, 172, 189
 Soranzo, G., istoric, 95
 Sörös, P., istoric, 379
 Spalato (Split) (Croatia), arhiepiscopie, 217
 Spinei, Victor, istoric, 41, 64-68, 70, 71, 73, 95, 96, 245, 246, 334, 342, 382, 386, 392
 Sreza-Cârțișoara (SB), localitate, 72
 Srim (Serbia-Croatia), episcopie, 317
 Stana (CJ), localitate, 220
 Stanislav, cnez, 292
 Stanislav, Sf., 150, 151
Stephantelke, localitate dispărută (comitatul Dăbâca), 145
 Stephanus, arhidiacon de Alba, vicecancelar regal, 400
 Stephanus, fiul lui Benchench, 147
 Stephanus, fiul lui David, funcționar vicevoievodal, 338
 Stephanus, prepozit al capitulului bisericii Transilvaniei, 400
 Stoicescu, Nicolae, istoric, 386
 Strâmtoarele, 114
 Streisângorgiu (HD), localitate, 292

- Stremț (AB), cetate, 148, 157; v. și Geoagiul de Sus
- Strigoni (Esztergom, Ungaria), arhiepiscopie, 82, 95, 103-105, 108, 117, 120, 130, 137, 138, 153, 161, 176-180, 187, 192, 193, 195, 199, 223, 230, 239, 253, 259, 299-301, 306, 317, 325, 328, 410; cetate, 91
- Stupini (*terra Solmus*) (BN), localitate, 146
- Stylteluk*, localitate dispărută (comitatul Bihor), 145
- Styria, ducat, 101, 103, 106, 111, 138, 140
- Subić, Paul, ban al Croației, 317
- Subutai, comandant mongol, 15-17, 25, 65, 73
- Suciu, Coriolan, istoric, 392
- Sumurdug (*Zomordogî*) (CJ), localitate, 145
- Suplac (SJ), localitate, 147
- Suzdal, cnezat rusesc, 23, 67, 90
- Swarno, cneaz de Vladimir, 123, 157
- Sweeney, James Ross, istoric, 379
- Symon, tatăl comitelui Nicolaus al Brașovului, 397
- Szabó, Károly, editor, 377, 380
- Szabolcs, comitat, 132, 135, 226, 236, 247, 249, 408, 415
- Szádeczky, Lajos, editor, 377, 380
- Szakolyi (*Zokol*, Ungaria), mănăstire, 132
- Szalánc (Ungaria), cetate, 200
- Szcsesinak, B., istoric, 96
- Szécsényi, Toma, comite de Arad și de Sibiu, voievod al Transilvaniei, 348, 354-363, 365-367, 370, 397, 399, 414
- Szécsi, Andrei, prepozit al capitolului bisericii Transilvaniei, episcop al Transilvaniei, 353, 355, 356, 399, 400
- Szécsi, Dionysius, castelan de Jdioara și Mehadia, 353
- Szécsi, Dominic, prepozit al capitolului bisericii Transilvaniei, 400
- Szécsi, Nicolaus, castelan de Hațeg, 348, 353, 359
- Szeged (Ungaria), oraș, 201, 268, 274-276, 286, 288, 305, 325-328, 336
- Székely, Gy., istoric, 98
- Szekfű, Gyula, istoric, 65
- Szentgróti, Dionysius, din neamul Tūrje, comite de Solnoc, 399
- Szentpétery, Imre, editor, 153, 161, 376, 377, 381, 382, 392
- Szepes, comitat, 91; v. și Zips
- Szerafin, tatăl lui Andreas, jude al curții regale ungare, 96
- Szigliget (Ungaria), insulă, 91
- Szücs, Jenő, istoric, 189, 190, 193, 244, 392

Ș

- Șard (*Sard*) (AB), localitate, 180
- Șeica (SB), decanat, 356; comitat, 398; district, 265, 287; scaun, 285, 349, 365
- Șieu, râu, 88, 279
- Șieu-Măgheruș (*Monyoros*) (BN), localitate, 88, 194
- Șieu-Odorhei (*Drauchwduarhel*) (BN), localitate, 145
- Șișmanizii, dinastie (Vidin), 297
- Șoimi (BH), cetate, 199
- Șoimuș (AR), cetate, 267, 274, 275, 348
- Șprengi (BV), cetate, 29
- Șpring (AB), capitol, 340; decanat, 285
- Ștefan I, Sf., rege al Ungariei, 102, 151, 243, 252, 300, 303, 314, 326, 413
- Ștefan (Stephanus) al V-lea, duce al Transilvaniei, rege al Ungariei, 8, 47-49, 52, 60, 74, 101-103, 106-108, 110-162, 164-167, 169, 174, 175, 181, 189, 190, 192, 198, 213, 215, 217, 227, 238-241, 252, 253, 261,

263, 281, 282, 299, 311, 354,
396, 404, 405, 409, 411, 412
Ștefan (Stephanus, István), arhie-
piscop de Kalocsa, 176, 239,
300, 301, 410
Ștefan, castelan de Piatra Craivii,
267
Ștefan Dečanski, rege al Serbiei,
310, 312, 324, 332
Ștefan de Sâncraiu, jude nobiliar,
278
Ștefan, fiul comitelui Gwd, 124, 130,
157
Ștefan (Stephanus, István), fiul lui
Tekus de Mera, voievod al Tran-
silvaniei, 188, 195, 397
Ștefan, fiul regelui Andrei al II-lea,
227
Ștefan, ieromonah, 294
Ștefan (Stephanus) de Juc, jude
nobiliar, 278
Ștefan Milutin, rege al Serbiei, 297,
311, 312, 324, 325, 332, 344,
350, 351, 353
Ștefan, nobil secui, fiul lui Helem-
ban, 272, 337
Ștefan, notar, 269
Ștefan, preot, 156
Ștefănescu, R., arheolog, 70
Ștefănescu, Ștefan, istoric, 392

T

Tasnádi Nagy, Gyula, editor, 375,
380
Tălmăciu (SB), localitate, 273, 353
Tâmașda (*Pontes Thome, Tamashi-
da, Thomasbrücke*) (BH), locali-
tate, 47, 74
Tănase, Michel, istoric, 69, 393
Tășnad (BH), localitate, 47, 74
Tăuți (AB), cetate, 257
Tâmpa (BV), cetate, 29
Târnava, arhidiaconat, 180, 269,
401; comitat, 145, 272, 360,
398
~ Mică, capitlu, 340; decanat,
285; râu, 94, 252, 253
~ Mică, capitlu, 340; decanat,
285; râu, 94, 285
Târnave, regiune, 48, 254, 265, 285
Târnăveni (*Tychen Szent Marton*)
(MS), localitate, 75, 338
Târnovo (Bulgaria), țarat, 115, 149
Teaca (BN), localitate, 400
Teel, fiul lui Ebl de Brașov, 125, 147
Teiuș (*Ratka*) (AB), localitate, 145
Tekus de Mera, comite, 188, 397
Telegd, arhidiaconat 322, 401; sca-
un secuiesc, 272, 289
Telegdi, Nicolaus, din neamul Cha-
nad, comite de Sibiu, 356, 399
Teliu (*Cruceburg, Cetatea Crucii*)
(BV), cetate, 29
Temesváry, János, istoric, 393
Temethyn (Temetvény) (Slovacia),
cetate, 123, 156
Tengerdi, Theodorus, episcop de
Győr, 300, 337
Teodor, Pompiliu, istoric, 340, 389
Teofil, zugrav, 292
Teremia (*Teremy*) (MS), localitate,
145
terra Blachorum, 27, 296; v. Țara
Bârsei
terra Hasadad (Petreștii de Jos) (CJ),
localitate, 238, 409
terra Obruth, v. Abrud
terra Siculorum, 27
Tétény, neam, 338
~ Petru, ban al Slavoniei, 201
Tétény (Ungaria), localitate, 207
Deutsch, G.D., editor, 76, 162, 164,
192, 248, 338, 377, 381, 396
Thallóczy, Lajos, editor, 381
Theiner, Augustinus, editor, 67, 75,
96, 155, 156, 160, 249, 335,
346, 377, 381
Theodor Sviatoslav, țar al Bulgari-
ei, 298, 351, 353
Theodorescu, Răzvan, istoric, 393
Theodoric, paroh de Sebeș, 82, 96
Tiba, arhidiacon de Ozd, 400
Tilișca (SB), cetate, 57
Timiș, râu, 17

- Timișoara (TM), cetate, localitate, 347, 366
 Timotheus, episcop de Zagreb, 176
 Tirimia, 248; v. Teremia
 Tisa (*Tyzael*), râu, 17, 39, 85, 92, 115, 116, 124, 127, 129, 182, 193, 197, 208, 209, 216, 219, 224, 234, 237, 238, 302, 304, 305, 347, 350, 408, 409
 Tismana, mănăstire, 294
Toksoba, trib cuman, 23
 Tolna (*Torna*) (Ungaria), comitat, 188
 Toma, arhiepiscop de Strigoni, 306, 317, 325, 328
 Toma, cantor, 320, 322, 345
 Toma, comite al hăitașilor regali, 125
 Toma, comite, 128
 Toma de Spalato (Thomas Spalattensis), arhidiacon, cronicar, 45, 73
 Toma, magistrul, 124
 Toma, nobil, 292
 Toma, Sf. Martir, 164
 Tomaj, Dionysius, voievod al Transilvaniei, 396
 Topa (CJ), lupta de la, 352
 Toqtai, han al Hoardei de Aur, 298
 Transcaucazia, 42
 Transdanubia, 208, 214, 217
 Transilvania, ducat, provincie, *regnum*, voievodat, *passim*
 Trascău (*Thuruczkou*, *Torozko*) (AB), cetate, 205, 245; domeniu, 272, 338
 Trenčín (Slovacia), comitat, 116, 172
 Trivettus, Nicolaus, cronicar, 24
 Trogir (Traw) (Croația), localitate, 83
 Tula Buga, han tătar, 203, 209
 Tului, comandant mongol, 17, 65
 Turcia (*Turkia*), țară, 67
 Turcuș, Șerban, istoric, 66, 67, 99, 193, 195, 393
 Turda (*Torda*) (CJ), arhidiaconat, 220, 322, 401; cetate, oraș, 39, 51, 54, 60, 75, 163, 192, 204, 205, 277, 328, 364, 370, 395, 396; comitat, 145, 180, 266, 272, 358, 360, 398
 Tūrje, neam, 399
 ~ Filip, arhiepiscop de Strigoni, 117, 120, 130, 178, 291
 ~ Filip (II), nobil, 317
 ~ Joachim (Iwachinus), comite de Sibiu, 26, 296, 399
 Túróc (*Turuz*) (Ungaria), cetate, 87, 96
 Tyuan, nobil, 265
- ## T
- Țapu (SB), capitlu, 340
 Țara Bârsei, 20, 21, 27-31; v. și Bârsa
 „Țara Beiușului“, 198
 Țara Făgărașului (Oltului), 28, 32, 68, 225, 231, 232, 266, 292, 293, 296
 Țara Hațegului, 146, 225, 290, 292
 Țara Românească, provincie istorică, 293-296, 364
 Țara Severinului, v. Severin
 Țara Sfântă, 80, 120
 Țaratul Bulgar, 92, 298; v. și Bulgaria
 Țoca, Mircea, istoric de artă, 162
- ## U
- Ugocsa, comitat, 125, 160, 213, 258
 Ujláki, familie nobiliară, 293
 Ung, comitat, 127
 Ungaria Mare (pe Volga), 23, 24
 Ungra (BV), cetate, 31, 70
 Unguraș (*Balwanus*) (CJ), localitate, 145, 267, 360
 Ungurei (*Gregorfalva*) (AB), localitate, 62
 Urban al IV-lea, papă, 119, 120, 138, 155, 156
 Ureche, Grigore, cronicar, 224, 248
 Ullmann, Walter, istoric, 393

V

- Vác (Ungaria), episcopie, 117, 176, 300, 317; oraș, 18
- Valahia, 294; v. și Țara Românească
- Valcău (*Valkó*) (SJ), cetate, localitate, 86, 199, 351
- Valkó (Ungaria), comitat, 94
- Varadinum*, v. Oradea
- Varasd (*Worost*) (Ungaria), comitat, 107, 153
- Vardy, A.H., editor, 382
- Vardy, S.B., editor, 382
- Varju, Elemér, istoric, 375, 381
- Várpatak (BV), vale, 29
- Vas (Ungaria), comitat, 156
- Vásári, Nicolaus, vicevoievod al Transilvaniei, 397
- Vasary, localitate, 338
- Vasilko (Roman), cneaz rutean, 81, 90, 157
- Vasvár (Ungaria), cetate, 125, 159; comitat, 181, 190
- Vălișoara (*Zadkeu*) (AB), cetate, 338, 354
- Vârșag (HR), cetate, 31
- Vârșand (AR), localitate, 62
- Vătășianu, Virgil, istoric de artă, 69, 70, 393
- Véghely, Dezső, editor, 380
- Velbujd (Macedonia), lupta de la, 297
- Venceslas I Przemysl, rege al Boemiei, 16, 643
- Venceslas (Václav, Vencel) al II-lea Przemysl, rege al Boemiei și al Ungariei, 300-304, 343, 414
- Venceslas al III-lea Przemysl, rege al Boemiei, 303, 343
- Veneția (Italia), republică, 310
- Verecke, pas, 18, 34, 36, 40, 203
- Vernadsky, George, istoric, 96, 152, 153, 393
- Verőce (Virovitica) (Croatia), localitate, 96
- Veszprém (Ungaria), episcopie, 139, 178-180, 303, 317
- Veza (*Wiz*) (AB), localitate, 74, 75, 145
- Vidin (Bulgaria), țarat, 114, 115, 119, 123, 149, 296, 297, 350
- Viena (Austria), oraș, 121
- villa Cruciferorum*, v. Oprișani
- villa Hermann*, v. Sibiu
- Vincentiu, arhiepiscop de Kalocsa, 270, 304-306, 317, 324, 328
- Vințul de Jos (AB), localitate, 88, 316
- Vischeliu, Nicolaus, cronicar, 342
- Vitus Arnpeckius, cronicar, 343
- Vița (BH), localitate, 336
- Vizza (*Vizze*), localitate, 156; v. Pottenburg
- Vladimir, cneaz rusec, 35, 90, 123
- „Vladislav craiul“, v. Ladislau al IV-lea
- Vladislav Dragutin, pretendent la coroana Ungariei, 314
- Vladislav Ūokietek, rege al Poloniei, 352
- „Vlahul Munteanul“, 294, 296
- Voiavoda, sutaș, 76
- Volga, fluviu, 17, 23, 72
- Vršac (*Ērdsomlyó*) (Serbia), cetate, 275
- Vurpăr (SB), cetate, 57, 88
- Vyvianus, magistrul, comite de Bistrița, comite al câmării regale, 279, 398

W

- Wahlstatt (Silezia), bătălia de la, 14, 16, 18, 66
- Walbrun, decan al provinciei Sibiu-lui, 401
- Wass, neam, 278
- ~ Nicolaus, castelan de Ciceu, 276, 279, 354, 364
- ~ cel Tânăr, Nicolaus, nobil, 364
- Watt, J.A., istoric, 95
- Wenzel, Gusztáv, editor, 67, 68, 76, 77, 97-99, 152, 153, 155-157,

- 159-163, 194, 247-249, 335, 377, 381, 415
 Werbőczy, István, jurist, 381
 Werner, C., editor, 377
 Wertner, Mór, istoric, 393
 Weyteh, Ioan de, nobil, 353
 Weyteh, Theodor, din neamul Chana-
 nad, ban al Mehadiiei, 275, 302,
 304, 343, 350
 Wittelsbach, casa de, 303, 309, 310
 W. Kovács András, istoric, 339, 387
 Wolf, Rudolf, istoric, 393
 Wollmann, V., istoric, 389
Wr bou, 164; v. Gârbova (AB)
 Wyngaert, P.A. van den, editor, 95,
 98, 381
- Y**
- Yaprak Tak, munți, 64
 Yaroslav, bătaia de la, 81
- Z**
- Zagreb (Croatia), episcopie, 179,
 259, 299, 300, 317
 Zala (Ungaria), cetate, 125; comi-
 tat, 138, 156, 189
 Zalău (SJ), localitate, 47
 Zálnoc (*Zanuk*) (SJ), localitate, 145
Zaonateluke (CJ), localitate dis-
 părută, 220
 Zarand, comitat, 236, 247, 249,
 301, 304, 408, 415
 Závodszy, Levente, editor, 380
 Zawychost, lupta de la, 157
 Zăuan (*Zuan*) (SJ), localitate, 86
Zeben, v. Sibiu
Zek, localitate, 47
 Zelench (Ungaria), cetate, 188
 Zeyhanus (Szejhán), conducător
 cuman, 152
 Zichy, Ladomér, istoric, 393
 Zimmermann, Franz, editor, 377,
 381
 Zimmermann, Harald, istoric, 66,
 393
 Zips (Spišské Podhradie) (Slovakia),
 comitat, 181, 182, 184, 193,
 209, 212, 213, 238, 409; oraș,
 181; prepozitură, 300, 307, 317
 Zobory, Nicolaus, castelan de Ru-
 pea, 360, 362, 363
Zonuk, „terra“, 77; comitat, 189,
 192; v. și Solnoc
Zonwk, „castrum“, 77
 Zorica, principesă, fiica lui Ștefan
 Milutin, 311, 344
 Zosyma, episcop de Oradea, 133,
 139, 158
 Zsadány, Dionysius, nobil, 317
 Zsámboki, Simon, vicevoievod al
 Transilvaniei, 360, 397
 Zsoldos, Attila, istoric, 189, 190,
 193, 195, 243, 244, 393
 Zsuki (de Juc), familie nobiliară, 278
 ~ Mihail, comite de Cluj, vicevo-
 ievod al Transilvaniei, 358, 397,
 398

Tudor Sălăgean

Epoca afirmării regimului congregațional, a domniei lui Ladislau Cumanul și a voievodatului lui Ladislau Kán, reprezintă veriga de legătură care subliniază continuitatea ideii de *regnum transilvan*, de la *regnum Erdewel* al ducelui Gyula până la *regnum transsilvaniensis* al Uniunii din 1459, realizată prin păstrarea noțiunilor fundamentale ale autonomiei sale juridice și a structurilor de bază ale statalității acestuia. Obiectivul acestei lucrări a fost tocmai acela de a-i identifica pe păstrătorii și transmitătorii acestor noțiuni. Într-adevăr, o analiză efectuată din perspectiva „duratei lungi” ne va demonstra că orice „conjunctură” moderat favorabilă a generat reafirmarea, în această provincie, a noțiunilor fundamentale ale ideologiei *regnum*-ului transilvan. În ceea ce privește împrejurările efectiv favorabile, ele au avut întotdeauna drept consecință, în Transilvania, reafirmarea vocației sale de autodeterminare.

Pe copertă: relief în calcar, Dăbâca, a doua jumătate a secolului al XIII-lea
(Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca)
Foto: Sergiu Odenie

Preț: 200.000 lei